ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

9

K–M

ENCICLOPEDIA
UNIVERSALĂ
BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 9

Kong – Manchu

EDITOR
Vidrașcu și fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidrașcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieș Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu
Justina Bandol
Andreea Bratu
Ilieș Câmpeanu
Cristian Cercel
Oana Cristescu
Adriana Dobre
Elena Gugu
Doina Marian
Cornelia Marinescu
Mihnea Moroianu
Carmen Nedelcu
Florența Simion
Sorin Șerb
Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele,
Florența Simion (articole despre România)

REFERENȚI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu
Christian
Ferencz Flatz
Theodor Julea
Mirela Marinescu
Dorin Matei
Marcel Mărunțiu
Nicolae Mocanu
Cristina Staicu
Daniela Strat
Denisa Talaban
Ionuț Vulpescu

COPERTĂ ȘI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ȘI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic
Justina Bandol
Sonia Bulei
Cristina Buta
Andreea Chirculescu
Laura Chistrugă
Daniela Constantin
Roxana Cozac
Bogdan Crețu
Camelia Gheorghie
Ștefan Grigoriu
Cătălina Grosu
Roxana Ivașcu
Carmen Lavrig
Olesia Lupu
Ioan Milică
Doris Mironescu
Magdalena Mișicvici
Simona Mitocaru
Marius Motoca
Dinu Gabriel Muntean
Gabriela Muntean
Ecaterina Pătrașcu
Dana Pătruț
Monica Pepine
Oana Petrovici
Fabiola Popa
Mihaela Răducanu
Iulia Rășcanu
Rebeca Romaniuc
Florența Simion
Emanuela Șoimaru
Teodora Szenti
Gabriela Tănase
Otilia Teodorescu
Ramona Zamfirescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, București, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAȚIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
București: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 9. Kong – Manchu – ISBN 978-973-675-777-8
I. Câmpeanu, Ilieș (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)
81'374.2=135.1
030=135.1

Kong

Râu în Laos și Cambodgia. Izvorând din centrul Vietnamului, la SV de Hue, curge 480 km spre SV, trecând prin S statului Laos. Pătrunde în Cambodgia la E de fluviul Mekong și continuă spre SV, de-a lungul platoului cambodgian, ulterior vărsându-se în Mekong.

kongo *sau* bakongo

Populații care vorbesc limba bantu, întâlnite de-a lungul coastei Atlanticului, în Republica Democrată Congo (Kinshasa), Republica Congo (Brazzaville) și Angola. Trăiesc din agricultură de subzistență și de export (de ex. cafea, cacao și banane); mulți trăiesc și lucrează în orașe. Succesiunea se petrece pe linie maternă și cele mai multe sate sunt independente față de vecini. Un regat Kongo a existat începând cu sec. XIV; averea acestuia provenea din schimbul de fildeș, piei, sclavi și folosirea unui sistem monetar bazat pe scoici. S-a destrămat în mai multe grupări opuse, în 1665.

Königgrätz, Bătălia de la ~ *sau* Bătălia de la Sadova

(3 iulie 1866)

Bătălie decisivă în cadrul Războiului de Șapte Săptămâni, între Prusia și Austria, purtată la Sadova, lângă Königgrätz, Boemia (actualul Hradec Králové, Republica Cehă). Austriecii, echipați cu puști cu încărcător și bazându-se în mare parte pe atacul cu baioneta, erau conduși de Ludwig von Benedek (1804–1881). Prusacii, în fruntea cărora se afla Helmuth von Moltke, erau înarmați cu pușcă cu ac și încărcător pe la culasă; a fost folosit pentru prima dată în tehnicile de război europene transportul trupelor pe calea ferată. Victoria prusacilor a condus la excluderea Austriei dintr-o Germanie dominată de Prusia.

Königsberg

Vezi Kaliningrad

Konkouré

Râu în partea de V a centrului Guineei, Africa de V. Curgând spre V pe o distanță de 303 km, se varsă în Oceanul Atlantic și reprezintă o sursă hidroelectrică de energie. Inițial constituia o mare piedică în calea comerțului între Conakry și orașele Boffa și Boké, însă acum este prevăzut cu un pod, la Ouassou.

Konoe Fumimaro

(12.10.1891, Tokyo, Japonia - 16.12.1945, Tokyo)

Lider politic și prim-ministru al Japoniei (1937–1939, 1940–1941), a încercat fără succes să limiteze puterea armatei și să împiedice ca războiul Japoniei cu China să se extindă într-un conflict mondial. În 1941 a semnat un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică și a participat la negocierile mediate de SUA, în efortul de a rezolva conflictul cu China. Ulterior, în decursul anului, și-a dat demisia, în urma unor dispute cu Tojo Hideki. În timpul războiului a fost obligat să părăsească teatrul politic; apoi a fost ministru-deputat în cadrul cabinetului Higashikuni. S-a sinucis după ce a primit un mandat de arestare bazat pe suspiciunea că ar fi fost un criminal de război.

Konstanz, Conciliul de la ~

(1414-1418)

Al șaisprezecelea conciliu ecumenic al Bisericii Romano-Catolice. S-a întrunit la cererea împăratului Sigismund, din trei motive: pentru a rezolva problema celor trei papi aflați în competiție, pentru a analiza scrierile lui Jan Hus și John Wycliffe și pentru a reforma biserica. Rivalitățile politice naționale au divizat Conciliul de la Konstanz. Doi dintre cei trei papi rivali au fost eliberați din funcție, al treilea a abdicat, iar în 1417, Conciliul a ales un nou papă în persoana lui Martin V. Conciliul a condamnat teoriile lui Hus și ale lui Wycliffe, iar Hus a fost ars pe rug de autoritățile laice.

Konya *în Antichitate* Iconium

Oraș, 623 333 loc. (1997), situat în centrul Turciei. Populat pentru prima dată în mileniul III î.Hr., este unul dintre cele mai vechi centre urbane din lume. Influențat de cultura greacă a sec. III î.Hr., Iconium a intrat sub stăpânire romană în 25 î.Hr. A fost cucerit de turcii selgiucizi pe la 1072. Redenumit Konya, a reprezentat un important centru cultural în sec. XIII și era reședința frăției sufite a dervișilor rotitori. Ulterior sub stăpânire mongolă, a fost anexat Imperiului Otoman prin 1467. În timpul stăpânirii otomane a intrat în declin, dar și-a revenit odată cu deschiderea liniei ferate Istanbul-Bagdad, inaugurată în 1896. Important centru industrial, constituie de asemenea un centru comercial pentru zona agrară învecinată.

Koolhaas, Rem

(n. 17.11.1944, Rotterdam, Olanda)

Arhitect olandez. A studiat arhitectura în Londra și a lucrat în New York, apoi și-a deschis propria firmă (1975), în Rotterdam

și Londra. A devenit cunoscut inițial prin cartea *New York în delir* (Delirious New York, 1978), care descria profilul arhitectural al zonei Manhattan, sugerând că avem de-a face cu un proces organic, creat prin influența unor diferite forțe culturale. Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt proiectele unor structuri la scară mare, printre care se numără Kunsthal în Rotterdam, expoziția în formă de hală Grand Palais din Lille (Franța) și un plan imens pentru situl Studiourilor MCA/Universal, în Los Angeles. Cartea sa *S, M, L, XL* (1996) trata tema dimensiunii. În 1998 a câștigat proiectul de construcție al unui campus pentru Institutul Tehnologic Illinois. În 2000 i-a fost decernat Premiul Pritzker pentru Arhitectură.

Kooning, Willem de
Vezi Willem de Kooning

Kootenay
Râu în V Americii de Nord. Izvorând din Munții Stâncoși, în Alberta, Canada, curge spre S, prin provincia Columbia Britanică, apoi continuă să se deplaseze în Montana, se îndreaptă spre N, în Idaho, și înapoi în Columbia Britanică, unde se unește cu Columbia, după un curs de 780 km.

Kootenay, Parcul Național ~
Parc național în SE provinciei Columbia Britanică. Așezat în jurul râului Kootenay, parcul se află în partea de V ale Munților Stâncoși, în vecinătatea parcurilor naționale Banff și Yoho. Declarat parc național în 1920, acoperă 1 406 kmp. Din timpuri preistorice, zona a reprezentat o rută importantă pentru călătoriile N-S. Desene primitive indică locul așezărilor umane ca fiind lângă izvoarele fierbinți, cu 11 000–12 000 de ani în urmă. Peisajul parcului este caracterizat de înălțimi acoperite cu zăpadă, ghețari, cascade, canioane și văi cu iarbă. Fauna este constituită din animale precum cerbul wapiti, elani, căprioare, oaia cu coarne mari și capra de munte.

Köprülü, Fazil Ahmed Pașa
(1635, Vezirköprü, Anatolia, Imperiul Otoman – 03.11.1676, lângă Çorlu, Tracia)

Mare vizir (1661–1676), sub sultanul otoman Mehmed IV. Și-a început cariera ca intelectual, dar s-a alăturat serviciului civil odată ce tatăl său a devenit mare vizir. Organizând armata într-un mod mai eficient, a condus cu succes campanii împotriva Austriei (1663), în Creta, împotriva Republicii Venețiene (1669) și în Polonia (1672–1676). A murit în timpul ultimei campanii militare.

Koraïs, Adamántios
(27.04.1748, Izmir, Anatolia – 06.04.1833, Paris, Franța)

Intelectual grec. A studiat medicina în Franța, apoi s-a stabilit la Paris, în vederea urmării unei cariere literare. Spera să trezească aspirațiile naționale ale conaționalilor săi și să dezvolte conștiința importanței moștenirii elene. Promovarea de către el a unui clasicism renăscut a avut o mare influență asupra limbii și culturii grecești. Printre antologiile sale se numără *Biblioteca literaturii grecești* (17 vol., 1805–1826) și *Parerga* (9 vol., 1809–1827). Prin lucrarea *Atakta* (realizată între 1828 și 1835), primul dicționar modern grecesc, a creat o nouă limbă literară greacă, combinând elemente lingvistice de limbă sau dialect local (demotica) cu greaca clasică.

Korbut, Olga (Valentinovna)
(n. 16.05.1955, Grodno, Bielorusia, URSS)

Gimnastă sovietică. A debutat în campionatele URSS din 1969. Micuță, simpatică, având un zâmbet fermecător, a fost prima persoană care a făcut un salt peste cap la bârnă și prima care a realizat o desprindere peste cap la paralele. La Jocurile Olimpice din 1972 a câștigat trei medalii de aur (bârnă, sol și ca membră a echipei URSS) și una de argint (paralele). La Olimpiada din 1976 a câștigat o medalie de aur cu echipa și una de argint la bârnă.

Korda, Alexander Sir
inițial **Sándor Laszlo Kellner**
(16.09.1893, Pusztatúrpásztó, Ungaria – 23.01.1956, Londra, Anglia)

Regizor și producător maghiaro-britanic. A lucrat ca jurnalist în Budapesta, unde a fondat o revistă de film, iar în 1917 a devenit administratorul executiv al studioului de film Corvin. A părăsit Ungaria în 1919, pentru a realiza câteva filme în Berlin, apoi a plecat la Hollywood, unde a regizat filme precum *Viața intimă a Elenei din Troia* (The Private Life of Helen of Troy, 1927). După ce s-a mutat în Anglia, în 1931, a fondat London Film Production. A contribuit la dezvoltarea industriei de film britanice, ca regizor și director de filme de succes precum *Viața particulară a lui Henric VIII* (The Private Life of Henry VIII, 1933), *Ecaterina cea Mare* (Catherine the Great, 1934), *Pimpernel* (The Scarlet

Pimpernel,1934) și *Rembrandt* (1936) sau producând *Al treilea om* (The Third Man, 1949), *Summertime* (1955) și *Richard al III-lea* (Richard III, 1955). În 1942 a fost prima persoană din industria filmului care a primit titlul de cavaler al Marii Britanii.

Kordofan *sau* Kurdufan

Regiune în centrul Sudanului. Așezată la V de Nilul Alb, a fost inițial populată de etnii care vorbeau nubiana. Condusă de dinastia creștină Tungur, în 900–1200 d.Hr, a fost apoi cucerită de arabi, iar în sec. XVII a fost întemeiat un sultanat. Stăpânirea egipteană a început odată cu 1820. Comerțul cu sclavi a jucat un rol important în economia regiunii, până a fost desființat, în 1878, de către Charles George Gordon. Stăpânirea egipteană a fost întreruptă de revolta lui Al-Mahdi din 1882. A devenit provincie a Sudanului în 1899.

kore

Tip de statuie a unei femei (echivalentul feminin pentru kouros), aparținând începutului sculpturii grecești monumentale (cca 700 î.Hr.) și fiind întâlnită până la sfârșitul perioadei arhaice (cca 500 î.Hr.). Sculptată în marmură și de obicei pictată, statuia kore este o figură feminină drapată într-un voal, având o ținută dreaptă, câteodată cu un picior adus puțin spre înainte. Un braț este uneori întins, ținând o ofrandă; celălalt este coborât, de cele mai multe ori având în mână o bucată împăturită de pânză sau alt material textil. Ca în toată arta grecilor antici, statuia a evoluat de la o formă înalt stilizată la una mai naturalistă. Prototipurile ei se găsesc în arta egipteană și mesopotamiană.

Kornberg, Arthur

(03.03.1918, Brooklyn, New York, SUA – 26.10.2007, Stanford, California)

Biochimist și fizician american. A studiat la Universitatea din Rochester, iar în 1959 s-a angajat la Universitatea Stanford. În timpul analizei producerii de către organismele vii a nucleotidei, studiul său l-a condus la întrebarea privind felul în care nucleotidele sunt legate una de alta, pentru a forma molecule de ADN. Adăugând nucleotide radioactive la un amestec de enzime preparat din culturi de *E. coli*, a găsit dovezi ale unei reacții catalizate de enzima care adaugă nucleotide lanțului de ADN preexistent. A fost primul care a reușit sinteza fără celule a ADN-ului. A primit Premiul Nobel, împreună cu Severo Ochoa, în 1959.

Korngold, Erich Wolfgang

(29.05.1897, Brünn, Austro-Ungaria – 29.11.1957, Hollywood, California, SUA)

Compozitor american de origine austriacă. Fiu al unui critic muzical, compozițiile sale din copilărie au fost lăudate de Gustav Mahler și Artur Schnabel. Și-a întărit reputația prin capodopera sa, opera *Orașul mort* (Die tote Stadt, 1920). În 1934 s-a mutat la Hollywood, unde a devenit cunoscut pentru coloanele sonore de filme, stilul său în genere romantic dovedindu-se potrivit poveștilor aventuroase precum *Anthony Adverse* (1936, Premiu Oscar) și *Aventurile lui Robin Hood* (The Adventures of Robin Hood, 1938, Premiul Oscar) și încă alte 17 piese. Concertul său pentru vioară (1946) a fost deseori înregistrat.

Kornilov, Lavr (Gheorghevici)

(30.08.1870, Karkaralinsk, Siberia Occidentală, Imperiul Rus – 13.12.1918, Ekaterinodar, Rusia)

General imperial rus. Ofițer de carieră, a fost comandant de divizie în timpul Primului Război Mondial. După Revoluția Rusă din 1917, a fost numit comandant suprem al armatei de către Aleksandr Kerenski. S-au iscat conflicte între ei, din cauza politicilor diferite și a concepției asupra rolului armatei; în momentul când Kornilov a trimis trupe spre Petrograd, Kerenski a interpretat acțiunea ca pe o încercare de lovitură de stat și l-a destituit. Arestat, a evadat pentru a comanda o armată albă, antibolșevică, fiind ucis pe câmpul de luptă.

Koroliov, Serghei (Pavlovici)

(12.01.1907, Jitomir, Rusia – 14.01.1966, Moscova, Rusia, URSS)

Proiectant sovietic de rachete (unele ghidate) și de nave cosmice. În 1933, împreună cu F.A. Tsander, a lansat prima rachetă sovietică cu combustibil lichid. În Al Doilea Război Mondial, Koroliov a proiectat și testat sisteme de propulsie cu combustibil lichid pentru rachete, servind aviația militară. După război, a îmbunătățit racheta V-2 a germanilor și a supravegheat teste de lansări ale rachetelor capturate. Cercetarea sa a dus la apariția primei rachete balistice intercontinentale din lume. A condus proiectarea vehiculelor lansatoare de rachete și a navelor spațiale sovietice, supraveghind testarea, construcția și lansarea (cu sau fără echipaj uman) a acestora din urmă; a reprezentat geniul din spatele programului spațial sovietic.

Koror

Insulă, 13 303 loc. (2000), capitala statului Palau, în V Oceanului Pacific. Așezată la SV de insula Babelthuap, are o suprafață de 8 kmp. A fost capitala administrativă a tuturor insulelor mandatate de Japonia în Pacific, între 1921 și 1945. Devastată în Al Doilea Război Mondial, a fost ulterior dezvoltată ca un centru comercial și turistic și a funcționat drept capitală provizorie pentru Palau. După ce podul dintre Koror și Babelthuap s-a prăbușit în 1996, un nou pod a fost construit (în 2002), o nouă capitală fiind în construcție la Melekeok, pe insula Babelthuap.

Korsakov, sindromul ~ *sau* psihoza Korsakov *sau* maladia Korsakov

Disfuncție neurologică, manifestată prin amnezie gravă (în ciuda percepției clare și a deplinătății conștienței), cauzată de alcoolism cronic, răniri la cap, maladii cerebrale sau deficiență de tiamină. De obicei, bolnavii nu-și pot aminti evenimente din trecutul recent sau chiar cel imediat; unii rețin amintiri doar pentru câteva secunde. Perioade mai lungi – până la 20 de ani – pot fi de asemenea uitate. Confabulația (reproducere detaliată a unor evenimente imaginare) coexistă câteodată cu sindromul, care poate fi temporar sau cronic.

Koryo

Regat coreean condus de dinastia cu același nume, între 935 d.Hr.–1392. În perioada aceasta, Coreea a început să își formeze o tradiție culturală distinctă. Dinastia a fost întemeiată de generalul Wan Kon (ulterior numit și Koguryo), care a înfrânt regatul Silla și regatul Paekche, creând o peninsulă Coreea unificată, în 936 d.Hr. Spre sfârșitul sec. X d.Hr., vechiul sistem tribal aristocratic a fost înlocuit de un sistem birocratic, centralizat. Regatul a cunoscut o înflorire a artelor, mai ales a porțelanurilor (porțelanul Koryo), iar budismul și confucianismul au fost foarte influente. În sec. XIII, Koryo a fost ținta unei serii de invazii ale mongolilor și, în 1392, Yi Song-gye a răsturnat vulnerabila dinastie, întemeind dinastia Choson.

Kosala

Regat antic în N Indiei. Așezat cam în regiunea istorică Oudh (astăzi, zona central-sudică a statului Uttar Pradesh), se extindea pe teritoriile actuale ale Nepalului. Buddha s-a născut aici. Regatul Magadha a cucerit Kosala către anul 459 î.Hr., acesta devenind cunoscut drept Kosala de N, pentru a fi deosebit de un regat mai mare din S, numit Kosala, Kosala de S sau Marele Kosala.

Kościusko

Vârf în SE districtului New South Wales, Australia. Situat în Munții Înzăpeziți din Alpii Australieni, este cel mai înalt vârf din Australia continentală, atingând 2 228 m. Se găsește în Parcul Național Kosciusko, ce are o suprafață de 6 469 kmp; se află în apropierea munților Townsend, Twynam, Ramshead de N și Carruthers, ale căror zăpezi, când se topesc, aprovizionează cu apă râurile și lacurile care alcătuiesc bazinul hidrografic al Munților Înzăpeziți. Numele i-a fost dat în 1840, în onoarea lui Tadeusz Kosciuszko.

Kościuszko, Tadeusz

(1746-1817)

Patriot polonez, a luptat în Revoluția Americană. A studiat ingineria militară la Paris, apoi a plecat în America (1776), unde s-a alăturat armatei coloniale. A contribuit la construirea fortificațiilor în Philadelphia și la West Point, New York. Șef al geniștilor, a salvat de două ori forțele generalului Nathanael Greene, direcționând construirea de poduri peste râuri. De asemenea, a condus blocada orașului Charleston, din Carolina de Sud. La sfârșitul războiului i-a fost oferită cetățenia americană și a fost numit general de brigadă. S-a întors în Polonia în 1784 și a devenit maior general în armata poloneză. În 1794 a condus o rebeliune împotriva forțelor ocupante ruse și prusace, în timpul căreia a apărat Varșovia timp de două luni, instruind orășenii să construiască fortificații de pământ. A fost închis în Rusia între 1794 și 1796, s-a întors în America în 1797, apoi a plecat în Franța, unde și-a continuat eforturile pentru obținerea independenței Poloniei.

Kosi

Râu în Nepal și India de N. Având-și originea în câțiva afluenți, în E Nepalului, curge spre S, prin marea câmpie a N Indiei. Se varsă în fluviul Gange, după un curs de 724 km.

Košice

Oraș, 235 281 loc. (2003), situat în E Slovaciei. Populat în sec. IX d.Hr. și consemnat documentar în 1241, reprezenta în Evul Mediu târziu o așezare comercială. S-a dezvoltat rapid, după ce a fost integrat

Cehoslovaciei, în 1920. Ocupat în 1938 de Ungaria, a fost eliberat în 1945 și a devenit prima reședință postbelică a guvernului cehoslovac. Face parte, începând cu 1993, din Slovacia independentă, fiind centrul politic, economic și cultural din SE țării.

Kosinski, Jerzy (Nikodem)

(14.06.1933, Lód , Polonia – 03.05.1991, New York, New York, SUA)

Scriitor american de origine poloneză. A susținut că experiențele terifiante ca evreu în Polonia și în Rusia celui de-Al Doilea Război Mondial l-au făcut să fie mut o mare parte din copilărie. A studiat științele politice și a devenit profesor de sociologie, înainte de a emigra în SUA (1957). Romanul său *Pasărea vopsită* (The Painted Bird, 1965) este o poveste explicită, șocantă și suprarealistă despre ororile războiului. Alte romane de succes au fost *Pași* (Steps, 1968) și fabula satirică *Fiind acolo* (Being There, 1970; ecranizată în 1999). După sinucidere, s-a descoperit că mult din trecutul său a fost inventat.

Kosîghin, Aleksei (Nikolaevici)

(20.02.1904, Sankt Petersburg, Rusia – 18.12.1980, Moscova, Rusia, URSS)

Om de stat sovietic, premier al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1964–1980). A aderat la Partidul Comunist în 1927, iar în 1939 era membru al Comitetului Central. După 1957 a colaborat îndeaproape cu Nikita Hrușciov pe probleme economice și, în 1964, după demisia forțată a lui Hrușciov, l-a înlocuit ca șef al Consiliului de Miniștri, devenind conducător al guvernului sovietic. Organizator economic competent și pragmatic, a introdus reforme menite să modernizeze economia sovietică. Spre sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 a împărțit puterea cu Leonid Brejnev și Nikolai Podgornîi, însă rolul lui s-a diminuat pe măsură ce autoritatea lui Brejnev a crescut; s-a retras în 1980.

Kosovo

în albaneză **Kosova**

Stat care și-a autoproclamat independența, anterior provincie a Serbiei. Suprafața: 10 887 kmp. Populația: 1 805 000 loc. (2009). Capitala administrativă: Priština. Populația era formată în mare parte (patru cincimi) din etnici albanezi (majoritatea musulmani), iar restul era reprezentat în majoritate de sârbi (preponderent creștini). A fost o regiune autonomă până în 1989, când Serbia a preluat controlul asupra administrației Kosovo, ceea ce a dus la proteste din partea populației albaneze a regiunii, care, în 1990, a votat să se separe de Iugoslavia. Serbia a răspuns prin înăsprirea controlului, rezultatul fiind conflictul din Kosovo. Începând cu 1999, regiunea a fost administrată de ONU. Kosovo și-a declarat independența în 2008. Deși SUA și câteva state membre ale Uniunii Europene au recunoscut independența Kosovo, Serbia, Rusia, România și un număr de alte state nu au făcut-o. În decembrie 2008, ONU a transferat cea mai mare parte a atribuțiilor de monitorizare către Uniunea Europeană.

Kosovo, conflictul din ~

(1998–1999)

Război etnic în Kosovo, Iugoslavia. În 1989, președintele sârb Slobodan Miloševic

a abrogat autonomia constituțională a Kosovo. El și minoritatea sârbă din Kosovo se înverșunaseră de multă vreme împotriva faptului că albanezii musulmani dețineau majoritatea demografică într-o zonă considerată sacră de sârbi – Kosovo era sediul Bisericii Ortodoxe Sârbe, o sursă de inspirație pentru poezia epică sârbă, dar și locul înfrângerii sârbilor de către turci în 1389 și al victoriei sârbe asupra turcilor în 1912. Ca răspuns, kosovarii albanezi au început o campanie nonviolentă. Tensiunile crescânde au dus în 1998 la ciocniri armate, implicând atât poliția, cât și Armata de Eliberare din Kosovo (AEK) care începuse să ucidă polițiști și politicieni sârbi. Grupul de Contact (SUA, Marea Britanie, Germania, Franța, Italia și Rusia) a cerut un armistițiu, încetarea ostilităților, retragerea necondiționată a trupelor speciale sârbe, întoarcerea refugiaților și un acces nelimitat al observatorilor străini. Cu toate că Miloševic a fost de acord cu majoritatea cererilor, nu le-a implementat. AEK s-a regrupat și s-a reînarmat în timpul armistițiului, reînnoindu-și ofensiva. Sârbii au răspuns cu o contraofensivă nemiloasă, făcând Consiliul de Securitate al ONU să condamne folosirea excesivă a forței, inclusiv epurarea etnică (uciderea și expulzarea), și să impună un embargo de arme, dar violențele au continuat. După ce negocierile diplomatice de la Rambouillet, Franța, au eșuat, Serbia și-a reînceput ofensiva, iar NATO a răspuns cu o campanie de bombardamente de 11 săptămâni care s-a extins asupra Belgradului și a distrus semnificativ infrastructura Serbiei. Bombardamentele au încetat după ce NATO și Iugoslavia au semnat un acord în iunie 1999, cuprinzând planul de retragere a trupelor sârbe și întoarcerea a aproape un milion de etnici albanezi refugiați, ca și a 500 000 de persoane strămutate în interiorul provinciei; au existat represalii sporadice împotriva sârbilor care au rămas în Kosovo. Pe 17 februarie 2008, parlamentul regiunii Kosovo și-a autoproclamat independența față de Serbia.

Kosovopolje (Câmpia Mierlei), Bătălia de la ~

Nume a două bătălii purtate în provincia sârbă Kosovo. Prima (13 iunie 1389), între sârbii conduși de prințul Lazar și Imperiul Otoman, condus de sultanul Murad I, s-a sfârșit, în ciuda morții lui Murad, cu înfrângerea Serbiei și cu încercuirea armată a Imperiului Bizantin pe cale de fărâmițare. Bătălia, care a dus la trei secole de vasalitate a sârbilor, a rămas un eveniment central în istoria sârbă. Cea de-a doua bătălie (17–20 octombrie 1448), între otomanii conduși de Murad II și o coaliție ungaro-română sub conducerea lui Iancu de Hunedoara, a constituit ultimul mare efort al cruciaților creștini de a elibera Balcanii de sub stăpânirea otomană.

Kossuth, Lájos

(19.09.1802, Monok, Imperiul Habsburgic – 20.03.1894, Torino, Italia)

Patriot maghiar. Avocat provenit dintr-o familie nobilă, a intrat în Dieta națională (1832), unde a dezvoltat o filozofie politică și socială radicală. Închis ca urmare a unor acuzații politice (1837–1840), a scris ulterior pentru un jurnal reformist și a strâns adepți devotați. Reales în Dietă (1847–1849), a condus „opoziția națională" și, după Revoluția din februarie, a convins delegații să voteze pentru independența față de Austria. Numit guvernator provizoriu, a devenit virtualmente un dictator al Ungariei. În 1849, armatele ruse au intervenit de partea Austriei, obligându-l pe Kossuth să demisioneze. A fugit în Turcia, unde a petrecut doi ani în închisoare. După eliberare, a predat în SUA și Anglia și, ulterior, a urmărit de acasă (Torino) reconcilierea Ungariei cu monarhia austriacă. După Compromisul din 1867 s-a retras din viața politică.

Lájos Kossuth, litografie, 1856

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTO J.R. FREEMAN & CO. LTD.

koto

Instrument muzical japonez, un fel de țambal lung, cu poduri mobile și, de obicei, 13 coarde. Se așază pe pământ sau pe o masă joasă, iar coardele sunt strunite cu un băț sau cu degetele mâinii drepte, în timp ce mâna stângă determină tonalitatea sunetului fiecărei coarde, apăsându-le sau manipulându-le pe cealaltă parte a fiecărui pod. La acest instrument se cântă solo, în ansambluri de cameră (mai ales asociat cu *shakuhachi*, un flaut de bambus, și *samisen*, o lăută fără încrustații) și în muzica gagaku; este instrumentul național japonez.

Kotzebue, August (Friedrich Ferdinand) von

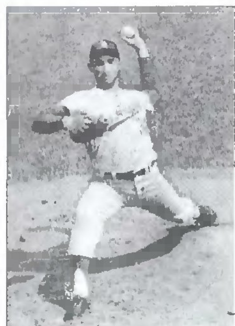
(03.05.1761, Weimar, Saxonia – 23.03.1819, Mannheim, Baden)

Dramaturg german. A contribuit la popularizarea dramei poetice, pe care a îmbogățit-o cu senzații melodramatice și filozofie sentimentalistă. Prolific și simplist (a scris peste 200 de piese), este cunoscut pentru drame precum *Mizantropie și căință* (Menschenhass und Reue, 1789) și *Indienii în Anglia* (Die Indianer in England, 1790), sau comedii dintre care amintim *Prinderea vânatului* (Der Wildfang, 1798). A fost denunțat de politicieni radicali ca spion și asasinat prin înjunghiere.

Koufax, Sandy *nume complet* Sanford Koufax *inițial* Sanford Broun

(n. 1935)

Jucător american de baseball. În tinerețe a practicat sportul la centrele comunității evreiești din Brooklynul natal, iar în liceu era cunoscut mai degrabă ca un jucător de baschet decât ca unul de baseball. A urmat cursurile Universității din Cincinnati, beneficiind de o bursă pentru baschetbaliști, înainte de a se alătura echipei Brooklyn (ulterior Los Angeles) Dodgers ca aruncător de mâna stângă. Odată ce a învățat să-și controleze aruncările, a stabilit câteva recorduri în ligă. În ciuda retragerii sale timpurii (1966), cauzată de artrită, este considerat unul dintre cei mai buni aruncători de baseball.

Sandy Koufax, 1966

AP

Kou Qianzhi *sau* K'ou Ch'ien-chih

(m. 448 d.Hr., N Imperiului Wei, China)

Reformist taoist chinez. Probabil și-a început cariera ca medic taoist. În 415 d.Hr. a avut o viziune în care i s-a revelat că taoismul a fost pervertit prin învățături greșite. A început să limiteze practicile orgiastice și spiritul mercenar, care deveniseră asociate cu taoismul, și a accentuat ritualurile igienice și activitatea fizică. Eforturile sale au fost observate de împărat, ducând la instaurarea taoismului ca religie de stat în China dinastiei Wei de Nord. De asemenea, a reușit să interzică budismul și să stabilească pedepse pentru adepții lui. Reformele sale s-au dovedit a fi însă trecătoare, iar budismul a reînflorit rapid.

kouros

Statuie antică grecească, reprezentând un tânăr stând în picioare. Aceste statui mari de piatră au început să apară în Grecia prin 700 î.Hr, fiind inspirate îndeaproape din stilul portretistic rigid, geometric, al Egiptului. Formele ulterioare reflectă înțelegerea mai aprofundată a anatomiei umane și sunt mai naturaliste. Kouroi îl întruchipează câteodată pe zeul Apollo, dar în mod normal serveau ca ofrande zeilor sau erau monumente funerare. *Vezi și* kore.

Koussevitzky, Serghei (Aleksandrovici) *inițial* Serghei Aleksandrovici Kusevitski

(26.07.1874, Vishni Volociok, Rusia – 04.06.1951, Massachusetts, SUA)

Dirijor american de origine rusă. Virtuoz al contrabasului, a fost dirijor autodidact. Cu ajutorul financiar al socrului său, a debutat la Filarmonica din Berlin, în 1908. În următorii ani și-a fondat propria orchestră, care organiza concerte pe vapor, în croazieră pe fluviul Volga. Părăsind în 1920 Uniunea Sovietică, a început seria de concerte Koussevitzky în Paris, apoi a devenit dirijor permanent al Orchestrei Simfonice din Boston (1924–1949). A realizat aici cam o sută de premiere, printre care se numără lucrări celebre precum *Simfonia Psalmilor* de Igor Stravinski și alte opere de compozitori americani, ducându-i pe muzicieni la înalte performanțe, prin forța personalității sale. În timpul ocupării postului din Boston, a întemeiat Centrul de Muzică Tanglewood, în Lenox, Massachusetts.

Kovno

Vezi Kaunas

Kowloon *sau* Jiulong

Peninsulă în China continentală, parte din regiunea sub administrație specială Hong Kong. Se află la N de insula Hong Kong și este înconjurată din trei părți de portul Victoria; Noile Teritorii i se alătură în N. Centru industrial, comercial și turistic, include aria urbană a așezărilor Kowloon și New Kowloon, 2 025 800 loc. (2001). Mare parte din teritoriul său este revendicat.

Koxinga

Vezi Zheng Chenggong

Koyukuk

Râu în centrul statului Alaska, SUA. Izvorăște din partea de S a lanțului muntos Brooks și curge spre SV pe o distanță de 800 km, vărsându-se în fluviul Yukon, al cărui afluent important este. Numele provine de la un trib local de indieni, denumiți koyukon.

kpelle

Populație care locuiește în centrul Liberiei și într-o parte din Guineea. În număr total de cca 400 000, etnicii kpelle vorbesc o limbă mande din grupul limbilor niger-congo. Constituie cca o cincime din populația Liberiei. Sunt în primul rând cultivatori de orez; alte recolte aducătoare de venit sunt alunele, trestia de zahăr și nuca de cola. Sunt cunoscuți pentru complicatele societăți secrete (poro pentru bărbați, sande pentru femei), care au foarte multe funcții sociale și politice.

kraal

În partea de S a Africii, cerc sau grup de case din jurul unui țarc de vite, sau grupul social care locuiește aici. Termenul a fost folosit în sens larg pentru a descrie felul de viață asociat lui. Unii zulu construiesc kraalul în mod tradițional din câteva colibe aranjate într-un cerc, în jurul unei împrejmuiri pentru vite. Acolo unde este practicată poliginia, fiecare nevastă are adeseori propria colibă. Cuvântul kraal desemnează și așezările temporare ale triburilor masai, din E Africii.

Kraepelin, Emil

(15.02.1856, Neustrelitz, Mechlenturg-Strelitz – 07.10.1926, München, Germania)

Psihiatru german. A predat la universitățile din Heidelberg și München, unde a conceput un important sistem de clasificare a bolilor mintale, prezentat în *Compendiul de psihiatrie* (Psychiatrie, nouă ediții, 1883–1926). A fost primul care a făcut deosebirea (în 1889) între psihoza maniaco-depresivă (tulburare bipolară) și demența precoce (schizofrenie); este primul care a delimitat trei varietăți clinice în cadrul celei din urmă: catatonia, hebefrenia și paranoia.

Krafft-Ebing, Richard, Freiherr (baron) von ~

(14.08.1840, Mannheim, Baden – 22.12.1902, lângă Graz, Austria)

Neuropsihiatru german. Educat în Germania și Elveția, a predat psihiatria la Strasbourg, Graz și Viena și a realizat studii variate, de la epilepsie și sifilis la funcțiile genetice în nebunie și în devierile sexuale. A realizat, de asemenea, experimente în hipnoză. În prezent este cunoscut pentru lucrarea *Psihopatia sexuală* (Psychopathia sexualis, 1886), o examinare revoluționară a aberațiilor sexuale.

Kraft Foods, Inc.

Distribuitor și producător american de produse alimentare. S-a dezvoltat dintr-o afacere de livrare a brânzeturilor, întreprinsă în 1903 de James L. Kraft. Numită J.L. Kraft Bros. & Co. în 1909, a prosperat prin furnizarea de brânză armatei americane, în timpul Primului Război Mondial. Compania a avut mai mulți proprietari după 1930, iar în 1988 fost preluată de compania Philip Morris Cos. (redenumită în 2003 Altria Group, Inc.), care a preluat și Nabisco Holdings în 2000, ale cărei afaceri erau integrate în operațiunile Kraft.

Krakatau *sau* Krakatoa *sau* Rataka

Vulcan-insulă în centrul strâmtorii Sunda, între Java și Sumatra, Indonezia. Erupția sa din 1883 a fost una dintre cele mai catastrofale din istorie. Exploziile au fost auzite în Australia, Ceylon (Sri Lanka) și Filipine, iar o mare cantitate de cenușă a căzut pe o suprafață de 800 000 kmp. A provocat un val mareic de 36 m înălțime, care a ucis 36 000 de oameni în Java și Sumatra. A erupt din nou în 1927, fiind încă activ.

Kraków

Vezi Cracovia

Kramer, Jack
născut John Albert Kramer

(01.08.1921, Las Vegas, Nevada, SUA – 12.09.2009, Los Angeles, California)

Jucător și promotor american al tenisului. A câștigat turneul de la Wimbledon atât la probele de simplu (1947), cât și la cele de dublu (1946–1947), precum și turneul de la Flushing Medows la simplu (1946–1947), dublu (1940–1941, 1943, 1947) și dublu mixt (1941), făcând parte din echipa câștigătoare a Cupei Davis, în 1946. A jucat tenis profesionist din 1947 până în 1952 și a ajutat la promovarea tenisului de tip deschis, în care amatorii puteau concura cu profesioniștii în campionate importante. A contribuit la fondarea Asociației de Tenis Profesionist.

Krasner, Lee *născută* **Lenore Krassner**
(27.10.1908, Brooklyn, New York, SUA – 19.06.1984, New York, New York)
Pictoriță americană. Provenită dintr-o familie de imigranți ruși, în 1937 a început să studieze cu pictorul Hans Hofmann, care a familiarizat-o cu opera lui Pablo Picasso și a lui Henri Matisse. Sintetizând influențele europene, Krasner și-a creat propriul stil abstracționist-geometric, aplicat în motive florale și semne ritmice. În 1940 a început să își expună lucrările împreună cu opere ale altor pictori americani, care au devenit cunoscuți drept expresioniști abstracți. După căsătoria din 1945 cu pictorul Jackson Pollock, Krasner și Pollock au produs multe opere, influențându-se reciproc. A continuat să picteze de-a lungul anilor 1970.

Krasnoiarsk
Oraș, 911 700 loc. (2002), situat în partea central-estică a Rusiei. Așezat pe cursul superior al fluviului Enisei, a fost fondat de cazaci în 1628. La sfârșitul sec. XVII a fost deseori atacat de tătari și kirghizi. Calea Ferată Transsiberiană a dus la o perioadă de dezvoltare rapidă în anii 1890. Locul uneia dintre cele mai mari centrale hidroelectrice din lume (construită în anii 1960), este un centru de comerț și industrie.

Kraus, Karl
(28.04.1874, Gitschin, Boemia – 12.06.1936, Viena, Austria)
Jurnalist, critic, dramaturg și poet austriac. În 1899 a fondat revista literară și politică *Die Fackel*, iar în 1911 devenise singurul autor al revistei; a continuat să o publice până în anul morții. Considerând că limba are o mare importanță estetică și etică, a scris cu o precizie de maestru, iar lucrările sale au influențat în mare măsură viața culturală. Operele care conțin expresii aproape intraductibile sunt cele precum *Moralitate și criminalitate* (Sittlichkeit und Kriminalität, o colecție de eseuri, 1908), *Proverbe și contradicții* (Sprüche und Widersprüche, o colecție de aforisme, 1909) și o dramă satirică amplă, *Ultimele zile ale umanității* (Die letzten Tage der Menschheit, 1922).

Krebs, Edwin (Gerhard)
(06.06.1918, Lousing, Iowa, SUA – 21.12.2009, Seattle, Washington)
Biochimist american. A obținut licența în medicină la Universitatea Washington. A primit în 1992, împreună cu Edmond H. Fischer (n. 1920), Premiul Nobel pentru descoperirea fosforilării reversibile a proteinelor, un proces biochimic ce reglează activitatea proteinelor în celule și dirijează nenumărate procese necesare vieții. Erori în fosforilarea proteinelor sunt implicate în boli precum diabetul, cancerul și sindromul Alzheimer.

Krebs, Hans Adolf Sir
(25.08.1900, Hildestreim, Germania – 28.11.1981, Oxford, Anglia)
Biochimist britanic născut în Germania. A fugit din Germania nazistă în 1933, pentru a preda în Anglia, la Universitățile Oxford și Sheffield. A fost primul care a descris ciclul sintezei ureei (1932). În 1953 a primit Premiul Nobel, împreună cu Fritz Lipmann (1899–1986), pentru descoperirea în organisme vii a seriilor de reacții chimice cunoscute sub numele de ciclul acidului tricarboxilic (numit și ciclul acidului citric sau ciclul Krebs); acest eveniment a fost unul de importanță vitală pentru o primă înțelegere a metabolismului celular și a biologiei moleculare.

Kreisler, Fritz *născut* **Friedrich Kreisler**
(02.02.1875, Viena, Austria – 29.01.1962, New York, New York, SUA)
Violonist și compozitor austriac. A intrat la Conservatorul din Viena la vârsta de șapte ani, încheindu-și studiile până la vârsta de 12 ani. După un turneu internațional ca adolescent, a renunțat la cariera muzicală pentru a studia medicina. Întorcându-se la vioară, a înregistrat succese în Berlin și Viena (1898). A parcurs în turneu Europa și SUA, până la izbucnirea Primului Război Mondial, iar în 1910 a prezentat premiera concertului pentru vioară a lui Edward Elgar. După însănătoșirea în urma unei răni căpătate în război, s-a dedicat din nou turneelor (1919–1950). Lucrările sale fermecătoare, printre care se numără *Caprice Viennois* și *Pretty Rosemary*, sunt încă foarte apreciate.

kremlin
Fortăreață centrală în orașele medievale rusești, de obicei amplasată într-un punct strategic de-a lungul unui râu și separată de celelalte părți ale orașului prin șanțuri, poduri extensibile, turnuri și bastioane. Mai multe capitale princiare au fost construite în jurul kremlinurilor mai vechi, care conțineau de obicei catedrale, palate, birouri guvernamentale și depozite de muniții. Kremlinul din Moscova (fondat în 1156) a servit drept centru al guvernului

rus până în 1712, apoi din nou, după 1918. Zidurile sale crenelate, de cărămidă, și 20 de turnuri au fost construite în sec. XV, de arhitecți italieni. Palatele, catedralele și clădirile guvernamentale cuprinse între ziduri reflectă o varietate de stiluri, printre care bizantin, baroc rusesc și clasic.

Krenek, Ernst

(23.08.1900, Viena, Austria – 23.12.1991, Palm Springs, California, SUA)

Compozitor american de origine austriacă. Începând de la vârsta de 16 ani a studiat compoziția muzicală cu Franz Schreker (1878–1934) și a atras pentru prima dată atenția cu opera atonală *A Doua Simfonie* (1923). După o scurtă perioadă neoclasică, și-a reîntărit reputația radicală prin opera satirică (influențată de jazz) *Johnny spielt auf* (1926), care a creat senzație. Captivat de metoda dodecafonică a lui Arnold Schönberg (*vezi* serialism), a conceput una proprie – care presupunea rotația rândurilor – pentru opera *Karl al V-lea* (Karl V, 1933), prima operă dodecafonică. A emigrat în SUA în 1937 și a predat la mai multe instituții, dar majoritatea lucrărilor sale au fost mai intens admirate în Europa.

Kresge, S(ebastian) S(pering)

(31.07.1867, Bald Mount, Pennsylvania, SUA – 18.10.1966, East Strondsburg, Pennsylvania)

Comerciant american. A lucrat drept comis-voiajor înainte de a deveni partener al unor magazine care comercializau produse de cinci și zece cenți, în Memphis, Tennessee și Detroit, Michigan (1897). A deschis alte câteva centre de distribuție în marile orașe din Midwest, punând bazele companiei S.S. Kresge în 1907 (extinsă în 1912). După Al Doilea Război Mondial, firma s-a dezvoltat cu mari magazine de reduceri, în SUA, Puerto Rico și Canada, ajungând la un număr total de aproape o mie de magazine. Kresge a înființat o mare fundație de caritate în 1924. Imperiul său de distribuție en détail a devenit fundamentul Kmart Corp.

Kretschmer, Ernst

(08.10.1888, Wüstenrot, Germania – 08.02.1964, Tübingen, Germania de Vest)

Psihiatru german. În cunoscuta lucrare *Constituția corpului și caracterul* (Körperbau und Charakter, 1921), a încercat să coreleze construcția corpului și constituția fizică cu bolile mentale sau de caracter, identificând trei tipuri anatomice – picnicul (rotund), atleticul (muscular) și astenicul (înalt și slab) – și susținând că anumite disfuncții psihiatrice sunt asociate cu fiecare tip în parte. Sistemul său a fost ulterior adaptat de către psihologul american William H. Sheldon (1899–1977), care a redenumit tipurile în endomorf, mezomorf și ectomorf, concentrându-se pe trăsăturile de personalitate asociate fiecăruia. Opera amândurora a generat cercetări ulterioare.

Kretzulescu, biserica ~

Locaș de cult în București, România, monument reprezentativ pentru arta și arhitectura brâncovenească. Biserica a fost construită între 1720 și 1722, fiind o ctitorie a logofătului Iordache Kretzulescu (1680–1746) și a soției sale, Sofia, una dintre fiicele lui Constantin Brâncoveanu. Frescele interioare au fost realizate de pictorul Gheorghe Tattarescu între 1859 și 1860. A fost restaurată în 1815, 1859–1860 și 1935–1936, când a fost înlăturată tencuiala de pe pereții exteriori și lăsată cărămida aparentă, punându-se mai bine în evidență frumusețea monumentului. Fațadele erau împărțite de un brâu de piatră sculptată, în două registre decorate cu firide.

Kretzulescu, Nicolae *sau* Nicolae Crețulescu

(01.03.1812, București, Țara Românească, România – 26.06.1900, Leordeni, Argeș)

Medic și om politic român, prim-ministru al României (1862–1863, 1865–1866) și președinte al Academiei Române, fost ministru plenipotențiar al României la Berlin și Paris. Nicolae Kretzulescu a fost un deschizător de drumuri în ceea ce privește învățământul medical din România: a fondat o școală de chirurgie la spitalul Colțea din București și a conceput un *Manual de anatomie descriptivă* (1843). A fost membru al Academiei Române și președintele acesteia în perioada 1895–1898.

kripton

Element chimic, cu simbol chimic Kr și număr atomic 36. Unul dintre gazele nobile, incolor, inodor și fără gust, este relativ inert, combinându-se doar cu fluorul, în condiții foarte restrictive. Kriptonul se întâlnește în urme slabe în atmosferă și în roci, obținându-se în urma distilării fracționate a aerului lichefiat. Este folosit în tuburi luminiscente, lanterne, lasere și studiouri de animație.

Krishna *inițial* Kistna

Fluviu în S Indiei. Izvorând din statul Maharashtra, curge spre SE și E, de-a

lungul statului Karnataka și străbate districtul Andhra Pradesh, înainte de a se vărsa în golful Bengal, după un curs de 1 290 km.

Krishna *sau* Krişna

Unul dintre cei mai venerați zei hinduși, adulat drept cea de-a opta încarnare a lui Vishnu ca zeitate supremă. Multe legende despre Krishna își au originea în *Mahabharata* și *Purane*. Prima sa apariție este în *Mahabharata*, ca vizitiu divin al lui Arjuna, pe care Krishna îl convinge că războiul pe care îl poartă e drept (*vezi* Bhagavad-Gītā). În operele ulterioare, Krishna este un ucigaș al demonilor, iubit secret al adeptelor sale, fiu și tată devotat. De asemenea, a ridicat într-un deget dealul sacru Govardhana, pentru a-și proteja adepții de furia lui Indra. În artă, Krishna este reprezentat îndeosebi cu pielea neagră-albăstruie, cu îmbrăcăminte strânsă în jurul taliei și cu o coroană din pene de păun. În ipostaza de iubit divin este prezentat cântând la flaut, înconjurat de femei îndrăgostite.

Krishnamurti, Jiddu

(1895–1986)

Lider spiritual și teozof indian. A fost instruit în teozofie de către Anni Besant, care l-a proclamat viitorul „învățător al lumii", figură mesianică menită să aducă iluminarea mondială. A devenit profesor și scriitor, iar începând cu anii 1920 a petrecut mult timp în SUA și Europa. S-a dezis de principiile teozofiei formale în 1929 și a denunțat orice afirmație că ar fi un învățător al lumii, dar și-a continuat activitatea didactică. Dorința sa declarată a fost să elibereze oamenii, un scop care poate fi atins doar prin totală conștiință de sine. A întemeiat o serie de fundații Krishnamurti în SUA, Marea Britanie și India, pentru a-și atinge scopul. A scris cărți precum *Cântecele vieții* (The Songs of Life, 1931) și *Comentarii despre viață* (Commentaries on Living, 1956–1960).

Kristeva, Julia

(n. 24.06.1941, Sliven, Bulgaria)

Psihanalistă, critic literar și profesoară franceză de origine bulgară. Profesoară de lingvistică la Universitatea Paris VII, este cunoscută pentru scrierile sale de lingvistică structuralistă (*vezi* structuralism), psihanaliză, semiotică și pentru mișcarea feministă. Protejată a lui Roland Barthes, teoriile ei au sintetizat elemente aparținând unor gânditori precum Jacques Lacan, Michel Foucault și Mihail Bahtin. Printre romanele sale se numără *Samuraii* (Les Samouraïs, 1990) și *Bătrânul și lupii* (Le vieil homme et les loups, 1991).

Krivoy Rog

Vezi Kryvyi Rih

Kroc, Ray(mond Albert)

(05.10.1902, Chicago, Illinois, SUA – 14.01.1984, San Diego, California)

Pionier american al industriei fast-food. Născut în Chicago, a lucrat ca vânzător de mixere, când a descoperit un restaurant în San Bernardino, California, proprietate a fraților Maurice și Richard McDonald, care folosea o linie de preparare pentru vinderea și producerea unui mare volum de hamburgeri, cartofi prăjiți și milk-shake-uri. Începând cu 1955, Kroc a deschis primul său McDonald's, în Des Plaines, Illinois, plătind fraților un procent din vânzări. A început curând să vândă francize pentru restaurante noi, instituind un program de instruire pentru proprietarii-administratori, inițiativă care a mărit automatizarea și standardizarea. La momentul morții sale, existau 7 500 de restaurante McDonald's în întreaga lume; cu peste 25 000 de restaurante, la începutul sec. XXI McDonald's este comerciantul cel mai mare de produse alimentare cu amănuntul din lume.

Kroeber, A(lfred) L(ouis)

(11.06.1876, Hobiten, New Jersey, SUA – 05.10.1960, Paris, Franța)

Antropolog american. Elev al lui Franz Boas (cu care a susținut doctoratul, în 1901), a predat ulterior la Universitatea Berkeley, California. Cariera lui Kroeber aproape a coincis cu apariția în SUA a antropologiei academice, profesionale și a contribuit semnificativ la dezvoltarea acesteia. A adus contribuții prețioase în etnologia amerindienilor, arheologia Americii și în studiul lingvisticii, al folclorului, al relațiilor de rudenie și al culturii. Cele mai influente cărți ale sale sunt considerate *Antropologia* (Anthropology, 1923) și *Natura culturii* (The Nature of Culture, 1952). Fiica sa, Ursula K. Le Guin (n. 1929), este o scriitoare cunoscută de science-fiction și fantasy.

Kroemer, Herbert

(n. 25.08.1928, Weimar, Germania)

Fizician german. Și-a susținut doctoratul (1952) la Universitatea Georg August din

Göttingen. Ulterior s-a mutat în SUA, unde a predat la mai multe instituții. În 1957 a demonstrat, în urma unor studii și calcule teoretice, că un tranzistor cu structură diferită, format din mai multe elemente, ar fi superior unui tranzistor obișnuit, alcătuit dintr-un singur tip de material. Teoria sa a fost apoi confirmată și a condus la producerea unui mare număr de componente electronice de un impact semnificativ asupra tehnologiilor de comunicație și a computerelor. În 2000 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru fizică, împărțit cu Jores Alferov și Jack S. Kilby.

Kronos

Vezi Cronos

Kronstadt, rebeliunea de la ~

(1921)

Revoltă internă condusă de marinarii de la baza navală Kronstadt împotriva regimului sovietic din Rusia de după Războiul Civil din Rusia. Marinarii îi sprijiniseră pe bolșevici în timpul Revoluției Ruse din 1917, dar dezamăgirea produsă de guvern și proviziile neadecvate de alimente de după războiul civil i-au provocat să ceară libertăți politice și reforme în domeniul muncii și al economiei. Rebelii au fost zdrobiți de forțele conduse de Lev Troțki și Mihail Tuhacevski, iar supraviețuitorii au fost împușcați sau închiși. Dovadă a nemulțumirii populare puternice față de politicile comuniste, rebeliunea, împreună cu alte mari revolte interne, a condus la adoptarea noii politici economice.

Kropotkin, Piotr (Alekseevici)

(21.12.1842, Moscova, Rusia – 08.02.1921, Dmitrov, lângă Moscova)

Revoluționar și geograf rus, cel mai important teoretician al anarhismului. Fiu de prinț, a renunțat în 1871 la moștenirea sa aristocratică. Deși a devenit celebru în domenii precum geografia, zoologia, sociologia și istoria, a renunțat la succesul material în favoarea unei vieți de revoluționar. A fost închis în urma acuzațiilor politice (1874–1876), dar a evadat și a fugit în Europa Occidentală. În Franța, a fost închis în urma acuzațiilor false de instigare la revoltă (1883–1886), iar în 1886 s-a stabilit în Anglia, unde a rămas până când Revoluția Rusă din 1917 i-a permis să se întoarcă acasă. În exil a scris câteva cărți importante, precum *Memoriile unui revoluționar* (Memoirs of a Revolutionist, 1899) și *Ajutorul reciproc* (Mutual Aid, 1902), în care a încercat să situeze anarhismul pe o bază științifică, susținând că nu conflictul, ci cooperarea este factorul important în evoluția speciilor. La întoarcerea sa în Rusia, a fost profund dezamăgit de faptul că bolșevicii ajunseseră la putere prin metode autoritare, și nu liberale, retrăgându-se astfel din politică.

FRAȚII BROWN

Piotr Alekseevici Kropotkin

kru

Grup de populații din Liberia și Côte d'Ivoire, printre care se numără bassa, krahn, grebo, klao (kru), bakwe și bete. Vorbesc limbi kru, din grupul limbilor niger-congo, și numără cca 2,5 milioane de membri. Membrii grupurilor etnice kru, mai ales klao, grebo și bassa, sunt cunoscuți ca hamali și pescari, de-a lungul întregii coaste de V a Africii: au stabilit colonii în majoritatea porturilor, de la Dakar, Senegal, până la Douala, Camerun, cea mai mare găsindu-se în Monrovia, Liberia.

Kruger, Parcul Național ~

Parc național în Africa de Sud. Așezat în partea de NE a țării, lângă granița cu Mozambic, a fost creat ca rezervație a vânatului în 1898 și a devenit parc național în 1926, numit astfel după Paul Kruger. Acoperă o suprafață de 19 485 kmp și cuprinde șase râuri. Fauna este variată, incluzând specii precum elefantul, leul și ghepardul. În decembrie 2002 a devenit parte din cel mai mare parc de vânat, când a fuzionat cu Parcul Național Limpopo din Mozambic și cu Parcul Național Gonarezhou din Zimbabwe, pentru a forma Marele Parc Transfrontalier Limpopo.

Kruger, Paul *inițial* Stephanus Johannes Paulus Kruger

(10.10.1825, districtul Grodoch, Colonia Capului – 14.07.1904, Clarens, Elveția)

Soldat și om de stat sud-african, considerat creatorul națiunii afrikaans. La vârsta de zece ani, Kruger a participat la Marea Migrație și a fost impresionat de abilitatea emigranților buri de a se apăra împotriva popoarelor africane și de a constitui un guvern disciplinat. Când britanicii au anexat statul Transvaal, în 1877, Kruger a devenit

liderul suprem recunoscut de poporul său, în lupta pentru recăpătarea independenței. După ce a condus o serie de atacuri armate, a obținut o independență limitată și a fost ales președinte al recăpătatei republici Transvaal (1883–1902). În 1895 a respins o încercare condusă de Cecil Rhodes și Leander Starr Jameson de a întrerupe controlul burilor asupra republicii. În timpul Războiului cu burii a fost obligat să fugă în Olanda; a murit în Elveția și a fost îngropat (decembrie 1904) la Pretoria, în Africa de S.

Krupa, Gene

(15.01.1909, Chicago, Illinois, SUA – 16.10.1973, Jonkers, New York)

Șef american de trupă muzicală și primul mare solist la tobă în jazz. Krupa a lucrat împreună cu Eddie Condon în orașul natal, Chicago, înainte de a se stabili la New York (1929), unde a intrat în trupa lui Benny Goodman, în 1935. A devenit rapid cel mai cunoscut cântăreț la tobe al timpului, faimos pentru prestația scenică și tehnica demonstrată în timpul reprezentațiilor solo precum *Sing, Sing, Sing*. În 1938 și-a format propria trupă de succes, din care făceau parte trompetistul Roy Eldridge și cântăreața Anita O'Day (n. 1919). Stilul energic al lui Krupa a devenit curând un model pentru mulți toboșari în perioada swing.

Krupp GmbH

Vezi Thyssen Krupp Stahl

Krupp, familia ~

Dinastie în industria siderurgică germană. Friedrich Krupp (1787–1826) a fondat o oțelărie în Essen, în 1811. La moartea sa, fiul lui, Alfred (1812–1887), a preluat întreg controlul asupra concernului în declin, la vârsta de 14 ani. A câștigat o mare avere din vânzarea de oțel pentru construirea căilor ferate și a tunurilor; performanța tunurilor Krupp în Războiul franco-prusian din anii 1870–1871 a făcut ca firma să fie numită Arsenalul Reichului. La moartea lui Alfred, firma sa înarmase deja 46 de țări. Mărirea flotei navale germane și nevoia de blindaje au îmbogățit și mai mult compania, sub conducerea fiului său, Friedrich Alfred (1854–1902). Când fiica mai mare a lui Friedrich Alfred, Bertha (1886–1957), a moștenit controlul asupra firmei, cifra de angajați depășea 40 000 de oameni. Soțul ei, Gustav von Bohlen (1870–1950), a atașat numele Krupp la începutul numelui său; nazist convins, a condus Imperiul Krupp până în 1943, când i-a urmat fiul său, Alfried Krupp (1907–1967). Fabricile Krupp au folosit munca sclavilor în Al Doilea Război Mondial și au reprezentat o parte importantă din mașinăria de război nazistă; Alfried a fost ulterior condamnat la Nürnberg, pentru crime de război. Un ordin al Aliaților de destrămare a companiei a eșuat în 1953, din lipsa unui cumpărător, iar Alfried a recăpătat, în cele din urmă, averea Krupp. *Vezi și* Thyssen Krupp Stahl.

Krupskaia, Nadejda (Konstantinovna)

(26.02.1869, Sankt Petersburg, Rusia – 27.02.1939, Moscova, Rusia, URSS)

Revoluționară rusă, soție a lui Vladimir Ilici Lenin. Activistă marxistă începând din 1890, l-a întâlnit pe Lenin pe la 1894. Condamnată la trei ani de exil în 1898, a obținut permisiunea de a-și executa pedeapsa împreună cu Lenin, în Siberia, unde s-au căsătorit. După 1901 a trăit cu Lenin în câteva orașe din Europa și a contribuit la formarea facțiunii politice bolșevice. S-a întors în Rusia în 1917, pentru a răspândi propaganda bolșevică după începerea revoluției, iar ulterior a ocupat posturi în biroul educațional. După moartea lui Lenin (1924), s-a distanțat de luptele din cadrul partidului.

Kryvyi Rih *în rusă* Krivoi Rog

Oraș, 669 000 loc. (2001), în SE Ucrainei centrale. Fondat ca sat în sec. XVII de cazaci, s-a extins încet, până când o cale ferată a fost construită până la bazinul Donețk, în 1884; curând a devenit un important oraș minier. A fost cucerit de Germania în 1941 și reocupat de URSS în 1944. Terny, care a fost anexat orașului în 1969, găzduiește o importantă mină de uraniu. Orașul este în prezent un centru industrial, minier, cu fabrici metalurgice, turnătorii, mori și uzine chimice.

Kshatrya

Al doilea rang din cele patru *varna*, sau caste sociale, în mod tradițional războinicii sau clasa conducătoare, în India hindusă. În timpuri străvechi, înainte ca sistemul de caste să fie complet definit, erau considerați primii ca rang, înaintea brahmanilor, sau a castei clericilor. Legenda conform căreia ei au fost degradați de către o încarnare a lui Vishnu, ca pedeapsă pentru tirania lor, poate reflecta o luptă pentru supremație între preoți și conducători. În timpurile moderne, *varna* Kshatrya include membri ai diferitor caste, unite prin

statutul lor guvernamental, militar sau de proprietatea lor funciară.

Ksitigarbha

Bodhisattva budist, venerat la scară largă în China și Japonia. Cunoscut în India începând cu sec. IV î.Hr., a devenit popular în China sub numele de Dicang și în Japonia ca Jizo. Este ocrotitorul celor oprimați și muribunzi și încearcă să salveze sufletele muritorilor condamnați în iad. În China este considerat stăpânul iadului, iar în Japonia este apreciat pentru bunătatea față de cei plecați dintre noi, mai ales față de copiii morți. De obicei, este prezentat ca un călugăr cu o aură luminoasă în jurul capului ras, poartă un toiag pentru a deschide porțile iadului și o perlă în flăcări, pentru a lumina întunericul.

Kuala Lumpur

Oraș, 1 297 526 loc. (2000), capitala Malaysiei. Fondat în 1857 ca tabără minieră de plumb, a fost numit capitală a Statelor Federale Malaya în 1895, a Federației Malaya în 1957 și a Malaysiei în 1963. A fost declarat municipalitate în 1972. Cel mai important oraș malayez din peninsula Malacca, reprezintă un centru comercial. Găzduiește cele mai înalte clădiri din lume, turnurile Petronas. Printre instituțiile de învățământ, se numără Universitatea Malaya și o ramură a Universității Naționale a Malaysiei. În 1999, sediile guvernamentale au început să se mute în noul centru administrativ de la Putrajaya, la S de Kuala Lumpur.

Kuan Han-ch'ing

Vezi Guan Hanqing

Kuan Yü

Vezi Guan Yu

Kuang-chou

Vezi Guangzhou

Kuang-wu ti

Vezi Guangwudi

Kuban

Fluviu în SV Rusiei. Izvorând din masivul Elbrus, în Republica Georgia, curge spre N, apoi spre V, vărsându-se în Marea Azov. Are o lungime de 906 km. Mare parte a apelor sale sunt folosite la irigații.

Kubilai-Han

(1215–1294)

Nepot al lui Genghis-Han, care a cucerit China și a întemeiat dinastia Yuan, sau mongolă. În deceniul al treilea de viață al lui Kubilai, fratele său, împăratul Möngke, i-a dat misiunea de a cuceri și administra China dinastiei Song. Conștient de superioritatea spirituală chineză, a adunat în jurul său consilieri confucianiști, care l-au convins de importanța îngăduinței față de cei cuceriți. În procesul de cucerire și stabilire în China, și-a creat dușmani în rândul altor prinți mongoli; titlul de han i-a fost și el contestat. Deși nu mai putea controla eficient aristocrația din stepă, a reușit reunificarea Chinei până în 1279, mai întâi cucerind N și apoi S țării. Pentru a restabili prestigiul Chinei, Kubilai s-a angajat în războaie la granițele cu Myanmar, Java, Japonia și popoarele din Asia de SE, suferind înfrângeri dezastruoase. Acasă, a stabilit o societate pe patru niveluri, cu mongolii și celelalte popoare central-asiatice formând primele două niveluri, locuitorii Chinei de N urmând pe rangul al treilea și cei ai Chinei de S la baza ierarhiei. Posturi importante au fost încredințate străinilor, printre care se numără și Marco Polo. Kubilai a reparat Marele Canal și grânarele publice, instaurând budismul ca religie de stat. Deși stăpânirea sa a fost marcată de o prosperitate strălucitoare, succesorii nu au reușit să continue politica și reformele cu același succes.

Kubilai-Han;
Muzeul Palatului Național, Taipei

Kubitschek (de Oliveira), Juscelino

(12.09.1902, Diamantina, Brazilia – 22.08.1976, lângă Resende)

Președinte al Braziliei (1956–1961). A studiat medicina, dar a intrat în politică, devenind primar al orașului Belo Horizonte și, ulterior, câștigând un loc în Congres. Ca președinte, a sprijinit dezvoltarea hidroelectrică, siderurgică și a altor industrii grele și a construit 18 000 km de drumuri. A mutat guvernul de la Rio de Janeiro la Brasília, la 1 000 de km în interiorul țării, pentru a accelera popularea acestei zone vaste. Prețul acestei ambițioase dezvoltări a fost inflația rapidă și persistentă, accentuată de nevoia de a cheltui sume mari de bani pentru a ajuta zonele afectate de secetă din regiunile de NV. Guvernul militar care a preluat puterea în 1964 l-a obligat să

plece în exil (1965–1967). La întoarcerea în Brazilia, a devenit bancher.

Kubrick, Stanley

(26.07.1928, New York, New York, SUA – 07.03.1999, Chidwichbury Maur, lângă St. Albans, Hertfordshire, Anglia)

Regizor american de film. Născut în New York, și-a început cariera ca fotograf pentru revista *Look* (1945–1950). A regizat două filme documentare, înainte de primul său film artistic, *Teamă și dorință* (Fear and Desire, 1953). A devenit faimos cu *Cărările gloriei* (Paths of Glory, 1957), *Spartacus* (1960), *Lolita* (1962), *Dr. Strangelove* (1964) și filmul aclamat la nivel internațional *Odiseea spațială 2001* (2001: A Space Odyssey, 1968), care a primit Premiul Oscar pentru efecte vizuale. Printre filmele realizate ulterior se numără *Portocala mecanică* (A Clockwork Orange, 1971), *Barry Lyndon* (1975), *Strălucirea* (The Shining, 1980), *Vesta metalizată* (Full Metal Jacket, 1987) și *Cu ochii larg închiși* (Eyes Wide Shut, 1999). Filmele sale sunt caracterizate printr-un stil vizual rece, atenție meticuloasă la detalii și un pesimism detașat, deseori ironic.

Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la ~

(1774)

Pact semnat după Războiul ruso-turc din perioada 1768–1774, la Kuciuk-Kainargi (actualul Kainardza), în Bulgaria, însemnând sfârșitul dominației otomane absolute asupra Mării Negre. Tratatul extindea stăpânirea Rusiei până în S râului Bug și permitea Rusiei să navigheze liber în apele otomane, prin strâmtorile Bosfor și Dardanele. Un amendament de factură religioasă cu consecințe ample permitea Rusiei să reprezinte creștinii ortodocși în diferite regiuni, clauză interpretată ulterior pentru a justifica intervențiile în sprijinul creștinilor ortodocși de pe tot întinsul Imperiului Otoman.

kudu

Antilope africane zvelte, aparținând genului *Tragelaphus*. Marele-kudu se întâlnește în grupuri mici din zona de savană și în păduri deschise. Are o înălțime de cca 1,3 m la greabăn, un ciucure sub bărbie și o coamă pe gât și pe spate. Este brun-roșcat cu nuanțe cenușii-albăstrui, cu o pată albă între ochi și dungi verticale, înguste, albe, pe corp. Masculul are coarne lungi, în spirală. Kudu-pitic trăiește în cuplu sau grupuri restrânse, în regiunile deschise de savană; are înălțimea de 1 m, coarne mai strâns spiralate și două porțiuni albe pe gât, fără ciucure. Amândouă speciile se hrănesc cu arbuști și frunze.

kudzu

Viță perenă, lemnoasă, care crește repede și sub formă de lujer (*Pueraria lobata* sau *P. thunbergiana*), aparținând familiei mazării (*vezi* leguminoase). Adusă începând cu 1870 din țara de origine, China, în Japonia și America de Nord ca plantă ornamentală atractivă, ce putea fi plantată pe terenuri abrupte, pentru a preveni eroziunea, kudzu a devenit o buruiană prolifică în mare parte din SUA, unde se întinde deasupra copacilor, a arbuștilor și a solului, formând umbrare. Rădăcinile supraviețuiesc și în iernile nordice, iar vița bogată crește 18 m într-un singur anotimp. Are frunze mari, flori roșii-violet târzii și păstăi plate cu semințe, acoperite de peri. În teritoriile natale, planta kudzu este cultivată pentru rădăcina sa tare, comestibilă, și pentru un material fabricat din trunchiurile viței. Se folosește și ca recoltă de acoperire.

Kuhn, Thomas (Samuel)

(18.07.1922, Cincinnati, Ohio, SUA – 17.06.1996, Cambridge, Massachusetts)

Istoric american și filozof al științei. A predat la Berkeley (1956–1964), Princeton (1964–1979) și MIT (1979–1991). În importanta sa lucrare *Structura revoluțiilor științifice* (The Structure of Scientific Revolutions, 1962) a pus la îndoială teoria acceptată până atunci, conform căreia progresul științific este o acumulare treptată de cunoștințe bazate pe metodele și rezultatele experimentale universal valabile; a afirmat că progresul este deseori înfăptuit prin schimbări de paradigmă cu consecințe ample. Printre operele sale se numără și *Revoluția coperniciană* (The Copernican Revolution, 1957), *Tensiunea esențială* (The Essential Tension, 1977) și *Teoria corpului negru și discontinuitatea cuantică* (Black-Body Theory and the Quantum Discontinuity, 1978).

Kuibîșev

Vezi Samara

Kuiper, Centura ~ *sau* Centura Edgeworth-Kuiper

Centură cosmică în formă de disc, alcătuită din miliarde de corpuri mici, înghețate, aflate pe orbită în jurul Soarelui dincolo de orbita lui Neptun, distanța dintre ele și Pământ fiind de cele mai multe ori

de 30–50 de ori mai mare decât distanța dintre Terra și Soare. Gerard Peter Kuiper (1905–1973) a sugerat, în 1949, existența acestei mari distribuții de corpuri, ca parte dintr-o teorie importantă privind originea sistemului solar (*vezi* nebuloasă solară). Kenneth Edgeworth (1880–1972) a ajuns la aceleași concluzii pe cale independentă, făcând afirmații similare în 1943 și în 1949. Nu se știe dacă centura se extinde în mod difuz până la Norul lui Oort. Interferențele geografice din partea lui Neptun asupra obiectelor aflate în centură sunt probabil sursa multor comete cu perioadă scurtă. Primul obiect din centura Kuiper a fost descoperit în 1992, deși orbita, compoziția de gheață și dimensiunile mici ale lui Pluto fac acest corp, considerat actualmente o planetă pitică, să apară ca un uriaș obiect din centura Kuiper.

kukabura

Specie est-australiană (*Dacelo gigas*) de alcedinid-de-pădure (pescăruș-albastru), subfamilia *Daceloninae*. Cântecul său, care seamănă cu un râs diabolic, poate fi auzit dimineața foarte devreme și imediat după asfințit. Este o pasăre brună-cenușie, care trăiește în ținuturi împădurite, atinge o lungime de 43 cm și are cioc de 8–10 cm. În habitatul său se hrănește cu nevertebrate și vertebrate mici, inclusiv cu șerpi veninoși. În V Australiei și Noua Zeelandă, zone în care a fost introdusă, atacă găinile și puii de rață.

kukabura (*Dacelo gigas*)

BUCKY REEVES DIN COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

Kukai *sau* Kobo Daishi

(27.07. 774 d.Hr., Byobugaura, Japonia – 22.04.835 d.Hr., Muntele Koya)

Sfânt budist japonez și fondatorul Școlii Shingon. Născut într-o familie aristocrată, Kukai a primit o educație confucianistă, dar s-a convertit curând la budism. După ce a studiat în China (804–806 d.Hr.) cu Huiguo (746–805 d.Hr.), s-a întors acasă pentru a-și răspândi doctrinele, care puneau accent pe formule magice, pe ceremonii și pe servicii funerare. În 816 d.Hr. a construit un templu pe Muntele Koya și a contribuit la constituirea Școlii Shingon ca una dintre cele mai populare forme de budism din Japonia. Lucrarea sa cea mai importantă, *Zece stadii ale conștiinței* (Jujushinron), urmărește dezvoltarea confucianismului, a taoismului și a budismului, prezentând dogma shingon ca treapta supremă. A fost de asemenea un talentat poet, artist și caligraf.

Ku Klux Klan (KKK)

Nume a două grupări teroriste americane. Prima a fost organizată de către veteranii Armatei Confederației, inițial ca un club social, apoi ca mijloc secret de rezistență față de Reconstrucție, cu scopul de a reinstaura dominația albilor asupra negrilor proaspăt eliberați. Îmbrăcați în robe și cearșafuri, membrii îi biciuiau și omorau pe negrii eliberați și pe susținătorii lor albi, în cadrul unor raiduri nocturne (*vezi* linșaj). Până în 1870, organizația și-a îndeplinit mare parte din scopuri și a dispărut treptat. Al doilea KKK a apărut în 1915, pe de-o parte din nostalgia vechiului Sud, pe de altă parte din cauza fricii provocate de ascensiunea comunismului în Rusia și de schimbarea caracterului etnic al societății americane. Număra printre inamicii vizați pe catolici, evrei, străini și sindicate. A înregistrat numărul maxim de membri în anii 1920, cu un total de patru milioane, dar a intrat în declin odată cu izbucnirea Marii Depresiuni. Organizația a redevenit activă în timpul Mișcării pentru Drepturi Civile, prin atentate cu bombă, biciuiri și împușcări, însă creșterea toleranței rasiale i-a redus numărul de membri la câteva mii.

kulak

(*în rusă*, pumn)

Țăran bogat sau prosper (chiabur), în Rusia. Înaintea Războiului Civil din Rusia, aceștia erau persoane importante în satele de țărani, deseori împrumutând bani și ocupând poziții centrale în administrație și în afaceri sociale. În perioada 1918–1921, guvernul sovietic a subminat pozițiile acestora, prin numirea țăranilor săraci la conducerea administrației și a strângerii recoltelor țăranilor mai bogați. Ei și-au recuperat poziția odată cu noua politică economică, dar în 1929 guvernul a început o acțiune rapidă de colectivizare și de „lichidare a clasei kulacilor" (desculăcire). Până în 1934, majoritatea acestora au fost deportați în zone izolate sau arestați, iar pământul lor, confiscat.

Kulturkampf

(*în germană*, bătălia pentru civilizație)

Luptă aprigă a lui Otto von Bismarck de supunere a Bisericii Romano-Catolice față

de stat. Bismarck, protestant conservator, se îndoia de loialitatea catolicilor din noul său Imperiu German și a devenit îngrijorat odată cu proclamația de infailibilitate papală promulgată de Conciliul de la Vatican (1870). În 1872, statul a dizolvat ordinul iezuit din Germania. Legile din Mai (sau Falk) din 1873 (aplicându-se doar în Prusia) au limitat puterea Bisericii, iar în 1875 statul a preluat mandatul asupra căsătoriilor civile. Bismarck a dat înapoi în fața puternicelor proteste catolice, susținute mai ales de Partidul Catolic de Centru. Până în 1887, după anularea multor legi anticatolice, papa Leon XIII a declarat conflictul încheiat.

Kumasi *inițial* Coomassie

Oraș, 578 000 loc. (1998), situat în partea central-sudică a Ghanei. Locul a fost ales în sec. XVII de către un rege ashanti pentru construcția capitalei sale, ducând negocierile sub un arbore kum (de unde provine și numele). Așezat de-a lungul drumurilor comerciale N-S, a devenit un important centru comercial. A început să fie controlat de britanici în 1874. Numit orașul-grădină al Africii de V, rămâne reședința regilor ashanti. Piața centrală este una dintre cele mai mari din Africa de V. Universitatea de Știință și Tehnologie Kwame Nkrumah (1951) își are sediul aici.

Kumazawa Banzan

(1619, Thgolo, Japonia – 09.09.1691, Slumofusa)

Filozof politic japonez. Ronin din naștere, a fost angajat de nobilul feudal din Okayama, la vârsta de 15 ani. În mare parte autodidact, a devenit discipolul neoconfucianistului Wang Yangming. Ca ministru șef al provinciei Okayama începând cu 1647, a încercat să pună în practică guvernamentală învățăturile confucianiste. Obligat să demisioneze în 1656, și-a petrecut restul vieții scriind și studiind. A susținut procedura de avansare în conducere pe bază de merit, nu ereditară, și a militat pentru responsabilitatea guvernamentală în viața economică; a făcut eforturi de a diminua controlul lorzilor feudali. Ideile sale au deranjat în așa măsură guvernul, încât a avut domiciliu forțat sau a fost supravegheat tot restul vieții.

Kumin, Maxine *inițial* Maxine Winokur

(n. 06.06.1925, Philadelphia, Pennsylvania)

Poetă americană. A studiat la Colegiul Radcliffe. Poezia sa, scrisă în cea mai mare parte în forme tradiționale, tratează pierderea, fragilitatea, familia și ciclurile naturii și ale vieții. Ferma ei din New Hampshire a inspirat-o să scrie volumul *La țară* (Up Country, 1972, Premiul Pulitzer); opere ulterioare sunt *Sistemul de recuperare* (The Retrieval System, 1978) – foarte apreciată, *Timpul nostru aici pe pământ va fi scurt* (Our Ground Time Here Will Be Brief, 1982), *Hrană* (Nurture, 1989) și *Unind punctele* (Connecting the Dots, 1996). A scris numeroase cărți pentru copii, unele împreună cu Anne Sexton, pe lângă romane și povestiri scurte.

kumquat

Specie de arbuști mereu verzi, copaci pitici din genul *Fortunella*, sau fructul lor. Originare din Asia de E, plantele kumquat sunt cultivate în zonele subtropicale. Ramurile, de obicei fără spini, cuprind frunze cauciucate, verde-închis, și flori albe, ca ale portocalilor. Fructul mic, portocaliu-deschis spre galben, rotund sau oval, are pulpă ușor acidă, zemoasă și o coajă dulce. Pot fi mâncate proaspete, conservate sau sub formă de bomboane; pot fi făcute gem și jeleuri. În SUA s-au produs hibrizi, în combinație cu alte citrice.

Kun, Béla

(20.02.1886, Szilágycseh [Cehu Silvaniei], Transilvania, Austro-Ungaria – 30.11.1939?, URSS)

Lider comunist maghiar. A luptat în Primul Război Mondial în rândurile armatei austriece, a fost luat prizonier de ruși și a devenit bolșevic. Întorcându-se în Ungaria în 1918, a fondat Partidul Comunist Maghiar. Când contele Károly a demisionat în martie 1919, Kun a condus nou formata Republică Sovietică Ungară. A creat o Armată Roșie care a recucerit mare parte din teritoriile pierdute în fața Cehoslovaciei și României și a eliminat elementele moderate din cadrul guvernului. În august, regimul s-a prăbușit, iar Kun a fugit în Viena și apoi în Rusia. Ca lider în Comintern, a încercat să provoace revoluția în Germania și în Austria anilor

Béla Kun, desen de Béla Uitz, 1930; Muzeul de Istorie Contemporană, Budapesta

MUZEUL DE ISTORIE CONTEMPORANĂ BUDAPESTA

1920. Acuzat în cele din urmă de troțkism, a căzut victimă epurărilor staliniste.

kundalini

Energie cosmică din unele forme tantrice de yoga, presupusă a fi în fiecare om. Este reprezentată ca un șarpe încolăcit la baza coloanei vertebrale. Printr-o serie de exerciții implicând poziția, meditația și respirația, un practicant poate conduce energia prin corpul său, până în cap. Se atinge o senzație de extaz, odată ce sinele este dizolvat în esența lui eternă, atman.

Kundera, Milan

(n. 01.04.1929, Brno, Cehia)

Scriitor francez de origine cehă. A lucrat ca muzician de jazz, a predat la Academia de Film din Praga și a început treptat să scrie. Deși mult timp membru al Partidului Comunist, lucrările sale au fost interzise după ce a participat la scurta mișcare de liberalizare cehă (1967–1968), fiind destituit din posturile în care preda. A emigrat în Franța în 1975 și cetățenia cehă i-a fost anulată în 1979. Operele sale combină comedia erotică și critica politică. *Gluma* (Žert, 1967), primul său roman, descrie viața sub Stalin. *Cartea râsului și a uitării* (Kniha smichu a zapomňeni, 1979), o serie de meditații aforistice ironice pe seama statului modern, și romanul *Insuportabila ușurătate a ființei* (Nesnesitelná lekhost byti, 1984; ecranizat în 1988) au fost interzise în patria sa până în 1989. Ulterior, a scris cărți precum *Nemurirea* (Nesmrutelnost, 1990) și *Lentoarea* (La Lenteur, 1994).

kung-fu sau gongfu

Artă marțială chineză, disciplină simultan spirituală și fizică. A fost practicată începând cel târziu din perioada dinastiei Zhou (1111–255 î.Hr.). Atitudinile și acțiunile descrise sunt bazate pe observații intense asupra scheletului uman și a anatomiei musculare, pe lângă psihologie, iar multe dintre mișcările sale sunt imitațiile stilurilor de luptă ale animalelor. Tehnicile de luptă seamănă cu cele folosite în karate și tae-kwon-do. Disciplina de sine este primordială. Kung-fu, ca exercițiu, se aseamănă cu t'ai chi ch'uan.

Kunitz, Stanley (Jasspon)

(29.07.1905, Worchester, Massachusetts, SUA – 14.05.2006, New York, New York)

Poet american. A lucrat ca redactor, timp în care trimitea versuri la diferite reviste; multe au fost adunate în volume precum *Poeme alese 1928–1958* (Selected Poems, 1958, Premiul Pulitzer). De la volumul *Copacul de probă,* (The Testing-Tree, 1971) a început să scrie poezie mai scurtă, netradițională și mai emoțională. Printre colecțiile sale ulterioare, remarcate prin măiestria lor subtilă și tratarea complexă a temelor, se numără *Haina fără cusătură* (The Coat Without a Seam, 1974), *Relicvele Lincoln* (The Lincoln Relics, 1978), *Viitoarele foste lucruri* (Next-to-Last Things, 1985) și *În trecere* (Passing Through, 1995). A fost de două ori poet laureat SUA (1974–1976, 2000–2001).

Kunlun sau Kun-lun Shan

Sistem muntos în V Asiei. Se întinde cale de 2 000 km prin regiunile de V ale Chinei. De la Munții Pamir din Tadjikistan, continuă spre E de-a lungul graniței între regiunile autonome Xinjiang și Tibet, până la lanțurile sino-tibetane din provincia Qinghai. Separă limita de N a platoului Tibet din interiorul câmpiilor Asiei Centrale. Cel mai înalt vârf, Muntele Muztag, măsoară 7 723 m.

Kunming sau K'un-ming

Oraș, 1 597 768 loc. (2003), centrul administrativ al provinciei Yunnan, în S Chinei. Așezat pe țărmul de N al lacului Dian, a reprezentat de mult timp un centru de schimb la întâlnirea a două drumuri comerciale. Cunoscut inițial în sec. VIII–IX d.Hr. sub numele Tuodong și ca parte a statului independent Nanzhao, a intrat sub control chinez odată cu invazia mongolă din 1253; a devenit capitala provinciei Yunnan în 1276 și a fost vizitat de Marco Polo. A fost declarat municipiu în 1935 și transformat într-un oraș modern în 1937, în timpul Războiului sino-japonez, când refugiații chinezi din N au introdus în Kunming uzine industriale și universități.

Kunstler, William (Moses)

(07.07.1919, New York, New York, SUA – 04.09.1995, New York)

Avocat radical american. A absolvit Universitatea Yale. A câștigat o Stea de Bronz în Al Doilea Război Mondial, în misiuni în Pacific. A studiat ulterior la Facultatea de Drept Columbia. În anii 1950–1960 s-a implicat în Uniunea Americană pentru Libertăți Civile, având clienți precum antisegregaționiștii Freedom Riders și Martin Luther King, Jr., nu doar apărându-i în tribunal, ci fiind activ în susținerea cauzelor lor. A devenit cunoscut la nivel național pentru că i-a apărat pe Cei Șapte din Chicago, acuzați de

conspirație și incitare la revoltă în timpul convenției naționale democrate din 1968. În alte cazuri care oglindesc aplecările sale politice, i-a reprezentat pe activiștii Black Power, Stohely Carmichael și Bobby Searle, pe activistul antirăzboi Daniel Berrigan și pe prizonierii acuzați în urma revoltei de la închisoarea Attica (1971, New York). Probabil cei mai faimoși clienți ai săi au fost bossul mafiot John Gotti și șeicul Omar Abdel Rahman, condamnat în 1995 pentru conspirație la aruncarea în aer a World Trade Center.

Kuomintang

Vezi Partidul Naționalist

Kura *sau* Kurcućay
în azeră **Kür** *în georgiană* **Mtkvari**

Fluviu în Turcia, Georgia și Azerbaidjan. Cel mai mare fluviu din Transcaucazia, izvorăște din E Turciei și curge spre N. După ce intră în Georgia, se îndreaptă spre E și continuă spre SE, vărsându-se în Marea Caspică. Are o lungime de 1 364 km și este folosit în unele locuri pentru irigație.

Kurath, Hans
(13.12.1891, Villach, Austria – 02.01.1992, Ann Arbor, Michigan, SUA)

Lingvist american născut în Austria. A emigrat în SUA în 1907. Este cunoscut ca redactor-șef al *Atlasului lingvistic al New England* (Linguistic Atlas of New England, 3 vol., 1939–1943), primul atlas lingvistic al unei regiuni din SUA. A mai scris lucrări precum *Geografia cuvintelor din estul Statelor Unite* (A Word Geography of the Eastern United States, 1949) și *Pronunția englezei în statele atlantice* (The Pronunciation of English in the Atlantic States, 1961). Kurath a fost apoi redactor-șef (1946–1962) la *Dicționarul englezei medievale* (Middle English Dictionary).

Kurdistan

Denumire generică dată unei regiuni muntoase care include părți din Turcia, Iran, Irak, Armenia și Siria, locuită cu precădere de kurzi. Așezările sunt concentrate în orașele Diyarbakir, Bitlis și Van în Turcia, Mosul și Kirkuk în Irak și Kermanshah în Iran. Din vremuri străvechi, regiunea a fost patria kurzilor, popor ale cărui origini etnice rămân incerte. Tratatul de la Sèvres, semnat în 1920, a militat pentru recunoașterea unui stat kurd, dar acest acord nu a fost niciodată ratificat.

Kuria Muria

Vezi Jazair Khuriya Muriya

Kurile

Arhipelag în Rusia de E. Se întinde pe o distanță de 1 200 km, de la capătul sudic al peninsulei rusești Kamceatka până la coasta de E a insulei japoneze Hokkaido. Cele 56 de insule acoperă o suprafață de 15 600 kmp și formează împreună cu Sahalin o regiune administrativă, 591 000 loc. (2001), a Rusiei. Insulele au fost inițial populate de ruși, între sec. XVII și XVIII. Japonia a cucerit insulele din S și în 1875 a obținut controlul asupra întregului lanț de insule. După Al Doilea Război Mondial, ele au fost cedate Uniunii Sovietice și populația japoneză a fost repatriată și înlocuită de sovietici. Japonia încă susține drepturile istorice asupra insulelor de S și a încercat, în repetate rânduri, să le recâștige.

Kuropatkin, Aleksei (Nikolaevici)
(29.03.1848, Șemciurino, provincia Petrov, Rusia – 23.03.1925)

General rus. A fost prim-consilier de război în timpul Războiului ruso-turc (1877–1878), comandant suprem în Caucaz (1897) și ministru de război în perioada 1898–1904. În Războiul ruso-japonez (1904–1905) a comandat trupe rusești în Manciuria; a demisionat în urma înfrângerii rusești din Bătălia de la Mukden (1905).

Kurosawa, Akira
(23.03.1910, Tokyo, Japonia – 06.09.1998, Tokyo)

Regizor japonez de film. A studiat pictura înainte de a deveni regizor asistent și scenarist la studioul de film PCL (ulterior Toho) (1936–1643). A scris și regizat primul său film, *Sanshiro Sugata*, în 1943, a atras atenția cu *Înger beat* (Yoidore tenshi, 1948), cu rolul principal jucat de Toshiro Mifune, și a primit laude internaționale pentru *Rashomon* (1950). Următoarele filme clasice ale lui includ *Ikim* (1952), *Cei șapte samurai* (Shichinin no samurai, 1954), *Tronul însângerat* (Kumonosu jo, 1957), *Yojimbo* (1958), *Kagemusha* (1980) și *Ran* (1985). Datorită abilității sale de a combina elemente estetice și culturale japoneze cu dramatismul acțiunii, de tip occidental, este considerat în Occident cel mai important regizor de film japonez.

Kursk, Bătălia de la ~
(5 iulie – 23 august 1943)

Asalt german eșuat împotriva unei redute din jurul orașului Kursk, în V Rusiei, în Al Doilea Război Mondial. Reduta era un

avanpost în liniile sovietice, care avansa 160 km spre V, în liniile de front german. Germanii au plănuit un atac surpriză pentru a prinde în capcană trupele sovietice, dar au întâlnit mine și rezistență antitanc. Chiar la apogeul atacului, rușii au contraatacat și au forțat o retragere a părții germane. Cea mai mare bătălie de tancuri din istorie, a implicat în jur de 6 000 de tancuri, 2 milioane de soldați și 4 000 de avioane. A marcat sfârșitul hotărâtor al ofensivei germane pe frontul de E și a pregătit drumul marilor ofensive sovietice din 1944–1945.

Kurylowicz, Jerzy

(26.08.1895, Stanislav, Galiţia, Austro-Ungaria - 28.01.1978, Cracovia, Polonia)

Lingvist istoric polonez. Identificarea medialei h din hitită a dovedit, în 1927, existența laringalelor, sunete indo-europene postulate de Ferdinand de Saussure, și a stimulat o intensă cercetare a fonologiei indo-europene. Printre cărțile sale se numără *Apofonia în indo-europeană* (Apophony in Indo-European, 1956) și *Categoriile inflexionale ale indo-europenei* (The Inflectional Categories of Indo-European, 1964).

Kurzeme *sau* Courlanda

Regiune istorică din Letonia. Situată la Marea Baltică, a fost numită după curonieni, cei care au înființat aici un regat tribal la sfârșitul sec. XI. Cucerită în sec. XIII de livonieni, în 1561 zona a fost încorporată ducatului de Courlanda, care a devenit un fief polonez. Ducatul s-a dezvoltat în timpul sec. XVII, odată cu extinderea industriei și a comerțului exterior. Din 1737, ducele său a fost unul dintre vasalii tronului rusesc, iar regiunea a intrat sub dominație rusească în 1795. A devenit parte a Letoniei independente în 1918.

kurzi

Grup lingvistic și etnic care trăiește în zone din actualele state Iran, Irak, Turcia, Armenia și Siria. Vorbesc unul dintre cele două dialecte ale kurdei, limbă din Iranul de V, înrudită cu persana modernă. În mod tradițional nomazi, au fost obligați să adopte agricultura, în urma schimbărilor de graniță de după Primul Război Mondial (1914–1918). Majoritatea kurzilor sunt musulmani sunni; sufismul este practicat pe scară largă. Planurile pentru un stat kurd, promis în Tratatul de la Sèvres (1920), care a dizolvat Imperiul Otoman, nu au fost niciodată realizate. Kurzii din Turcia, Iran și Irak au fost persecutați în diverse feluri și s-au făcut presiuni pentru asimilare; atacurile din partea Irakului au fost foarte dure, în special în timpul Războiului dintre Iran și Irak (1980–1988) și ca urmare a Războiului din Golful Persic (1990–1991). *Vezi și* Partidul Muncitorilor din Kurdistan.

Kush *sau* Cuș

Regat antic, situat în zona Nubiei, pe valea Nilului. În mileniul II î.Hr. era în stăpânirea Egiptului. Din 719 î.Hr. a fost condus de fratele lui Piye, Shabaka. Acesta a invadat și Egiptul, întemeind Dinastia XXV și stabilindu-și capitala la Memfis. Pe la mijlocul sec. VII î.Hr., capitala regatului kushit a fost transferată la Meroë, de unde regii au condus țara încă o mie de ani.

Kushan, arta ~ *sau* arta Kusana

Artă din timpul dinastiei Kushan (sfârșitul sec. I – sec. III d.Hr.), pe o suprafață care include în prezent părți din Asia Centrală, India de N, Pakistan și Afghanistan. Se deosebesc două stiluri caracteristice în obiectele de artă ale perioadei: stilul artei imperiale de origine iraniană și arta budistă, amalgam de surse greco-romane și indiene. Primul este exemplificat prin portrete frontale rigide (inclusiv cele numismatice), accentuând puterea și bogăția individului. Celălalt stil, mai realist, este exemplificat în școlile de artă Gandhara și Mathura.

Kushner, Tony

(n. 16.07.1956, New York, New York, SUA)

Dramaturg american. A crescut în Lake Charles, Louisiana, și a urmat cursurile universităților Columbia și New York. Printre primele sale piese se numără *Da, da, nu, nu* (Yes, Yes, No, No, 1985). Lucrarea reprezentativă *Îngeri în America* (Angels in America) are două piese de lungă durată, care tratează subiecte politice și catastrofa SIDA din anii 1980. Prima parte, *Se apropie Mileniul* (Millennium Approaches, 1991), a câștigat un Premiu Pulitzer și un Premiu Tony pentru cea mai bună piesă; cea de-a doua, *Perestroika* (1992), a câștigat de asemenea un Premiu Tony pentru cea mai bună piesă. Opere ulterioare includ titluri precum *Slavi* (Slavs, 1995), *Henry Box Brown* (1997) și controversata *Homebody/Kabul* (2001), care tratează problema relației dintre Afghanistan și Occident.

Kutaisi

Oraș, 185 965 loc. (2002), situat în partea central-vestică a Republicii Georgia. Unul dintre cele mai vechi orașe din Transcaucazia, a fost capitala mai multor regate din Georgia: Colchida, Iberia (Kartli), Abhazia și Imeretia. A fost deseori prins în războaie între persani, mongoli, turci și ruși. Rușii l-au ocupat în sec. XVIII și l-au făcut reședință de provincie. Reprezintă în regiune un mare centru industrial și comercial.

Kutuzov, Prinț Mihail (Illarionovici) *născut* Mihail Illarionovici Goleniscev-Kutuzov

(16.09.1745, Sankt Petersburg, Rusia – 28.04.1813, Bunslou, Silezia)

Comandant de armată rus. Ofițer de carieră, în 1805 i-a fost predată comanda armatei mixte ruso-austriece care se opunea înaintării Franței spre Viena. În urma înfrângerii austriece de la Ulm s-a retras, păstrându-și armata intactă, dar Aleksandru I i-a atacat pe francezi în Bătălia de la Austerlitz (1805), iar pentru eșecul său dezastruos a fost învinuit și Kutuzov. După ce armata lui Napoleon a intrat în Rusia în 1812, presiunea publică l-a forțat pe Aleksandru să îl numească pe Kutuzov comandant suprem. După conflicte armate minore, a fost obligat să poarte bătălia indecisă de la Borodino. Când Napoleon a început să își retragă trupele dinspre Moscova, Kutuzov a obligat armata franceză să părăsească Rusia pe drumul pe care îl devastaseră la intrare. I-a urmărit pe francezi în Prusia, distrugându-și oponentul fără a fi nevoit să ducă o bătălie majoră. Considerat cel mai bun comandant al timpului său, apare ca un personaj important în romanul *Război și pace* (Voina i mir), de Lev Tolstoi.

Kuusinen, Otto V(ilhelm)

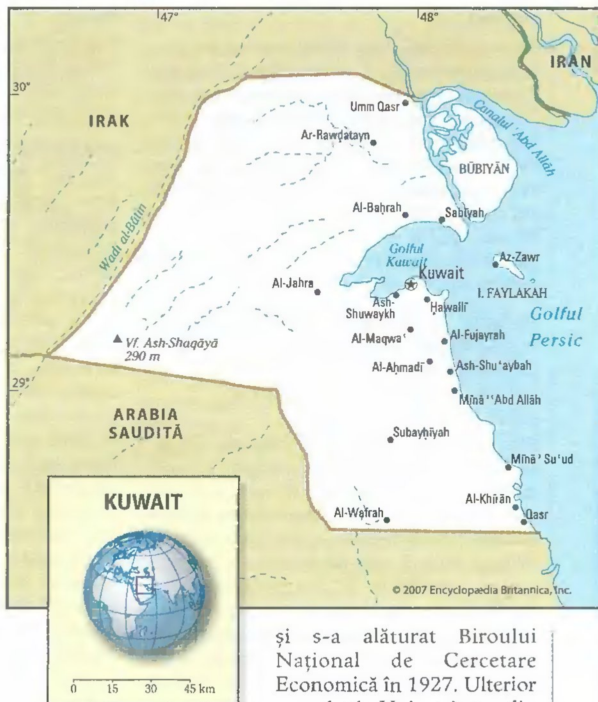
(04.10.1881, Loutroo, Finlanda – 17.05.1964, Moscova, Rusia, URSS)

Politician sovietic de origine finlandeză. S-a alăturat, în 1905, Partidului Social Democratic din Finlanda și a deținut diferite funcții în partid. După ce scurtul regim socialist finlandez a fost răsturnat în 1918, a fugit în Rusia, unde a fost cofondator al Partidului Comunist Finlandez. A rămas în exil, ca secretar al Cominternului. În războiul dintre sovietici și finlandezi (Războiul de Iarnă, 1939–1940), a fost șeful guvernului marionetă prosovietic finlandez, apoi a devenit președintele Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Karelo-Finlandeză (1940–1956). A fost secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Rus în perioadele 1946–1953 și 1957–1964.

Kuwait *denumire oficială* Statul Kuwait

Stat din Orientul Mijlociu, Asia de SV. Este așezat în peninsula Arabia, la extremitatea nord-vestică a Golfului Persic. Suprafața: 17 818 kmp; 2 847 000 loc. (2005). Capitala: Al-Kuwait. Populația este în cea mai mare parte arabă. Limbi vorbite: araba (oficială), persana, engleza. Religia: islam (oficială). Moneda oficială: dinarul kuwaitian. Cu excepția oazei Al-Jahrah, la capătul de V al golfului Kuwait, și a câtorva parcele în SE și în zonele de coastă, este în mare parte deșert; precipitațiile anuale însumează 25–180 mm. Kuwait aproape că nu are pământ agricol, dar există o suprafață redusă de teren arabil pentru vite; rezervele masive de petrol și gaze naturale stau la baza economiei. Zăcămintele estimate de petrol constituie 10% din rezervele mondiale, Kuwait fiind pe locul 3, după Irak și Arabia Saudită. Este o monarhie constituțională cu un singur corp legislativ; șeful statului și al guvernului este emirul, asistat de prim-ministru. Pe insula Faylakah, din golful Kuwait, se găsesc urmele unei civilizații care datează din mileniul III î.Hr. A prosperat până în 1200 î.Hr., când a dispărut din istorie. Coloniști greci au populat din nou insula în sec. IV î.Hr. Tribul nomad Anizah din centrul Arabiei a fondat orașul Al-Kuwait în 1710, iar Abd al-Rahim, din dinastia Sabah, a devenit șeic în 1756, primul dintr-o familie care continuă să stăpânească în Kuwait. În 1899, pentru a pune capăt influențelor germane și otomane, Kuwaitul a cedat Marii Britanii controlul asupra politicii externe. În urma izbucnirii războiului cu otomanii în 1914, Anglia a stabilit aici un protectorat. În 1961, după ce Kuwaitul a câștigat independență completă față de Marea Britanie, Irakul a ridicat pretenții asupra Kuwaitului. Trupe britanice au fost trimise în zonă pentru a apăra Kuwaitul; Liga Arabă i-a recunoscut independența, iar Irakul a renunțat la pretențiile formulate. Irakul și-a reafirmat pretențiile după Războiul dintre Iran și Irak, a invadat și ocupat Kuwaitul în 1990. O coaliție militară condusă de SUA a alungat armatele irakiene din Kuwait în anul următor *(vezi* primul Război din

Golful Persic). Forțele irakiene au incendiat cele mai multe dintre puțurile petroliere ale Kuwaitului, dar incendiile au fost stinse, iar producția a revenit rapid la nivelurile anterioare războiului.

Kuwait *sau* Kuwait City *sau* Al-Kuwait

Oraș, 28 859 loc. (1995), capitala Kuwaitului. Așezat la capul Golfului Persic, a fost fondat în sec. XVIII și a reprezentat un oraș comercial, bazându-se pe traficul maritim și de caravane. Până în 1957 a fost încercuit de un zid de lut care îl separa de deșert și avea o suprafață de doar 13 kmp. Dezvoltarea de după Al Doilea Război Mondial (1939–1945) a industriei petroliere a țării a transformat orașul într-o metropolă modernă. Aproape întreaga populație a țării este concentrată în jurul capitalei. Orașul, avariat în timpul ocupației irakiene în Războiul din Golful Persic (1990–1991), a fost reconstruit.

Kuyper, Abraham

(29.10.1837, Maassluis, Olanda – 08.11.1920, Haga)

Teolog și politician olandez. A fost inițial pastor (1863–1874), apoi a fondat un ziar de orientare calvinistă (1872) și a fost ales în Adunarea Națională (1874). A format Partidul Antirevoluționar, primul partid politic olandez organizat, și a construit o clasă de mijloc superioară, urmărind un program care combina poziții religioase ortodoxe și măsuri socialiste progresiste. Pentru a oferi instruire calvinistă a pastorilor, a fondat Universitatea Liberă din Amsterdam (1880), iar în 1892 a creat Bisericile Reformate din Olanda. Ca prim-ministru al Olandei (1901–1905), a militat pentru o mai mare scutire de taxe și beneficii sociale mai largi.

Kuznets, Simon (Smith)

(30.04.1901, Harkov, Ucraina, Imperiul Rus – 08.07.1985, Cambridge, Massachusetts, SUA)

Economist și statistician american de origine rusă. A emigrat în SUA în 1922 și s-a alăturat Biroului Național de Cercetare Economică în 1927. Ulterior a predat la Universitatea din Pennsylvania (1930–1954), Johns Hopkins (1954–1960) și Harvard (1960–1971). Opera sa a reliefat importanța datelor preliminare în construcția modelelor economice, accentuând nevoia de informații privind structura populației, tehnologia, calitatea muncii, structura guvernului, comerțul și piețele. A descris, de asemenea, existența variațiilor ciclice în ratele de creștere (denumite în prezent cicluri Kuznets) și legăturile lor cu factori aflați la bază, precum populația. În 1971 i-a fost decernat Premiul Nobel.

Kvasir

Cel mai înțelept dintre oameni, în mitologia nordică. S-a născut din saliva a două grupe rivale de zei, Asenii și Vanii. Ca învățător, nu a răspuns greșit la nici o întrebare. Doi pitici, Fjalar și Galar, obosiți de învățămintele sale, l-au omorât și i-au distilat sângele într-un ceaun vrăjit. Sângele său, amestecat cu miere de către uriașul Sattung, a produs un mied care conferea înțelepciune și inspirație poetică oricui îl bea. Povestea lui Kvasir este menționată în edda *Braga Raedur*.

kwa, limbi ~

Ramură africană de limbi, din familia de limbi niger-congo. Limbile kwa sunt vorbite de peste 14 milioane de oameni. Printre limbile și grupurile de limbi importante se numără anyi și baule, în Côte d'Ivoire, akan (incluzând asante, fante și brong) și ga-dangme în Ghana, respectiv gbe (incluzând ewe, fon și anlo) în SE statului Ghana, în Togo și în Benin.

kwakiutl

Populație de pe coasta de NV a Americii de Nord, care trăiește de-a lungul malului insulei Vancouver și în partea continentală opusă. Vorbesc o limbă wakashan și se autodenumesc kwakwaka'wakw, adică „cei care vorbesc kwakwala". În mod tradițional, populația kwakiutl își asigura traiul de pe urma pescuitului. Tehnologia lor era bazată în mare parte pe prelucrarea lemnului. Era stratificată social după rang, de obicei ereditar. *Potlatch*-ul a fost foarte dezvoltat și deseori combinat cu dansuri, cântece și scenete despre experiențele strămoșilor, despre care credeau că intrau în contact cu ființe supranaturale. Sunt cunoscuți pentru arta lor deosebit de stilizată, care include stâlpi totemici și măști frapante. La recensământul canadian din 2001, cca 3 000 de persoane s-au declarat kwakiutl.

KwaNdebele

Fostă enclavă de negri, în centrul provinciei Transvaal, Africa de Sud. A fost un „stat național" cu guvern propriu pentru poporul transvaal ndebele, deși nu a fost niciodată recunoscut pe plan internațional. A fost fondat în 1979 la NE de Johannesburg, când mulți transvaal ndebele au fost alungați din Bofutatsvana. În 1944, după eliminarea apartheidului, KwaNdebele a devenit parte din noua provincie Transvaal de Est, care a fost apoi numită Mpumalanga.

Kwando

Râu în S Africii. Izvorând din centrul Angolei, curge spre SE, formând o parte din granița între Angola și Zambia. Continuă spre E de-a lungul graniței de NE cu Botswana și se varsă în fluviul Zambezi, mai sus de cascada Victoria. Cursul lui măsoară 731 km.

Kwangju *inițial* Koshu

Oraș, 1 350 948 loc. (2000), în SV Coreei de Sud, capitala provinciei Chŏlla de S. Are o suprafață de 501 kmp și constituie o metropolă (provincie) în sine. A reprezentat centrul comercial și al administrației locale încă din timpul Celor Trei Regate (57 î.Hr.); dezvoltarea lui industrială a început odată cu construirea unei căi ferate spre Seul, în 1914. A fost locul unei încleștări armate între civili și guvern, în 1980. Găzduiește Universitatea Choson (fondată în 1946).

Kwanzaa *sau* Kwanza

Sărbătoare afro-americană, celebrată de pe 26 decembrie pe 1 ianuarie și modelată după festivalurile recoltei africane. A fost concepută în 1966 de Maulana Karenga, profesor la Universitatea de Stat California la Long Beach, ca o celebrare laică a familiei și comunității. Numele ei provine de la expresia swahili *matunda ya kwanzaa* (primele fructe). Fiecare zi este dedicată unuia dintre cele șapte principii: unitate, autodeterminare, responsabilitate colectivă, economie cooperatistă, scop comun, creativitate și credință. În fiecare seară, membrii familiei se adună să aprindă una dintre lumânările din *kinara*, un candelabru cu șapte capete; deseori se schimbă daruri. Pe 31 decembrie, membrii comunității se adună pentru o serbare, numită *karamu*. Kwanzaa este acum sărbătorită de peste 15 milioane de oameni.

kwashiorkor

Boală cauzată de carența gravă de proteine. Este întâlnită des în regiunile tropicale și subtropicale, la copiii crescuți cu o dietă de alimente uscate, precum cereale, cassava, banane și cartofi dulci. Cauzează umflarea burții, edeme, slăbiciune, diaree, anemie și depozite de grăsime pe ficat. Dezvoltarea mentală poate fi afectată. Adulții care au suferit de această boală în copilărie sunt predispuși la boli precum ciroza. Tratamentul constă în suplimente de proteine, deseori sub formă de lapte praf degresat. Profilactic, pe termen lung, se recomandă folosirea de amestecuri de plante bogate în proteine, bazate pe preferințele și posibilitățile alimentare ale zonei. Alte cauze, care nu au legătură cu dieta, sunt absorbția inadecvată de nutrienți de către intestine, alcoolismul cronic, boli ale rinichilor și răniri (de ex. infecții, arsuri), cauzând pierderi anormale de proteine.

Kybele *sau* Mama Zeilor

Zeitate din lumea mediteraneeană antică. Cultul ei a apărut în Frigia, Asia Mică,

Kybele, statuetă din teracotă din Camirus, Rodos, începutul sec. V î.Hr.; British Museum, Londra

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

și s-a răspândit în lumea greacă, unde a fost identificată cu Rhea. A pătruns la Roma în sec. III î.Hr. și a devenit un cult important în timpul imperiului. Desemnată printr-o multitudine de nume locale, Kybele era venerată ca aceea care a dat naștere atât zeilor, cât și oamenilor și animalelor. Iubitul ei era zeul fertilității Attis. Când alegeau să intre în slujba ei, preoții săi, numiți galli, se autocastrau, iar în ziua în care o celebrau, aceștia stropeau cu propriul sânge altarul și pinul sacru al zeiței.

Kyd, Thomas

(06.11.1558, Londra, Anglia - 12.1594, Londra)

Dramaturg englez. Cu *Tragedia spaniolă* (The Spanish Tragedie, 1592), a inițiat genul tragediei răzbunării, o formă dramatică preferată în perioada elisabetană și iacobină. Unul dintre cei mai populari autori ai vremii, a deschis drumul pentru piesa lui William Shakespeare *Hamlet*, precum și pentru alte piese. Singura piesă care îi aparține cu certitudine lui Kyd este *Cornelia* (1594). A fost arestat și torturat în 1593, după ce au fost găsite în camera lui documente ateiste; a afirmat că hârtiile îi aparțin lui Christopher Marlowe, cu care împărțise apartamentul. Cu reputația ruinată, a murit un an mai târziu, la vârsta de 36 de ani.

Kyoga

Lac în partea central-nordică a Ugandei. Este format de Nilul Victoria, care curge prin el. Adâncimea maximă atinge 8 m, limitând navigația la nave ușoare. Lung de cca 129 km, acoperă o suprafață de 4 429 kmp.

Kyōto

Oraș, 1 386 375 loc. (2003), situat în partea de V a centrului districtului Honshū, Japonia. Așezat la NE de Ōsaka și alături de Kōbe; este parte dintr-o importantă regiune urban-industrială. Centru al culturii și budismului japonez, Kyōto (orașul-capitală) a fost capitala Japoniei și reședința familiei regale mai bine de o mie de ani (794 d.Hr.–1868). Orașul modern găzduiește săli care prezintă piese de teatru no și kabuki. Este un centru manufacturier; multe ateliere mici produc textile și porțelan; turismul este, de asemenea, important. Temple budiste și altare shintoiste se găsesc în întreg orașul și în zonele învecinate; 17 dintre acestea au fost desemnate parte din Patrimoniul Mondial UNESCO, în 1994. Instituțiile de învățământ sunt Universitatea Kyoto (fondată în 1897) și Universitatea Doshisha (1875).

Kyūshū

Insulă, 13 414 000 loc. (2001), cea mai de S dintre principalele patru insule ale Japoniei. Așezată pe coasta de E a Asiei, este separată de Honshū prin strâmtoarea Shimonoseki la N și delimitată de districtul Shikoku prin strâmtoarea Bungo la E. Insula, cu 36 719 kmp, are un relief muntos, cu câteva vârfuri celebre, între 1 525 și 1 980 m, cum ar fi vârful Aso. Printre orașele importante se numără Fukuoka și Kitakyushu. A fost prima regiune din Imperiul Japonez deschisă străinilor, în sec. XIX.

Laban, Rudolf

(15.12.1879, Bratislava, Austro-Ungaria – 01.07.1958, Weybridge, Surrey, Anglia)

Profesor maghiar de dans modern, inventatorul notațiilor dansului care-i poartă numele. După ce a studiat dansul la Paris, a deschis Institutul Coregrafic din Zürich (1915) și ulterior a înființat filiale în Italia, Franța și Europa Centrală. Între 1919 și 1937, a lucrat în Germania, unde între 1930 și 1934 a fost director de balet la Opera de Stat din Berlin. În 1928, a publicat metoda sa de notare a tuturor formelor de mișcare umană, care le-a permis coregrafilor să înregistreze pașii dansatorilor și alte mișcări ale corpului, inclusiv ritmul. În 1938, s-a reunit cu elevul său Kurt Jooss și a predat dansul în Anglia, unde a format apoi Studioul de Artă a Mișcării. Sistemul său a fost apoi dezvoltat și menținut în centre din Essen (Germania) și New York.

labă a piciorului

Parte finală a piciorului, pe care se sprijină corpul, alcătuită din călcâi, scobitura tălpii (planta) și degete. Principala funcție este locomoția. La oameni, laba piciorului nu este prehensilă și este adaptată pentru fugă și mersul cu pași mari (tip de mers specific uman, ce permite acoperirea unor distanțe mari cu un consum minim de energie). Forma boltită o ajută să susțină greutatea corpului. *Vezi și* podiatrie.

labirint

Sistem de coridoare complicate și căi care se înfundă. Numele a fost dat de către vechii greci și romani unor clădiri subterane sau parțial subterane, conținând un număr de încăperi și galerii care făceau dificilă ieșirea din ele. Începând cu Renașterea europeană, labirinturile constituite din alei complicate, separate de arbuști înalți, au devenit o caracteristică a grădinilor geometrice.

Labiș, Nicolae

(02.12.1935, Poiana Mărului, Suceava, România – 22.12.1956, București)

Poet român, simbol al generației sale, preocupată să reînnoade legătura cu lirica interbelică. După studii liceale la Fălticeni (1946–1951), perioadă în care a citit mult și a compus constant, în 1952 a fost admis (în urma unui examen) la Școala de Literatură Mihail Eminescu din București, pe care a terminat-o doi ani mai târziu. S-a înscris apoi la Facultatea de Filologie, dar a renunțat după doar un semestru. Debutase deja în *Zori noi* – Suceava (1950) și în *Viața Românească* (1951). Debutul editorial avea să aducă un suflu nou poetic și o speranță de înnoire a literaturii românești, care va deschide drumul celorlalți scriitori ai generației anilor 1960. Deși dispărut prematur, și-a trăit viața ardent și tragic. Lirica sa a pendulat între evocările nostalgice ale universului pur și iluzoriu al copilăriei, ale Bucovinei natale, și nevoia de a se ancora în lumea unui real în plină transformare, cu probleme majore și contradictorii. A sfârșit într-un accident de tramvai. Scrieri: *Primele iubiri* (1956), *Puiul de cerb* (1956), *Lupta cu inerția* (1958).

laborator

Loc în care se desfășoară activități de cercetare-dezvoltare și se efectuează analize, spre deosebire de cele de teren sau din fabrică. Majoritatea laboratoarelor se caracterizează prin uniformitatea controlată a condițiilor (temperatură și umiditate constante, igienă). Laboratoarele moderne folosesc un număr mare de instrumente și proceduri pentru a studia, sistematiza sau cuantifica obiectele studiate. Printre procedee se numără de obicei prelevarea de mostre, pretratamentul și tratamentul lor, măsurarea, calcularea și prezentarea

rezultatelor; fiecare etapă poate fi efectuată prin tehnici variind de la folosirea de către o persoană neasistată a unor instrumente simple până la sisteme automate de analiză, stocare și citire computerizată a datelor.

Labov, William

(n. 04.12.1927, Rutherford, New Jersey, SUA)

Lingvist american. După mulți ani de lucru în domeniul chimiei industriale, Labov a început în 1961 să studieze diferențele regionale și de clasă în pronunția engleză (din orașul Martha's Vineyard, Massachusetts, și din New York), precum și modalitățile de cuantificare a schimbării și variației fonetice. Majoritatea studiilor sale ulterioare au abordat aceleași chestiuni, în moduri din ce în ce mai sofisticate, culminând cu monumentalele *Principii ale schimbării lingvistice* (Principles of Linguistic Change, 1994). Descoperirea că pronunția englezei americane, la nivel regional, devenea din ce în ce mai diferită, contrar impresiei comune, a atras atenția cercurilor extralingvistice.

Labrador

Peninsulă mare din NE Canadei. Este împărțită între provinciile Québec, Newfoundland și Labrador, ocupând o suprafață de cca 1 620 000 kmp. Cei mai înalți munți depășesc 1 520 m, iar coasta peninsulei este presărată cu insule. Formează partea extrem-estică a platoului cunoscut drept Scutul Canadian. Din punct de vedere politic, Labrador este numele porțiunii peninsulare a provinciei Newfoundland și Labrador; porțiunea aparținând provinciei Québec se numește peninsula Ungava. Controlul politic al regiunii a fost disputat între cele două provincii până în 1927, când a fost stabilită granița Québec-Newfoundland.

Labrador

Curent oceanic de suprafață, care se deplasează în direcție sudică, de-a lungul părții vestice a Mării Labrador. Format în strâmtoarea Davis, curentul este o combinație între curentul Groenlandei de Vest, curentul insulei Baffin și un influx dinspre golful Hudson. Menține temperaturi mai mici de 0°C și are o salinitate scăzută. Curentul este limitat la platoul continental, atingând adâncimi cu puțin peste 600 m. Transportă spre S câteva mii de aisberguri în fiecare an.

labradorit

Tip de mineral din grupul feldspaților, seria plagioclazilor, deseori valorificat ca piatră prețioasă și ca material ornamental datorită irizațiilor sale roșii, albastre sau verzi. Mineralul este de obicei gri sau maroniu spre negru și nu totdeauna irizat. Labradoritul este denumit astfel după zona geologică tip în care este întâlnit (coasta Labradorului, Canada).

La Brea, gropile de smoală ~

Câmp fosil în Parcul Hancock (inițial Rancho La Brea), din Los Angeles, California, SUA. Aici se găsesc „izvoare de smoală" din care se prelinge petrol brut; au fost descoperite în 1769 de expedițiile lui Gaspar de Portolá. Aceste gropi conțin oase fosilizate de mamifere din Pleistocen, care s-au împotmolit aici. Printre ele se numără mamuți, mastodonți și tigri-cu-colți-sabie. Muzeul George C. Page adăpostește peste un milion de specimene preistorice extrase din aceste gropi.

labrid

Denumire comună pentru cele 300 specii (familia *Labridae*) de pești subțiri, adesea viu colorați, care se găsesc pe glob în mările tropicale și temperate, adesea în zonele cu recife de corali. Speciile variază de la 5 cm la 2 m lungime. Labridele au buze groase, solzi mari, înotătoare lungi și canini mari, adesea proeminenți. Cei mai mulți se hrănesc cu nevertebrate; unele specii, care se numesc pești-gunoieri, culeg și mănâncă paraziții externi ai peștilor mai mari. Tautaug (*Tangota onitis*) este o specie comestibilă.

La Bruyère, Jean de

(aug. 1645, Paris, Franța - 10/11.05.1696, Versailles)

Scriitor moralist și satiric francez. Ca preceptor și bibliotecar într-o reședință regală, a fost un observator al aristocrației, cu lenea, capriciile și deprinderile ei. Opera sa *Caracterele, sau obiceiurile acestui veac* (Les Caractères, ou les moeurs de ce siècle, 1688) a fost anexată traducerii făcute de el lucrării omonime a lui Teofrast și scrisă în stilul acestuia. O capodoperă a literaturii franceze, scrierea lui La Bruyère reprezenta o condamnare a vanității și îngâmfării de care scriitorul era înconjurat. Până în 1694 au apărut alte opt ediții ale lucrării sale, conținând schițe ample de caracter și aluzii la evenimente contemporane.

lac

Întindere relativ mare de ape încet curgătoare sau stătătoare, care ocupă un bazin în interiorul uscatului. Lacurile se întâlnesc mai ales la latitudini nordice și în regiuni muntoase, în special cele care au fost

acoperite de ghețari în perioade geologice mai recente. Sursa principală a apei din lacuri o reprezintă topirea zăpezilor și a gheții, izvoarele, râurile, scurgerea apei de la suprafață și precipitațiile directe. În partea superioară a unui lac se găsesc rezerve mari de lumină, căldură, oxigen și hrană, bine amestecate de curenți și turbulențe. Drept rezultat, un mare număr de diverse organisme acvatice populează lacurile. Cele mai abundente forme de viață sunt planctonul (mai ales diatomeele), algele și flagelatele. În nivelurile inferioare și sedimentare, forma principală de viață este bacteria. *Vezi și* limnologie.

lac de deșert *sau* patină de deșert

Strat mineral subțire (în special de fier sau de oxizi și silicat de mangan), de culoare roșie-închis sau neagră, depus pe pietrișul și pe stâncile de suprafață ale regiunilor deșertice. Pe măsură ce se evaporă roua și umezeala din sol, aduse la suprafață de activitatea capilară, mineralele dizolvate în ele se depozitează la suprafață. Abraziunea produsă de vânt îndepărtează sărurile mai moi, lustruind suprafața până ce ajunge la un luciu sclipitor. Însă, pentru ca lacul de deșert să se formeze, este nevoie atât de rate înalte de evaporare, cât și de precipitații suficiente.

Lacan, Jacques

(13.04.1901, Paris, Franța - 09.09.1981, Paris)

Psihanalist francez. Psihiatru practician la Paris de-a lungul unei mari părți din carieră, Lacan a evidențiat predominanța limbajului ca oglindă a inconștientului și a introdus studiul lingvistic în teoria psihanalitică. Cea mai importantă realizare a sa a fost reinterpretarea operei lui Sigmund Freud în termenii lingvisticii structurale. A devenit o celebritate în Franța prin *Scrieri* (Écrits, 1966), iar în anii 1970 a fost o personalitate dominantă a vieții culturale franceze, exercitând totodată o influență puternică asupra teoriei psihanalitice și literare americane.

lacandon

Indieni maya care trăiesc într-o bogată pădure tropicală de la granița Mexicului cu Guatemala. În mare parte izolați, au păstrat până de curând un stil de viață primitiv, bazat pe pescuit, vânătoare și cultivarea de legume și fructe. Torc fibre și țes materiale vestimentare, usucă piei și realizează ceramică, fluiere, pirogi din trunchiuri scobite și plase. Și-au păstrat credințele tradiționale. Numărul lor este în scădere, în prezent ajungând la doar câteva sute.

Lachaise, Gaston

(19.03.1882, Paris, Franța - 18.10.1935, New York, New York, SUA)

Sculptor american de origine franceză. Fiu al unui ebenist, a fost educat în domeniul artelor decorative și a studiat sculptura la Școala de Arte Frumoase (1898–1904). Până în 1906, când a emigrat în SUA, a creat obiecte decorative în stil Art Nouveau pentru René Lalique. Cea mai cunoscută operă a sa, *Femeie în picioare* (1912–1927), un nud feminin cu sâni și coapse enorme și membre sinuoase cu extremități înguste, reprezintă imaginea arhetipală pe care a reluat-o continuu de-a lungul întregii cariere. Este de asemenea cunoscut pentru busturile reprezentându-i pe John Marin, Marianne Moore, e.e. cummings și alții.

Femeie în picioare, sculptură în bronz de Gaston Lachaise

MUZEUL DE ARTĂ MODERNĂ, NEW YORK

Lachlan

Râu, principal afluent al râului Murrumbidgee, în centrul districtului New South Wales, Australia. Izvorând din munții Marii Cumpene de Ape, curge spre NV, apoi se îndreaptă spre SV, vărsându-se în Murrumbidgee după un curs de 1 500 km. Deși de obicei este un curs cu o curgere permanentă, poate seca în ani de secetă intensă. A fost explorat în 1815 de către George W. Evans și numit astfel după Lachlan Macquarie, guvernator al districtului New South Wales.

Laclos, Pierre Choderlos de

(18.10.1741, Amiens, Franța - 05.11.1803, Taranto, Republica Partenopeană, azi Italia)

Scriitor francez. A optat pentru o carieră militară, dar a părăsit-o curând, pentru a deveni scriitor. Este cunoscut mai ales pentru *Legături primejdioase* (Les Liaisons dangereuses, 1782), unul dintre primele romane psihologice. Roman epistolar al unui seducător de origine nobilă și al complicei sale care-și găseau o plăcere lipsită de scrupule în nenorocirile aduse victimelor lor, cartea a produs o senzație imediată și a fost interzisă ani la rând. Laclos s-a întors ulterior în armată, ajungând în cele din urmă la rangul de general sub Napoleon.

Cartea și-a păstrat celebritatea până în sec. XXI, cunoscând numeroase ecranizări de film și de televiziune.

Laconia

Golf în S Mării Ionice, pe coasta de S a Peloponesului, Grecia. Capul Maléa, care separă golful de Marea Egee, este temut de către marinari din cauza vânturilor înșelătoare și a coastei inabordabile. Principala apă care se varsă în golf este râul nenavigabil Evrótas.

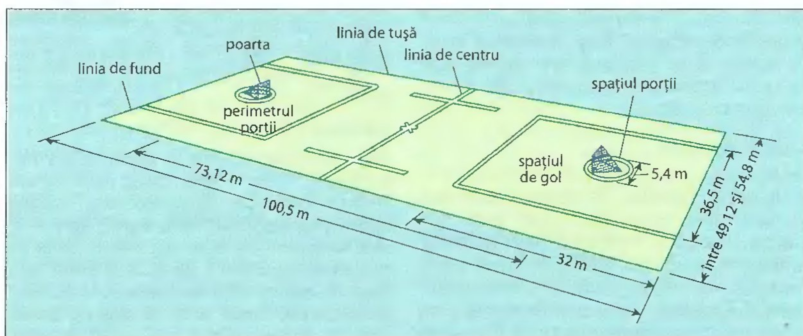
La Coruña

Oraș, 247 000 loc. (1991), în NV Spaniei. Port la Oceanul Atlantic, se presupune că datează din timpurile preromane. A fost parte din califatul de Córdoba. Punct de plecare al Armadei spaniole în 1588, a fost devastat de Francis Drake în 1589. În războaiele peninsulare, a fost locul unei importante victorii a englezilor în fața francezilor. În prezent este unul dintre cele mai importante porturi nordice ale Spaniei și un mare centru piscicol.

lacrosse

(*în franceză*, crosă)

Sport în aer liber în care jucătorii marchează la poartă folosind un băț numit crosă. Crosa este un baston lung, cu un cap triunghiular și cu o plasă servind la prinderea, deplasarea și aruncarea unei mingi tari de cauciuc, cu obiectivul de a o plasa în poarta unui adversar (pentru un punct). Coloniștii francezi din Canada au adaptat jocul modern la un vechi joc al indienilor americani (baggataway), ce a fost considerat cândva atât un sport, cât și antrenament de luptă și ceremonie mistică. La sfârșitul sec. XIX a devenit un sport organizat. Echipele moderne au 10 jucători. Jocul este împărțit în patru reprize de câte 15 minute. Lacrosse este în mod special răspândit ca sport universitar și este jucat atât de bărbați, cât și de femei.

Teren tipic de lacrosse masculin. Meciurile feminine se desfășoară adesea pe un teren mai mare (110 x 75m), cu porțile plasate la o distanță de 91 m una față de cealaltă, de obicei fără liniile de margine externe marcate. Mingea este pusă în joc de la centrul terenului, iar jocul se desfășoară continuu, exceptând fazele de gol, fault și time-out. Jucătorii pot șuta mingea, dar numai portarul are voie să folosească mâinile.

Lacoste, René

(02.07.1904, Paris, Franța – 12.11.1996, Saint-Jean-de-Luz)

Jucător de tenis și producător francez de vestimentație sportivă. S-a remarcat pentru jocul metodic, prin care încerca să reziste mai mult decât adversarul. A câștigat turneele de simplu de la Wimbledon (1925, 1928) și din Franța (1925, 1927, 1929), devenind primul străin care a câștigat campionatul SUA de două ori (1926, 1927), a doua oară învingându-l pe Bill Tilden. A câștigat de asemenea mai multe meciuri la dublu. Poreclit Crocodilul, s-a retras în 1929 pentru a fonda o companie de vestimentație sportivă, care avea ca emblemă un crocodil (ulterior un aligator).

lactație

Producere a laptelui de către mamiferele femele, după naștere. Laptele este eliberat de glandele mamare aflate în mamele. Hormonii declanșați de eliminarea placentei și de alăptat stimulează producția de lapte. Colostrul (laptele produs de mamă în primele zile după naștere) are mai multe proteine, minerale și anticorpi și mai puține calorii și grăsimi decât laptele matur, dezvoltat ulterior. Laptele matur conține nutrienți, hormoni și substanțe care asigură nou-născutului imunitate împotriva agenților infecțioși. Cei mai mulți medici

pediatri recomandă hrănirea copiilor în primele șase luni exclusiv cu lapte matern și continuarea alăptării în primul an de viață. Când copilul este înțărcat, lactația se diminuează. În timpul perioadei de alăptare, fertilitatea scade. Problemele în lactație pot fi cauzate de hormoni, de modul de supt, de dificultăți fizice sau de factori emoționali. Mamele care iau unele medicamente sau care suferă de anumite boli (de ex. SIDA) nu ar trebui să alăpteze, din cauza riscului îmbolnăvirii copilului.

lactobacil

Bacterie în formă de bastonaș, grampozitivă (*vezi* colorație Gram), aparținând genului *Lactobacillus*, întâlnită din belșug în hrana animalelor, în bălegar, în lapte și în produsele lactate. Multe specii sunt folosite în industria alimentară pentru obținerea laptelui bătut, a brânzeturilor și a iaurtului. Lactobacilii sunt de asemenea importanți în procesul de fermentare a legumelor (varză și castraveți murați), a băuturilor (bere, vin și sucuri), în dospirea pâinii și în producerea unor sosuri. Populează, dar nu afectează căile intestinale ale omului și ale animalelor. Alimentele care conțin lactobacili sunt recomandate pentru refacerea florei intestinale normale, distrusă în urma tratamentelor cu antibiotice.

lactoză

Zahăr ușor dulce, dizaharid, alcătuit din două monozaharide, glucoză și galactoză, legate între ele. Adulții (și mai rar copiii) care nu tolerează lactoza nu o pot digera, din cauză că le lipsește enzima (lactază) care o descompune în forme mai simple de zaharuri. Drept urmare, aceste persoane suferă de diaree și de balonări abdominale atunci când consumă alimente care o conțin. Lactoza, care formează până la 2–8% din laptele mamiferelor, este singurul zahăr simplu de origine animală. Lactoza comercială se obține din zer, un produs lichid derivat din brânză. Se folosește în alimente, produse farmaceutice și în mediile nutritive utilizate la obținerea penicilinei, drojdiei, riboflavinei etc.

Lacu Roșu

Lac de baraj natural din România, situat la altitudinea de 980 m, pe cursul superior al râului Bicaz. S-a format în 1837 prin bararea cursului râului Bicaz ca rezultat al unei surpări. Adâncimea maximă este de 10,5 m, lacul având un ritm de sedimentare rapid, ce poate duce la dispariția lui în jurul anului 2100. Denumirea derivă de la argilele bogate în oxizi de fier aflate în suspensie în apă, transportate și depuse în lac de Pârâul Roșu, precum și de la stâncile de culoare roșie ale muntelui Suhard, reflectate în apă. Este un important și atractiv obiectiv turistic.

Lacul Craterului

Vezi Crater Lake

Lacul Pădurilor

Lac situat de o parte și de alta a graniței dintre Canada și SUA, în SV statului Ontario, SE Manitobei și N statului Minnesota. Are o formă neregulată, 110 km lungime și mai mult de 95 km lățime. Suprafața este de 4 472 kmp, din care 1 663 kmp se află pe teritoriul SUA. Are cca 40 000 km de linie de țărm și peste 14 000 de insule. Primește dinspre SE râul Rainy și comunică la N cu lacul Winnipeg prin râul Winnipeg. A fost explorat de coloniștii francezi în 1688 și a devenit o importantă rută în comerțul cu blănuri dintre Marile Lacuri și V Canadei. Regiunea Northwest Angle este separată de restul statului Minnesota printr-o porțiune a acestui lac.

Lacul Superior /Superior Lake/

Lac în SUA și Canada. Este cel mai întins dintre cele cinci care formează Marile Lacuri și cel mai mare lac dulcicol din lume. Are 616 km lungime și 258 km lățime, o suprafață de 82 362 kmp și o adâncime maximă de 405 m. Este renumit pentru pitorescul malurilor sale, dar și pentru numeroasele naufragii petrecute aici; printre insulele sale se numără și Isle Royale. Considerat extremitate a sistemului navigabil care leagă St. Lawrence de Marile Lacuri, comunică cu lacul Huron în extremitatea sa de SE, prin ecluza Sault Ste. Marie. Pe aici se transportă cereale, făină și minereu de fier în timpul sezonului de navigație, care durează opt luni. Misionarul iezuit francez Claude-Jean Allouez a cartografiat lacul în 1667. Regiunea a fost sub stăpânire britanică din 1763–1783 până în 1817, când compania American Fur Co. a preluat partea de S a graniței canadiene.

Lacul Urșilor

Lac în Teritoriile de Nord-Vest, Canada. Situat de ambele părți ale Cercului Polar Arctic, înainte de 1800 a fost vizitat de negustorii companiei North West. Numele se datorează urșilor care-i populau țărmurile. Având numeroase insule mici, Lacul Urșilor are o lungime de cca 320 km și o lățime de 40–175 km. Adâncimea sa maximă atinge 413 m. Este cel mai mare

lac de pe teritoriul Canadei și al patrulea ca mărime din America de Nord. În apele sale trăiesc multe specii de pești, printre care și păstrăvul-pestriț.

Ladakh

Regiune în E Kashmirului, în NV subcontinentului indian. Are o suprafață de cca 117 000 kmp și cuprinde lanțul vestic-himalayan Ladakh (*vezi* Himalaya), lanțul Karakorum și valea superioară a fluviului Ind. Centrul administrativ este la Leh. India și Pakistanul s-au luptat pentru ea, înainte ca negocierile de pace din 1949 să atribuie partea sudică Indiei (ca parte din statul indian Jammu și Kashmir) și restul, Pakistanului. În războiul sino-indian din 1962, China a câștigat o porțiune din NE Ladakhului. Granițele regiunii sunt încă disputate.

Ladd-Franklin, Christine
născută **Christine Ladd**

(01.12.1847, Windsor, Connecticut, SUA – 05.03.1930, New York, New York)

Om de știință și logician american. Deși îndeplinea condițiile pentru doctorat la Universitatea Johns Hopkins în 1880, diploma nu i-a fost acordată până în 1926, din pricina faptului că femeile candidate nu erau admise. În logica simbolică, a redus raționamentul silogistic la o triadă inconsistentă, prin introducerea antilogismului, o formă care simplifica testarea deducțiilor. Teoria Ladd-Franklin a percepției punea accentul pe diferențierea progresivă a culorilor pe parcursul evoluției și propunea un model fotochimic al sistemului vizual. Operele sale principale sunt *Algebra logicii* (The Algebra of Logic, 1883), *Natura percepției culorii* (The Nature of Color Sensation, 1925) și *Culoarea și teoriile culorii* (Color and Color Theories, 1929).

Ladea, Romulus
cunoscut ca **Romul Ladea**

(17.05.1901, Jitin, Caraș-Severin, România – 27.08.1970, Arcuda)

Sculptor român, profesor universitar la Cluj. A absolvit Școala de Arte Frumoase de la București (1922) și Academia Julian din Paris (1925) și a studiat cu Constantin Brâncuși și Dimitrie Paciurea. A practicat o sculptură de factură realistă, orientându-se către exprimarea viguroasă a unor semnificații de maximă generalitate din istoria națională sau a unora de factură etică, lucrările sale caracterizându-se prin forță spirituală, sensibilitate și expresivitatea detaliilor. Lucrări: *Simion Bărnuțiu; Țărani bănățeni; Horia, Cloșca și Crișan; Bătrâni; Mama mea; Maternitate; Cap de copil.* S-a remarcat și ca portretist: *Mihai Eminescu; Lucian Blaga; Liviu Rebreanu; Ion Agârbiceanu.*

ladino

Locuitor din America Centrală a cărui limbă de bază este spaniola și care se îmbracă în haine moderne. Din punct de vedere genetic, ladinii pot fi indieni, africani sau metiși. Un indian poate deveni ladino prin abandonarea vestimentației și a obiceiurilor tradiționale. Mulți ladino din zonele rurale trăiesc de pe urma agriculturii, ca majoritatea vecinilor indieni, însă tind să pună accentul pe culturi aducătoare de profit și pe utilizarea metodelor agriculturii moderne, pe care indienii le resping. În orașele mici, ladino se implică de obicei atât în comerț, cât și în agricultură. În orașele mari pot avea orice ocupație, de la lucrător plătit cu ziua la profesor universitar.

Ladislau I *sau* Ladislau cel Sfânt

(27.06.1040, Polonia – 29.07.1095, Nitra, Slovacia; canonizat în 1192, sărbătorit pe 27 iunie)

Rege al Ungariei (1077–1095). A extins mult granițele regatului, câștigând teritoriu în Transilvania și ocupând Croația (1091). În Controversa investiturii s-a situat de partea papei. Ladislau a introdus romano-catolicismul în Croația și i-a persecutat pe păgânii din teritoriile sale. A promulgat un cod de legi care a instaurat ordinea și prosperitatea în Ungaria. A murit în timp ce se pregătea pentru prima cruciadă și a fost canonizat în 1192.

Lado, Enclava ~

Regiune din Africa Centrală. Era situată la N de lacul Albert, pe malul vestic al cursului superior al Nilului, în teritoriile actuale ale Ugandei și Sudanului. A fost explorată pentru prima dată de europeni în 1841–1842 și a devenit un centru al comerțului de fildeș și sclavi. Marea Britanie și-a însușit în 1894 regiunea Nilului Superior și i-a concesionat regelui belgian Leopold II zona cunoscută drept Enclava Lado. A fost alipită Sudanului anglo-egiptean în 1910.

Ladoga

Lac în NV Rusiei, cel mai mare lac din Europa. Acoperă o suprafață de 17 600 kmp, are o lungime de 219 km și o lățime medie de 82 km; cea mai mare adâncime este de 230 m. Cuprinde 660 de insule cu o suprafață de peste 1 hectar fiecare. Din extremitatea sud-vestică izvorăște

fluviul Neva. Inițial împărțit între URSS și Finlanda, în prezent se află integral în interiorul Rusiei. În timpul asediului Leningradului (1941–1943), în Al Doilea Război Mondial, lacul a fost linia vitală care lega orașul de restul Uniunii Sovietice.

Laemmle, Carl

(17.01.1867, Laupheim, Germania – 24.09.1939, Beverly Hills, California, SUA)

Producător de film germano-american. După ce a emigrat în SUA în 1884, a avut mai multe slujbe în Chicago, înainte de a deschide acolo, în 1909, un cinematograf de tipul celor în care biletul costa de obicei 5 cenți, devenind un important distribuitor de filme. A fondat compania Independent Motion Picture Co. în 1909 și a convins staruri precum Mary Pickford să se alăture studioului său. Luptându-se cu monopolul deținut de Motion Picture Patents Co., a produs, până în 1910, cca 100 de filme de scurtmetraj. În 1912 s-a unit cu companii mai mici pentru a forma Universal Pictures, iar în 1915 a deschis un studio de aproape 1 kmp. Printre angajații lui s-au numărat Irving Thalberg și Harry Cohn. Este considerat părintele sistemului hollywoodian al lansării de staruri. Dificultățile financiare l-au obligat să vândă compania în 1935.

Laetoli, amprentele de la ~

Urme de amprente bipede, presupuse a fi ale unor exemplare de *Australopithecus afarensis*, păstrate în cenușă vulcanică la Laetoli, în N Tanzaniei, și datate cu 3,5 m. a. u. Au fost descoperite în 1976 de către o echipă condusă de familia Leakey. Ele indică faptul că mecanismul de transfer între greutate și forță la picioarele primilor hominizi (*vezi* hominid) era practic identic cu al oamenilor moderni și sugerează că doi indivizi, unul mai mare și altul mai mic, mergeau împreună la pas și erau suficient de apropiați încât să se atingă. *Vezi și* Lucy.

Laetus, Iulius Pomponius *sau* Giulio Pomponio Leto

(1428, Diano, Regatul Napolelui – 1497, Roma)

Umanist italian. De tânăr a decis să își dedice viața studiului lumii antice. A adunat în jurul lui la Roma alți umaniști, formând o societate semisecretă, Academia Romană. Celebrarea unor vechi ritualuri romane a atras suspiciunea papei Paul II, care a dizolvat rapid Academia și i-a închis pe Laetus și pe asociații săi. Lipsa de rigoare și de spirit critic ale lui Laetus i-a făcut pe specialiștii moderni să-i trateze scrierile cu precauție.

Lafayette, Marie-Joseph-Paul-Yves-Roch-Gilbert du Motier, Marchiz de ~

(06.09.1757, Chavaniac, Franța – 20.05.1834, Paris)

Conducător militar francez. Născut într-o foarte bogată și veche familie nobilă, a făcut parte din curtea regelui Ludovic XVI, dar și-a căutat gloria ca soldat. În 1777 a plecat în America, unde a fost numit general-maior, a devenit prieten apropiat al lui George Washington și s-a distins în Bătălia de la Brandywine. S-a întors în Franța în 1779, l-a convins pe Ludovic să trimită o forță de 6 000 de oameni în ajutorul coloniștilor și s-a întors în America în 1780, pentru a comanda o armată în Virginia, contribuind la succesul asediului orașului Yorktown. Aclamat ca „erou al celor două lumi", s-a întors în Franța în 1782, a devenit lider al aristocraților liberali și a fost ales în Stările Generale în 1789. A prezentat Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului în fața Adunării Naționale. Ales comandant al gărzii naționale din Paris, a încercat să-l protejeze pe rege, favorizând monarhia constituțională. Când soldații săi au deschis focul asupra unui grup de petiționari în Câmpul lui Marte (1791), și-a pierdut din popularitate și a demisionat. A comandat armata împotriva Austriei (1792), apoi, înfrânt de austrieci, a fost ținut captiv până în 1797. Întors în Franța, Lafayette a devenit gentilom fermier. În timpul Restaurației Burbonilor, a ocupat un loc în Camera Deputaților (1814–1824) și a comandat garda națională în timpul Revoluției din iulie (1830).

Laffite, Jean

(1780?, Franța – 1825?)

Pirat francez. A condus o bandă de corsari care jefuiau navele spaniole și făceau contrabandă de bunuri și sclavi în zona New Orleans, unde grupul trăia pe insulele de la S de oraș. În Războiul din 1812, britanicii i-au oferit lui Laffite 30 000 de dolari pentru a-i sprijini în atacul plănuit asupra orașului. I-a avertizat pe oficialii din Louisiana, dar nu a fost crezut. Și-a oferit apoi ajutorul generalului Andrew Jackson, care i-a acceptat sprijinul în Bătălia de la New Orleans. După război, Laffite s-a întors la pirateria împotriva spaniolilor.

Laffitte, Jacques

(24.10.1767, Bayonne, Franța – 26.05.1844, Maisons-sur-Seine)

Bancher și politician francez. A devenit partener într-o afacere bancară (banca

Jacques Laffitte, desen de A. Devéria; Biblioteca Națională, Paris

PRIN AMABILITATEA BIBLIOTECII NAȚIONALE, PARIS

Perregaux) în 1800 și șef al firmei în 1804. Ca guvernator al Băncii Franței (1814–1819), a ridicat mari sume de bani pentru guvernul provizoriu din 1814 și pentru Ludovic XVIII, în timpul celor O Sută de Zile. A salvat Parisul dintr-o criză financiară în 1818. Printre primii partizani ai monarhiei constituționale a lui Ludovic-Filip, a contribuit mult la asigurarea venirii la tron a acestuia și a fost pentru scurt timp premier (1830–1831), în Monarhia din iulie.

La Follette, Robert M(arion)

(14.06.1855, Primrose, Wisconsin, SUA – 18.06.1925, Washington DC)

Politician american. A ocupat un post de procuror districtual (1880–1884) și apoi a fost ales în Camera Reprezentanților (1885–1891). Susținător al reformelor, a fost ales guvernator al statului Wisconsin (1901–1906). În senatul american (1906–1924) a susținut legi care limitau puterea companiilor de căi ferate. A fondat săptămânalul *La Follette's Weekly* (1909) pentru a lărgi baza de susținere a mișcării de reformă și a condus opoziția republicană împotriva politicii președintelui William H. Taft. S-a opus intrării SUA în Primul Război Mondial și inițiativelor președintelui Woodrow Wilson, care susțineau marile afaceri. După război, a acționat cu vigoare pentru a demasca corupția guvernamentală, inclusiv în Scandalul Teapot Dome. Candidat prezidențial din partea Partidului Progresist pentru alegerile din 1924, a câștigat 5 milioane de voturi, a șasea parte din totalul voturilor. A murit un an mai târziu. Fiul său, Robert (1895–1953), a ocupat locul lui în Senat între 1925 și 1947, când a fost învins de către Joseph McCarthy.

La Fontaine, Jean de

(08.07.1621, Château-Thierry, Franța – 13.04.1695, Paris)

Poet francez. Și-a creat legături importante la Paris, unde a reușit să-și găsească patroni și și-a petrecut cei mai productivi ani ca scriitor. Este celebru pentru *Fabule* (Fables, 1668–1694), care se numără printre capodoperele literaturii franceze. Conținând în jur de 240 de poeme, ele prezintă povestiri atemporale despre oameni simpli de la țară, eroi ai mitologiei grecești și animale tipice fabulelor. Tema centrală o constituie experiența morală cotidiană a umanității. Printre numeroasele sale scrieri de mai mică întindere se numără *Iubirile lui Psyhe și Cupidon* (Les Amours de Psyché et de Cupidon, 1669), interesantă pentru stilul lucid și elegant. A fost ales membru al Academiei Franceze în 1683.

LaFontaine, Sir Louis Hippolyte, Baronet ~

(04.10.1807, Boucherville, Lower, Canada – 26.02.1864, Montréal)

Om de stat canadian. Aceptat în barou (1829) în Canada Inferioară, și-a început cariera politică un an mai târziu, când a fost ales în adunarea provincială din partea orașului Terreborne. A sprijinit doleanțele canadienilor francezi împotriva britanicilor, dar s-a opus revoltelor din 1837–1838. După unirea Canadei Superioare cu cea Inferioară, în 1841, a devenit conducătorul Canadei de Est (fosta Canada Inferioară). Numit copremier împreună cu Robert Baldwin (1842–1843, 1848–1851), a instituit un guvern responsabil (adică reprezentativ) al Canadei. Pentru a compensa distrugerile suferite de proprietari în 1837–1838, a promovat Legea pierderilor în rebeliune (Rebellion Losses Bill), care a provocat revolte în Montréal, dar a reafirmat puterea guvernului.

La Galissonière, Roland-Michel Barrin, Marchiz de ~

(10.11.1693, Rochefort, Franța – 26.10.1756, Montereau)

Ofițer francez de marină. În timpul serviciului în marina franceză (1710–1736) a făcut câteva călătorii de aprovizionare în Noua Franță și a deținut câteva posturi de comandă în Atlantic. Ca ofițer comandant în Noua Franță, a încercat fără succes să întărească o legătură de-a lungul râului Ohio între Canada Franceză și așezările din Louisiana și să stabilească așezări franceze în Detroit și provincia Illinois.

Lagash

actualmente **Telloh**

Veche capitală din Sumer. Era situată în Babilon, între Tigru și

ARCHIVES PHOTOGRAPHIQUES

Vas gravat din argint aparținând regelui Entemena din Lagash, perioada dinastică timpurie; Muzeul Luvru, Paris

Eufrat, în actuala zonă de SE a Irakului. Arheologii au descoperit ruine de palate și temple, precum și texte cuneiforme, care furnizează informații asupra Sumerului din timpul mileniului III î.Hr. Fondat în perioada ubaidă (cca 5200 – cca 3500 î.Hr.), orașul a trecut sub stăpânirea regelui Sargon al Akkadului. Ulterior, a prosperat sub Gudea, un guvernator supus nominal statului Guti. A fost ocupat abia în perioada partă (247 î.Hr. – 224 d.Hr.).

lagăr

În construcțiile de mașini, legătură (de obicei un suport) care permite elementelor conectate să se rotească sau să se miște în linie dreaptă unul față de altul. În mod frecvent, unul dintre elemente este fix, iar lagărul funcționează ca un suport pentru elementul care se mișcă. Cele mai multe lagăre protejează axele rotitoare fie împotriva sarcinilor transversale (radiale), fie a celor axiale. Pentru a reduce frecarea, suprafețele de contact ale unui lagăr pot fi separate printr-un strat subțire de ulei sau gaz; acestea sunt lagărele glisante. În cazul rulmentului cu bile sau al rulmentului cu role, suprafețele sunt separate prin bile sau prin role.

lagăr de concentrare

Centru de internare înființat de un guvern pentru a închide prizonieri politici sau membri ai unor grupuri naționale sau minoritare, din motive de securitate de stat, pentru exploatare sau ca pedeapsă. Prizonierii sunt de obicei trimiși în aceste centre prin decret al executivului sau prin ordin militar. Lagărele sunt în general foarte aglomerate, fiind construite pentru a adăposti multe persoane. Printre națiunile care au folosit lagărele se numără Anglia în timpul Războiului cu burii, Uniunea Sovietică (*vezi* gulag), SUA (*vezi* Centrul de plasare de la Manzanar) și Japonia. Aceasta din urmă i-a ținut închiși pe civilii olandezi în Indiile de Est Olandeze în Al Doilea Război Mondial. O versiune numită *lagăr de reeducare* a fost folosită în Vietnam după 1975, în Cambodgia, în timpul regimului khmerilor roșii. Foarte cunoscute sunt lagărele morții înființate de Germania nazistă la Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau și Treblinka.

Lågen

Râu în SE Norvegiei. Izvorăște din platoul Hardanger, curge spre S și se varsă în Skagerrak, un braț al Mării Nordului. Cu o lungime de 337 km, este al treilea râu ca lungime din țară.

Lagerkvist, Pär

(23.05.1891, Växjö, Suedia – 11.07.1974, Stockholm)

Romancier, poet și dramaturg suedez. În tinerețe s-a apropiat de mișcarea socialistă și a început curând să sprijine radicalismul literar și artistic. Deși primele sale lucrări sunt caracterizate de un pesimism extrem, și-a exprimat încrederea în umanitate prin marele monolog în proză *Triumful asupra vieții* (Det Gesegrade livet, 1927). În anii 1930 și 1940, scrierile sale au protestat împotriva fascismului și a brutalității. Romanul *Piticul* (Dvärgen, 1944) a fost primul său bestseller și primul succes necontestat de critică. Și-a câștigat recunoașterea internațională prin romanul *Barabbas* (1950). I-a fost acordat Premiul Nobel pentru literatură în 1951.

Lagerlöf, Selma

(20.11.1858, Mårbacka, Suedia – 16.03.1940, Mårbacka)

Romancieră suedeză. Era profesoară de liceu când a scris primul său roman, *Povestea lui Gösta Berling* (Gösta Berlings Saga, 1891), o cronică a vieții din regiunea ei natală Värmland. Au urmat lucrări precum *Ierusalim* (1901–1902), care i-au conferit statutul de cel dintâi romancier al Suediei, și *Minunata călătorie a lui Nils Holgersson prin Suedia* (Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige, 1906–1907), o lectură geografic-fantezistă pentru copii. Povestitoare înnăscută, și-a hrănit opera din legendă și saga. În 1909, a devenit prima femeie și primul scriitor suedez care a câștigat Premiul Nobel pentru literatură.

Laghouat

Oraș și oază, 96 342 loc. (1998), în partea central-nordică a Algeriei. Situat la extremitatea sudică a munților Atlas, a fost construit pe două dealuri ce fac parte din Muntele Tizigarine. A fost fondat în sec. XI și s-a aflat sub control marocan și turc. Ocupat de francezi în 1852, a revenit Algeriei în 1962.

Lagos

Oraș, 8 030 000 loc. împreună cu suburbiile (2002), și principal port din Nigeria. Este cel mai mare oraș nigerian, construit pe patru insule principale: Lagos, Iddo, Ikoyi și Victoria, legate una de alta și de continent prin poduri. Populația este concentrată pe insula Lagos, în golful Benin. Parte a regatului Benin în sec. XVI, a fost locuit în principal de triburile yoruba. Începând cu 1808, odată cu eforturile britanice de a pune capăt comerțului cu

sclavi, Lagosul a intrat într-un contact tot mai strâns cu englezii. În 1861 a fost cedat Marii Britanii, a devenit colonie a coroanei și a fost guvernat din Sierra Leone (1866–1874) și ca parte din colonia Coasta de Aur (1874–1886). Unit cu protectoratul Nigeriei de Sud în 1906, a fost făcut capitala coloniei Nigeria în 1914. A rămas capitala (1960–1991) Nigeriei independente până când a fost înlocuit de Abuja. Reprezintă un important centru comercial și industrial.

Lagrange, Joseph-Louis
ulterior **Conte al Imperiului**

(25.01.1736, Torino, Sardinia-Piemont – 10.04.1813, Paris, Franța)

Matematician francez de origine italiană, a adus contribuții majore în teoria numerelor și în mecanica astrală și clasică. La vârsta de 25 de ani, era recunoscut ca unul dintre cei mai mari matematicieni în viață, datorită lucrărilor sale despre propagarea undelor (*vezi* mișcarea undelor) și maximele și minimele curbelor (*vezi* maxim, minim). Opera sa prodigioasă cuprinde printre altele volumul *Mecanica analitică* (Mécanique analytique, 1788), fundamental pentru toată cercetarea ulterioară în acest domeniu. Printre descoperirile sale remarcabile se numără lagrangianul, un operator diferențial caracterizând starea fizică a unui sistem, și punctele Lagrange, puncte din spațiu unde un corp mic aflat în sfera gravitațională a două corpuri mai mari rămâne relativ stabil.

La Guardia, Fiorello H(enry)

(11.12.1882, New York, SUA – 20.09.1947, New York)

Politician american, primar al orașului New York (1933–1945). A practicat dreptul începând din 1910, înainte de a ocupa un loc în Camera Reprezentanților (1917, 1918–1921, 1923–1933). Republican progresist, a susținut o lege care limita puterea judecătorească de a interzice grevele, boicoturile și pichetările organizate de sindicate, s-a opus prohibiției și a sprijinit mișcarea pentru dreptul la vot al femeilor și legile privind munca minorilor. Ca primar al orașului New York, s-a luptat cu corupția și a introdus programe reformatoare pentru îmbunătățirea vieții cetățenilor, prin realizarea de locuințe ieftine, servicii de ajutor social, noi drumuri și poduri. Personaj pitoresc, cu înclinații spre dramatism, s-a bucurat de o popularitate enormă datorată curajului și naturaleței sale. În 1945, a refuzat un al patrulea mandat de primar.

Laguna de Bay

Lac din mijlocul insulei Luzon, Filipine. Situat la SE de Manila, are o lungime de aproape 52 km, fiind cel mai mare lac din Filipine. Afluentul său este râul Pasig. Este presărat cu insule, cea mai mare și dens populată fiind Talim.

Laguna Madre

Canal lung și îngust al golfului Mexic, de-a lungul țărmului din S statului Texas, SUA, și NE Mexicului. Separat de golf prin insule de barieră, precum insula Padre, este împărțit în două secțiuni de delta fluviului Rio Grande; porțiunea americană se întinde pe 190 km la S de golful Corpus Christi, iar cea mexicană se întinde spre N pe 160 km de la gura de vărsare a râului Soto la Marina. Este străbătut de Canalul Intercontinental al Golfului Mexic.

lagună

Zonă de ape relativ puțin adânci, liniștite, cu acces la mare, dar separată de aceasta prin dune de nisip, insule de barieră sau recife de corali. Lagunele de coastă au fluxuri mici sau moderate și constituie cca 13% din linia de coastă a lumii. Apa lor este iarna mai rece decât a mării, iar vara, mai caldă decât cea a mării. În regiunile calde, evaporarea poate depăși efectul influxului de apă proaspătă, putând cauza hipersalinizarea apei și chiar formarea de depozite saline masive. Lagunele cu recife de corali sunt întâlnite pe recife izolate, precum Marea Barieră de Corali, dar cele mai spectaculoase exemple, unele de peste 50 km în diametru, sunt asociate cu atolii din Pacific.

La Harpe, Frédéric-César de

(06.04.1754, Rolle, Vaud, Elveția – 30.03.1838, Lausanne)

Lider politic elvețian. Din 1784, a fost preceptorul viitorului țar rus Aleksandru I. S-a întors în Elveția în 1794, apoi a plecat la Paris căutând sprijin militar în vederea obținerii independenței cantonului său natal, Vaud. În 1798, Franța a invadat teritoriul și a creat Republica Helvetă. Ca membru al Directoratului acesteia, La Harpe a încercat să obțină puteri dictatoriale, dar a fost demis în 1800. A fugit în Franța, iar în 1814 a obținut din partea lui Aleksandru o promisiune de independență a cantonului Vaud.

Lahn

Râu în V Germaniei. Afluent al Rinului, izvorăște din V Germaniei și, după un curs spre S, se varsă în Rin, la Lahnstein.

Are o lungime de 245 km. Barjele de mici dimensiuni pot naviga pe apele parțial canalizate până la Giessen.

La Hontan, Louis-Armand de Lom d'Arce, Baron de ~

(09.06.1666, Mont-de-Marsan, Franța - 1715, Hanovra, Hanovra)

Explorator și ofițer francez. A ocupat diverse posturi în Noua Franță (1683–1693), a comandat Fort-St.-Joseph (actualul Niles, Michigan) și a explorat teritorii de-a lungul râului Wisconsin și al fluviului Mississippi (1688–1689). În 1692 s-a oprit la Newfoundland și i-a apărat pe coloniștii francezi împotriva englezilor, la Plaisance. După ce guvernatorul de acolo l-a acuzat de insubordonare, a fugit în 1693 în Portugalia și, ulterior, a rămas în Europa. Lucrarea sa *Noi călătorii în America de Nord* (Nouveaux voyages en Amérique du Nord, 1703) a influențat operele lui Montesquieu, Voltaire și Jonathan Swift.

Lahore

Oraș, 5 143 495 loc. (1998), centrul administrativ al provinciei Punjab, din NE Pakistanului. Al doilea oraș ca mărime din Pakistan, este așezat în câmpia Indului Superior, pe râul Ravi. În sec. XII, a fost capitala dinastiei Ghaznavizilor; în 1524 a fost cucerit de trupele mogulului Babur, iar ulterior a fost stăpânit de Akbar și Jahangir. Sub dominația sikhilor la începutul sec. XIX, a trecut sub stăpânirea englezilor în 1849. După câștigarea independenței Indiei, Lahore a revenit în 1947 Pakistanului. Adăpostește moscheea lui Wazir Han (1634), o altă moschee construită de către Aurangzeb și grădinile Shalimar, amenajate în 1641. Este sediul celei mai vechi instituții de învățământ a Pakistanului, Universitatea Punjab (fondată în 1882).

Laibach, Congresul de la ~

(26 ianuarie - 12 mai 1821)

Întâlnire a puterilor Sfintei Alianțe, care a fixat condițiile intervenției austriece și ocupării Regatului celor Două Sicilii, în contextul campaniei împotriva revoluției napolitane (1820). Congresul și-a declarat ostilitatea față de regimurile revoluționare, a căzut de acord să anuleze constituția napolitană și a autorizat armata austriacă să reinstaureze monarhia absolutistă. Britanicii și francezii au protestat împotriva deciziei.

laima

Divinitate din folclorul baltic, care apărea ca o frumoasă fecioară dezgolită, cu păr lung și blond. Laimele trăiau în pădurile din apropierea apelor sau a stâncilor. Își doreau copii, iar pentru că nu le puteau da naștere, deseori îi răpeau, pentru a-i crește ca pe propriii fii sau fiice. Uneori se căsătoreau cu bărbați muritori și deveneau soții excelente, foarte pricepute în îndeletnicirile casnice. Deosebit de temperamentale, laimele erau văzute ca ființe binevoitoare, materne, care ajutau orfanii și fetele sărace, însă extrem de răzbunătoare la mânie, mai ales în fața bărbaților lipsiți de respect. În ultimele secole, în Letonia și Lituania laima a devenit figura unei vrăjitoare sau demon feminin.

Laing, R(onald) D(avid)

(07.10.1927, Glasgow, Scoția - 23.08.1989, St. Tropez, Franța)

Psihiatru scoțian. În celebra și foarte controversata sa carte *Eul divizat* (The divided self, 1960), analiza schizofreniei l-a condus la teoria că nesiguranța existențială declanșează o reacție defensivă în care eul se scindează în mai multe componente, generând simptome de psihoză, și s-a opus tratamentelor standard ale schizofreniei, cum ar fi spitalizarea și șocurile electrice. S-a opus până și conceptului de boală mintală, considerând-o indusă de relațiile familiale și de societate, și a pus radical în discuție rolul psihiatrului. Ulterior, și-a modificat unele păreri controversate.

laissez-faire

(*în franceză*, lăsați să se facă)

Politică în care imixtiunea guvernamentală în afacerile economice ale indivizilor și ale societății este cât mai mică. A fost promovată de fiziocrați și puternic sprijinită de către Adam Smith și John Stuart Mill. Doctrină larg acceptată în sec. XIX, laissez-faire presupune că individul care-și urmărește propriile dorințe contribuie cel mai bine la succesul societății în ansamblu. Funcția statului este de a menține ordinea și de a evita interferența cu inițiativele individuale. Popularitatea doctrinei a scăzut spre sfârșitul sec. XIX, când s-a dovedit a fi incompatibilă cu problemele sociale și economice generate de industrializare. *Vezi și* economie clasică.

laitmotiv

În muzică, idee melodică, asociată unui personaj sau unui eveniment dramatic important. Este folosit în special în dramele muzicale ale lui Richard Wagner, care, în majoritatea lor, se bazează pe o rețea densă de laitmotive asociative. Majoritatea compozitorilor de după Wagner (și unii

dintre predecesorii săi imediați) au folosit acest principiu muzico-dramatic, dar puțini au atins gradul lui de rigoare.

Lake Clark, Parcul Național ~

Parc național în S statului Alaska. Așezat pe țărmul de V al golfului Cook, a fost declarat monument național în 1978 și parc național în 1980. Suprafața totală este de 1 478 300 de hectare. Lacul Clark, cu o lungime de peste 65 km, este cel mai mare dintre lacurile glaciare ale parcului; în el se varsă râuri care constituie cel mai important teritoriu pentru înmulțirea somonului roșu din America de Nord. Parcul are și ghețari, cascade și vulcani activi.

Lake Placid

Orășel, 2 638 loc. (2000), în NE statului New York, SUA, lângă lacurile Mirror și Placid, în Munții Adirondack. Locul a fost populat în 1800, dar abandonat în urma unor recolte eșuate. Repopulat începând cu 1840, a fost promovat în 1850 ca stațiune de vară, iar în 1895 Melvil Dewey a fondat aici Clubul Lake Placid. Constituie o zonă de recreere pe întreg parcursul anului, cu numeroase hoteluri, terenuri de golf, piste de schi și peisaj montan. A găzduit Jocurile Olimpice din 1932 și 1980.

Lakewood

Oraș, 60 352 loc. (2000), în E statului New Jersey, SUA. Așezat la SV de Asbury Park, a fost fondat de danezi și englezi în 1800 și a fost cunoscut succesiv ca Three Partners' Mill, Washington's Furnare, Bergen Iron Works și Bricksburg. În prezent, este o populară stațiune turistică și zonă de recreere; populația s-a triplat din anii 1960 până astăzi.

Lakshadweep

Teritoriu unional, 60 595 loc. (2001), al Indiei. Așezat în Marea Arabiei, lângă coasta de SV a Indiei, cuprinde 27 de insule (dintre care zece locuite), cu o suprafață totală de 32 kmp. Centrul administrativ este la Kavaratti. Guvernată cândva de dinastia hindusă Kulashekhara, în sec. XII a devenit parte dintr-un mic regat islamic. Marea Britanie a câștigat suveranitatea asupra lui în sec. XVIII și a preluat administrarea directă în 1908. A trecut la India în 1947 și a devenit cel mai mic teritoriu unional al țării în 1956. Culturile de cocotieri sunt principala ramură agrară, iar pescuitul și turismul sunt, de asemenea, importante.

Lakshmi *sau* Lakșmi

Zeiță hindusă și jainistă a bogăției și a norocului. Consoarta lui Vishnu, se spune că a luat diferite forme pentru a fi împreună cu el în fiecare din încarnările lui. Îi este închinată sărbătoarea Divali, când este venerată în case, temple și firme pentru a asigura belșugul în anul următor.

lalea

Denumire comună pentru cele cca 4 000 de varietăți ale celor cca 100 de specii de plante erbacee cu bulb, de cultură, care formează genul *Tulipa* din familia *Liliaceae*, originar din Eurasia. Printre cele mai cunoscute flori de grădină, pe tulpina lalelelor cresc două sau trei frunze groase, de culoare verde-albăstruie, aflate la baza plantei. Floarea, de obicei solitară pe tulpină, de forma unui clopot, dar cu marginile întoarse spre interior, are trei petale și trei sepale, identic colorate. Culoarea variază de la alb la nuanțe de galben și de roșu, la maro, purpuriu intens sau aproape negru. Florile cu dungi de alte culori obțin aceste modele din cauza infectării cu un virus inofensiv care cauzează dispariția pe porțiuni a culorii de bază, lăsând să transpară albul sau galbenul.

Lalique, René (Jules)

(06.04.1860, Ay, Franța - 05.05.1945, Paris)

Bijutier și sticlar francez. Instruit la Paris și Londra, și-a deschis propria firmă la Paris (1885) și curând și-a atras clienți precum Sarah Bernhardt. Ca reacție împotriva bijuteriilor făcute la mașină și etalând pietre prețioase, a creat obiecte de bijuterie elegante și extravagante, folosind geme mai puțin convenționale (turmalina, cornalina etc.) și materiale precum cornul. Creațiile sale au contribuit semnificativ la mișcarea Art Nouveau și ulterior la mișcarea Art Deco. Interesul său pentru sticla arhitecturală l-a dus la realizarea sticlei modelate, pentru care a devenit celebru: stilul se caracterizează prin suprafețe

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT, LONDRA

Broșă și podoabă de păr, din topaz, sticlă și email, concepută de Lalique, 1900; Muzeul Victoria și Albert, Londra

de sticlă glazurată, complicate modele în relief și aplicarea sau introducerea culorii în interiorul sticlei.

lama

Lider spiritual în budismul tibetan. Unii lama sunt considerați a fi reîncarnări ale predecesorilor; alții au câștigat respect pentru înaltul nivel de dezvoltare spirituală. Cel mai onorat dintre liderii lama reîncarnați este dalai lama; al doilea ca autoritate spirituală este considerat panchen lama. Procesul descoperirii noii încarnări a unui lama, mai ales a lui dalai lama, este complicat și riguros. Succesorul este indicat de mesaje oraculare, semne neobișnuite la moartea unui lama sau în timpul unei nașteri ulterioare și examinarea candidaților la succesiune. Copilul astfel identificat ca încarnare a unui lama este supus de la o vârstă fragedă unui antrenament monastic extins.

lamantin

Denumire comună pentru cele trei specii (familia *Trichechidae*) de mamifere erbivore lente răspândite în ape puțin adânci. Lamantinii au un corp de formă conică, terminat cu o înnotătoare rotunjită, sunt lipsiți de înnotătoare posterioare, iar cele anterioare sunt amplasate în apropierea capului. Lamantinul de Caraibe (*Trichechus manatus*) trăiește de-a lungul coastelor de SE ale SUA și în N Americii de Sud; lamantinul amazonian (*T. inunguis*) și lamantinul vest-african (*T. senegalensis*) trăiesc în râuri și estuare. Adulții măsoară între 2,5 și 4,5 m lungime și cântăresc până la 700 kg. Trăiesc solitar sau în grupuri mici, în multe zone fiind protejați prin lege. Este posibil ca lamantinul (sau ruda sa, dugongul) să fi dat naștere legendelor despre sirene.

Lamar, Mirabeau Buonaparte

(16.08.1798, Louisville, Georgia, SUA – 19.12.1859, Richmond, Texas)

Politician american. După o carieră nereușită de negustor în Alabama, a lucrat ca secretar al guvernatorului Georgiei și ulterior a devenit editor al unui ziar care sprijinea drepturile statelor. În postul de comandant al cavaleriei, a contribuit la câștigarea Bătăliei de la San Jacinto (1836) și a fost numit mai târziu secretar al apărării în guvernul provizoriu texan. A fost ales vicepreședinte al Republicii Texas sub Sam Houston, pe care l-a urmat ca președinte (1838–1841). Inițial, s-a opus anexării Texasului la SUA, dar după 1844 a susținut-o, pentru a asigura continuarea sclaviei.

Lamarck, Jean-Baptiste de Monet, Cavaler de ~

(01.08.1744, Bezetin-le-Petit, Picardie, Franța – 18.12.1829, Paris)

Biolog francez. I se atribuie folosirea inițială a termenului de biologie (1802). Este unul dintre creatorii conceptului modern de colecție muzeală, o selecție de obiecte a căror organizare constituie o clasificare susținută instituțional, menținută și păstrată la zi de către specialiști recunoscuți. Se pare că a fost primul care a făcut legătura între fosile și organismele vii care le corespund cel mai îndeaproape. Teoria sa că însușirile dobândite se pot moșteni (lamarckism) a fost abandonată după 1930 de majoritatea geneticienilor, cu excepția celor din Uniunea Sovietică, unde a dominat genetica rusă până în anii 1960 (*vezi* Trofim Lîsenko). *Vezi și* Charles Darwin, darwinism.

Lamartine, Alphonse de

(21.10.1790, Mâcon, Franța – 28.02.1869, Paris)

Poet și om de stat francez. După un scurt serviciu public sub Ludovic XVIII, s-a întors la literatură, scriind tragedii în versuri și elegii. Este cunoscut mai ales pentru prima sa colecție de poezii, evocative și muzicale, *Meditații poetice* (Méditations poétiques, 1820), care s-a bucurat de un mare succes și l-a consacrat ca o personalitate marcantă a romantismului francez. Începând cu 1830, a fost activ în politică, pronunțându-se în favoarea clasei muncitoare. După proclamarea în 1848 a celei de-A Doua Republici franceze, a condus pentru scurt timp guvernul provizoriu, până când revoluția a fost înfrântă. În anii următori a publicat romane, poezii și lucrări istorice, într-o luptă inutilă cu sărăcia.

Lamashtu

Cel mai teribil dintre demonii feminini ai religiei mesopotamiene. Fiică a zeului cerului, Anu, Lamashtu omora copiii, consuma carne și sânge uman, usca plantele, otrăvea râurile și pâraiele, trimitea coșmaruri, provoca avorturi și aducea molime. Avea șapte nume și era deseori descrisă în incantații ca „șapte vrăjitoare". Era reprezentată pe amulete ca o figură feminină cu cap de leu sau pasăre, călare pe un măgar, ținând în fiecare mână câte un șarpe cu două capete și alăptând la sânul ei câini sau porci.

lamă

Camelid domestic sud-american (*vezi* alpaca), crescut în turme în Bolivia, Perú, Ecuador, Chile și Argentina. Lama (*Lama glama*) este folosită în primul rând ca animal

de povară, dar constituie și o sursă de hrană, lână, piei, grăsime pentru lumânări și bălegar uscat, utilizat drept combustibil. O lamă de 113 kg poate căra o încărcătură de 45–60 kg și poate parcurge 25–30 km pe zi. Poate rezista cu apă puțină și cu o mare varietate de materiale vegetale. Deși este de obicei de culoare albă, lama poate fi complet neagră sau maronie ori albă cu pete negre sau maronii. Este de obicei blândă, însă atunci când este supraîncărcată sau maltratată, se așază jos, șuieră, scuipă și lovește, refuzând să se miște. Nu trăiește în sălbăticie, provenind, probabil, din încrucișări ale lamei guanaco (*Lama guanacoe*) în timpul sau înaintea civilizației inca.

Lamb, Charles

(10.02.1775, Londra, Anglia – 27.12.1834, Edmonton, Middlesex)

Eseist și critic englez. A lucrat ca funcționar la Casa Indiei (1792–1825). Începând cu 1796, a fost tutorele surorii sale, scriitoarea Mary Lamb (1764–1847), care într-o criză de nebunie (ce s-a dovedit recurentă) și-a ucis mama. Este cunoscut pentru repetatele eseuri autobiografice pe care le-a publicat sub pseudonimul Elia în *London Magazine*, adunate în volumul *Eseurile lui Elia* (Essays of Elia, 1823) și *Ultimele eseuri ale lui Elia* (Last Essays of Elia, 1833). Numărându-se printre cei mai mari epistolari englezi, și-a inclus în scrisori, adesea sub forma unor marginalia, unele dintre cele mai pertinente cronici literare. A colaborat cu Mary la scrierea volumului *Povești din Shakespeare* (Tales from Shakespeare, 1807), o carte de mare succes, în care erau povestite pentru copii piesele lui Shakespeare.

Lambrior, Alexandru

(12.01.1846, Fălticeni, Moldova, România – 20.09.1883, Iași)

Filolog și folclorist român, membru al Societății Junimea din Iași și membru corespondent al Academiei Române (1882). A avut o concepție lingvistică modernă, bazată pe principiile comparativismului istoric. Contribuții notabile în domeniile foneticii, morfologiei și sintaxei românești (*Limba română veche și nouă*), ale ortografiei românești (*Carte de citire, Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri*, 1882), precum și al folcloristicii (*Obiceiuri și credințe la români*, 1875).

Lamennais, Félicité

(19.06.1782, Saint-Malo, Franța – 27.02.1854, Paris)

Preot și filozof francez. Împreună cu fratele său, Jean, a schițat un program de reformă a Bisericii, intitulat *Reflecții despre condiția Bisericii* (Réflexions sur l'état de l'Église, 1808). În 1814 a scris o lucrare care apăra ultramontanismul (autoritatea papală). Hirotonisit preot în 1816, a scris celebrul *Eseu despre indiferența în materie de religie* (Essai sur l'indifférence en matière de religion, 1817–1823), care susținea necesitatea religiei. După Revoluția din iulie (1830), a contribuit la fondarea ziarului *L'Avenir*, pentru a apăra principiile democratice și separarea dintre biserică și stat. Principiile publicației au fost condamnate de către papă în 1832. Lucrarea *Cuvintele unui credincios* (Paroles d'un croyant, 1834), scrisă ca răspuns, a provocat o altă enciclică papală și a dus la excomunicarea lui Lamennais. Ulterior, a scris în favoarea republicanismului și a socialismului.

Lamerie, Paul de

(09.04.1688, 's Hertogenbosch, Țările de Jos – 01.08.1751, Londra, Anglia)

Meșter argintar britanic, de origine olandeză. Părinții săi hughenoți părăsiseră Franța pe la 1680 și în jur de 1691 se stabiliseră în Anglia. După ucenicia la un aurar londonez, și-a înregistrat marca și a deschis un magazin în 1713. La începutul carierei a creat vase simple, cum ar fi căni înalte cu capac și ceainice, în stilul Queen Ann, fără ornamente; ulterior, a folosit mai multă ornamentație. Până în anii 1730, Lamerie își crease propria versiune de stil rococo, întâlnită la o ceașcă din 1737, cu mânere în formă de șerpi.

laminare

În tehnologie, metodă principală de prelucrare prin deformare plastică a metalelor, a sticlei sau a altor materiale în forme cu secțiuni transversale mici în comparație cu lungimea lor, cum ar fi bare, tije, șine și grinzi. Laminarea este cea mai răspândită metodă de prelucrare a metalelor și este folosită mai ales în industria oțelului. Procesul constă în trecerea metalului prin perechi de role care se învârt cu aceeași viteză în direcții opuse și care sunt dispuse astfel încât distanța dintre ele să fie puțin mai mică decât grosimea metalului.

L'Amour, Louis
născut **Louis Dearborn LaMoore**

(22.03.1908, Jamestown, Dakota de Nord, SUA – 10.06.1988, Los Angeles, California)

Autor american de cărți cu cowboy. A părăsit școala la vârsta de 15 ani și a călătorit prin lume, înainte de a-și începe cariera scriitoricească, în anii 1940. A folosit pseudonime precum Tex Burns și Jim Mayo,

până când *Hondo* (1953) a devenit un succes cinematografic. Cele peste 100 de opere ale sale, majoritatea scrise în formule consacrate pentru cărțile cu cowboy, descriau viața la frontieră și s-au vândut în 200 de milioane de exemplare traduse în 20 de limbi, iar peste 30 dintre aceste lucrări – *Kilkenny* (1954), *Dealurile în flăcări* (The Burning Hills, 1956), *Pistoalele din Timberland* (Guns of the Timberland, 1955) și *Cum a fost cucerit Vestul* (How the West Was Won, 1963) – au stat la baza unor filme.

lampă cu descărcare electrică *sau* lampă cu vapori

Dispozitiv de iluminat format dintr-un recipient transparent, în interiorul căruia un gaz este excitat, prin aplicarea unei anumite tensiuni electrice, și făcut să strălucească. După inventarea, în sec. XIX, a unor generatoare electrice practice, numeroși experimentatori au aplicat energia electrică unor tuburi de gaz. După 1900, lămpile cu descărcare electrică au început să fie folosite în Europa și Statele Unite. Lămpile fluorescente, cu neon, cu mercur, cu sodiu și cu halogenuri metalice se numără printre lămpile cu descărcare electrică.

lampă cu halogen *sau* lampă cu wolfram-halogen

Lampă cu incandescență alcătuită dintr-un tub de cuarț plin cu gaz ce include și un halogen. Emite o lumină strălucitoare, dintr-un volum relativ mic. Halogenul se combină cu wolframul care se evaporă de pe filamentul încins și formează un compus care este atras înapoi spre filament, prelungindu-i astfel durata de viață. Wolframul evaporat este împiedicat să se condenseze pe tub și să-l întunece, efect care reduce intensitatea luminii la becurile cu incandescență. Au fost folosite pentru prima oară la sfârșitul anilor 1960 în industria cinematografică. Acum sunt folosite la farurile automobilelor, în realizarea fotografiilor subacvatice și în iluminatul casnic.

lampă cu incandescență

Dispozitiv care produce lumină prin încălzirea unui anumit material la temperaturi înalte. Într-o lampă electrică cu incandescență (bec), filamentul este introdus într-un recipient din sticlă, care este fie vidat, fie umplut cu un gaz inert. Când este încălzit de curentul electric, filamentul produce lumină. Primele lămpi cu incandescență funcționale au fost produse independent de Joseph Swan și Thomas Alva Edison la sfârșitul anilor 1870. Descoperirea lui Edison a fost considerată mai importantă pentru că acesta a dezvoltat liniile electrice de putere și alte echipamente necesare unui sistem de iluminat. Ineficientă în comparație cu lampa fluorescentă sau cu lampa cu descărcare electrică, lampa cu incandescență este folosită mai ales pentru iluminatul casnic. *Vezi și* lampă cu halogen.

lampă fluorescentă

Tip de lampă cu descărcare electrică, formată dintr-un tub umplut cu un amestec de argon și vapori de mercur. Trecerea curentului electric prin acest amestec generează o radiație ultraviolet care, la rândul ei, activează un strat de fosfor din interiorul tubului, ce devine fluorescent, transformând radiația ultravioletă în lumină vizibilă. Tuburile cu fluorescență sunt mai eficiente decât lămpile cu incandescență și produc lumină la temperaturi mai mici. Se întrebuințează în sistemele de iluminat suspendate de tavan. *Vezi și* fluorescență.

Lampsacus

Veche colonie grecească pe țărmul asiatic al Dardanelelor. Era faimoasă pentru vinurile sale și reprezenta principalul centru al venerării zeului Priap. Colonizată în 654 î.Hr. de orașul ionian Phoceea, a contribuit la revolta ioniană împotriva Persiei (499 î.Hr.) și ulterior a aderat la Liga de la Delos. La căderea Atenei în 405 î.Hr., a trecut sub conducere persană, până când Alexandru cel Mare a eliberat-o în 334 î.Hr. Aici a trăit filozoful Straton din Lampsacus.

Lanao *sau* Sultan Alonto

Lac în provincia Mindanao, din Filipine. Este așezat într-o regiune de platou, la N de un lanț vulcanic activ. Al doilea lac ca mărime din Filipine, ocupă o suprafață de 340 kmp. Are o lungime de 32 km și o lățime maximă de 16 km.

Lancang Jiang

Vezi Mekong

Lancashire

Comitat administrativ, istoric și geografic, 1 134 976 loc. (2001), din NV Angliei. Comitatul administrativ cuprinde 12 districte. În Evul Mediu timpuriu reprezenta o provincie a regatului anglo-saxon Northumbria. Regiunea cuprindea pământurile ancestrale ale casei Lancaster. În timpul revoluției industriale a devenit o importantă regiune de producție și un centru al industriei textile. Lancaster și Preston sunt marile centre urbane comerciale și industriale ale comitatului; găzduiesc, de asemenea, stațiuni turistice, precum Blackpool, lângă Marea Irlandei.

Lancaster

Ramură mezină a casei Plantagenet, care a dat trei regi ai Angliei în sec. XV (Henric IV, Henric V, Henric VI). Numele familiei a apărut pentru prima dată în 1267, când titlul de conte de Lancaster a fost oferit fiului lui Edmund (1245–1296). Nepotul lui Edmund, Henry (mort în 1361), a devenit primul duce de Lancaster, iar moștenirea a revenit fiicei sale celei mai mici, Blanche, și soțului său, John de Gaunt. Fiul acestuia, Henric de Lancaster, a devenit regele Henric IV, iar ducatul de Lancaster a fost alipit coroanei sale. Dinastia Lancaster s-a stins după înfrângerea lui Henric VI de către Eduard IV din casa York (*vezi* Războiul Celor Două Roze), iar proprietățile Lancaster au fost atribuite casei Tudor.

Lancaster, Burt(on Stephen)

(02.11.1913, New York, New York, SUA – 20.10.1994, Century City, California)

Actor american de film. În anii 1930, a lucrat în câteva circuri, ca acrobat, iar în Al Doilea Război Mondial a făcut parte din armata din Africa de Nord și Italia. Debutul în filmul *Ucigașii* (The Killers, 1946) l-a făcut vedetă, fiind remarcat pentru înfățișarea tipului de bărbat dur fizic și sensibil emoțional. Printre numeroasele sale filme se numără *Întoarce-te, micuță Sheba* (Come Back, Little Sheba, 1952), *De aici în eternitate* (From Here to Eternity, 1953), *Trandafirul tatuat* (The Rose Tattou, 1955), *Mirosul dulce al succesului* (Sweet Smell of Success, 1957), *Elmer Gantry* (1960, Premiul Oscar), *Păsărarul din Alcatraz* (The Birdman of Alcatraz, 1962), *Ghepardul* (The Leopard, 1963), *Înotătorul* (The Swimmer, 1968), *Atlantic City* (1981), *Erou local* (Local Hero, 1983) și *Câmp de vise* (Field of Dreams, 1989).

lance

Armă de infanterie folosită în Antichitate și în Evul Mediu, compusă dintr-o hastă lungă, cu vârf metalic ascuțit, grea, confecționată din lemn, cu o lungime de 3–6 m. Folosirea sa de către soldații pedeștri elvețieni în sec. XVI a contribuit la declinul cavalerilor feudali. O variantă a acesteia este folosită de picadori în coridă.

Lancelot *sau* **Launcelot**

Unul dintre cei mai de seamă cavaleri din *Legendele regelui Arthur*, iubitul lui Guinevere și tatăl lui Galahad. A apărut pentru prima dată într-un roman al lui Chrétien de Troyes din sec. XII și este personajul principal în romanul lui Thomas Malory *Moartea lui Arthur* (Le Morte d'Arthur). Numele său complet, Sir Lancelot du Lac, face referire la faptul că a fost educat de Doamna Lacului, vrăjitoarea care l-a crescut de mic și l-a instruit pentru a fi un model de cavalerism, înainte de a-l trimite la curtea regelui Arthur. Acolo a devenit preferatul acestuia și iubitul reginei Guinevere. Adulterul reginei l-a făcut să eșueze în căutarea Graalului și a declanșat evenimentele care au condus la distrugerea curții de la Camelot. A fost înlocuit ca model de cavalerism de Galahad, fiul său pe care l-a avut cu fiica paznicului Graalului, Elaine.

Lancet, The ~

Revistă medicală britanică, fondată în 1823, publicată săptămânal la New York și Londra. Fondatorul și primul ei editor, Thomas Wakley, considerat la vremea lui un reformator radical, a declarat că intenția revistei era să informeze despre cursurile spitalicești și cazurile medicale importante ale zilei. Începând de atunci, a avut un rol semnificativ în mișcările de reformă medicală și în spitalele din Marea Britanie, devenind o revistă medicală prestigioasă în toată lumea.

Lanchester, Frederick William

(23.10.1868, Londra, Anglia – 08.03.1946, Birmingham, Warwickshire)

Proiectant britanic, pionier în fabricarea de automobile și în aeronautică. Lanchester a realizat în anul 1896 primul automobil britanic, un model cu un cilindru și cinci cai-putere. După ce a produs cu succes modele îmbunătățite, a reușit, datorită unui sprijin financiar, să livreze câteva sute de mașini pe parcursul următorilor ani, vehicule remarcate printr-o relativă lipsă de vibrații, aspect elegant și suport pentru bagaje. A publicat o lucrare importantă (1897) despre principiile zborului cu aparate mai grele decât aerul și ulterior lucrări fundamentale de aeronautică.

Lancisi, Giovanni Maria

(26.10.1654, Roma, Statele Papale – 20.01.1720, Roma)

Anatomist și epidemiolog italian. A făcut legătura între predominanța malariei în regiunile mlăștinoase și prezența țânțarilor, recomandând drenarea mlaștinilor pentru a o preveni. A legat o creștere a morților subite din Roma de cauze precum accidente hemoragice, lărgiri și dilatări cardiace sau excrescențe pe valvele cordului și a explorat cauzele dilatării cardiace. De asemenea, a prezentat prima descriere a anevrismului sifilitic.

Land, Edwin

(07.05.1909, Bridgeport, Connecticut, SUA – 01.03.1991, Cambridge, Massachusetts)

Inventator și fizician american. A studiat pentru scurt timp la Universitatea Harvard, după care a contribuit la fondarea Laboratoarelor Land-Wheelwright din Boston (1932). Interesat de polarizarea luminii, în anul 1932 a realizat polarizatorul (pe care l-a numit Polaroid), pentru care a sugerat numeroase aplicații. Până în 1936, Land începuse să folosească tipurile de material Polaroid la ochelarii de soare și la alte echipamente optice. Ulterior, a fost folosit pentru filtre fotografice și alte aparate optice. În 1937, Land a fondat Polaroid Corp., în Cambridge, Massachusetts. În 1947 a demonstrat folosirea aparatului de fotografiat Polaroid Land, care producea o fotografie prelucrată în 60 de secunde, considerat o adevărată revoluție în domeniu; a introdus filmul Polaroid color în 1963. Preocuparea sa pentru lumină și culoare a condus la o nouă teorie despre percepția culorii. A primit peste 500 de brevete.

Land's End

Cea mai vestică peninsulă din Anglia, aflată în provincia Cornwall. Vârful ei este cel mai sud-vestic punct din Anglia, la cca 1 400 km de John o' Groats, în mod tradițional considerat cel mai nordic punct al Angliei. Lângă coastă se află recife periculoase, dintre care un grup, situat la o milă de țărm, este marcat prin farul marin de la Longships.

Landau, Lev Davidovici

(22.01.1908, Aku, Azerbaidjan, Imperiul Rus – 01.04.1968, Moscova, URSS)

Fizician sovietic. După ce a absolvit Universitatea de Stat din Leningrad, a studiat la institutul lui Niels Bohr din Copenhaga. Este cunoscut pentru cercetările sale în fizica temperaturilor joase, fizica atomică și nucleară, fizica energiei stelare și a plasmei. A primit Premiul Nobel (1962) pentru explicarea fenomenului de heliu lichid. Pentru contribuțiile în multe domenii ale fizicii, numele său a fost dat diamagnetismului Landau, nivelurilor Landau, aburirii Landau, spectrului de energii Landau, tăieturilor Landau, iar la Moscova există Institutul pentru Fizică Teoretică Landau.

Landers, Ann *născută* Esther Friedman

(04.07.1918, Sioux City, Iowa, SUA – 22.06.2002, Chicago, Illinois)

Ziaristă americană. A preluat o coloană de ziar care se ocupa cu sfaturi (1955), în cadrul publicației *Chicago Sun-Times*, adoptând pseudonimul care era deja familiar cititorilor și transformând-o în cea mai populară rubrică din SUA. Sora sa geamănă Pauline a creat și ea o rubrică de sfaturi, la fel de cunoscută și plină de succes, intitulată *Dragă Abby* (inițial pentru *San Francisco Chronicle*), începând cu 1956.

Landini, Francesco *sau* Francesco Landino

(1335, Fiesole, lângă Florența – 02.09.1397, Florența)

Compozitor, organist și poet italian. Rămas orb încă de mic din cauza variolei, a optat pentru studiul muzicii și al orgii. Ulterior, a devenit constructor de orgi, dar și compozitor, poet și interpret a peste 150 de piese deosebit de melodice, în trei sau patru părți. Lucrările lui Landini reprezintă cca un sfert din ceea ce s-a păstrat din muzica stilului italian Ars Nova (sec. XIV).

Landis, Kenesaw Mountain

(20.11.1866, Millville, Ohio, SUA – 25.11.1944, Chicago, Illinois)

Judecător federal american și primul comisionar de baseball profesionist. A fost botezat după un munte din Georgia, unde tatăl său a fost rănit, ca soldat în războiul civil. A practicat dreptul în Chicago (1891–1905), înainte de a fi numit judecător de district (1905–1922). În 1907 a prezidat un caz celebru, în care compania Standard Oil Co. a fost găsită vinovată de acordarea ilegală a unor rabaturi la tarifele de transport și amendată cu 29 de milioane de dolari (decizia lui a fost ulterior anulată). A fost numit comisionar de baseball în anul 1920, după scandalul Black Sox, și a devenit cunoscut pentru măsurile fără compromis pe care le-a luat pentru a păstra integritatea jocului. Deși nu era iubit, din cauza controlului său strict și autocratic, și-a păstrat postul până la moarte.

Kenesaw Mountain Landis, 1928

UPI-EB INC.

ländler

Dans de perechi, tradițional în Austria și Bavaria. Dans cu pași ușori și rotiri pe muzică în măsura 3/4, a fost popular în Viena sec. XVIII–XIX și a influențat dezvoltarea ulterioară a valsului. Compozitori ca

Wolfgang Amadeus Mozart, Franz Schubert, Anton Bruckner și Gustav Mahler au scris ländlere și lucrări inspirate de acest dans.

Landon, Alf(red) M(ossman)

(09.09.1887, West Middlesex, Pennsylvania, SUA - 12.10.1987, Topeka, Kansas)

Politician american. A intrat în afacerile cu petrol în Kansas și a devenit activ în politica Partidului Progresist, făcând campanie în 1912 pentru candidatul prezidențial al partidului, Theodore Roosevelt. A fost ales guvernator al statului Kansas în 1932 și din nou în 1934, singurul guvernator republican în serviciu reales în acel an. A fost candidatul republican la președinție în 1936, pierzând la un scor copleșitor în fața deținătorului funcției, Franklin D. Roosevelt.

Landor, Walter Savage

(30.01.1775, Warwick, Warwickshire, Anglia - 17.09.1864, Florența, Italia)

Scriitor britanic. A fost educat la Rugby School și la Oxford, dar le-a părăsit pe amândouă, în urma neînțelegerilor cu autoritățile. Clasicist, și-a scris inițial multe dintre lucrări în limba latină. Deși a compus lirică, dramaturgie și poeme eroice, este cel mai bine cunoscut pentru lucrarea în mai multe volume *Conversații imaginare* (Imaginary Conversations, 1824–1853), dialoguri în proză între personaje istorice. Și-a petrecut mare parte din viață în Franța și Italia.

Landowska, Wanda *născută* Alexandra

(05.07.1879, Varșovia, Imperiul Rus - 16.08.1959, Lakeville, Connecticut, SUA)

Clavecinistă și pianistă americană de origine poloneză. După ce și-a creat o reputație de pianistă și a investit multă energie în cercetări muzicologice, și-a comandat un clavecin la firma pariziană Pleyel. A cântat pentru prima dată la el în cadrul Festivalului Bach de la Breslau, în 1912, lansând astfel renașterea instrumentului în sec. XX și declanșând un nou interes internațional pentru interpretările muzicale autentice. Printre numeroasele ei înregistrări, se numără prima înregistrare a *Variațiunilor Goldberg* de Johann Sebastian Bach. A avut o contribuție în înregistrarea unor lucrări precum concertul pentru clavecin de Manuel de Falla și a *Concertului campestru* de Francis Poulenc. Fiind evreică, a trebuit să fugă de naziști, iar după 1940 a trăit și a predat în SUA.

Landrum-Griffin, Legea ~

Legislație concepută împotriva corupției la nivel sindical. Denumită oficial Actul de Prezentare Publică și Raportare a Administrației Muncii, a instituit pedepse federale pentru responsabilii sindicali care au abuzat de fondurile sindicale sau care au împiedicat membrii sindicatului în exercitarea drepturilor lor legale. Legislația a fost votată ca răspuns la audierile din Senatul american, care au relevat anumite legături între sindicate și crima organizată. Printre prevederi se numărau interdicția strictă a boicoturilor secundare (eforturile sindicatului de a opri un angajator să facă afaceri cu un alt angajator care este boicotat) și o mai mare libertate a fiecărui stat de a stabili condițiile de muncă în interiorul frontierelor sale.

Landsat *denumire oficială* Sateliți tehnologici pentru resurse terestre

Serie de sateliți științifici fără echipaj ai SUA. Primii trei au fost lansați în 1972, 1975 și 1978. Erau proiectați în primul rând pentru a aduna informații despre resursele naturale ale planetei. Erau, de asemenea, echipați pentru supravegherea condițiilor atmosferice și oceanice și pentru a detecta variații ale nivelurilor de poluare și alte schimbări ecologice. Alți patru sateliți Landsat au fost lansați în 1982, 1984, 1993 și 1999; legătura radio cu Landsat 6 a fost pierdută imediat după lansare.

Landseer, Edwin (Henry) *ulterior* Sir Edwin

(07.03.1802, Londra, Anglia - 01.10.1873, Londra)

Pictor și sculptor britanic. S-a specializat în desenarea animalelor și a dobândit o mare măiestrie în reprezentarea anatomiei animale, umanizându-și subiectele până la sugerarea unor sentimente și valori etice (de ex. *Demnitate și insolență* - Dignity and Impudence, 1839). S-a bucurat de un mare succes social și profesional, devenind un pictor preferat al reginei Victoria. A fost ales în Academia Regală în anul 1831 și numit cavaler în 1850. Ca sculptor, este cunoscut pentru leii săi de bronz de la baza Coloanei lui Nelson, din Trafalgar Square (dezveliți în 1867).

Lane, Burton *născut* Burton Levy

(02.02.1912, New York, New York, SUA - 05.01.1997, New York)

Compozitor american. A lucrat în Tin Pan Alley, unde a intrat în atenția lui George Gershwin. Melodiile sale au apărut pe Broadway începând cu anii 1930 și au fost apoi integrate în filme. Printre acestea se numără și *Puicuțe pe Broadway* (Babes on

Broadway, 1942). Cel mai mare succes a venit odată cu *Curcubeul lui Finnian* (Finnian's Rainbow, 1947; ecranizare, 1968); versurile erau scrise de E.Y. Harburg. A colaborat cu A.J. Lerner la filmul *Căsătorie regală* (Royal Wedding, 1951). O altă realizare comună cu Lerner, *Într-o zi senină, poți vedea oriunde* (On a Clear Day You Cand See Forever, 1965; ecranizare, 1970), i-a adus lui Lane ultimul succes notabil.

Lanfranc

(1010, Pavia, Lombardia – 28.05.1089, Canterbury, Kent, Anglia)

Arhiepiscop de Canterbury, savant italian stabilit în Normandia, a intrat în mănăstirea benedictină de la Bec, devenind abatele acesteia. A devenit un consilier de încredere al lui William I (Cuceritorul) care, după cucerirea normandă, l-a numit arhiepiscop de Canterbury. Lanfranc a reformat și reorganizat Biserica engleză. A dat în vileag o conspirație împotriva regelui (1075) și a asigurat succesiunea lui William II împotriva lui Robert II (1087).

Lanfranco, Giovanni

(26.01.1582, Parma – 30.11.1647, Roma)

Pictor italian. A studiat cu Agostino Carracci. În 1602, a plecat la Roma pentru a lucra cu Annibale Carracci la palatul Farnese. După moartea lui Annibale, a devenit primul pictor de frescă din Roma. Opera sa arată influența iluzionismului dinamic al lui Correggio. Capodopera sa este reprezentată de *Adormirea Fecioarei*, din biserica Sant' Andrea della Valle (1625–1627), preluată de la rivalul său, Domenichino; cu figurile sale pline de vitalitate, plutind în nori deasupra privitorului, este un reper pentru perioada barocă. A lucrat la Napoli între 1633 și 1646; cea mai cunoscută lucrare de acolo este cupola capelei San Gennaro, din catedrală (1641–1646).

Lang, Fritz

(05.12.1890, Viena, Austro-Ungaria – 02.08.1976, Los Angeles, California, SUA)

Regizor de film american de origine austriacă. A studiat arhitectura la Viena și a făcut parte din armata austriacă în timpul Primului Război Mondial. În timp ce era în convalescență în urma rănilor primite în război, a început să scrie scenarii de film. A găsit o slujbă la un studio de film în Berlin, unde a regizat ulterior filme de succes precum *Dr. Mabuse* (1922), filmul în două părți *Nibelungii* (Die Niebelungen, 1924), expresionistul *Metropolis* (1926) și *M* (1931). După realizarea filmului antinazist *Testamentul doctorului Mabuse* (Das Testament des Dr. Mabuse, 1933), a plecat din Germania la Paris și apoi la Hollywood. Filmele sale americane, care le egalează pe cele realizate în Germania ca intensitate, pesimism și măiestrie vizuală, cuprind titluri precum *Furia* (Fury, 1936), *Trăiești o singură dată* (You Only Live Once, 1937), *Ministerul fricii* (Ministry of Fear, 1944), *Rancho Notorious* (1952) și *Marea arșiță* (The Big Heat, 1953).

Langdell, Christopher Columbus

(22.05.1826, New Boston, New Hampshire, SUA – 06.07.1906, Cambridge, Massachusetts)

Profesor american de drept. A fost profesor de liceu înainte de a deveni avocat, apoi a practicat dreptul în New York (1854–1870). A fost profesor și ulterior decan la Școala de Drept Harvard (1870–1895). Metoda studiului de caz folosită de el în predare, prin care studenții citesc și discută pe tema autorității originale, apoi conchid ei înșiși care sunt principiile dreptului, a devenit în cele din urmă dominantă în școlile americane de drept.

Lange, Dorothea

(26.05.1895, Hoboken, New Jersey, SUA – 11.10.1965, San Francisco, California)

Fotograf american de documentare. A studiat arta fotografiei și a deschis în 1919 un studio de portrete în San Francisco. În timpul Marii Depresiuni, fotografiile înfățișând oameni fără casă au condus la angajarea ei de către o agenție federală, în scopul aducerii în atenția publică a necazurilor săracilor. Fotografiile sale au avut un succes atât de mare, încât guvernul a înființat tabere pentru refugiați. Fotografia *Mamă fără cămin* (1936) a fost cea mai mediatizată dintre imaginile Administrației pentru Siguranța Fermelor. A produs alte câteva lucrări, inclusiv un documentar fotografic privind încarcerarea japonezilor americani în Al Doilea Război Mondial.

Lange, Jessica

(n. 20.05.1949, Cloquet, Minnesota, SUA)

Actriță americană de film. A studiat mima la Paris și a lucrat ca manechin în New York, înainte de a debuta în filmul *King Kong* (1976). A jucat în *Tot acest jazz* (All That Jazz, 1979) și *Poștașul sună întotdeauna de două ori* (The Postman Always Rings Twice, 1981), devenind o stea odată cu *Frances* (1982) și *Tootsie* (1982, Oscar). A fost apreciată pentru interpretările din *Country* (1984), *Visuri dragi* (Sweet Dreams, 1985), *Cutia muzicală* (Music Box, 1989) și *O Pioneers* (1992). Alte filme sunt *Cer albastru* (Blue Sky, 1994, Premiul Oscar),

Rob Roy (1995), *Ferma din Iowa* (A Thousand Acres, 1997) și *Titus* (1999).

Langer, Susanne K(nauth)

(20.12.1895, New York, New York, SUA – 17.07.1985, Old Lyme, Connecticut)

Filozof american. A predat la Universitatea Harvard (1927–1942) și la alte instituții. În lucrarea *Filozofia într-o nouă viziune* (Philosophy in a New Key, 1942) a prezentat într-o variantă originală o nouă interpretare a artei. Lucrarea *Sentiment și formă* (Feeling and Forme, 1953) sugera că arta, și în special muzica, este o formă foarte articulată de expresie, simbolizând cunoașterea intuitivă a modelelor de viață pe care limbajul convențional nu le poate surprinde. Opera *Spiritul: un eseu despre simțirea umană* (Mind: An Essay on Human Feeling, 3 vol., 1967–1982) urmărea dezvoltarea spiritului.

Langerhans, insulele ~

Zone de țesut endocrin din pancreas. La om, pancreasul normal conține cca un milion de insule. Tipul cel mai comun, celulele beta, produc insulină, care reglează nivelul de glucoză din sânge. Carența lor cauzează diabetul zaharat. Celulele alfa produc un hormon cu acțiune contrară insulinei, glucagonul, care eliberează glucoza din ficat și acizii grași din țesuturile grase. Acestea favorizează eliberarea de insulină și încetinesc secreția de glucagon. Celulele delta produc somatostatină, care inhibă somatotropina (important hormon pituitar), insulina și glucagonul; rolul metabolic este neclar. Un număr mic de celule de alte tipuri secretă polipeptidă pancreatică, hormon care încetinește absorbția nutritivă.

Langland, William

(1330–1400)

Presupus autor al poemului cunoscut sub titlul *Piers Plugarul* (Piers Plowman). Se știu puține date despre viața sa, deși a avut în mod clar cunoștințe temeinice de teologie și a fost interesat de ascetismul Sf. Bernard de Clairvaux. Unul dintre cele mai mari poeme aliterative ale Evului Mediu, *Piers Plugarul* este o operă alegorică sub forma unor viziuni onirice, cu o complexă varietate de teme religioase; scris într-o limbă simplă, colocvială, conține imagini de mare expresivitate.

Langley, Samuel (Pierpont)

(22.08.1834, Roxbury, Massachusetts, SUA – 27.02.1906, Aiken, Carolina de Sud)

Astronom american și pionier al aeronauticii. A predat mult timp la viitoarea Universitate Pittsburgh. A studiat efectul activității solare asupra vremii și a inventat bolometrul (1878), un detector de căldură radiantă, capabil să sesizeze diferențe extrem de mici de temperatură. A început să realizeze experimente privind portanța și rezistența la înaintare a aripilor prin construirea de mașini zburătoare, iar în 1896 unul dintre aparatele sale mai grele decât aerul a fost primul care a reușit să zboare (neasistat de om), pe o distanță de 900 m de-a lungul râului Potomac.

Langmuir, Irving

(31.01.1881, Brooklyn, New York, SUA – 16.08.1957, Falmouth, Massachusetts)

Chimist și fizician american. Și-a dat doctoratul la Universitatea din Göttingen. Cercetător pentru General Electric (1909–1950), a investigat descărcările electrice în gaze, emisia de electroni și chimia de suprafață, la temperaturi înalte, a tungstenului, făcând posibilă o mare extindere a duratei de viață a becurilor cu filament de wolfram. A proiectat o pompă de vid și tuburile cu vid avansat pentru transmisii radio. A formulat teorii ale structurii atomice și formării de legături chimice, introducând termenul de covalență. A primit Premiul Nobel în 1932.

Langton, Stephen

(/?/ – 09.07.1228, Slindon, Sussex, Anglia)

Cardinal englez, arhiepiscop de Canterbury (1207–1228). Langton trăia la Roma când papa Inocențiu III l-a numit arhiepiscop de Canterbury, pentru a rezolva o alegere controversată. Când regele Ioan Fără de Țară a refuzat să-l primească în Anglia, papa l-a excomunicat pe monarh (1209). Ioan a cedat în cele din urmă și l-a primit pe Langton, în anul 1213. Noul arhiepiscop a încurajat opoziția nobililor împotriva regelui, însă s-a opus violenței. A fost prezent la semnarea Magnei Carta (1215) și i-a influențat prevederile referitoare la libertățile ecleziastice.

Langtry, Lillie
născută **Emilie Charlotte Le Breton**

(13.10.1853, Insula Jersey, Insulele Normande, Anglia – 12.02.1929, Monte Carlo, Monaco)

Actriță britanică. Născută pe insula Jersey (și ulterior cunoscută drept „crinul din Jersey"), s-a căsătorit în 1874 cu Edward Langtry, un membru al înaltei societăți a epocii. O frumusețe celebră, a creat senzație ca prima femeie din aristocrație care a urcat pe scenă, în rolul principal din *Greșelile unei nopți* (She Stoops to Conquer, 1881). A jucat în fața publicului

Lillie Langtry

COLECȚIA MANSELL

entuziast în Anglia și SUA, făcând un rol remarcabil în *Cum vă place* (As You Like It). Printre amanții săi s-a numărat prințul de Wales (ulterior Eduard VII). După ce soțul ei a murit, s-a căsătorit cu Hugo de Bathe (1899), iar mai târziu a redecorat și administrat Imperial Theatre din Londra (1901–1907).

Languedoc

Regiune istorică, în partea central-sudică a Franței. Numele de Languedoc e derivat din limba vorbită în S Franței, în care cuvântul „oc" înseamnă *da* (*vezi* limba occitană). Începând cu 121 î.Hr., regiunea a făcut parte din provincia romană Gallia Narbonensis. În sec. V d.Hr., odată cu prăbușirea Imperiului Roman de Apus, a intrat în stăpânirea vizigoților. În timpul Evului Mediu, a fost sub conducerea conților de Toulouse. Războaiele religioase din sec. XIII (*vezi* Cruciada albigenză) au adus-o sub coroana franceză. Între sec. XVI și XVIII a reprezentat scena persecuției protestanților, care a culminat cu răscoala camisarzilor. Revoltele protestanților au condus la divizarea regiunii în departamente.

langustină *sau* homar-norvegian

Homar comestibil (*Nephrops norvegicus*), larg răspândit în Marea Mediterană și în partea de NE a Atlanticului. Este comercializat ca delicatesă. Trăiește în galerii în substraturile moi ale mării, la adâncimi de 10–250 m. Crește până la cca 20 cm și cântărește cca 200 g. Cleștii tăioși pot avea aproape aceeași lungime ca și corpul. Majoritatea sunt pescuiți cu năvodul, dar unii sunt prinși în capcane cu nadă pentru homari.

Lan Na

Unul dintre primele mari regate Thai (siameze) din istoria Thailandei. A fost fondat de Mangrai (d. cca 1259–1317) în regiunea nordică a actualei Thailande; capitala era orașul Chiang Mai. Lan Na a constituit un stat puternic și un centru pentru răspândirea budismului theravada. Sub conducerea lui Tilokaracha (d. 1441–1487), regiunea era celebră pentru erudiția și literatura ei budistă. A rămas independentă până când a fost cucerită de către Myanmar (Birmania), în sec. XVI. Siamezii nu au revenit la conducere până în sec. XIX.

Lan Sang *sau* Lan Xang *sau* Lan Chang

Regat din Laos care a prosperat începând cu sec. XIV, până în sec. XVIII, când a fost împărțit în două regate. Conflictele cu vecinii i-au obligat pe conducătorii Lan Sang să mute capitala de la Luang Prabang la Vientiane (1563), dar regatul și-a păstrat puterea.

Lansbury, George

(21.02.1859, lângă Halesworth, Suffolk, Anglia - 07.05.1940, Londra)

Politician britanic. Ca membru în Camera Comunelor (1910–1912, 1922–1940), a devenit cunoscut drept socialist și susținător al reformelor; a condus Partidul Laburist între 1931 și 1935. Având înclinații pacifiste, s-a opus sancțiunilor economice împotriva Italiei, în urma agresiunii ei din Ethiopia, temându-se că acestea ar putea conduce la război, și a pierdut astfel conducerea partidului. În 1937, i-a vizitat pe Adolf Hitler și pe Benito Mussolini, în speranța deșartă că influența personală ar putea opri evoluția spre război.

Lansdowne, Henry Charles Keith Petty-Fitzmaurice, Al cincilea marchiz de ~

(14.01.1845, Londra, Anglia - 03.06.1927, Clonmel, Comitatul Tipperary, Irlanda)

Nobil irlandez și diplomat britanic. A moștenit titlul și averea tatălui său în 1866 și a ocupat posturi în administrația liberală a lui William E. Gladstone. În funcția de guvernator general al Canadei (1883–1888), a contribuit la potolirea rebeliunii conduse de Louis Riel. Ca vicerege al Indiei (1888–1894), într-o guvernare conservatoare, a reorganizat poliția, a reconstituit consiliile legislative, a închis monetăriile indiene în favoarea folosirii libere a argintului și a extins căile ferate și lucrările de irigație. Ca ministru de război (1895–1900), a fost învinuit pentru insuficienta pregătire militară britanică în Războiul cu burii. Ca ministru de externe (1900–1906), a negociat și semnat Antanta Cordială.

L'Anse aux Meadows

Așezare situată în extremitatea nordică a provinciei canadiene Newfoundland, locul primelor așezări cunoscute ale unor europeni în Lumea Nouă. Spre sfârșitul sec. X, coloniștii norvegieni par să fi înființat acolo până la trei așezări. După ce inițial s-au luptat între ei, coloniștii norvegieni și inuiții (pe care norvegienii îi numeau

skraeling) au stabilit o relație obișnuită de schimb comercial. Așezările au fost curând abandonate, probabil odată cu retragerea vikingilor din Groenlanda.

Lansing

Oraș, 119 128 loc. (2000), centrul administrativ al statului federal Michigan. Așezat pe Grand River, la întâlnirea acestuia cu apele râului Red Cedar, constituia o așezare populată recent când a devenit capitală, în locul orașului Detroit (1847). Inițial denumit Michigan, a adoptat numele de Lansing în 1848. Producția de automobile a început spre sfârșitul sec. XIX, iar în prezent este un mare centru al acestei industrii. Localitatea adiacentă East Lansing găzduiește Universitatea de Stat Michigan.

Lansky, Meyer
născut Maier Suhovlianski

(04.07.1902, Grodno, Rusia – 15.01.1983, Miami Beach, Florida, SUA)

Gangster american de origine rusă. Familia sa a emigrat în New York în 1911. Tânăr fiind, s-a alăturat lui Bugsy Siegel în furturi de automobile, jaf și contrabandă cu alcool. Se spune că a organizat în 1931 uciderea lui Joe Masseria, șeful unei organizații criminale, și s-a alăturat lui Lucky Luciano în acțiunea de formare a unui sindicat național al crimei organizate. Până în 1936 își crease operațiuni de jocuri de noroc în Cuba și America, numindu-l pe Siegel responsabil de Las Vegas. În anii 1960, și-a extins monopolul jocurilor de noroc în Caraibe, continuând să patroneze în paralel contrabanda cu narcotice, prostituția, fraudele de muncă și acțiunile de șantaj. Proprietățile lui au fost estimate în 1970 la 300 de milioane de dolari. Deși găsit vinovat de evaziune fiscală în 1973, a rămas în libertate. În 1979, Comitetul pentru Asasinate al Camerei Reprezentanților a făcut legătura între Lansky și Jack Ruby, proprietarul de club de noapte care l-a ucis pe Lee Harvey Oswald, asasinul președintelui John F. Kennedy.

lantana

Denumirea uneia dintre cele peste 150 de specii de arbuști care alcătuiesc genul *Lantana* din familia *Verbenaceae*, originar din America și din Africa tropicală. Este cultivată pentru frunzișul ornamental, mănunchiurile de flori parfumate și fructele negre-albăstrii. Lantana comună (*L. camara*), plantă sălbatică din America tropicală, este des cultivată ca plantă de grădină în alte părți. Crește până la înălțimi de 3 m și înflorește aproape continuu, cu inflorescențe galbene, portocalii, roz sau albe. Frunzele aromate sunt aspre și ovale.

lantanide

Serie de 15 elemente chimice din tabelul periodic, de la lantan la lutețiu (numere atomice 57–71). Împreună cu scandiul și ytriul, formează grupa pământurilor rare. Atomii lor au configurații și comportamente fizice și chimice similare; cele mai întâlnite valențe sunt 3 și 4.

lanț de transmisie

Dispozitiv folosit pentru transmiterea mișcării acolo unde arborii sunt separați de distanțe mai mari decât cele practicate pentru roțile dințate. În astfel de cazuri, roțile dințate (roți cu dinți a căror formă se potrivește cu ochiurile lanțului) iau locul angrenajelor și se acționează una pe cealaltă, prin intermediul unui lanț care trece peste dinții roților. Lanțurile folosite ca benzi transportoare sunt, în general, lanțuri articulate și constau din blocuri solide sau laminate, unite prin plăci și bolțuri laterale. Lanțurile sunt antrenate de dinții roții dințate. În funcție de materialul ce trebuie transportat, mecanismului i se adaugă gălеți, cârlige sau alte dispozitive.

lanț trofic

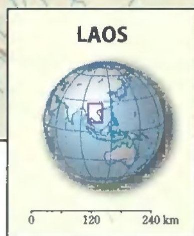
Secvență de transfer, sub formă de hrană, al materiei și energiei de la un organism la altul. Aceste relații de nutriție, interdependente, se întrepătrund, formând o rețea trofică, deoarece majoritatea organismelor consumă sau sunt consumate de multe alte tipuri de organisme. Plantele și alte organisme fotosintetice (cum ar fi fitoplanctonul), convertind energia solară și înglobând-o în substanțe nutritive, alcătuiesc sursa primară de hrană. Într-un lanț format din specii de animale prădătoare, un animal care se hrănește cu plante este consumat de un alt animal, aparținând unei specii de dimensiuni mai mari. Într-un lanț de specii parazite (*vezi* parazitism), un organism mai mic consumă o parte dintr-o gazdă mai mare și poate fi, la rândul său, parazitat de un organism aparținând unei alte specii, cu dimensiuni și mai mici. Într-un lanț saprofitic, microorganismele se dezvoltă utilizând materia organică moartă. Deoarece la fiecare verigă, sau nivel trofic, se pierde energie sub formă de căldură, în mod normal lanțurile nu cuprind mai mult de patru sau cinci niveluri trofice.

Lanzhou *sau* Lan-chou

Oraș, 1 576 400 loc. (2003), centrul administrativ al provinciei Gansu, în partea

central-nordică a Chinei. Așezat pe cursul superior al fluviului Huang He (Fluviul Galben), a devenit în sec. VI î.Hr. parte din teritoriul Qin, apoi s-a dezvoltat ca important centru de schimburi comerciale pe Drumul Mătăsii. A devenit sub dinastia Sui (581–618 d.Hr.) reședința prefecturii Lanzhou și capitala provinciei Gansu în 1666. A avut mult de suferit în urma revoltelor musulmane din anii 1864–1875. Centru de influență sovietică în NV Chinei în sec. XX, a marcat punctul terminus al autostrăzii chinezo-sovietice cu o lungime de 3 200 km, care a fost folosită în timpul războiului sino-japonez (1937–1945) pentru a transporta provizii sovietice. S-a dezvoltat în centru industrial și cultural după Al Doilea Război Mondial. Găzduiește Universitatea Lanzhou.

Laocoon

În mitologia greacă, oracol și preot al lui Apollo. Era fiul lui Agenor din Troia sau fratele tatălui lui Enea, Anchise. Laocoon l-a jignit pe Apollo prin încălcarea jurământului preoțesc de castitate, prin a-i fi avertizat pe troieni să nu accepte calul de lemn oferit de greci. În timpul pregătirii unui sacrificiu închinat zeului Poseidon, el și cei doi fii ai săi au fost uciși de către șerpii marini trimiși de Apollo.

Laos *denumire oficială* Republica Democratică Populară Laos

Stat din Asia de SE. Suprafața: 236 800 kmp; 5 777 000 locuitori (2002). Capitala: Vientiane. Printre principalele grupuri etnice se numără lao-lum (valea Lao), care alcătuiește cam jumătate din populație, grupul lao-tai (popor tribal din podișuri), lao-theung (mon-khmer), descendenții populației originare a regiunii, și grupul lao-soung, cuprinzându-i pe hmong și man. Limbi: lao (oficială), engleza, vietnameza, franceza. Religii: budism, credințe tradiționale. Moneda oficială: kip. Relieful din Laos este alcătuit mai mult din munți, mai ales în N; cel mai înalt vârf este Bia (2 818 m). Pădurile tropicale acoperă mai mult de jumătate din suprafața totală a teritoriului; doar o mică parte din el permite activități agricole. Luncile inundabile ale fluviului Mekong reprezintă singurele câmpii ale țării și ele sunt folosite pentru cultivarea orezului în teren mlăștinos. Laosul are o economie centralizată, bazată în primul rând pe agricultură (orez, cartofi dulci, trestie-de-zahăr, manioc și mac) și pe ajutor internațional. Este o republică populară cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar prim-ministrul conduce guvernul. Poporul a migrat în Laos din S Chinei în sec. VIII d.Hr., strămutând triburile indigene cunoscute în prezent drept kha. În sec. XIV, Fa Ngum a fondat primul stat laoțian, Lan Sang. Cu excepția unei perioade de stăpânire birmaneză (1574–1637), regatul Lan Sang a stăpânit Laosul până în 1713, când s-a scindat în trei părți: Vien Chan, Champassak și Luang Prabang. În sec. XVIII, cârmuitorii celor trei regate au devenit vasali ai statului Siam. Franța a dobândit controlul regiunii în 1893, iar Laosul a devenit protectorat francez. În 1945, Japonia a ocupat țara și a declarat independența Laosului. După al Doilea Război Mondial, zona a intrat sub guvernare franceză. Până la sfârșitul primului dintre războaiele din Indochina, mișcarea de stânga, Pathet Lao, controla

două provincii ale țării. Conferința de la Geneva (1954) a unificat și garantat independența statului Laos. Forțele Pathet Lao au luptat împotriva noului guvern și au preluat controlul în 1975, instaurând Republica Democratică Populară Laos; aproximativ o zecime din populație a fugit în Thailanda învecinată. În Laos s-au organizat primele alegeri în 1989 și s-a promulgat o nouă constituție în 1991. Deși economia laoțiană a fost grav afectată de recesiunea economică regională de la jumătatea anilor 1990, în 1997 ea a atins un deziderat urmărit de mult, aderând la ASEAN.

Lao She *născut* **Shu Qingchun** *sau* **Shu Sheyu**

(03.02.1899, Beijing, China – 24?.08.1966, Beijing)

Scriitor chinez. A lucrat ca profesor înainte de a pleca în Anglia în 1924, unde i-a venit ideea primului său roman după ce a citit operele lui Charles Dickens ca să-și îmbunătățească cunoștințele de limba engleză. Inițial, a portretizat indivizi puternici, destoinici, însă apoi a exprimat inutilitatea luptei individului cu societatea, în lucrări precum *Luotuo Xiangzi* (1936), povestea tragică a unui trăgător de ricșă; *Omul cu ricșa* (Rickshaw Boy), o traducere neautorizată cu un final fericit, a devenit bestseller în SUA. După declanșarea Războiului sino-japonez, a scris opere mai puțin patriotice și propagandistice. În 1966 a căzut victimă revoluției culturale.

Lao Zi *sau* **Lao-tzu**

(cca sec. VI î.Hr.)

Primul filozof al daoismului chinez. Este considerat în mod tradițional autorul operei *Daodejing*, deși cercetătorii moderni afirmă că lucrarea are mai mulți autori. Există numeroase legende despre viața lui, însă nici o informație certă. Persoana istorică Lao Zi, dacă a existat, ar fi putut fi un savant și un păstrător de cărți sacre la curtea dinastiei Zhou. Legenda spune că a fost purtat 72 de ani în uterul matern și că l-a întâlnit în tinerețe pe Confucius. Este venerat ca filozof de către confucianiști, ca sfânt sau zeu de către oamenii obișnuiți din China, ca divinitate și reprezentant al Dao de către daoiști.

laparoscopie *sau* **peritoneoscopie**

Procedură de investigare a cavității abdominale, folosind un laparoscop; de asemenea, operație chirurgicală care folosește laparoscopul. Aparatul folosește lumini cu fibră optică și mici camere video pentru a arăta țesuturi și organe pe un monitor. Se realizează cu ajutorul lui operații de vezică biliară, apendicită, extirpare a tumorilor, de ligatură a trompelor sau de histerectomie. După ce se pompează în interior dioxid de carbon, pentru a mări spațiul necesar instrumentelor, se realizează mici incizii și sunt introduse laparoscopul și instrumentele. Mai puțin invazivă decât chirurgia (deschisă) tradițională, laparoscopia reduce durerea postoperatorie, convalescența și durata de spitalizare.

La Paz

Oraș, 789 558 loc. (2001), capitala administrativă a Boliviei. Așezat în partea central-vestică a Boliviei, este capitala situată la cea mai mare înălțime din lume, construită la peste 3 650 m deasupra nivelului mării. Centrul orașului se găsește într-un canion format de râul La Paz. Fondat în 1548 de către spanioli, pe locul unui sat incaș, a fost numit inițial Nuestra Señora de la Paz (Doamna Noastră a Păcii). După Bătălia de la Ayacucho (1821), decisivă în lupta coloniei pentru independență, orașul a fost redenumit La Paz de Ayacucho. Începând cu 1898, a fost capitala administrativă a Boliviei, deși capitala oficială rămâne Sucre. Este principalul centru industrial al Boliviei, găzduind de asemenea Universitatea San Andrés (1830), Muzeul Național de Artă și Muzeul Național de Arheologie.

La Paz

Oraș, 162 954 loc. (2000), centru administrativ al statului Baja California Sur, în NV Mexicului. Așezat în golful La Paz din golful California, este o apreciată stațiune turistică și cel mai mare centru urban al statului. Golful a fost descoperit de către spanioli în 1596. Orașul a fost fondat la începutul sec. XIX și a servit drept capitala provinciei Baja California (1828–1887). Când peninsula a fost împărțită între Mexic și SUA (1887), La Paz a devenit capitala regiunii mexicane.

Lapedatu, Alexandru

(14.09.1876, Săcele, Brașov, România – 30.08.1950, Sighetul Marmației)

Istoric român, profesor universitar la Cluj, vicepreședinte (1934–1935, 1938–1940) și președinte al Academiei Române (1935–1938), specialist în istoria Evului Mediu românesc. Autor de colecții de documente referitoare la istoria românilor, a participat ca expert în delegațiile românești la Conferința de Pace de la Paris (1920) și la cea de la Geneva (1922). Cercetări arhivistice: *Documente istorice din arhivele*

Brașovului, Documente și lămuriri cu privire la desfacerea proprietăților moldovene de peste Prut. Studii despre arta bisericească: *Câteva cuvinte asupra bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi, Monumentele noastre istorice în lecturi ilustrate.*

La Pérouse, Strâmtoarea ~ *în japoneză* Soya-kaikyo *în rusă* Proliv Laperuza

Culoar internațional, între insula rusă Sahalin și insula japoneză Hokkaido. Strâmtoarea a fost numită după contele explorator francez de La Pérouse. Separă Marea Ohotsk de Marea Japoniei. Are 43 km lățime în punctul cel mai îngust și variază în adâncime de la 51 până la 118 m. Cunoscută pentru curenții extrem de puternici, este blocată de gheață în timpul iernii.

Lapidus, Morris

(25.11.1902, Odesa, Rusia – 18.01.2001, Miami Beach, Florida, SUA)

Arhitect american de origine ucraineană. A venit în SUA când era copil și a crescut în New York. După ce a obținut o diplomă în arhitectură, a lucrat la firme de arhitectură din New York (1928–1942). În 1942, s-a mutat la Miami Beach, unde și-a condus propria firmă până în 1986. A proiectat acolo numeroase clădiri în stil Art Deco, printre care se numără și hotelurile Fontainebleau și Eden Roc. A realizat planurile a peste 200 de hoteluri în toată lumea și a creat clădiri de birouri, centre comerciale și spitale.

lapislazuli

Piatră semiprețioasă apreciată pentru culoarea albastră-închis, datorată mineralului lazurit; este sursa pigmentului ultramarin. Lapislazuli nu este un mineral, ci o asociație de minerale: lazurit cu calcit, piroxen și, în mod obișnuit, mici granule de pirită. Cele mai importante mine se găsesc în Afghanistan și în Chile. Mare parte din ceea ce se comercializează ca lapislazuli este, de fapt, o formă de jasp din Germania, colorat artificial, care prezintă pete incolore de cuarț clar, cristalizat, dar niciodată acele sclipiri asemănătoare aurului pe care le are pirita și care sunt specifice pentru lapislazuli.

Lapita, cultura ~

Complex cultural al presupușilor locuitori originari ai Melaneziei, ai unei mari părți din Polinezia și ai unei părți din Micronezia. Membrii grupului lapita proveneau din Noua Guinee sau altă regiune austroneziană. Exploratori marini, s-au răspândit în insulele Solomon (cca 1600 î.Hr.), apoi în Fiji, Tonga și restul părții vestice a Polineziei (cca 1000 î.Hr.), iar în cele din urmă în Micronezia (cca 500 î.Hr.). Sunt cunoscuți mai ales prin fragmentele de ceramică arsă, cercetată în mod extins în situl Lapita din Noua Caledonie. Se pare că trăiau mai ales din pescuit, dar este posibil să fi practicat și o oarecare agricultură domestică și creștere de animale.

Laplace, ecuația lui ~

În matematică, ecuație diferențială parțială, ale cărei soluții (funcții armonice) sunt folosite în cercetarea problemelor de fizică în trei dimensiuni, implicând câmpuri gravitaționale, electrice și magnetice, și a unor tipuri de mișcare a fluidelor. Numită astfel după Pierre-Simon Laplace, ecuația afirmă că suma derivatelor parțiale secunde (operatorul Laplace sau laplacianul) ale unei funcții necunoscute este zero. Se poate aplica funcțiilor cu două sau trei variabile și poate fi scrisă ca $\Delta f = 0$, unde Δ este operatorul Laplace.

Laplace, Pierre-Simon, Marchiz de ~

(23.03.1749, Beaumount-en-Auge, Franța – 05.03.1827, Paris)

Matematician, astronom și fizician francez. Este cunoscut pentru cercetările asupra stabilității sistemului solar și pentru teoriile sale asupra propagării undelor magnetice, electrice și termice. În opera fundamentală a vieții sale, a aplicat sistemului solar teoria gravitațională a lui Newton, pentru a explica deviațiile planetelor de la orbitele prezise teoretic (1773). Newton credea că numai intervenția divină putea explica echilibrul sistemului solar, dar Laplace i-a stabilit o bază matematică – cea mai importantă realizare în astronomia fizică de la Newton până la el. A continuat să lucreze la elucidarea deviațiilor planetare în penultimul deceniu al sec. XVIII. O lucrare publicată în 1796 cuprindea ipoteza sa nebulară, care atribuia originea sistemului solar răcirii și contractării unei nebuloase gazoase, teorie care a influențat puternic gândirea ulterioară asupra originilor planetelor. *Vezi și* ecuația lui Laplace.

Laplace, transformata ~

În matematică, transformată integrală folosită în rezolvarea ecuațiilor diferențiale. Transformata Laplace a unei funcții este găsită prin integrarea produsului acelei funcții cu funcția exponențială e^{-pt} pe intervalul de la zero la infinit. Aplicațiile acestei transformări sunt diverse, de ex. în rezolvarea sistemelor de ecuații diferențiale

cu coeficienți constanți și în cea a problemelor la limită, care se întâlnesc în calcule privind sistemele fizice.

La Plata

Oraș, 563 943 loc. (2001), situat în E Argentinei. După ce Buenos Aires a devenit capitală, La Plata a fost ales (1882) noua reședință provincială și a fost modelat după capitala SUA, Washington DC. A fost redenumit după numele primei doamne a Argentinei, Eva Perón, în 1952, dar după răsturnarea președintelui Juan Perón (1955) a revenit la numele original. Așezat lângă estuarul Río de la Plata, reprezintă un port maritim, cu vaste construcții de amenajare. Printre industriile sale se numără producția de conserve de carne și rafinarea petrolului.

La Plata

Râu în partea central-estică a statului Puerto Rico. Curge cca 70 km spre NV și N și se varsă în Oceanul Atlantic. Pe cursul său a fost construit un baraj care furnizează energie electrică.

Laponia

Regiune din N Europei. Așezată dincolo de Cercul Polar Arctic, se întinde în N Norvegiei, Suediei și Finlandei și în peninsula rusă Kola. Cu o suprafață de 389 000 kmp, este mărginită de Marea Norvegiei, Marea Barents și Marea Albă. Traversând granițele mai multor state, nu există ca o unitate administrativă unificată. Este numită după populația laponă (sami), care locuiește aici de câteva mii de ani. Cei care continuă să practice creșterea renilor au trecere liberă peste frontierele naționale. În zonă s-au dezvoltat și industrii precum mineritul și pescuitul.

Sami (laponi) în fața cortului lor confecționat din piele de ren, Laponia finlandeză

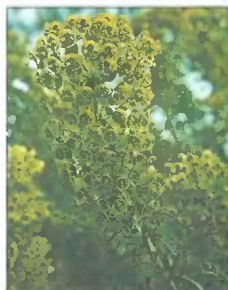
© NATIONAL GEOGRAPHIC SOCIETY; FOTO JEAN ȘI FRANC SHOR

lapte

Lichid secretat de glandele mamare ale mamiferelor femele pentru hrănirea puilor. Laptele animalelor domestice, mai ales laptele de vacă, dar și cel de oaie, capră, bivoliță și cămilă, este și o importantă sursă de hrană pentru oameni. Laptele este în esență o emulsie de grăsimi și proteine în apă, în care se găsesc dizolvate glucide, minerale (cum ar fi calciu și fosfor) și vitamine, mai ales vitamina B complex. Laptele de vacă de pe piață este de obicei îmbogățit cu vitaminele A și D. Legislația din multe țări impune pasteurizarea laptelui, ca metodă de protecție împotriva microorganismelor ce se dezvoltă natural sau artificial. Laptele se păstrează la rece pentru a preveni fermentarea lui (acrirea și coagularea). Smântâna se obține prin separarea grăsimii din laptele integral (ce conține cam 3,5% conținut gras), rezultând astfel și laptele semidegresat (1–2% grăsime) sau degresat (0,5% grăsime). Laptele este de obicei omogenizat, forțat să treacă sub presiune înaltă prin mici orificii pentru distribuirea uniformă a grăsimii. El poate fi și condensat, evaporat și deshidratat, pentru conservare și facilitatea transportului. Alte produse lactate sunt untul, brânza și iaurtul.

laptele-cucului *sau* alior

Denumire comună pentru plantele din genurile (*Euphorbia*), cele mai cuprinzătoare de plante cu flori, cu peste 1 600 de specii. Numeroase specii sunt plante ornamentale sau sunt folosite la obținerea unor medicamente; multe altele sunt buruieni. Una dintre cele mai cunoscute specii este poinsettia. *Euphorbia* face parte din familia *Euphorbiaceae*, cu cca 7 500 de specii de plante erbacee cu flori, anuale sau perene, și arbuști sau arbori grupați în 275 de genuri; cele mai multe specii se întâlnesc în zonele temperate și tropicale. De obicei, florile nu au petale; cele din genul *Euphorbia* au forma unor cupe, grupate în inflorescențe. Fructul este o capsulă. Frunzele sunt de regulă simple. Tulpinile multor specii conțin un latex. Pe lângă *Euphorbia*, familia conține membri cu importanță economică, între care ricinul, maniocul și arborele-de-cauciuc.

laptele-cucului (*Euphorbia venata*)

VALERIE FINNIS

L'Aquila

Oraș, 63 121 loc. (2001), centrul administrativ al regiunii Abruzzi, din centrul Italiei. Zona a fost populată de către sabini, un vechi trib italic, iar orașul a fost fondat către 1240. După ce a aparținut Regatului Napolelui, a devenit parte din regatul Italiei (1861). Așezat în apropierea munților Gran Sasso d'Italia, reprezintă un centru de schi

și stațiune turistică de vară. Găzduiește clădiri istorice, precum o catedrală din sec. XIV și un castel din sec. XVI.

laramică, orogeneza ~

Serie de mișcări tectonice generatoare de munți, care au afectat în Cretacicul târziu și Terțiarul timpuriu (cca 65 m.a.u.) o mare parte din V Americii de Nord. Inițial, se presupunea că orogeneza laramică marchează limita dintre Cretacic și Terțiar. În prezent, se consideră că reprezintă o succesiune de etape de deformare, care au variat ca intensitate și vârstă de la un loc la altul. În general însă, formațiunile geologice (rocile) laramice s-au format la limita dintre Cretacic și Terțiar.

Lardner, Ring(gold Wilmer)

(06.03.1885, Niles, Michigan, SUA – 25.09.1933, East Hampton, New York)

Scriitor american. A lucrat ca reporter, cronicar sportiv și ziarist, înainte de a începe să publice opere de ficțiune. A devenit celebru cu poveștile comice despre un jucător de baseball, adunate în *Mă cunoști, Al* (You Know Me, Al, 1916). Culegerile ulterioare, printre care *Cum să scrii nuvele* (How to Write Short Stories, 1924) și *Cuibul iubirii* (The Love Nest, 1926), s-au remarcat prin talentul satiric și prin limbajul dialectal convingător. A colaborat la realizarea pieselor de pe Broadway *Elmer cel mare* (Elmer the Great, 1928; împreună cu George M. Cohan) și *Luna iunie* (June Month, 1929; cu George S. Kaufman).

Laredo

Oraș, 176 576 loc. (2000), în S statului Texas, SUA. Așezat pe Rio Grande, în fața orașului Nuevo Laredo din Mexic, a fost fondat în 1755 de către spanioli și denumit după orașul spaniol Laredo. După revolta texană din 1836 împotriva stăpânirii mexicane, a devenit reședința Republicii Rio Grande (1839–1841). Ocupat de cavaleriștii texani în 1846, a fost înregistrat ca oraș în 1852. Aflat într-o rapidă dezvoltare, găzduiește industrii de producere a componentelor electronice și rafinare a petrolului.

Largo Caballero, Francisco

(15.10.1869, Madrid, Spania – 23.03.1946, Paris, Franța)

Lider socialist și prim-ministru (1936–1937) spaniol. A aderat la Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol în 1894 și a devenit șeful federației sindicale a partidului (1925). A cooperat cu dictatura lui Miguel Primo de Rivera, apoi a ocupat postul de ministru al muncii (1931–1933) în A Doua Republică. După succesul electoral al frontului popular (1936), a devenit prim-ministru și a încercat să unească partidele de stânga. În timpul Războiului Civil Spaniol, o revoltă a extremiștilor de stânga din Barcelona (1937) a cauzat o criză de cabinet care l-a obligat să demisioneze. S-a exilat în Franța și a fost internat de germani în lagăr în Al Doilea Război Mondial (1942–1945).

lari

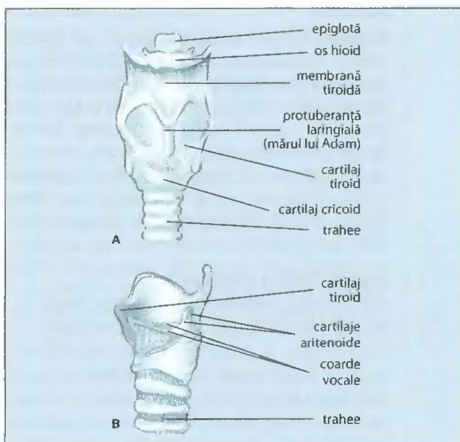
Zeități protectoare din religia romană. Inițial zei ai câmpurilor agricole, larii au fost ulterior venerați în asociere cu penații, zeii familiei. Larul casei, considerat centru al cultului familiei, era deseori reprezentat ca un tânăr ținând în mână un corn de băut și o cupă. Doi lari puteau fi reprezentați de-o parte și de alta a zeiței Vesta sau a unei alte zeități. O rugăciune era spusă larului sau larilor în fiecare dimineață și li se aduceau ofrande în cadrul ceremoniilor familiale. Larii publici prezidau districtele locale, marcate de o răscruce de drumuri; larii de stat (*în latină, praestites*), protectorii Romei, erau venerați într-un templu de pe Via Sacra.

laringe

Structură goală în interior, tubulară, care leagă faringele de trahee și prin care trece aerul în drum spre plămâni. Laringele are

Vedere frontală (A) și în secțiune laterală (B) a laringelui uman. Laringele este compus din plăci cartilaginoase, legate prin mușchi și ligamente. Cartilajul tiroid, cel mai mare, formează o protuberanță numită mărul lui Adam. Epiglota în formă de frunză, atașată părții superioare a cartilajului tiroid, se închide în timpul deglutiției. Coardele vocale din cavitatea laringelui sunt mari pliuri în structura membranei mucoase din lungul laringelui. Ele se întind între cartilajul tiroid din partea frontală și cartilajele aritenoide, aflate în partea posterioară. Când aerul trece prin ele, coardele vibrează, pentru a emite sunete.

mai multe părți componente: un suport de plăci cartilaginoase, cu o protuberanță în față (mărul lui Adam); epiglota, un cartilaj culisant în interiorul gâtului, care închide calea aerului în timpul deglutiției, pentru a preveni intrarea alimentelor și a lichidului; coardele vocale, ale căror vibrații produc sunetul vocii (*vezi* vorbire).

laringită

Inflamație a laringelui, provocând răgușeală. Laringita simplă se întâlnește în asociație cu infecții comune, precum răceala obișnuită. Altă cauză o reprezintă inhalarea substanțelor iritante. Corpul laringian se umflă și secretă mucus. În cazul laringitei cronice, cauzată de excesul de fumat, băutură sau de folosirea coardelor vocale, laringele este uscat și prezintă polipi. Alte tipuri de laringită sunt cauzate de difterie care se răspândește din partea superioară a gâtului, de bacilii de tuberculoză răspândiți din plămâni și de sifilisul avansat. Ultima maladie poate produce cicatrice grave și răgușeală permanentă.

La Rioja

Comunitate autonomă, 276 706 loc. (2001), provincie și regiune istorică din partea central-nordică a Spaniei. Acoperind o suprafață de 5 035 kmp, a fost cunoscută până în 1980 drept Logroño; centrul ei administrativ este orașul Logroño. Din punct de vedere istoric, aparține vechii Castilia, iar majoritatea populației este concentrată în jurul fluviului Ebru și al afluenților săi. Zona nordică a provinciei Rioja produce unele dintre cele mai bune vinuri spaniole. Zona sudică este străbătută de o șosea care leagă Bilbao, Zaragoza și Barcelona.

Laristan

Regiune în S Iranului. Așezată la Golful Persic, reprezintă o fostă provincie; orașul principal este Lar. Regiunea a fost condusă de dinastia Muzzafarizilor din Kerman, până când a fost cucerită de către Timur. După moartea lui în 1405, a fost condusă de șefi locali, sub dinastia Safavizilor. Ultimul dintre ei a fost ucis de către Abbas I (cel Mare), care a domnit între 1587 și 1629.

Larkin, Philip (Arthur)

(09.08.1922, Coventry, Warwickshire, Anglia – 02.12.1985, Kingston upon Hull, Yorkshire)

Poet englez. Educat la Oxford, Larkin s-a angajat bibliotecar la Universitatea Hull, din Yorkshire (1955), rămânând bibliotecar tot restul vieții. A scris două romane înainte de a deveni celebru cu al treilea volum de versuri, *Cei mai puțin înșelați* (The Less Deceived, 1955), care exprima sensibilitatea antiromantică predominantă în lirica engleză a timpului. Printre volumele ulterioare de poezii sunt *Nunțile Whitsun* (Whitsun Weddings, 1964), *Ferestre înalte* (High Windows, 1974) și *Aubade* (1980). *Totul despre jazz* (All That Jazz, 1970) conține eseuri scrise de el în calitate de critic de jazz, pentru ziarul *The Daily Telegraph* (1961–1971).

Larne

Oraș, 17 575 loc. (1991), în Irlanda de Nord, centrul administrativ al districtului Larne, 30 832 loc. (2001). Este situat la Marea Irlandei, în N Belfastului. Edward Bruce a debarcat în apropiere, în drumul său spre acceptarea tronului irlandez, în 1315. S-a dezvoltat ca stațiune de vacanță după 1900. Drumul de coastă spre Antrim, una dintre cele mai mari atracții turistice din Irlanda de Nord, începe la Larne. Economia districtului este în mare parte bazată pe turism și agricultură.

La Rochefoucauld, François, Duce de ~

(15.09.1613, Paris, Franța – 16/17.03.1680, Paris)

Scriitor francez. Descendent al unei familii nobile, a intrat în rândurile armatei la o vârstă tânără, fiind rănit de câteva ori. Ulterior, a jucat un rol important în Frondă, dar a reintrat treptat în grațiile regelui. S-a dedicat apoi scrisului, dând o strălucire extraordinară maximei, o formă franceză de epigramă, care exprimă în mod concis un adevăr dur sau paradoxal. *Maxime* (Maximes, cinci ediții, 1665–1678), principala sa lucrare, conține 500 de reflecții asupra comportamentului uman. *Memoriile* (Mémoires, 1664) relatează despre comploturile și campaniile nobililor răzvrătiți din timpul Frondei.

Larousse, Pierre

(23.10.1817, Toucy, Franța – 03.01.1875, Paris)

Publicist, lexicograf și enciclopedist francez. Fiu de fierar, a primit o bursă pentru a studia la Versailles. Și-a fondat propria editură, Librăria Larousse (1852). A publicat manuale, cărți de gramatică și dicționare, însă lucrarea sa reprezentativă, reflectând dorința lui de „a învăța totul pe toată lumea", a fost dicționarul combinat cu o enciclopedie *Marele dicționar universal al secolului XIX* (Grand dictionnaire universel du XIXe siècle, 17 vol., 1866–1876). Librăria Larousse continuă să publice enciclopedii în mai multe volume, precum și dicționare și enciclopedii mai mici.

Larsa *denumire biblică* Ellasar

Vechea capitală a Babilonului, așezată pe fluviul Eufrat, în partea sudică a actualului Irak. A fost fondată în timpuri preistorice și a prosperat într-o perioadă de declin sumerian (cca 2000 – cca 1760 î.Hr.), când comerțul de mare distanță lega Eufratul de valea fluviului Ind. Regele Hammurabi al Babilonului a câștigat controlul regiunii în anul 1763 î.Hr.

Larsen

Calotă de gheață în NV Mării Weddell, întinsă de-a lungul coastei de E a Peninsulei Antarctice. A fost denumită după căpitanul Carl A. Larsen, care a explorat frontul de gheață în 1893. Acoperea inițial o suprafață de 86 000 kmp, fără numeroasele mici insule din interiorul ei, dar, datorită ușoarei creșteri a temperaturii deasupra Peninsulei Antarctice din a doua jumătate a sec. XX, ghețarul s-a micșorat dramatic. La începutul sec. XXI acoperea doar 40% din vechea suprafață.

Lartigue, Jacques-Henri

(13.06.1894, Courbevoie, Franța – 12.09.1986, Nisa)

Pictor și fotograf francez. Născut într-o familie prosperă, la vârsta de șapte ani i-a fost oferit un aparat de fotografiat marca Brownie. De la început, fotografiile sale erau imagini informale ale unor subiecte cotidiene. Când opera sa a fost descoperită, în anii 1960, a fost elogiată pentru părăsirea stilului portretistic formal, pentru șarmul ingenuu și fascinanta spontaneitate, prospețimea și umorul fotografiilor sale din copilărie, care înfățișau familia și prietenii. I-a fost remarcată și o lucrare cu valențe documentare, datând din Primul Război Mondial.

larvă

Stadiu activ, de hrănire, din dezvoltarea multor animale, întâlnit după naștere sau după ecloziune, înainte să fie atins stadiul de adult. Larvele sunt structural diferite față de adulți și deseori adaptate altui mediu. Unele specii au larve libere, dar adulți sesili (imobili), larvele mobile ajutând la răspândirea speciei; alte specii au larve acvatice, dar adulți tereștri. Majoritatea larvelor sunt mici; multe sunt împrăștiate prin intrarea în corpul unei gazde, unde apare apoi forma adultă a parazitului. Multe nevertebrate (de exemplu cnidarii) au larve simple. Trematodele (*vezi* viermi plați) au mai multe stadii larvare, iar anelidele, moluștele și crustaceele prezintă forme larvare variate. Larvele de insecte se numesc omizi; stadiul larvar al multor insecte poate dura mult mai mult decât cel adult (de ex., unele cicade pot trăi 17 ani ca larve și o săptămână ca adulți). Echinodermele au, de asemenea, forme larvare. Larvele de anure și urodele se numesc mormoloci. *Vezi și* metamorfoză; pupă.

La Salle, René-Robert Cavelier, Sieur de ~

(22.11.1643, Rouen, Franța – 19.03.1687, lângă râul Brazos [azi în Texas], SUA)

Explorator francez. În 1666 a părăsit Franța cu destinația America de Nord și a fost împroprietărit în apropierea orașului Montréal. A explorat regiunea râului Ohio (1669), apoi a lucrat împreună cu contele de Frontenac pentru a extinde influența franceză. A contribuit la constituirea fortului Frontenac (pe lacul Ontario) și, ca senior, a controlat comerțul cu blănuri. A obținut din partea lui Ludovic XIV dreptul de a explora frontiera vestică a Noii Franțe și a construi noi forturi. Împreună cu Henri de Tonty (1650–1704), a navigat în aval pe Mississippi, iar de acolo, în canoe, până la golful Mexic. Acolo, în 1682, La Salle a proclamat stăpânirea Franței asupra întregului bazin al fluviului Mississippi, numindu-l Louisiana, după numele lui Ludovic XIV. Întors în Franța, a primit dreptul de a construi un fort la gurile fluviului Mississippi. Afectat în mare măsură de pierderea oamenilor și a navelor, a debarcat din greșeală în golful Matagorda, Texas. După încercări eșuate de a localiza fluviul Mississippi, a fost ucis de către marinarii răzvrătiți.

La Scala

Teatru de operă în Milano, Italia. Construit în 1778 de către împărăteasa Maria-Tereza a Austriei (țară care stăpânea pe atunci Milano), a înlocuit un teatru mai vechi, distrus într-un incendiu. În sec. XIX, prin lucrările lui Gioacchino Rossini, opera italiană a atras din nou atenția pe plan internațional și La Scala, ca loc care a găzduit multe din premierele lui Rossini, își câștigase spre 1830 renumele păstrat până astăzi. De teatrul principal sunt legate un teatru mai mic, La Piccola Scala, o companie și o școală de balet, și o școală de canto.

Las Casas, Bartolomé de

(08.1474, Sevilla – 17.07.1566, Madrid)

Istoric și misionar spaniol, supranumit „Apostolul Indiilor". A navigat împreună cu Cristofor Columb, în a treia lui călătorie

(1498), și ulterior a devenit plantator pe Hispaniola (1502). În 1510 a devenit primul preot hirotonisit în cele două Americi. Și-a dedicat viața protestului față de maltratarea indienilor, cu care a lucrat în Guatemala, Perú, Cuba, Nicaragua și Mexic. Cererea sa în vederea renunțării la sistemul encomiendelor a întâmpinat o opoziție implacabilă. Soluția propusă și curând regretată de el, importul de sclavi din Africa, a fost adoptată, însă servitutea indienilor era deja instituționalizată. Lucrarea *Raport succint despre distrugerea indienilor* (Brevisima relación de la destrucción de las Indias, 1552) și neterminata *Istoria distrugerii indienilor* (Historia de la destrucción de las Indias) i-au inspirat pe unii lideri revoluționari, cum ar fi Simón Bolívar. *Vezi și* Legenda neagră.

Lascaux

Peșteră în apropierea orașului Montignac, Franța, care conține probabil cel mai remarcabil exemplu cunoscut de artă preistorică. Descoperită în 1940, este compusă dintr-o cavernă principală și câteva galerii abrupte, toate magnific decorate cu gravuri, desene sau picturi de animale, unele prezentate într-o „perspectivă inversă". Printre cele mai remarcabile imagini se numără patru mari strămoși ai bovinelor, un animal ciudat, semănând cu unicornul, care poate reprezenta o creatură mitică, precum și o rară compoziție narativă, reprezentând o figură umană în formă de pasăre și un bizon împuns de suliță. În jur de 1 500 de gravuri pe os au fost găsite în peșteră, datate ca aparținând perioadei aurignaciene (cca 15 000 î.Hr.). Din cauza traficului mare de turiști, peștera a fost închisă publicului în 1963, dar o copie perfectă la scară naturală, Lascaux II, a fost deschisă în 1983. *Vezi și* artă rupestră.

laser

Dispozitiv care produce un fascicul intens de lumină coerentă (lumină compusă din unde defazate). Numele său, acronim al sintagmei Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation (*în engleză*, amplificarea luminii prin stimularea emisiei de radiație), descrie modul de producere a fasciculului. Primul laser, construit în 1960 de către Theodore Maiman (n. 1927), bazat pe o lucrare mai veche a lui Charles H. Townes, a folosit o bară de rubin. Lumina produsă de o lampă flash cu emisie de o anumită lungime de undă a excitat atomii de rubin, către niveluri înalte de energie. Atomii excitați au revenit rapid la energii ceva mai mici (prin reacții ale fononilor) și apoi au revenit mai lent la starea fundamentală, emițând lumina cu o anumită lungime de undă. Lumina se reflectă înainte și înapoi între extremitățile polizate ale tijei, stimulând în continuare emisia. Laserul și-a găsit aplicații importante în microchirurgie, la unitățile de compact-discuri, în comunicații și holografie, dar și la găurirea materialelor dure, alinierea în excavarea tunelurilor, măsurătorile de mare distanță și în evidențierea detaliilor fine.

Lashley, Karl S(pencer)

(07.06.1890, Davis, Virginia de Vest, SUA – 07.08.1958, Paris, Franța)

Psiholog american. În *Mecanismele creierului și inteligența* (Brain Mechanisms and Intelligence, 1929) a demonstrat că unele tipuri de învățare sunt mediate de cortexul cerebral ca întreg, infirmând opinia că fiecare funcție psihologică este localizată într-un anume loc pe cortex, și a demonstrat că unele părți ale sistemului cerebral (de ex. sistemul vizual) pot prelua funcțiile altor sisteme. A studiat și baza corticală a activităților motorii și relația între masa creierului și capacitatea de învățare. Eseul său *Problema comportamentului secvențial* (The Problem of Serial Order Behavior, 1951) a avut un rol important în revolta împotriva psihologiei simple, asociative.

Lasker, Emanuel

(24.12.1868, Berlinchen, Prusia – 11.01.1941, New York, New York, SUA)

Șahist și matematician german. A câștigat pentru prima dată campionatul mondial în 1894 și a păstrat titlul până la înfrângerea suferită în fața lui José Capablanca, în 1921; perioada în care a păstrat titlul mondial rămâne cea mai lungă din istoria șahului. Fiind primul mare maestru de șah care a pretins remunerații mari, a contribuit la statutul financiar al jucătorilor profesioniști de șah. A scris lucrarea clasică *Judecata practică în șah* (Common Sense in Chess, 1896), dar și cărți de matematică și filozofie. Fiind evreu, a fost obligat să părăsească Germania nazistă în 1933. La vârsta de 66 de ani, a revenit la șah, participând din nou la competiții de cel mai înalt nivel.

Laski, Harold J(oseph)

(30.06.1893, Manchester, Anglia – 24.03.1950, Londra)

Cercetător britanic în politologie, profesor și lider politic. După studii la Universitatea Oxford, a predat la universitățile McGill și Harvard, înainte de a se întoarce în Anglia pentru a colabora cu Partidul Laburist. A predat ulterior la Școala Londoneză

de Economie (1926–1950). A susţinut în lucrări precum *Statul în teorie şi practică* (The State in Theory and Practice, 1935) că problemele economice ale capitalismului ar putea conduce la distrugerea democraţiei politice şi a ajuns să considere socialismul ca singura alternativă la fascism. A fost consilier al lui Clement R. Attlee, în Al Doilea Război Mondial.

Las Navas de Tolosa, Bătălia de la ~ *sau* Bătălia de la Al-'Uqab

(16 iulie 1212)

Importantă bătălie în cadrul recuceririi Spaniei de către creştini. A fost dată în timpul unei cruciade creştine împotriva dinastiei musulmane a Almohazilor. Conduse de regele Alfonso VIII, armatele unite ale Leónului, Castiliei, Aragonului şi Portugaliei au găsit o rută secretă printr-o trecătoare muntoasă în Andaluzia (S Spaniei) şi i-au surprins şi înfrânt pe almohazi într-un loc situat la 65 km N de Jaén.

Las Palmas *sau* Las Palmas de Gran Canaria

Oraş-port, 354 863 loc. (2001), în NE insulei spaniole Gran Canaria. Cel mai mare oraş şi primul port ca importanţă din Insulele Canare, a fost fondat în 1478 şi a reprezentat bază pentru cucerirea spaniolă a insulelor Tenerife şi La Palma. S-a dezvoltat în urma construirii portului (1883). Este o staţiune de agrement frecventată în tot cursul anului; printre clădirile istorice, se numără o catedrală din sec. XV şi casa lui Cristofor Columb.

Lassalle, Ferdinand *născut* Ferdinand Lasal

(11.04.1825, Breslau, Prusia – 31.08.1864, aproape de Geneva, Elveţia)

Socialist german, unul dintre fondatorii mişcării muncitoreşti germane. A luat parte la Revoluţia din 1848–1849 şi a stabilit contacte cu Karl Marx şi Friedrich Engels. În 1859, s-a stabilit în Berlin şi a devenit jurnalist politic. Pledoaria sa pentru o abordare evolutivă, printr-un stat constituţional democratic bazat pe vot universal, l-a distanţat treptat de Marx. A contribuit la formarea Asociaţiei Generale a Lucrătorilor Germani (1863) şi a fost ales preşedintele ei, dar colegii s-au opus conducerii sale autoritare. În 1864 a plecat în Elveţia pentru odihnă, s-a îndrăgostit pătimaş şi a fost ucis la vârsta de 39 de ani într-un duel cu fostul logodnic al partenerei sale.

ARHIVA DE ISTORIE ŞI ARTĂ, BERLIN

Ferdinand Lassalle, cca 1860

Lassen

Vulcan, în partea sudică extremă a lanţului Cascade, în NE Californiei. A erupt pe 30 mai 1914 şi apoi intermitent, până în 1921. Vârful are înălţimea de 3 187 m şi este principalul punct de atracţie al Parcului Naţional Vulcanic Lassen, care acoperă o suprafaţă de 43 047 de hectare. În 1821, Luis Argüello, ofiţer spaniol, a devenit primul european care a descoperit vârful. Este numit astfel după Peter Lassen, un explorator care călăuzea coloniştii prin regiune.

Lasso, Orlando di *sau* Roland de Lassus

(1530/1532, Mons, provincia spaniolă Hainaut, Flandra – 14.06.1594, München)

Compozitor flamand. A început ca băiat de cor (cu o voce atât de frumoasă, încât se spune că a fost răpit pentru a cânta în altă parte), iar primul său post cunoscut a fost în serviciul familiei Gonzaga, în Italia (1544). După 1556, a ocupat postul de capelmaistru la München, în slujba ducelui de Bavaria, dar a avut o carieră internaţională, călătorind în Italia, Germania, Flandra şi Franţa. A scris peste 1 200 de lucrări, în fiecare stil şi gen contemporan, sacru (peste 60 de mese şi 500 de motete) şi laic (sute de madrigaluri şi cântece); s-a remarcat printr-un simţ deosebit al corespondenţei dintre muzică şi cuvinte. Datorită varietăţii de stiluri (a ţinut întotdeauna pasul cu moda) şi deoarece lucrările sale au fost larg editate în timpul vieţii şi după, a influenţat mulţi compozitori şi este considerat unul dintre marii maeştri ai secolului său.

Last Mountain

Lac în partea central-sudică a regiunii Saskatchewan, Canada. Scurgându-se spre S în râul Qu'Appelle, având o lăţime medie de 3,2 km şi o lungime de 96 km, acoperă o suprafaţă de 231 kmp. Reprezintă o zonă foarte apreciată de pescuit şi recreere.

Las Vegas

Oraş, 478 434 loc. (2000), în SE statului Nevada, SUA. Este celebru pentru hotelurile sale de lux, cazinourile şi cluburile de noapte, aşezate în centrul oraşului, zonă cunoscută drept Fâşia (*în engleză, The Strip*). A fost fondat în 1855 de către mormonii din Utah şi abandonat în 1857. A devenit un centru feroviar în 1905 şi a

fost înregistrat ca oraș în 1911. Jocurile de noroc au fost legalizate în 1931, iar Las Vegas s-a extins rapid după 1940. Legăturile sale cu rețelele de crimă organizată au început în 1946, când Bugsy Siegel a deschis hotelul Flamingo. Până la începutul sec. XXI, orașul a devenit una dintre zonele urbane aflate în cea mai rapidă dezvoltare, atrăgând în fiecare an locuitori și turiști.

Lat, al-

Zeiță din N Arabiei, în perioada preislamică. Un cub de piatră din apropierea orașului Mecca era considerat sacru și făcea parte din cultul ei. Alte două zeițe nord-arabice, Manat și al-Uzza, sunt asociate cu al-Lat în Coran. Conform unei relatări controversate, se spune că Mahomed le-a recunoscut pe cele trei drept zeițe, dar o nouă revelație l-a dus la abandonarea încercării de a se înțelege cu păgânii de la Mecca, iar mai târziu a ordonat distrugerea sanctuarelor celor trei zeițe. Ele au fost venerate de triburi arabe până departe, în Palmyra, Siria.

La Tène

Sit arheologic la capătul estic al lacului Neuchâtel, Elveția. Prin extindere, numele se referă la o cultură din perioada târzie a Epocii Fierului, creată de celții europeni. Cultura La Tène își are originile la mijlocul sec. V î.Hr., când celții au intrat în contact cu grecii și etruscii. În următorii 400 de ani a trecut prin diferite stadii și variații regionale, pe măsură ce celții populau Europa de Nord și Insulele Britanice, și s-a încheiat la mijlocul sec. I î.Hr., când cei mai mulți dintre celți au ajuns sub stăpânirea romană. Obiectele datând din perioada timpurie se caracterizează prin ornamente în formă de S, spirale și ondulații. Perioada de mijloc se remarcă prin prezența de săbii lungi de fier, cuțite grele și prin îngroparea morților în sicrie sau sub movile de pietre. Printre obiectele datând din perioada de mijloc târzie sunt teci decorate, capete masive de suliță și scuturi de lemn cu suporturi metalice. Ultima perioadă, marcată de influențe romane, se distinge prin unelte țărănești, precum seceri de fier, coase, topoare, fierăstraie și pluguri.

Disc din aur descoperit la Auvers, cultura La Tène, cca sec. V î.Hr.

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ, PARIS

lateralitate *sau* asimetrie emisferică

Caracteristică a creierului uman, prin care unele funcții (cum ar fi înțelegerea limbajului) sunt localizate de obicei într-o emisferă cerebrală preferențială în raport cu celelalte. Un exemplu este manualitatea (tendința de a face unele activități cu o mână sau alta). Datorită faptului că emisferele cerebrale stângă și dreaptă controlează partea dreaptă, respectiv partea stângă a corpului, indivizii dreptaci sunt tipic dominați de emisfera stângă, în sensul controlului diferitor funcții motorii, precum și în raport cu lateralitatea vederii (ochi drept dominant) și înțelegerea limbajului. Paul Broca a identificat pentru prima dată centrul creierului responsabil cu vorbirea articulată, aflat în zona numită astăzi aria lui Broca. Ulterior, cercetătorii au descoperit că funcțiile implicând analiza logică sau secvențială se află în general în emisfera stângă, în timp ce emisfera dreaptă pare a controla procesarea informațiilor spațio-vizuale și a percepțiilor muzicale. Mai mulți stângaci decât dreptaci manifestă o inversare a specializărilor emisferice sau o distribuție mai egală a funcțiilor între cele două emisfere. Nu există un răspuns general acceptat la întrebarea dacă lateralitatea este transmisă genetic, dezvoltată în timpul gestației sau învățată.

Lateran (Laterano), Conciliul ~

Denumire a cinci concilii ecumenice ale Bisericii Romano-Catolice, desfășurate în palatul Lateran din Roma. Primul Conciliu Lateran (1123), ținut în timpul pontificatului lui Calixtus II, a reiterat decrete ale conciliilor ecumenice anterioare (condamnând simonia, interzicând căsătoria clericilor etc.). Al doilea Conciliu Lateran (1139) a fost inițiat de către Inocențiu II, pentru a pune capăt schismei create de alegerea unui papă rival. Al treilea Conciliu Lateran (1179), ținut în timpul pontificatului lui Alexandru III, a stabilit drept condiție pentru alegerea papei deținerea unei majorități de două treimi din Colegiul Cardinalilor și a condamnat ereziile catarilor. Inocențiu III a convocat cel de-al patrulea Conciliu Lateran (1215), într-un efort de reformare a bisericii; decretele sale i-au obligat pe catolici să se spovedească (*vezi* spovedanie) cel puțin o dată pe an, au sancționat doctrina transsubstanțierii și au făcut pregătiri pentru o nouă cruciadă. Al cincilea Conciliu Lateran (1512–1517), convocat de Iuliu II, a afirmat nemurirea sufletului și a restabilit pacea între monarhii creștini aflați în război.

Lateran (Laterano), Pactul ~ din 1929
Vezi Tratatul Lateran

Lateran (Laterano), Tratatul ~ *sau* Pactul Lateran din 1929
Pact de recunoaștere reciprocă între Italia și Vatican, semnat la palatul Lateran din Roma. Vaticanul a fost de acord să recunoască statul Italiei, cu capitala la Roma, în schimbul (pe lângă alte condiții) declarării romano-catolicismului ca religie de stat, introducerii instrucției religioase în școli, interzicerii divorțului, recunoașterii suveranității papale asupra Cetății Vaticanului și independenței totale a papei. Un al doilea concordat din 1985 a anulat rolul catolicismului ca religie de stat și obligativitatea educației religioase.

laterit
Depozit sedimentar rezidual, bogat în oxizi de fier și uneori aluminiu, provenit dintr-o varietate de roci, prin procese de înlăturare selectivă a unor compuși solubili. Se formează în regiuni tropicale și subtropicale, unde climatul este umed. Culoarea variază de la negricios-maroniu la roșiatic. A fost folosit ca minereu de fier și, în prezent, drept sursă pentru nichel.

latex
Suspensie coloidală (*vezi* coloid) naturală sau sintetică. Unele latexuri sunt produse natural în celulele unor plante precum *Sapota Zapotila* (ingredientul de bază al gumei de mestecat) și arborii-de-cauciuc. Sunt amestecuri complexe de compuși organici, cum ar fi diverse gume (rășini, grăsimi sau ceară) și, în unele cazuri, compuși otrăvitori, aflați în suspensie într-un mediu apos, în care sunt dizolvate săruri, zaharuri, tanini, alcaloizi, enzime și alte substanțe din care latexul (sau cauciucul natural, singurul cauciuc disponibil până în 1926) poate fi concentrat, coagulat și vulcanizat. Latexuri sintetice (de ex. neoprenul), produse prin polimerizare în emulsie din stiren-butadien copolimer, rășini acrilate, polivinil acetat sau alte materiale, sunt folosite ca vopsele sau straturi protectoare; masa plastică, dispersată în apă, formează pelicule prin fuziune, pe măsură ce apa se evaporă.

Latimer, Hugh
(/?/1485, Thurcaston, Leicestershire, Anglia – 16.10.1555, Oxford)

Martir protestant englez. Fiu al unui bogat fermier liber, a urmat Universitatea Cambridge, unde a intrat în contact cu doctrinele lui Martin Luther și s-a convertit la protestantism. A sprijinit încercarea lui Henric VIII de a obține anularea căsătoriei, însă a fost ulterior excomunicat pentru refuzul de a accepta existența purgatoriului și necesitatea venerării sfinților. A făcut act de supunere și a slujit pentru scurt timp drept episcop de Worcester (1535–1539). Închis din nou sub bănuiala de erezie, a fost eliberat odată cu venirea la tron a lui Eduard VI, în timpul scurtei domnii a căruia Latimer a putut predica din plin. Sub Maria I, odată cu întoarcerea la catolicism, a fost arestat pentru trădare și ars pe rug.

latin, alfabet ~ *sau* alfabet roman
Cel mai utilizat alfabet, scriere standard a celor mai multe limbi europene. S-a format înainte de 600 î.Hr. din alfabetul etrusc (care a apărut din alfabetul semitic nordic, prin intermediul alfabetului fenician și al alfabetului grec). Primele inscripții latine cunoscute datează din sec. VII–VI î.Hr. Alfabetul latin clasic avea 23 de litere, dintre care 21 derivau din cel etrusc. În Evul Mediu, litera J s-a diferențiat din I. În antichitatea romană existau două tipuri de scriere latină: cu majuscule și cursive. Scrierea uncială, care combina ambele tipuri, a apărut în sec. III d.Hr.

latină, limba ~
Limbă indo-europeană din grupul italic; din ea derivă limbile romanice moderne. Inițial vorbită de mici grupuri etnice de-a lungul râului Tibru, latina s-a răspândit odată cu creșterea puterii politice romane, la început în Italia, apoi în cea mai mare parte a Europei de V și S și în regiunile centrale și de V de pe coasta mediteraneeană a Africii. Cele mai vechi inscripții latine găsite datează din sec. VII î.Hr, iar literatura latină, din sec. III î.Hr. Curând a apărut o delimitare clară între latina literară (clasică) și limba vorbită în popor, denumită latina vulgară. Limbile romanice s-au dezvoltat din dialectele acesteia din urmă. În timpul Evului Mediu și în mare parte din Renaștere, latina a reprezentat în Occident limba cel mai larg folosită în scopuri savante și literare. Până în ultima parte a sec. XX folosirea ei era preferată în liturghia Bisericii Romano-Catolice.

latino-americană, muzică ~
Muzică din America de Sud, America Centrală și Caraibe. Combină trei tradiții de bază: indigenă, iberică (spaniolă și portugheză) și africană. Muzica indigenă era la fel de variată precum popoarele

cărora le aparținea, de la păstori rurali și agricultori la civilizații înalt urbanizate. Informații despre muzica indigenă urbană provin mai ales din descrierile europenilor care au intrat pentru prima dată în contact cu ea. Cele mai folosite par să fi fost instrumentele de percuție (de ex. maracas) și diversele tipuri de instrumente de suflat, printre care naiul. Sub influența europeană, au fost adoptate harpa, vioara și chitara (*vezi* mariachi). Gamele tradiționale cuprindeau trei sau cinci tonuri; în unele zone se întâlnea cântatul coral în canon. Muzica spaniolă și cea portugheză au contribuit cu forme versificate și cântatul solist în acompaniament propriu. Ritmurile și trăsăturile dansului iberic, precum bătutul din palme și folosirea eșarfelor și a batistelor, s-au propagat în multe forme hibride de muzică și dans. Tradiția africană se reflectă în folosirea tobelor și a sincopării. O altă influență africană o reprezintă folosirea improvizațiilor vocale, cu complicate jocuri de cuvinte.

latit *sau* trahiandezit

Tip de rocă vulcanică, abundentă în V Americii de Nord. De obicei albă, gălbuie, roz sau gri, reprezintă echivalentul vulcanic al monzonitului. Latitul conține feldspat plagioclaz (andezin sau oligoclaz) sub formă de cristale separate, mari (fenocristale) într-o rețea fin granulară de feldspat ortoclaz și augit.

latitudine și longitudine

Sistem de coordonate prin care poate fi determinată și descrisă poziția sau localizarea oricărui punct de pe suprafața Pământului. Latitudinea este o măsură a poziției la N sau la S de ecuator. Liniile de latitudine sunt cunoscute drept paralele. Longitudinea este o măsură a poziției punctului la E sau la V de primul meridian, care trece prin Greenwich, Anglia. Combinarea meridianelor și a paralelelor creează o rețea prin care pot fi determinate pozițiile exacte. De exemplu, un punct descris ca 40°N, 30°V, este așezat la 40°N de ecuator și 30°V de meridianul Greenwich.

Latium

Regiune antică, din partea vestică a Italiei centrale, la Marea Tireniană. Latinii proveneau din triburi indo-europene care s-au stabilit în Peninsula Italică în timpul mileniului II î.Hr. Până în 500 î.Hr cetățile din Latium formaseră Liga Latină. Războiul între Roma și latini a izbucnit în 340 î.Hr. și s-a încheiat în 338 î.Hr., cu înfrângerea latinilor și destrămarea ligii.

La Tour, Georges de

(19.03.1593, Vic-sur-Seille, Lorraine, Franța – 30.01.1652, Lunéville)

Pictor francez. Cunoscut în timpul vieții mai ales pentru tablourile reprezentând subiecte surprinse la lumina lumânării, a fost apoi uitat până în sec. XX, când redescoperirea operelor sale, anterior greșit atribuite, i-a creat reputația de gigant al picturii franceze. Primele sale lucrări erau pictate în manieră realistă și influențate de clarobscurul dramatic al lui Caravaggio. Operele de maturitate ale lui La Tour sunt marcate de o uimitoare simplificare geometrică a formei umane și de reprezentarea unor scene de interior iluminate doar de sclipirea lumânărilor sau a torțelor. Tablourile sale religioase executate în această manieră au o monumentală simplitate și un calm ce exprimă atât liniște contemplativă, cât și uimire. Viața artistului este puțin cunoscută și numai patru sau cinci picturi ale sale sunt datate. Cronologia și autenticitatea unora dintre tablourile atribuite lui sunt încă subiect de dezbatere.

Sf. Iosif Tâmplarul de Georges de La Tour, ulei pe pânză, cca 1645; Muzeul Luvru, Paris

GIRAUDON–ART RESOURCE/EB INC.

Latreille, Pierre-André

(29.11.1762, Brive-la-Gaillarde, Franța – 06.02.1833, Paris)

Zoolog francez, considerat părintele entomologiei. Hirotonisit preot, în 1796 a publicat *Sumar al caracteristicilor generale ale insectelor, aranjate în ordine naturală* (Précis des caractères génériques des insectes, disposés dans un ordre naturel), lucrare care l-a făcut fondator și șef al centrului de entomologie la Muzeul Național de Istorie Naturală. Principala sa operă ulterioară a fost *Istoria naturală completă a crustaceelor și insectelor* (Histoire naturelle générale et particulière des crustacés et des insectes, 14 vol., 1802–1805). Cele două lucrări, reprezentând prima clasificare detaliată a insectelor și crustaceelor, marchează începutul entomologiei moderne. În 1829 a ocupat postul de profesor lăsat vacant de Jean-Baptiste Lamarck.

Latrobe, Benjamin Henry

(01.05.1764, Fulneck, Yorkshire, Anglia – 03.09.1820, New Orleans, SUA)

Arhitect și inginer civil anglo-american. A emigrat în SUA în 1795. În 1798, a proiectat la Philadelphia Banca Statului Pennsylvania, considerat primul monument american în stilul renașterii grecești. A moștenit sarcina de a finaliza Capitoliul american; ulterior l-a reconstruit, în urma distrugerii cauzate de britanici. A proiectat la Baltimore prima catedrală a țării (1818).

Lattre de Tassigny, Jean de

(02.02.1889, Mouilleron-en-Pareds, Franța – 11.01.1952, Paris)

Conducător militar francez. După ce a ocupat diverse posturi în timpul Primului Război Mondial, apoi în Maroc, a fost promovat la gradul de general în 1939. Comandant de divizie în Al Doilea Război Mondial, a fost închis de germani între 1940 și 1943, dar a evadat în Africa de Nord. În 1944, a condus armata franceză în operațiunile aliate de debarcare în S Franței și în avansarea prin Franța spre S Germaniei și Austria. A reprezentat Franța la semnarea capitulării germane (1945). În 1950–1951, a comandat trupele franceze în războaiele din Indochina, împotriva rebelilor Viet Minh. A fost numit mareșal al Franței (postum).

Laud, William

(07.10.1573, Reading, Berkshire, Anglia – 01.01.1645, Londra)

Arhiepiscop de Canterbury (1633–1645) și consilier religios al regelui Carol I. A devenit consilier secret în 1627 și episcop al Londrei în 1628, dedicându-se luptei cu puritanismul și impunând un ritual anglican strict. A atacat practica puritană ca fiind periculoasă și a condamnat autori puritani precum William Prynne la mutilare și închisoare. Ajutat de aliatul său apropiat, Thomas Wentworth, și-a folosit influența asupra regelui pentru a înrăuri politica socială a guvernării. Până în 1637, opoziția împotriva opresiunii lui Laud crescuse, iar încercările lui de a impune forme anglicane de cult în Scoția provocaseră o intensă rezistență. În anul 1640 s-a întrunit Parlamentul cel Lung, iar Laud a fost acuzat de înaltă trădare. Procesul său, condus de Prynne, a început în 1644 și s-a încheiat cu condamnarea și decapitarea lui Laud.

Lauder, Estée *născută* Esther Mentzer

(01.07.1908?, New York, New York, SUA – 24.04.2004, New York, New York)

Femeie de afaceri americană. Născută în New York, a fondat în anul 1946, împreună cu soțul ei Joseph, compania Estée Lauder, Inc. Tehnicile inovatoare de marketing au condus la un imens succes, în anii 1960 și 1970. Parfumurile și cosmeticele produse, printre care se numără cosmeticele Clinique și produsele pentru bărbați Aramis, precum și liniile de specialități cum ar fi Bobbi Brown, Origins și Aveda, sunt comercializate în peste 100 de țări.

Laue, Max von

(09.10.1879, Pfaffendorf, aproape de Koblenz, Germania – 23.04.1960, Berlin, Germania de Vest)

Fizician german. A predat la Universitatea din Berlin între 1919 și 1943. A fost primul care a folosit un cristal pentru difracția razelor X, demonstrând că acestea sunt radiații electromagnetice similare luminii și că structura moleculară a cristalelor este o aranjare regulată, care se repetă. A primit Premiul Nobel (1914) pentru contribuția sa în domeniul cristalografiei. A susținut teoria relativității a lui Albert Einstein și a studiat teoria cuantică, efectul Compton și dezintegrarea atomilor.

Lauenburg

Regiune și fost ducat, în N Germaniei. A fost fondată ca ducat sub conducerea dinastiei ascaniene, în sec. XIII. În 1728, Georg Ludwig, elector de Hanovra, a devenit suveranul ei, alipind-o astfel Hanovrei. A trecut sub control prusac în urma războiului danezo-prusac din 1864. Ducatul a fost desființat în 1918, iar din 1946 regiunea face parte din landul Schleswig-Holstein.

Laughlin, James

(30.10.1914, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA – 12.11.1997, Norfolk, Connecticut)

Publicist și poet american. Născut într-o familie bogată din Pittsburgh, Laughlin a fondat, după absolvirea Universității Harvard, editura New Directions (1936), inițial pentru a publica operele autorilor importanți, dar ignorați, precum William Carlos Williams și Ezra Pound, prieten și important factor de influență asupra vieții și operei lui Laughlin. Datorită publicării unor scriitori precum Dylan Thomas, Tennessee Williams și Hermann Hesse (unul dintre numeroșii autori străini ale căror opere le-a tradus și publicat), New Directions a devenit una dintre cele mai importante edituri americane (în ciuda faptului că este o editură mică). Cărțile sale ieftine, de buzunar, se distingeau prin copertele alb-negru. Poezia proprie a lui Laughlin s-a remarcat prin căldura și franchețea biografică.

Laughton, Charles

(01.07.1899, Scarborough, Yorkshire, Anglia – 15.12.1962, Hollywood, California, SUA)

Actor britanic. A debutat pe scena londoneză în anul 1926 și a jucat în piese precum *Revizorul*, *Medea* și apoi *Plata întârziată* (Payment Deferred), piesă ce a marcat debutul său la New York (1931). A jucat din 1929 în filme și a fost apreciat pe plan internațional în roluri precum acela din *Viața privată a lui Henric VIII* (The Private Life of Henry VIII, 1933, Premiul Oscar). A fost remarcat pentru diversitatea rolurilor sale, în filme precum *Revolta de pe Bounty* (Mutiny on the Bounty, 1935), *Ruggles of Red Gap* (1935), *Cocoșatul de la Notre-Dame* (The Hunchback of Notre-Dame, 1939), *Martorul acuzării* (Witness for the Prosecution, 1957) și *Furtună la Washington* (Advice and Consent, 1962). A regizat memorabilul film *Noaptea vânătorului* (The Night of the Hunter, 1955).

Launceston *inițial* Patersonia

Oraș și port, 57 685 loc. (2001), în NE Tasmaniei, Australia. Patersonia s-a dezvoltat începând cu 1830 ca port pentru baleniere și centru comercial în N Tasmaniei. Punct important de export într-o regiune agricolă fertilă, găzduiește, de asemenea, fabrici producătoare de mașini. Una dintre primele centrale hidroelectrice din lume (construită în 1895) se află în oraș, pe râul Southern Esk.

Laurana, Francesco

(/?/1430, Vrana, Dalmația, Republica Venețiană – înainte de 12.03.1502, Avignon, Franța)

Sculptor și creator italian de medalii. Prima parte a vieții sale este neclară. În 1453 a fost angajat să lucreze la Castel Nuovo, în Napoli. Între 1461 și 1466 s-a aflat în regiunea Provence la curtea ducelui de Anjou, pentru care a realizat o serie de medalii. Alte lucrări ale sale sunt Madone și basoreliefuri executate în Italia (mai ales în Sicilia și Napoli) și Franța, dar și pietre funerare și sculpturi arhitecturale, de asemenea în Franța. Este cunoscut mai ales pentru busturile-portret de femeie, caracterizate prin demnitate senină, detașată și eleganță aristocratică.

Eleonora de Aragon, bust de Francesco Laurana; Muzeul Național de Arheologie, Palermo, Sicilia

Laurasia

Subcontinent ipotetic din emisfera nordică, incluzând actuala America de Nord, Europa și Asia (fără peninsula indiană). Ideea că toate continentele au fost într-o vreme unite într-unul singur a fost expusă pentru prima dată de Alfred Wegener în 1912. El a presupus existența unei formațiuni terestre unitare, Pangeea, care ar fi început să se divizeze în Triasicul târziu (cca 227–206 m.a.u.). Cercetările ulterioare au diferențiat două mase continentale: una nordică, Laurasia, și Gondwana. Se consideră că Laurasia s-a divizat în continentele actuale în Mezozoic. *Vezi* deriva continentelor.

laur-de-munte

Arbust veșnic verde cu flori (*Kalmia latifolia*), răspândit în majoritatea regiunilor montane din E Americii de Nord. Înălțimea sa este cuprinsă între 1 și 6 m. Are frunze ovate și inflorescențe roz sau albe deasupra frunzelor. Este adesea cultivat ca plantă decorativă.

Lauren, Ralph *născut* Ralph Lifshitz

(n. 14.10.1939, New York, New York, SUA)

Creator american de modă. A studiat afacerile în cadrul unor cursuri serale, în timp ce era vânzător la un supermarket. Pe când lucra pentru o firmă de cravate, și-a găsit inspirația pentru a crea propria linie de modă pentru cravate, eșarfe și fulare. În 1967 își lansează propria afacere. Încă de la început, creațiile lui Lauren au fost caracterizate de un stil elevat ce evoca aspectul specific aristocrației englezești, adoptat și de elita sportivă de pe Coasta de Est americană. Linia sa de îmbrăcăminte pentru bărbați lansată în 1968 includea costume clasice din tweed, iar prima sa linie de confecții pentru femei lansată în 1971 continua explorările sale în croitoria clasică și bun-gust, dar cu o notă feministă. În 1972, Lauren a debutat cu un produs ce a devenit piesa sa de referință: tricoul de sport din plasă, disponibil într-o mare varietate de culori și purtând emblema sa: jucătorul de polo. În deceniile următoare a explorat idei noi, inclusiv teme din SV și safari, menținându-și însă atenția asupra hainelor clasice americane. La începutul sec. XXI prezența magazinelor și a mărcii sale a căpătat un nivel global.

Laurence, Margaret *născută* Jean Margaret Wemyss

(18.07.1926, Neepawa, Manitoba, Canada – 05.01.1987, Lakefield, Ontario)

Scriitoare canadiană. A trăit în Africa împreună cu soțul său, inginer, în anii 1950;

experiențele ei de acolo au reprezentat inspirația pentru primele sale opere. Este cunoscută pentru descrierea vieții femeilor obligate să trăiască în lumea dominată de bărbați a Canadei de V. Printre lucrările sale se numără romanele *Îngerul de piatră* (The Stone Angel, 1964), *O glumă a lui Dumnezeu* (A Jest of God, 1966), *Locuitorii focului* (The Fire-Dwellers, 1969) și povestirile adunate în volumele *O pasăre în casă* (A Bird in the House, 1970) și *Ghicitorii* (The Diviners, 1974). În anii 1970 s-a îndreptat spre literatura pentru copii.

Laurentidă, calota de gheață ~

Principal înveliș de gheață al Americii de Nord, în Pleistocen (1,6 m.a.u. – 10 000 de ani în urmă). Se întindea în S până la latitudinea 37°N și acoperea o suprafață de peste 13 milioane kmp. În unele zone, grosimea ei ajungea la peste 2 400–3 000 m.

Laurentini, Munții ~

Lanț muntos formând partea din Québec a Scutului Canadian, cu granițele alcătuite de râurile Ottawa, St. Lawrence și Saguenay. Unul dintre cele mai vechi lanțuri muntoase din lume, conține roci din Precambrian, vechi de peste 540 de milioane de ani. S-a erodat foarte mult de-a lungul timpului, iar cel mai înalt vârf ajunge doar la 1 190 m. Două parcuri provinciale din apropiere reprezintă zone populare de vacanță.

Laurențiu, Sfântul ~

(m. 258, Roma, sărbătorit pe 10 august)

Martir roman. A fost unul dintre cei șapte diaconi ai Romei, în timpul papei Sixtus II. Când papa a fost executat, în cadrul persecuției creștinilor din timpul lui Valerian, autoritățile i-au cerut lui Laurențiu să predea statului comorile bisericii; el a împărțit banii săracilor, gest pentru care a fost condamnat la moarte. Comportamentul lipsit de frică de la execuție a provocat multe convertiri; potrivit unei legende, a fost întins pe o tablă și fript, având forța de a le spune călăilor până în ultima clipă: „Pe partea aceasta m-am făcut; întoarceți-mă pe partea cealaltă și mâncați!"

Laurian, August Treboniu

(17.07.1810, Fofeldea, Sibiu, România – 25.02.1881, /?/)

Istoric, filolog și filozof român. A fost profesor la Universitatea din București (decan, 1864–1878), membru fondator (1867), secretar general (1867–1879) și președinte (1870–1872) al Societății Academice Române, important reprezentant al curentului etimologic-latinizant în cultura română. Urmaș din punct de vedere ideologic și științific al corifeilor Școlii Ardelene, a jucat un rol important în desfășurarea Revoluției române din 1848 în Țara Românească și Transilvania. A editat, alături de Nicolae Bălcescu, publicația științifică *Magazin istoric pentru Dacia* (7 vol., 1845-1851). Împreună cu Ion C. Massim, a elaborat și publicat primul dicționar academic (*Dicționarul limbii române*, 3 vol., 1871–1876), criticat pentru caracterul său radical-latinizant (cuvintele de altă origine decât cea latină au fost publicate separat, într-un *Glossariu*, cu indicația expresă de a fi înlăturate din limbă). Alte scrieri: *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo Valachicae* (Viena, 1840), *Die Romanen der österreichischen Monarchie* (3 vol., 1849–1851), *Istoria românilor* (4 vol., 1853–1861).

Laurier, Sir Wilfrid

(20.11.1841, Saint-Lin, Canada de Est – 17.02.1919, Ottawa, Ontario, Canada)

Prim-ministru al Canadei (1896–1911). Născut în Saint-Lin, Canada de E (actualul Québec), a studiat dreptul la Universitatea McGill, unde a fost un membru important al Institutului Liberal Canadian. A ocupat posturi în legislativul din Québec (1871–1874) și în Camera Comunelor din Canada (1874–1919), unde în 1885 a înaintat o cerere de clemență pentru Louis Riel. A condus Partidul Liberal spre victoria din 1896 și a devenit prim-ministru, fiind cel dintâi canadian francez catolic care a deținut acest post. A sprijinit și militat pentru uniunea dintre francezi și englezi, dezvoltarea teritoriilor vestice, protejarea industriei canadiene și pentru extinderea infrastructurii. A protejat economia canadiană și a contribuit la formarea Commonwealthului britanic de state independente. Sprijinul său acordat pentru un tratat reciproc cu SUA a contribuit decisiv la înfrângerea guvernului său în 1911. Este considerat unul dintre cei mai reprezentativi demnitari canadieni.

Lausanne, Tratatul de la ~

(1923)

Tratat final dintre Turcia (succesoare a Imperiului Otoman) și Aliați. Semnat la Lausanne, Elveția, a înlocuit Tratatul de la Sèvres (1920). Recunoștea granițele noului stat turc, posesiunea britanică asupra Ciprului și stăpânirea italiană asupra Dodecanesului, iar strâmtorile turcești dintre Marea Egee și Marea Neagră erau declarate deschise pentru toate navele.

Lautrec, Henri de Toulouse-

Vezi Toulouse-Lautrec, Henri de

Lava Beds, Monumentul Național ~

Regiune în N Californiei. Prezintă șuvoaie recente de lavă și formațiuni vulcanice înrudite, inclusiv crevase adânci, hornuri și conuri de cenușă care se ridică până la 90 m înălțime. Principalele locuri ale bătăliilor din războiul indienilor modoc (1872–1873) se găsesc în cadrul regiunii, care acoperă o suprafață de 186 kmp. A fost declarată monument național în 1925.

Laval

Oraș, 343 005 loc. (2001), în S provinciei canadiene Québec. Ocupă întreaga insulă Jesus, de 32 km lungime și 12 km lățime, și este așezat la N de Montréal. Populat pentru prima dată în 1681, a fost atribuit iezuiților în 1699 și a primit numele lui François de Laval, primul episcop romano-catolic canadian. După 1945, a început dezvoltarea suburbiilor orașului Montréal, de pe insula Jesus; în 1965 ele s-au unit, formând orașul Laval. Odată cu deschiderea parcurilor industriale, dezvoltarea a luat un ritm rapid.

Laval, Carl Gustaf Patrik de

(09.05.1845, Blasenborg, Suedia – 02.02.1913, Stockholm)

Cercetător, inginer și inventator suedez. Laval a construit prima turbină pe bază de aburi în anul 1882. Au urmat alte perfecționări, inclusiv o turbină reversibilă, pentru folosirea în industria navală. O turbină Laval cu reacție atingea o turație de 42 000 de rotații pe minut. În 1896 conducea deja o uzină electrică pe deplin operațională. A inventat și construit ajutajul divergent, pentru a direcționa aburul spre paletele turbinei. Arborele său subțire și angrenajul dublu-elicoidal au constituit fundamentul pentru majoritatea dezvoltărilor ulterioare ale turbinelor cu aburi.

Laval, Pierre

(28.06.1883, Châteldon, Franța – 15.10.1945, Paris)

Politician francez. Membru al Camerei Deputaților (1914–1919, 1924–1927) și ulterior al Senatului (începând cu 1927), a deținut o serie de posturi ministeriale și a fost premierul Franței în 1931–1932 și 1935–1936, timp în care a constituit mult criticatul Pact Hoare-Laval. În 1940, ca ministru de stat în cadrul guvernului Philippe Pétain, a început negocieri cu germanii din proprie inițiativă, fapt care a trezit suspiciuni. Pétain l-a demis în scurt timp, însă în 1942 Laval a redevenit șef al guvernului. A fost de acord să ofere muncitori francezi industriei germane și a declarat într-un discurs că își dorea o victorie a Germaniei. În 1945 a fost judecat și executat, ca trădător al Franței.

Laval, Universitatea ~

Universitate de limbă franceză, în orașul Québec, Canada. Instituția inițială, Seminarul din Québec (fondat în 1633), este considerată prima instituție de învățământ superior din Canada. Seminarului i-a fost acordată o licență guvernamentală în 1852, iar în 1970 a fost reorganizat. În prezent, universitatea oferă programe preuniversitare și de absolvire în numeroase domenii.

lavă

Topitură de silicați (magmă), care se scurge pe suprafața Pământului prin intermediul orificiilor vulcanice (*vezi* vulcan), la temperaturi de cca 700–1 200°C. Lavele mafice, care prin solidificare dau bazalturi, formează curgeri cunoscute sub denumirile hawaiiene, pahoehoe și aa. Pahoehoe are suprafața netedă și cu ondulări ușoare, iar lava se deplasează prin așa-numitele tuburi de lavă. Aa are suprafața aspră, acoperită cu un strat de fragmente neregulate, libere, asemănătoare zgurii și curge în canale deschise. Lava care începe ca pahoehoe poate deveni aa atunci când se răcește. Lava cu o compoziție intermediară formează curgeri de lavă cu blocuri care au la suprafață diverse fragmente libere, însă ele sunt destul de regulate ca formă, cu fețe poligoane relativ netede. *Vezi și* bombă; nor arzător.

Laver, Rod(ney George)

(n. 09.08.1938, Rockhampton, Queensland, Australia)

Jucător australian de tenis. A intrat în echipa australiană de Cupă Davis la vârsta de 18 ani și a rămas în ea până în anul 1962. Poreclit „Racheta", a devenit al doilea bărbat (după Don Budge) care a câștigat Marele Slem (1962) și primul care a repetat performanța (1969). S-a retras în 1971. Jucător profesionist începând cu 1963, devenise până la data retragerii tenismanul cu cei mai mulți bani câștigați din tenis, fiind primul care a trecut de limita a un milion de dolari câștigați din premii sportive.

La Vérendrye, Pierre Gaultier de Varennes et de

(17.11.1685, Trois-Rivières, Noua Franță – 05.12.1749, Montréal)

Explorator franco-canadian. A servit în armata franceză înainte de a deveni comerciant

de blănuri în N Lacului Superior (1726). A aflat de la indieni de existența unui râu care poate conduce la Oceanul Pacific și a construit împreună cu fiii săi o rețea de puncte pentru comerțul cu blănuri, din Ontario până la Manitoba (1731–1738). Cei doi fii ai săi, trimiși mai departe în Vest, au devenit primii europeni care au explorat teritoriile actualelor state Nebraska, Montana și Wyoming, proclamând stăpânirea Franței asupra Dakotei de Sud. Cele 30 000 de blănuri de castor trimise de La Vérendrye, anual, la Québec au distrus monopolul companiei Hudson's Bay Co. Puțin apreciat în timpul vieții, a fost ulterior considerat unul dintre cei mai mari exploratori ai Vestului canadian.

Lavoisier, Antoine

(26.08.1743, Paris, Franța - 08.05.1794, Paris)

Chimist francez, considerat părintele chimiei moderne. Cercetările sale privind combustia, oxidarea (*vezi* oxidoreducere) și gazele (mai ales cele din aer) au răsturnat doctrina flogistică, prin care se susținea că o componentă a materiei (flogisticul) era emisă de o substanță în timpul procesului de combustie. Acea teorie domina știința de un secol. A formulat principiile conservării masei (de ex., masa reactanților trebuie să se regăsească în masa produșilor de reacție) în reacțiile chimice, a clarificat distincția dintre elemente și compuși și a contribuit la stabilirea nomenclaturii chimice (denumind oxigenul, hidrogenul și carbonul). A fost printre primii care au folosit proceduri cantitative în cercetările chimice, iar ingeniozitatea sa experimentală, metodele exacte și argumentarea convingătoare, pe lângă descoperirile rezultate, au revoluționat chimia. A studiat și probleme de fizică, în special căldura, dar și fermentarea și respirația. Independent financiar, a continuat o carieră paralelă ca funcționar public de o remarcabilă versatilitate în domenii precum finanțele, afacerile, agricultura, educația și bunăstarea socială. Reformist și liberal, a fost activ în Revoluția Franceză, dar a fost intens atacat de extremiști și ghilotinat.

Lavrovski, Leonid (Mihailovici)

(18.06.1905, Sankt Petersburg, Rusia - 26.11.1967, Paris, Franța)

Dansator, coregraf, profesor rus, director al Baletului Bolșoi Teatr. A studiat în Sankt Petersburg până în 1922, ajungând curând să preia roluri de dans în cadrul Teatrului de Balet Kirov, al cărui director artistic a devenit în 1938. În 1944–1956 și 1960–1964 a deținut postul de coregraf-șef la Baletului Bolșoi Teatr, apoi a devenit director al școlii locale de balet în 1964. Activitatea sa de coregraf, care a început în 1930, a fost dedicată unor piese precum *Fadetta* (1934), *Romeo și Julieta* (1940), *Giselle* (1944), *Floarea de piatră* (1954) și *Orașul nopții* (1961).

Law, Bonar

(16.09.1858, Kingston, New Brunswick, Canada - 30.10.1923, Londra, Anglia)

Prim-ministru al Marii Britanii (1922–1923), primul născut într-o posesiune de peste mări. Născut în Canada, a fost crescut în Scoția. A fost ales în Camera Comunelor în 1900 și a devenit lider al Partidului Conservator în 1911. A ocupat postul de secretar colonial în 1915–1916 și cel de cancelar al Eșichierului în 1916–1918, pe lângă poziția de lider al Camerei Comunelor (1916–1921). După demisia lui Lloyd George din 1922, Law a constituit ca prim-ministru un guvern conservator, dar a demisionat din motive de sănătate șapte luni mai târziu.

Law, John

(botezat pe 21.04.1671, Edinburgh, Scoția - 21.03.1729, Veneția)

Reformator monetar scoțian. În 1705 a publicat planul de reformă bancară intitulat *Considerații asupra banilor și a schimbului comercial* (Money and Trade Considered) în care, contrastând cu alți economiști, propunea o bancă centrală ca agenție producătoare de bani ca bancnote, preferabile aurului și argintului. În 1716, Franța a fost de acord să-i încerce planul, iar el a fondat Banque Générale, care a fost autorizată să distribuie bancnote. A combinat curând instituția cu o companie responsabilă cu dezvoltarea teritoriilor franceze din N Americii, în special valea inferioară a fluviului Mississippi. Planul său s-a prăbușit; tras la răspundere pentru dezastrul speculativ „Compania Mississippi", a fugit din Franța. A murit în sărăcie, la Veneția.

Lawes, Henry și William

(botezat pe 05.01.1596, Dinton, Wiltshire, Anglia - 21.10.1662, Londra;
botezat pe 01.05.1602, Salisbury, Wiltshire, Anglia - 24.09.1645, Chester, Cheshire)

Compozitori englezi. Ambii frați au slujit la curtea lui Carol I. Henry a devenit principalul autor de cântece al timpului; cca 435 dintre cântecele sale au supraviețuit. Muzica sa de teatru a slujit și ca acompaniament la piesa lui John Milton *Comus* (1634). William a compus o mare varietate de muzică instrumentală, mai ales pentru duete de coarde, iar creația sa pentru mai

mult de 25 de producții dramatice (precum lucrări de Ben Jonson și William Davenant) l-a făcut principalul compozitor de muzică de teatru englez, înaintea lui Henry Purcell. A murit luptând pentru regele său, împotriva lui Oliver Cromwell.

Lawrence, David Herbert

(11.09.1885, Eastwood, Nottinghamshire, Anglia – 02.05.1930, Vence, Franța)

Romancier, nuvelist, poet și eseist englez. Fiu al unui miner care lucra la o mină de cărbune din Middlands și al unei mame cultivate, a început să scrie în 1905 și a câștigat un certificat de predare în 1908. Ford Madox Ford a publicat mare parte din opera de început a lui Lawrence în revista *English Review* și a ajutat la editarea primului său roman, *Păunul alb* (The White Peacock, 1911). Deseori și-a ales temele din primele sale experiențe de viață și din relația cu soția sa de origine germană, Frieda, cu care se însurase în 1914. Obiect al ostilității și al suspiciunii în timpul Primului Război Mondial, din cauza pacifismului și originii lui, cuplul a trăit după 1919 în mai multe țări, nemaiîntorcându-se în Anglia. *Fii și îndrăgostiți* (Sons and Lovers, 1913) este un roman autobiografic despre viața familiilor clasei muncitoare. *Curcubeul* (The Rainbow, 1915) și continuarea sa, *Femei îndrăgostite* (Women in Love, 1920), consideră că maladiile civilizației moderne sunt efecte ale industrializării asupra psihicului uman. *Cangurul* (Kangaroo, 1923) descrie persecuția prin care a trecut în timpul războiului. *Șarpele cu pene* (The Plumed Serpent, 1926) are ca inspirație fascinația lui pentru cultura aztecă. Opera lui Lawrence este remarcabilă prin intensitate și senzualitate; câteva dintre lucrările sale, printre care și *Amantul doamnei Chatterley* (Lady Chatterley's Lover, 1928), au fost interzise ca obscene. A murit din cauza unei tuberculoze care îl chinuia de copil.

Lawrence, Ernest O(rlando)

(08.08.1901, Canton, Dakota de Sud, SUA – 27.08.1958, Palo Alto, California)

Fizician american. Și-a dat doctoratul la Universitatea Yale și a predat începând cu 1929 fizica la Universitatea Berkeley din California, unde a construit și condus (din 1936) laboratorul de radiații. În 1929 a proiectat ciclotronul, cu care a accelerat protoni la viteze îndeajuns de mari pentru a cauza dezagregare nucleară. Ulterior, a produs izotopi radioactivi cu uz în medicină, a stabilit tratamentul cu neutroni în lupta împotriva cancerului și a inventat tubul de imagine pentru televizoare color. A lucrat în cadrul Proiectului Manhattan, modificând ciclotronul din Berkeley pentru a separa uraniul-235 prin spectometrie de masă. I-a fost acordat în 1939 Premiul Nobel pentru inventarea ciclotronului, iar în 1957 a primit Premiul Enrico Fermi. Laboratorul Lawrence din Berkeley și Laboratorul Național Lawrence din Livermore au fost denumite în onoarea sa, la fel ca elementul 103, lawrențiu.

Lawrence, Gertrude *născută* Gertrude Alexandra Dagmar Klasen

(04.07.1898, Londra, Anglia – 06.09.1958, New York, New York, SUA)

Actriță britanică. A început să apară pe scenă din copilărie și a jucat roluri principale în spectacole muzicale din Londra și New York, precum *Chemarea Londrei* (London Calling, 1923), de Noel Coward, și *Oh, Kay!* (1926), de George Gershwin. Prietenă veche a lui Coward, a fost remarcată pentru rolurile în multe dintre comediile lui, precum *Vieți private* (Private Lives, 1930). A fost, de asemenea, apreciată pentru rolurile din reprezentațiile *Doamnă în noapte* (Lady in the Dark, 1941) și *Regele și eu* (The King and I, 1951).

Gertrude Lawrence

CECIL BEATON

Lawrence, Jacob

(07.09.1917, Atlantic City, New Jersey, SUA – 09.06.2000, Seattle, Washington)

Pictor american. S-a mutat la vârsta de 13 ani împreună cu familia în cartierul Harlem din New York. Orele de educație artistică, sponsorizate de Works Progress Administration în 1932, i-au dezvoltat talentul. Lucrările sale descriu scene de viață și istorie afro-americană, cu un realism clar, stilizat. Cele mai cunoscute sunt cuprinse în serii pe teme sociale și istorice, precum *Viața în Harlem* (Life in Harlem, 1942) și *Război* (War, 1947). S-a folosit mai ales de tempera și guașe. Începând cu 1971 a predat la Universitatea din Washington.

Lawrence, James

(01.10.1781, Burlington, New Jersey, SUA – ucis în misiune pe 01.06.1813, în Bătălia de la Boston, Massachusetts)

Ofițer în Marina SUA. A ocupat posturi sub comanda lui Stephen Decatur, în

Războiul Tripolitan. În Războiul din 1812 a comandat nava USS *Hornet* în capturarea navei britanice *Peacock*. Promovat în funcția de căpitan al USS *Chesapeake*, a acceptat în 1813 provocarea unei bătălii marine cu nava britanică *Shannon*, lângă coasta regiunii Boston. *Chesapeake* a fost înfrântă în mai puțin de o oră, iar Lawrence, rănit mortal, este celebru pentru ultimele sale cuvinte: „Nu cedați nava". Ele au devenit una dintre cele mai prețioase tradiții ale Marinei SUA.

Lawrence, John (Laird Mair) *ulterior* Baron Lawrence (de Punjab și de Grately)

(04.03.1811, Richmond, Yorkshire, Anglia – 27.06.1879, Londra)

Vicerege englez, guvernator general al Indiei (1864–1869). A lucrat în Delhi ca judecător asistent, magistrat și colector de taxe. După primul dintre războaiele sikh (1845–1846) a fost numit comisar al proaspătului anexat district Jullundur, unde a înfrânt șefii locali, a stabilit posturi de justiție și poliție și a interzis infanticidul feminin și *sati* (obiceiul indian de a arde soția pe același rug funerar al corpului defunctului soț). Ca membru al consiliului de administrație din Punjab, a abolit obligațiile interne, a introdus o monedă unică și a încurajat dezvoltarea infrastructurii și a construcției de canale. Ca vicerege și guvernator general, a sprijinit oportunități mărite pentru educația indienilor, dar s-a opus avansării acestora în posturi administrative înalte. A evitat amestecurile în afacerile Arabiei, Golfului Persic și Afghanistanului.

Lawrence, Thomas Edward *cunoscut drept* Lawrence al Arabiei

(15.08.1888, Tremadoc, Caernarvonshire, Țara Galilor – 19.05.1935, Clouds Hill, Dorset, Anglia)

Savant, strateg militar și scriitor britanic. A studiat la Oxford, susținând o teză despre castelele cruciaților. A învățat araba într-o expediție arheologică. În timpul Primului Război Mondial a conceput un plan de a sprijini rebeliunea arabă împotriva Imperiului Otoman, pentru a submina astfel aliatul răsăritean al Germaniei, și a condus forțele arabe într-o campanie de gherilă în spatele liniilor turcești, ceea ce a ținut în loc multe trupe otomane. În 1917, forțele sale au obținut prima victorie majoră, cucerind orașul-port Al-Aqabah. A fost capturat în același an, dar a evadat. Trupele sale au ajuns la Damasc în 1918, dar facționalismul arab și deciziile anglo-franceze de a împărți zona în mandate controlate de Anglia și Franța i-au împiedicat pe arabi să formeze un stat unit, în ciuda victoriei lor. Lawrence s-a retras, refuzând decorațiile regale. Sub numele Ross, apoi Shaw, s-a înscris în Aviația Regală (și pentru scurt timp în Corpul Regal de tancuri). Și-a terminat în 1926 autobiografia, *Cei șapte stâlpi ai înțelepciunii* (The Seven Pillars of Wisdom). În cele din urmă, a fost numit într-un post în India; experiențele sale i-au furnizat materia cărții de semificțiune *Matricea* (The Mint). A murit la vârsta de 46 de ani, într-un accident de motocicletă, la trei luni după eliberarea din serviciu.

laxativ

Substanță care ajută defecația. Aceste substanțe sunt iritanți (stimulanți) de tip cascara sagrada și uleiul de castor, generatori de masă precum tărâțele și psylliumul, laxative saline precum sarea amară, laptele de magneziu sau glicerina, lubrifianți precum uleiul mineral și unele uleiuri vegetale și înmuietori de scaun. O dietă bazată pe alimente bogate în fibre este mai importantă decât laxativele în tratarea constipației interne simple.

Laxness, Halldór *născut* Halldór Kiljan Guthdjónsson

(23.04.1902, Reykjavík, Islanda – 08.02.1998, lângă Reykjavík)

Romancier islandez. S-a convertit la romano-catolicism în timpul unei călătorii făcute în tinerețe prin Europa, dar s-a îndepărtat ulterior de creștinism și s-a îndreptat spre socialism, ideologie reflectată în romanele sale din anii 1930 și 1940. Lucrări care explorează problemele sociale ale Islandei sunt *Salka Valka* (1936), care prezintă suferințele oamenilor dintr-un sat de pescari, *Oameni independenți* (Sjálfstatt fólk, 1935), povestea unui fermier sărăcit luptând pentru independența economică, și trilogia naționalistă *Clopotul Islandei* (Islandsklukkan, 1943–1946). Operele sale mai târzii sunt mai lirice și introspective. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1955.

Layamon *sau* Lawamon

(sec. XII)

Poet englez medieval. Preot stabilit în Worcestershire, este autorul romanului-cronică *Brut* (cca 1200), remarcabil produs al redeșteptării literaturii engleze din sec. XII, prima lucrare în engleză care a consemnat legenda regelui Arthur. Sursa a constituit-o *Romanul lui Brut* (Roman de Brut) al lui Wace. În cca 16 000 de

lungi versuri aliterative, *Brut* relatează despre istoria Angliei, de la debarcarea lui Brutus, strănepotul troianului Enea, până la ultima victorie din 689 d.Hr. a saxonilor asupra britonilor.

Lazarus, Emma

(22.07.1849, New York, New York, SUA – 19.11.1887, New York)

Scriitoare americană. A învățat la o vârstă fragedă diverse limbi străine, inclusiv cele clasice. Prima sa carte (1867) a atras atenția lui Ralph Waldo Emerson, cu care a corespondat ulterior. A scris un roman și a tradus poemele și baladele lui Heinrich Heine. Ea însăși evreică, a luat apărarea evreilor persecutați (cca 1881) și a început să militeze pentru acceptarea de noi imigranți în SUA. Celebrele ultime versuri din poemul ei *Noul Colos* (The New Colossus, 1883) au fost reproduse la baza Statuii Libertății în 1886.

Lazăr

Nume a două personaje, aparent diferite, din Noul Testament. În *Evanghelia după Luca* este sărmanul din parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, iar în Evul Mediu era venerat ca patron al leproșilor. În *Evanghelia după Ioan* este cel înviat de către Iisus din morți. Când Iisus a vizitat Betania, în apropierea Ierusalimului, sora lui Lazăr, Maria, se lamenta spunând că, dacă Iisus ar fi ajuns cu patru zile mai devreme, ar fi împiedicat moartea fratelui ei. Iisus a mers la peștera unde Lazăr era înmormântat și i-a poruncit lui Lazăr să „se ridice și să umble", lucru care s-a întâmplat. Miracolul, spune *Evanghelia*, i-a făcut pe unii evrei să-l recunoască pe Iisus drept Mesia, iar alții l-au adus la cunoștința conducătorilor evrei.

Lazăr, Gheorghe

(05.06.1779, Avrig, Sibiu, Transilvania, România – 17.09.1823, Avrig, Sibiu)

Teolog, filozof, inginer și pedagog român, organizator al învățământului românesc. A fost un continuator al ideologiei literare și culturale a Școlii Ardelene și unul dintre principalii întemeietori ai învățământului în limba română din Țara Românească. A făcut studii de teologie și filozofie la Universitatea din Viena (în particular, studii de drept, medicină, matematică și inginerie). După 1818, a fost chemat de domnul Ioan Gheorghe Caragea la București pentru a reorganiza pe principii noi colegiul superior de la Sf. Sava (care funcționase în limba greacă), pe care reușește să-l transforme într-o adevărată academie de studii superioare în limba națională. A tradus și prelucrat diferite cursuri (algebră, trigonometrie, morală, pedagogie, inginerie) necesare procesului didactic, contribuind la formarea terminologiei științifice de specialitate. Sub conducerea sa, Academia de la Sf. Sava a devenit un focar de educație civică și patriotică, majoritatea elevilor săi angrenându-se ulterior în procesul de renaștere, reconstrucție și modernizare a societății și culturii românești. În 1821, a participat direct la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu.

Gheorghe Lazăr

Lazio

Regiune, 4 976 184 loc. (2001), situată în partea central-vestică a Italiei, spre Marea Tireniană. Înființată în 1948, centrul ei administrativ este Roma. La E sunt Munții Apenini centrali, iar în V se întinde o câmpie de coastă. Până spre sfârșitul sec. XIX, majoritatea văilor joase erau mlăștinoase și sursă de malarie, dar la începutul sec. XX pământurile au fost drenate și repopulate. Așezată în regiunea cunoscută în Antichitate drept Latium, dispune de industrie ușoară, însă zona este dominată de orașul Roma.

lăcrămioară

Plantă erbacee perenă (*Convallaria majalis*), parfumată, singura specie a genului *Convallaria* (familia *Liliaceae*) originară din Eurasia și E SUA. Florile albe, plăcut parfumate, în formă de clopoței sunt înșirate pe o parte a unei tulpinițe fără frunze; prezintă de obicei două frunze lucioase, la baza tulpinii. Fructul este o bobiță roșie. Lăcrămioarele se cultivă în grădinile umbrite din multe zone temperate ale lumii.

lăcustă

Denumire comună pentru numeroasele specii de ortoptere din familia *Acrididae*, care deseori suferă explozii populaționale și migrează pe distanțe mari, în roiuri devastatoare. Lăcustele se întâlnesc pe toate continentele. Aparițiile sporadice ale roiurilor de lăcuste pot fi explicate prin teoria conform căreia speciile care roiesc au o fază solitară (normală) și una gregară. Nimfele care ajung la maturitate în prezența multor altor lăcuste se transformă în tipul gregar;

roiurile migratoare apar ca rezultat al suprapopulării. Roiurile pot fi inimaginabil de mari, putând atinge 1 500 m înălțime; în 1889, un roi din Marea Roșie a fost estimat că acoperea cca 5 000 kmp. Invaziile de lăcuste pot fi extrem de distructive pentru culturile agricole.

lămâi

Arbore de talie mică, cu țepi, sau arbust răsfirat (*Citrus limon*) din familia citricelor (*Rutaceae*), cu fruct comestibil. Sub coaja galbenă exterioară a lămâii se găsește o coajă interioară spongioasă, albă, sursa pectinei comerciale. Pulpa cărnoasă, suculentă, este acidă, bogată în vitamina C și conține mici cantități de vitamine B. Clima de pe coasta Italiei și din California oferă condiții optime pentru cultura lămâilor, care în aceste regiuni produc fructe de 6–10 ori pe an. Sucul de lămâie se folosește la multe rețete culinare, iar limonada este o apreciată băutură răcoritoare de vară. Produsele secundare din lămâi sunt folosite pentru băuturi (acidul citric), jeleuri de fructe (pectina) și lustruirea mobilei (uleiul de lămâie).

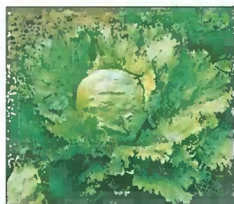

lămâie (*Citrus limon*)
HORACE MCFARLAND CO.

lămâi-verde

Arbust (*Citrus aurantifolia*), cultivat pe suprafețe întinse în regiunile subtropicale, cu fruct comestibil, numit lămâie-verde. Trunchiul spinos prezintă la intervale neregulate ramuri puternice, la capătul cărora se întâlnesc lăstari verzi. Grupuri mici de flori albe produc fructe mici, ovale, cu o coajă subțire, de culoare deschisă, galbenă-verzuie. Pulpa apoasă este mai acidă și mai dulce decât cea a lămâii. Fructele se folosesc pentru a aroma multe preparate culinare. Bogate în vitamina C, în trecut lămâile-verzi erau folosite de către marina britanică pentru a preveni scorbutul.

lăptucă *sau* salată-verde

Plantă cultivată anual (*Lactuca sativa*), care produce mănunchiuri de frunze crețe, bogate în apă. Cele mai cunoscute tipuri sunt: lăptuca tip căpățână de varză (*capitata*), salata-verde-creață (*crispa*), salata-verde-cu-frunze-lungi (*longifolia*) și salata-verde-asparagus (*asparagina*). Salata-verde cu căpățână cuprinde varietățile netedă și creață (de ex. lăptuca-aisberg). În SUA, fermele de mari întinderi se specializează în mare parte pe varietățile tip căpățână creață. Alți fermieri cultivă la scară mai mică speciile cu căpățână netedă. Lăptuca este recoltată în prima parte a anului, crescând în condiții optime în climat răcoros, cu multă apă. Deși se consumă mai ales în stare proaspătă, în salate, poate fi și gătită.

lăptucă (*Lactuca sativa*, varietatea *capitata*)
DEREK FELL

Lăpușneanu, Alexandru

Domn al Moldovei (1552–1561 și 1564–1568). Fiu al lui Bogdan cel Chior și nepot al lui Ștefan cel Mare, a dus o politică de întărire a autorității voievodale, ceea ce l-a pus în conflict deschis cu marea boierime, care a sfârșit prin a-l asasina. În plan extern, s-a implicat în luptele pentru putere din Transilvania, ca aliat al lui Ioan Sigismund Zápolya și adversar al Habsburgilor. A mutat capitala țării de la Suceava la Iași (1566) și a ctitorit mănăstirea Slatina (1561), unde este înmormântat.

Alexandru Lăpușneanu

lărgime de bandă

Măsură a capacității unui semnal de comunicație. Pentru semnalele digitale, lărgimea de bandă este viteza de date sau rata, măsurată în biți pe secundă (bps). Pentru semnalele analogice, este diferența dintre cea mai înaltă și cea mai joasă frecvență a componentelor, măsurată în hertzi (perioade pe secundă). De ex., un modem de cca 56 kilobiți pe secundă (kbps) poate transmite într-o secundă maximum 56 000 de biți de informație digitală. Vocea umană, care produce unde sonore analogice, are o lărgime de bandă proprie de trei kilohertzi între cea mai înaltă și cea mai joasă frecvență de sunete pe care le poate genera.

lăstărire

Formare, pe cale naturală sau artificială, a unui nou sistem de tulpini și rădăcini, rezultat dintr-un mugure suplimentar. Asemenea reproducere asexuată are la bază capacitatea plantelor de a regenera țesuturi

și diferite organe. Printre exemplele de plante ce se înmulțesc prin lăstari se numără zmeura, forsiția și liliacul. Lăstărirea permite horticultorilor și agricultorilor să reproducă o plantă dorită fără variații semnificative.

lăstun

Denumire comună pentru unele dintre speciile de păsări cântătoare din familia *Hirundinidae*. În SUA, termenul se referă la lăstunul purpuriu (*Progne subis*), cea mai mare rândunică americană, cu o lungime de 20 cm. Lăstunul-de-nisip sau lăstunul-de-mal (*Riparia riparia*), o pasăre maro și albă, de 12 cm lungime, se înmulțește în emisfera nordică, făcându-și cuibul în bancurile de nisip. Lăstunul-de-casă (*Delichon urbica*), colorat în negru-albăstrui pe spate și în rest cu alb, este comun în Europa. Lăstunul-african de râu (*Pseudochelidon eurystomina*), din Congo, este negru, cu ciocul și ochii de culoare roșie.

lăută

Instrument muzical de ciupit cu coarde, popular în Europa sec. XVI–XVII. Își are originea în *oud*-ul arab, care a ajuns în Europa în sec. XIII. Ca și *oud*-ul sau cobza, lăuta are un corp adânc, în formă de pară, cu un orificiu sonor ornamental, cu grif cu șuruburi de acordare îndoite spre spate și coardele legate de un pod lipit de burta instrumentului. Ulterior au apărut câteva coarde în plus, pentru sunete joase. A devenit instrumentul preferat al muzicienilor amatori și i-au fost dedicate multe partituri pentru acompaniamente ale vocii și pentru execuții solo sau în duet.

Înger cântând din lăută, detaliu din *Prezentarea în Templu*, decorațiune de altar de Vittore Carpaccio, 1510; Accademia, Veneția

SCALA-ART RESOURCE, NEW YORK

lână

Fibră animală care este învelișul protector al oilor sau al altor mamifere păroase, cum ar fi caprele sau cămilele. Lâna se obține prin spălare (produsul secundar este lanolina), dărăcire, uneori scărmănare și apoi toarcere. Este mai aspră decât alte fibre textile cum ar fi bumbacul, pânza, mătasea naturală și mătasea artificială, dar își revine după întindere limitată sau compresie, astfel încât țesăturile și hainele făcute din lână au tendința să-și recapete forma; se drapează bine și rezistă la pliere. Lâna este călduroasă, ușoară și se vopsește ușor. Firul tors din lână, de obicei făcut din fibre mai scurte, este gros și plin, fiind folosit pentru articole din stofă și pentru pături. Postavul este confecționat de obicei din fibre mai lungi.

lână pieptănată

Fir tors de lână făcut din fibre lungi care au fost inițial scărmănate pentru a îndepărta firele scurte, nedorite. În timpul operației de toarcere, care dă răsucirea necesară pentru a ține fibrele laolaltă, firele pieptănate sunt răsucite mai strâns decât celelalte. Firul, moale și greu, este puternic și durabil, fiind folosit la pulovere. Lâna scărmănată este folosită și pentru materiale fine de rochii și costume.

LCD

Vezi ecran cu cristale lichide

L-dopa

Vezi levodopa

Le, dinastia târzie ~

(1428–1788)

Cea mai mare și mai lungă dinastie a Vietnamului tradițional. Fondatorul ei, Le Loi, i-a alungat pe chinezi din Vietnam și a început procesul de recuperare a S peninsulei Indochina de la regatul Champa. În 1471, cel mai de seamă reprezentant al dinastiei, Le Thanh Tong (m. 1497), a finalizat această acțiune. A împărțit țara în provincii conduse după modelul chinez și a instituit un serviciu administrativ de examinare a societății civile, cu fundamente confucianiste. După 1533, conducătorii Le dețineau doar teoretic supremația, adevărata putere fiind controlată de familiile Trinh și Nguyen. În 1771, dinastia a fost răsturnată de o revoltă a țăranilor.

Leacock, Stephen (Butler)

(30.12.1869, Swanmore, Hampshire, Anglia – 28.03.1944, Toronto, Canada)

Scriitor canadian de origine britanică. A emigrat în Canada împreună cu părinții, la vârsta de șase ani. Deși a predat economia și științele politice la Universitatea McGill (1903–1936) și a scris mult pe teme istorice și de economie politică,

© KARSH DIN RAPHO/PHOTO RESEARCHERS–ES INC.

Stephen Leacock, fotografie de Yousuf Karsh

adevărata sa vocaţie a fost umorul. Este celebru pentru schiţele şi eseurile vesele, începând cu *Scăpări literare* (Literary Lapses, 1910) şi *Romane ilogice* (Nonsense Novels, 1911). Umorul său este bazat în mod tipic pe o percepţie comică a moravurilor sociale şi pe discrepanţa dintre realitatea şi aparenţa conduitei umane.

Leadbelly
născut **Huddie (William) Ledbetter**

(21.01.1885?, Mooringsport, Louisiana, SUA – 06.12.1949, New York, New York)

Cântăreţ de folk-blues şi autor american de cântece. De copil a învăţat în Mooringsport, Louisiana, să cânte la multe instrumente; ulterior a lucrat ca muzician ambulant împreună cu Blind Lemon Jefferson. În 1918, a fost închis sub acuzaţie de crimă; a fost graţiat de către guvernatorul statului Texas (1925), care vizitase închisoarea şi îl auzise cântând. Reluându-şi viaţa în continuă mişcare, a fost închis din nou pentru tentativă de crimă (1930); a fost descoperit în 1933 de către John Lomax, care a obţinut eliberarea lui. Sub această îndrumare, a organizat un turneu de concerte, a publicat 48 de cântece, cu comentarii despre condiţia negrilor în timpul Marii Depresiuni (1936), şi a înregistrat din plin. A lucrat împreună cu W. Guthrie în grupul Headline Singers. Leadbelly a murit sărac, însă câteva dintre cântecele sale, precum *Good Night, Irene* şi *Rock Island Line* au devenit curând piese clasice.

Leahy, William D(aniel)

(06.05.1875, Hampton, Iowa, SUA – 20.07.1959, Bethesda, Maryland)

Ofiţer american de marină. A absolvit Academia Navală a SUA şi a luptat în războiul hispano-american, în insurecţia din Filipine şi în Răscoala Boxerilor. A comandat un transport naval în timpul Primului Război Mondial, când s-a împrietenit cu Franklin Roosevelt, pe atunci adjunct al secretarului pentru marină. A devenit şef al operaţiunilor navale între 1937 şi 1939, a fost numit guvernator al statului Puerto Rico (1939) şi ambasador american în Franţa (1940), apoi, în Al Doilea Război Mondial, consilier-şef al preşedintelui Roosevelt, post pe care l-a ocupat în continuare şi sub Harry Truman. A fost făcut amiral al flotei în 1944.

Leakey, familia ~

Familie de arheologi şi paleoantropologi cunoscuţi pentru descoperirea de hominizi şi a altor tipuri de fosile din E Africii. Louis S.B. Leakey (1903–1972), născut din părinţi britanici misionari, a crescut în Kenya, a fost educat la Universitatea Cambridge şi în 1931 a optat pentru studiul pe teren în defileul Olduvai din Tanzania. Acolo i s-a alăturat soţia, Mary D. Leakey (1913–1996), care a descoperit în 1959 rămăşiţele unei forme de *Australopithecus*. Cuplul a descoperit ulterior primele rămăşiţe cunoscute ale lui *Homo habilis*, precum şi cele ale lui *Kenyapitecus*, un posibil strămoş comun al oamenilor şi al maimuţelor (a trăit acum cca 14 milioane de ani). L.S.B. Leakey le-a convins pe Jane Goodall, Biruté Galdikas şi Dian Fossey să se alăture studiilor de pionierat despre cimpanzei şi gorile. După moartea soţului ei, Mary Leakey a continuat să facă descoperiri importante, precum amprentele de la Laetoli. Fiul lor, Richard Leakey (n. 1944), este cunoscut pentru cercetările în situl Koobi Fora, de pe ţărmurile lacului Turkana, în Kenya, unde a descoperit dovezi atestând existenţa lui *H. habilis* în Africa acum 2,5 milioane de ani.

Leal, Juan de Valdés

Vezi Valdes Leal, Juan de

Lean, Sir David

(25.03.1908, Croydon, Surrey, Anglia – 16.04.1991, Londra)

Regizor britanic de film. A lucrat la Studiourile Gaumont începând cu 1928, devenind editor-şef de film. A coregizat filmul *In Which We Serve* (1942) împreună cu Nöel Coward şi a fost regizor pentru filmele lui Coward *Spirit nepăsător* (Blithe Spirit, 1945) şi *Scurtă întâlnire* (Brief Encounter, 1945). A regizat adaptările romanelor *Marile speranţe* (Great Expectations, 1946) şi *Oliver Twist* (1948). A fost renumit pentru filmul *Podul de pe râul Kwai* (Bridge on the River Kwai, 1957, Premiul Oscar) şi ulterior pentru *Lawrence al Arabiei* (Lawrence of Arabia, 1962, Premiul Oscar), *Dr. Jivago* (1965) şi *Drumul spre India* (A Passage to India, 1984).

leandru *sau* oleandru

Arbust mediteraneean ornamental, veşnic verde, din genul *Nerium*, care produce o substanţă otrăvitoare, de consistenţa laptelui. Leandrul comun (*N. oleander*), de culori diferite, a fost obţinut în sere. Leandrii sunt cultivaţi şi în aer liber, în zonele cu climă caldă. Planta este foarte toxică, iar contactul cu aceasta poate provoca iritaţii ale pielii.

Lear, Edward
(12.05.1812, Highgate, lângă Londra, Anglia – 29.01.1888, San Remo, Italia)

Pictor și poet comic britanic. De la vârsta de 15 ani a început să trăiască din pictură. Angajat să ilustreze menajeria privată a contelui de Derby (începând cu 1830), a scris ulterior *Cartea absurdului* (Book of Nonsense, 1846), pentru nepoții contelui. Alte volume sunt *Cântece ilogice* (Nonsense songs), *Povești* (Stories), *Botanică și alfabete* (Botany and Alphabets, 1871), *Bufnița și pisica* (The Owl and the Pussy-Cat) și *Versuri de râs* (Laughable Lyrics, 1877). Este bine cunoscut pentru popularizarea genului *limerick*. A publicat, de asemenea, volume cu picturi de păsări și animale, pe lângă șapte cărți ilustrate de călătorie. Epileptic, homosexual și depresiv, a trăit după 1837 mai ales în străinătate.

Edward Lear, desen de William Holman Hunt, 1857; Galeria de Artă Walker, Liverpool

GALERIA DE ARTĂ, LIVERPOOL

Lear, Norman (Milton)
(n. 27.07.1922, New Haven, Connecticut, SUA)

Producător de televiziune, scriitor și regizor american. A lucrat în domeniul relațiilor publice și ulterior ca scriitor de comedie și regizor pentru televiziune (1950-1959). A scris și produs filme precum *Vino și sună din corn* (Come Blow Your Horn, 1963), *Divorț în stil american* (Divorce American Style, 1967) și *Curcan rece* (Cold Turkey, 1971), înainte de a se întoarce în televiziune pentru a crea și produce seriale de succes precum *În familie* (All in the Family, 1971–1983), pentru care a primit patru premii Emmy; alte titluri sunt *Maude* (1972–1978), *Sanford și fiul* (Sanford and Son, 1972–1977) și *Familia Jefferson* (The Jeffersons, 1975–1985). A fondat grupul activist progresist Oamenii pentru Stilul American.

Lear, William Powell
(26.06.1902, Hannibal, Missouri, SUA – 14.05.1978, Reno, Nevada)

Inginer electrician și industriaș american. Născut în Hannibal, Missouri, a fondat Lear Avia Corp., pentru a produce echipamente radio și de navigație pentru avioane. În Al Doilea Război Mondial, compania a livrat motoare cu reacție și alte echipamente de precizie pentru aviația Aliaților. După război, firma a introdus un pilot automat miniaturizat, care putea fi folosit pe aviația mică de vânătoare. În 1963, Lear a pus bazele companiei Lear Jet, Inc., ale cărei modele cu reacție au devenit curând unele dintre cele mai populare avioane private cu reacție din lume.

Leavis, F(rank) R(aymond)
(14.07.1895, Cambridge, Cambridgeshire, Anglia – 14.04.1978, Cambridge)

Critic literar britanic. Născut în Cambridge, a studiat și predat la universitatea de acolo. A adus o nouă semnificație criticii, susținând că datoria unui critic este de a aprecia operele potrivit poziției morale a autorului. A fost cofondator al publicației *Scrutiny* (1932–1953). Printre cărțile sale se numără *Atitudini noi în poezia engleză* (New Bearings in English Poetry, 1932) și *Marea tradiție* (The Great Tradition, 1948), în care a reinterpretat romanul englez.

lebădă
Pasăre de apă din genul *Cygnus*, familia *Anatidae*, cu gât lung, corp greoi și labe mari. Sunt cele mai mari și mai rapide dintre păsările de apă, atât la înot, cât și la zbor. Cântărind cca 23 kg, lebăda-de-vară (*Cygnus olor*) este cea mai grea pasăre zburătoare. Lebedele se hrănesc cu plante din ape puțin adânci. Cele cinci specii albe cu picioare negre trăiesc în emisfera nordică; o specie neagră și una cu gât negru trăiesc în emisfera sudică. Masculii și femelele se aseamănă. Sunt păsări monogame. Masculul stă de pază în vreme ce femela clocește în medie șase ouă, într-un cuib din material vegetal; puii sunt îngrijiți timp de câteva luni. Forma plină de grație pe care o au când înoată a făcut ca lebedele să fie considerate, secole de-a rândul, un simbol al frumuseții.

lebădă (*Cygnus olor*) cu puiul ei

ARTHUR W. AMBLER–COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONA AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

lebădă-mică
Specie de lebădă (*Olor* sau *Cygnus columbianus*) din America de Nord, care cântă emițând note dulci, muzicale. Are cioc negru și, de regulă, o mică pată galbenă lângă ochi. Cuibărește în tundra arctică și iernează în ape de mică adâncime, dulci sau sărate, în special de-a lungul coastelor de E sau de V ale SUA.

lebădă-trompetă

Specie de lebădă cu cioc negru (*Cygnus cygnus buccinator*), numită astfel pentru că produce un sunet cu tonalitate joasă, care poate fi auzit de la distanță. Are o lungime de cca 1,8 m și o anvergură a aripilor de 3 m, fiind cea mai mare lebădă, deși cântărește mai puțin decât lebăda-mută. Deși au fost amenințate cu dispariția (în 1935 pe teritoriul SUA trăiau mai puțin de 100 de exemplare), au înregistrat un reviriment considerabil. Deși considerate încă specie vulnerabilă, populațiile din V Canadei și din NV SUA depășesc în prezent 5 000 de exemplare.

Le Bon, Gustave

(07.05.1841, Nogent-le-Rotrou, Franța – 13.12.1931, Marnes-la-Coquette)

Psiholog social francez. După ce și-a dat doctoratul în medicină, a călătorit și a scris cărți de antropologie, îndreptându-și interesul spre psihologia socială. În *Psihologia mulțimilor* (La psychologie des foules, 1895) a susținut că personalitatea individului aflat într-o mulțime se diminuează și rațiunea colectivă a mulțimii devine dominantă.

Lebowa

Fost bantustan în N regiunii Transvaal, din Africa de Sud. A fost declarat de guvernul sud-african bantustan al populației nordice sotho, cuprinzând etniile pedi, lovedu și kanga-kone. I-a fost acordată o guvernare proprie în 1972, iar primele alegeri au fost organizate în 1973. După abolirea apartheidului (1994), a devenit parte a noii provincii nordice (astăzi Limpopo).

Le Brun, Charles

(24.02.1619, Paris, Franța – 12.02.1690, Paris)

Pictor și desenator francez. După studii la Paris și la Roma, a primit multe comenzi decorative și religioase, creându-și astfel reputația. Cu un talent organizatoric și tehnic excepțional, a creat sau supravegheat, ca pictor de curte al lui Ludovic XIV, producerea majorității tablourilor și a obiectelor decorative comandate de guvernul francez timp de trei decenii, în special pentru palatul de la Versailles. Ca director al Academiei de Pictură și Sculptură și organizator al Academiei Franceze din Roma, a contribuit la crearea omogenității caracteristice artei franceze din sec. XVII.

Lebrun, Albert

(29.08.1871, Mercy-le-Haut, Franța – 06.03.1950, Paris)

Om de stat francez, ultimul președinte (1932–1940) al celei de A Treia Republici Franceze. Cu studii de inginer minier, a ocupat locuri în Camera Deputaților (1900–1920) și Senat (1920–1932). A fost ales președinte ca un candidat de compromis, reprezentând un mediator și un simbol al unității, influențând rareori politica. În 1940 a fost de acord cu decizia cabinetului de a căuta să încheie un armistițiu cu Germania și cu înlocuirea sa de către guvernul Franței de la Vichy. A fost închis de către germani între 1943 și 1944. În 1944 l-a recunoscut pe Charles de Gaulle ca șef al guvernului provizoriu.

Lebrun, Elisabeth Vigée-

Vezi Vigée-Lebrun, Elisabeth

Le Carré, John
născut **David John Moore Cornwell**

(n. 19.10.1931, Poole, Dorste, Anglia)

Romancier britanic. Ca diplomat în Germania de Vest începând din 1959, a dobândit informații de primă mână în domeniul spionajului internațional. Și-a dedicat întregul timp scrisului, după succesul celui de-al treilea roman al său, realist, plin de suspans, intitulat *Spionul care a venit din frig* (The Spy Who Come from the Cold, 1963; ecranizare, 1965). Trilogia *Cârpaci, croitor, soldat, spion* (Tinker, Tailor, Soldier, Spy, 1974), *Onorabilul elev* (The Honourable Schoolboy, 1977) și *Oamenii lui Smiley* (Smiley's People, 1980) are în centru pe agentul George Smiley. Alte romane sunt *Micuța toboșară* (The Little Drummer Girl, 1983; ecranizare, 1984) și *Casa Rusia* (The Russia House, 1989; ecranizare, 1990).

Le Châtelier, Henry-Louis

(08.10.1850, Paris, Franța – 17.09.1936, Miribel-les-Échelles)

Chimist francez. Profesor la Collège de France și la Sorbona, este cunoscut mai ales pentru principiul lui Le Châtelier, care face posibilă prezicerea efectului unei schimbări de condiții (temperatură, presiune sau gradul de concentrare a componentelor) asupra unei reacții chimice. Principiul, aplicat în industria chimică pentru realizarea proceselor chimice cele mai eficiente și profitabile, poate fi formulat astfel: un sistem în echilibru, când este supus unei perturbări, răspunde într-un fel care tinde să-i minimalizeze efectul. Le Châtelier a influențat puternic fizica termică, metalurgia, producerea cimentului, a sticlei, combustibililor, substanțelor explozive.

Lechfeld, Bătălia de la ~

(955 d.Hr.)

Bătălie în cadrul căreia împăratul german Otto I a înfrânt decisiv invazia maghiarilor.

Purtată la Lechfeld, o câmpie din apropierea orașului actual Augsburg, Germania, a marcat ultima tentativă ungară de a invada Germania.

lecitină

Una dintre fosfolipide (numite și fosfatidil coline), importante în structura celulei și în metabolism. Sunt compuse din fosfați, coline, glicerol și doi acizi grași. Mai multe perechi de acizi grași diferențiază diversele lecitine. Lecitina comercială, agent de umectare și emulsie, folosit la hrănirea animalelor, în amestecuri și produse de copt, în ciocolată, cosmetice și săpunuri, insecticide, vopsele și plastice, este un amestec de lecitine și alte fosfolipide, sub forma unui ulei comestibil.

Leclerc, Jacques-Phillipe
născut Philippe-Marie, Viconte de Hauteclocque

(22.11.1902, Belloy-Saint-Leonard, Franța – 28.11.1947, Colomb-Bechar, Algeria)

General francez din Al Doilea Război Mondial. A fost prins în 1939 de germani, dar a evadat în Anglia, unde, pentru a-și proteja familia, și-a luat pseudonimul Leclerc și s-a alăturat forțelor Franței Libere ale lui Charles de Gaulle. A obținut câteva victorii în Africa Ecuatorială franceză și Africa de Nord, iar în 1944, a comandat o divizie franceză în cadrul invaziei din Normandia. Pe 25 august, a primit capitularea comandantului german al Parisului. A murit într-un accident de avion și a fost numit post-mortem mareșal al Franței.

Le Corbusier
născut Charles-Édouard Jeanneret

(06.10.1887, La Chaux-de-Fonds, Elveția – 27.08.1965, Cap Martin, Franța)

Arhitect și proiectant de orașe elvețiano-francez. La vârsta de 13 ani a început să studieze emailatul și gravura cadranelor de ceas; profesorul său l-a încurajat să devină arhitect. Multe dintre idei i-au venit în timpul călătoriilor prin Europa (1907–1911). După ce s-a stabilit în Paris, Le Corbusier (nume preluat de la numele de familie al unui strămoș) și pictorul Amédée Ozenfant (1886–1966) au formulat ideile purismului, o estetică bazată pe formele geometrice simple și pure ale obiectelor cotidiene. Primele sale lucrări au fost planuri teoretice pentru orașe cu zgârie-nori și locuințe produse în serie; a declarat că „o casă este o mașină de locuit". Vila Savoye din Poissy (1929–1930), cu structura ridicată pe coloane subțiri, cu planul deschis al etajelor, ferestrele lungi și înguste și terasa pe acoperiș, l-a consacrat ca un exponent major al stilului internațional. Alte proiecte sunt unitatea de locuire și capela bisericii Notre-Dame-du-Haut, din Ronchamp (1950–1955). Clădirile sale guvernamentale din Chandigarh, India (începute în 1950), cu umbrarele lor imense de beton, fațadele sculpturale și liniile abrupte ale acoperișului, reprezintă prima aplicație la scară mare a principiilor sale de proiectare urbană. Numeroasele lucrări, planuri și scrieri ale lui Le Corbusier au inspirat experimente arhitecturale ulterioare de avangardă în lumea întreagă.

lectisternium

(*în latină*: *lectum sternere*, a întinde un divan)

Ritual străvechi grec și roman, în care este oferită o masă zeilor și zeițelor, ale căror imagini erau așezate pe un divan, în stradă. La origine, în Grecia, divanurile erau pregătite pentru trei perechi de zei: Apollo și Leto, Herakles și Artemis, Hermes și Poseidon. În timpul ospățului, care dura șapte sau opt zile, cetățenii păstrau casa deschisă, datornicii și prizonierii erau eliberați și se făceau toate eforturile pentru a izgoni tristețea. Același ritual a fost folosit ulterior pentru a venera alți zei. În epoca creștină, cuvântul era folosit pentru a numi un ospăț în amintirea morților.

LED /light-emitting diode/

(diodă luminescentă)

Diodă semiconductoare producătoare, ca efect al electroluminescenței, de lumină vizibilă sau infraroșie, atunci când este străbătută de un curent electric. Diodele cu lumină vizibilă se folosesc în multe dispozitive electronice, cum ar fi lămpile de semnalizare (de ex. un indicator pornit/oprit); când sunt aranjate într-o rețea, servesc la afișarea unor litere sau numere în cadrul afișajelor alfanumerice. Diodele cu infraroșii sunt folosite în optica electronică (de ex., la aparate de fotografiat cu reglaj automat și la telecomenzi de televiziune) și ca surse de lumină în sisteme de comunicații la mare distanță cu fibră optică. Diodele sunt formate din așa-numiții semiconductori compuși III-V, legați de arsenidul de galiu. Consumă puțină energie, sunt rezistente și puțin costisitoare.

Leda

În legenda greacă, fiică a regelui Thestius al Etoliei și soție a regelui Tindar al Lacedemoniei (Spartei). Vizitată de Zeus sub formă de lebădă, a zămislit-o pe Elena din Troia. Se mai spunea uneori că Zeus

ar fi tatăl fiului ei Pollux, iar soțul Ledei, Tindar, era considerat tată al geamănului acestuia, Castor (*vezi* Dioscuri). Tindar era și tatăl celeilalte fiice a Ledei, Clitemnestra, care s-a căsătorit cu Agamemnon.

Lederberg, Joshua

(23.05.1925, Montclair, New Jersey, SUA – 02.02.2008, New York, New York)

Genetician american. Împreună cu studentul său Norton Zinder, a descoperit că unele virusuri erau capabile de a transmite gene bacteriene de la o bacterie la alta, descoperire care a transformat bacteria într-o unealtă la fel de importantă în studiul geneticii precum drosofila și mucegaiul de pâine *Neurospora*. A dezvoltat tehnici ingenioase de înmulțire pentru genetica bacteriană. În 1958, a împărțit Premiul Nobel cu George Wells Beadle și Edward L. Tatum, pentru descoperirea mecanismelor de recombinare genetică în bacterii.

Ledoux, Claude-Nicolas

(21.03.1736, Dormans-sur-Marne, Franța – 19.11.1806, Paris)

Arhitect francez. În anii 1760 și la începutul anilor 1770 a proiectat locuințe particulare într-un stil inovator neoclasic, printre ele fiind celebrul castel de la Louveciennes (1771–1773), proprietatea doamnei du Barry. A proiectat o nouă fabrică de sare și o zonă urbană învecinată cu Salines de Chaux, Arc-et-Senans; proiectul, în cadrul căruia locuințele muncitorilor creau un inel în jurul fabricii, a fost conceput atât pentru a facilita producția, cât și pentru a oferi condiții sănătoase lucrătorilor. Teatrul din Besançon (1771–1773) a fost revoluționar prin ideea distribuirii de scaune atât pentru publicul obișnuit, cât și pentru clasele superioare. Complicatele clădiri ale vămilor *(barières)* proiectate de el în Paris (1785–1789) s-au dovedit a fi ruinător de scumpe, iar Ledoux a fost înlăturat de la conducerea lucrărilor. Arestat în timpul Revoluției Franceze, nu a mai profesat după eliberare.

Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste

(02.02.1807, Paris, Franța – 31.12.1874, Fontenay-aux-Roses)

Politician radical francez. A fost ales în Camera Deputaților în 1839, dar insistența lui asupra necesității unei guvernări republicane l-a izolat de ceilalți stângiști. În urma Revoluției din Februarie, datorită influenței sale ca ministru de interne în cadrul guvernului provizoriu (1848), alegerile pentru un nou legislativ au fost pentru prima dată organizate conform votului universal. În 1849 a cerut destituirea lui Louis-Napoléon (ulterior Napoleon III) și a condus o insurecție eșuată. A fugit în Anglia, dar s-a întors în Franța în urma amnistiei din 1870.

Lee, Ang

(n. 1954)

Regizor de film american de origine taiwaneză. S-a mutat în SUA în 1978, unde a lucrat inițial ca scenarist. A scris și regizat *Mâini care împing* (Pushing Hands, 1992) și ulterior comediile originale *Ospățul de nuntă* (The Wedding Banquet, 1993) și *Mănâncă bea bărbat femeie* (Eat Drink Man Woman, 1994), care au fost apreciate la nivel internațional. A mai regizat apreciatul *Rațiune și simțire* (Sense and sensibility, 1995) și filmul scris de el însuși *Furtuna de gheață* (The Ice Storm, 1997), precum și *Brokeback Mountain – O iubire secretă* (2005, Premiul Oscar pentru regie).

Lee, Ann

(29.02.1736, Manchester, Anglia – 08.09.1784, Watervliet, New York, SUA)

Conducătoare religioasă britanico-americană. În tinerețe muncitoare de fabrică la Manchester, s-a alăturat în 1758 grupului Shakers și a devenit recunoscută ca lider în 1770. Persecutată de către autoritățile engleze și constrânsă de ceea ce a considerat a fi o viziune, a emigrat în America (1744). Împreună cu un grup de adepți, a fondat în 1776 o așezare la Niskeyuna (actualul Watervliet), New York, iar ulterior mișcarea ei s-a răspândit rapid. Mamei Ann, așa cum începuse a fi cunoscută, i s-au atribuit miracole, cum ar fi vindecarea prin atingere a bolnavilor. A fost pentru scurt timp închisă sub acuzația de trădare, în urma doctrinelor ei pacifiste și refuzului de a semna un jurământ de credință.

Lee, Bruce *născut* Lee Yuen Kam

(27.11.1940, San Francisco, California, SUA – 20.07.1973, Hong Kong)

Actor american de film. Născut în San Francisco, fiu al unui star chinez de operă ambulantă, și-a petrecut copilăria în Hong Kong, unde a jucat în câteva filme. În anii 1970 a devenit o vedetă foarte populară în filme de arte marțiale, precum *Prima Furie* (First of Fury, 1972) și *Intrarea dragonului* (Enter the Dragon, 1973), care au ajuns la un cult internațional. Cariera i-a fost întreruptă de moartea subită, la vârsta de 33 de ani, din cauza unui edem cerebral suferit după luarea unui analgezic. Fiul său,

Brandon Lee (1965–1993), era pe cale de a deveni un star al filmelor de acțiune, când a murit în urma unui accident cu arme de foc, în timpul unor filmări.

Lee, Gypsy Rose
născută **Rose Louise Hovick**
(09.01.1914, Seattle, Washington, SUA - 26.04.1970, Los Angeles, California)

Artistă americană de striptease. A apărut din 1919 într-un vodevil, împreună cu sora sa, iar debutul său în genul burlesc a fost în 1929. A devenit figura centrală a Teatrului Republican Billy Minsky de pe Broadway (1931) și a apărut în *Ziegfeld Follies* (1936). Remarcată pentru grația și stilul ei, a devenit cea mai cunoscută actriță de striptease din toate timpurile. După retragerea de pe scenă (1937), a apărut în cluburi de noapte și la televizor. Autobiografia sa, *Gypsy* (1957), a stat la baza unui spectacol muzical de succes, din 1959 (ecranizat în 1962).

Gypsy Rose Lee, 1944

PRIN AMABILITATEA COMPANIEI UNITED ARTISTS CORPORATION; FOTOGRAFIE DIN ARHIVA DE FOTO ȘI FILM A MUZEULUI DE ARTĂ MODERNĂ, NEW YORK

Lee, Harper
(n. 28.04.1926, Monroeville, Alabama, SUA)

Romancieră americană. Fiică a unui avocat, Lee a studiat la Universitatea din Alabama, dar a plecat la New York înainte de a obține licența în drept. A fost ajutată de un editor să transforme o serie de nuvele în romanul *Să omori o pasăre cântătoare* (To Kill a Mockingbird, 1960). Singurul roman publicat vreodată de Lee avea să fie lăudat la scară națională, câștigând Premiul Pulitzer (1961). A devenit un film memorabil în anul 1962. Eroul romanului este inimosul avocat alb Atticus Finch, care, în ciuda opoziției opiniei publice, apără un negru acuzat pe nedrept de violarea unei fetițe albe, acțiune rău văzută de opinia publică.

Lee, Henry
(29.01.1756, Prince William County, Virginia – 25.03.1818, Cumberland Island, Georgia, SUA)

Ofițer și politician american. A devenit comandant de cavalerie în cadrul Revoluției Americane și a obținut victorii la Paulus Hook, New Jersey, și în Sud. A ocupat postul de guvernator al statului Virginia între 1791 și 1794. Membru al Camerei Reprezentanților (1799–1801), a scris rezoluția care îl elogia pe George Washington ca „primul la război, primul la pace, primul în inima compatrioților". După 1800, Lee a eșuat în câteva speculații financiare și cu proprietăți, fiind de două ori închis pentru datorii. A fost tatăl lui Robert E. Lee.

Lee, Ivy Ledbetter
(16.07.1877, Cedartown, Georgia, SUA – 09.11.1934, New York, New York)

Pionier american în domeniul relațiilor publice. Născut în Cedartown, Georgia, a lucrat ca reporter de ziar, înainte de a deveni reprezentant al presei pentru un grup de mineri (1906) și pentru firma Pennsylvania Railroad Co. (1912). Succesul lui în îmbunătățirea imaginii publice a acestora i-a atras mulți clienți puternici, inclusiv interesul familiei Rockefeller. Cea mai mare inovație a lui a fost franchețea față de presă, pe care o informa asupra oricărui lucru notabil legat de companiile pe care le reprezenta.

Lee, Peggy
născută **Norma Deloris Egstrom**
(26.05.1920, Jamestown, Dakota de Nord, SUA - 21.01.2002, Los Angeles, California)

Cunoscută cântăreață americană. A avut o copilărie dificilă, după moartea timpurie a mamei. Membră a unui grup în Chicago, a fost angajată de Benny Goodman ca principala sa cântăreață (1941). A început o carieră solo în 1943, colaborând deseori cu soțul ei, Dave Barbour, la melodii precum *Fever*, *Mañana* și la cântece destinate filmului lui Walt Disney *Doamna și vagabondul* (Lady and the tramp, 1955). Cu vocea sa ușoară, puțin răgușită, de obicei susținută de aranjamente muzicale inspirate din jazz, a produs alte hituri precum *Lover* și *Is That All There Is?*

Lee, Richard Henry
(20.01.1732, Stratford, Virginia, SUA - 19.06.1794, Chantilly, Virginia)

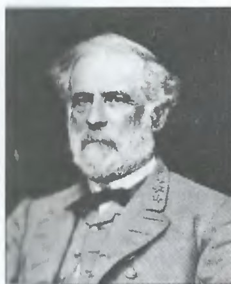
Om de stat american. A ocupat posturi în Camera Cetățenilor din Virginia (1758–1775) și s-a opus Legii timbrului și Legilor Townshend. A contribuit la formarea Comitetelor de Corespondență și a fost activ în primul și al doilea Congres Continental. La 7 iunie 1776 a introdus o rezoluție cerând independența față de Marea Britanie. Aceasta a fost adoptată și a dus la Declarația de Independență, pe care a semnat-o, la fel ca și Articolele Confederației. A făcut parte din Congres între 1784 și 1789 și a fost președintele acestuia în 1784. S-a opus ratificării

Constituției SUA, pentru că îi lipsea o declarație de drepturi, dar ulterior a ocupat un loc în primul Senat al SUA (1789–1792).

Lee, Robert E(dward)

(19.01.1807, Stratford, comitatul Westmoreland, Virginia, SUA – 12.10.1870, Lexington, Virginia)

Conducător militar confederat și american. Născut la Stratford, Virginia, fiu al lui Henry Lee, a absolvit colegiul West Point, apoi a ocupat posturi în corpurile de inginerie și a luptat în Războiul Mexican, sub conducerea lui Winfield Scott. S-a transferat la cavalerie în 1855 și a comandat forțe de frontieră în Texas (1856–1857). În 1859 a condus trupele americane pentru a înăbuși insurecția sclavilor de la Harpers Ferry. În 1861 i-a fost oferită comanda unei noi armate, formată pentru a obliga statele sudiste să se întoarcă în Uniune. Deși se opunea secesiunii, a refuzat. După separarea statului său natal, Virginia, a devenit comandantul forțelor Virginiei în Războiul Civil American și consilier al lui Jefferson Davis, președintele Confederației. După rănirea lui Joseph Johnston, i s-a dat comanda armatei din Virginia de Nord (1862) și a respins forțele unioniste în cadrul Bătăliei de Șapte Zile. A obținut victorii la Bull Run, Fredericksburg și Chancellorsville. Încercările sale de a alunga trupele unioniste din Virginia prin atacarea Nordului au eșuat la Antietam și Gettysburg. În 1864–1865 a condus campanii defensive împotriva forțelor unioniste sub conducerea lui Ulysses S. Grant, care au cauzat mari pierderi Uniunii. Lee și-a oprit retragerea în spatele fortificațiilor de la Petersburg și Richmond (*vezi* Campania Petersburg). Până în luna aprilie a anului 1865, forțele slăbite și proviziile împuținate l-au obligat pe Lee, acum general al tuturor armatelor Confederației, să capituleze la Appomattox. A rămas un erou al Sudului și a acceptat postul de președinte al Colegiului Washington, post în care a rămas până la moarte.

Robert E. Lee, 1865

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Lee, Spike *născut* Shelton Jackson

(n. 20.03.1957, Atlanta, Georgia, SUA)

Regizor american de film. Crescut în Brooklyn, New York, a obținut licența de film la Universitatea din New York, unde a început să scrie, să regizeze, să producă și să joace în filmele sale despre viața afro-americanilor. *Trebuie s-o aibă* (She's Gotta Have It, 1986) a atras atenție asupra sa; a fost urmat de *În tabere opuse* (School Daze, 1988) și apoi de marele succese *Fă ce se cuvine* (Do the Right Thing, 1989), *Febra junglei* (Jungle Fever, 1991), *Malcolm X* (1992), *Crooklyn* (1994) și *Vara lui Sam* (Summer of Sam, 1999), întărindu-i reputația de cel mai bun regizor american de culoare.

Lee, William

(1550?, Calverton, Nottinghamshire, Anglia – 1610?, Paris, Franța)

Inventator britanic al primei mașini de tricotat. Modelul lui Lee (1589) a fost singurul folosit timp de secole, iar principiul său de operare este încă în uz. Elisabeta I i-a refuzat în două rânduri brevetul, îngrijorată de soarta împletitorilor din regat. Cu sprijinul lui Henric IV al Franței, Lee a produs ulterior tricotaje la Rouen.

Leech, John

(29.08.1817, Londra, Anglia – 29.10.1864, Londra)

Caricaturist britanic. A renunțat la studiul medicinei pentru a realiza schițe și gravuri comice pentru reviste, mai ales pentru *Punch*. A colaborat cu George Cruikshank, dar a părăsit ulterior elementele terifiante și satirice ale caricaturii engleze tradiționale pentru a-și crea stilul propriu, persiflând urbanitatea ilară a clasei de mijloc și subliniind caracterele umane prin contrastele emfatice ale diferitelor grupuri. Împreună cu John Tenniel a creat imaginea lui John Bull, un englez jovial, îndrăzneț și sigur pe sine, îmbrăcat uneori într-o jiletcă Union Jack, cu un buldog la picior.

Leeds

Oraș, 715 404 loc. (2001), în provincia West Yorkshire, din Anglia. Este așezat pe râul Aire, la NE de Manchester. A fost la origine o comună anglo-saxonă și a fost înregistrat ca oraș în 1626, devenind un prim centru al industriei lânii. Terminarea în 1816 a Canalului Leeds–Liverpool i-a stimulat dezvoltarea, iar sfârșitul secolului a marcat extinderea rapidă a producției industriale de confecții. Găzduiește Universitatea din Leeds.

Lee Kuan Yew

(n. 16.09.1923, Singapore)

Prim-ministru al statului Singapore (1959–1990). Născut într-o familie chineză bogată, Lee a studiat la Universitatea Cambridge și a devenit avocat și socialist. A lucrat drept

Lee Kuan Yew
KEYSTONE

consilier legal în cadrul sindicatelor muncitorești și a fost ales în consiliul legislativ din Singapore (1955), pe vremea când țara era încă o colonie regală britanică. A contribuit la obținerea autoguvernării în Singapore și, candidând ca anticolonialist și anticomunist, a fost ales prim-ministru în 1959. Printre numeroasele sale reforme se numără și emanciparea femeilor. A inclus rapid țara în Federația Malaysiei (1963–1965); la retragerea sa din politică, Singapore devenise un stat suveran. Lee a industrializat țara și a făcut din Singapore cea mai prosperă națiune din SE Asiei. A obținut atât condiții civilizate de muncă, cât și un standard ridicat de trai pentru lucrători, deși guvernarea sa ușor autoritară a violat câteodată libertățile civile.

Lee Teng-hui

(n. 15.01.1923, lângă Tan-shui, Taiwan)

Primul președinte (1988–2000) al Taiwanului (Republica China) născut în Taiwan. A devenit președinte în 1988, după moartea lui Chiang Ching-kuo. A fost reales în 1990 și a înregistrat o victorie răsunătoare în 1996, în primele alegeri prezidențiale directe. Lee a preferat o politică de „diplomație flexibilă" în relațiile cu Republica Populară Chineză. Succesorul său, Chen Shui-Bian, a fost primul președinte membru al Partidului Naționalist.

Leeuwenhoek, Antonie van

(24.10.1632, Delft, Țările de Jos – 26.08.1723, Delft)

MUZEUL NAȚIONAL, AMSTERDAM
Antonie van Leeuwenhoek, portret de Jan Verkolje; Rijksmuseum, Amsterdam

Savant olandez. În tinerețe a slujit ca ucenic la un comerciant de vestimentație și materiale textile în Delft; o ulterioară poziție civilă i-a permis să își rezerve timp pentru hobby-ul său: șlefuirea lentilelor și folosirea lor pentru a studia obiecte minuscule. Folosind microscoapele sale simple, a observat protozoare din apa de ploaie, de lac și de fântână, precum și bacteriile din gura și intestinele umane. A descoperit și corpusculii de sânge, capilarele și structura musculară și a nervilor, iar în 1677 a descris pentru prima dată spermatozoizii la insecte, câini și oameni. Studiile sale privind animalele inferioare au constituit argumente împotriva teoriei generației spontanee, iar observațiile sale au contribuit la fondarea bacteriologiei și a protozoologiei.

Leeward

Vezi Insulele de sub Vânt

Lefèvre d'Étaples, Jacques

(/?/1455, Étaples, Franța – /?/03.1536, Nérac)

Umanist, teolog și traducător francez. Hirotonisit preot, a predat filozofia la Paris (1490–1507), apoi a intrat la mănăstirea St.-Germain-des-Prés. Suspectat de protestantism, s-a mutat temporar la Strasbourg și ulterior la Nérac, unde a fost protejat de către regina Navarrei. Descotorosindu-se de ideile scolasticii medievale, a sprijinit studiile biblice, la începutul Reformei. A tradus Biblia în franceză și a scris comentarii despre Sf. Pavel, precum și lucrări mistice și filozofice.

Le Gallienne, Eva

(11.01.1899, Londra, Anglia – 03.06.1991, Weston, Connecticut, SUA)

Actriță și regizoare americană de origine britanică. După ce s-a mutat în New York în 1915, a jucat în roluri minore, înainte de a apărea în *Liliom* (1921). A fondat Teatrul de Repertoriu Civic (1926–1933), unde a regizat și jucat în piese de Anton Cehov, Henrik Ibsen și alți dramaturgi, mai puțin cunoscuți de audiența americană. Ulterior, a contribuit la înființarea efemerului Teatru de Repertoriu American (1946–1947). Cea mai notabilă apariție târzie a fost într-o repunere în scenă, în anul 1976, a piesei *Familia regală*.

legarea cărților

Unire a unor foi de hârtie sau de pergament, pentru a alcătui o carte sau un codex. Tehnologia de legare a cărților s-a dezvoltat atunci când codexul a înlocuit sulurile. Primele cărți legate erau splendid decorate, dar cea mai tipică decorare artistică a cărților legate este realizată de legătura în piele, produsă pentru prima dată în cadrul Bisericii Copte Egiptene. Cărțile rare, documentele istorice și manuscrisele sunt legate manual. Astăzi, coperta cărții este atașată paginilor cu ajutorul unei mașini.

legământ

În Vechiul Testament, înțelegere sau tratat între popoare sau națiuni, dar mai ales

promisiunile pe care Dumnezeu le-a făcut omenirii (de ex., promisiunea făcută lui Noe că pământul nu va mai fi niciodată distrus de vreun potop sau promisiunea făcută lui Avraam că urmașii lui se vor înmulți și vor stăpâni țara lui Israel). Revelarea legii lui Dumnezeu către Moise pe muntele Sinai a creat un pact între Dumnezeu și Israel, cunoscut sub numele de Legământul de pe Sinai. În creștinism, moartea lui Iisus a stabilit un nou legământ între Dumnezeu și umanitate. Islamul susține că Ultimul Legământ a fost făcut între Dumnezeu și profetul Mahomed.

legătură covalentă

Forță care ține atomii dintr-o moleculă împreună, ca entitate specifică, separată (în opoziție, de ex., cu agregații coloidali; *vezi* legături). În legăturile covalente, una sau mai multe perechi de electroni de valență sunt puși în comun de doi atomi, pentru a conferi fiecăruia stabilitatea întâlnită la un gaz rar. În legăturile simple (de ex. H–H în H_2) o singură legătură de electroni este împărțită; în legăturile duble (de ex. O=O în O_2 sau $H_2C{=}CH_2$ în etilenă), există două perechi de electroni; în legăturile triple (de ex. HC≡CH în acetilenă), trei perechi. În legăturile covalente coordinative sunt împărțite perechi de electroni adiționali cu un alt atom, formând de obicei un grup funcțional, precum sulfatul sau fosfatul. Numărul legăturilor și atomilor participanți în fiecare dintre acestea dau configurația moleculelor; micile sarcini pozitive sau negative la capetele opuse ale legăturii covalente reprezintă motivul pentru care majoritatea moleculelor prezintă o anumită polaritate (*vezi* electrofil, nucleofil). Carbonul, în compușii organici, are patru legături simple, orientate spre vârful unui tetraedru; ca rezultat, unele molecule au forme „în oglindă" (*vezi* activitate optică). Legăturile duble sunt rigide, ducând la posibili izomeri geometrici (*vezi* izomerie). Unele tipuri de legături, precum legăturile din amide care unesc aminoacizii în peptide și în proteine (legături peptidice), deși aparent simple, au unele caracteristici ale legăturilor duble, datorită structurii electronice a atomilor participanți. Configurațiile enzimelor și ale substraturilor lor, determinate de legăturile lor covalente (mai ales de legăturile peptidice) și de legăturile de hidrogen, sunt cruciale în reacțiile la care participă și fundamentale tuturor formelor de viață. *Vezi* compus aromatic, legătură ionică.

legătură de hidrogen

Interacțiune implicând un atom de hidrogen situat între o pereche de alți atomi, având o înaltă afinitate pentru electroni; o astfel de legătură este mai slabă decât legătura ionică sau legătura covalentă, dar mai puternică decât forțele van Der Waals. Legăturile de hidrogen pot exista între atomi din molecule diferite sau făcând parte din aceeași moleculă. Un atom al perechii (donorul), în general un atom de fluor, de azot sau de oxigen, este legat covalent de un atom de hidrogen, la electronii căruia participă în mod inegal; înalta lui afinitate cu electronii face ca hidrogenul să capete o sarcină ușor pozitivă. Celălalt atom al perechii (acceptorul), de asemenea în general F, N sau O, nu-și împarte perechea de electroni, ceea ce îi dă o sarcină ușor negativă. În principal prin atracție electrostatică, atomul donor își împarte efectiv hidrogenul cu atomul acceptor, formând o legătură. Datorită extinsei sale legături de hidrogen, apa (H_2O) este lichidă pentru un interval de temperaturi mult mai larg decât ar fi de așteptat de la o moleculă de dimensiunile sale. Apa este, de asemenea, un bun solvent al compușilor ionici și al multor altora, deoarece formează cu ușurință legături de hidrogen cu substanța. Legăturile de oxigen dintre aminoacizii din proteine determină structura terțiară a acestora. Legăturile de hidrogen dintre bazele ce conțin azot, din nucleotidele de pe cele două lanțuri de ADN (guanine cu citozine, adenine cu timine) dau naștere structurii dubluelicoidale, crucială pentru transmiterea informațiilor genetice.

legătură ionică

Atracție electrostatică între ioni cu sarcini electrice opuse dintr-un compus chimic. O astfel de legătură se formează atunci când un electron este transferat de la un atom neutru (de regulă, un atom de metal, care devine cation) la altul (de obicei, un atom al unui element nemetalic sau o grupare chimică, care devine anion). Cele două tipuri de ioni sunt legate prin acțiunea forțelor electrostatice într-o substanță solidă care nu are molecule neutre; fiecare ion dintr-o astfel de structură ordonată cristalină se învecinează cu ioni de sarcină opusă. De exemplu, când cristalele de sare obișnuită (clorură de sodiu, NaCl) se dizolvă în apă, ele disociază (*vezi* disociație) în două categorii de ioni, egale numeric, cationii de sodiu (Na^+) și anionii de clor (Cl^-). *Vezi și* legături chimice; legătură covalentă.

legături chimice

Interacțiuni care asociază atomii în molecule, ioni, cristale, metale și alte structuri stabile. Atunci când nucleele atomilor și electronii interacționează, ei tind să se distribuie în așa fel încât energia totală să fie cât mai scăzută. Dacă energia unui aranjament de grup este mai mică decât suma energiilor componente, atunci se formează structuri stabile. Numărul de legături pe care un atom le poate realiza, valența sa, este egal cu numărul de electroni pe care îi primește sau pe care îi cedează. Legăturile covalente formează molecule; atomii se leagă de anumiți alți atomi punând în comun o pereche de electroni. Dacă distribuția electronilor este egală, atunci molecula nu este polară; dacă ea este inegală, atunci molecula este un dipol electric. Legăturile ionice reprezintă extrema distribuției inegale. Unii atomi cedează electroni, devenind cationi. Alți atomi primesc electroni și devin anioni. Toți ionii sunt legați prin forțele electrostatice. La metalele cu structură cristalină, o împărțire difuză de electroni leagă atomii între ei (legătură metalică). Alte tipuri de legături sunt: legătura de hidrogen și cea a compușilor aromatici; coordonarea legăturilor covalente, legăturile multicentrice, exemplificate de hidrurile de bor, unde mai mult de doi atomi împart perechi egale de electroni; și legăturile, încă insuficient înțelese, din sistemele de coordonare. *Vezi și* forțe van Der Waals.

lege antitrust

Lege care limitează concurența neloială sau tendințele monopoliste în afaceri. În legislația Statelor Unite, cea mai cunoscută lege de acest tip este Legea Sherman, din 1890, prin care se declarau ilegale „orice contract, înțelegere sau conspirație dăunătoare comerțului". Legea antitrust Clayton, din 1914, amendată în 1936 prin legea Robinson-Patman, interzice discriminarea clienților prin prețuri sau alte mijloace; de asemenea, interzice fuziunea sau cumpărarea unor companii, atunci când acestea duc la „reducerea substanțială a competiției". Legislația antitrust face referiri și la organizațiile sindicale.

Lege de împuternicire

Lege adoptată de Reichstagul german în 1933, care îi permitea lui Adolf Hitler să-și atribuie puteri dictatoriale. Deputații din Partidul Național-Socialist, Partidul Popular Național German și Partidul de Centru au votat în favoarea legii care permitea guvernului lui Hitler să emită decrete, independent de Reichstag și de președinție. Legea i-a oferit lui Hitler un punct de plecare pentru primii pași în direcția revoluției național-socialiste.

Legile de întărire /Force acts/

Serie de patru documente aprobate de Congresul SUA (1870–1875) pentru a proteja drepturile acordate negrilor prin Amendamentele 14 și 15 ale Constituției. Actele permit autorităților federale să sancționeze orice amestec ce ar obstrucționa candidatura, dreptul de vot, deținerea de funcții și îndeplinirea datoriei de jurat de către persoanele de culoare. Încălcarea acestor documente a generat peste 5 000 de sancțiuni și 1 250 de condamnări în sudul SUA. Ulterior, Curtea Supremă de Justiție a casat anumite articole ale acestor legi, considerându-le neconstituționale.

lege marțială

Lege care prevede guvernarea temporară a unei anumite zone de către forțe militare, în timp de război sau de stare excepțională, când autoritățile civile sunt considerate incapabile să funcționeze. Sub legea marțială, drepturile civile sunt de obicei suspendate, iar activitățile curților civile sunt limitate sau înlocuite complet de către tribunale militare. Aplicarea ei este limitată în primul rând de legislația internațională și de convențiile de război. Deși temporară în teorie, o stare de lege marțială poate fi în fapt continuată pe termen nedefinit. *Vezi* drepturile omului; crime de război.

lege militară

Lege destinată să guverneze forțele armate și personalul auxiliar civil. Ea nu exonerează personalul militar de la obligațiile față de codul civil al țării sale sau față de dreptul internațional. Răzvrătirea, insubordonarea, dezertarea, erorile de conduită și alte abateri de la disciplina militară constituie încălcări ale legii militare; incriminații pot fi aduși în fața curții marțiale. Abaterile minore pot fi penalizate de un ofițer comandant (de ex., prin privarea de anumite drepturi sau de libertate).

lege naturală

În jurisprudență și în filozofia politică, sistem de drept sau de justiție comun întregii omeniri și care își are sursa mai degrabă în natură decât în regulile societății, numite și drept pozitiv. În filozofia științei, judecată generală care descrie și/sau explică evoluția evenimentelor naturale (de ex.

legile mișcării ale lui Newton). Acestui concept i se poate stabili originea la Aristotel, care susținea că ceea ce este „corect după natură" nu este întotdeauna „corect după lege". Într-o formă sau alta, existența legii naturale a fost susținută de stoici (*vezi* stoicism), de Cicero, de juriștii romani, de Sf. Pavel, de Sf. Augustin, de Grațian, de Toma d'Aquino și Duns Scotus, de William Ockham și de Francisco Suárez. În perioada modernă, Hugo Grotius a insistat pe faptul că legea naturală rămâne valabilă chiar și în ipoteza în care Dumnezeu nu există, iar Thomas Hobbes a definit legea naturală ca „un precept de ordine generală, descoperit de către rațiune, prin intermediul căruia un om este oprit să facă ceea ce este dăunător pentru viața sa". Hobbes a încercat să construiască un sistem de drept deducând legile pe cale rațională, plecând de la o ipotetică stare naturală și de la ideea unui contract social între guvernanți și supuși. John Locke s-a distanțat de Hobbes, descriind starea naturală ca pe o societate primitivă în care oameni egali și liberi respectă legea naturală. Jean-Jacques Rousseau a postulat existența „bunului sălbatic", virtuos în izolarea sa și condus de două principii „anterioare rațiunii": instinctul de conservare și mila. Declarația de Independență se referă doar pe scurt la „legile naturale" înainte de a menționa egalitatea și alte drepturi „inalienabile" ca fiind „evidente prin ele însele". Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, redactată în Franța, afirmă libertatea, dreptul la proprietate, securitatea personală și rezistența la opresiune ca „drepturi naturale imprescriptibile". Interesul pentru conceptul de lege naturală a scăzut dramatic în sec. XIX, în parte ca rezultat al atacurilor sceptice din partea lui Jeremy Bentham și a altor susținători ai utilitarismului; el a renăscut la jumătatea sec. XX, în lumina crimelor comise de regimul nazist în Al Doilea Război Mondial. Scepticismul față de legea naturală și de drepturile naturale a rămas totuși puternic, iar autorii ulteriori vorbesc aproape invariabil despre drepturile omului mai degrabă decât despre cele naturale.

legea acțiunii maselor

Lege fundamentală a cineticii chimice (studiul vitezei reacțiilor chimice), enunțată în 1864–1879 de către cercetătorii norvegieni Cato M. Guldberg (1836–1902) și Peter Waage (1833–1900). Legea postulează că viteza de reacție a unei reacții chimice simple este proporțională cu produsul concentrațiilor molare ale substanțelor reactante, fiecare ridicată la puterea numărului de molecule ale acestei substanțe din reacție.

Legea albastră

Regulament american cu privire la lucrul, comerțul și distracția în zilele de duminică. Se spune că această denumire provine dintr-o listă de reglementări de Sabat, publicată (pe hârtie albastră sau cu coperte albastre) în New Haven, Connecticut, SUA, în 1781. În perioada colonială, aceste legi impuneau norme de comportament și de morală. Multe dintre ele au căzut în desuetudine după Revoluția Americană, dar unele, precum interzicerea comercializării băuturilor alcoolice duminica, sunt în vigoare și astăzi în unele zone.

legea asociativității

Lege referitoare la operațiile cu numere. Formula este $a + (b + c) = (a + b) + c$ și $a(bc) = (ab)c$. Enunțul este: termenii sau factorii pot fi asociați în orice fel, rezultatul rămânând același. Aceasta se aplică numerelor întâlnite în mod general: pozitive și negative, întregi și fracții, raționale și iraționale, reale și ireale. Apar și excepții, de exemplu în algebra neasociativă și în seriile infinite divergente. *Vezi și* legea comutativității și legea distributivității.

legea câștigurilor descrescătoare

Lege economică prin care se afirmă că, atunci când unul dintre inputurile folosite în producerea unui bun crește, în vreme ce toate celelalte inputuri rămân fixe, în final se ajunge la un punct în care inputul începe să producă creșteri din ce în ce mai mici ale venitului. De exemplu, un fermier va constata că un anumit număr de muncitori de la ferma lui produce un venit maxim pe cap de muncitor. Dacă se depășește acel număr, venitul pe cap de muncitor va scădea.

Legea ceaiului

(1773)

Lege britanică ce acorda Companiei Britanice a Indiilor de Est monopolul pentru ceaiul din coloniile americane. Prin această lege erau stabilite regulamentele de impozitare, ca să permită acestei companii, în prag de faliment, să-și vândă stocul excedentar de ceai cu prețuri sub cele practicate de concurenții din colonii. Coloniștii s-au opus acestei legi, considerând-o o taxă nejustificată. Mișcarea de rezistență împotriva acestui act a dat naștere scandalului așa-numitei „Partide de ceai" de la Boston.

Legea celor Douăsprezece Table

Cea mai veche codificare a dreptului roman antic, datând după tradiție din 451–450 î.Hr. Se spune că au fost scrise la cererea plebeilor, care-și simțeau drepturile legale restrânse de faptul că verdictele tribunalelor erau date conform unor cutume nescrise, cunoscute doar unui mic grup de patricieni instruiți. Legea celor Douăsprezece Table n-a fost o reformă sau o liberalizare a vechilor cutume; ea recunoștea prerogativele clasei patricienilor și ale familiei patriarhale, legalitatea sclaviei pentru datorii neplătite și interferența cutumei religioase în procesele civile. Deoarece s-au păstrat numai fragmente disparate din cele 12 table, cele mai multe informații despre conținutul lor provin din referințele găsite în texte juridice ulterioare. Venerate de romani ca o primă sursă a dreptului, cele 12 table au suferit modificări ulterioare, dar n-au fost niciodată formal abolite.

Legea comerțului echitabil

Lege din SUA care permite producătorilor de bunuri cu marcă înregistrată să fixeze prețurile minime de vânzare a acestor produse. (În alte părți, se numește menținerea prețurilor.) Legi ale comerțului echitabil au fost adoptate în multe state americane în perioada Marii Depresiuni, pentru a-i proteja pe micii comercianți de scăderea prețurilor din marile lanțuri de magazine și de reducerile de personal în rețeaua comercială, însă majoritatea acestor legi au fost ulterior abrogate la nivel de stat. Criticii acestor legi afirmau că ele restricționau competiția; după Al Doilea Război Mondial, complexitatea canalelor comerciale a contribuit și ea la a face inoperante aceste legi. În 1975, cele câteva legi ce supraviețuiseră au fost abrogate printr-o hotărâre a Congresului.

legea comutativității

Două reguli strâns legate între ele, aplicabile în operațiile cu numere. Ele au următorul enunț: $a + b = b + a$ și $ab = ba$. Pe scurt, legea ar putea fi enunțată în felul următor: numerele care se adună sau se înmulțesc se pot combina în orice ordine. Generalizând, dacă două operații dau același rezultat când sunt realizate în ordine arbitrară, atunci sunt comutative. Apar și excepții (de ex. în multiplicarea vectorilor). *Vezi și* legea asociativității, legea distributivității.

Legea confesiunii

(1673)

Lege aprobată de Parlamentul britanic prin care se cerea deținătorilor de funcții civile și militare să practice religia de stat și să primească sfânta împărtășanie după ritualul Bisericii Anglicane. Deși îndreptată mai ales împotriva romano-catolicilor, efectele ei s-au extins asupra tuturor celor care nu erau anglicani. A fost modificată în 1686, pentru a permite aproape tuturor celor care aveau alte religii decât cea romano-catolică să ocupe astfel de funcții. A fost anulată prin adoptarea unei legi în 1828. În Constituția SUA, articolul VI prevede că funcționarilor nu li se va impune apartenența la o anumită religie. *Vezi și* emanciparea catolică.

legea conservării

În fizică, principiu conform căruia anumite mărimi ale unui sistem izolat nu se modifică în timp. Când o substanță dintr-un sistem izolat își schimbă faza, masa totală rămâne constantă. Când în cadrul unui sistem izolat energia se schimbă dintr-o formă în alta, cantitatea de energie rămâne aceeași. Când într-un sistem izolat are loc un transfer de impuls, cantitatea totală de impuls se păstrează. Același lucru este valabil pentru sarcina electrică dintr-un sistem izolat: sarcina electrică pierdută de o particulă este câștigată de o alta. Legile conservării fac posibilă predictibilitatea comportamentului macroscopic al unui sistem, fără a fi necesară examinarea detaliilor microscopice ale unui proces fizic sau ale unei reacții chimice.

legea distributivității

Una dintre legile referitoare la operațiile numerice. În simboluri, este exprimată astfel: $a(b + c) = ab + ac$. Factorul monomial a este distribuit sau aplicat separat fiecărui termen al factorului polinomial $b + c$, iar produsul rezultat este $ab + ac$. Formula poate fi exprimată și în cuvinte: rezultatul adunării unor numere și al înmulțirii sumei cu un alt număr este egal cu suma produselor obținute prin înmulțirea fiecărui număr cu numărul dat. *Vezi* legea asociativității; legea comutativității.

legea dreptului la muncă

În Statele Unite, lege care interzice diverse măsuri de securitate sindicală, în special cele prin care muncitorilor li se cerea să intre într-un sindicat într-un anumit interval de timp de la angajare. Partizanii unor astfel de legi susțin că sunt mai echitabile pentru că permit oricărei persoane să opteze dacă să se înscrie sau nu în sindicat. Opozanții susțin că reduc siguranța ocupării locului de muncă, pentru că slăbesc puterea de negociere a sindicatelor.

Legea dreptului la vot

Lege promulgată de Congresul SUA în 1965, pentru a asigura drepturi de vot afro-americanilor. Deși al 15-lea Amendament la Constituție (adoptat în 1870) garantase dreptul la vot indiferent de rasă, culoare sau condiție anterioară de servitute, afro-americanii din Sud au fost împiedicați să voteze (prin introducerea taxelor de vot și a testelor de alfabetizare) până la sfârșitul anilor 1960, când Mișcarea pentru Drepturile Civile a atras atenția opiniei publice asupra încălcărilor dreptului lor la vot. Congresul a răspuns prin adoptarea Legii dreptului la vot, care a interzis statelor din Sud folosirea testelor de alfabetizare pentru determinarea capacității de votare. Legile de mai târziu au interzis cu desăvârșire aceste teste și au desființat taxele de vot în cadrul alegerilor statale și locale.

Legea duratei unei funcții

(1867)

Lege care interzicea președintelui SUA să-i înlăture pe membrii cabinetului fără consimțământul Senatului. Adoptată de republicanii radicali din Congres în ciuda vetoului președintelui Andrew Johnson, măsura căuta să-l împiedice pe președinte să-i înlăture pe membrii cabinetului care susțineau politicile dure de reconstrucție ale Congresului. Când Johnson a încercat să-l demită pe secretarul de război Edwin M. Stanton, aliat al republicanilor radicali, aceștia au început procedurile de destituire. Legea a fost abrogată parțial în 1869 și complet în 1887; în 1926 a fost declarată neconstituțională.

legea ebraică

Coduri de legi ale vechiului Israel, găsite în scriptura evreiască (Vechiul Testament). În general, se disting trei coduri separate: Cartea legământului, Codul deuteronomic și Codul preoților. Cartea legământului se găsește în Exod (20–23) și este asemănătoare cu mult mai vechiul Cod al lui Hammurabi, din Babilon. Codul deuteronomic din Deuteronom (12–26) este o explicare a legilor israelite anterioare și a fost folosit în încercarea de a purifica venerarea lui Iahve (Dumnezeu) de influențele canaaneite, precum și de alte influențe (*vezi* reforma deuteronomică). Codul preoților, care se găsește parțial în Exod, cuprinde tot Leviticul și o mare parte din Numeri și se referă mai ales la practicile ceremoniale.

Legea embargoului

Serie de legi emise în decembrie 1807 de Congresul american, prin care li s-a interzis tuturor porturilor americane să mai desfășoare activități comerciale cu Marea Britanie. Actul a reprezentat răspunsul președintelui Thomas Jefferson la amestecurile engleze și franceze în problema neutralității americane, pe durata războaielor napoleoniene. Embargoul a avut un efect restrâns în Europa, dar i-a nemulțumit pe negustorii și exportatorii din New England (*vezi* Convenția de la Hartford). Deși embargoul a fost ridicat în 1809, amestecul britanicilor în navigația americană a dus la izbucnirea Războiului din 1812.

Legea fierului

(1750)

Măsură instituită de Parlamentul britanic pentru a limita industria colonială americană de prelucrare a fierului. Fierul brut și lingourile de fier puteau fi exportate în Anglia, fără plata taxelor vamale, pentru a satisface necesitățile britanicilor. Dezvoltarea industriei de produse finite din fier a fost interzisă în colonii, ca și exportul fierului în alte țări.

Legea mării

Lege internațională codificată într-un tratat semnat în 1982, privind statutul și folosirea apelor teritoriale, a culoarelor maritime și a resurselor oceanice. Definește apele teritoriale ca fiind cele care se întind până la 22 km în largul coastelor statului și acordă fiecărei țări drepturi exclusive de pescuit și minerit în apele care se întind până la 370 km de coastă. Unele state care nu au semnat tratatul au obiectat referitor la prevederile ce țin de stabilirea platformelor de producție pentru exploatările maritime în apele internaționale (pe suprafețele din afara limitei de 370 km). *Vezi și* ape internaționale.

Legea pălăriilor

(1732)

Lege britanică prin care se restricționau producția colonială și exportul de pălării în concurență cu producătorii englezi de pălării, limitând numărul ucenicilor și interzicând folosirea în comerț a negrilor. Făcând parte din politica mercantilă care limita comerțul din colonii și le subordona din punct de vedere economic, măsura permitea pălărierilor englezi să domine piețele aprovizionate anterior de manufacturile din New England și din New York.

Legea privind acţiunile militare /War Powers Act/
(7 noiembrie 1973)

Lege adoptată de Congresul SUA contra vetoului președintelui Richard Nixon. A restrâns puterea președintelui de a interveni militar pe plan extern, cerând puterii executive să se consulte cu Congresul și să raporteze acestuia, înainte de a implica SUA în ostilități externe. Considerată în general ca fiind o măsură de prevenire a unor „viitoare Vietnamuri", a întâmpinat totuși rezistență sau a fost ignorată de către președinții ulteriori, cei mai mulți dintre ei privind-o ca pe o uzurpare neconstituțională a autorității lor executive.

Legea privind reorganizarea populaţiilor amerindiene
(18 iunie 1934)

Măsură luată de Congresul SUA pentru a diminua controlul federal asupra amerindienilor și pentru a stimula autoguvernarea tribală. Prin acest document, s-a încercat consolidarea structurilor tribale, încurajându-se redactarea unei constituții și înlăturarea efectelor negative ale Legii împroprietăririi generale Dawes, prin repartizarea surplusului de terenuri triburilor, și nu coloniștilor. Le-a acordat amerindienilor puterea de a-și administra afacerile interne și a instituit existența unui fond de credit rotativ pentru achizițiile de teren și pentru asistență în domeniul educației. A rămas documentul de bază care reglementează problemele indienilor americani.

Legea privind strămutarea indienilor
(28 mai 1830)

Prima lege importantă care a schimbat politica SUA față de respectarea drepturilor indienilor americani. Prin această lege, triburile primeau pământuri necolonizate din câmpiile de V, în schimbul regiunilor pe care le dețineau pe teritoriul SUA, mai ales în SE. Unele triburi au refuzat să facă schimbul, iar trupele americane le-au forțat să mărșăluiască spre V, pe ceea ce se cunoaște ca Drumul Lacrimilor (1838–1839, de ex., cazul indienilor cherokee). În Florida, indienii seminole au luptat împotriva strămutării, declanșând războaiele seminole (1835–1842).

Legea privind succesiunea /Act of Settlement/
(12 iunie 1701)

Act al Parlamentului, prin care se hotăra succesiunea la tronul englez. Legea decreta urcarea pe tron a nepoatei lui Iacob I, Sofia de Hanovra (1630–1714), și a moștenitorilor ei protestanți, în cazul în care regele William III sau prințesa (mai târziu regina) Ana decedau fără să aibă urmași. Ca urmare, s-a asistat la urcarea pe tron a casei de Hanovra, în 1714. De asemenea, legea hotăra că viitorii monarhi trebuie să aparțină Bisericii Angliei, că judecătorii erau menținuți în funcție datorită bunei lor purtări și nu după bunul plac al suveranului, precum și că acuzațiile aduse de Camera Comunelor nu puteau fi iertate de către suveran.

Legea reformei electorale din 1832

Act legislativ al Parlamentului britanic care a extins electoratul, prin transferarea unor privilegii de vot de la așezările rurale mici, controlate de aristocrație și proprietarii de pământ, la orașele industriale cu populație numeroasă, dar slab reprezentate în camerele legislative. Concepută de prim-ministrul Charles Grey și introdusă de prim-ministrul John Russel, a fost supusă spre dezbatere Camerei Comunelor de trei ori, dar s-a lovit de opoziția Camerei Lorzilor, până în momentul în care lordul Grey a amenințat cu crearea a 50 de noi lorzi liberali (număr suficient pentru a obține adoptarea legii), determinându-i astfel să o aprobe. Legea a realizat o redistribuire a locurilor în Camera Comunelor și a redus cerințele legate de proprietate pentru a extinde dreptul de vot și la micii proprietari (care reprezentau o mare parte din clasa mijlocie).

Legea reformei electorale din 1867

Act legislativ al Parlamentului britanic care a acordat drept de vot multor muncitori din localitățile urbane, creând astfel, pentru prima oară, puternice circumscripții electorale muncitorești. Legea a fost în mare parte concepută de Benjamin Disraeli, în speranța de a-și mări astfel numărul de susținători potențiali.

Legea reformei electorale din 1884–1885

Act legislativ al Parlamentului britanic care a acordat drept de vot muncitorilor agricoli. În 1885, Legea redistribuirii a egalizat reprezentarea în camerele legislative pe baza unui raport de 50 000 de votanți la un membru. Cele două legi cumulate au condus la triplarea electoratului și au deschis calea sufragiului masculin universal.

legea securității sociale

Legislație a SUA care stabilește sistemul pensiilor de vârstă. Nemulțumiți de reacția guvernanților față de Marea Depresiune, cinci milioane de persoane s-au înscris

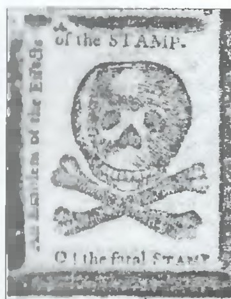
în „cluburile Townsend" pentru a susține proiectul lui Francis E. Townsend (1867–1960), prin care se cerea ca fiecare persoană trecută de 60 de ani să primească o pensie lunară de 200 de dolari. Franklin D. Roosevelt a înființat un comitet al securității economice (1934) care a recomandat Congresului SUA să adopte măsuri legislative în această chestiune. Legea prevedea ca respectivele beneficii la bătrânețe să fie finanțate printr-un impozit pe salariu aplicat angajatului, dar și angajatorului. Sistemul a fost ulterior lărgit, pentru a cuprinde și membrii aflați în îngrijire, pe cei cu dizabilități etc.

legea sinusurilor

Principiu în trigonometrie, care susține că lungimile laturilor unui triunghi sunt proporționale cu sinusurile unghiurilor opuse. Astfel, $a/\sin A = b/\sin B = c/\sin C$, în care a, b și c reprezintă laturile, iar A, B și C unghiurile opuse acestora.

Legea timbrului

Măsură legislativă a Parlamentului britanic, care viza impunerea de taxe coloniilor americane. Pentru acoperirea cheltuielilor rezultate în urma Războiului francez și indian, britanicii au încercat să colecteze venituri prin impunerea unui timbru aplicat tipăriturilor. O metodă obișnuită de impozitare în Anglia, taxa a fost puternic contestată de coloniști, ai căror reprezentanți nu fuseseră consultați, prin refuzul de a folosi timbrul și intimidarea agenților de timbru de către grupuri ostile de oameni. Reprezentanții a nouă colonii au organizat Congresul pentru Legea timbrului, cu scopul redactării unei petiții în care cereau Parlamentului respingerea proiectului de lege. Forțați și de protestele negustorilor britanici, ale căror exporturi se reduseseră în urma boicotului coloniștilor, Parlamentul a respins legea (1766) și a votat, ulterior, Actul declarativ.

Emblemă cu efectele timbrului, avertisment împotriva **Legii timbrului**, votată de Parlamentul britanic în 1765; apărută în *Journal*, Pennsylvania, oct. 1765; Biblioteca Publică din New York

DEPARTAMENTUL CĂRȚI ȘI MANUSCRISE RARE, BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN NEW YORK, FUNDAȚIILE ASTOR, LENOX ȘI TILDEN

legea tranzitivității

Proprietate relațională care spune că dacă A este într-o relație dată cu B și B este în aceeași relație cu C, atunci A este în aceeași relație cu C. De exemplu, egalitatea este o relație tranzitivă.

Legea veteranilor

(1944)

Lege americană prin care se acordau beneficii veteranilor celui de-Al Doilea Război Mondial. Prin intermediul Administrației Veteranilor, legea prevedea burse pentru școli și colegii, credite cu dobânzi reduse și împrumuturi pentru mici afaceri, pregătire profesională și ajutoare pentru șomaj. Amendamentele legii prevedeau acordarea de facilități complete pentru invalizi și construirea unor spitale suplimentare pentru veterani. Legislația ulterioară a extins beneficiile în favoarea tuturor categoriilor de personal care au servit în forțele armate.

Legea votului (1872) /Ballot Act/

Lege britanică prin care s-a introdus votul secret pentru toate alegerile parlamentare și municipale. Votul secret era numit și vot australian, deoarece a fost mai întâi folosit la alegerile din Australia, în 1856. Legea, concepută pentru protejarea alegătorilor împotriva tentativelor de mituire sau de constrângere, a fost una dintre cele mai importante realizări ale primei administrații a lui William E. Gladstone.

Legea zahărului

(1764)

Legislație britanică pentru a crește veniturile din coloniile nord-americane. O revizuire a Legii melasei din 1733 impunea noi îndatoriri în legătură cu importul de melasă și zahăr în colonii de la sursele caraibiene și propunea confiscarea cargourilor care încălcau noua regulă. Legea a fost prima încercare de a recupera de la colonii cheltuielile Războiului francez și indian și costul menținerii trupelor britanice în America de Nord. Coloniștii s-au opus legii ca fiind o taxare fără reprezentare, iar unii comercianți s-au înțeles să nu mai importe bunuri britanice. Protestele au crescut odată cu adoptarea Legii timbrului.

legendă

Relatare sau grup de relatări tradiționale, despre o anume persoană sau un anume loc. Inițial, termenul se referea la o povestire despre viața unui sfânt. Legendele se aseamănă din punctul de vedere al conținutului cu poveștile din folclor; pot conține ființe supranaturale, elemente mitologice sau explicații ale fenomenelor naturale, asociate unei persoane sau localități aparte. Transmise din bătrâni, sunt privite în popor ca fiind istorice, deși nu sunt în întregime verificabile.

legende negre

Istorisiri provenind din coloniile spaniole din America, care au condus la credința generală, activ susținută de rivali precum Marea Britanie și Olanda, că Spania ar fi depășit alte națiuni în actele de cruzime îndreptate asupra populației sale. În sec. XVI și XVII, istoricii Bartolomé de las Casas și Garcilaso de la Vega au documentat tratamentul aplicat indienilor din Noua Spanie (Mexic și Guatemala) și Perú și au pus bazele acestor legende. Deși este posibil ca Spania să nu fi depășit în realitate alte puteri în ce privește cruzimea, cucerirea spaniolă a dus în mod clar la o rapidă depopulare și a cauzat mari suferințe în rândurile populațiilor indigene.

Léger, Fernand

(04.02.1881, Argenta, Franța - 17.08.1955 Gif-sur-Yvette)

Pictor francez. Născut într-o familie de țărani din Normandia, a lucrat ca desenator de arhitectură în Paris, înainte de a studia arta. Influențat de Paul Cézanne și primii cubiști, și-a creat un stil pictural care combina culori îndrăznețe cu forme geometrice și cilindrice, aranjate în compoziții foarte bine organizate. Cele mai cunoscute creații celebrau tehnologia industrială modernă prin sublinierea unor forme derivate din componente tehnice. Deși a fost grav rănit în Primul Război Mondial, arta sa a continuat să afirme încrederea în viața modernă și în cultura populară. În 1924 a creat și regizat *Balet mecanic* (Ballet mécanique), un film nonnarativ, cu fotografii de Man Ray.

Fernand Léger,
fotografie de Arnold Newman, 1941

Leghorn

Rasă de găini originară din Italia; în prezent, este singura rasă mediteraneeană importantă. Dintre cele 12 varietăți, varietatea Leghorn albă cu o singură creastă este mai populară decât toate celelalte la un loc; cea mai importantă rasă producătoare de ouă din lume, face ouă albe și este crescută în număr mare în țări precum Anglia, Canada, Australia și SUA.

legile cerealelor

Reglementări privind importul și exportul de cereale în Anglia. Documentele dovedesc adoptarea acestor legi încă din sec. XII. Au devenit importante din punct de vedere politic la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, în timpul crizei de grâne cauzate de creșterea permanentă a populației Angliei, de recoltele slabe și de blocadele impuse de războaiele napoleoniene. Când Sir Robert Peel a devenit prim-ministru, legile au fost în cele din urmă abrogate (1846). *Vezi* Liga împotriva legilor cerealelor.

legile ciberspațiului

Corp de legi care guvernează lumea rețelelor de computere, în special internetul. Odată cu creșterea traficului pe internet, au crescut numărul și tipul de probleme legale având legătură cu tehnologia. Printre cele mai intens dezbătute se numără obscenitatea unor site-uri on-line, dreptul la intimitate, libertatea cuvântului, reglementarea comerțului electronic și aplicabilitatea legilor privind dreptul de autor.

Legile constituționale din 1875

În Franța, serie de legi fundamentale care, luate colectiv, au ajuns să fie cunoscute sub numele de Constituția celei de A Treia Republici. A fost introdus un organ legislativ format din două camere (cu un Senat ales indirect, o contrapondere conservatoare pentru Camera Deputaților, aleasă prin vot popular). De asemenea, a fost ales un Consiliu de Miniștri care să răspundă în fața Camerei și un președinte cu puteri asemănătoare celor ale unui monarh constituțional. Au fost lăsate nemodificate multe dintre elementele structurii guvernamentale franceze.

legile din martie

Set de reforme adoptat de Dieta maghiară în 1848 (*vezi* Revoluțiile din 1848), în încercarea de a crea un stat național maghiar modern. Programul, prezentat Dietei de către Lajos Kossuth, susținea controlul maghiar intern asupra gărzii naționale proprii, a bugetului și a politicii externe. Legile au fost constituțional confirmate de către împăratul Ferdinand I în aprilie 1848. Austria a negat validitatea legilor după ce revoluția a fost înfrântă (1849), însă Ungaria a continuat să susțină legalitatea lor. Austriecii și-au impus din nou dominația asupra Ungariei, până când, odată cu Compromisul din 1867, Ungaria și-a câștigat autonomia internă completă.

legile gazelor

Legi care corelează presiunea, volumul și temperatura unui gaz. Legea lui

Boyle – care poartă numele lui Robert Boyle – afirmă că, la o temperatură constantă, presiunea *P* a unui gaz variază invers proporțional cu volumul *V* al acestuia, adică $PV = k$, unde *k* este o constantă. Legea lui Charles – după numele lui J.-A.-C. Charles (1746–1823) – afirmă că, la o presiune constantă, volumul *V* al unui gaz este direct proporțional cu temperatura sa absolută (măsurată în Kelvin), *T*, adică $V/T = k$. Aceste două legi pot fi combinate pentru a forma o generalizare unică a comportamentului gazelor, cunoscută sub numele de ecuația termică de stare, $PV = nRT$, unde *n* reprezintă cantitatea de materie, exprimată în moli, iar *R* este constanta universală a gazului. Deși această lege descrie comportamentul unui gaz ideal, ea aproximează destul de exact și comportarea gazelor reale. *Vezi și* Joseph Gay-Lussac.

Legile intolerabile *sau* Legile coercitive
(1774)

Patru măsuri represive adoptate de Parlamentul britanic împotriva coloniilor americane. Portul din Boston a fost închis până când s-a recuperat ceaiul distrus în Partida de ceai de la Boston; carta statului Massachusetts a fost anulată și a fost numit un guvernator militar; oficialitățile britanice acuzate de comiterea unor delicte capitale au fost trimise în Anglia pentru a fi judecate; trupele britanice s-au reinstalat în casele americanilor. Legea Québecului a fost adăugată acestor măsuri opresive. Documentele, considerate „intolerabile" de către coloniști, au dus la convocarea Congresului Continental.

legile libertății personale

Legi promulgate de statele americane din N ca reacție la Legile privind sclavii fugari. State ca Indiana (1824) și Connecticut (1828) au adoptat legi care acordau sclavilor evadați dreptul de a fi judecați de jurați în cadrul recursului. La rândul lor, statele Vermont și New York (1840) au acordat evadaților dreptul la un proces cu jurați și la a beneficia de avocați. Alte state au interzis autorităților să prindă evadații și să-i înapoieze stăpânilor. După Compromisul din 1850, majoritatea statelor din N au conferit garanții suplimentare cu privire la procesele cu jurați și au instituit pedepse pentru arestarea ilegală. Aceste legi au fost privite de cei interesați în menținerea sclaviei ca o violare a drepturilor statelor și ca o justificare a Secesiunii.

Legile privind asocierea /Combination Acts/

Legi englezești adoptate în 1799 și 1800, care scoteau în afara legalității sindicatele. Aceste legi prevedeau că nici un muncitor nu avea dreptul să se alieze cu un altul pentru a obține o creștere de salariu sau o micșorare a numărului de ore de muncă, să solicite plecarea cuiva sau să refuze să muncească alături de un alt coleg. Aceste legi au fost abrogate în 1824 prin eforturile reformatorului radical Francis Place (1771–1854).

Legile privind sclavii fugari /Fugitive Slave Acts/

Legi ale SUA din 1793 și 1850 (revocate în 1864) privind prinderea și returnarea sclavilor fugiți. Legea din 1793 împuternicea un simplu judecător să decidă asupra statutului unui presupus sclav fugit. Opoziția nordiștilor a condus la validarea legilor statale privind libertățile personale, care asigurau sclavilor dreptul la un proces și care, încă din 1810, au stimulat oamenii să sprijine releele clandestine. Presiunile crescânde din partea statelor sudiste au condus la votarea celei de-a doua legi, din 1850, ca parte a Compromisului din 1850. Aceasta impunea penalizări pentru șerifii federali care refuzau să aplice legea și pentru persoanele care ajutau scalvii să fugă. Fugarii nu aveau dreptul să depună mărturie în favoarea lor înșiși și nici nu le era permis un proces. Strictețea acestei legi a stimulat interesul față de mișcările aboliționiste. Legile privind libertățile individuale, votate de statele nordiste pentru a contracara aceste acte, au fost citate de Carolina de Sud, ca justificare pentru secesiunea din 1860.

LIBRĂRIA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Aboliționistul Wendell Phillips vorbind împotriva Legii privind sclavii fugari, în 1850 la o adunare antisclavie în Boston. Climatul de strictețe morală din New England considera sclavia o anatemă și mare parte din înflăcărarea și intransigența mișcării aboliționiste și-a avut locul de naștere în această regiune

Legile privind străinii și revoltele /Alien and Sedition Acts/

Patru legi votate de Congresul SUA în 1798, în preajma războiului cu Franța. Legile, a căror votare a fost stimulată de Afacerea XZY, îngrădeau drepturile străinilor, dar și libera exprimare în presă a criticilor legate de acțiunile guvernamentale și vizau imigranții francezi și pe cei irlandezi (care erau în majoritate pro-Franța). Ele prevedeau perioade mai mari de așteptare în vederea naturalizării și autorizau expulzarea străinilor considerați periculoși. Contestate de Thomas Jefferson și de alții, au contribuit la propulsarea lui Jefferson în funcția de președinte. În 1802 aceste legi fuseseră deja anulate sau expiraseră.

Legile reprezentării poporului
(1918, 1928)

Acte legislative ale Parlamentului care au extins sufragiul în Marea Britanie. Legea din 1918 a acordat drept de vot tuturor bărbaților în vârstă de peste 21 de ani și tuturor femeilor în vârstă de peste 30 de ani, ceea ce a condus la triplarea electoratului. Legea din 1928 a introdus sufragiul și pentru femeile cu vârste cuprinse între 21 și 30 de ani. Aceste legi au continuat reformele electorale din secolul precedent (*vezi* Legea reformei electorale din 1832, Legea reformei electorale din 1867, Legea reformei electorale din 1884–1885).

legile săracilor

În istoria britanică, un corp de legi care prevedeau ajutorarea săracilor, dezvoltate în Anglia sec. XVI și menținute, cu diverse modificări, până după Al Doilea Război Mondial. Inițial, ele stabileau măsuri cum ar fi asistență pentru bătrâni, bolnavi și copii, precum și lucru în parohiile locale pentru cei apți de muncă. Obiectivul lor s-a diminuat la începutul sec. XIX, când sărăcia în rândul celor apți de muncă era considerată un eșec moral. În anii 1930–1940, legile săracilor au fost înlocuite de un sistem cuprinzător de servicii de protecție socială.

Legio Maria

Vezi Maria Legio

legislativ

Structură a guvernării care se ocupă cu adoptarea legilor. Înainte de apariția legislativelor, legile erau dictate de monarhi. Printre primele legislative europene se numără Parlamentul englez și Althing-ul islandez (fondat în cca 930 d.Hr.). Legislativul poate fi unicameral sau bicameral (*vezi* sistem bicameral). Puterile lui privesc votarea legilor, ratificarea bugetului guvernamental, confirmarea numirilor în cadrul executivului, ratificarea tratatelor, controlul executivului, acuzarea și demiterea funcționarilor din executiv și din justiție, rezolvarea plângerilor adresate de alegători. Membrii pot fi numiți sau aleși direct sau indirect; pot reprezenta poporul ca întreg, grupuri individuale sau districte teritoriale. În sistemele prezidențiale, ramurile executivă și legislativă sunt clar delimitate; în sistemele parlamentare, membrii executivului sunt aleși din cadrul legislativului. *Vezi și* Bundestag; Congresul Statelor Unite ale Americii; Dieta; Duma; Parlamentul Europei; Knesset; Parlamentul Canadian.

legiune

Organizație militară, inițial cea mai mare unitate permanentă din armata romană. A constituit baza sistemului militar cu care Roma imperială și-a cucerit și stăpânit imperiul. Republica romană timpurie a găsit falanga grecească prea greoaie pentru luptele de hărțuire duse în regiunile deluroase și în văile din centrul Italiei. Pentru a o înlocui, romanii au conceput un nou sistem tactic, bazat pe unități de infanterie mici și flexibile, denumite manipuli. Acestea erau grupate în unități mai mari, numite cohorte, care cuprindeau între 360 și 600 de oameni, în funcție de epocă. Zece cohorte formau o legiune, care se deplasa în bătălie cu patru cohorte în prima linie și câte trei în liniile a doua și a treia. *Vezi și* Legiunea Străină.

Legiunea Americană

Organizație a veteranilor de război din Statele Unite. Înființată în 1919, are ca misiune îngrijirea veteranilor mutilați sau bolnavi și susține acordarea de pensii și compensații mutilaților, văduvelor și orfanilor de război. Neavând caracter politic sau religios, calitatea de membru în această organizație este condiționată de îndeplinirea onorabilă a serviciului militar. A avut un rol hotărâtor în crearea spitalelor pentru veterani, în inițiativa creării Administrației Veteranilor din Statele Unite (1930) și în promulgarea legii G.I. Bill, în 1994. În etapa de maximă dezvoltare, organizația număra cca 3 milioane de membri în cca 15 000 de filiale teritoriale.

Legiunea de Onoare *denumire oficială* **Ordinul Legiunii de Onoare**

Cea mai înaltă decorație a Republicii Franceze. A fost creată de Napoleon în

1802, ca ordin de merit general, militar și civil. Membrii ei pot fi atât bărbați, cât și femei, cetățeni francezi sau străini, indiferent de rang, naștere sau religie. Admiterea în legiune necesită 20 de ani de realizări civile pe timp de pace sau dovezi extraordinare de curaj și serviciu militar impecabil pe timp de război.

Legiunea Străină
în franceză **Légion Étrangère**

Corp militar francez alcătuit inițial mai ales din străini, dar care în prezent cuprinde mulți francezi. A fost fondată în 1831, ca o armată profesionistă extrem de disciplinată, pentru a controla coloniile franceze din Africa. De la fondarea ei, s-a aflat aproape continuu în luptă; trupele ei au luptat sau au staționat în Europa, Crimeea, Mexic, Siria și Indochina. Voluntarii jură că vor servi Legiunea, nu Franța; după ce servesc o perioadă de cinci ani cu bună purtare, soldații de origine străină sunt eligibili pentru cetățenia franceză. Deoarece trecutul voluntarilor este păstrat secret, a fost considerată locul ideal pentru cei în căutarea unei noi identități, inclusiv pentru cei care au încălcat legea, dar majoritatea legionarilor sunt soldați profesioniști cărora le place să lupte. La început, cartierul ei general se afla în Algeria, dar apoi s-a mutat în Franța, după ce Algeria a devenit independentă.

Le Guin, Ursula K(roeber)
născută **Ursula Kroeber**
(n. 21.10.1929, Berkeley, California, SUA)

Scriitoare americană de literatură științifico-fantastică și de fantasy. Fiică a lui Alfred L. Kroeber, educată la Colegiul Radcliffe, a fost influențată de metodele antropologiei și a prezentat în cărțile sale descrieri ale societăților extraterestre. Printre romanele sale se numără *Mâna stângă a întunericului* (The Left Hand of Darkness, 1969), *Numele lumii este pădure* (The Word for World is Forest, 1972), *Deposedații* (The Dispossessed, 1974), *Revenim mereu acasă* (Always Coming Home, 1985) și seria *Apapământ* (Earthsea). A scris și câteva volume de eseuri pe probleme feministe și pe alte teme.

legumă

Porțiune proaspătă, comestibilă a plantelor erbacee (rădăcina, tulpina, florile, frunzele sau fructele), consumată crudă sau preparată în diverse moduri. Aproape toate legumele care se găsesc astăzi erau cultivate de civilizațiile antice din Lumea Veche sau din Lumea Nouă, deși unele au suferit schimbări substanțiale. Legumele sunt surse importante de minerale (mai ales calciu și fier), de vitamine (în special A și C) și de fibre alimentare. În legume se găsesc toți aminoacizii necesari pentru sinteza proteinelor. Legumele proaspete se ofilesc și se strică repede, dar pot fi păstrate pentru o perioadă mai îndelungată prin metode ca deshidratarea, conservarea, congelarea, murarea și punerea la saramură.

leguminoase

Denumire generică pentru cele cca 18 000 de specii din cca 650 de genuri de plante cu flori care alcătuiesc ordinul *Fabales*, aparținând familiei *Leguminosae* sau *Fabaceae* (familia fasolei și a mazării). Termenul se referă și la fructul lor caracteristic, care se numește legumen sau păstaie. Leguminoasele sunt larg răspândite pe toate continentele locuite. Frunzele multor specii par moi și ușoare, iar florile sunt aproape toate deosebit de atrăgătoare. Ca importanță economică, acest ordin este întrecut doar de ordinul *Gramineae* și *Cyperaceae* (*vezi* rogoz). În industria alimentară, familia leguminoaselor este cea mai importantă dintre toate familiile. Păstăile fac parte din alimentația tuturor oamenilor și asigură majoritatea proteinelor alimentare în regiunile dens populate. În plus, legumele dețin neprețuitul rol de fixare a azotului în sol. Datorită faptului că au o mare parte din aminoacizii esențiali, semințele leguminoaselor pot compensa carențele de proteine din cereale. Leguminoasele oferă, de asemenea, uleiuri comestibile, gume, fibre și materii prime pentru masele plastice, iar unele au rol ornamental. Printre aceste familii se numără plante precum lucerna, fasolea, grozama, trifoiul, albăstreaua, mimoza, mazărea, soia.

Lehár, Franz (Christian)
născut **Ferencz Christian Lehár**
(30.04.1870, Komárom, Ungaria,
Austro-Ungaria – 24.10.1948, Bad Ischl, Austria)

Compozitor maghiar. A început să studieze vioara la Praga, la vârsta de 12 ani. În anii 1890 era un maestru de orchestră militară, la fel ca tatăl său; s-a mutat apoi la Viena, unde a devenit un compozitor cunoscut de valsuri și marșuri. După 1901, s-a concentrat asupra dirijatului și compoziției a peste 40 de operete comice, melodioase, reflectând spiritul vienez antebelic; cele mai cunoscute sunt *Văduva veselă* (1905), *Contesa de Luxemburg* (1909) și *Țara surâsului* (1929).

Le Havre

Oraș, 182 580 loc. (2006), port la mare în N Franței. Este așezat de-a lungul Canalului Mânecii și al estuarului Senei, la NV de Paris. Al doilea port al Franței după Marsilia, este un centru pentru export; reprezintă un important punct industrial. Până în 1517, era doar un oraș de pescari, când Francisc I a poruncit construirea unui port. Mărit și fortificat sub Richelieu și Ludovic XIV, în sec. XVII, a fost adaptat în sec. XVIII pentru a adăposti nave mai mari. Mare parte din oraș a fost distrus în Al Doilea Război Mondial. Biserica Notre-Dame, datând din sec. XVII și reconstruită ulterior, este una dintre puținele clădiri vechi care au supraviețuit.

Lehmbruck, Wilhelm

(04.01.1881, Meiderich, Germania - 25.03.1919, Berlin)

Sculptor, pictor și grafician german. Opera din tinerețe a fost academico-realistă, dar, devenit admirator al lui Auguste Rodin, în 1910 s-a mutat la Paris, unde a realizat picturi, litogravuri și sculpturi. A devenit unul dintre cei mai importanți sculptori germani expresioniști, cunoscut mai ales pentru nudurile sale alungite, precum *Femeie în genunchi* (1911), care exprimă un pesimism resemnat. S-a întors în Germania la izbucnirea Primului Război Mondial și a îngrijit soldați răniți într-un spital. Lucrarea *Tânăr așezat* (1917) îi dezvăluie starea de profundă deprimare; s-a sinucis doi ani mai târziu.

Leiber, Jerry

(n. 25.04.1933, Baltimore, Maryland, SUA)

Compozitor și producător american. Familia lui s-a stabilit în Los Angeles, unde l-a întâlnit pe Mike Stoller (n. 1933), care venise acolo din New York. În 1950, încă adolescenți, Leiber și Stoller au devenit o echipă, printre primii care realizau înregistrări combinând muzica pop cu muzica rhythm and blues. Primul lor succes a venit odată cu *Hound Dog*, piesă înregistrată de către Big Mama Thornton (1953) și ulterior de Elvis Presley, care avea să interpreteze peste 20 dintre cântecele lor. Au scris numeroase cântece pentru The Coasters, inclusiv *Yakety-Yak*. Printre hiturile lor se mai numără *There Goes My Baby, Stand by Me* și *Love Potion Number Nine*. Cântecele lor au fost interpretate de The Beatles, Aretha Franklin, James Brown și Ben E. King, printre mulți alții.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, Freiherr (baron) von ~

(01.07.1646, Leipzig, Saxonia - 14.11.1716, Hanovra, Hanovra)

Filozof, matematician, inventator, jurist, istoric și diplomat german. A obținut doctoratul în drept la vârsta de 20 de ani. În 1667 a început să lucreze pentru prințul elector de Mainz, poziție în care, pe lângă alte activități importante, a codificat legile orașului Mainz. Între 1676 și 1716, a fost bibliotecar și consilier privat pentru ducii de Braunschweig-Lüneburg. În 1700 a contribuit la fondarea Academiei Germane de Știință din Berlin, devenind primul ei președinte. A inventat calculul diferențial și integral în același timp cu Isaac Newton; deși recunoașterea principială a meritului invenției a fost mult disputată, opera lui Leibniz a fost publicată cu trei ani mai devreme (1684), iar notația sa a fost universal adoptată. A avut, de asemenea, contribuții importante în optică și mecanică. S-a preocupat intens de o reconciliere între protestanți și catolici, care să ducă la depășirea sciziunii confesionale a Europei. A conceput o vastă istorie universală, dar n-a terminat-o. Deși a scris mult, majoritatea lucrărilor lui au apărut în reviste sau au rămas sub formă de fragmente în manuscrise. Singura carte publicată în timpul vieții, *Teodiceea* (1710), încerca să împace bunătatea lui Dumnezeu cu existența răului în lume, afirmând că numai Dumnezeu este perfect și că lumea existentă este „cea mai bună dintre lumile posibile". Această concepție a fost ironizată de Voltaire în faimosul său roman comic *Candid sau Optimismul*. În metafizică, Leibniz este cunoscut pentru teoria monadelor, conform căreia realitatea este în ultimă instanță constituită din substanțe simple (monade), constând fiecare numai din percepție și apetit; fiind „lipsite de ferestre", monadele nu pot comunica una cu alta, comunicarea dintre ele fiind o simplă aparență, explicată prin ipoteza unei „armonii prestabilite" între stările perceptive ale fiecărei monade. Este considerat ultimul mare savant universal al civilizației occidentale.

Leibovitz, Annie
născută **Anna-Lou Leibovitz**

(n. 02.10.1949, Westbury, Connecticut, SUA)

Fotograf american. S-a înscris în 1967 la Institutul de Artă din San Francisco. În 1970, pe când era încă studentă, a primit o ofertă comercială pentru revista *Rolling Stone*. Trei ani mai târziu, devenise

fotograful-șef al publicației, iar pe parcursul deceniului următor a creat imagini ale marilor personalități din rockul contemporan. În 1983 s-a mutat la revista *Vanity Fair*, extinzându-și sfera de acțiune la fotografierea vedetelor de cinema, a atleților și a personalităților politice, iar în 1986 a început să se dedice fotografiilor pentru reclamă. Au fost publicate multe monografii de succes ale fotografiilor sale.

Leicester

Oraș, 279 923 loc. (2001), reședință a comitatului Leicestershire, în centrul Angliei. Așezat pe râul Soar, a fost înființat de către romani. Comunitate importantă în timpul normanzilor, adăpostea un castel și o mănăstire normandă, construite în 1143, ale căror ruine există și în prezent. Regele Richard III a fost ucis în apropiere de Leicester, în Bătălia de la Bosworth Field. A fost înregistrat în 1589 și a devenit un centru industrial în urma construirii unei căi ferate (1832). Universitatea din Leicester (fondată în 1957) se află în apropiere.

Leicester, Contele de ~

Vezi Simon de Montfort

Leicester, Robert Dudley, Conte de ~

(24.06.1532/1533 – 04.09.1588, Cornbury, Oxfordshire, Anglia)

Aristocrat englez, favorit al reginei Elisabeta I. Închis în 1553 pentru ajutorul dat tatălui său, ducele de Northumberland, în încercarea de a o aduce la tron pe lady Jane Grey, a fost eliberat în 1554. Arătos și ambițios, a câștigat afecțiunea reginei Elisabeta după urcarea pe tron a acesteia (1558), fiind numit în 1559 consilier privat. La moartea soției sale (1560) s-au născut zvonuri că el ar fi omorât-o, pentru a se căsători cu Elisabeta. Dudley a devenit un pețitor activ al reginei; deși n-a reușit să-i obțină mâna, au rămas prieteni apropiați. În 1585 i-a fost încredințată comanda unei armate engleze, pentru a sprijini revolta olandeză împotriva Spaniei, dar s-a dovedit incompetent și a fost demis (1587).

Leicestershire

Comitat administrativ, istoric și geografic, 609 579 loc. (2001), situat în centrul Angliei, în E regiunii Midlands. Reședința este la Leicester. Comitatul este traversat de la N la S de râul Soar, în cursul său spre vărsarea în râul Trent. La E de valea râului Soar se găsește un teritoriu celebru pentru vânătoarea de vulpi. Pe lângă tradiția pastoral-agricolă și importanta producție de brânzeturi Stilton, industria manufacturieră este, de asemenea, importantă.

Leiden *sau* Leyden

Oraș, 117 485 loc. (2007), din V Olandei. Menționat pentru prima dată în 992, ca posesiune a diocezei Utrecht, a fost guvernat de curtea olandeză până în 1420. A devenit un centru editorial după ce familia Elzevir și-a instalat aici presele de tipar (cca 1581). Universitatea din Leiden a fost fondată în 1575, iar orașul s-a transformat în centru al teologiei, științei și artei. Este locul de naștere al lui Rembrandt van Rijn și Jan van Goyen. A fost timp de 11 ani reședința pelerinilor, înainte de îmbarcarea lor spre America, în 1620.

Leiden, Lucas van

Vezi Lucas van Leiden

Leif Eriksson
sau Leif Eriksson Norocosul
în norvegiană Leiv Eriksson den Hepne

(sec. XI)

Explorator islandez, probabil primul european care a ajuns în America de Nord. Al doilea fiu al lui Eric cel Roșu, se întorcea din Norvegia în Groenlanda, unde fusese trimis de către Olaf I Tryggvason pentru a-i creștina pe oamenii locului (cca 1000), când s-a abătut de la curs și a acostat probabil în Nova Scotia, căreia i-a dat numele de Vinland. Această relatare standard provine din poemul islandez *Eiriks Saga*. O altă mărturie, *Groenlendinga Saga*, afirmă că el a aflat de Vinland de la un om care fusese acolo cu 14 ani în urmă și că Leif a ajuns în America de Nord după 1000.

Leigh, Mike

(n. 20.02.1943, Salford, Lancashire, Anglia)

Regizor de film și dramaturg britanic. Prima sa piesă, *Piesă radiofonică* (The Box Play, 1965), a marcat începutul procesului de improvizație și colaborare cu actorii, metodă care a devenit baza stilului său scenografic, de televiziune și film, stil prin care prezintă de obicei viața clasei muncitoare, cu umor sarcastic și dramatism. După debutul în industria filmului cu *Momente mohorâte* (Black Moments, 1971), a regizat ulterior filme de răsunet precum *Speranțe înalte* (High Hopes, 1988), *Viața e dulce* (Life is Sweet, 1991) și *Gol* (Naked, 1993), care i-a adus premiul pentru cel mai bun regizor la Festivalul de Film de la Cannes. Filmul apreciat la scară internațională *Secrete și minciuni* (Secrets and Lies, 1996) a fost urmat de *Fete de carieră* (Career Girls, 1997), *Harababura* (Topsy-Turvy, 1999) și *Totul sau nimic* (All or Nothing, 2002).

Leigh, Vivien
născută **Vivian Mary Hartley**
(05.11.1913, Darjeeling, India – 08.07.1967, Londra, Anglia)

Actriță britanică. A debutat în film în 1934, iar debutul pe scena londoneză a fost marcat prin spectacolul *Masca virtuții* (The Mask of Virtue, 1935). A fost aleasă, în urma unei intense selecții publice, în rolul lui Scarlett din filmul *Pe aripile vântului* (Gone with the Wind, 1939, Premiul Oscar), rol care a făcut-o celebră. Remarcată pentru frumusețea ei delicată, a jucat ulterior în *Podul Waterloo* (Waterloo Bridge, 1940), *Lady Hamilton* (That Hamilton Woman, 1941), *Anna Karenina* (1948) și *Un tramvai numit dorință* (A Streetcar Named Desire, 1951, Premiul Oscar). Între 1940 și 1960, a fost căsătorită cu Lawrence Olivier, alături de care a jucat într-o serie de spectacole de teatru pe scenele londoneze.

Leighton, Margaret
(26.02.1922, Barnt Green, lângă Birmingham, Worcestershire, Anglia – 13.01.1976, Chichester, West Sussex)

Actriță britanică. Membră a companiei Old Vic, și-a făcut debutul londonez în 1944, urmat de cel pe Broadway, în 1946. A fost foarte apreciată pentru varietatea rolurilor din piese precum *Cocktail Party* (1950) și *Căruciorul cu mere* (The Applecart, 1953). I-au fost acordate premii Tony pentru reprezentațiile de pe Broadway ale pieselor *Mese separate* (Separate Tables, 1956) și *Noaptea iguanei* (The Night of the Iguana, 1962). Cele mai remarcabile roluri de film au fost în *Băiatul familiei Winslow* (The Winslow Boy, 1948), *Zgomotul și furia* (The Sound and the Fury, 1959) și *Intermediarul* (The Go-Between, 1971).

Leinster

Provincie, 2 105 449 loc. (2002), în E Irlandei. Acoperă o suprafață de 19 801 kmp. Printre comitatele sale se numără Carlow, Dublin, Kildare, Kilkenny, Laoighis, Longford, Louth, Meath, Offaly, Westmeath, Wexford și Wicklow. Partea sa nordică, Meathe, a fost un regat separat în sec. II d.Hr. La sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI, Leinsterul a fost independent, de facto, sub conții de Kildare.

Leipzig

Oraș, 493 052 loc. (2002), în partea central-estică a Germaniei. Așezat în V statului Saxonia, a fost în sec. XI un oraș fortificat, cunoscut sub numele de Urbs Libzi. În 1170 i-a fost acordat statutul de municipiu, iar așezarea la confluența principalelor drumuri de comerț ale Europei Centrale l-a transformat într-un important centru comercial. În apropierea orașului au avut loc mai multe bătălii din Războiul de Treizeci de Ani și Bătălia de la Leipzig (1813). Demonstrațiile de masă din 1989 desfășurate la Leipzig au contribuit la căderea regimului comunist în Germania de Est. Printre clădirile istorice se numără universitatea (1409) și biserica Sf. Toma (sec. XIII). În Leipzig se desfășoară anual un târg de carte.

Leipzig, Bătălia de la ~
sau **Bătălia Națiunilor**
(16–19 octombrie 1813)

Înfrângere decisivă a lui Napoleon la Leipzig, având ca efect distrugerea ultimelor rămășițe ale puterii franceze în Germania și Polonia. Încercuită în oraș, armata lui Napoleon n-a reușit decât să respingă atacurile aliaților. În timp ce trupele au început să se retragă, străbătând singurul pod la V de oraș, un caporal înspăimântat a aruncat podul în aer, lăsând în jur de 30 000 de francezi prizonieri în Leipzig. Bătălia a fost una dintre cele mai dure din cadrul războaielor napoleoniene; francezii au avut peste 38 000 de morți și răniți, iar aliații au pierdut 55 000 de oameni.

Leipzig, Universitatea din ~

Universitate subvenționată de stat în Leipzig, Germania, fondată în anul 1409. La începutul sec. XVI, a reprezentat un centru al gândirii Reformei, iar în sec. XVIII și XIX a devenit unul dintre cele mai importante centre ale literelor și culturii europene, atrăgând studenți precum Gottfried Wilhelm Leibniz, Johann Wolfgang von Goethe, Johann Gottlieb Fichte și Richard Wagner. Între 1953 și 1990 a purtat numele de Universitatea Karl Marx.

leishmanioză

Infecție umană protozoică, declanșată de înțepătura unei muște-de-nisip. Poate apărea în orice parte a lumii, însă predomină în zonele tropicale. Este cauzată de mai multe specii de protozoare flagelate aparținând genului *Leishmania*, care infectează rozătoare și canine. Leishmanioza intestinală, sau kala-azar, este prezentă în întreaga lume, dar mai ales în regiunile mediteraneene, în Africa, Asia și America Latină; afectează ficatul, splina și măduva osoasă, fiind de obicei fatală dacă nu este tratată. Leishmanioza cutanată predomină în zonele mediteraneene, în centrul și N Africii și în S și V Asiei; se întâlnește, de

asemenea, în America de Sud și Centrală și în unele părți din S SUA. Se caracterizează prin leziuni la nivelul pielii picioarelor, mâinilor și feței, dintre care multe se vindecă brusc, după multe luni.

Leisler, Jacob

(1640, Frankfurt am Main – 16.05.1691, New York, New York)

Revoluționar american de origine germană. A emigrat în New York în 1660 și a devenit un negustor bogat. Împotrivindu-se unificării britanice a New Yorkului cu New England (1685–1689), a condus revolta denumită Rebeliunea lui Leisler, s-a intitulat guvernator-locotenent al provinciei (1689–1691) și a convocat primul congres intercolonial (1690), pentru a plănui acțiuni împotriva francezilor și a indienilor. Obligat să se predea în fața unui nou guvernator britanic, a fost acuzat de trădare și spânzurat.

Leizhou *anterior* Luichow

Peninsulă lângă coasta de SV a provinciei Guangdong, în SE Chinei. Separată de insula Hainan prin strâmtoarea Hainan, cuprinde Kwangchowan, teritoriu închiriat de Franța între 1898 și 1945. Ocupată de Japonia în Al Doilea Război Mondial, a fost redată Chinei în 1946.

Leland, Henry Martyn

(16.02.1843, Danville, Vermont, SUA – 26.03.1932, Detroit, Michigan)

Inginer și fabricant american. Instruit ca mașinist, a fondat Leland & Faulconer Manufacturing Co. în Detroit (1890), pentru a livra motoare producătorilor de automobile. În 1904 și-a unit compania cu nou-fondata Cadillac Motor Car Co., unde a creat modelul de succes Cadillac Model A. În 1917 a înființat compania Lincoln Motor Co., cumpărată de Henry Ford în 1922. Era cunoscut pentru standardele sale riguroase; inovațiile propuse de el au fost motorul V-8 și aprinderea electrică.

Le Loi *sau* Binh Dinh Vuong *sau* Thuan Thien

(1385, Lam Son, Vietnam – 1433, /?/)

General vietnamez care a recâștigat independența Vietnamului față de China. Seriile sale de revolte, începute în 1418, i-au gonit pe chinezi dincolo de granițe. Începând de atunci a păstrat relații diplomatice cu dinastia chineză Ming, chiar trimițând tribut; chinezii au recunoscut în 1428 regatul său. A fondat dinastia târzie Le, care a dăinuit aproape 360 de ani. Printre realizările sale se numără și o reformă agrară, venită în ajutorul țăranilor. Este cel mai venerat erou vietnamez.

Lemaître, Georges

(17.07.1894, Charleroi, Belgia – 20.06.1966, Louvain)

Astronom și cosmolog belgian. A făcut parte din armata belgiană în Primul Război Mondial, apoi a intrat într-un seminar și a devenit preot. În 1927 a devenit profesor de astrofizică la Universitatea din Londra și a propus modelul big-bang al formării universului. Această teză, modificată de către George Gamow, a devenit cea mai importantă teorie privind originea universului. Lemaître a studiat, de asemenea, razele cosmice și problema celor trei corpuri, privind descrierea matematică a mișcării a trei corpuri care se atrag reciproc în spațiu.

Le Mans (Grand Prix d'Endurance)

Cursă de automobile, poate cea mai cunoscută din lume, desfășurată în fiecare an (cu puține excepții), începând din 1923, pe pista circuitului Sarthe, în apropierea orașului Le Mans din Franța. Câștigător este pilotul mașinii care străbate cea mai mare distanță în timp de 24 ore. Circuitul are o lungime de 13,4 km, iar întrecerea este permisă doar mașinilor de curse (*vezi* cursă de mașini sport).

LeMay, Curtis E(merson)

(15.11.1906, Columbus, Ohio, SUA – 01.10.1990, March Air Force Base, California)

Ofițer în aviația americană. În Al Doilea Război Mondial a conceput tehnici avansate de bombardament, printre care se numără bombardarea după rețele, și a condus escadroane de bombardiere în Europa și Pacific, unde a lansat raiduri ofensive asupra orașelor japoneze. În funcția de comandant al aviației americane în Europa (1945–1948), a organizat podul aerian al Berlinului (*vezi* blocada și podul aerian de la Berlin). Ca șef al Comandamentului Strategic de Aviație American (1948–1957), a transformat instituția într-o forță de atac globală. A ocupat postul de prim-consilier al aviației (1961–1965). În 1968, a fost candidat la postul de vicepreședinte al listei electorale pentru al treilea partid, condus de George Wallace.

Lemieux, Mario

(n. 05.10.1965, Montréal, Québec, Canada)

Jucător canadian de hochei. A început să patineze la vârsta de 3 ani, iar primul său joc a avut loc la vârsta de 6 ani. Anul 1984 marchează debutul său profesionist, în cadrul echipei Pittsburgh Penguins. A avut

porecla de „Super Mario". În ciuda unor răni grave la spate, și-a condus echipa la două victorii în Cupa Stanley (1991–1992). În 1992 a descoperit că suferea de maladia Hodgkin, însă după intervenții chirurgicale și radioterapie s-a întors în fruntea echipei pentru un lanț de 17 victorii, un record în liga de hochei. S-a retras după sezonul 1995–1996, însumând 613 goluri și 881 de pase de gol. A condus în 1999 un grup de investitori care a cumpărat echipa. Lemieux s-a întors ca sportiv profesionist în 2001, devenind primul jucător-proprietar din istoria modernă a sporturilor.

leming

Denumire comună pentru numeroasele specii de mici rozătoare, aparținând familiei *Cricetidae*, întâlnită în zonele nordice temperate și polare ale Americii de Nord și ale Eurasiei. Au picioare scurte, urechi mici și blană lungă, moale. Măsoară cca 10–18 cm lungime, inclusiv coada scurtă, și sunt de culoare gri sau brună-roșiatică pe spate și mai palidă pe partea ventrală. Se hrănesc cu rădăcini, lăstari și ierburi, trăiesc în vizuini sau în crăpături ale stâncilor. Se remarcă prin fluctuația regulată a populației și prin migrațiile periodice, de primăvară și de toamnă. Migrațiile lemingului-norvegian (*Lemmus lemmus*) sunt cele mai dramatice, deoarece multe dintre animale se îneacă în mare. Cu toate acestea, lemingii se feresc de apă și, contrar legendei, nu se aruncă în mare într-un marș deliberat al morții.

Lemmon, Jack *născut* John Uhler

(08.02.1925, Boston, Massachusetts, SUA – 27.06.2001, Los Angeles, California)

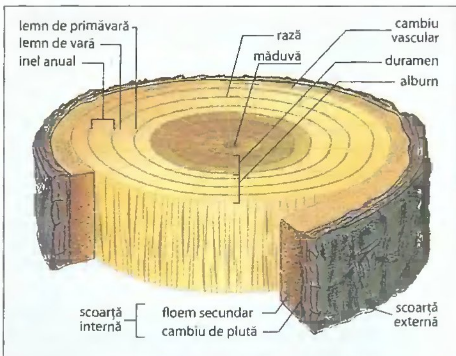
Actor american. A urmat Universitatea Harvard și a jucat în piese televizate sau la radio, înainte de debutul pe Broadway în 1953. Și-a început cariera în cinematografie cu filmul *Domnul Roberts* (Mister Roberts, 1955; Premiul Oscar) și a devenit cunoscut pentru rolurile sale pline de caracter, deseori întruchipând personaje impulsive, agitate, în filme precum *Unora le place jazzul* (Some like it hot, 1959), *Apartamentul* (The Appartement, 1960), *Un cuplu ciudat* (The Odd Couple, 1968) și *Provincialii* (The Out-of-Towners, 1970). A jucat în multe alte filme, precum *Salvați tigrul* (Save the Tiger, 1973, Premiul Oscar), *Sindromul* (The China Syndrome, 1979), *Dispărutul* (Missing, 1982) și *Totul de vânzare* (Glengarry Glen Ross, 1992).

lemn

Material tare, fibros, format prin acumularea xilemului secundar produs de cambiul vascular. Este principalul țesut tare care se găsește în tulpinile și în rădăcinile arborilor și arbuștilor. Lemnul se formează în jurul unui miez central (măduva), într-o serie de straturi concentrice numite inele (*vezi* inele de creștere). O secțiune prin lemn arată deosebirea dintre duramen și alburn. Duramenul, porțiunea centrală, este mai întunecat și alcătuit din celule de xilem care nu mai sunt active în procesele vitale ale copacului. Alburnul, zona mai moale care înconjoară centrul, conține celule prin care circulă xilemul. Lemnul este unul dintre cele mai abundente și mai divers folosite materiale naturale de pe Pământ și, spre deosebire de cărbune, de minereuri și de petrol, este o sursă regenerabilă, printr-o îngrijire corespunzătoare. Cel mai folosit lemn vine de la două grupe de arbori: coniferele sau lemnul de esență moale (de ex. pin, molid, brad) și foioasele sau lemnul de esență tare (de ex. stejar, nuc, arțar). Arborii considerați de esență tare nu sunt în mod necesar mai tari decât cei de esență moale (de ex. lemnul de plută face parte din categoria arborilor de esență tare, dar este lemnul cel mai moale). Densitatea și

Secțiune transversală într-un trunchi de copac. Lemnul este un xilem secundar produs prin creșterea țesutului numit cambiu vascular. Alburnul (prin care circulă seva) este xilem care transportă apa și materialele dizolvate de la rădăcini spre restul copacului. Lemnul matur, mai închis la culoare (duramen), situat în zona centrală a trunchiului, este xilem mai vechi în care s-au infiltrat gume și rășini, pierzându-și permeabilitatea la lichide. Fiecare strat de creștere (inel anual) se distinge prin lemn timpuriu (lemn de primăvară), alcătuit din celule mari, aerisite, cu pereți subțiri, lemn format la începutul perioadei de vegetație, când apa este de obicei mai abundentă, și lemn târziu (lemn de vară), cu densitate mai mare, format la sfârșitul perioadei de vegetație, cu țesut alcătuit din celule mici și înghesuite, cu pereți groși. Inelele de creștere variază în lățime ca rezultat al condițiilor climatice diferite; în condiții de climă temperată, un inel este echivalent cu o creștere de un an. Unele celule conducătoare formează raze medulare care transportă apa și substanțele dizolvate radial prin xilem. Scoarța (coaja) cuprinde țesuturile din exteriorul cambiului vascular, incluzând floemul secundar (care transportă hrana fabricată în frunze spre restul arborelui), celulele generatoare de peridem (felogen) și celule de plută. Scoarța externă, alcătuită din țesut mort, constituie învelișul care protejează regiunea internă împotriva loviturilor, a bolilor și a deshidratării.

umezeala influențează duritatea lemnului; pe lângă rezistența la sarcină, alți factori variabili testați sunt elasticitatea și duritatea. Lemnul este un bun izolator de căldură și electricitate și are bune proprietăți acustice. Caracteristicile sale fizice includ, printre altele, culoarea, mirosul, textura și direcția fibrelor. Pe piață se comercializează cca 10 000 de produse diferite din lemn, de la cherestea și placaj până la hârtie, de la mobilă până la scobitori. Printre produsele chimice derivate din lemn și reziduuri din lemn se numără celofanul, mangalul, coloranți, explozivi, lacurile și terebentina. Lemnul este folosit drept combustibil în multe zone de pe glob.

lemn-câinesc

Denumire comună pentru cele 40–50 de specii de arbuști și arbori pitici din genul *Ligustrum*, familia *Oleaceae*, folosite pe scară largă pentru garduri vii sau ca plante ornamentale. Originare din Europa, Asia, Australia și zona mediteraneeană, aceste plante veșnic verzi sau cu frunze căzătoare au de obicei frunze ovate cu margini drepte, inflorescențe albe sau crem, deseori parfumate, și fructe negre. Lemnul-câinesc obișnuit (*L. vulgare*), originar din NE Europei și din Anglia și naturalizat în NE Americii de Nord, este larg folosit pentru garduri vii. Falsul lemn-câinesc, care aparține genului *Phillyrea* (aceeași familie), are fructe mici, colorate în roșu-deschis, ce devin purpurii spre negru pe măsură ce se coc.

lemn de esență moale

Lemn de conifere (în special din familia pinului). Cu excepția chiparosului golaș, a laricei-americane și a zadei, arborii cu lemn de esență moale sunt verzi tot timpul anului. Lemnul lor se obține în principal în regiunea Balticii, în Scandinavia și în America de Nord, reprezentând cca 80% din producția mondială de cherestea. Termenul se referă uneori în mod impropriu la toate tipurile de lemn de esență moale și tare, folosite în construcții în regiunile temperate. Lemnul coniferelor cu ace lungi, cum ar fi bradul-Douglas și tisa, este mult mai dur decât anumite tipuri de lemn de esență tare.

lemn de esență tare

Lemn obținut din arbori cu frunze late, care fac flori. Arborii cu lemn de esență tare sunt foioase, cu excepția celor din regiunile calde. Termenul, care se referă la clasificarea materialului lemnos, a fost folosit la început cu privire la arbori europeni precum fagul sau stejarul, dar include și unele esențe mai moi. Din această categorie mai fac parte abanosul, diverse soiuri de mahon, arțarul, tekul și alunul-negru american.

lemn de santal

Plantă semiparazită din clasa *Santalum* (familia *Santalaceae*) ori lemnul său, în special lemnul original de santal-alb, *Santalum album*, întrebuințat pentru mobilier și din care este extras uleiul folosit la fabricarea parfumurilor, a săpunurilor, lumânărilor și a tămâii. Cele cca zece specii de *Santalum* sunt răspândite în întreaga Asie de Sud și în insulele Pacificului de Sud. Familia *Santalaceae* conține mai mult de 400 de specii de arbuști, ierburi și copaci semiparaziți, din cca 36 de genuri, care se găsesc în regiuni tropicale și temperate. La unele genuri frunzele sunt dispuse în structuri asemănătoare solzilor. Frunzele verzi conțin și clorofilă, care permite plantelor să-și producă hrana, dar toate plantele din clasa *Santalum* sunt într-o anumită măsură parazite, obținându-și apa și substanțele hrănitoare de la gazdele lor. Majoritatea speciilor, inclusiv *Santalum album*, sunt paraziți de rădăcină, dar unele sunt paraziți de tulpină.

lemn-dulce

Plantă erbacee aromată perenă (*Glycyrrhiza glabra*) din familia *Fabaceae* (*vezi* leguminoase), renumită pentru aroma ei și pentru dulciurile și medicamentele produse din rădăcina ei. Originară din S Europei, planta este cultivată în jurul Mării Mediterane și în anumite regiuni din SUA. Crește până la 1 m și are frunze compuse, frumoase, inflorescențe albastre-violet și păstăi flexibile, late, cu semințe (7–10 cm în lungime). Este de 42 de ori mai dulce decât zahărul de masă, iar aroma plantei, asemănătoare anasonului, poate acoperi gusturi medicinale neplăcute.

lemn petrificat

Fosilă formată prin infiltrarea în cavitățile dintre celulele și în interiorul celulelor a unor minerale, de obicei ale lemnului natural, cum sunt silicele (dioxid de siliciu, SiO_2) sau calcitele (carbonat de calciu, $CaCO_3$). Deseori, această înlocuire a țesutului organic cu straturi de minerale este atât de precisă, încât atât structura internă, cât și forma externă a arborelui sunt fidel reprezentate; uneori, poate fi determinată chiar și structura celulei.

Le Moyne d'Iberville, Pierre

Vezi Iberville, Pierre Le Moyne d'

lemurian

În general, denumire comună pentru primatele prosimiene (inclusiv galago), toate având vârful botului golaș, umed, incisivi inferiori în formă de pieptăn, orientați anterior, și unghii în formă de gheară la degetul al doilea de la picioare. În sens restrictiv, termenul se referă la lemurienii tipici (cele nouă specii din familia *Lemuridae*), întâlniți doar în Madagascar și insulele Comore; aceștia au ochi mari, față asemănătoare vulpilor, corp suplu, de maimuță, și membre posterioare lungi. Toți lemurienii sunt pașnici și sociabili. Ei măsoară de la 13 cm la cca 60 cm lungime. Coada groasă poate fi mai lungă decât corpul, iar blana lânoasă este roșiatică, gri, maronie sau neagră. Majoritatea sunt activi în timpul nopții și își petrec mare parte din timp în copaci, mâncând fructe, frunze, muguri, insecte, păsări mici și ouăle acestora. Câteva specii sunt clasificate printre cele amenințate cu dispariția.

Lena

Fluviu în partea central-estică a Rusiei, unul dintre cele mai lungi din lume. Având izvorul într-un lac de munte siberian, la V de lacul Baikal, curge 4 400 km spre N, traversând Rusia, pentru a se vărsa în Oceanul Arctic. Bazinul său acoperă o suprafață de 2 490 000 kmp, având mulți afluenți, printre care râurile Vitim și Olekma. Pământul străbătut de fluviul Lena și de afluenții săi superiori este bogat în resurse naturale, precum aur și cărbune. Exploratorii au ajuns pentru prima dată în delta fluviului din Marea Laptev în deceniul al treilea al sec. XVII.

Le Nain, frații ~

Pictori francezi. Până în 1630, cei trei frați – Antoine (cca 1600–1648), Louis (cca 1600–1648) și Mathieu (cca 1607–1677) – fondaseră împreună un atelier în Paris. Se spune că lucrau în armonie, deseori colaborând la același tablou. Cele mai remarcabile lucrări ale lor sunt picturi sensibile despre viața țăranilor. Realismul lor este unic în arta franceză a sec. XVII. Nici unul dintre tablourile lor nu este semnat cu un prenume, iar în prezent ei sunt considerați un singur artist.

leneș

Mamifer nocturn, solitar, arboricol, din familia *Bradypodidae*, întâlnit în America de Sud și America Centrală. Are cca 60 cm lungime, coadă scurtă, gheare lungi curbate, membre anterioare dezvoltate, dinți ascuțiți. În blana stufoasă se dezvoltă o algă verde. Cele patru specii de leneș cu trei degete mănâncă doar frunzele copacului-trompetă. Cele două specii cu două degete la membrele anterioare (*Choloepus*) se hrănesc cu fructele, tulpinile și frunzele a numeroase plante. Leneșii nu pot să meargă. Ei se cațără pe trunchiuri și atârnă cu capul în jos (poziție în care pot să doarmă și 15 ore pe zi) sau se deplasează extrem de încet (fapt care le-a dat și numele), prin mișcări alternative ale membrelor. Camuflajul natural constituie principala lor apărare în fața prădătorilor.

leneșul-cu-trei-degete (*Bradypus tridactylus*)

DES BARTLETT - BRUCE COLEMAN LTD.

L'Enfant, Pierre Charles

(02.08.1754, Paris, Franța - 14.06.1825, Prince Georges County, Maryland, SUA)

Inginer, arhitect și urbanist franco-american. În urma studiilor pariziene, s-a oferit voluntar ca soldat și inginer în cadrul armatei revoluționare americane. Congresul l-a numit șef peste ingineri în 1783. În 1791, George Washington l-a însărcinat cu realizarea unui proiect pentru o capitală federală pe râul Potomac. A creat o rețea de blocuri deasupra cărora erau suprapuse, în diagonale extinse, bulevarde; concentrat asupra Capitoliului și reședinței președintelui, planul includea spații verzi și oferea panorame asupra intersecțiilor de străzi, unde puteau fi plasate monumente sau fântâni. Deși a fost demis din cauza atitudinii dictatoriale pe care o manifesta (1792), planul său a fost în general implementat. A murit în sărăcie.

L'Engle, Madeleine
născută **Madeleine L'Engle Camp**

(29.11.1918, New York, New York, SUA - 06.09.2007, Litchfield, Connecticut)

Autoare americană de cărți pentru copii. Născută în New York, a urmat o carieră teatrală înainte de a publica prima ei carte, *Ploaia măruntă* (The Small Rain, 1945). În lucrarea *Călătorie în timp* (A Wrinkle in Time, 1962) a prezentat un grup de copii care se implică într-o bătălie cosmică împotriva unei mari prezențe malefice; aventurile acestora continuă în *Planeta înclinată* (A Swift Tilting Planet, 1978) și în alte cărți. Deseori lucrările sale tratează teme antagonice, natura divină, responsabilitatea individuală și viața familiei. A scris, de

asemenea, opere de ficțiune pentru adulți, poezie și o autobiografie.

Lenin, Vladimir Ilici
născut **Vladimir Ilici Ulianov**

(10.04./22.04. stil nou, 1870, Simbirsk, Rusia – 2.01.1924, Gorki, ulterior Gorki Leninskie, lângă Moscova)

Fondator al Partidului Comunist Rus (Bolșevic), conducătorul Revoluției Ruse din 1917 și arhitect, constructor și șef al statului sovietic (1917–1924). A fost fondatorul organizației cunoscute sub numele de Comintern (Internaționala Comunistă) și sursa postumă a leninismului, doctrina codificată și unită cu lucrările lui Marx de către succesorii lui Lenin, formând ideologia marxist-leninistă, care a devenit viziunea comunistă în întreaga lume.

Dacă Revoluția Rusă din 1917 este – așa cum au numit-o unii – cel mai important eveniment al sec. XX, atunci Lenin trebuie considerat cel mai important lider politic. A fost considerat atât cel mai mare lider revoluționar și om de stat revoluționar din istorie, cât și cel mai mare gânditor revoluționar de la Marx încoace, nu doar în cercurile științifice, ci și printre numeroși oameni de știință necomuniști.

Anii de început

Cum a devenit revoluționar Este dificil să identificăm evenimente speciale din copilăria sa care să fi prefigurat orientarea spre statutul de revoluționar profesionist. Vladimir Ilici Ulianov s-a născut la Simbirsk, redenumit Ulianovsk în onoarea sa. (A adoptat pseudonimul Lenin în 1901 în timpul activității clandestine pentru partid, după exilul în Siberia.) Era al treilea dintre cei șase copii născuți într-o familie foarte unită și fericită, din părinți intelectuali. Mama era fiică de doctor, iar tatăl, deși fiu de iobag, a devenit învățător, ajungând chiar inspector școlar. Lenin, un om inteligent, puternic din punct de vedere fizic și provenind dintr-o familie iubitoare și afectuoasă, a manifestat de timpuriu o mare pasiune pentru învățătură. A terminat liceul ca șef de promoție. S-a remarcat la latină și greacă și părea destinat unei vieți tipice de savant clasicist. La vârsta de 16 ani, nimic din comportamentul lui Lenin nu-l indica pe viitorul rebel și, cu atât mai puțin, pe viitorul revoluționar – decât, poate, trecerea la ateism. Dar, în ciuda circumstanțelor confortabile în care au crescut, toți cei cinci copii Ulianov care au ajuns la maturitate s-au alăturat mișcării revoluționare. Fenomenul nu era neobișnuit în Rusia țaristă, unde chiar și elita intelectuală era privată de drepturi civile și politice elementare.

În adolescență, Lenin a suferit două lovituri care i-au influențat decizia ulterioară de a urma calea revoluției. Mai întâi, cu puțin timp înainte de moartea sa prematură, tatăl său a fost amenințat cu pensionarea timpurie de către un guvern reacționar care începuse să se teamă tot mai mult de răspândirea învățământului public. În al doilea rând, în 1887, fratele cel mai mare, Aleksandr, student la Universitatea din Sankt Petersburg (ulterior Universitatea de Stat din Leningrad), a fost spânzurat pentru conspirație cu o grupare teroristă revoluționară care complotase să îl asasineze pe împăratul Aleksandru III. Subit, la vârsta de 17 ani, Lenin a devenit capul familiei, acum stigmatizată pentru că ar fi crescut un „criminal de stat".

Din fericire, venitul din pensia mamei și din moștenire a asigurat familiei siguranța materială, deși nu a putut împiedica frecventele arestări sau exilarea copiilor. În plus, directorul liceului la care studia Lenin (tatăl lui Aleksandr Kerenski, care avea să conducă mai târziu guvernul provizoriu destituit de bolșevicii lui Lenin în noiembrie [octombrie, stil vechi] 1917) nu a întors spatele familiei de „criminali". A scris o scrisoare de recomandare care a facilitat admiterea lui Lenin la universitate.

În toamna lui 1887, Lenin s-a înscris la Facultatea de Drept din cadrul Universității Imperiale din Kazan (ulterior redenumită Universitatea de Stat din Kazan [V.I. Lenin]), dar după trei luni a fost exmatriculat, fiind acuzat că a participat la o adunare studențească ilegală. A fost arestat și alungat din Kazan pe moșia bunicului său din satul Kokușkino, unde sora sa mai mare, Anna, locuia deja din ordin polițienesc. În toamna lui 1888, autoritățile i-au permis să se întoarcă în Kazan, dar nu i-au îngăduit să se reînscrie la universitate. În această perioadă de așteptare forțată, a întâlnit revoluționari exilați din generații mai vârstnice și a citit cu pasiune literatură politică, în special *Capitalul* lui Marx. A devenit marxist în ianuarie 1889.

Formarea partidului revoluționar

În mai 1889, familia Ulianov s-a mutat la Samara (cunoscută sub numele de Kuibîșev între 1935 și 1991). După numeroase petiții, lui Lenin i s-a permis să dea examenele de drept. În noiembrie 1891 a trecut examenele, luând notă maximă la toate materiile, și a absolvit cu diplomă de merit. După ce poliția a renunțat în cele din

urmă la obiecțiile politice, Lenin a intrat în barou și a practicat dreptul în Samara între 1892 și 1893, clienții lui fiind în principal țărani și meșteșugari săraci. În perioada cât a practicat avocatura a acumulat o ură intensă față de polarizarea sistemului legal, precum și o repulsie față de avocați, chiar și față de cei care pretindeau că sunt social-democrați.

Dreptul s-a dovedit o acoperire extrem de utilă pentru un activist revoluționar. S-a mutat la Sankt Petersburg (cunoscut drept Petrograd între 1914 și 1924 și drept Leningrad între 1924 și 1991) în 1893 și, în timp ce lucra ca apărător din oficiu, s-a asociat cu cercurile revoluționare marxiste. În 1895, tovarășii săi l-au trimis în străinătate pentru a intra în contact cu exilații ruși din Europa Occidentală, în special cu cel mai impozant gânditor marxist rus, Gheorghi Plehanov. La întoarcerea în Rusia în 1895, Lenin împreună cu alți marxiști, printre care L. Martov, viitorul lider al menșevicilor, au reușit să unifice grupurile marxiste din capitală într-o organizație cunoscută drept Uniunea pentru Luptă și Eliberare a Clasei Muncitoare. Uniunea scotea fluturași și proclamații în numele muncitorilor, sprijinea grevele acestora și se infiltra la orele de educație ale muncitorilor pentru a le împărtăși bazele marxismului. În decembrie 1895, liderii Uniunii au fost arestați. Lenin a stat în închisoare un an și trei luni, iar apoi a fost trimis în exil la Șușenskoie, în Siberia, timp de trei ani. În exil i s-a alăturat logodnica sa, Nadejda Krupskaia, membră a Uniunii, pe care o întâlnise în capitală. S-au căsătorit în Siberia și ea a devenit secretara indispensabilă și tovarășa lui Lenin. În exil au corespondat clandestin cu partidul și au colaborat (legal) la traducerea în rusă a lucrării *Democrația industrială* (Industrial Democracy) de Sidney și Beatrice Webb.

La terminarea perioadei de exil siberian în ianuarie 1900, Lenin a părăsit țara și a fost urmat ulterior de Krupskaia la München. Prima lui sarcină importantă în străinătate a fost aceea de a se alătura lui Plehanov, Martov și altor trei redactori pentru a scoate ziarul *Iskra* (Scânteia), care sperau că va uni grupurile marxiste ruse împrăștiate prin Rusia și Europa Occidentală într-un partid social-democrat strâns unit.

Până când Lenin a început să lucreze la *Iskra*, scrierile sale se axaseră pe trei probleme: mai întâi, a scris câțiva fluturași meniți să zguduie venerația tradițională a muncitorilor pentru țar, arătându-le că viața lor grea era cauzată, parțial, de sprijinul pe care țarismul îl manifesta față de capitaliști; în al doilea rând, i-a atacat pe acei marxiști autodeclarați care îi îndemnau pe social-democrați și pe muncitori să se concentreze pe probleme legate de salarii și de orele de lucru, lăsând lupta politică pentru moment în mâinile burghezilor; în al treilea rând și cel mai important, s-a axat pe problemele țăranilor.

Principalul obstacol în calea acceptării marxismului de către mulți dintre intelectualii ruși a fost aderarea lor la convingerea răspândită a populiștilor (radicali ruși premarxiști) cum că marxismul nu se putea aplica Rusiei rurale, în care proletariatul (clasa muncitoare industrială) era aproape inexistent. Rusia, susțineau ei, era imună la capitalism, datorită proprietății comune a terenurilor țăranilor prin comunitatea sătească. Această viziune a fost atacată pentru prima dată de Plehanov în anii 1880. El a argumentat că Rusia intrase deja în faza capitalistă, căutând dovezi ale dezvoltării rapide a industriei. În ciuda reticențelor populiștilor, spunea el, omul viitorului în Rusia era chiar proletarul, nu țăranul. În timp ce încerca să aplice schema marxistă de dezvoltare socială în Rusia, Plehanov a ajuns la concluzia că revoluția în Rusia ar trebui să treacă prin două faze discrete: mai întâi, o revoluție burgheză care să instaureze o republică democratică și un capitalism total; iar apoi, o revoluție proletară, după ce capitalismul matur avea să genereze numeroși proletari care să atingă un nivel înalt de organizare politică, conștiință socialistă și cultură, permițându-le să introducă socialismul absolut.

Acesta este setul de principii la care a aderat Lenin după ce a citit lucrarea lui Plehanov la sfârșitul anilor 1880. Dar, aproape imediat, Lenin a făcut un pas înaintea fostului său mentor, în special cu privire la problema țărănimii. Într-un atac la adresa populiștilor publicat în 1894, Lenin acuza că, și dacă și-ar fi realizat cel mai mare vis și ar diviza toate terenurile în comune țărănești, rezultatul nu avea să fie socialismul, ci, mai degrabă, capitalism nutrit de o piață liberă a produselor agricole. „Socialismul" promovat de populiști ar favoriza în practică dezvoltarea capitalismului la scară mică; astfel, populiștii nu erau socialiști, ci „democrați burghezi mărginiți". Lenin a ajuns la concluzia că, în afara marxismului, care viza în ultimă instanță abolirea sistemului de piață și a proprietății private asupra mijloacelor de producție, nu putea exista nici un fel de socialism.

Încă de pe când se afla în exil în Siberia, Lenin a început să lucreze la propria investigație a chestiunii țărănimii, care a culminat cu lucrarea magistrală *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (Razvitie Kapitalizma v Rossii, publicată legal în 1899). În această lucrare, un studiu al economiei rusești, afirma că, de fapt, capitalismul distruge rapid comuna țărănească. Țărănimea constituia pentru populiști o clasă socială omogenă, dar Lenin susținea că, în realitate, țărănimea se stratifica rapid în burghezie rurală înstărită, țărănime mijlocie și „proletariat și semiproletariat" rural sărăcit. În acest ultim grup, care cuprindea jumătate din populația de la țară, Lenin a găsit un aliat al proletariatului industrial extrem de redus din Rusia.

Succesul repurtat de *Iskra* în recrutarea de intelectuali ruși pentru marxism i-a făcut pe Lenin și pe tovarășii săi să creadă că venise vremea să înființeze un partid revoluționar marxist care avea să sudeze toate grupările marxiste disparate din țară și din străinătate. Un prim congres nereușit, ținut în 1898 la Minsk, a eșuat în atingerea acestui obiectiv, întrucât majoritatea delegaților au fost arestați la scurt timp după congres. Comitetul de organizare al celui de-al doilea congres a decis să-l țină la Bruxelles în 1903, dar presiunile din partea poliției l-au forțat să îl transfere la Londra.

Ședințele congresului au durat aproape trei săptămâni, întrucât nici un subiect nu părea a fi prea neînsemnat pentru a fi dezbătut. Principalele probleme au devenit rapid evidente: eligibilitatea membrilor și caracterul disciplinei de partid; dar, mai presus de toate, întrebările-cheie erau centrate în jurul relației dintre partid și proletariat, în numele căruia partidul susținea că vorbește.

În lucrarea *Ce este de făcut?* (Șto delati?, 1902), Lenin a respins total punctul de vedere potrivit căruia proletariatul era condus spontan spre socialismul revoluționar de către capitalism și că rolul partidului ar trebui să fie doar acela de a coordona lupta diferitelor secțiuni ale proletariatului la scară națională și internațională. Capitalismul, comenta el, predispunea muncitorii la acceptarea socialismului, dar nu îi transforma spontan în socialiști conștienți. Proletariatul, prin propriile eforturi în lupta de zi cu zi împotriva capitalistului, putea doar să obțină „conștiința de sindicat". Dar proletariatul, prin propriile eforturi, nu putea să înțeleagă că era posibil să câștigi emancipare completă doar prin răsturnarea capitalismului și clădirea socialismului, decât dacă partidul îi insufla din afară conștiința socialistă.

Vladimir Ilici Lenin, 1918

TASS/SOVFOTO

În *Ce este de făcut?* și în celelalte scrieri despre organizarea partidului, Lenin a adus una dintre cele mai importante inovații ale sale – teoria despre partid ca „avangardă a proletariatului". El percepea avangarda ca pe un partid extrem de disciplinat, centralizat, care lucra fără încetare pentru a insufla proletariatului conștiința socialistă și pentru a servi ca mentor, îndrumător și ghid, arătându-i permanent proletariatului unde se află cu adevărat interesele de clasă.

La al doilea congres, grupul *Iskra* s-a divizat, iar Lenin s-a trezit în minoritate de opinie cu privire la această problemă. Cu toate acestea, a continuat să își dezvolte viziunea despre „partidul de tip nou", care avea să fie călăuzit de „centralism democratic", sau disciplină de partid absolută. Potrivit lui Lenin, partidul trebuia să fie un organism foarte centralizat, organizat în jurul unui nucleu mic, omogen ideologic, de revoluționari profesioniști cu experiență, care aveau să fie aleși în comitetul central de congresul partidului și care aveau să conducă o ierarhie ramificată de organizații de partid mai mici care să se bucure de sprijinul și de simpatia proletariatului și a tuturor grupurilor opuse țarismului. „Dați-ne o organizație de revoluționari", exclama Lenin „și vom răsturna Rusia!"

Lenin nu a precupețit nici un efort pentru a construi exact acest fel de partid în următorii douăzeci de ani, în ciuda atacurilor vehemente asupra poziției lui din partea unora dintre cei mai apropiați tovarăși de-ai săi de pe vremea *Iskra*, Plehanov, Martov și Lev Troțki. Aceștia îl acuzau că schema sa de organizare și disciplină de partid tindea spre „iacobinism", suprimarea discuțiilor libere din partid, o dictatură asupra proletariatului și, în cele din urmă, stabilirea unei dictaturi unilaterale.

Lenin s-a trezit în minoritate în primele ședințe ale celui de-al doilea congres a ceea ce se proclama atunci a fi Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR). Dar retragerea unui grup nemulțumit de social-democrați evrei, numit

Bund, l-a lăsat pe Lenin cu o ușoară majoritate. În consecință, membrii majorității întâmplătoare a lui Lenin au fost numiți bolșevici (majoritari), iar cei din grupul lui Martov au fost numiți menșevici (minoritari). Cele două grupări s-au luptat între ele fără încetare în cadrul aceluiași PMSDR și au promovat aceeași programă până în 1912, când Lenin a făcut separarea definitivă la Conferința de la Praga a Partidului Bolșevic.

Provocările Revoluției din 1905 și Primul Război Mondial

Diferențele dintre Lenin și menșevici s-au accentuat și mai mult în Revoluția din 1905 și în perioada ulterioară, când Lenin a trecut la o viziune originală distinctă asupra a două chestiuni: alinierea claselor în revoluție și caracterul regimului post-revoluționar.

Izbucnirea Revoluției în ianuarie 1905 l-a găsit pe Lenin în Elveția și nu s-a întors în Rusia până în noiembrie. Lenin a trasat imediat o strategie. Ambele părți ale PMSDR, bolșevicii și menșevicii, au aderat la viziunea lui Plehanov despre revoluția în două faze: mai întâi, o revoluție burgheză; apoi o revoluție proletară. Dar menșevicii au susținut că revoluția burgheză trebuie condusă de burghezie, cu care proletariatul trebuie să se alieze pentru a realiza revoluția democratică. Acest lucru ar aduce la putere burghezia liberală, față de care PMSDR ar acționa ca partid de opoziție. Lenin a respins sfidător acest fel de alianță și regim postrevoluționar. Până atunci vorbise despre nevoia ca proletariatul să câștige „hegemonie" în revoluția democratică. Acum, declara clar că proletariatul era forța principală a revoluției și că unicul său aliat de nădejde era țărănimea. El a etichetat burghezia ca iremediabil contrarevoluționară și prea lașă pentru a-și realiza propria revoluție. Astfel, spre deosebire de menșevici, Lenin a marșat de atunci înainte pe o alianță care să stabilească „dictatura democratică revoluționară a proletariatului și țărănimii".

Revoluția nu avea să se oprească neapărat la prima fază, cea de revoluție burgheză. Dacă revoluția rusă trebuia să inspire proletariatul din Europa Occidentală pentru a realiza revoluția socialistă, pentru care Europa industrială era pregătită, revoluția rusă putea la fel de bine să treacă direct la a doua fază, revoluția socialistă. Apoi, proletariatul rus, sprijinit de proletariatul rural și de semiproletariatul din țară și asistat de proletariatul industrial triumfător din Occident, care și-a stabilit „dictatura proletară", putea să pună capăt capitalismului rus.

După înfrângerea Revoluției din 1905, controversele dintre Lenin și menșevici au devenit mai clare ca niciodată, în ciuda eforturilor de reunire. Dar, forțat să plece din nou în exil între 1907 și 1917, Lenin s-a confruntat cu provocări serioase pentru politicile sale, nu doar din partea menșevicilor, ci și în cadrul propriei facțiuni. Combinația dintre represiune și reformă modestă efectuată de regimul țarist a dus la scăderea numărului membrilor de partid. Dezamăgirea și neîncrederea în șansele unei revoluții de succes au măturat rândurile partidului, împuținate, scindate de controverse cu privire la tactică și la filozofie. Încercările de a uni facțiunile bolșevice și menșevice au fost zadarnice, din cauza insistenței intransigente a lui Lenin ca termenii lui de reunificare să fie adoptați. Un adversar menșevic l-a descris astfel pe Lenin: „Nu există nici un alt om absorbit de revoluție douăzeci și patru de ore pe zi, care nu are nici un fel de alte gânduri decât gândul la revoluție și care, chiar și atunci când doarme, nu visează altceva decât revoluție". Plasând revoluția mai presus de unitatea partidului, Lenin nu accepta nici un compromis de unitate dacă avea senzația că acesta ar putea întârzia revoluția, în loc să o accelereze.

Luptând cu disperare pentru a menține coeziunea bolșevicilor împotriva diferențelor interne și a puterii crescânde a menșevicilor în țară, Lenin a organizat Conferința Partidului Bolșevic din Praga în 1912, care a divizat PMSDR pentru totdeauna. Lenin a proclamat că bolșevicii reprezentau PMSDR și că menșevicii erau schismatici. De atunci, fiecare facțiune și-a păstrat propriul comitet central, aparat de partid și presă.

Când a izbucnit războiul în august 1914, partidele socialiste din întreaga Europă s-au unit cu guvernele lor, în ciuda deciziilor luate în congresele dinainte de război ale Internaționalei a II-a, care le obliga să se împotrivească sau chiar să răstoarne guvernele respective dacă își implicau țara într-un război imperialist.

După ce Lenin și-a revenit din neîncrederea inițială în această „trădare" a Internaționalei, a proclamat o politică a cărei îndrăzneală i-a uimit chiar și pe proprii tovarăși bolșevici. I-a denunțat pe socialiștii prorăzboi drept „șovini sociali" care au trădat cauza clasei muncitoare

internaționale sprijinind un război care era imperialist de ambele părți. A declarat Internaționala a II-a moartă și a îndemnat la crearea uneia noi, Internaționala a III-a, compusă din partide socialiste autentic revoluționare. Socialiștii revoluționari trebuiau în primul rând să lucreze pentru a „transforma războiul imperialist într-un război civil". Inamicul real al muncitorului nu era muncitorul din tranșeea opusă, ci capitalistul din țară. Muncitorii și soldații ar trebui deci să întoarcă armele asupra conducătorilor și să distrugă sistemul care i-a afundat în acel carnagiu imperialist.

Politica lui Lenin a găsit prea puțini susținători în Rusia sau în altă parte în primele luni de război. Într-adevăr, în primul val de fervoare patriotică, destul de mulți bolșevici sprijineau eforturile de război. Lenin și tovarășii săi apropiați au fost izolați, înotând împotriva curentului.

Lenin a reușit să ajungă în Elveția neutră în septembrie 1914, alăturându-se unui grup mic de bolșevici și menșevici exilați antirăzboinici. Războiul le-a întrerupt practic orice contact cu Rusia și cu socialiștii din alte țări. Cu toate acestea, în 1915 și 1916, socialiștii care se opuneau războiului din diferite țări au reușit să țină două conferințe antirăzboi la Zimmerwald și Kienthal, în Elveția. Lenin nu a reușit la nici una dintre întâlniri să își convingă tovarășii să adopte sloganul său: „Transformați războiul imperialist în război civil!" În schimb, au adoptat formula mai moderată: „Pace imediată fără anexări sau indemnizații și dreptul oamenilor la autodecizie". Astfel, Lenin s-a situat cu partidul său în minoritate în cadrul unui grup de socialiști antirăzboinici, care, în schimb, constituiau o mică minoritate a mișcării socialiste internaționale în comparație cu socialiștii care susțineau războiul.

Nedescurajat, Lenin a continuat să își impună viziunile despre război, încrezător că, în cele din urmă, avea să obțină sprijin decisiv. În lucrarea *Imperialismul, cea mai înaltă fază a capitalismului* (Imperializm kak vîsșciaia stadia Kapitalizma, 1917), a explicat, mai întâi, cauzele reale ale războiului; apoi, de ce socialiștii au abandonat internaționalismul pentru patriotism și au sprijinit războiul; și în al treilea rând, de ce doar revoluția putea aduce o pace democratică. Războiul a izbucnit, scria el, din cauza caracterului insațiabil și expansionist al imperialismului, el însuși un produs al monopolului capitalist al economiei. La sfârșitul sec. XIX, câteva bănci au ajuns să domine țările avansate și, până în 1914, aduseseră în imperiile lor restul lumii, aflat sub controlul lor direct. Acumulând cantități vaste de „surplus" de capital, băncile gigant au descoperit că pot obține profituri imense din investiții în colonii și semicolonii, iar acest lucru a intensificat competiția pentru imperiu în rândul marilor puteri. În 1914, nemulțumite de felul în care fusese împărțită lumea, coalițiile rivale de imperialiști au lansat războiul pentru a atrage o nouă împărțire a lumii pe seama celeilalte coaliții. Războiul a fost deci imperialist la origini și cerea și merita condamnarea socialiștilor autentici.

Partidul socialist și liderii de sindicat s-au adunat pentru a-și sprijini guvernele imperialiste respective pentru că reprezentau „aristocrația muncitoare", muncitorii mai bine plătiți care primesc o mică parte din „superprofiturile" pe care imperialiștii le propuneau. „Mituită" de imperialiști, „aristocrația muncitoare" a luat partea celor cu bani în războiul imperialist și i-au trădat pe cei mai exploatați muncitori din țară și pe cei superexploatați din colonii. Imperialiștii, argumenta Lenin, mânați de dinamica anexaționistă, nu au putut încheia o pace dreaptă și durabilă. Războaiele viitoare erau inevitabile atâta timp cât exista imperialismul; imperialismul era inevitabil atâta vreme cât exista capitalismul; numai răsturnarea capitalismului în întreaga lume putea pune capăt războiului imperialist și putea împiedica războaie similare în viitor. Publicată pentru prima dată în Rusia în 1917, *Imperialismul* este până în ziua de azi un instrument pe care comuniștii de pretutindeni îl folosesc pentru a evalua tendințe majore în lumea necomunistă.

Conducerea Revoluției Ruse

În 1917, lui Lenin i se părea că războiul nu avea să se mai sfârșească vreodată și că planul unei revoluții începea să se destrame rapid. Dar în săptămâna 8–15 martie, muncitorii și soldații înfometați, înfrigurați și sătui de război din Petrograd au reușit să îl dea jos pe țar. Lenin și locotenenții săi cei mai apropiați s-au grăbit să se întoarcă acasă după ce autoritățile germane au fost de acord să le permită trecerea prin Germania către Suedia neutră. Berlinul spera că întoarcerea socialiștilor antirăzboi în Rusia va submina eforturile de război ale Rusiei.

Prima întoarcere la Petrograd

Lenin a ajuns la Petrograd pe 16 aprilie 1917, la o lună după ce țarul a fost forțat să abdice. Din revoluție s-a născut Guvernul Provizoriu, format de un grup de

conducători ai partidelor liberale burgheze. Ascensiunea acestui guvern a fost posibilă doar datorită consimțământului Sovietului din Petrograd, un consiliu al reprezentanților muncitorilor aleși din fabricile din capitală. Soviete similare ale muncitorilor s-au răspândit în toate orașele și localitățile importante din țară; la fel s-a întâmplat și cu cele ale reprezentanților soldaților și țăranilor. Deși Sovietul de la Petrograd a fost singura putere politică recunoscută de muncitorii și soldații revoluționari în martie 1917, liderii săi au predat curând întreaga putere Guvernului Provizoriu. Sovietul de la Petrograd era condus de o majoritate compusă din meșevici și revoluționari socialiști, sau Partidul Țărănesc, lideri care considerau Revoluția din Martie (februarie, stil nou) drept burgheză; astfel, ei credeau că noul regim trebuie să fie condus de lideri ai partidelor burgheziei.

La întoarcerea în Rusia, Lenin și-a uimit toți tovarășii, dintre care mulți acceptaseră autoritatea Guvernului Provizoriu. Lenin a numit acest guvern, în ciuda pretențiilor sale democratice, în întregime imperialist și a spus că nu merita sprijinul socialiștilor. Era incapabil să satisfacă dorințele cele mai profunde ale muncitorilor, soldaților și țăranilor, anume pacea imediată și împărțirea proprietăților către țărani. Numai un guvern sovietic – adică unul condus direct de muncitori, soldați și țărani – ar putea îndeplini aceste dorințe. Astfel, el a lansat strigătul de luptă „Toată puterea pentru sovietici!" – deși bolșevicii încă formau o minoritate între sovietici și în ciuda refuzului manifest al majorității menșevice de socialiști revoluționari de a exercita o astfel de putere. Acest fapt a adus ceea ce Lenin a numit „puterea duală". Sub conducerea socialiștilor „oportuniști", sovieticii, puterea reală, au abandonat puterea în favoarea Guvernului Provizoriu, puterea nominală din țară. Bolșevicii, îndemna Lenin, trebuie să convingă muncitorii, țăranii și soldații, temporar înșelați de „oportuniști", să recupereze puterea de stat pentru sovietici de la Guvernul Provizoriu. Iar acest lucru avea să constituie o a doua revoluție. Dar, atâta timp cât guvernul nu suprima partidele revoluționare, această revoluție putea fi realizată fără probleme, întrucât Guvernul Provizoriu exista numai cu permisiunea sovieticilor.

Inițial, tovarășii bolșevici ai lui Lenin au crezut că acesta este dezorientat pe moment de complexitatea situației; socialiștii moderați îl considerau nebun. Au fost necesare câteva săptămâni de convingere asiduă din partea lui Lenin înainte să câștige de partea sa Comitetul Central al Partidului Bolșevic. Conferința de partid din aprilie i-a avizat programul: partidul trebuie să refuze sprijinul Guvernului Provizoriu și să câștige majoritatea în favoarea puterii sovietice. Un guvern sovietic, odată stabilit, ar fi trebuit să înceapă negocieri imediate pentru o pace generală pe toate fronturile. Sovieticii trebuiau numaidecât să confiște proprietățile moșierilor, fără compensație, și să le împartă către țărani. Iar guvernul trebuia să organizeze controale riguroase asupra industriilor private, în beneficiul muncii.

Din martie până în septembrie 1917, bolșevicii au rămas minoritari. În toamnă însă, Guvernul Provizoriu (condus încă din iulie de socialistul moderat Aleksandr Kerenski, sprijinit de conducerea socialist-moderată a sovieticilor) își pierduse sprijinul public. Războiul din ce în ce mai apăsător și prăbușirea economiei au pus capăt răbdării muncitorilor, țăranilor și soldaților, care pretindeau o schimbare imediată și fundamentală. Lenin s-a folosit de dezamăgirea crescândă a oamenilor față de capacitatea și disponibilitatea lui Kerenski de a realiza revoluția. La rândul lui, Kerenski pretindea că numai o adunare de reprezentanți aleasă liber ar avea puterea să decidă viitorul politic al Rusiei – dar pentru aceasta trebuia așteptată schimbarea situației. Între timp, Lenin și partidul cereau pace, pământuri și hrană – imediat, fără întârziere. Linia bolșevică a câștigat tot mai mult sprijin în rândurile muncitorilor, soldaților și țăranilor. Până în septembrie votaseră o majoritate bolșevică în Sovietul de la Petrograd și în sovietele din orașele importante din întreaga țară.

Decizia de a prelua puterea

Lenin, care rămăsese în umbră în iulie când guvernul Kerenski îl acuzase că este „agent german", a decis acum că venise vremea să preia puterea. Partidul trebuia să înceapă imediat pregătirile pentru o revoltă armată pentru a răsturna Guvernul Provizoriu și pentru a transfera puterea de stat către soviete, conduse acum de o majoritate bolșevică. Decizia lui Lenin de a stabili puterea sovietică a rezultat din credința sa că revoluția proletară trebuie să distrugă mașinăria de stat existentă și să introducă o „dictatură proletară" – cu alte cuvinte, conducerea directă a muncitorilor și țăranilor înarmați care, în cele din urmă, aveau să se retragă, devenind o societate comunistă necoercitivă, fără clase, fără

stat. Și-a expus această viziune în cel mai tranșant mod în broșura *Statul și revoluția* (Gossudarstvo i revolutia, 1917) scrisă pe când se ascundea. Broșura, deși nu a fost terminată și este adesea catalogată drept cea mai utopică lucrare a lui Lenin, a servit însă drept rampă de lansare doctrinară a lui Lenin la putere.

Până în 1917, toți socialiștii revoluționari credeau de drept, scria Lenin, că o republică parlamentară putea servi atât ca sistem social, cât și capitalist. Dar Revoluția Rusă a adus cu sine ceva nou, sovietele. Create de muncitori, soldați și țărani și excluzând clasele înstărite, sovietele au depășit de departe cele mai democratice parlamente din democrație, deoarece parlamentele de pretutindeni excludeau muncitorii și țăranii. Opțiunile Rusiei la începutul lunii septembrie 1917, așa cum le vedea Lenin, erau fie o republică sovietică – o dictatură a majorității neînstărite –, fie o republică parlamentară – în viziunea lui, o dictatură a minorității înstărite.

Așadar, Lenin a lansat sloganul „Toată puterea pentru soviete!", deși a admis de bunăvoie în primăvara lui 1917 că Rusia revoluționară era „cea mai liberă dintre toate țările beligerante". Pentru Lenin însă, Guvernul Provizoriu era doar o „dictatură a burgheziei" care ținea Rusia în războiul imperialist. În plus, devenise fățiș contrarevoluționar în luna iulie când a acuzat liderii bolșevici de trădare.

De la sfârșitul lunii septembrie, Lenin, aflat în Finlanda, a trimis o serie de articole și scrisori în Petrograd, îndemnând Comitetul Central al partidului să organizeze o revoltă armată fără întârziere. Momentul oportun putea fi ratat. Dar timp de aproape o lună imboldurile de la distanță ale lui Lenin au rămas fără ecou. În aprilie, Lenin se afla din nou în partidul minoritar. Așa că a recurs la o stratagemă disperată.

În jurul datei de 20 octombrie, Lenin, deghizat și asumându-și un mare risc personal, s-a furișat în Petrograd și a participat la o întâlnire secretă a Comitetului Central al Bolșevicilor care a avut loc în seara zilei de 23 octombrie. Abia după o dezbatere aprinsă de zece ore a reușit să câștige majoritatea, în favoarea pregătirii revoltei armate. Apoi, recrutarea de sprijin din partea soldaților și a marinarilor, precum și instruirea Gărzilor Roșii, miliția muncitorească sub conducerea bolșevicilor, pentru atacul armat au demarat sub pretextul autoapărării Sovietului din Petrograd. Dar pregătirile înaintau greu, întrucât persista o opoziție serioasă față de această decizie în cadrul Comitetului Central. Fiind în acord total cu Lenin cu privire la oportunitatea unei revolte armate, Troțki a condus pregătirile din poziția sa strategică de președinte nou ales al Sovietului din Petrograd. Lenin, care se ascundea acum în Petrograd, temându-se de alte amânări, a presat cu disperare Comitetul Central să fixeze o dată cât mai apropiată pentru revoltă. În seara de 6 noiembrie a scris o scrisoare către membrii Comitetului Central, îndemnându-i să înceapă chiar în acea seară să aresteze membrii Guvernului Provizoriu. Ar fi fost „fatal" să se mai întârzie. Al Doilea Congres Rus al Sovietelor, programat să se întrunească în seara următoare, ar trebui pus în fața faptului împlinit.

Pe 7 și 8 noiembrie, Gărzile Roșii conduse de bolșevici, precum și soldații și marinarii revoluționari, întâmpinând o rezistență slabă, au răsturnat Guvernul Provizoriu și au proclamat trecerea puterii de stat în mâinile sovietelor. La acea vreme, bolșevicii, împreună cu aliații lor din rândul socialiștilor revoluționari de stânga (disidenți care se rupseră de liderii socialiști revoluționari pro-Kerenski), au constituit o majoritate absolută în Al Doilea Congres Rus al Sovietelor. Delegații au votat într-un număr copleșitor pentru acceptarea puterii totale, l-au ales pe Lenin președinte al Consiliului Comisarilor Poporului, noul guvern sovietic, și au aprobat decretele sale cu privire la pace și pământuri. Peste noapte, Lenin a făcut un salt din ascunzătoarea sa în poziția de conducător al guvernului revoluționar al celei mai mari țări din lume. Încă din tinerețe își petrecuse viața construind un partid care să câștige o astfel de victorie, iar acum, la vârsta de 47 de ani, el și partidul său triumfaseră. „Sunt copleșit", a mărturisit el. Dar puterea nici nu l-a îmbătat, nici nu l-a speriat; i-a pus gândurile în ordine. Cu destulă cumpătare, a condus guvernul sovietic spre consolidarea puterii și în negocierile pentru pace.

Salvarea Revoluției

În ambele sfere, Lenin se confrunta cu fisuri în rândurile liderilor bolșevici. A acceptat fără tragere de inimă, împreună cu cei de dreapta, că ar fi de dorit să includă menșevicii și partidele socialiste revoluționare de dreapta într-un guvern de coaliție – dar în condițiile impuse de Lenin. Aceștia trebuiau, mai presus de toate, să accepte forma sovietică de guvernare, nu una parlamentară; au refuzat. Doar socialiștii revoluționari de stânga

au acceptat, iar câțiva au fost incluși în guvernul sovietic. La fel, când Adunarea Constituantă aleasă liber s-a întrunit în ianuarie 1918, majoritatea menșevicilor și socialiștilor revoluționari de dreapta au respins sovietismul. Fără ezitare, Lenin a dispus dizolvarea Adunării Constituante.

Aliații au refuzat să recunoască guvernul sovietic; în consecință, au intrat singuri în negocieri pentru pace cu Puterile Centrale (Germania și aliații săi, Austro-Ungaria și Turcia) în orașul Brest-Litovsk. Acestea au impus condiții distrugătoare, care ar fi luat Rusiei Sovietice regiunea de vest a națiunilor neruse din fostul Imperiu Rus. Comuniștii de stânga s-au opus cu fanatism acceptării și au prezis un război revoluționar, chiar dacă avea să pună în pericol guvernul sovietic. Lenin a insistat ca aceste condiții, indiferent cât de distrugătoare și umilitoare erau, să fie acceptate sau, în caz contrar, el avea să demisioneze din guvern. El simțea că pacea era cea mai mare dorință a oamenilor; în orice caz, armata risipită nu putea opune o rezistență eficientă invadatorilor. În cele din urmă, în martie 1918, după ce o altă parte și mai mare din Rusia a fost dezlipită de către inamic, Lenin a reușit să câștige acceptarea Tratatului de la Brest-Litovsk de către Comitetul Central. În sfârșit, Rusia avea pace.

Dar Tratatul de la Brest-Litovsk nu a făcut altceva decât să intensifice hotărârea forțelor contrarevoluționare și a Aliaților care le sprijineau de a răsturna guvernul sovietic. Această hotărâre a devenit și mai înverșunată când, în 1918, guvernul lui Lenin a respins plata tuturor împrumuturilor străine obținute de guvernul țarist și de cel provizoriu și a naționalizat proprietăți străine din Rusia, fără drept la compensații. Între 1918 și 1920, Rusia a fost sfâșiată de un război civil, care a provocat milioane de victime omenești și pagube materiale inestimabile. Una dintre primele victime a fost însuși Lenin. În august 1918, un asasin l-a împușcat de două ori când acesta ieșea dintr-o fabrică unde tocmai ținuse un discurs. Datorită constituției sale robuste, și-a revenit în scurt timp.

Guvernul sovietic întâmpina numeroase obstacole. Forțele antisovietice, numite și Albii, conduse în principal de foști generali și amirali țariști, luptau cu disperare să răstoarne regimul Roșu. În plus, Albii erau foarte bine aprovizionați de Aliați cu material, bani și trupe de sprijin. Cu toate acestea, Albii au eșuat.

În mare parte datorită conducerii inspirate a lui Lenin, guvernul sovietic a reușit să supraviețuiască în fața unor asemenea obstacole militare. El a dispus formarea și a ghidat strategia Armatei Roșii a Muncitorilor și Țăranilor, comandată de Troțki. Deși economia se prăbușise, a reușit să mobilizeze suficiente resurse pentru a susține Armata Roșie și muncitorii industriali. Dar, mai presus de toate, conducerea sa politică a salvat sovietele. Proclamând dreptul poporului la autodeterminare, inclusiv dreptul la secesiune, a câștigat simpatie, sau cel puțin neutralitate binevoitoare din partea naționalităților neruse din țară, deoarece Albii nu au recunoscut acel drept. Într-adevăr, politica sa atentă și abilă în privința problemei naționale a permis Rusiei sovietice să evită dezintegrarea totală și să rămână un stat multinațional imens. Făcând din muncitorii industriali noua clasă privilegiată, favorită la distribuirea rațiilor, a locuințelor și a puterii politice, el a obținut loialitatea proletariatului. Dispoziția ca țăranii să ia tot pământul de la boieri, Biserică și Coroană, fără compensație, i-a cucerit pe țărani, cei fără al căror sprijin guvernul nu ar fi supraviețuit.

Din cauza prăbușirii economiei, Lenin a adoptat o politică față de țărani care amenința să distrugă guvernul sovietic. Din lipsă de fonduri sau bunuri de schimb pentru cerealele necesare pentru a hrăni Armata Roșie și populația orașelor, Lenin a instituit un sistem de rechiziționare fără compensație a surplusului de cereale. Mulți țărani s-au opus – cel puțin până au avut parte de „eliberarea" Albă. Pe teritoriile câștigate de Albi, aceștia au redat pământurile proprietarilor inițiali și au pedepsit cu sălbăticie țăranii care au îndrăznit să se opună. În ciuda faptului că urau rechiziționarea cerealelor de către sovietici, țăranii, forțați să aleagă între Roșii și Albi, i-au ales pe primii.

După înfrângerea Albilor, țăranii nu mai trebuiau să aleagă. Acum refuzau categoric să mai cedeze recolta lor guvernului. Amenințat de o revoltă țărănească în masă, Lenin a bătut în retragere. În martie 1921, guvernul a introdus noua politică economică, prin care a pus capăt sistemului de rechiziționare a cerealelor și le-a permis țăranilor să vândă recolta pe piața liberă. Acest lucru a constituit un compromis parțial făcut capitalismului.

Din momentul în care Lenin a venit la putere, obiectivele lui constante în relațiile internaționale au fost două: prevenirea

formării unui front unit imperialist împotriva Rusiei sovietice; și, chiar mai important, stimularea revoluțiilor proletare în străinătate.

Cu primul obiectiv a avut în mare parte succes. În 1924, la scurt timp după moartea sa, Rusia sovietică obținuse recunoașterea de drept a tuturor puterilor importante din lume, cu excepția Statelor Unite. Dar visul său mai mare de formare a unei republici mondiale de soviete nu s-a materializat, iar Rusia sovietică a rămas izolată între capitaliștii ostili.

Formarea Internaționalei a III-a

Pentru a rupe lanțul capitaliștilor, Lenin i-a chemat pe revoluționari să formeze partide comuniste care să se muleze în toate țările după exemplul Revoluției Bolșevice. Dramatizând ruperea sa de Internaționala a II-a reformistă, în 1918 a schimbat numele PMSDR în Partidul Comunist Rus (Bolșevici), iar în martie 1919 a fondat Internaționala a III-a, sau Comunistă. Această Internațională a acceptat doar afilierea partidelor care îi acceptau deciziile drept obligatorii și disciplina de fier impusă și s-a rupt definitiv de Internaționala a II-a. În total, Lenin descria acum Partidul Comunist Rus, singurul partid care realizase cu succes o revoluție, ca model pentru partidele comuniste din toate țările. Un rezultat al acestei politici a fost generarea unei separări în mișcarea mondială a muncii între aderenții la cele două internaționale.

Internaționala Comunistă a repurtat cel mai mare succes în lumea colonială. Susținând drepturile popoarelor din colonii și semicolonii la autodeterminare și independență, Internaționala a câștigat o simpatie considerabilă pentru comunism. Politica lui Lenin în această chestiune reverberează în lume și în prezent și oferă încă un exemplu al capacității unice a lui Lenin de a găsi aliați acolo unde revoluționarii nu-i vedeau anterior. Luând partea mișcărilor de eliberare națională, Lenin putea pretinde că majoritatea copleșitoare a populației lumii, care trăia atunci sub conducere imperialistă, precum și proletariatul european erau aliați naturali ai Revoluției Bolșevice.

Astfel, geniul revoluționar al lui Lenin nu a fost limitat la abilitatea sa de a-și dezbina inamicii; mai importantă era priceperea sa de a găsi aliați și prieteni pentru proletariatul insuficient din Rusia. Mai întâi, a câștigat țăranii ruși de partea proletariatului. Apoi, deși nu a câștigat sprijinul muncitorilor pentru a realiza revoluții comuniste de succes în Occident, aceștia și-au obligat guvernele să reducă intervențiile armate împotriva Revoluției Bolșevice. În al treilea rând, în timp ce revoluțiile asiatice abia apăruseră, ele i-au întărit pe comuniștii sovietici în credința că nu erau singuri într-o lume ostilă.

Până în 1921 guvernul lui Lenin distrusese toate partidele de opoziție, pe motivul opoziției sau refuzului lor de a sprijini eficient cauza sovietică în războiul civil. Acum, că se instalase pacea, Lenin credea că opoziția lor era mai periculoasă ca oricând, întrucât țărănimea și chiar mari părți din clasa muncitoare deveniseră ostile regimului sovietic. Pentru a-i reprima pe adversarii bolșevismului, Lenin a cerut cele mai drastice măsuri, inclusiv procese „exemplare" și recursul frecvent la pedeapsa cu moartea. În plus, a insistat chiar să aibă un control mai detaliat asupra dezacordurilor din partid. Insistența lui Lenin pe distrugerea fără milă a opoziției față de dictatura bolșevică a dus în cele din urmă la concluzia multor observatori că Lenin, deși se opunea personal conducerii unui singur om, a favorizat inconștient apariția dictaturii lui Iosif Stalin.

În 1922, Lenin devenise foarte conștient că degenerarea sistemului și a partidului sovietic era cel mai mare pericol la adresa cauzei socialismului în Rusia. Considera partidul și aparatul de stat sovietic încâlcit fără speranță în birocrație și incompetență. Chiar și agenția condusă de Stalin, responsabilă de modernizarea administrației, era, de fapt, mai puțin eficientă decât restul guvernului. Sovietele Deputaților Muncitorilor și Țăranilor fuseseră deposedate de toată puterea, care fusese preluată de centru. Cel mai îngrijorător era marele șovinism rus pe care bolșevicii de la putere îl manifestau față de naționalitățile neruse în reorganizarea statului, în care Stalin juca un rol-cheie. În plus, în aprilie 1922, Stalin a fost numit secretar general al partidului, poziție din care a concentrat rapid o imensă putere. Rusia sovietică din ultimii ani ai lui Lenin nu putea fi mai îndepărtată de imaginea socialismului pe care acesta o descrisese în *Statul și revoluția*. Lenin a făcut toate eforturile pentru a schimba aceste tendințe, pe care le considera antietice pentru socialism, și pentru a-l înlocui pe Stalin.

Boala și moartea

În primăvara anului 1922, Lenin a căzut grav bolnav. În aprilie, doctorii i-au extras din gât unul dintre gloanțele trase

de asasinul din 1918. Și-a revenit rapid după operație, dar o lună mai târziu s-a îmbolnăvit, a paralizat parțial și nu a mai putut să vorbească. În iunie se recuperase parțial și s-a implicat în formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, sistemul federal de reorganizare pe care l-a favorizat în fața schemei unitare a lui Stalin. Cu toate acestea, în decembrie a căzut din nou la pat, cu semipareză. Deși nu mai era conducătorul activ al statului și al partidului, și-a adunat puterile pentru a dicta câteva articole previzionare și ceea ce se numește „Testamentul" său politic, dictate secretarului său între 23 decembrie 1922 și 4 ianuarie 1923, în care și-a exprimat o mare temere pentru stabilitatea partidului sub conducerea unor personalități disparate și puternice, cum ar fi Stalin sau Troțki. Pe 10 martie 1923, un nou accident cerebral l-a lăsat fără capacitatea de a vorbi. Activitatea sa politică se încheiase. A suferit un atac cerebral în dimineața zilei de 21 ianuarie 1924 și a murit în acea seară în satul Gorki (azi Gorki Leninskie).

Ultimul an al vieții politice a lui Lenin, când s-a luptat pentru a eradica abuzurile față de idealurile sale socialiste și corupția puterii, se poate să fi fost cel mai bun. Dar nimeni nu poate ști dacă istoria Uniunii Sovietice ar fi fost fundamental diferită în cazul în care el ar fi trăit mai mult de 54 de ani.

Leningrad

Vezi Sankt Petersburg

Leningradului, asediul ~

(8 septembrie 1941 - 27 ianuarie 1944)

Asediu prelungit al orașului Leningrad (actualul Sankt Petersburg) de către forțele germane, în Al Doilea Război Mondial. Naziștii au invadat Uniunea Sovietică în iunie 1941 și s-au apropiat de Leningrad din V și S, iar aliații lor finlandezi înaintau dinspre N. Până în noiembrie 1941 orașul a fost aproape complet încercuit, iar liniile de aprovizionare au fost tăiate. Numai în 1942, în jur de 650 000 de locuitori ai orașului au murit de foame, de boală și din cauza proiectilelor lansate de artileria germană. Mici cantități de alimente și combustibil au aprovizionat orașul pe cale maritimă și iarna cu săniile peste lacul Ladoga. Aprovizionarea a menținut operaționale fabricile de armament ale orașului și a întreținut la limita supraviețuirii două milioane de locuitori, în timp ce un alt milion de copii, bolnavi și bătrâni au fost evacuați. Ofensivele sovietice din 1943 au străpuns pe alocuri încercuirea germană și au fost urmate în ianuarie 1944 de succesul unui atac sovietic care i-a împins pe germani la V de periferiile orașului, punând capăt asediului.

leninism

Principii enunțate de către Vladimir Ilici Lenin pentru a călăuzi trecerea societății de la capitalism la comunism. Ideologia marxismului, însușită de către Lenin, nu oferea instrucțiuni concrete pentru această trecere. Lenin credea că era necesar un grup mic, disciplinat și profesionist de revoluționari pentru a răsturna violent sistemul capitalist și că „o dictatură a proletariatului" trebuie să conducă societatea până în ziua când statul avea să-și piardă din importanță și să dispară. Ziua respectivă nu a venit niciodată, iar leninismul a reprezentat în practică controlul statal asupra tuturor aspectelor de viață, exercitat de către Partidul Comunist, și crearea primului stat modern totalitar. *Vezi și* bolșevic; V.I. Lenin; stalinism; totalitarism.

Lennon, John (Winston)

(09.10.1940, Liverpool, Merseyside, Anglia - 08.12.1980, New York, New York, SUA)

Cântăreț și compozitor britanic. Născut în Liverpool, a dorit să fie marinar, precum tatăl său, dar s-a decis pentru o carieră în muzică, după ce a ascultat înregistrările lui Elvis Presley. În 1957 a fondat trupa care a devenit The Beatles, iar în anii 1960 s-a bucurat de un enorm succes, interpretând împreună cu trupa și scriind cântece împreună cu Paul McCartney. La mijlocul anilor 1960 a început să se ocupe cu proiecte secundare, în filmografie și muzică, mai ales împreună cu artista de avangardă Yoko Ono (n. 1933), americană de origine japoneză, cu care s-a și căsătorit (1969). Militantismul lor politic și idealurile sociale s-au oglindit în mare parte în primul album solo al lui Lennon, incluzând hitul *Imagine*, care a atras atenția guvernului SUA, acesta încercând să-l interzică. După 1975, s-a retras din viața publică; el și Ono au revenit cu albumul *Double Fantasy*, cu puțin timp înainte de asasinarea lui de către un fan bolnav psihic. Fiii săi, Julian (n. 1963) și Sean (n. 1975), au devenit și ei muzicieni.

Le Nôtre, André

(12.03.1613, Paris, Franța - 15.09.1700, Paris)

Arhitect peisagist francez. În 1637, l-a urmat pe tatăl sau în postul de maestru grădinar al lui Ludovic XIII, la palatul Tuileries din Paris; a reproiectat grădinile și a extins bulevardul principal, care a devenit ulterior Champs-Élysées. Ludovic XIV l-a

numit responsabil cu proiectarea grădinilor palatului de la Versailles, pe care le-a transformat dintr-o mlaștină noroioasă într-un parc cu o panoramă splendidă. A proiectat numeroase alte parcuri și grădini, printre care St.-Germain-en-Laye, St. Cloud, Fontainebleau și, probabil, parcul londonez St. James. Ideile sale l-au influențat ulterior pe Pierre-Charles L'Enfant.

lentilă

Bucată de sticlă sau alt material transparent folosită la formarea imaginii unui obiect, prin focalizarea razelor de lumină convergente sau divergente de la acesta. Datorită curburii suprafeței, sunt refractate diferite raze de lumină (*vezi* refracție), în diferite unghiuri. O lentilă convexă face razele să conveargă într-un singur punct, punctul focal. O lentilă concavă face razele să diveargă, ca și cum ar veni dintr-un punct focal. Ambele tipuri fac razele să formeze o imagine vizuală a obiectului. Imaginea poate fi reală – răsturnată, fotografiabilă ori vizibilă pe un ecran – sau virtuală – în picioare și vizibilă doar privind prin lentilă.

lentile de contact

Lentile artificiale subțiri, purtate pe suprafața ochiului pentru a corecta deficiențele de refracție ale cristalinului. Primele lentile de contact, inventate în 1887, nu erau confortabile și nu puteau fi purtate mult timp. Lentilele de plastic, realizate după măsurători ale curburii corneei, făcute cu ajutorul unor instrumente optice, au fost realizate pentru prima dată spre jumătatea sec. XX. Lentilele gaz-permeabile permit pătrunderea a mai mult oxigen în ochi, făcând să crească timpul de purtare și comoditatea. Lentilele de contact sunt mai avantajoase decât ochelarii pentru unele defecte de vedere, putând fi preferate din motive estetice sau în alte scopuri.

Lenya, Lotte *născută* Karoline Blamauer

(18.10.1900, Penzing, Austria – 27.11.1981, New York, New York, SUA)

Actriță și cântăreață americană de origine austriacă. Născută în sărăcie, Lenya a lucrat ca dansatoare și actriță în Zürich și ulterior la Berlin. S-a căsătorit cu K. Weill (1926) și a început să joace în piese de Bertolt Brecht și Weill, precum *Mahagonny* (1927) și *Opera de trei parale* (1928). A fugit din Germania nazistă în Paris, unde a cântat în spectacolul acelorași autori, intitulat *Șapte păcate capitale* (Seven Deadly Sins, 1933). După ce s-a mutat în New York (1935), Lenya și-a făcut debutul american cu piesa *Drumul etern* (Eternal Road, 1937). După moartea lui Will, și-a folosit inimitabila voce guturală în numeroase repuneri în scenă de-a lungul anilor 1950: amintim *Opera de trei parale*. Ulterior, a jucat în *Brecht despre Brecht* (1962), *Mutter Courage și copiii ei* (Mother Courage and her Children, 1965), *Cabaret* (1966), precum și în filme.

Leochares

(mijlocul sec. IV î.Hr.)

Sculptor grec, căruia îi este deseori atribuit *Apollo din Belvedere*. A lucrat pentru Filip II și fiul acestuia, Alexandru cel Mare, fiind însărcinat cu producerea de statui din aur sau fildeș pentru familia regală. Se spune că a lucrat împreună cu Scopas la construirea Mausoleului din Halicarnas, una dintre cele șapte minuni ale lumii, în jur de 350 î.Hr.

León

Oraș, 123 865 loc. (1995), în V statului Nicaragua. Al doilea oraș ca mărime din Nicaragua, este centrul politic și cultural al țării. A fost fondat de către spanioli, pe malul lacului Managua (1524); a fost distrus în urma unui cutremur, apoi reconstruit în 1610, în apropierea coastei Pacificului, în NE orașului Managua. A reprezentat până în 1855 capitala statului Nicaragua; a existat o lungă rivalitate politică și comercială între León și orașul Granada. Găzduiește Universitatea din León și mormântul poetului și diplomatului Rubén Darío.

León

Oraș, 130 916 loc. (2001), în NV Spaniei. A fost inițial o tabără a unei legiuni romane (*în latină, legio*). Stăpânit de goți în sec. VI–VII d.Hr., a căzut apoi în fața maurilor, care l-au deținut până în 850 d.Hr. În sec. X, a devenit capitala regatului León. Centru industrial, dar și turistic, adăpostește mai multe biserici medievale.

León

Regat medieval în NV Spaniei. Teritoriul Leónului includea orașele León, Salamanca și Zamora, zonele adiacente ale Valladolidului și Palenciei fiind disputate cu Castilia, la origine frontiera sa răsăriteană. A apărut ca regat creștin în prima parte a sec. X, când García I și-a stabilit curtea pe locul unei foste tabere a unei legiuni romane. Conducătorii regatului au pierdut teritorii în fața maurilor în sec. X, dar au recuperat din ele odată cu sec. XI. A fost unit cu regatul Castiliei între 1037 și 1157, apoi și-a recăpătat independența și a fost condus de proprii regi. S-a produs o reunire permanentă cu Castilia în 1230. Comunitatea

autonomă actuală a regiunii Castilla y León acoperă cam aceleași teritorii.

Leon I, Sfântul ~
cunoscut ca **Leon cel Mare**
(sec. IV, Toscana? – 10.11.461 d.Hr., Roma; sărbătorit de Biserica Apuseană pe 10 noiembrie, de Biserica Răsăriteană pe 18 februarie)

Papă (440–461 d.Hr.). A fost apărător al ortodoxiei și doctor al Bisericii. Când călugărul Eutyches din Constantinopol a susținut că Iisus Hristos a avut o singură natură, divină, Leon a scris *Tomul*, stabilind coexistența naturilor divină și umană în Hristos. Învățătura lui Leon a fost adoptată de Conciliul din Calcedonia (451 d.Hr.), care a acceptat învățăturile lui ca „voce a lui Petru". Leon a ținut piept cu succes invaziilor triburilor barbare, convingându-i pe huni să nu atace Roma (452 d.Hr.) și pe vandali să nu distrugă orașul (455 d.Hr.). A fost și un exponent al principiului primatului papal, iar exemplul său personal, scrisorile și predicile lui au contribuit mult la creșterea autorității papale.

Leon III *cunoscut ca* **Leon Isaurianul**
(675 d.Hr., Germanicia, Commagene, Siria – 18.06.742 d.Hr., Constantinopol)

Împărat bizantin (717–741 d.Hr.), fondatorul dinastiei Isaurienilor. Comandant militar de rang înalt, a cucerit tronul cu ajutorul armatelor arabe, care sperau să subjuge Imperiul Bizantin. Apoi a apărat cu succes Constantinopolul împotriva arabilor (717–718 d.Hr.). Încoronându-și fiul, Constantin V, drept coîmpărat (720 d.Hr.), Leon a folosit căsătoria fiului său pentru a întări o alianță cu khazarii. Victoria împotriva arabilor de la Akroïnos (740 d.Hr.) a fost crucială în apărarea Asiei Mici. A elaborat un important cod de legi, *Ecloga* (726 d.Hr.). Politica sa iconoclastă (730 d.Hr.), care interzicea folosirea imaginilor sfinte în biserici, a declanșat un secol de conflicte în cadrul imperiului și a încordat mai mult relațiile cu papa de la Roma.

Leon IX, Sfântul ~ *născut* **Bruno, Conte von Egisheim und Dagsburg**
(1002, Egisheim, Alsacia, Lorena Superioară – 19.04.1054, Roma, sărbătorit pe 19 aprilie)

Papă (1049–1054). A devenit episcop de Toul în 1027. A fost numit papă de către împăratul Henric III, dar a insistat pe alegerea de către clericii și poporul Romei. Eforturile sale de consolidare a papalității și de eradicare a căsătoriei clericilor și a simoniei au pus bazele mișcării gregoriene de reformă. Afirmarea primatului papal și campania militară împotriva normanzilor din Sicilia (1053) au condus la deteriorarea relațiilor cu Biserica Răsăriteană. Reprezentanții săi l-au excomunicat pe patriarhul din Constantinopol. Deși Leon deja murise, actul acestora a declanșat Schisma din 1054.

Leon X *născut* **Giovanni de Medici**
(01.12.1475, Florența – 01.12.1521, Roma)

Papă (1513–1521), unul dintre cei mai extravaganți pontifi ai Renașterii. Al doilea fiu al lui Lorenzo de Medici, a fost educat la curtea tatălui său și la Universitatea din Pisa. A fost numit cardinal în 1492, iar în 1494 a fost exilat din Florența, în urma revoltei conduse de Girolamo Savonarola. S-a întors în 1500 și a întărit în scurt timp controlul familiei Medici asupra orașului. Ca papă, a devenit protectorul artelor, accelerând construirea bazilicii Sf. Petru. A consolidat puterea politică papală în Europa, însă cheltuielile sale colosale i-au epuizat trezoreria. S-a opus reformelor propuse de al cincilea Conciliu Lateran și a avut reacții nepotrivite față de Reformă, excomunicându-l pe Martin Luther în 1521 și refuzând să se concentreze asupra nevoii de schimbare, o lipsă care a marcat sfârșitul Bisericii Apusene unite.

Leon XIII
născut **Vincenzo Gioacchino Pecci**
(02.03.1810, Carpineto Romano, Statele Papale – 20.07.1903, Roma)

Papă (1878–1903). Născut într-o familie nobilă din Italia, a fost hirotonisit în 1837 și a intrat în serviciul diplomatic al Statelor Papale. A fost numit episcop de Perugia în 1846 și cardinal în 1853. A devenit papă în 1878 și, în ciuda vârstei înaintate și a sănătății fragile, a condus biserica un sfert de secol. Ca și predecesorul său, Pius IX, s-a opus francmasoneriei și liberalismului secular, dar a adus un suflu nou papalității prin însușirea unei atitudini împăciuitoare față de guvernele civile și asumându-și o percepție mai pozitivă asupra progresului științific.

Leonard, Sugar Ray
născut **Ray Charles Leonard**
(n. 17.05.1956, Rocky Mount, Carolina de Nord, SUA)

Campion american de box la categoriile semimijlocie și mijlocie. A fost un boxer amator excepțional, câștigând 145 din 150 de meciuri, printre care se numără și Olimpiada din 1976. A câștigat titlul de campion mondial la categoria semimijlocie în 1979, în urma victoriei asupra lui

Wilfred Benítez, a pierdut apoi titlul în fața lui Roberto Duran în 1980, după care l-a recâștigat de la acesta în același an. S-a retras la începutul anilor 1980, în urma unei deplasări de retină, dar s-a întors în 1984. În 1987 a intrat în ring și l-a învins la categoria mijlocie pe Marvin Hagler, într-unul din cele mai mari meciuri de box din istorie. S-a retras din nou în 1991. A suferit o celebră înfrângere în încercarea de revenire din 1997. Cunoscut pentru agilitatea și finețea sa, a câștigat 36 din 39 de meciuri profesioniste. A devenit ulterior comentator de televiziune.

Leonardo da Vinci

(15.04.1452, Anchiano, lângă Vinci, Republica Florența, azi Italia – 02.05.1519, Cloux, azi Clos-Lucé, Franța)

Pictor, desenator, sculptor, arhitect și inginer italian de geniu, întruchipând poate mai mult ca oricine idealurile umaniste ale Renașterii. *Cina cea de Taină* (1495–1498) și *Mona Lisa* (cca 1503–1506) sunt printre cele mai cunoscute și totodată impozante picturi ale Renașterii. Caietele sale ne dezvăluie spiritul științific, iscoditor, și ingeniozitatea lui mecanică, situându-l cu mult înaintea timpului său.

Faima neasemuită de care s-a bucurat în timpul vieții, trecută prin filtrul criticii de artă, a rămas neatinsă până azi și se datorează, în mare măsură, neobositei dorințe de cunoaștere care i-a îndrumat gândirea și felul de-a fi. Un artist înnăscut, considera că ochii sunt principalul făgaș către cunoaștere. Dintre toate simțurile omului, Leonardo prețuia cel mai mult vederea, întrucât numai ea transmitea realitățile experienței imediate cu precizie și fără greșeală. Prin urmare, fiecare fenomen perceput devenea obiectul cunoașterii, iar *saper vedere* (*în italiană*, să știi să vezi) a fost marea temă a studiilor sale. Și-a folosit puterea creatoare în toate domeniile ce foloseau reprezentarea grafică: pictură, sculptură, arhitectură și inginerie. Însă nu s-a oprit aici. Ajutat de inteligența sa sclipitoare, de puterea neobișnuită de observație și de măiestria de desenator, a realizat studii asupra naturii, fapt ce i-a permis să exceleze în artă și știință deopotrivă.

Începuturile: Florența

La momentul nașterii sale, părinții lui Leonardo nu erau căsătoriți. Tatăl, Ser Piero, era un notar și moșier florentin, iar mama, Caterina, o țărancă tânără, care s-a măritat după scurtă vreme cu un meșteșugar. Leonardo și-a petrecut copilăria pe moșia tatălui, ca fiu legitim și primind educația de bază obișnuită vremurilor: citit, scris și aritmetică. N-a învățat temeinic latina, temelia învățământului tradițional, decât mult mai târziu, și atunci pe cont propriu. De asemenea, n-a pătruns în miezul matematicilor superioare (geometrie și aritmetică avansată) decât pe la treizeci de ani, când a început să le studieze cu sârguință și perspicacitate.

Autoportret de Leonardo da Vinci, desen în cretă, 1512; Palazzo Reale, Torino, Italia

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Încă de timpuriu și-a demonstrat înclinațiile artistice. La 15 ani, tatăl său, om de vază în oraș, l-a pus sub ucenicia lui Andrea del Verrocchio. În atelierul renumitului artist, Leonardo primește o instruire bogată, învățând pictura, sculptura, dar și artele mecanice. Lucrează totodată și în atelierul vecin, al artistului Antonio Pollaiuolo. În 1472 e primit în breasla pictorilor din Florența, însă preferă să rămână în atelierul maestrului său pentru încă cinci ani, după care lucrează ca artist independent în Florența până în 1481. Din această perioadă ne-au rămas nenumărate schițe în creion și peniță, printre care și multe desene tehnice, spre exemplu pompe, arme de război sau dispozitive mecanice, care fac dovada cunoștințelor și preocupărilor sale pentru chestiuni tehnice chiar din zorii carierei.

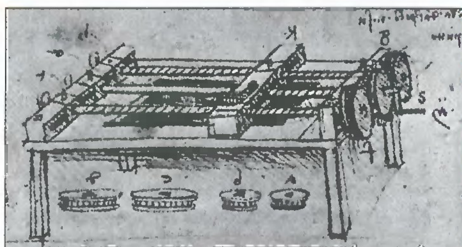
Prima perioadă milaneză (1482–1499)

În 1482, Leonardo pleacă la Milano pentru a intra în slujba ducelui, fapt surprinzător dacă ne gândim că artistul de treizeci de ani tocmai primise o comandă pentru primele lucrări de anvergură în Florența natală: *Adorația magilor*, panou neterminat pentru mănăstirea San Donato a Scopeto, și o pictură neîncepută pentru altarul capelei Sf. Bernard din Palazzo della Signoria. Trebuie să fi avut temeiuri serioase pentru părăsirea Florenței, întrucât a abandonat ambele proiecte. Se prea poate ca tendințele sofisticate de sorginte neoplatoniciană care caracterizau la acea vreme Florența familiei Medici să fi contrastat cu gândirea mai degrabă empirică a lui Leonardo, care a găsit probabil atmosfera academică din Milano mai prielnică. Fără îndoială a fost ispitit de măreața curte a ducelui Lodovico Sforza și de proiectele ambițioase ce-l așteptau acolo.

Leonardo a petrecut 17 ani în Milano, până la prăbușirea guvernării lui Lodovico, în 1499. În administrația regală figura drept *pictor et ingeniarius ducalis* (pictor și inginer al ducelui). Firea lui blândă, însă reținută, precum și purtarea aleasă l-au făcut foarte apreciat la curtea ducelui. Foarte prețuit, i se cereau mereu picturi, sculpturi și era însărcinat cu organizarea balurilor regale. De asemenea, a servit adesea drept consilier în domeniul arhitecturii, fortificațiilor și problemelor militare, dar și ca inginer pe probleme de hidraulică și mecanică. Leonardo și-a impus țeluri nemărginite de-a lungul întregii vieți. Dacă s-ar încerca realizarea unui profil al activității sale din acea perioadă sau chiar al întregii sale creații, am descoperi că ne aflăm în fața unei mărețe „simfonii neterminate".

În cei 17 ani de ședere la Milano, Leonardo duce la bun sfârșit șase compoziții. (Potrivit surselor recente, ar fi primit comanda pentru încă trei, care fie au dispărut, fie n-au fost realizate vreodată.) Între 1483 și 1486 a lucrat la *Fecioara între stânci*, proiect ce a dus la un deceniu de neînțelegeri între Frăția Imaculatei Concepții, care a comandat pictura, și artist. Din rațiuni necunoscute, acest litigiu l-a determinat pe Leonardo să execute o replică a lucrării, în jurul lui 1508. În prima perioadă milaneză termină una dintre cele mai faimoase opere ale sale, impunătoarea pictură pe perete *Cina cea de Taină* (1495–1498) în refectoriul mănăstirii Santa Maria delle Grazie. Notabilă este și pictura decorativă pe tavan (1498) realizată pentru Sala delle Asse a castelului Sforzesco din Milano.

În toată această perioadă lucrează la un măreț proiect sculptural, ce pare să releve adevăratul temei pentru care a fost chemat la Milano: o monumentală statuie ecvestră ridicată în cinstea lui Francesco Sforza, întemeietorul dinastiei Sforza. Leonardo a dedicat 12 ani – nu fără întreruperi – acestei statui. În 1493, modelul de lut al calului a fost înfățișat mulțimii cu ocazia căsătoriei dintre împăratul Maximilian și Bianca Maria Sforza, având loc pregătiri pentru turnarea colosului ce urma să măsoare cinci metri înălțime. Însă, din cauza iminenței războiului, metalul destinat lucrării a fost folosit pentru tunuri, fapt ce a dus la sistarea proiectului. Căderea lui Lodovico în 1499 pecetluiește soarta acestei încercări neizbutite, probabil cea mai grandioasă idee pentru un monument în sec. XV. Războiul avea să lase modelul de lut în paragină.

Mașinărie inventată și desenată de Leonardo da Vinci, cca 1500; Bibliothèque de l'Institut de France, Paris (MS B, folio 70 verso)

PRIN AMABILITATEA BIBLIOTHÈQUE DE L'INSTITUT DE FRANCE, PARIS; FOTO THE SCIENCE MUSEUM, LONDRA

În calitate de maestru artist, Leonardo a avut un vast atelier în Milano, în serviciul căruia au intrat ucenici și studenți. Printre discipoli se numărau la acea vreme Giovanni Antonio Boltraffio, Ambrogio de Predis, Bernardino de' Conti, Francesco Napoletano, Andrea Solari, Marco d'Oggiono și Salai. Nu e limpede ce rol jucau cei mai mulți dintre asociații săi, fapt ce ridică un semn de întrebare asupra așa-ziselor lucrări apocrife, la care maestrul a colaborat cu asistenții săi. Savanții nu cad de acord în ce privește atribuirea lucrărilor.

A doua perioadă florentină (1500–1508)

În decembrie 1499 sau cel târziu în ianuarie 1500, după intrarea victorioasă a francezilor în Milano, Leonardo părăsește orașul însoțit de matematicianul Lucas Pacioli. După o scurtă ședere la Mantova, în februarie, se îndreaptă spre Veneția, unde senioria îi cere sprijinul pentru a preîntâmpina o eventuală invazie otomană în Friuli. Leonardo îi sfătuiește să pregătească inundarea regiunii amenințate. Din Veneția se întoarce în Florența, unde, după o absență îndelungată, e primit cu entuziasm și cinstit drept cetățean de onoare al orașului. În același an e numit expert arhitect într-o comisie desemnată să cerceteze stricăciunile suferite de fundația și structura bisericii San Francesco al Monte. E găzduit de ordinul Servit în mănăstirea Santissima Annunziata, unde pare mai degrabă preocupat de studiul matematicii decât de pictură, sau cel puțin așa reiese din relatarea fratelui Pietro Nuvolaria făcută Isabellei D'Este, care se străduia în zadar să obțină o compoziție aparținând artistului.

Pofta nestăvilită de viață îl determină probabil să părăsească Florența în vara lui 1502 pentru a intra în serviciile lui Cezare Borgia ca „arhitect militar superior și inginer șef". Borgia, celebrul fiu al papei Alexandru VI și comandant al armatei

papale, încercase cu o cruzime nemaiîntâlnită să ia în stăpânire Statul Papal Romagna și regiunea Marche. Când l-a angajat pe Leonardo era la apogeul puterii, la cei 27 de ani ai săi fiind unul dintre cele mai captivante și mai temute personaje din acea vreme. Leonardo, având de două ori vârsta lui, a fost probabil sedus de personalitatea tânărului. Timp de zece luni, Leonardo străbate și cercetează teritoriile condotierilor. În acest interval schițează planurile orașelor și hărți topografice, realizând primii pași în ceea ce va deveni cartografia modernă. La curtea lui Cezare Borgia îl întâlnește și pe Nicolò Machiavelli, trimis de Florența ca observator politic.

În primăvara lui 1503, Leonardo se întoarce la Florența pentru a face expertiza unui proiect ce avea ca scop devierea râului Arno în spatele Pisei, astfel încât orașul aflat sub asediul florentinilor să piardă accesul la mare. Planul nu are sorți de izbândă, însă cercetările artistului îl conduc către un nou plan, propus pentru prima oară în sec. XIII, constând în săparea unui canal mare ce avea să ocolească zona nenavigabilă a râului pentru a lega Florența de mare. Leonardo și-a expus ideile într-o serie de studii. Folosind propriile reprezentări panoramate ale râului sub forma unor peisaje schițate cu măiestrie artistică și măsurând cu precizie terenul, întocmește o hartă ce înfățișează parcursul canalului (cu tot cu trecerea prin trecătoarea Serravalle). Deși a fost regândit de nenumărate ori în secolele ulterioare, proiectul n-a fost dus niciodată la bun sfârșit, cu toate că în zilele noastre autostrada ce leagă Florența de mare a fost construită exact pe ruta pe care o dăduse Leonardo canalului.

Tot în 1503 primește comanda pentru o frescă în sala de consiliu de la Palazzo Vecchio din Florența, o scenă istorică de proporții monumentale (7 pe 17 m), adică de două ori dimensiunile *Cinei*. Timp de trei ani a lucrat la *Bătălia de la Anghiari*, dar pictura a rămas neterminată, asemeni *Bătăliei de la Cascina* a lui Michelangelo, ce se dorea a fi perechea sa. În acești ani pictează și *Mona Lisa* (cca 1503–1506).

A doua perioadă florentină îl surprinde pe artist adâncit în studii științifice. Efectuează disecții în spitalul Santa Maria Nuova și dezvoltă cercetări anatomice într-un studiu cuprinzător despre structura și funcția organismului uman. Observă sistematic zborul păsărilor, despre care vrea să scrie un tratat. Până și studiile hidrologice „despre natura și mișcarea apelor" s-au extins la cercetări asupra proprietăților fizice ale apei, punând accent pe legile curenților, pe care le asemuia cu cele proprii aerului. Și acestea au fost trecute în colecția sa de însemnări, inclusă în așa-zisul *Codex Hammer* (până nu demult *Codex Leicester*, acum proprietatea magnatului software Bill Gates, în Seattle, Washington, SUA).

A doua perioadă milaneză

În mai 1506, Carol d'Amboise, guvernatorul francez al Milanului, cere senioriei din Florența permisiunea ca Leonardo să revină în orașul din Umbria. Senioria se învoiește și artistul pleacă, lăsând neterminată monumentala *Bătălie de la Anghiari*. Din cauza unor experimenente nereușite cu vopsele, Leonardo încetează lucrul la frescă. Altfel nu se poate explica abandonarea acestei grandioase lucrări. În iarna lui 1507–1508, Leonardo poposește în Florența pentru a-l ajuta pe sculptorul Giovanni Francesco Rustici să termine statuile din bronz pentru baptisteriu, după care se stabilește la Milano.

Ținut la mare cinste de patronii săi din Milano, Carol d'Amboise și regele Ludovic XII, Leonardo găsește satisfacție în îndatoririle sale ce presupuneau în mare măsură acordarea de sfaturi în probleme de arhitectură. Dovezi palpabile ale muncii întreprinse de artist se află în planurile pentru vila-palat a lui Carol și se presupune că tot el ar fi făcut schițe pentru oratoriul bisericii Santa Maria alla Fontana, ctitorită de Carol. Totodată, lucrează la un proiect mai vechi reluat de guvernatorul francez: canalul Adda, pentru stabilirea unei legături navale între Milano și lacul Como.

În această perioadă petrecută la Milano pictează foarte puțin. Se înconjoară din nou de discipoli. În atelierul său îi regăsim pe Bernardino de' Conti și Salai, elevi mai vechi, alături de studenți noi, printre care Cesare da Sesto, Giampetrino, Bernardino Luini și tânărul nobil Francesco Melzi, cel care avea să-i fie prieten și tovarăș credincios până la moarte.

Tot acum primește o comandă însemnată. Gian Giacomo Trivulzio se întoarce victorios la Milano în calitate de mareșal al armatei franceze și dușman neîmpăcat al lui Lodovico Sforza. Îi încredințează lui Leonardo sculptarea mormântului său, o statuie ecvestră ce trebuia ridicată în capela mortuară donată de Trivulizio bisericii San Nazaro Maggiore. După ani de pregătiri, din care ne parvin mai multe schițe grăitoare, mareșalul însuși renunță la planul său ambițios în favoarea unei construcții

mai modeste. E al doilea proiect sculptural abandonat de Leonardo.

În acești ani, preocupările științifice ale artistului iau amploare. Studiile sale anatomice capătă noi dimensiuni grație colaborării cu Marcantonio della Torre, un renumit anatomist din Pavia. Leonardo inițiază planurile pentru o lucrare cu caracter general ce urma să cuprindă nu doar reproduceri exacte și detaliate ale corpului și organelor umane, ci și anatomie comparată și studii complete de fiziologie. Avea de gând să termine manuscrisul de anatomie până în iarna lui 1510 –1511. În plus, manuscrisele sale abundă în studii de matematică, optică, mecanică, geologie și botanică. În cercetările sale se simte tot mai mult convingerea că forța și mișcarea, ca funcții mecanice fundamentale, dau naștere tuturor formelor exterioare din natura organică și anorganică și le stabilesc forma. Mai mult, credea că aceste forțe funcționează în conformitate cu legi ordonate și armonioase.

Ultimii ani (1513–1519)

Tulburările politice din 1513 – francezii sunt izgoniți pentru o vreme din Milano – îl determină pe Leonardo, ajuns la 60 de ani, să părăsească orașul. La sfârșitul anului pleacă la Roma, însoțit de ucenicii săi Melzi și Salai, precum și de două ajutoare din atelier, contând pe sprijinul patronului său Giuliano de Medici, fratele noului papă Leon X. Giuliano îi pune la dispoziție mai multe camere în palatul Belvedere de la Vatican. Îi oferă și un stipendiu lunar însemnat, dar comenzile de anvergură au întârziat să apară. Șederea lui Leonardo la Roma se întinde pe trei ani, perioadă în care viața artistică a orașului e în floare: Donato Bramante construiește bazilica San Pietro, Rafael pictează ultimele încăperi din noul apartament al papei, Michelangelo se străduie să finalizeze lucrările la mormântul papei Iuliu și mulți artiști tineri, precum Timoteo Viti ori Sodoma, își dau măsura talentului. Ciornele scrisorilor trădează amărăciunea bătrânului maestru care stă retras în atelierul său, adâncit în studii matematice și tehnice, sau cutreieră orașul pentru a cerceta vechi monumente. Pare să fi preferat compania lui Bramante, care moare însă în 1514, iar despre relațiile lui cu alți artiști din Roma nu ne-a lăsat mărturie. O splendidă hartă a Mlaștinilor Pontine sugerează că Leonardo a îndeplinit cel puțin funcția de consultant într-un proiect de asanare comandat de Giuliano de Medici în 1514. De asemenea, a întocmit schițe pentru o reședință spațioasă ce urma a fi ridicată în Florența pentru familia Medici, care preluase puterea în 1512. Cu toate astea, reședința nu a fost construită.

Sufocat probabil de acest peisaj, Leonardo, în vârstă de 65 de ani, acceptă să intre în serviciul tânărului rege francez Francisc I. La finele lui 1516 părăsește pentru totdeauna Italia împreună cu Melzi, discipolul său credincios. Ultimii trei ani din viață și-i petrece în micul castel Cloux (ulterior Clos-Lucé), lângă palatul regal de vară de la Amboise, pe valea Loarei. Purta cu mândrie titlul de *Premier peintre, architecte et méchanicien du Roi* („Prim pictor, arhitect și inginer al Regelui"). Continuă să facă schițe pentru baluri, însă regele îl consideră un oaspete de onoare și îi oferă libertate totală. Câteva decenii mai târziu, Francisc I avea să vorbească despre Leonardo cu sculptorul Benvenuto Cellini, folosind numai cuvinte de laudă și de prețuire. Leonardo îi înmânează regelui planurile pentru palatul și grădina Romorantin, menit a servi ca reședință de văduvă pentru regina mamă. Din nefericire, migălosul proiect ce împletește cele mai de seamă trăsături ale tradițiilor italiene și franțuzești în materie de arhitectură și peisagistică trebuie oprit, întrucât asupra regiunii se abate malaria.

Leonardo pictează foarte puțin în Franța, preferând să-și rânduiască și să-și redacteze studiile științifice, tratatele de pictură, precum și câteva pagini din tratatul de anatomie. În așa-numitele *Viziuni despre sfârșitul lumii* sau *Potopul*, descrie cu risipă de imaginație forțele primordiale ce domină natura, lăsând totodată să se întrevadă pesimismul său.

Moare la Cloux și este înhumat în biserica-palat Sfântul Florentin. Biserica e pustiită în timpul Revoluției Franceze și e distrusă până la temelii la începutul secolului XIX. Astăzi nu se mai cunoaște locul mormântului. Melzi moștenește întreaga avere artistică și științifică a lui Leonardo.

Pictură și desen

Moștenirea lăsată de Leonardo în pictură e mai degrabă modestă ca întindere. Doar 17 dintre picturile ce-au rezistat timpului îi pot fi atribuite cu certitudine, dintre ele făcând parte și cele neterminate. Două dintre cele mai de seamă compoziții ale sale – *Bătălia de la Anghiari* și *Leda*, ambele abandonate – ne-au parvenit doar prin reproduceri. Chiar și așa, aceste câteva creații dau seama unicității artistului căruia Giorgio Vasari, în studiul său *Viețile celor mai însemnați arhitecți, pictori și sculptori*

italieni (1550, a doua ed. 1568) i-a atribuit rolul de părinte al Renașterii propriu-zise (Hoch Renaissance). Lucrările sale, neatinse de vicisitudinile doctrinelor estetice din secolele ulterioare, au dăinuit de-a lungul vremii în toate colțurile lumii ca niște capodopere desăvârșite ale picturii.

Nenumăratele scrieri închinate lui Leonardo de artiști precum Vasari, Peter Paul Rubens, Johan Wolfgang von Goethe sau Eugène Delacroix laudă mai presus de toate talentul lui pentru expresie, capacitatea de a depăși cadrul tehnic și narativ pentru a aduce la suprafață sentimentul. Însușirile sale excepționale, îndeosebi simțul fin de observație și intuiția creatoare, au ieșit la iveală încă de când lucra la un înger din pictura maestrului său, *Botezul lui Hristos* (cca 1472–1475). Leonardo își înzestrează îngerul cu o mișcare firească, îi dă un aer degajat și o privire misterioasă, deopotrivă conștientă de lumea exterioară și lăuntrică. În porțiunea de peisaj din aceeași pictură găsește noi forme de expresie pentru ceea ce el numea „experiența naturii": fundalul apare neclar, de parcă s-ar afla într-un nor de ceață.

În *Madonna Benois* (1475–1478), Leonardo izbutește să dea unui tipar tradițional de pictură o tentă nouă, expresivă și nefiresc de suavă, prin înfățișarea pruncului Iisus întinzându-se cu delicatețe după floarea din mâna Mariei. În *Potretul Ginevrei de' Benci* (cca 1480) deschide noi drumuri în portretistică prin felul unic în care unește aproapele cu departele și prin splendida redare a luminii și volumului. Învăluie trupul vlăguit al *Sfântului Ieronim* (1480, neterminată) într-o lumină gravă, dându-i o înfățișare realistă ce-și trage seva din cunoștințele sale anatomice. Măiestria cu care Leonardo redă gesturile și expresiile chipului îi insuflă lui Ieronim o adâncă amărăciune, nemaiîntâlnită în pictură.

Îmbinarea tehnicii excelente cu gesturi de puternică vibrație emoțională, sau, cum spunea Leonardo, „mișcare fizică și spirituală", reprezintă preocuparea sa de căpătâi în *Adorația magilor*, prima sa operă de anvergură cu mai multe personaje (începută în 1481). Deși nu e terminată, compoziția ne dezvăluie procedeul rafinat al maestrului. Pentru a reda diverse elemente din pictură, Leonardo aplică straturi de culoare în tușă foarte subțire prin tehnica reliefului *sfumato* (trecerea delicată de la lumină la umbră). Există o deosebire clară între reprezentarea grupului Fecioarei cu Pruncul și reprezentarea în subsidiar a elementelor din împrejurimi, vădind un simț perfect al compoziției. Un arc de discipoli care se închină mărginește piramida Fecioarei Maria înconjurată de magi. Și totuși, din punct de vedere tematic, există între ei o legătură strânsă: ipostaza și figurile personajelor – cel mai vizibil în grupul de păstori care se roagă – înfățișează mai multe straturi de adâncă uimire.

Prima versiune a *Fecioarei între stânci* (1483–1486) surprinde cel mai pur stil de pictură al artistului și înfățișează întâlnirea în sălbăticie dintre tânărul Ioan Botezătorul și Iisus întorcându-se acasă din Egipt, episod apocrif. Pentru a crea efectul dorit, Leonardo s-a folosit de toate mijloacele pe care le avea la îndemână ca scena să pară ireală: culori în tonuri blânde (prin sfumato), grota întunecată din care personajele ies scăldate în lumină, atitudinea lor tăcută, gestul plin de înțeles al îngerului (singurul întors cu fața către privitor) prin care Ioan este desemnat mijlocitor între Fiul lui Dumnezeu și omenire, toate acestea se împletesc pentru a crea – deși în chip formal și bazat pe șabloane – o operă artistică de înaltă expresivitate.

Cina cea de Taină

Cina cea de Taină (1495–1498) e una dintre cele mai cunoscute picturi din lume. Compoziția scenei e magistrală prin simplitatea sa. Efectul provine din contrastul izbitor între atitudinea celor 12 apostoli și cea a lui Iisus. Leonardo reprezintă un moment tensionat, în care Iisus le declară apostolilor la masa de Paște: „Unul dintre voi mă va vinde". Apostolilor le scapă înțelesul tainic al vorbelor și se arată foarte tulburați, dar Hristos e conștient de menirea lui și stă singur ca o statuie a seninătății. Doar o altă persoană mai știe taina și aceea este Iuda, care face parte și este totodată înlăturat din mișcarea tovarășilor săi. Astfel izolat, el devine al doilea personaj solitar din grup, întruchipând vinovatul.

Prin concepția profundă a temei, prin aranjamentul simplu, însă perfect al personajelor, prin atitudinile apostolilor scoase în evidență prin gest, expresie facială și manieră, prin dramatismul și în același timp caracterul sublim al redării, Leonardo a atins un prag de expresivitate devenit model în pictură. Generații succesive de pictori, printre care și Rubens sau Rembrandt, au fost profund impresionați de opera lui Leonardo și s-au lăsat influențați de ea și de calitatea ei narativă. Ea a stat și la baza celor mai reușite pagini de proză ale lui Goethe. A devenit cunoscută prin

nenumăratele reproduceri și multiplicări, notabilă fiind cea realizată de Raffaello Morghen la 1800. *Cina cea de Taină* face parte din tezaurul umanității și a rămas până azi una dintre cele mai fascinante picturi din lume.

Neajunsurile tehnice în executarea lucrării nu i-au scăzut deloc faima. Leonardo nu era sigur ce procedeu să folosească. A evitat fresca tradițională, care, fiind executată pe tencuială proaspătă, obligă la muncă rapidă și neîntreruptă, și a preferat un procedeu descoperit de el: tempera pe o bază amestecată chiar de el însuși, aplicată pe perete. Procedeul s-a dovedit a fi greșit, întrucât la scurt timp stratul a început să se exfolieze. Stricăciunile se fac văzute pe la începutul sec. XVI, pictura se deteriorează treptat, iar după cincizeci de ani e considerată o ruină. Încercările ulterioare de a restaura lucrarea nu au avut sorți de izbândă, situația s-a agravat și abia după Al Doilea Război Mondial s-a reușit încetinirea procesului de degradare, cu ajutorul noilor procedee în materie de restaurare. O campanie temeinică de restaurare desfășurată între 1980 și 1999 a redat măreția compoziției, dezvăluind totodată că pictura mai păstrează foarte puțin din vopseaua originală.

Știință și artă: caietele

Între 1490 și 1495, Leonardo a pus bazele primelor scrieri de anvergură. Preocupările sale în domeniul artei și științei influențează și modelează proiectele ulterioare, tinzând spre un soi de dualism creator ce-i stârnește imaginația în ambele sensuri. Treptat, el dă viață celor patru teme care aveau să-l preocupe întreaga viață: un tratat de pictură, un tratat de arhitectură, o carte despre bazele mecanicii și un studiu general despre anatomia omului. Tot în această perioadă apar preocupările pentru geofizică, botanică, hidrologie și aerologie, făcând parte din „cosmologia vizibilă" pe care avea de gând s-o pună la punct într-un viitor îndepărtat. Opune cunoașterii speculative pe care-o disprețuia adevărurile de netăgăduit obținute prin experiență, prin *saper vedere*.

Astfel ia naștere conceptul cuprinzător de „știință a picturii". Cercetând legile perspectivei și ale proporțiilor, Leon Battista Alberti și Piero della Francesca înfățișează principiile matematice care stau la baza picturii, venind în sprijinul ideii că pictura ar fi o știință. Leonardo merge mai departe și susține că pictorul, înzestrat deopotrivă cu percepție rafinată și cu capacitatea de a așterne totul pe hârtie, este cel mai în măsură să atingă adevărata cunoaștere, având puterea să observe îndeaproape și să redea lumea din jurul său. De aici și uluitorul plan de a observa toate obiectele din lumea vizibilă pentru a le recunoaște forma și structura, urmând ca prin intermediul picturii să le descrie în forma lor nealterată.

Începe să-și scrie caietele în primii ani petrecuți la Milano. Întâi face schițe rapide ale obiectelor observate pe foi separate de hârtie sau pe foi micuțe, ținute în centură. Apoi le aranjează în funcție de conținut și le introduce în caiet. Din toate caietele sale ne-au rămas materialul strâns pentru un tratat de pictură, o colecție de schițe legate de arhitectura sacră și laică, un tratat despre bazele teoretice ale mecanicii și prima parte dintr-un tratat privind corpul omenesc.

Caietele sale însumează mii de pagini mărunt scrise și bogate în schițe, fiind cea mai cuprinzătoare moștenire lăsată vreodată de un pictor. Dintre cele peste 40 de codexuri menționate – uneori greșit – de bibliografii contemporani, 21 au dăinuit. Uneori, ele conțin caiete, la origine separate, dar acum legate laolaltă, ceea ce ne duce la un total de 32. La acestea pot fi adăugate câteva vrafuri de documente. Sculptorul Pompeo Leoni a strâns la sfârșitul sec. XVI o culegere de volume intitulată *Codex Atlanticus* datorită dimensiunilor sale, aflată în prezent la Biblioteca Ambrosiana din Milano. Perechea sa ajunge în posesia coroanei Angliei în sec. XVII și e expusă la Biblioteca Regală din castelul Windsor. Iar o serie de fascicule pe varii teme se găsesc în *Manuscrisul Arundel*, aflat la British Museum din Londra.

O trăsătură neobișnuită a notițelor și schițelor sale e scrierea în oglindă. Stângaci fiind, putea folosi cu ușurință scrisul în oglindă, deși nu se știe de ce-l practica. Chiar dacă bizar, poate fi citit limpede și fără dificultăți folosind o oglindă – de aceasta ne asigură și contemporanii săi – și nu trebuie perceput ca o formă de scriere cifrată. Totuși, din faptul că Leonardo folosește scrierea în oglindă în toate caietele sale, chiar și în transcrierile întocmite cu multă migală, se poate trage concluzia că n-a simțit niciodată nevoia să comunice pe înțelesul tuturor, cu toate că se adresează mereu unui cititor imaginar. Însemnările sale trebuie înțelese ca stadii premergătoare ale unor lucrări menite a fi publicate, pe care Leonardo n-a reușit să le termine niciodată. Într-o notă la o schiță anatomică târzie își roagă urmașii să-i publice lucrările.

O altă trăsătură neobișnuită a caietelor constă în relația dintre cuvânt și pictură. Leonardo s-a străduit să practice un limbaj limpede și în același timp expresiv. Bogăția și însuflețirea vocabularului său sunt datorate unui laborios studiu individual și aduc o contribuție importantă la evoluția terminologiei științifice din limba italiană. În ciuda limpezimii în exprimare, Leonardo dă mereu întâietate imaginilor asupra textului scris în metodele sale de predare. Așa se explică faptul că în caietele sale nu desenele vin în completarea textului, ci textul are menirea să lămurească desenul. Prin formularea principiului de reprezentare grafică, pe care el îl numea *dimostrazione* (demonstrații), Leonardo devine precursorul ilustrațiilor științifice moderne.

Mona Lisa și alte opere

Între 1500 și 1506, Leonardo realizează trei lucrări de căpătâi ce aveau să-l consacre și să-i sporească faima: *Fecioara cu Pruncul și Sfânta Ana* (cca 1502–1516), *Mona Lisa* (cca 1503–1506) și *Bătălia de la Anghiari* (1503, neterminată). *Fecioara cu Pruncul și Sfânta Ana* e aclamată de criticii florentini înainte chiar să fie gata. Calitatea tridimensională a grupului, alături de efectele calculate ale tensiunii și dinamicii în compoziție fac din pictură un izvor de inspirație pentru clasici și manieriști deopotrivă.

Mona Lisa devine punct de reper pentru toate portretele viitoare. Pictura înfățișează o femeie, identificată în sec. XXI a fi Lisa del Giocondo, soția negustorului florentin Francesco del Giocondo, de unde și cealaltă denumire a lucrării: *La Gioconda*. Ne este prezentat bustul femeii, cu un peisaj îndepărtat în fundal. Deși procedeul pare simplu, sinteza expresivă realizată între model și peisaj situează opera în canonul celor mai cunoscute și mai analizate picturi din toate timpurile. Liniile delicate în care sunt redate părul și îmbrăcămintea femeii, folosind tehnica sfumato, își găsesc răspunsul în unduirea văilor și a râurilor din fundal. Senzația de armonie desăvârșită prezentă în pictură și cu precădere în surâsul schițat al modelului se înscrie în ideea legăturii cosmice care unește omenirea cu natura, făcând din această operă o mărturie a viziunilor și geniului lui Leonardo. Tânărul Rafael reproduce o versiune timpurie a lucrării pentru a-i servi ca model la *Portretul Maddalenei Doni* (cca 1506).

Măiestria expresiei artistului atinge noi culmi în neterminata *Bătălie de la Anghiari*. Desenele preliminare, din care s-au păstrat destul de multe, dezvăluie viziunea lui

Studiu de perspectivă liniară pentru *Adorația magilor* de Leonardo da Vinci, cca 1481; Uffizi, Florența

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

elevată asupra „științei picturii". Leonardo transpune în artă legile echilibrului, verificate în studiile de mecanică. „Centrul de greutate" al lucrării se află în mănunchiul de flamuri pentru care se luptă cavalerii. Freamătul războinicilor pare a fi înghețat pentru o clipă. Studiile de anatomie și fiziologie ale artistului i-au influențat modul de a reda trupuri de oameni și de animale, surprinse mai ales într-o stare de agitație. În studii și amănunțitele sale descrieri, dinții dezvăluiți și buzele răsfrânte vădesc furia oamenilor și a animalelor. Atât caii, cât și călăreții cu trăsături deformate se aseamănă uimitor de mult pe pânza pictată.

Ornamentele realizate cu multă fantezie scot evenimentul din istorie și îl situează în nemurire. Desenul și copiile cu scena bătăliei au inspirat artiști pentru multă vreme, fiind o „școală a lumii", pentru a folosi cuvintele sculptorului Benvenuto Cellini. Mulți pictori au fost influențați de compoziție, de la Rubens în sec. XVII, autorul celei mai impresionante reproduceri a scenei din desenul lui Leonardo (care între timp s-a pierdut), la Delacroix, în sec. XIX.

Picturi și desene târzii

După 1507, fie că se află la Milano, la Roma sau la Florența, Leonardo pictează foarte puțin. La Milano, reia tema *Ledei*, care-i dădea de furcă de aproape un deceniu, și termină probabil o versiune verticală în 1513 (opera ne e cunoscută doar prin reproduceri). Pictura e un model de *figura serpentinata* (figură șerpuitoare), adică o figură redată prin mai multe perspective întrepătrunse. A fost izvor de inspirație pentru artiști precum Rafael, care a desenat-o, dar și pentru manieriști ca Jacopo da Pontormo. Desenele preliminare – mostre din stilul său târziu – relevă o senzualitate enigmatică. În Roma pare să fi început lucrul la *Sfântul Ioan Botezătorul*, terminat în Franța. Leonardo folosește

valori de umbră și lumină într-o nouă manieră pentru a crea reliefuri și atmosferă. Ioan iese din întuneric la lumină și făptura lui pare să emane lumină și bunătate. Mai mult, prin zâmbetul enigmatic de pe chipul sfântului, precursorul lui Iisus ne este înfățișat ca proroc al unui oracol mistic. În arta expresiei, la Leonardo întrezărim mereu strădania conștientă de a scoate în evidență echivocul ascuns al temei. Desenele duse la perfecție din această perioadă, precum *Doamna care arată cu degetul* (cca 1516), sunt de asemenea mărturii ale geniului său nesecat.

Ultimele manifestări artistice ale lui Leonardo se regăsesc în desenele intitulate *Viziuni despre sfârșitul lumii* (cca 1514–1515). Aici, puterea creatoare a artistului, născută din rațiune și fantezie, e la cel mai înalt nivel. Leonardo sugerează că forțele imateriale din univers, invizibile prin natura lor, se fac văzute în fenomenele pe care le pun în mișcare. Ceea ce observase în învolburarea apelor sau în vâltoarea curenților de aer, în forma stâncilor sau în creșterea plantelor capătă acum proporții uriașe în forma norilor sau în manifestarea furtunilor. Pentru el, scheletul lumii apare rupt în două, dar din această năruire izvorăsc – așa cum demonstrează formele monstruos de „frumoase" ale elementelor dezlănțuite – aceleași legi ale ordinii, armoniei și proporției care guvernaseră geneza lumii, legi ce cârmuiesc viața și moartea fiecărui lucru creat. Aceste „viziuni" unice reprezintă ultima și cea mai originală expresie a artei lui Leonardo, artă în care concentrarea fundamentată pe *saper vedere* pare să fi dat roadele așteptate.

Sculptura

S-a aflat că Leonardo a lucrat de tânăr ca sculptor, atât din mărturiile sale, cât și din relatările altora. Lui Leonardo i s-a atribuit uneori un mic grup statuar cu capete de generali din marmură și ghips, opera discipolilor lui Verrocchio, după descoperirea unui minunat desen în care artistul tratează o temă similară. Calitatea modestă a sculpturii exclude însă această posibilitate. Capetele de femei și de copii pe care Leonardo le-ar fi sculptat în tinerețe – potrivit lui Vasari – s-au pierdut fără urmă.

Cele două proiecte sculpturale în care și-a investit toată energia nu s-au realizat. Uriașa statuie ecvestră de bronz închinată lui Francesco Sforza, la care a lucrat între 1489 și 1494, și monumentul pentru mareșalul Trivulzio de care s-a ocupat între 1501 și 1511 au rămas și ele neterminate. Ne-au rămas multe schițe ale acestor lucrări, însă cele mai importante au fost găsite în 1965, după descoperirea a două dintre caietele sale în Biblioteca Națională din Madrid (așa-numitele *Codice Madrid*). Caietele pun în evidență desăvârșirea și totodată îndrăzneala de neînchipuit ale viziunii sale. Atât însemnările, cât și desenele vădesc natura aproape utopică a proiectului. El voia să toarne calul într-o singură bucată, însă dimensiunile uriașe ale armăsarului dădeau naștere unor dificultăți de nedepășit. De altfel, n-a găsit niciodată o soluție acceptabilă.

Desenele pentru cele două monumente vădesc măreția vizunii artistului în sculptură. Înainte să execute schițele, Leonardo a studiat anatomia, mișcarea și proporțiile unui cal adevărat. Se pare că și-a propus chiar să scrie un tratat despre cal. După ce pune în balanță avantajele celor două poziții ale calului – galop și trap –, se oprește asupra celei din urmă. Schițele, superioare lui *Gattamelata* de Donatello și *Colleoniei* lui Verrocchio prin felul în care suprimă tensiunea calului și a călărețului, sunt printre cele mai frumoase și mai grăitoare exemple ale măiestriei lui Leonardo. Ele au influențat evoluția statuilor ecvestre în sec. XVI.

În Budapesta se află o mică statuie de bronz, înfățișând un călăreț în galop, atât de asemănătoare stilului său, încât autorul (poate Giovanni Francesco Rustici) trebuie s-o fi realizat sub îndrumarea sa directă. Potrivit lui Vasari, Rustici a fost adeptul plin de zel al maestrului, care l-ar fi ajutat la executarea *Sfântului Ioan Botezătorul predicând*, un grup statuar de mari dimensiuni amplasat deasupra porții de miazănoapte a baptiseriului din Florența. Se văd urmele influenței lui Leonardo în ipostaza Botezătorului, care face un gest neobișnuit cu mâna ce arată în sus, și, de asemenea, în figura levitului pleșuv. Puține lucrări de sculptură s-au păstrat până în zilele noastre, dar elementele de mișcare și volum pe care le-a explorat i-au influențat desenul și pictura, și viceversa.

Arhitectura

Când hotărăște să intre în serviciul lui Lodovico Sforza, Leonardo se recomandă ca arhitect priceput, inginer militar și hidraulic. Arhitectura l-a preocupat toată viața. În practică însă, el s-a limitat la rolul de consilier. O singură dată s-a gândit să se implice personal, într-un concurs pentru cupola catedralei din Milano (1487–1490), dar a renunțat la idee când modelul trimis i-a fost înapoiat.

Că practica arhitectura ne-o demonstrează desenele pentru clădirile laice: palatul unui nobil milanez (cca 1490), vila guvernatorului francez din Milano (1507–1508), palatul Medici din Florența (1515) și, nu în ultimul rând, proiectul de anvergură pentru palatul și grădina Romorantin din Franța (1517–1519). Desenele în creion pentru acest ultim proiect fac dovada măiestriei sale în materie de tehnică și artă arhitecturală. În perspectiva oferită întrezărim splendoarea construcției.

Studiile de arhitectură ale lui Leonardo rezistă timpului mai cu seamă datorită clarviziunii. Pătrund adânc în domeniu, tratează toate problemele clădirilor din acele vremuri și cuprind chiar și chestiuni legate de urbanism. Adesea observăm tendința artistului de a preda: dorea să-și transpună însemnările într-o teorie a arhitecturii. Din tratatul de arhitectură se păstrează considerațiile generale în *Codex B*, aflat la Institute de France în Paris, însoțite de modele pentru diverse tipuri de clădiri sacre și profane. În fapt, el urma să se ocupe de arhitectură ca întreg, precum și de teoriile formei și ale construcției, de urbanism, de clădiri sacre și laice, alături de un compendiu destinat unor elemente separate ce prezentau importanță (cupole, trepte, arcade sau ferestre).

Prin bogăția și complexitatea lor, studiile în domeniu ne ajută să înțelegem mai bine realizările arhitecturale din epoca sa. Asemenea unui seismograf, observațiile artistului surprind cu precizie toate temele și problemele. Timp de 20 de ani a fost asociatul lui Bramante la curtea din Milano, pe care l-a reîntâlnit mai târziu la Roma (1513–1514). Păstrează legături apropiate cu arhitecți de renume precum Francesco di Giorgio, Giuliano da Sangallo, Giovanni Antonio Amadeo și Luca Fancelli. Devine astfel martorul celor mai remarcabile planuri de construcție ale vremii sale. Studiile lui, realizate pe parcursul întregii vieți, se suprapun acelei perioade hotărâtoare pentru evoluția arhitecturii (începând cu 1480 până în al doilea deceniu al sec. XVI), când se enunță și capătă formă principiile Renașterii târzii. Faptul că această evoluție poate fi urmărită în concepțiile unei personalități precum Leonardo conferă studiilor sale, pe lângă inerenta valoare artistică, o importanță istorică de netăgăduit.

Știința picturii

Că Leonardo pleda pentru o știință a picturii reiese cel mai bine din însemnările sale, în capitolul „Despre pictură". Caietele atestă că unul dintre nenumăratele sale proiecte era să scrie un tratat despre pictură. În 1519, Melzi intră în posesia manuscriselor, pentru ca în preajma lui 1542 să selecteze anumite pagini cu care alcătuiește un *Tratat de pictură* (Trattato della pittura), atribuit lui Leonardo. Numai un sfert din izvoarele pentru manuscrisul lui Melzi – ce poartă numele de *Codex Urbinas* și se află în Biblioteca Vaticanului – au fost identificate și localizate în caietele existente, astfel că e cu neputință să se stabilească în ce măsură prezentarea lui Melzi respectă indicațiile maestrului.

Manuscrisul lui Melzi a circulat în Italia la sfârșitul sec. XVI sub forma unor copii prescurtate, iar în 1651 Raffaelo du Fresne a publicat la Paris primele ediții în italiană și franceză, cu ilustrații pe baza desenelor lui Nicolas Poussin. O ediție completă a apărut abia în 1817, la Roma. Cele două ediții moderne consacrate sunt cea a lui Emil Ludwig (1882, 3 vol., traducere în germană) și cea a lui A. Philip McMahon (1956, 2 vol., facsimil după *Codex Urbinas*, cu traducere în engleză).

În pofida neclarităților legate de prezentarea lui Melzi, pasajele intitulate „Despre pictură" din caiete ne oferă câteva informații despre tratatul gândit de Leonardo. Respectând obiceiul vremii, Leonardo căuta să îmbine teoria cu informații practice, și anumite sfaturi utile meseriei pentru alți artiști. Mai mult ca orice însă, dorea să demonstreze că pictura este știință, urmând s-o treacă din rândul artelor mecanice în sfera artelor liberale. Leonardo atribuie importanță fundamentală ochiului, crezând cu tărie în principiul *saper vedere*, așa cum ne arată și definiția sa dată picturii: „ea singură imită toate fenomenele din natură". Această idee susține demersul său pentru a include arta în rândul științei.

În caiete, demonstrația e prezentată sub forma unor *paragone* sau „comparații" și urmărește să proclame întâietatea picturii în fața celorlalte arte. Își fundamentează raționamentul pe funcția simțurilor și afirmă că „ochiul se lasă mai puțin înșelat decât celelalte simțuri", sugerând că observația directă ca element firesc din procesul de creație al picturii are valoare de adevăr științific. După ce afirmă că rezultatele științifice folositoare sunt „comunicabile", realizează o paralelă cu pictura: spre deosebire de poezie, susține el, pictura își prezintă roadele în chip de „material pentru văz", oferind omului „aceeași satisfacție imediată pe care o produce și natura". Totodată, face o distincție între pictură și

sculptură: dacă munca manuală în sculptură scade din aportul intelectual, crearea iluziei în pictură (având de-a face nu cu trei, ci cu două dimensiuni) obligă pictorul la o cunoaștere mai profundă a matematicii și a principiilor optice.

Leonardo pune accent și pe fundamentul matematic al picturii. În caietele sale vorbește de cele zece funcții optice ale ochiului („lumină, întuneric, corp și culoare, formă și poziție, distanță și apropiere, mișcare și repaus") pe care le consideră elemente esențiale în pictură. Descrie aceste funcții prin prelegeri amănunțite despre perspectivă, dând lămuriri despre sistemele perspectivei bazate pe geometrie, proporție și modulația luminii și a umbrei. Identifică apoi mai multe tipuri de perspectivă, printre care forma convențională ce are la bază un singur punct de fugă, folosirea mai multor puncte de fugă, precum și perspectiva aeriană. Pe lângă aceste sisteme tradiționale, Leonardo explorează cu ajutorul cuvintelor și al desenelor geometrice sau analitice noțiuni de viziune în unghi larg, de adâncime laterală și perspectivă atmosferică, tehnici care folosesc voalarea și deschiderea progresivă a tonurilor pentru a crea iluzia adâncimii în spațiu. În continuare, oferă sfaturi practice – firește, cu ajutorul cuvintelor și al schițelor – despre cum ar trebui pictate efecte vizuale precum lumina, umbra, distanța, atmosfera, fumul și apa, sau despre cum trebuie redate anumite aspecte ale corpului uman, spre exemplu proporțiile trupului sau expresiile feței.

Studii de anatomie și desene

Fascinația lui Leonardo pentru studiul anatomiei se înscrie în spiritul artistic al vremii. În tratatul *Despre pictură* (Della pittura, 1435), teoreticianul Leon Battista Alberti îndeamnă pictorii să înfățișeze corpul uman așa cum este el în realitate: să plece de la schelet și musculatură și abia apoi să-i adauge pielea. Nu se știe de când datează preocuparea lui Leonardo pentru anatomie, deși se presupune că interesul i-a fost stârnit în atelierul lui Verrocchio, fie îndrumat de maestrul său, fie pentru că împărtășea fascinația lui Pollaiuolo – vecinul lui Verrochio – pentru trupul uman. Nu se știe exact când a început să facă disecții, dar se presupune că la câțiva ani după ce s-a stabilit pentru întâia oară la Milano, la vremea respectivă un centru pentru cei care făceau cercetări medicale. La început studiază anatomia ca parte din pregătirea de artist, dar cu timpul îi consacră un rol aparte în educația sa. Pe măsură ce ochiul său ager descoperă structura corpului omenesc, crește și fascinația pentru *figura instrumentale dell' omo* (*în italiană*, figura instrumentală a omului). Omul e o creație a naturii căruia se străduie să-i înțeleagă mecanismele de funcționare. Următoarele două decenii practică anatomia efectuând disecții în Milano și, mai târziu, în spitalele din Florența, Roma și Pavia, unde colaborează cu medicul-anatomist Marcantonio della Torre. După propria-i numărătoare, Leonardo a lucrat de-a lungul vieții pe 30 de cadavre.

Primele sale studii de anatomie au ca obiect scheletul și mușchii, însă chiar și în această fază timpurie îmbină cercetările anatomice cu cele de fiziologie. Întâi observă structura corpului nemișcat, apoi studiază rolul fiecărei părți în activitatea mecanică, pentru ca, în final, să-și îndrepte atenția asupra organelor. Cel mai mult stăruie asupra creierului, inimii și plămânilor, despre care credea că sunt „motoare" ale simțurilor, ale vieții. Concluziile le-a transcris sub forma faimoaselor desene anatomice, considerate printre cele mai importante realizări ale științei Renașterii. Desenele împletesc reprezentarea naturală cu cea abstractă. Părțile corpului sunt redate pe straturi translucide, fapt ce permite o privire în „interiorul" organului cu secțiuni în perspectivă, reprezentări ale mușchilor sub formă de „fibre", însemnare a părților ascunse cu linii punctate și întocmire a unui sistem de hașuri. Adevărata valoare a „demonstrațiilor" decurge din puterea lor de a sintetiza variatele experiențe de la masa de disecție și de a prezenta repede și cu limpezime rezultatele obținute. Numeroasele studii anatomice care au supraviețuit alcătuiesc principiile ilustrațiilor științifice moderne. Din nefericire, Leonardo nu le-a făcut publice în timpul vieții și nici nu le-a predat, socotind că nu e stăpân pe domeniu.

Totuși, el a făcut publice câteva observații cu privire la proporțiile corpului uman. Împreună cu matematicianul Luca Pacioli, a studiat teoriile proporției din tratatul *Despre arhitectură* (De architectura) al lui Vitruvius. Introducând principiile geometriei în problema corpului uman, Leonardo arată că proporțiile ideale ale trupului corespund cercului și pătratului. Ilustrarea teoriei, sub forma așa-numitului „om vitruvian", demonstrează că omul cu picioarele strânse și brațele întinse e înscris într-un pătrat, iar când stă în poziția vulturului e înscris într-un cerc.

În ochii lui Leonardo, desenele anatomice și omul vitruvian alcătuiau o *cosmografia del minor mondo* (*în italiană*, cosmografie a microcosmosului). Credea că mecanismele trupului uman sunt reprezentarea în microcosmos a mecanismelor ce guvernează universul. Leonardo scria: „Anticii au numit omul o lume mai mică și, într-adevăr, numele se potrivește. Pentru că omul e făcut din pământ, apă, aer și foc, asemenea Pământului". Artistul compară scheletul uman cu pietrele („reazemul Pământului"), iar dilatarea plămânilor când respiră cu fluxul și refluxul maritim.

Mecanică și cosmologie

Leonardo considera că și studiul mecanicii, cu care s-a familiarizat ca arhitect și inginer, reflectă mecanismele naturii. Pe tot parcursul vieții, el a fost un constructor inventiv. Stăpânea la perfecție principiile mecanicii de la vremea respectivă, pe care de altfel le-a și dezvoltat. Cele două caiete din Madrid tratează amănunțit teoria asupra mecanicii. Primul a fost scris în ultimul deceniu al sec. XIV, iar al doilea între 1503 și 1505. Valoarea lor nu constă atât în descrierea anumitor mașinării sau unelte, cât în modelele demonstrative folosite pentru a explica principiile și funcțiile mecanice aplicate în construirea mașinăriilor. Aidoma desenelor anatomice, Leonardo stabilește principii clare de reprezentare grafică – stilizare, tipare și diagrame – menite a oferi o demonstrație precisă a obiectului în cauză.

Leonardo a fost și inginer militar începând cu prima perioadă milaneză, însă mărturiile creației sale nu s-au păstrat. Potrivit caietelor din Madrid, în 1504 e mandatat probabil de consiliul Florenței să asiste alături de lordul Piombino la reparațiile sistemului de fortificații ale orașului, pentru care propune un plan amănunțit de revizie generală. Studiile privind canalele din regiunea Arno și din Lombardia ni-l înfățișează ca pe un maestru în inginerie hidraulică.

Îl preocupă îndeosebi frecarea și rezistența și în fiecare aparat mecanic pe care ni-l prezintă (filete, roți dințate, pârghii hidraulice, mecanisme pivotante sau roți de transmisie) imaginea primează în fața textului scris. Îl preocupă în egală măsură potențialul mecanic al mișcării. Astfel ajunge să conceapă o mașină cu transmisie diferențială, o cetate pe roți ce se aseamănă tancului modern, și o mașină zburătoare. Elicea sa spiralată (cca 1487) poate fi considerată un prototip pentru elicopterele moderne, dar prezintă același neajuns ca și restul vehiculelor gândite de Leonardo: lipsa unei surse adecvate de energie pentru propulsie și decolare.

În fiecare fenomen natural pe care-l analizează, Leonardo întrevede forțele mecanice primare ce guvernează forma și funcția universului. Observăm acest lucru în studiile despre zborul păsărilor din care izvorăște ideea îndrăzneață a aparatului de zburat, idee ce l-a împins să cerceteze și mai temeinic aerul. De asemenea, în studiile despre apă, numită *vetturale della natura* (*în italiană*, cărăușul naturii) unde se arată preocupat în egală măsură de proprietățile apei și de legile mișcării și ale curenților, în cercetările privind creșterea plantelor și a copacilor, a structurii geologice a Pământului, a formei dealurilor și, nu în ultimul rând, în observarea curenților de aer din care iau naștere în desen flacăra unei lumânări, dâra unui norișor sau un rotocol de fum. Leonardo dezvoltă un stil unic de reprezentare a desenelor executate în urma nenumăratelor experimente, îndeosebi în studiul vârtejurilor. Mai mult, reușește să descompună un fenomen în părți – făgașul apei sau învolburarea – fără a distruge însă unitatea imaginii, creând astfel o viziune deopotrivă analitică și sintetică.

Leonardo ca om de știință și artist

La finele sec. XV, doctrinele scolastice își pierdeau din influență, iar învățăturile umaniste câștigau teren. Leonardo face însă parte dintr-o mișcare intelectuală ce pune bazele unei noi gnoseologii, de sorginte modernă. În opinia sa, menirea artistului e să transmită informații adevărate și precise, căpătate prin observație vizuală. Într-o epocă în care se asemuia adeseori creația divină cu îndeletnicirea artistului, Leonardo răstoarnă analogia, găsind în artă un mijloc de înțelegere a misterului creației, și afirmă că, folosind știința picturii, „mintea pictorului devine o copie a minții divine pentru că posedă libertatea de a crea felurite animale, plante, fructe, peisaje, așezări, ruine sau locuri ce-ți pot da fiori". Conștient de înalta misiune a artistului, Leonardo coboară pe întinsul tărâm al naturii pentru a-i desluși misterele. Ideea lui fantezistă de a transmite în stil enciclopedic cunoașterea astfel dobândită îl leagă încă de scolastica medievală. Pe de altă parte, rezultatele cercetărilor sale se înscriu între primele mari realizări ale epocii viitoare, datorită rolului covârșitor jucat de experiență.

Cu toate că s-a străduit să învețe temeinic limbile străine, științele naturii,

matematica, filozofia sau istoria, așa cum ne demonstrează caracterul eterogen al bibliotecii sale, Leonardo rămâne până la urmă un cercetător empiric al observației vizuale. Doar mulțumită observației și geniului său a reușit să dezvolte o „teorie a cunoașterii" în care știința și arta se întrepătrund. Pusă în balanță cu toate meritele sale, discuția privind numărul de lucrări terminate nu-și mai are rostul. Mai presus de orice impresionează forța intelectuală, prezentă în fiecare dintre creațiile sale, o forță ce continuă să trezească și astăzi interesul savanților. Discuțiile coboară uneori în sfera vieții sale personale – orientare sexuală, credințe religioase sau vegetarianism, ca să amintim câteva – doar pentru a proba un adevăr binecunoscut: fie că e vorba de viața, de ideile sau de moștenirea sa artistică, influența lui Leonardo va rămâne la fel de puternică.

Leoncavallo, Ruggero

(08.03.1857/58, Napoli, Regatul celor Două Sicilii - 09.08.1919, Montecatini Terme, lângă Florența, Italia)

Compozitor italian. După absolvirea Conservatorului din Napoli și obținerea unui doctorat în literatură, a făcut turnee ca pianist în timp ce scria opere. Prima asemenea lucrare, *Chatterton* (1878), a înregistrat puțin succes, însă libretul a atras atenția editorului Ricordi. Faptul că Giacomo Puccini a refuzat ajutorul pe care i-l oferise pentru opera *Manon Lescaut* și respingerea de către Ricordi a propriilor sale proiecte l-au făcut să compună pentru un rival al lui Ricordi opera veristă într-un act *Paiațe* (Pagliacci, 1892). Deși a mai scris câteva opere și operete, *Paiațe* a fost singurul său succes de durată.

Leone, Sergio

(03.01.1929, Roma, Italia - 30.04.1989, Roma)

Regizor italian de film. După ce a lucrat ca asistent al unor regizori italieni și americani, a debutat regizoral cu filmul *Colosul din Rodos* (Il colosso di Rodi, 1961). A câștigat o largă audiență cu producția *Pentru un pumn de dolari* (Per un pugno di dollari, 1964), primul dintre filmele italiene violente, numite „westernuri spaghetti"; succesele la fel de populare *Pentru câțiva dolari în plus* (Per quealque dollari in più, 1965) și *Bunul, răul și urâtul* (Il buono, il brutto, il cattivo, 1966) l-au avut în distribuție pe Clint Eastwood. A regizat și alte filme, precum *A fost odată în Vest* (Once Upon a Time in the West, 1968) și *A fost odată în America* (Once upon a Time in America, 1984).

Leonidas

(m. 480 î.Hr., Termopile, Locris, Grecia)

Rege al Spartei (cca 490–480 î.Hr.). Este cunoscut pentru rezistența eroică împotriva perșilor, în Bătălia de la Termopile (480 î.Hr.). Văzând situația fără de speranță, a trimis mare parte a trupelor în retragere, iar împreună cu garda regală de 300 de oameni a rezistat în fața armatei persane timp de două zile, luptând cu bravură până la ultimul om. A devenit obiectul unui cult eroic în Sparta, reprezentând modelul curajului împotriva sorții vitrege. Legenda că spartanii nu se predau niciodată își are originea în acest episod.

Leonov, Aleksei Arhipovici

(n. 30.05.1934, lângă Kemerovo, URSS)

Cosmonaut sovietic. A intrat în aviația sovietică în 1953, iar în 1959 a fost ales pentru pregătirea ca astronaut. În 1965, a devenit primul om care a ieșit în spațiul cosmic. După ce a părăsit vehiculul (Voshod 2), legat de navă, Leonov a făcut observații, a filmat și a încercat câteva manevre în cădere liberă, înainte de a reintra în navă. Un deceniu mai târziu el a comandat nava Soiuz, care s-a cuplat pe orbită cu nava americană Apollo (iulie 1975).

Leontief, Vasili

(05.08.1906, Sankt Petersburg, Rusia - 05.02.1999, New York, New York, SUA)

Economist american de origine rusă. După ce a studiat la universitățile din Leningrad (1921–1925) și Berlin (1925–1928), a emigrat în SUA (1931). Și-a desăvârșit cariera la Universitatea Harvard (1931–1975), elaborând modelul analizei input-output. De asemenea, a descris așa-numitul paradox Leontief: capitalul, nu munca, este factorul insuficient în producția SUA. În 1973 a obținut Premiul Nobel pentru economie. Începând din 1975 până la moarte, a predat la Universitatea din New York.

leopard *sau* panteră

Felină mare (*Panthera pardus*), din savane și păduri, întâlnită în Africa subsahariană, Africa de Nord și Asia. Leopardul comun cântărește între 50 și 90 kg, are o lungime de cca 210 cm, fără coada de 90 cm, iar înălțimea la umăr este de 60–70 cm. Culoarea predominantă este, în mod tipic, gălbuie pe spate și albă pe burtă. Petele negre sunt aranjate pe o mare parte din corp lipsite de pata centrală, spre deosebire de cele ale jaguarului. Leopardul este un animal solitar și în principal nocturn. Cățărător agil, își depozitează deseori resturile vânatului pe

leopard (*Panthera pardus*)

ramurile copacilor. Se hrănește în general cu antilope și căprioare. Vânează, de asemenea, câini și, în Africa, babuini. Răpește uneori animale domestice și poate ataca omul. Leopardul este considerat specie amenințată cu dispariția de către SUA, dar nu și de IUCN (Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii). *Vezi și* ghepard; pumă; leopardul-zăpezii.

Leopardi, Giacomo

(29.06.1798, Recanti, Statele Papale – 14.06.1837, Napoli)

Poet, savant și filozof italian. Diform din naștere, a suferit pe tot parcursul vieții de dureri cronice și a nutrit speranțe înșelate. Poezia sa, în general pesimistă, este apreciată pentru strălucire, intensitate și muzicalitate naturală. A scris volume de versuri cum ar fi *Cântece* (Canzoni, 1824), *Versuri* (Versi, 1826) și *Cânturile* (I canti, 1831). Cele mai frumoase poeme sunt probabil versurile intitulate, în primele ediții ale operelor sale, *Idile* (Idilli). *Mici opere morale* (Operette morali, 1827) este o influentă lucrare filozofică, predominant în formă dialogată, privind doctrina disperării. Este considerat unul dintre marii scriitori italieni ai sec. XIX.

leopardul-zăpezii *sau* irbis

Specie pe cale de dispariție (*Uncia uncia*) de felină nocturnă, cu blană lungă, întâlnită în munții înalți din centrul Asiei și din India. Are cca 1,8 m lungime, inclusiv coada care măsoară 1 m. Înălțimea atinge 0,5 m, iar greutatea, între 27 și 55 kg. Blana deasă și moale constă dintr-un strat izolator de puf și un strat exterior cu peri lungi de 5 cm lungime; este de un gri palid cu rozete întunecate și cu o dungă neagră în lungul spatelui. Blana albicioasă de pe părțile inferioare ale corpului poate atinge până la 10 cm lungime. Vânează marmote, capre și oi sălbatice, păsări și alte animale. Specia este vânată în special în scopuri medicale tradiționale în Asia.

Leopold, (Rand) Aldo

(11.01.1887, Burlington, Iowa, SUA – 21.04.1948, lângă Madison, Wisconsin)

Ecologist american. A urmat Universitatea Yale și a lucrat pentru Serviciul Forestier American (1909–1928), mai ales în SV. În 1924, la îndemnul lui Leopold, a fost creată prima zonă sălbatică națională (Zona Sălbatică Gila din New Mexico). A predat la Universitatea din Wisconsin între 1933–1948. Protector pasionat al zonelor de faună și de floră sălbatice, a fost director al Societății Audubon începând cu 1935, devenind în același an fondator al Societății Wilderness. Lucrarea sa *Administrarea vânatului* (Game Management, 1933) a fost urmată în 1949 de apariția postumă a *Almanahului unei regiuni nisipoase* (A Sand County Almanac), care susținea cu elocvență importanța ocrotirii ecosistemelor; citită de milioane de oameni, a reprezentat o importantă sursă de inspirație pentru mișcarea ecologistă aflată abia la început.

Leopold I

(09.06.1640, Viena, Austria – 05.05.1705, Viena)

Împărat al Sfântului Imperiu Roman (1658–1705). Fiu al lui Ferdinand III, Leopold a fost un catolic devotat, pregătit pentru o carieră bisericească, însă la moartea neașteptată a fratelui său mai mare (1654) a devenit moștenitor al teritoriilor Habsburgilor austrieci. A fost succesiv încoronat rege al Ungariei (1655) și al Boemiei (1656), iar după moartea tatălui său a devenit împărat (1658). În timpul lungii sale domnii, Austria a devenit, în urma unor conflicte politice, o mare putere europeană. În 1683, turcii au atacat Viena și au fost respinși, însă războiul a continuat până când turcii au fost înfrânți și au cedat controlul Ungariei prin Tratatul de la Karlowitz (1699). Leopold a intrat și în Războiul Marii Alianțe, însă din cauza unui tratat de pace nefavorabil a cedat Strasbourgul Franței. A fost implicat în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei, însă a murit înainte ca el să se termine. A treia sa căsătorie, cu Eleonora de Palatinat-Neuburg, a fost una fericită, din care au rezultat zece copii, printre care viitorii împărați Iosif I și Carol VI.

Leopold I *născut* **Léopold-Georges-Chrétien-Frédéric**
(16.12.1790, Coburg, Saxa-Coburg-Saalfeld – 10.10.1865, Laeken, Belgia)

Primul rege al belgienilor (1831–1865). Fiu al lui Francisc, duce de Saxa-Coburg-Saalfeld, s-a căsătorit cu Charlotte, fiica viitorului rege englez George IV, în 1816. După moartea ei (1817), Leopold a continuat să trăiască în Anglia, până când a fost ales rege al statului nou fondat, Belgia. A contribuit la întărirea proaspătului sistem parlamentar al țării și a menținut conștiincios neutralitatea Belgiei. Bucurându-se de o mare influență în diplomația europeană, s-a folosit de căsătorii pentru a-și întări legăturile. În 1832 s-a căsătorit cu fiica lui Ludovic-Filip. În 1840 a contribuit la aranjarea căsătoriei nepoatei sale Victoria cu nepotul său, prințul Albert de Saxa-Coburg-Gotha. În 1857 a aranjat căsătoria fiicei sale cu Maximilian, arhiduce de Austria.

Leopold II
(05.05.1747, Viena, Imperiul Austriac – 01.03.1792, Viena)

Împărat al Sfântului Imperiu Roman (1790–1792). Fiu al Mariei Tereza și al împăratului Francisc I, a devenit în 1765 duce de Toscana. Adept al despotismului luminat, a construit o guvernare eficientă a statului și a sprijinit instituțiile reprezentative. În 1790 i-a urmat la tron fratelui său, Iosif II, păstrând multe dintre reformele acestuia. În 1792 s-a aliat cu Prusia împotriva Franței revoluționare, accelerând Revoluția Franceză.

Leopold II *născut* **Léopold-Louis-Philippe-Marie-Victor**
(09.04.1835, Bruxelles, Belgia – 17.12.1909, Laeken)

Rege al belgienilor (1865–1909). Urmându-și tatăl, Leopold I, a condus primele eforturi europene de colonizare a bazinului fluviului Congo. A fondat în 1876 o asociație menită să exploreze zona Congo, numindu-l pe Henry Morton Stanley drept principal agent al său. Leopold a format Statul Liber Congo (1885) și l-a condus ca suveran. Sub Leopold, Congo a devenit scena cruzimilor barbare ale conducătorilor coloniali; când s-a aflat despre aceasta (cca 1905), a izbucnit un scandal internațional. Sub presiune britanică și americană, regiunea a fost scoasă de sub controlul personal al lui Leopold și anexată Belgiei (1908), sub numele de Congo Belgian. Leopold a fost urmat de nepotul său, Albert I.

Leopold III *născut* **Léopold-Philippe-Charles-Albert-Meinrad-Hubertus-Marie-Miguel**
(03.11.1901, Bruxelles, Belgia – 25.09.1983, Bruxelles)

Rege al belgienilor (1934–1951). I-a urmat tatălui său, Albert I, și a adoptat o politică externă independentă, însă nu de strictă neutralitate. În Al Doilea Război Mondial, și-a asumat conducerea armatei belgiene, dar a capitulat, forțele sale fiind încercuite după 18 zile de la invazia germană (mai 1940). Guvernul belgian i-a repudiat decizia de a se preda și de a rămâne lângă forțele sale, în loc să se alăture guvernului în exil din Londra. Plasat sub arest la domiciliu în timpul războiului, a plecat ulterior în Elveția (1945–1950), pentru a aștepta rezolvarea controversei. Deși 58% din voturi i-au susținut întoarcerea la tron, a abdicat în 1951, în favoarea fiului său, Baudouin.

Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, Prințul ~
(22.09.1835, Krauchenweis, Prusia – 08.06.1905, Berlin, Germania)

Candidat prusac la tronul Spaniei. A fost un membru al liniei șvabe din dinastia Hohenzollern și fratele lui Carol I al României. Cancelarul Otto von Bismarck și conducătorul de facto al Spaniei, Juan Prim (1814–1870), l-au convins cu dificultate pe Leopold să accepte tronul Spaniei, rămas vacant în 1868. În urma presiunilor diplomatice franceze, candidatura lui Leopold a fost retrasă, însă Prusia a refuzat să accepte pretențiile Franței, care cerea ca aceasta să nu mai fie reînnoită. Telegrama din Ems i-a provocat pe francezi să declare război (vezi Războiul franco-prusian).

leopoldină, Diploma ~

Document oficial emis de cancelaria imperială în 1691, în timpul împăratului Leopold I de Habsburg, prin care se specificau raporturile politice și administrative între Imperiul Habsburgic și Principatul Transilvaniei; a îndeplinit funcția de act constituțional al Transilvaniei până în 1867.

Léopoldville

Vezi Kinshasa

Lepanto, Bătălia de la ~
(7 octombrie 1571)

Confruntare navală între forțele aliate creștine (Veneția, papa și Spania) și turcii otomani, în timpul unei campanii otomane de cucerire a insulei venețiene Cipru.

După patru ore de luptă desfășurată lângă coasta din apropierea orașului Lepanto, Grecia, aliații, conduși de Juan de Austria, au învins, capturând 117 nave și mii de oameni. Bătălia nu a avut o mare valoare practică, dat fiind că Veneția a predat insula turcilor în 1573, dar a contribuit mult la moralul european și a reprezentat subiect pentru picturi ale lui Tiziano, Tintoretto și Veronese.

lepidopter

Denumire comună pentru cele peste 155 000 de specii care formează ordinul *Lepidoptera* (*în greacă*, aripă cu solzi): fluturi, molii și hesperiide. Numele se referă la solzii minusculi care acoperă aripile și corpul acestor insecte. O trompă suplă este folosită pentru supt. Aproape toate lepidopterele se hrănesc cu plante și se întâlnesc pe toate continentele, cu excepția Antarcticii. Femelele pot depune până la câteva mii de ouă o dată. Toate lepidopterele parcurg o metamorfoză completă. Multe specii se deplasează de la o regiune la alta, străbătând uneori mii de mile marine, însă singura specie care migrează cu adevărat (aceiași indivizi făcând un zbor dus-întors) este fluturele-monarh.

Lepidus, Marcus Aemilius

(m. 12/13 î.Hr.)

Consul (46, 42 î.Hr.) și triumvir (43–36 î.Hr.) roman. După moartea lui Iulius Caesar, Lepidus a ținut sub control părți din Gallia, Hispania (Spania) și Africa, dispunând de o mare influență. Împreună cu Marcus Antonius, s-a opus conspiratorilor republicani, iar în 43 î.Hr. au format alături de Octavianus (ulterior Augustus) al doilea Triumvirat. A dobândit o a doua provincie în Spania, dar a pierdut în final Spania și Gallia în fața lui Antoniu și Octavian, rămânând doar cu Africa. După ce a contribuit la înfrângerea lui Sextus Pompeius (36 î.Hr.), l-a provocat pe Octavian, dar soldații săi au trecut de partea inamicului, iar el a fost obligat să se retragă din viața politică.

lepră *sau* boala Hansen

Boală cronică a pielii, a nervilor periferici și a membranelor mucoase ale nasului, gâtului și ochilor, cauzată de bacteria *Mycobacterium leprae*. În forma tuberculoidă, celule ale sistemului imunitar se infiltrează în țesuturile inflamate ale pielii, formând noduli duri, sau tuberculi, care se răspândesc de-a lungul fibrelor nervoase. Acest tip de reacție duce de obicei la diformități ale membrelor și ale gâtului. În forma leprotică, bacilii se înmulțesc liber în straturile adânci ale pielii și se răspândesc până departe prin canalele limfatice și de-a lungul fibrelor nervoase, pricinuind îngroșarea și rugozitatea pielii, apariția de noduli moi pe urechi, nas și obraji, și distrugând uneori septul nazal și cerul gurii. Lepra are o istorie lungă. Până în sec. XX, persoanele infectate erau ostracizate din societate sau, în cel mai bun caz, segregate și îngrijite în colonii de leproși. Astăzi boala este complet vindecabilă prin tratament medicamentos, deși distrugerea țesuturilor este ireversibilă. Aproximativ 600 000 de noi cazuri apar în fiecare an, majoritatea în Asia, Africa, America Centrală și de Sud și în insulele din Pacific. Cca 60% din noile cazuri sunt semnalate în Asia.

leprechaun /spiriduș/

În folclorul irlandez, ființă supranaturală având înfățișarea unui bătrânel foarte mic (*în irlandeza veche, luchorpan*, corp micuț) cu un fes înclinat pe cap și un șorț de piele. Firi singuratice, trăiau în locuri izolate și lucrau cizmărie. Fiecare deținea o ulcică ascunsă, plină cu aur. Dacă erau prinși și amenințați, puteau dezvălui ascunzișul comorii, cu condiția ca aceia care îi țineau prizonieri să nu-i piardă din priviri. De obicei, oamenii erau păcăliți și se uitau în altă parte, iar spiridușul dispărea.

leprechaun, spiriduș din folclorul irlandez, *Cartea cu basme irlandeze*, de Alfred Perceval Crave, 1909

BIBLIOTECA SOCIETĂȚII DE FOLCLOR, UNIVERSITY COLLEGE, LONDRA; FOTO R.B. FLEMING

Leptis Magna *actualmente* Labdah

Cel mai mare oraș al Tripolitaniei, așezat în apropierea actualului oraș al-Khums, din Libia. Fondat în sec. VI î.Hr. de către fenicieni, a trecut sub controlul Numidiei în 202 î.Hr., dar s-a desprins în 111 î.Hr., pentru a deveni un aliat al Romei. A fost transformat în colonie romană de către Traian. Dezagregarea Imperiului Roman a condus la declinul orașului, care a fost în mare parte abandonat în urma cuceririi arabe din 642 d.Hr. Aici se află unele dintre cele mai bine păstrate ruine romane din N Africii.

lepton

Membru al unei clase de fermioni, care răspunde doar la forțele electromagnetice slabe și gravitaționale și care nu este implicat în interacțiuni tari. Leptonii au un spin semiîntreg și se supun principiului de excludere al lui Pauli. Pot avea o sarcină electrică unitară sau pot fi neutri. Leptonii

încărcați sunt electronii, miuonii și particulele tau. Fiecare are o sarcină negativă și o masă distinctă. Fiecare lepton încărcat electric este asociat cu un partener neutru, sau neutrino, care nu are sarcină electrică și care are o masă foarte mică, în cazul când aceasta există.

Lerma

Râu în partea central-vestică a Mexicului. Izvorăște în SE orașului Toluca și curge 560 km spre NV, apoi spre S, pentru a se vărsa în lacul Chapala. Río Grande de Santiago, care leagă lacul Chapala de Oceanul Pacific, este uneori considerat o continuare a râului Lerma. Împreună cu afluenții lui principali formează cel mai mare sistem hidrografic din Mexic.

Lermontov, Mihail Iurievici

(15.10.1814, Moscova, Rusia – 27.07.1841, Piatigorsk)

Poet și romancier rus. Primul său volum de versuri, *Primăvara* (Vesna), a fost publicat în 1830, anul în care a intrat la Universitatea din Moscova, pe care a părăsit-o doi ani mai târziu, pentru a intra în școala de cadeți. Ofițer în gardă după absolvire (1834), a fost de două ori exilat în regimentele din Caucaz, din cauza versurilor sale înflăcărate, proslăvind libertatea de conștiință. A devenit popular prin suferința transfigurată într-o poezie care combina teme filozofice și civice cu motive profund personale. Printre poemele sale de maturitate se numără *Prizonierul din Caucaz* (Kavkazsky plennik, 1840) și *Demonul* (Demon, 1841). Romanul *Un erou al timpurilor noastre* (Gheroi nașego vremeni, 1840) a fost primul roman psihologic rus, iar portretul eroului său, o victimă a alienării, i-a influențat profund pe mulți autori ruși. La fel ca Aleksandr Pușkin, cu care este deseori comparat, a murit într-un duel. Este considerat cel mai important poet romantic rus.

Lerner, Alan Jay

(31.08.1918, New York, New York, SUA – 14.06.1986, New York)

Scriitor american de versuri și librete. Născut în New York, într-o familie de comercianți bogați, a studiat la Universitățile Juilliard și Harvard. A scris peste 500 de librete pentru radio între 1940 și 1942, anul în care l-a întâlnit pe F. Loewe. Primul lor succes pe Broadway a venit odată cu *Brigadoon* (1947; ecranizare, 1954). A fost urmat de *Vopsește-ți căruța* (Paint your Wagon, 1951; ecranizare, 1969). *My Fair Lady* (1956) a avut un succes extraordinar, stabilind un record pentru durata primei prezentări a unei piese muzicale; versiunea cinematografică a câștigat șapte premii Oscar. Filmul muzical *Gigi* (1958) a primit nouă premii Oscar. A urmat, în 1960, *Camelot* (ecranizare, 1967). Lerner a colaborat, de asemenea, cu personalități precum K. Weill, *Iubește viața* (Love Life, 1948), și Burton Lane, *Melinda* (On a Clear Day You Can See Forever, 1965; ecranizare, 1970). A scris librete pentru filme precum *Un american la Paris* (An American in Paris, 1951, Premiul Oscar).

Lerwick

Oraș, 7 336 loc. (1991), centru administrativ al Insulelor Shetland, din N Scoției. Este așezat pe coasta de E a insulei Mainland. Cel mai nordic oraș britanic, a fost la început un sat de pescari, remarcat prin marea cantitate de hering pescuit. Dezvoltarea bruscă a industriei petroliere din Marea Nordului (în anii 1970) a intensificat traficul maritim, iar Lerwick a devenit o bază tehnică și de aprovizionare cu petrol. Este reședința Consiliului zonei insulelor Shetland.

Les Six

Vezi Six, les ~

Les Vingt

Vezi Vingt, les ~

Lesage, Alain-René *sau* Le Sage

(06.05.1668, Sarzeau, Franța – 17.11.1747, Boulogne)

Romancier și dramaturg francez. A studiat dreptul la Paris, dar ulterior a abandonat meseria de funcționar pentru a se dedica literaturii. Lucrarea sa clasică *Aventurile lui Gil Blas de Santillane* (Histoire de Gil Blas de Santillane, 1715–1735), unul din primele romane realiste, a jucat un rol important în impunerea romanului picaresc. Dramaturg satiric prolific, a adaptat primele sale piese după modele spaniole, rezultând comedii de succes precum *Crispin, rivalul stăpânului său* (Crispin, rival de son maître, 1707). A compus, de asemenea, mai mult de 100 de comedii-vodevil, în tradiția lui Molière.

Lesage, Jean

(10.06.1912, Montréal, Canada – 12.12.1980, lângă Québec)

Politician canadian. A ocupat postul de ministru al resurselor și dezvoltării (1953–1957). În 1958 a devenit conducătorul Partidului Liberal din Québec; când liberalii au câștigat alegerile regionale din 1960, a devenit premier al Québecului. A organizat

reforme sociale și culturale, numind primul ministru al educației și modernizând sistemul educațional inferior și serviciul civil. A dezvoltat strânse legături culturale cu Franța. După înfrângerea liberalilor din 1966, a fost liderul opoziției până în 1970.

lesbianism *denumit și* **safism** *sau* **homosexualitate feminină**

Calitate sau stare de atracție intens emoțională și de obicei erotică a unei femei pentru o altă femeie. Folosit pentru prima dată la sfârșitul sec. XVI, cuvântul lesbian se referea la insula grecească Lesbos. Conotația de homosexualitate feminină a fost adăugată la sfârșitul sec. XIX, când a fost făcută o asociere cu poezia poetei din Lesbos, Sappho (cca 610 î.Hr. – cca 580 î.Hr.). La începutul sec. XXI, chestiunile de interes pentru lesbienele din Europa și America de Nord sunt recunoașterea legală a uniunilor de același sex, drepturi pentru a crește copii, asigurări de sănătate pentru femei, taxe, moștenire și împărțirea serviciilor medicale cu o parteneră.

Lesbos *sau* **Mytilene** *sau* **Mitilíni**

A treia insulă ca mărime, 87 151 loc. (1991), din Marea Egee. Acoperă o suprafață de 1 630 kmp și formează un departament grecesc, împreună cu alte două insule. Orașul principal este Mytilene. Aici s-a născut poeta Sappho, fapt pus în legătură cu originea termenului lesbianism. Locuită încă din 3000 î.Hr., a fost populată de către etolieni pe la 1050. După o perioadă de stăpânire persană (527–479 î.Hr.), s-a alăturat Ligii de la Delos. În Războiul peloponesiac a fost cucerită de Sparta (405 î. Hr.), apoi a fost recuperată de Atena (389 î.Hr.). A prosperat în timpul Imperiului Bizantin. A fost stăpânită de turci între 1462 și 1911, fiind ulterior anexată Greciei. Pescuitul și exportul de măsline constituie surse economice importante.

Leschetizky, Theodor *născut* **Teodor Leszetycki**

(22.06.1830, Łańcut, Polonia, Imperiul Austriac – 14.11.1915, Dresda, Germania)

Pianist și profesor polonez. Considerat un geniu, a studiat de la vârsta de 10 ani la Viena, cu Karl Czerny și Simon Sechter (1788–1867), iar la 14 ani era deja profesor. Pe lângă interpretările sale, a devenit cel mai în vogă profesor de pian al timpului, întâi la conservatorul din Sankt Petersburg (1852–1878), apoi la Viena. Printre elevii săi s-au numărat unii dintre cei mai cunoscuți pianiști ai epocii, cum ar fi Ignacy Paderewski și Arthur Schnabel.

Leslie, Frank *născut* **Henry Carter**

(29.03.1821, Ipswich, Suffolk, Anglia – 10.01.1880, New York, New York, SUA)

Grafician și jurnalist american de origine britanică. Primele sale schițe au fost publicate în ziarul *Illustrated London News*. S-a mutat în SUA în 1848. A fondat acolo numeroase ziare, precum *New York Journal* (1854), *Frank Leslie's Illustrated Newspaper* (1855) – în urma schimbării numelui, în 1857 – și *Boys' and Girls' Weekly*. Ilustrațiile sale inspirate din câmpurile de bătălie ale războiului civil i-au adus cele mai mari câștiguri.

Lesniewski, Stanislaw *sau* **Stanislav Leshniewski**

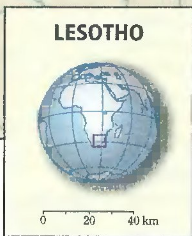
(30.03.1886, Serpuhov, Rusia – 13.05.1939, Varşovia, Polonia)

Logician și matematician polonez. Ca profesor la Universitatea din Varșovia (1919–1939), a fost cofondatorul școlii de logică de la Varșovia, devenind conducătorul și reprezentantul acesteia. Contribuția sa principală a fost crearea a trei sisteme formale legate între ele, cărora le-a dat denumirile grecești prototetic, ontologic și merologic.

Lesotho *denumire oficială* **Regatul Lesotho** *anterior* **Basutoland**

Regat independent, în partea sudică a Africii, enclavă situată în interiorul Republicii Africa de Sud. Suprafața: 30 355 kmp; 2 031 000 loc. (2005). Capitala: Maseru. Aproape întreaga populație aparține grupului etnic sotho, popor vorbitor de bantu. Limbi vorbite: sotho, engleza (amândouă oficiale), zulu. Religii: creștinism (oficial, romano-catolicism, protestantism), precum și credințe tradiționale. Monedă: loti. Aproximativ două treimi din suprafață este acoperită de munți; vârful cel mai înalt se află pe Muntele Ntlenyana (3 482 m). În Munții Maloti, din centrul părții de NV, se află izvorul a două dintre apele cele mai mari din Africa de Sud: râul Tugela și fluviul Orange. Resursele naturale sunt puține. Două cincimi din forța de muncă este ocupată în agricultură; culturile principale sunt porumbul, sorgul și grâul. Animalele domestice asigură exporturi (vite, lână și mohair). Industria e concentrată mai ales pe manufacturi ușoare, cum ar fi textile, vestimentație și mobilier. Lesotho este o monarhie constituțională cu două camere legislative; șeful statului este regele, iar prim-ministrul conduce guvernul. În sec. XVI, fermieri vorbitori de bantu au început să populeze zona, apărând apoi

unele căpetenii locale. Cele mai puternice au organizat poporul basotho (1824) și au obținut protecția britanică în 1843, datorită tensiunilor dintre basotho și burii sud-africani. A devenit teritoriu britanic în 1868, iar în 1871 a fost anexat Coloniei Capului. Eforturile coloniei de a-i dezarma pe basotho au condus la revolte (1880), iar patru ani mai târziu regiunea s-a separat de colonie și a devenit un teritoriu al Comisiei Supreme Britanice. Anul 1964 a marcat declararea independenței statului, ca monarhie constituțională. O nouă constituție, intrată în vigoare în 1993, a pus capăt la șapte ani de conducere militară. La sfârșitul sec. XX, Lesotho a suferit din cauza problemelor interne și a unei economii în declin.

lespede

În arhitectură, bucată de piatră sau de beton plată, monolitică, folosită pentru podit sau acoperit. Există forme variate de lespezi de beton armat: lespezi unidirecționale, cu traverse de susținere, lespezi cu nervuri prevăzute cu bare, lespezi cu nervuri bidirecționale (cunoscute ca lespezi de tip fagure), plăci plate armate pe două sau mai multe direcții, fără traverse sau grinzi, și lespezi plate îngroșate la baza de susținere cu panele rabatabile și capiteluri de coloană. Lespedea de tip fagure poate suporta greutăți egale pe ambele axe, motiv pentru care este folosită la acoperirea piețelor publice.

Lesse

Râu în SE Belgiei. Izvorăște din masivul Ardeni și continuă cu un curs meandric pe o distanță de 84 km, vărsându-se în râul Meuse. Străbate subteran o distanță de cca 1,3 km, la Han-sur-Lesse, prin peșterile de la Han, renumite pentru stalactitele și stalagmitele lor.

Lesseps, Ferdinand, Viconte de ~

(19.11.1805, Versailles, Franța – 07.12.1894, La Chenaie, lângă Guilly)

Diplomat francez, constructor al Canalului de Suez. Diplomat de carieră, a deținut până în 1849 posturi în Egipt și în alte țări. În 1854, a primit autorizația viceregelui Egiptului de a construi un canal de-a lungul istmului Suez. A înființat o companie în 1858, cu jumătate din capital provenit de la investitorii francezi, începând construcția la Port Said (1859). Canalul de Suez a fost inaugurat oficial în 1869. În 1879, Lesseps a organizat o altă companie, cu scopul de a construi un canal în Panama, dar a abandonat proiectul din cauza unor dificultăți politice și economice. A fost judecat, dar achitat, în urma acuzațiilor de folosire frauduloasă de fonduri, deși anumiți membri ai guvernului francez au fost suspectați de luare de mită.

Ferdinand Lesseps
CULVER PICTURES

Lessing, Doris (May) *născută* Doris May Tayler

(n. 22.10.1919, Kermānshāh, Iran)

Autoare britanică de romane și nuvele. Născută în Iran, a trăit la o fermă din S Rhodesiei (actualul Zimbabwe) între 1924 și 1949, apoi s-a stabilit în Anglia, începându-și cariera literară. Lucrările sale,

deseori reflectând militantismul ei politic de stânga, prezintă în mare parte povestea unor oameni surprinși de tulburări sociale și politice. *Copiii violenței* (Children of Violence, 1952–1969), o serie de cinci romane parțial autobiografice având-o drept eroină pe Martha Quest, reflectă experiența ei africană și este unanim considerată lucrarea reprezentativă a autoarei. *Carnetul de aur* (The Golden Notebook, 1962), romanul ei cel mai citit, este considerat o operă feministă clasică. Maestră a nuvelei, a publicat câteva volume. A scris de asemenea un roman științifico-fantastic și note autobiografice, precum *Sub pielea mea* (Under My Skin, 1994). În 2007 a primit Premiul Nobel pentru literatură.

Lessing, Gotthold (Ephraim)

(22.01.1729, Kamenz, Lusatia Superioară, Saxonia – 15.02.1781, Braunschweig, Brunswick)

Dramaturg și critic german. După ce a scris câteva comedii ușoare, a devenit critic de teatru la Berlin (1748). Piesa sa *Miss Sara Sampson* (1755) a reprezentat prima dramă germană. După studii de filozofie și estetică în Breslau, a scris importantul tratat *Laocoon: Despre limitele picturii și ale poeziei* (Laokoon: Über die Grenzen von Malerei und Dichtung, 1766). Cea mai bună piesă a sa, *Minna von Barnhelm* (1765), marchează începutul comediei clasice germane. A fost consilier la Teatrul Național din Hamburg și și-a publicat eseurile despre principiile dramei în *Dramaturgia din Hamburg* (Hamburgische Dramaturgie, 1767–1769). Lucrarea sa *Fragmentele de la Wolfenbüttel* (Wolfenbütteler Fragmente, 1774–1778) a atacat creștinismul oficial, stârnind mari controverse. A scris de asemenea tragedia *Emilia Galotti* (1772) și celebrul poem dramatic *Nathan Înțeleptul* (Nathan der Weise, 1779).

leșî

Spirit al pădurii în mitologia slavă. Este un spirit străvechi care se distrează făcând farse oamenilor, deși poate fi periculos atunci când este mâniat. Este rareori observat, dar glasul îi poate fi auzit în pădure, râzând, fluierând sau cântând. Deseori ia forma unui bărbat, însă îi lipsesc sprâncenele, genele și urechea dreaptă; capul îi este ascuțit, nu poartă pălărie, nici curea. În pădurea natală, leșî are înălțimea copacilor, însă, când pășește în afara ei, se micșorează până la nivelul ierbii. Leșî este cunoscut de slavii care trăiesc în zone dens împădurite.

leșie

Lichid alcalin extras prin îmbibarea cenușii de lemn în apă, folosit la spălat și la fabricarea săpunului. În general, leșia poate fi orice soluție alcalină puternică, lichidă sau solidă, cum este hidroxidul de sodiu (soda caustică) sau hidroxidul de potasiu (potasă caustică).

Lethe

Zeiță din mitologia grecească, personificare a uitării. Era fiica zeiței Eris. Numele ei mai era atribuit și unui râu sau unei câmpii din tărâmul morților. În operele mistice orfice se credea că morții care beau din Lethe își pierd întreaga memorie a existenței anterioare. Inițiații erau instruiți să bea din Mnemosyne, râul memoriei.

Leto

Mama lui Apollo și Artemis, în mitologia greacă clasică. A purtat copiii lui Zeus și a rătăcit în căutarea unui loc pentru a naște, până când a găsit insula pustie Delos. Insula era o stâncă plutitoare, purtată de valuri, dar a fost prinsă de fundul mării pentru nașterea lui Apollo și a lui Artemis. În unele versiuni, rătăcirile lui Leto sunt puse pe seama geloziei zeiței Hera, soția lui Zeus.

letonă, limba ~

Limbă baltică de est, vorbită de aproape 2 milioane de oameni în Republica Letonia și în comunitățile din diasporă, inclusiv 85 000 de vorbitori în America de Nord. Ca și limba lituaniană, este rareori atestată înainte de apariția primelor cărți tipărite în letonă (1585–1586). Elementele esențiale ale actualei ortografii, care folosește alfabetul latin cu o serie de semne diacritice, au fost adoptate în 1908. Letona literară se bazează pe dialectul vorbit în Riga, capitala Letoniei, cu toate că în ultimii ani s-a produs o renaștere a literaturii letone de sus (latgaliană), dialect din E Letoniei. Comparativ cu lituaniana, letona a suferit o serie de schimbări fonetice marcante, deși structurile gramaticale ale celor două limbi sunt similare.

Letonia

denumire oficială **Republica Letonă**

Stat din NE Europei, de-a lungul coastei Mării Baltice și a golfului Riga. Suprafața: 64 589 kmp; 2 299 000 loc. (2005). Capitala: Riga. Mai puțin de trei cincimi din populație este constituită din letoni, care vorbesc letona, una dintre cele două limbi baltice vii. Etnicii ruși reprezintă cca o treime din populație. Limbi vorbite: letona (oficială), rusa. Religia: creștinism (luteranism, romano-catolicism, ortodoxism). Moneda națională: lats. Letonia este

o câmpie vălurită, cu șesuri relativ plate, alternând cu dealuri. Industria grea (mai ales producția de metale, vapoare și vagoane de cale ferată) era altădată mai importantă decât în prezent; ramurile dominante sunt astăzi băuturile alcoolice, produsele lemnoase, alimentele și textilele. Este o republică cu un singur organ legislativ; președintele este șeful statului, iar prim-ministrul conduce guvernul. Letonia a fost populată în vechime de către baltici. Ei au trecut apoi sub stăpânirea varegilor, sau vikingi (sec. IX), și au fost ulterior dominați de vecinii de limbă germană din V, care au creștinat Letonia, între sec. XII–XIII. Până în 1230, Cavalerii Sabiei cuceriseră Letonia și stabiliseră o conducere germană. De la mijlocul sec. XVI până la începutul sec. XVIII regiunea a fost împărțită între Polonia și Suedia, însă spre sfârșitul sec. XVIII întreaga Letonie a fost anexată de Rusia. Letonia și-a declarat independența în urma Revoluției Ruse din 1917. În 1939 a fost obligată să ofere baze militare sovieticilor, iar în 1940 a fost invadată de Armata Roșie. Ocupată de naziști între 1941 și 1944, țara a fost recucerită de sovietici și încorporată Uniunii Sovietice. Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice, Letonia și-a recâștigat independența (1991); pe parcursul anilor 1990 a urmărit să privatizeze economia și să stabilească legături cu Europa de Vest (devenind în 2004 membră a UE), precum și să-și îmbunătățească relațiile dificile cu Rusia.

Letterman, David

(n. 12.04.1947, Indianapolis, Indiana, SUA)

Moderator american de talk-show-uri televizate. Și-a început cariera ca artist de comedie și a fost gazdă a invitaților din emisiunea lui Johnny Carson, *Tonight Show*, începând cu 1979. A găzduit emisiunea postului NBC, programată după miezul nopții și intitulată *Late Night with David Letterman*. Între 1982 și 1993, a câștigat șase premii Emmy și o mare popularitate, datorită stilului de interviu ironic, abraziv, frivol, interpretat de critici ca o parodie a genului talk-show. Începând cu 1993, a găzduit emisiunea *The Late Show with David Letterman*, în cadrul companiei CBS.

leu

Felină (*Panthera leo*) mare, robustă, proverbialul „rege al animalelor". În prezent este întâlnit mai ales în unele părți ale Africii Subsahariene, deși mai există cca 200 de exemplare dintr-o rasă asiatică, trăind sub protecție strictă în India. Leii populează câmpiile ierboase și savanele deschise. Masculul are o lungime de 1,8–2,1 m (excluzând coada de 1 m), o înălțime la umăr de 1,2 m și cântărește 170–230 kg. Femela, sau leoaica, este considerabil mai mică. Blana masculului este de obicei galbenă-închis sau portocalie-maronie; leoaicele sunt de un maroniu-roșcat mai uniform sau de culoarea nisipului. Caracteristica evidentă a masculului este coama. Leii sunt singurele feline care trăiesc în grupuri de până la 15 indivizi. Leoaicele sunt principalii vânători. Vânează animale de toate mărimile, inclusiv hipopotami, însă preferă diversele tipuri

R.I.M. CAMPBELL/BRUCE COLEMAN LTD.

leu mascul (*Panthera leo*)

de antilope și zebrele. După ce mănâncă, un leu se poate odihni chiar timp de o săptămână.

leucemie

Cancer al țesuturilor producătoare de sânge cu niveluri ridicate de leucocite. Expunerea la radiații și predispoziția ereditară sunt printre cauzele acestei boli. În leucemia acută apar rapid simptome precum anemie, febră, sângerare și tumefierea ganglionilor limfatici. În trecut, leucemia limfatică acută, întâlnită mai ales la copii, era în peste 90% din cazuri fatală în șase luni. Tratamentul medicamentos poate vindeca acum peste jumătate dintre copii. Leucemia mielogenă (granulocitară) acută, afectând mai ales adulții, prezintă remisiuni și recidive, puțini pacienți reușind să supraviețuiască mult timp. Leucemia mielogenă cronică se manifestă cel mai des în al patrulea deceniu de viață; simptome precum pierdere în greutate, febră moderată, slăbiciune etc. pot apărea mai târziu, pe parcurs. Ele sunt combătute prin chimioterapie, dar aceasta poate să nu prelungească viața. Leucemia limfocitară cronică, întâlnită mai ales la oamenii în vârstă, poate rămâne inactivă ani de zile. Șansele de supraviețuire sunt mai mari decât în leucemia mielogenă; majoritatea deceselor se produc în urma infecțiilor sau hemoragiilor.

leucină

Aminoacid esențial, întâlnit în majoritatea proteinelor obișnuite, prezent din abundență în compoziția hemoglobinei. Unul dintre primii aminoacizi descoperiți (1819), leucina este folosită în cercetările din domeniul biochimiei și ca supliment alimentar.

leucit

Unul dintre cele mai întâlnite minerale din grupa feldspatoizilor, alumosilicat de potasiu ($KAlSi_2O_6$). Se întâlnește doar în roci vulcanice, mai ales în lave recente, bogate în potasiu și sărace în silice. Regiuni cunoscute pentru rocile bogate în leucit sunt Roma și Vezuviu (Italia), Uganda și dealurile de leucit din Wyoming. Leucitul se folosește ca îngrășământ în Italia (datorită conținutului mare de potasiu) și ca sursă pentru alaunul comercial.

leucocită *sau* celulă albă

Tip de celulă sangvină care contribuie la apărarea organismului împotriva infecției. Formele mature – granulocitele incluzând neutrofilele (heterofilele), bazofilele și eozinofilele; monocitele (incluzând macrofagele) și limfocitele – îndeplinesc mai multe funcții, precum consumarea bacteriilor, protozoarelor sau celulelor infectate ori moarte, producerea de anticorpi și reglarea comportamentului altor leucocite. Ele acționează mai ales în cadrul țesuturilor, servind în fluxul de sânge doar pentru transport. Sângele conține în mod normal 5 000–10 000 de leucocite pe mmc.

leucodermie

Afecțiune a pielii manifestată prin pete albe localizate în diverse regiuni ale corpului. Deși celulele care produc pigmentul pielii (melanocitele) sunt intacte din punct de vedere structural, ele își pierd capacitatea de sinteză a pigmentului. Cauza nu este cunoscută. Persoanele care suferă de leucodermie (cca 1% din populația adultă) sunt de obicei sănătoase, această afecțiune prezentând însă o problemă cosmetică serioasă la persoanele cu pielea de culoare mai închisă. Culoarea pielii reapare în puține cazuri și nu se cunoaște nici un tratament pentru această afecțiune.

Leucothea

Zeiță marină din mitologia greacă. Este amintită pentru prima dată în *Odiseea*, în care l-a salvat de la înec pe Odiseu. Tradițional, era considerată a fi metamorfoza lui Ino, fiica lui Cadmos, care a mâniat-o pe Hera prin ocrotirea copilului Dionysos, fiul lui Zeus cu Semele. Hera i-a împins la nebunie pe Ino și pe fiul ei Melicertes, iar ei au sărit în mare, unde s-au transformat în zeități marine – Ino a devenit Leucothea, iar Melicertes, Palemon. Corpul lui Melicertes a fost adus la țărmul istmului Corint de către un delfin, iar Jocurile Istmice au fost instituite în onoarea lui.

Leucothea dându-i lui Dionysos să bea din cornul abundenței, basorelief antic; Muzeul Lateran, Roma

ALINARI/ART RESOURCE/EB INC.

leu-de-mare

Denumire comună pentru cele cinci specii (familia *Otariidae*) de foci cu urechi, întâlnite de-a lungul coastelor ambelor părți ale Pacificului, din Alaska până în Australia. Leii-de-mare au păr scurt și aspru, fără puf distinct. Masculii tuturor speciilor, în afară de leul-de-mare californian, au coamă. Leii-de-mare se hrănesc în special cu pești, calmari și caracatițe. Se înmulțesc

în turme mari; masculii au haremuri de 3–20 de femele. Leul-de-mare californian (*Zalophus californianus*) este foca dresată din circuri și din grădini zoologice. Masculii din diferitele specii măsoară între 2,5 și 3,3 m lungime și cântăresc 270–1 000 kg.

Leul
(*în latină*, Leo)

Constelație în astronomie, așezată între Rac și Fecioară; în astrologie reprezintă al cincilea semn al zodiacului, guvernând perioada 23 iulie–22 august. Simbolul său, un leu, a fost asociat cu leul din Nemeea ucis de Herakles. Leul din Nemeea era socotit invulnerabil datorită pielii sale impenetrabile, însă Herakles l-a ucis cu o bâtă. Zeus a așezat leul pe cer, în forma unei constelații.

leul-furnicilor
Insectă (familia *Myrmeleontidae*) a cărei larvă este renumită prin metodele sale agresive de capturare a prăzii. Cu ajutorul abdomenului său dur, larva sapă o groapă de forma unei pâlnii și se îngroapă în nisip, lăsând la suprafață doar cleștii puternici de la nivelul cavității bucale. Dacă vreo insectă de mici dimensiuni (furnică) alunecă peste marginea acestei cavități este capturată, iar larva îi suge conținutul. La maturitate, această insectă nu se mai hrănește. Cea mai cunoscută specie dintre cele 65 descrise trăiește în America de Nord și în Europa.

leul-furnicilor
WILLIAM E. FERGUSON

leuștean
Plantă aromatică (*Levisticum officinale*) din familia *Umbelliferae*, originară din S Europei. Este cultivată pentru tulpină și frunze, care sunt folosite în ceaiuri, ca legumă și pentru a aromatiza mâncarea. Rizomii sunt folosiți ca medicament pentru eliminarea gazelor, iar semințele servesc la aromatizarea deserturilor. Uleiul obținut din flori se folosește în parfumerie.

Le Van Duyet
(1763, provincia Quang Ngai, Vietnam – 30.07.1832, Saigon)

Strateg militar și oficial guvernamental vietnamez. A slujit din tinerețe la curtea vietnameză. A fost consilier pentru numeroși împărați și l-a sfătuit pe prințul Nguyen Anh (viitorul împărat Gia Long, fondatorul dinastiei Nguyen) în campania de cucerire a întregului Vietnam, folosind armament și tehnici militare occidentale. S-a opus ordinelor de persecuție a misionarilor romano-catolici, date de succesorul lui Gia Long; a fost condamnat post-mortem, însă ulterior onorat.

Levant
Nume istoric dat țărilor așezate de-a lungul litoralului răsăritean al Mării Mediterane. A fost asociat ținuturilor de coastă ale Asiei Mici și Siriei, uneori extinzându-se din Grecia până în Egipt. Termenul a fost deseori atribuit afacerilor comerciale venețiene. A fost, de asemenea, folosit ca sinonim pentru Orientul Mijlociu sau Apropiat. În sec. XVI–XVII, termenul de Marele Levant se referea la Orientul Îndepărtat. Numele de Statele Levantului a fost dat mandatului francez asupra Siriei și Libanului, după Primul Război Mondial.

levănțică
Denumire comună pentru cele cca 20 de specii de plante veșnic verzi, care alcătuiesc genul *Lavandula*, din familia *Laminaceae* (*vezi* mentă); frunzele și florile lor conțin vezicule cu uleiuri aromate. Vârfurile florilor sunt violete, mai puțin frecvent roz sau albe. Originară din zona mediteraneeană, levănțica este cultivată pe arii largi. Mai multe specii oferă uleiuri importante pentru parfumuri fine și produse cosmetice. Frunzele înguste și aromate sunt uscate și folosite în pachețele parfumate.

levănțică (*Lavandula stoechas*)
W.H. HODGE

levănțică-de-mare
Denumire comună pentru cele cca 300 specii de plante erbacee, majoritatea perene, care alcătuiesc genul *Limonium* din familia *Plumbaginaceae*, în special *L. vulgare*. Având flori mici în inflorescențe dese care, vara târziu, devin liliachii, *L. vulgare* crește pe suprafețe mari. Buchețelele de flori ale acestei plante și ale altor specii ale familiei sunt adesea folosite pentru aranjamente de flori uscate deoarece își păstrează calitățile și culoarea.

leveler
Membru al unei facțiuni republicane din Anglia, din timpul războaielor civile engleze și al Commonwealthului. Numele (*în engleză*, nivelator) a fost creat de către inamicii mișcării, pentru a sugera că membrii ei doreau să „niveleze domeniile

financiare". Mișcarea a început între 1645 și 1646 și a cerut ca puterea să fie deținută de Camera Comunelor (excluzând pe rege și lorzi), susținând că votul popular ar transforma Parlamentul într-un organ cu adevărat reprezentativ. Facțiunea a dominat Armata Noului Model, dar dezbaterile de la Putney din consiliul armatei, privind noul contract social propus (1647), au ajuns într-un impas. Generalii au restabilit disciplina armatei prin forță, punând capăt influenței politice a facțiunii.

Leven, Loch

Lac în partea central-estică a Scoției. Cu un diametru de cca 5 km, reprezintă unul dintre lacurile scoțiene cu cea mai mică adâncime, estimată în general la circa 4,5 m. Găzduiește o subspecie de păstrăv, cunoscut drept păstrăv-de-Leven. Insula Castelului, una dintre cele șapte insule ale lacului, adăpostește ruinele unui castel din sec. XIV, unde a fost închisă Maria a Scoției (1567–1568).

Lever Bros.

Companie britanică producătoare de săpun și detergent. Lever Bros. a fost fondată în 1885 de către William Hesketh Lever, ulterior viconte Leverhulme (1851–1925), și fratele său, James Darcy Lever, pentru a produce și vinde săpun. Prima companie care a prezentat pătrate de săpun fabricate din ulei vegetal (nu untură), firma Lever Bros. s-a extins la nivel internațional cu ajutorul sloganelor comerciale pline de energie. A construit un model de sat industrial la Port Sunlight (1888) și a oferit beneficii de angajare precum împărțirea profitului și asigurare gratuită. William a fost ales în Parlament în 1906, apoi a devenit viconte (1922). În 1929, Lever Bros. s-a alăturat unei asociații de companii europene, pentru a forma compania Unilever.

Levertov, Denise

(24.10.1923, Ilford, Essex, Anglia – 20.12.1997, Seattle, Washington, SUA)

Poetă, eseistă și militantă americană de origine engleză. Fiică a unui imigrant evreu rus convertit la creștinism și a unei englezoaice din Țara Galilor, Levertov a ocupat în Al Doilea Război Mondial un post de soră civilă. După război s-a căsătorit cu un scriitor american și s-a mutat în SUA, unde s-a asociat grupului Black Mountain, care găzduia poeți precum Charles Olson și Robert Duncan. Influențată de simplitatea intenționată a poeziei lui William Carlos Williams, a scris versuri simple, pe teme personale și politice. Printre volumele ei de poezii se numără *Aici și acum* (Here and Now, 1957), *Dansul durerii* (The Sorrow Dance, 1967) și *Eliberarea prafului* (The Freeing of the Dust, 1975). A predat la Universitatea Stanford între 1981 și 1994.

Lévesque, René

(24.08.1922, New Carlisle, Québec, Canada – 01.11.1987, Montréal, Québec)

Politician canadian. S-a alăturat în 1946 companiei de televiziune Canadian Broadcasting Corp. și a fost comentator TV între 1956 și 1959. În 1960 a fost ales în legislativul din Québec și a deținut posturi în cadrul administrației lui Jean Lesage (1960–1966). În 1967 a fost cofondator al unui grup separatist, care s-a aliat cu altele pentru a forma Partidul Quebécoaz. În 1976, partidul său a preluat controlul în Parlamentul din Québec, el devenind premier. A propus un Québec independent, în uniune economică cu restul Canadei, variantă pe care a numit-o „asociație de suveranitate". Electoratul din Québec i-a respins planul în 1980. În 1985 a demisionat, din motive de sănătate.

Levi

Al treilea fiu al patriarhului Iacob, din vechiul regat Israel. Levi a devenit șeful clanului funcționarilor religioși cunoscuți drept leviți. Spre deosebire de celelalte triburi ale Israelului, leviții nu au primit pământ în urma cuceririi Canaanului. Se presupune că au îndeplinit servicii, nu de prim rang, legate de cultul public, ca muzicanți, paznici, oficiali ai Templului, judecători și meșteșugari.

Levi, Primo

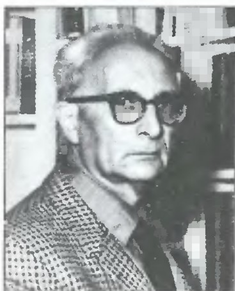
(31.07.1919, Torino, Italia – 11.04.1987, Torino)

Scriitor și chimist italian. După doi ani de la obținerea unei diplome în chimie, Levi, ca evreu, a fost capturat de naziști și trimis în lagărul de concentrare de la Auschwitz. Lucrările sale autobiografice – *Dacă acesta este un om* (Se questo è un uomo, 1947), *Armistițiu* (La tregua, 1963) și *Cei înecați și cei salvați* (I sommersi e i salvati, 1986) – sunt relatări tulburătoare și reflecții despre supraviețuirea în lagăre naziste. Cea mai cunoscută lucrare a sa, *Tabelul periodic* (Il sistema periodico, 1975), este o colecție de 21 de meditații, fiecare denumită după un element chimic. Efectele persistente ale traumei de război suferite s-ar putea să fi fost motivele care l-au împins la sinucidere.

Lévi-Strauss, Claude

(28.11.1908, Bruxelles, Belgia – 30.10.2009, Paris, Franța)

Antropolog social francez de origine belgiană, cel mai important exponent al structuralismului. Lévi-Strauss a studiat inițial filozofia la Universitatea din Paris (1927–1932), dar a continuat prin a preda sociologia la Universitatea din São Paulo (1934–1937), făcând și cercetări pe teren despre indienii din Brazilia. La Noua Școală pentru Studii Sociale din New York (1941–1945), a fost influențat de lingvistul Roman Jakobson; a ajuns să considere cultura ca un sistem de comunicare, analog limbajului. Opera sa reprezintă un efort de a identifica structurile universale ale minții, reflectate în mituri, simboluri culturale și organizare socială. Între 1950 și 1974, a fost director de studii la Școala Practică de Înalte Studii (École Pratique de Hautes Études), iar în 1959, a predat la Collège de France. Printre principalele sale lucrări se numără *Structurile elementare ale rudeniei* (Les Structures élementaires de la parenté, 1949), *Tropice triste* (Tristes Tropiques, 1955), *Antropologia structurală* (Anthropologie structurale, 1961) și opera în patru volume *Mitologice* (Mythologiques, 1964–1971).

Claude Lévi-Strauss

AP

Levi Strauss & Co.

Cel mai mare producător mondial de pantaloni, cunoscut mai ales pentru bluejeans (pantalonii de dril albastru). Compania își are originile în inițiativa lui Levi Strauss (1829–1902), imigrant bavarez care vindea conserve minerilor în timpul goanei după aur din California. Aflând de nevoia minerilor de pantaloni rezistenți, a angajat un croitor pentru a produce îmbrăcăminte din material de cort, ulterior înlocuindu-l cu denim. În 1873, împreună cu un asociat, a obținut un brevet pentru nasturii și elementele de cupru folosite în vederea întăririi pantalonilor. Cea mai spectaculoasă dezvoltare a companiei s-a produs după 1946, când s-a luat decizia de a pune accentul pe fabricarea de vestimentație de firmă. Exportul a început în 1959, iar de-a lungul anilor 1960 blugii au devenit extraordinar de populari în întreaga lume. Compania a devenit publică în 1971, apoi a fost preluată sub control privat (de către urmașii lui Strauss) în 1985.

Lévi, Sylvain

(26.03.1863, Paris, Franța – 30.10.1935, Paris)

Teoretician francez preocupat de religia orientală, de literatură și istorie. A predat la Sorbona (1889–1894) și ulterior mulți ani la Collège de France (1894–1935). În 1929, împreună cu Takakusu Junjiro, a publicat un dicționar clasic de budism. A mai scris lucrări precum disertația clasică *Teatrul indian* (Le Théâtre indien, 1890), *Nepal* (1905–1908) și *India și lumea* (L'Inde et le Monde, 1926); de asemenea, a făcut primele cercetări ale limbilor toharice.

Levine, James (Lawrence)

(n. 23.06.1943, Cincinnati, Ohio, SUA)

Dirijor american. A debutat ca pianist la vârsta de 10 ani, în cadrul orchestrei simfonice din Cincinnati. La Școala Juilliard a studiat pianul cu Rosina Lhévinne (1880–1976) și arta dirijatului cu Jean Morel (1903–1975). A fost dirijor secund al Orchestrei din Cleveland între 1964 și 1970. Prestația sa deosebită ca dirijor invitat la spectacolul cu opera *Tosca* (1971) l-a dus la numirea în funcția de dirijor principal (1973) la Metropolitan Opera. A transformat prăfuita orchestră Metropolitan într-un ansamblu de virtuozitate, ajungând să fie recunoscut printre cei mai mari dirijori ai lumii. A ocupat postul de director al Festivalului Ravinia din Chicago (1973–1993).

Levinson, Barry

(n. 06.04.1942, Baltimore, Maryland, SUA)

Regizor american de film. A lucrat în anii 1970 ca scriitor de comedii pentru Carol Burnett și Mel Brooks, apoi și-a făcut debutul regizoral cu *Dineul* (Diner, 1982), primul dintre cele câteva filme desfășurate în orașul său natal. Au urmat *Tânărul Sherlock Holmes* (Young Sherlock Holmes, 1985), *Oameni de tinichea* (Tin Men, 1987) și *Bună dimineața, Vietnam* (Good Morning Vietnam, 1987), foarte popularul *Rain Man* (1988, Premiul Oscar), *Avalon* (1990), *Bugsy* (1991), *Adormiții* (Sleepers, 1996), *Înscenarea* (Wag the dog, 1997) și *Furtuna perfectă* (The Perfect Storm, 2000).

levirat și sororat

Obiceiuri sau legi privind căsătoria, în urma morții unuia dintre soți sau, în anumite cazuri, în timpul vieții soțului. Conform leviratului, fratele soțului mort devine partenerul preferențial pentru căsătoria văduvei. În cadrul societății ebraice vechi, acest obicei asigura perpetuarea liniei familiale a

unui bărbat care murea fără copii. Deseori, fratele care se căsătorește cu cumnata sa este privit ca substitutul defunctului și nu se mai încheie o nouă căsătorie, copiii proveniți din noua relație fiind considerați ca fiind ai decedatului. Sororatul obligă bărbatul să se căsătorească cu sora nevestei decedate sau, conform sororatului poligam, cu surorile defunctei, când împlinesc vârsta căsătoriei. Sororatul a fost practicat de către unele triburi de indieni americani în sec. XIX și este încă întâlnit în rândurile aborigenilor australieni.

Leviticus Rabbah

(cca 450 d.Hr.)

Compilație de 37 de opere cu subiecte sugerate de cartea *Leviticul* a Vechiului Testament. Mesajul lor este acela că legile istoriei se concentrează asupra vieții sfinte a Israelului (poporul evreu). Dacă evreii se supun legilor sociale țintind spre sfințenia Israelului, atunci istoria prezisă se va desfășura în acord cu speranțele Israelului. Israelul poate să își modifice destinul. Astfel, izbăvirea de la sfârșitul veacurilor depinde de puterea credinței în momentul prezent.

Levitt, Helen

(31.08.1913, New York, New York, SUA – 29.03.2009, New York)

Fotografă americană; și-a început cariera în fotografie la vârsta de 18 ani. Prima sa expoziție, *Fotografii de copii*, a avut loc la Muzeul de Artă Modernă din New York în 1943. Tema principală era situația copiilor, mai ales a celor defavorizați, și trata subiectul cu compasiune, sentiment ce caracterizează mare parte din opera ei. La mijlocul anilor 1940, Levitt a colaborat cu romancierul James Agee, producătorul de film Sidney Meyers și pictorul Janice Loeb pentru producția *The Quiet One*, un documentar premiat despre un tânăr afro-american. Mare parte a anilor 1960 a lucrat în film și regie de film. Levitt s-a întors la fotografie în anii 1970.

Levittown

Zonă de dezvoltare periferică extinsă, în Hempstead, Long Island, New York, SUA. Executată între 1946 și 1951 de către firma Levitt and Sons, Inc., a reprezentat unul dintre primele exemple de complex rezidențial complet planificat și produs în masă. Cuprindea mii de case la un preț mic (împreună cu centre de cumpărături, terenuri de joacă, piscine, spații comunitare și școli). Firma a reaplicat formula în Bucks County, Pennsylvania (1951–1955). Numele Levittown a devenit asociat cu proiecte similare construite pe întreaga suprafață a țării, în cadrul rapidei dezvoltări postbelice. Deși la un moment dat mult criticate, orașele lui se diferențiază de alte complexuri speculative pentru clasa de mijloc prin drumurile șerpuitoare și bogatele spații verzi.

levodopa *sau* L-dopa

Substanță chimică organică (L-3,4-dihidroxi- fenilalanină) utilizată de organism pentru sinteza de dopamină, un neurotransmițător aflat în cantități insuficiente la persoanele care suferă de maladia Parkinson. Prin administrarea zilnică de doze mari, levodopa poate diminua efectele bolii. Cu toate acestea, eficiența ei scade cu timpul, provocând apariția unor mișcări involuntare anormale (dischinezie).

levuloză

Vezi fructoză

Lewes

Oraș, 14 900 loc. (1998), reședință a provinciei East Sussex, Anglia. Este așezat pe râul Ouse, la 10 km N de Canalul Mânecii. În 1264, Simon de Montfort l-a învins pe Henric III în Bătălia de la Lewes. Printre clădirile istorice se numără ruinele unui castel din sec. XI și o casă barbicană din sec. XVI (casa Anei de Clèves). Centru administrativ, adăpostește unele ramuri ale industriei ușoare. În apropiere se află Glyndebourne, un renumit centru de operă.

Lewin, Kurt

(09.09.1890, Mogilno, Germania – 12.02.1947, Newtonville, Massachusetts, SUA)

Psiholog social germano-american. După ce s-a pregătit și a predat în Berlin, a emigrat în SUA, unde a predat la Universitatea statului Iowa (1935–1945), ulterior devenind director al unui centru de cercetare a dinamicii grupurilor, în cadrul MIT (1945–1947). Este cunoscut pentru teoria câmpului comportamental, conform căreia comportamentul uman este o funcție depinzând de mediul psihologic al individului. Pentru a înțelege și a prevedea pe deplin comportamentul uman, Lewin susținea că trebuie luate în considerație toate evenimentele incluse în câmpul psihologic al unei persoane (spațiul de viață). A scris lucrări precum *O teorie dinamică a personalității* (A Dynamic Theory of Personality, 1935) și *Teoria câmpului în științele sociale* (Field Theory in Social Science, 1951).

Lewis, C(larence) I(rving)

(12.04.1883, Stoneham, Massachusetts, SUA – 03.02.1964, Cambridge, Massachusetts)

Filozof american. A predat la Universitatea Harvard (1920–1953). Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt *Mintea și ordinea mondială* (Mind and the World Order, 1929), *Logica simbolică* (Symbolic Logic, 1932), *Analiza cunoașterii și a evaluării* (An Analysis of Knowledge and Valuation, 1947) și *Baza și esența dreptului* (The Ground and Nature of the Right, 1955). Conform principiilor sale, cunoașterea este posibilă doar acolo unde există posibilitatea unei erori. Poziția sa epistemologică reprezintă o sinteză de empirism și pragmatism.

Lewis, C(live) S(taples)

(29.11.1898, Belfast, Irlanda – 22.11.1963, Oxford, Oxfordshire, Anglia)

Savant și scriitor britanic. Lewis a predat inițial la Oxford (1925–1954), apoi la Cambridge (1954–1963). Lucrarea critică *Alegoria dragostei* (Allegory of Love, 1936), despre literatura medievală și renascentistă, este deseori considerată cea mai valoroasă dintre operele sale. Multe dintre cărțile sale îmbrățișează apologetica creștină, cea mai cunoscută lucrare fiind *Sfaturile unui diavol bătrân către unul mai tânăr* (The Screwtape Letters, 1942), roman epistolar satiric, în care un diavol experimentat îi educă pe învățăcei în arta ispitei. Cunoscute sunt și *Cronicile din Narnia* (The Chronicles of Narnia, 1950–1956), o serie de șapte povești pentru copii, printre care *Leul, vrăjitoarea și șifonierul* (The Lion, the Witch and the Wardrobe), devenite piese clasice ale literaturii fantastice; a mai scris o trilogie științifico-fantastică, primul volum fiind *Dincolo de planeta tăcută* (Out of the Silent Planet, 1938).

Lewis, Edward B.

(20.05.1918, Wilkes-Barre, Pennsylvania, SUA – 21.07.2004, Pasadena, California)

Genetician american. Și-a dat doctoratul în genetică la Caltech. Prin încrucișarea a mii de musculițe de oțet (drosophila), a demonstrat că genele sunt aranjate în cadrul cromozomului în ordinea specifică fragmentelor corpului, aranjare cunoscută în prezent sub numele de principiul coliniarității. Opera lui Lewis a contribuit la explicarea mecanismelor generale ale dezvoltării biologice, inclusiv a cauzelor malformațiilor umane congenitale. În 1995 a primit Premiul Nobel împreună cu Christiane Nüsslein-Volhard și Eric F. Wieschaus.

Lewis, (Frederick) Carl(ton)

(n. 01.07.1961, Birmingham, Alabama, SUA)

Atlet american de pistă și teren. S-a calificat pentru Olimpiada din 1980, dar nu a participat, din cauza boicotului american al jocurilor de la Moscova. La Olimpiada din 1984 a câștigat cursele de 100 și 200 m, sărituri în lungime și 4×100 ștafetă. La Olimpiada din 1988 a câștigat la sărituri în lungime (devenind primul atlet care a reușit această performanță consecutiv) și cursa de 100 m, fiind de asemenea medaliat cu argint la cea de 200 m. În 1992 a câștigat din nou la sărituri în lungime și a făcut parte din echipa americană câștigătoare la 4×100 ștafetă, iar în 1996 a șocat publicul prin câștigarea a patra oară consecutiv a titlului la săritura în lungime. Anul 1997 a marcat retragerea lui din competiții.

Lewis, (Harry) Sinclair

(07.02.1885, Sauk Center, Minnesota, SUA – 10.01.1951, lângă Roma, Italia)

Romancier și critic social american. A lucrat ca reporter și autor de reviste înainte de a-și crea o reputație literară cu *Strada Principală* (Main Street, 1920), prezentare a provincialismului din Midwest. Alte romane satirice cunoscute, surprinzând autosuficiența clasei de mijloc, sunt *Babbitt* (1922), studiu ironic al unui afacerist conformist, *Arrowsmith* (1925), o incursiune în profesia de medic, *Elmer Gantry* (1927), condamnare a religiei fundamentaliste, și *Dodsworth* (1929), povestea europeană a unui cuplu american bogat. În 1930 a primit Premiul Nobel pentru literatură, primul oferit unui american. Ulterior, a scris romane precum *Cass Timberlaine* (1945). Reputația lui Lewis a scăzut în anii care au urmat, iar el a trăit mult timp în străinătate. A fost căsătorit cu Dorothy Thompson între 1928 și 1942.

Sinclair Lewis

THE GRANGER COLLECTION, NEW YORK

Lewis, Jerry *născut* **Joseph Levitch**

(n. 16.03.1926, Newark, New Jersey, SUA)

Actor, regizor și producător american. S-a alăturat trupei părinților săi, Borscht Belt, în taberele din Catskills, devenind la vârsta de 18 ani un comedian experimentat. În 1946 a jucat într-un număr de comedie într-un club de noapte, împreună cu Dean Martin (1917–1995), care juca rolul cântărețului suav, romantic, în comparație

cu ipostaza de clovn trăsnit a lui Lewis; au apărut împreună în 16 filme, printre care se numără *Prietena mea Irma* (My Friend Irma, 1949) și *Pardners* (1956), după care a încheiat parteneriatul (1956). Lewis a regizat apoi, a produs și jucat în filme precum *Profesorul distrat* (The Nutty Professor, 1963) și *Hamalul* (The Bellboy, 1960). A fost apreciat mai ales în Franța, unde a primit cele mai înalte premii pentru actorie și regie. Începând cu 1966, a fost moderatorul Teledonului anual dedicat distrofiei musculare din SUA.

Lewis, Jerry Lee

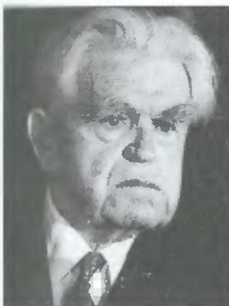
(n. 29.09.1935, Ferriday, Louisiana, SUA)

Muzician american de rock-and-roll. A început în copilărie să cânte la pian, influențat de blues și de cântecele afro-americane religioase. Văr al cântărețului Mickey Gilley și al pastorului evanghelic Jimmy Swaggart, a urmat o școală religioasă în Texas, dar a fost exmatriculat. Întors în Louisiana, a cântat în cadrul câtorva trupe, perfecționându-și tehnica de piano pumping. A înregistrat primele hituri în 1957 cu *Whole Lotta Shakin' Goin' On* și *Great Balls of Fire*. În 1958 s-a descoperit că se căsătorise cu o rudă în vârstă de 13 ani, iar vânzările de discuri au scăzut. Deși a mai înregistrat câteva hituri, s-a concentrat asupra reprezentațiilor live, foarte energice și dezinhibate. Cariera sa a continuat să fie afectată de scandaluri.

Lewis, John L(lewellyn)

(12.02.1880, lângă Lucas, Iowa, SUA – 11.06.1969, Washington, DC)

Conducător sindicalist al muncitorilor americani. Fiu al unor imigranți galezi, a devenit miner la vârsta de 15 ani. S-a ridicat în posturi de conducere în Asociația Minerilor Uniți din America (UMWA), iar din 1911 a devenit și organizator al Federației Americane a Muncii (AFL), la care s-a afiliat grupul minerilor. Ca președinte al UMWA (1920–1960), Lewis s-a alăturat altor lideri sindicali AFL pentru a forma Comitetul Organizațiilor Industriale (1935), cu obiectivul organizării muncitorilor din industriile de producție în masă. În urma ruperii de AFL (*vezi* AFL-CIO), Lewis și alți conducători sindicali disidenți au fondat Congresul Organizațiilor Industriale. Ca președinte al acesteia (1936–1940), Lewis a condus lupta deseori violentă pentru introducerea sindicalismului în industriile anterior neorganizate, precum siderurgia și producția de automobile. *Vezi și* William Green; sindicat; Philip Murray.

John L. Lewis, 1963

Lewis, Matthew Gregory

(09.07.1775, Londra, Anglia - 04.05.1818)

Romancier și dramaturg englez. Succesul senzațional al romanului gotic *Călugărul* (The Monk, 1796) i-a adus porecla de Călugărul Lewis. Oroarea, violența și erotismul lucrării i-au adus foarte mulți cititori, chiar dacă au fost universal condamnate. Lewis a scris, de asemenea, o dramă muzicală de succes, în același stil, numită *Spectrul castelului* (The Castle Spectrum, 1798). În urma moștenirii unei mari averi în Jamaica (1812), a navigat în două rânduri spre insulă pentru a verifica tratamentul sclavilor și administrarea moșiilor sale; a murit pe mare. *Jurnalul unui proprietar din Indiile de Vest* (Journal of a West India Proprietor, 1834) oglindește atitudinile lui umanitare și liberale.

Lewis, Meriwether

(18.08.1774, lângă Charlottesville, Virginia – 11.10.1809, lângă Nashville, Tennessee)

Explorator american. A ocupat posturi în armată, iar în 1801 a devenit secretar privat al președintelui Thomas Jefferson, care l-a numit conducător al primei expediții peste hotare din NV Pacificului, inclusiv în zona achiziției Louisianei. La cererea lui Lewis, William Clark a fost numit și el la comandă. Succesul expediției Lewis și Clark (1804–1806) s-a datorat în mare parte pregătirii și priceperii lui Lewis. La încheierea misiunii, el și Clark au primit fiecare câte 1 600 de acri de pământ drept recompensă. Lewis a fost desemnat guvernator al Teritoriului Louisiana (1808). Este încă un subiect de controversă dacă moartea sa într-un han, în drum spre Washington, s-a datorat unei crime sau a fost vorba de sinucidere.

Lewis, (Percy) Wyndham

(18.11.1882, lângă Amherst, Nova Scotia, Canada - 07.03.1957, Londra, Anglia)

Artist și scriitor englez. Fondatorul și principalul exponent al vorticismului, Lewis a început o efemeră operă vorticistă de evaluare, intitulată *Explozie* (Blast, 1914). Primul său roman, *Tarr*, a apărut în 1918. *Childermass* (1928) a fost urmat de voluminosul roman satiric *Maimuțele Domnului*

(The Apes of God, 1930) și de *Răzbunarea dragostei* (The Revenge for Love, 1937). În anii 1930 a produs unele dintre cele mai remarcabile fresce ale sale, precum *Predarea Barcelonei* (The Surrender of Barcelona, 1936). A scris, de asemenea, eseuri, nuvele și două apreciate volume de memorii. A fost de notorietate poziția sa de apărare a fascismului din anii 1930, dar ulterior a denunțat acele principii.

Lewis și Clark, expediția ~
(1804-1806)

Prima expediție americană peste hotare, de la coasta Pacificului și înapoi, condusă de Meriwether Lewis și William Clark. Inițiată de președintele Thomas Jefferson, expediția și-a propus să găsească o rută maritimă spre Pacific, documentându-se pentru explorarea noii Achiziții Louisiana. În jur de 40 de oameni, pregătiți în diferite domenii, au părăsit St. Louis în 1804. Au navigat în sus pe râul Missouri, intrând în actualul stat Dakota de Nord, unde au construit fortul Mandan (ulterior Bismarck) și au iernat în comunitatea indienilor sioux mandan. Au continuat expediția în primăvara următoare, angajându-i pe canadianul Toussaint Charbonneau și pe soția sa indiană, Sacagawea, care au servit drept ghid și translator. Au străbătut statul Montana, apoi au continuat călare, trecând prin Continental Divide spre izvorul râului Clearwater. Au construit canoe pentru a ajunge la râul Snake și de acolo la gura fluviului Columbia, unde au întemeiat fortul Clatsop (ulterior Astoria, Oregon) și au iernat. Grupul s-a împărțit și mai apoi s-a reunit pentru a străbate în jos fluviul Missouri, în canoe, până la St. Louis, unde au ajuns în uralele mulțimii, în septembrie 1806. Doar un singur membru al expediției murise. Unele ziare au scris despre Lewis, iar altele s-au documentat despre triburile indiene, faună și geografie, contribuind în mare măsură la destrămarea mitului existenței unui traseu pe apă facil către Pacific.

Lexington

Oraș, 260 512 loc. (2000), în partea central-nordică a statului Kentucky, SUA. Numit în 1775 după Lexington, Massachusetts, în urma bătăliilor de la Lexington și Concord, a fost declarat oficial oraș în 1782 și a găzduit prima întrunire a legislativului statului Kentucky (1792). Înregistrat ca oraș în 1832, a fuzionat cu comitatul Fayette (1974) pentru a crea un comitat urban. Găzduiește Universitatea Transylvania (fondată în 1780) și Universitatea din Kentucky.

Lexington și Concord, Bătăliile de la ~
(19 aprilie 1775)

Primele lupte între soldații britanici și coloniștii americani; au marcat începutul Revoluției Americane. În drum spre Boston, pentru a captura depozitele militare ale coloniștilor din Concord, Massachusetts, o trupă britanică de 700 de oameni a fost întâmpinată de 77 de membri ai miliției locale (*vezi* minuteman), în frunte cu Paul Revere și alții. Nu se știe cine a deschis focul, iar rezistența a fost în scurt timp înfrântă. Englezii și-au continuat drumul îndreptându-se spre Concord, aflat în apropiere, unde au fost atacați de peste 300 de patrioți americani și obligați să se retragă. Pe drumul de întoarcere spre Boston au fost în continuare hărțuiți de coloniștii care trăgeau din spatele hambarelor, copacilor și zidurilor de pe marginea drumului. Au murit 273 de britanici și 95 de americani.

Leyster, Judith
(28.07.1609, Haarleem, Țările de Jos - 10.02.1660, Heemstede)

Pictoriță olandeză. Fiică de berar; la vârsta de 24 de ani devenise membră în ghilda pictorilor din Haarlem. Multe dintre lucrările sale cunoscute, mai ales portrete, picturi de gen și naturi statice, au fost anterior atribuite contemporanilor ei bărbați. Deși influența lui Frans Hals este evidentă, artista a fost de asemenea interesată de stilul Școlii din Utrecht. A adoptat o gamă mult mai largă de subiecte decât alți pictori olandezi ai epocii, fiind unul dintre primii artiști care au pictat scene domestice.

Leyte

Insulă, 1 952 496 loc. (2000), din grupul Visayan, în E Filipinelor. Cu o suprafață de 7 214 kmp, este așezată la SV de insula Samar, de care este legată printr-un pod de 2 162 m. Cunoscută primilor exploratori spanioli sub numele de Tandaya, a fost stăpânită de spanioli până spre sfârșitul sec. XIX. Odată cu stăpânirea americană din sec. XX, populația a crescut rapid. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de japonezi, înfrânți și alungați în urma bătăliei cu forțele americane din golful Leyte. Cuprinde două orașe importante, Ormoc și Tacloban.

Leyte, Bătălia din golful ~
(23-26 octombrie 1944)

Bătălie navală și aeriană decisivă în Al Doilea Război Mondial, în urma căreia Pacificul a fost controlat de Aliați. După debarcarea vehiculelor amfibii ale americanilor pe

insula Leyte din Filipine (20 octombrie), japonezii au încercat să aplice un plan de atragere a flotei americane spre N, în timp ce dirijau forțe ofensive spre golful Leyte. Descoperirea de către americani a uneia din aceste forțe aflate în drum spre ocuparea poziției a declanșat trei zile de ciocniri continue, atât la suprafață, cât și aeriene. În cea mai mare bătălie navală a războiului, forțele americane au provocat pierderi copleșitoare flotei japoneze și au forțat-o să se retragă, permițând Americii să finalizeze invazia Filipinelor.

Lezama Lima, José

(19.12.1910, Havana, Cuba – 09.08.1976, Havana)

Poet, romancier și eseist cubanez. După ce a studiat dreptul la Havana, Lezama a lucrat la câteva publicații de analiză, apoi s-a alăturat unui grup literar care a publicat operele unor poeți tineri, care au revoluționat literatura cubaneză. A scris volume de poezii, cum ar fi *Moartea lui Narcis* (Muerte de Narciso, 1937) și *Fixația* (La fijeza, 1949), pe lângă colecțiile de eseuri *Analectele ceasului* (Analecta del reloj, 1953) și *Expresia americană* (La expresión americana, 1957). Romanul *Paradis* (Paradiso, 1966), considerat capodopera sa, întărește credința în arta și estetica proprie, confruntate cu revoluția din 1959, pe care a dezaprobat-o în mare măsură.

leziune prin strivire

Efecte ale compresiunii corpului (de ex., în timpul prăbușirii unei clădiri). Victimele cu răni grave abdominale și ale pieptului mor de obicei înainte de sosirea echipelor de salvare. În cazul supraviețuitorilor, la început pulsul și tensiunea sunt de obicei normale, apoi pierderea de sânge din vasele rupte cauzează un șoc și inflamații locale, iar tensiunea scade. Eliberarea proteinelor din mușchii zdrobiți poate cauza insuficiență renală o zi sau două după aceea. Mai târziu, din picăturile de grăsime ce au fuzionat, după ce au fost stoarse din celulele grase și din măduva oaselor, se formează embolii.

leziune provocată de radiații

Afectare a țesuturilor, cauzată de expunerea la radiații ionizante. Țesuturile cu schimbare rapidă de celule (de ex. pielea, mucoasa gastrică sau intestinală și măduva osoasă) sunt cele mai expuse. În ultimele două cazuri, radiația în doze mari provoacă radiotoxemie. Amețeala și voma apar în câteva ore și, în cazul leziunilor intestinale, ele sunt urmate de dureri abdominale. Se manifestă prin febră și diaree ce duc la deshidratare și la o stare asemănătoare șocului, iar în cazurile de leziune a măduvei osoase (două sau trei săptămâni mai târziu) se manifestă prin febră, slăbire, cădere a părului, infecție și hemoragie. În cazurile grave survine moartea, din cauza unei infecții și a unor sângerări care nu mai pot fi controlate. Dozele mai mici de radiație pot cauza cancer (mai ales leucemie și cancer de sân), chiar și după câțiva ani. Expunerea la radiații la începutul sarcinii poate produce anomalii ale embrionului, ale cărui celule se multiplică rapid.

Lhasa

Capitală, 129 490 loc. (2003), a Regiunii Autonome Tibet (Xizang Zizhiqu), în China. Este așezată la altitudinea de 3 650 m, în munții tibetani Himalaya, în apropierea râului Lhasa. A reprezentat centrul religios al Tibetului cel puțin începând cu sec. IX d.Hr. A devenit capitala independentă a Tibetului în 1642, păstrându-și acest rol după ce a fost ocupată de către chinezi (1951); în 1965, a fost declarată capitală a Regiunii Autonome Tibet. Templul din sec. VII Gtsug-lag-khang este considerat cel mai sfânt din Tibet. Alte repere importante sunt templul Klu-khang, palatul Potala, fosta reședință de iarnă a lui dalai lama, și mai multe mănăstiri. Lhasa este numită uneori Orașul Interzis, din cauza inaccesibilității și a ostilității tradiționale a conducătorilor religioși față de străini.

lhasa apso

Rasă tibetană de câini. Lhasa apso este rezistent, inteligent și rapid. Are corp lung, cu o înălțime de 25–28 cm și o greutate de 6–7 kg. Are coadă cu blană deasă, care se încovoaie pe spate. Blana bogată și lungă îi acoperă ochii. Poate avea mai multe culori, însă majoritatea crescătorilor preferă tenta aurie-maronie.

lhasa apso

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

L'Hôpital, regula lui ~

Procedeu de calcul diferențial pentru evaluarea formelor nedeterminate, de tipul 0/0 și ∞/∞, rezultate din încercarea de a găsi o limită. Afirmă că, atunci când limita raportului $f(x)/g(x)$ este nedeterminată, ea poate fi obținută (în anumite condiții) calculând limita raportului derivatelor lui f și g (adică $f'(x)/g'(x)$). Dacă acest rezultat este nedeterminat, procedeul poate fi

repetat. Poartă numele matematicianului francez Guillaume L'Hôpital (1661–1704), care a preluat formula de la profesorul său elvețian de matematică, Johann Bernoulli (1667–1748).

Lhotse

Vârf din Munții Himalaya. Are o înălțime de 8 501 m și se află la granița dintre Nepal și Tibet, fiind unul dintre cele mai înalte vârfuri din lume. Câteodată este considerat parte a vârfului Everest, din cauză că este legat de acel vârf prin intermediul unei creste de 7 600 m. Alpiniștii elvețieni Fritz Luchsinger și Ernest Reiss l-au escaladat pentru prima dată în 1956. Lhotse înseamnă în tibetană vârful sudic. Muntele a avut inițial simbolul E^1 (prescurtare pentru Everest-1), care i-a fost atribuit în *Raport asupra Indiei* (India Survey, 1931).

liană

Viță cu trunchi lung, lemnos. Crește mai ales în pădurile tropicale; rădăcina este fixată în sol, iar planta se ridică sau se agață de alte plante în timp ce crește. Lianele formează deseori o rețea încâlcită, înaltă de până la 100 m, în jurul și printre arborii care le susțin.

liane-cu-fructe

Plante agățătoare cu fructe colorate. Genul *Celastrus* (familia *Celastraceae*) include liana-cu-fructe americană (*C. scandens*) și liana-cu-fructe orientală (*C. orbiculatus*), plante agățătoare lemnoase, cultivate ca specii ornamentale. Liana-cu-fructe orientală este o plantă agățătoare mult mai viguroasă decât speciile americane. Ambele specii se înalță încolăcindu-se în jurul suporturilor. O altă liană-cu-fructe este cea cu denumirea științifică *Solanum dulcamara*, popular cunoscută sub numele de buruiana-de-dalac sau lăsnicior.

Li Ao

(772 d.Hr., China - 841 d.Hr., /?/)

Învățat chinez, înalt oficial al dinastiei Tang, a contribuit la restabilirea confucianismului într-o epocă în care budismul și daoismul îl concurau foarte puternic. Viața lui Li este în mare parte necunoscută, deși se presupune că l-a cunoscut pe Han Yu. A fost profund influențat de budism, ajutând la integrarea multor idei budiste în principiile confucianismului. A anticipat ideile neoconfucianismului, afirmând că natura și destinul uman sunt teme centrale în confucianism; a contribuit la impunerea lui Mencius ca personalitate aproape egală cu Confucius în ochii neoconfucianiștilor.

Liao

Râu situat în provincia Liaoning și regiunea autonomă Mongolia Interioară din China. Liao de Est izvorăște din munții provinciei Jilin, iar Liao de V din SE Mongoliei Interioare. Ele se unesc și curg împreună spre SV, pentru a se vărsa în golful Liaodong, după un curs de 1 345 km. Bazinul său hidrografic acoperă 215 000 kmp. Ultimii 645 km ai cursului inferior sunt navigabili pentru ambarcațiuni mici.

Liao, dinastia ~

(907-1125)

Dinastie instituită de triburile nomade khitan, în cadrul teritoriilor actuale ale Manciuriei, Mongoliei și părții de NE a Chinei. Partea chineză a imperiului a fost condusă după modelul Tang, în vreme ce partea nordică funcționa după un sistem tribal. După instaurarea dinastiei Song (960–1279), triburile liao au purtat un război de graniță pentru controlul Chinei de N. În cele din urmă, reprezentanții Song au acceptat să plătească conducătorilor Liao un tribut anual. Grupările juchen, foști supuși ai dinastiei Liao, au distrus dinastia Song în 1125, dar au adoptat mare parte din sistemul ei guvernamental. Numele Chitai, pentru China, este derivat din khitay, alt nume pentru khitan.

Liaodong *sau* Liao-tung

Peninsulă, plecând din țărmul sudic al provinciei Liaoning, în NE Chinei. Separă parțial golful Bo Hai din V, de golful Coreea, din E. Face parte dintr-o centură de munți care se continuă în Munții Changbai; lanțul muntos al peninsulei este cunoscut sub numele de Munții Qian. În apropierea capătului sudic al peninsulei se găsește portul Dalian.

Liaoning *anterior (1903-1928)* Fengtian

Provincie, 42 030 000 loc. (2002), în NE Chinei. Este scăldată de apele Mării Galbene și mărginită de Coreea de Nord și de provinciile Jilin, Hebei și Mongolia Interioară. Cu o suprafață de 151 000 kmp, este cea mai sudică dintre cele trei provincii ale Chinei de NE. Centrul ei administrativ este Shenyang. Cuprinde patru mari regiuni topografice: câmpiile centrale, peninsula Liaodong, podișurile de V și zona muntoasă din E. În perioada 1932–1945 a făcut parte din statul marionetă japonez Manchuko. În 1948, orașul Shenyang a căzut în mâinile comuniștilor chinezi. Liaoning reprezintă cea mai industrializată provincie a Chinei, producând oțel, ciment, petrol brut și electricitate.

Liard

Râu în NV Canadei. Izvorând din regiunea Yukon, curge spre SE, prin Columbia Britanică. Se îndreaptă apoi spre NE și se varsă în fluviul Mackenzie din Teritoriile de Nord-Vest, după un curs de 1 115 km. Cursul său superior are praguri și canioane; cursul inferior este navigabil pentru ambarcațiuni mici. Își trage numele de la liarzii (specie de plopi) care cresc de-a lungul cursului său.

Li Bai *sau* Li Bo *sau* Li Po *sau* Li Taibai

(701 d.Hr., Jiangyou, provincia Sichuan, China – 762 d.Hr., Dangtu, provincia Anhui)

Poet chinez. Inițiat în daoism, a petrecut mult timp călătorind și a servit ca poet neoficial al curții. Versurile sale sunt apreciate pentru metaforele deosebite, limbajul bogat, aluzii și cadență. Era un vestit băutor de vin și a scris atât despre bucuriile băuturii, cât și despre prietenie, singurătate, natură și trecerea timpului. O legendă populară afirmă că s-a înecat atunci când, plimbându-se beat într-o barcă, a încercat să cuprindă în brațe imaginea lunii din apă. Este considerat cel mai mare poet chinez, împreună cu Du Fu.

Liban *denumire oficială* Republica Liban

Stat pe țărmul de E al Mării Mediterane. Are granițe cu Siria și Israel. Suprafața: 10 400 kmp; 3 577 000 loc. (2005). Capitala: Beirut. Libanezii constituie un amestec etnic de elemente feniciene, grecești, armene și arabe. Limbi vorbite: araba (oficială), franceza, engleza. Religii: islam (sunniți, șiiți și druzi), creștinism (maronit, greco-ortodox). Moneda națională: lira libaneză. Înălțimile cuprind Munții Libanului în regiunea centrală, lanțurile Antiliban și Muntele Hermon, de-a lungul graniței estice; o câmpie joasă de coastă se întinde de-a lungul Mării Mediterane. Râul Litani curge în SV prin fertila vale Bekaa. Inițial, o mare parte din țară era acoperită de păduri (cedrii de Liban erau celebri), dar în prezent pădurile ocupă doar o parte nesemnificativă din suprafața țării. Agricultura nu poate oferi strictul necesar, Libanul trebuind să apeleze la importuri alimentare. Rolul său tradițional de centru financiar al Orientului Mijlociu a fost subminat de Războiul Civil Libanez (1975–1976). Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar prim-ministrul este șeful guvernului. Cea mai mare parte a teritoriului actual libanez corespunde străvechii Fenicia, care a fost populată către 3000 î.Hr. În sec. VI d.Hr., creștinii care fugeau de persecuția siriană s-au stabilit în N Libanului și au fondat Biserica Maronită. Triburile arabe s-au instalat în S Libanului, iar în sec. XI refugiații religioși din Egipt au fondat credința druză. Încorporat în statele medievale ale cruciaților, Libanul a fost apoi cârmuit de dinastia mamelucilor. În 1516, controlul a revenit otomanilor; turcii, care inițial guvernau prin interpuși, au pus capăt în 1842 guvernării locale a prinților druzi Shihāb. Relațiile precare între grupurile religioase au condus la masacrul maroniților de către druzi (1860). Franța a intervenit, obligându-i pe otomani să formeze pentru regiunea creștină o provincie autonomă cu numele de Muntele Liban. După Primul Război Mondial, întregul Liban a fost administrat de armata franceză, ca parte a unui mandat francez; în 1946,

țara era pe deplin independentă. În urma Războiului arabo-israelian din 1948–1949, peste 200 000 de refugiați palestinieni au populat S Libanului. În 1970, Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP) și-a mutat cartierul general în Liban și a organizat raiduri în N Israelului. Guvernul libanez, dominat de creștini, a încercat să controleze aceste activități, iar ca răspuns, OEP s-a alăturat musulmanilor libanezi, în conflictul lor cu creștinii, alimentând un război civil care a scindat țara în numeroase facțiuni politice și religioase. Între 1976 și 1982, trupe aparținând Siriei și Națiunilor Unite au încercat să mențină o încetare a focului. Forțele israeliene au invadat Libanul în 1982, încercând să alunge trupele palestiniene din S țării; până în 1985, trupele israeliene s-au retras, păstrând doar controlul unei înguste zone-tampon din S. Ulterior, gherilele miliției șiite libaneze Hezbollah au avut ciocniri regulate cu forțele israeliene. Israelienii s-au retras complet din Liban în 2000.

Libanez, Pactul Național ~

Aranjament privind împărțirea puterii, încheiat în 1943 între creștinii și musulmanii libanezi, prin care președintele este întotdeauna un creștin, iar prim-ministrul este un musulman șiit. Amendamentele făcute în urma Războiului Civil Libanez au transferat multe din puterile președintelui unui cabinet împărțit în mod egal între creștini și musulmani.

Libanez, Războiul Civil ~

(1975–1991)

Conflict rezultat din tensiunile între populațiile libaneze creștine și musulmane, exacerbat după 1970 de prezența în Liban a luptătorilor Organizației pentru Eliberarea Palestinei (OEP). În 1975, musulmanii și militanții de stânga din Liban au sprijinit OEP, căutând o mai mare putere politică; creștinii, în încercarea de a-și menține dominația politică, s-au împotrivit OEP. Facțiunile s-au luptat intens în prima parte a anului 1976, iar Libanul a fost divizat, creștinii deținând puterea în N, iar musulmanii în S. Temându-se de extinderea războiului, atât Israelul, cât și Siria au intervenit de partea creștinilor, care începuseră să piardă teren. Luptele au continuat cu intensitate până în 1982, când Israelul a invadat S Libanului pentru a distruge bazele gherilelor palestiniene; forțele OEP au fost alungate din Beirut, iar până în 1985 Israelul se retrăsese din cea mai mare parte a țării, care era măcinată de conflictul între adepții și adversarii acceptării dominației siriene. În 1989, conducătorul creștin Michel Aoun a încercat să-i alunge pe sirieni din țară, dar a fost înfrânt, iar Liga Arabă a mediat o întrunire de pace; înlăturarea lui de la putere (1990) a eliminat cel mai mare obstacol al implementării în 1989 a unui acord de pace. În S Libanului luptele dintre forțele israeliene și Hezbollah au continuat și după retragerea finală a Israelului din S Libanului, în 2000.

Libanului, Munții ~ *în arabă* Jabal Lubnan *în Antichitate* Libanus

Lanț muntos din Liban. Paralel cu coasta Mării Mediterane, măsoară cca 160 km lungime. Partea nordică este cea mai înaltă din întregul lanț și cuprinde cel mai înalt vârf, Qurnet al-Sauda (3 083 m). Pe flancul vestic se întâlnesc ultimele pâlcuri de cedri de Liban. Vârfurile înzăpezite ar putea sta la originea denumirii antice a Libanului (*în aramaică, laban*, alb).

Libby, Willard (Frank)

(17.12.1908, Grand Valley, Colorado, SUA – 08.09.1980, Los Angeles, California)

Chimist american. A studiat la Universitatea Berkeley, unde a predat apoi, deținând catedre și la Universitatea din Chicago și UCLA. În cadrul Proiectului Manhattan, a contribuit la dezvoltarea unei metode pentru a separa izotopii de uraniu și a demonstrat că tritiul este un produs al radiației cosmice. În 1947 a creat împreună cu studenții săi procedeul de datare cu carbon-14, care s-a dovedit a fi un instrument extrem de valoros în arheologie, antropologie și științele solului și care i-a adus Premiul Nobel în 1960.

libelulă

Denumire comună pentru insectele din subordinul *Anisoptera* (ordinul *Odonata*), prevăzute cu patru aripi mari, membranoase bogate în nervuri, care, în repaus, se află în poziție orizontală și nu verticală. Libelulele sunt agile, au ochi proeminenți care ocupă cea mai mare parte a capului; anvergura aripilor este de cca 16 cm. Libelula este una dintre cele mai vorace și mai rapide insecte zburătoare; în 30 de minute poate consuma o cantitate de hrană egală cu propria greutate. Libelulele diferă de majoritatea celorlalte insecte prin faptul că organele de

libelulă (*Libellula forensis*)
E.S. ROSS

reproducere ale masculilor se află în partea anterioară a abdomenului și nu în cea posterioară. Masculul și femela zboară în tandem în timpul transferului de spermă.

Liberace

născut **Wladziu Valentino Liberace**

(16.05.1919, West Allis, Wisconsin, SUA – 04.02.1987, Palm Springs, California)

Pianist american, născut într-o familie de imigranți polonezi și italieni. La vârsta de 16 ani a apărut ca solist al Orchestrei simfonice din Chicago. A început să dea concerte în costume extravagante, cu piane și candelabre decorate; deși cânta uneori și în cadrul orchestrelor simfonice, și-a construit cariera mai ales prin reprezentații de muzică în vogă. Cu un succes enorm, a devenit moderatorul propriului spectacol televizat, *The Liberace Show* (1952–1955, 1969), apărând și în filme precum *Cu sinceritate, al vostru* (Sincerely Yours, 1955). În ultimii săi ani a dat dese reprezentații în Las Vegas. A murit de SIDA.

liberalism

Doctrină politică și economică în care se pune accentul pe drepturile și libertățile individului și pe necesitatea limitării puterii guvernului. La origine, liberalismul a fost o reacție defensivă față de ororile războaielor religioase europene din sec. XVII (*vezi* Războiul de Treizeci de Ani). Ideile sale de bază au fost formulate în lucrările lui Thomas Hobbes și John Locke, care au susținut că puterea suveranului este justificată în ultimă instanță de consimțământul celor guvernați, iar nu de dreptul divin. În domeniul economic, liberalii din sec. XIX au cerut încetarea amestecului statului în viața economică a societății. Urmându-l pe Adam Smith, ei au susținut că sistemele economice bazate pe piețe libere sunt mai eficiente și generează mai multă prosperitate decât cele parțial controlate de stat. Ca răspuns la marile inegalități de avere și la celelalte probleme sociale generate de revoluția industrială din Europa și America de Nord, liberalii de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX au acceptat intervenția limitată a statului în piață și crearea de servicii sociale subvenționate de stat, cum ar fi educația publică gratuită și asigurările de sănătate. În SUA, programul New Deal aplicat de președintele Franklin D. Roosevelt a fost un exemplu tipic de liberalism modern, prin marea extindere a activităților guvernamentale și creșterea reglementărilor din domeniul afacerilor. După Al Doilea Război Mondial s-a produs o altă extindere a programelor de bunăstare socială din Marea Britanie, Scandinavia și SUA. Stagnarea economică apărută la sfârșitul anilor 1970 a dus la o revigorare a pozițiilor liberalismului clasic susținând piețele libere, mai ales printre politicienii conservatori din Marea Britanie și SUA. Liberalismul contemporan rămâne atașat reformelor sociale, inclusiv reducerii inegalității și extinderii drepturilor individuale. *Vezi și* conservatorism; individualism.

liberalism teologic

Școală de gândire religioasă caracterizată prin grija pentru motivația internă, în contrast cu controlul extern. A fost inițiată în sec. XVII de către René Descartes, care și-a exprimat încrederea în rațiunea umană, și a fost influențată de filozofi precum Benedict de Spinoza, G. W. Leibniz și John Locke. Al doilea stadiu al ei coincide cu mișcarea romantică de la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, marcată de aprecierea creativității individuale, exprimată în opera filozofilor Jean-Jacques Rousseau și Immanuel Kant, dar și a teologului Friedrich Schleiermacher. Al treilea stadiu, de la mijlocul sec. XIX până în anii 1920, a pus accentul pe ideea de progres. Stimulați de revoluția industrială și de lucrarea *Originea speciilor* (1859) a lui Charles Darwin, gânditori precum T.H. Huxley și Herbert Spencer în Anglia și William James și John Dewey în SUA s-au concentrat asupra studiului psihologic al experiențelor religioase, studiului sociologic al instituțiilor religioase și cercetării filozofice asupra valorilor religioase.

Liber Augustalis

Vezi Constituțiile de la Melfi

Liberia

denumire oficială **Republica Liberia**

Stat în V Africii. Suprafața: 99 754 kmp; 2 900 000 loc. (2005). Capitala: Monrovia. Printre grupurile etnice din Liberia se numără americano-liberieni (urmași ai sclavilor eliberați din SUA în sec. XIX) și 16 populații indigene aparținând grupurilor lingvistice mande, kwa și mel. Limbi vorbite: engleza (oficială), limbi indigene. Religii: credințe tradiționale, creștinism, islam. Moneda națională: dolarul liberian. Liberia cuprinde câmpii de coastă pe o întindere de 560 km de-a lungul Atlanticului; în interior se găsesc dealuri și regiuni muntoase joase. În jur de o cincime din Liberia este acoperită de păduri tropicale. Agricultura este principala ramură economică, dar numai o parte din terenul agricol este cultivat. Țara dispune și de mari rezerve de minereu de

fier, importantă sursă de export. Principalele culturi de profit sunt cele de cauciuc, cafea și cacao; culturile de consum sunt orezul și maniocul. Din punct de vedere constituțional, Liberia este o republică cu două camere legislative; șeful statului și al guvernului este președintele. Cea mai veche republică africană, Liberia a fost înființată pe pământurile cumpărate de la triburile locale ca sălaș pentru sclavii eliberați din SUA, prin intermediul Societății Americane de Colonizare, care a fondat o colonie la capul Mesurado în 1821. În 1822, clericul metodist Jehudi Ashmun a devenit directorul așezării și adevăratul fondator al Liberiei. Țara a fost intitulată Liberia (1824), iar așezarea principală a luat numele de Monrovia. Primul guvernator liberian de culoare, Joseph Jenkins Roberts, a proclamat independența țării în 1847 și a extins granițele. Disputele de graniță cu Franța și Marea Britanie au continuat până în 1892, când granițele ei au fost stabilite oficial. În 1980, o lovitură de stat condusă de generalul Samuel K. Doe a pus capăt lungii dominații a americano-liberienilor asupra africanilor indigeni. O rebeliune din 1989 a condus la un distrugător război civil, purtat de-a lungul anilor 1990. În 1996 s-a încheiat un acord de pace, dar luptele au reizbucnit în 1999 și au durat până în 2003. Guvernul Național de Tranziție, sprijinit de trupe ONU de menținere a păcii, a fost instituit la sfârșitul acestui an și a funcționat până la alegerea democratică și instalarea unei noi administrații. Alegerile prezidențiale s-au ținut la sfârșitul lui 2005, iar Ellen Johnson-Sirleaf a fost declarată câștigătoare; ea a fost prima femeie aleasă șef de stat în Africa.

libertarianism

Filozofie politică în care se pune accentul pe libertatea personală. Adepții ei susțin că indivizii ar trebui să aibă o libertate totală de acțiune, cu condiția ca acțiunile lor să nu afecteze libertatea altora. Neîncrederea în guvernanți a libertarianismului își are rădăcinile în anarhismul sec. XIX. Libertarienii tipici se opun nu numai taxei pe venit și altor impozite guvernamentale, ci și unor programe de obicei considerate benefice, precum asigurările sociale și serviciul poștal. În SUA, vederile lor depășesc deseori granițele dintre partidele tradiționale (de ex., libertarienii se opun controlului armelor, așa cum fac majoritatea republicanilor, și sprijină legalizarea drogurilor interzise, la fel ca anumiți democrați liberali). Printre gânditorii apreciați de libertarieni se numără Henry David Thoreau și Ayn Rand.

libertate civilă

Libertatea individului de a-și atinge aspirațiile fără ca un alt individ sau guvernul să se poată amesteca. Libertățile civile sunt protejate explicit în majoritatea constituțiilor țărilor democratice. În regimurile autoritare, acestea sunt deseori garantate prin constituție, dar ignorate în fapt. În SUA libertatea civilă este garantată prin Declarația drepturilor omului și prin amendamentele al 13-lea, al 14-lea și al 15-lea ale Constituției SUA. Termenul este folosit de obicei la plural. Al 13-lea Amendament interzice sclavia și aservirea prin obligație; al 14-lea Amendament împiedică aplicarea oricărei legi care ar reduce „privilegiile și imunitatea" de care se bucură cetățenii

americani sau care ar priva orice persoană de „viață, libertate sau proprietate... fără un proces corect" sau care i-ar nega cetățeanului dreptul la protecție egală în fața legii; al 15-lea Amendament garantează dreptul la vot al fiecărui cetățean american. Drepturile civile (*vezi* mișcarea pentru drepturi civile) se referă la una sau mai multe din aceste libertăți, precum și la cele garantate de Declarația drepturilor civile din 1964.

libertatea cuvântului

Drept la exprimarea informațiilor, a ideilor și a opiniilor, fără restricții guvernamentale bazate pe conținut, prevăzut în primul și al 14-lea Amendament la Constituția SUA. Un test modern al legitimității restricției impuse libertății cuvântului a fost formulat de judecătorul Oliver Wendell Holmes, Jr. în procesul Schenk vs SUA (1919): o restricție este legitimă numai când cuvântul în chestiune reprezintă un „pericol clar și imediat", adică un risc sau un pericol serios și iminent la adresa siguranței sau a altor interese publice. Multe procese legate de libertatea cuvântului și a presei au implicat defăimarea, obscenitatea și interdicții anterioare (*vezi* documentele Pentagonului). *Vezi și* cenzură.

Libia *denumire oficială* Marea Jamahirie Arabă Libiană Populară Socialistă

Stat în Africa de Nord. Suprafața: 1 759 540 kmp; 5 853 000 loc. (2005). Capitala: Tripoli. Berberii, odinioară etnia principală, au fost asimilați de cultura arabă dominantă. Printre celelalte populații etnice se numără africanii subsaharieni. Limbi vorbite: araba (oficială), berbera (amazigh). Religii: islam (oficial; predominant sunnit), creștinism. Moneda națională: dinarul. Deșertul Sahara acoperă întreaga țară, cu excepția a două mici regiuni: Tripolitania (în NV) și Cyrenaica (în NE). Tripolitania reprezintă cea mai importantă zonă agrară a Libiei, fiind și cea mai populată. Producția și exportul de petrol constituie baza economiei; alte resurse sunt gazele naturale, manganul și ghipsul. În N este importantă creșterea animalelor (oi, capre). Este un stat socialist cu o singură cameră legislativă; șeful guvernului este prim-ministrul, dar, începând cu 1970, Muammar al-Gaddafi a fost șeful de facto al statului și deținătorul adevăratei puteri în Libia. Pentru istoria timpurie, *vezi* Cyrenaica, Fezzan, Tripolitania. În sec. XVI, turcii otomani au organizat o regență compusă din Fezzan, Cyrenaica și Tripolitania, cu reședința la Tripoli. În 1911, Italia și-a asumat controlul asupra Libiei, iar la începutul celui de Al Doilea Război Mondial se aflau cca 150 000 de imigranți italieni în Libia. Scenă a multor lupte în timpul războiului, a devenit un stat independent în 1951 și membră a Ligii Arabe în 1953. Descoperirea petrolului din Libia (1959) a adus cu sine bogăția. Un deceniu mai târziu, un grup de ofițeri din armată conduși de Gaddafi l-au înlăturat pe rege și au transformat țara într-o republică islamică. Sub conducerea lui Gaddafi, Libia a sprijinit Organizația pentru Eliberarea Palestinei și, conform anumitor surse, a ajutat unele grupări teroriste internaționale. Conflictele militare intermitente cu Ciadul (în anii 1970 și 1980) s-au soldat cu înfrângerea Libiei (1987). Un embargo comercial al SUA, sprijinit de ONU, impus Libiei pentru presupuse legături cu terorismul, a început să fie ridicat în 2001.

Libiei, Deşertul ~

Porţiunea de NE a deşertului Sahara, extinzându-se din E Libiei, prin SV Egiptului, până în NV Sudanului. Cel mai înalt punct este Muntele Al-Uwaynat (1 934 m), aşezat la graniţa dintre cele trei state. Auster şi arid, este caracterizat prin platouri golaşe de piatră şi câmpii nisipoase.

libido

Energie fiziologică şi emoţională asociată cu impulsul sexual. Conceptul a fost propus de Sigmund Freud, care considera libidoul legat nu numai de dorinţa sexuală, ci de orice activitate creatoare umană. El credea că maladiile psihice erau rezultatul folosirii defectuoase sau al inhibării libidoului. Carl Gustav Jung a folosit termenul în sens mai larg, pentru a cuprinde toate procesele vitale ale tuturor speciilor.

Libreville

Oraş, 362 386 loc. (1993), capitala statului Gabon, aşezat pe ţărmul nordic al estuarului Gabon. Populaţia pongoue s-a stabilit iniţial în această regiune după sec. XVI, urmată în sec. XIX de etnia fang. În 1843, francezii au construit un fort pe ţărmul nordic al estuarului, iar în 1849, o aşezare de sclavi eliberaţi şi un grup de sate pongoue au primit numele de Libreville. În 1850, francezii au abandonat fortul şi s-au reinstalat în platou, actualul centru comercial şi administrativ al oraşului. Este bine industrializat şi reprezintă centrul educaţional al Gabonului. Libreville a fost capitala Africii Ecuatoriale Franceze între 1888 şi 1904.

Licchavi, perioada ~

(cca 450-750 d.Hr.)

În Nepal, perioadă de domnie a dinastiei Licchavizilor. Dinastia provenea din India, folosea sanscrita ca limbă de curte şi producea monede în stil indian. A menţinut legături strânse cu India, în acelaşi timp având relaţii economice şi politice cu Tibetul, devenind un centru cultural care lega Asia Centrală de partea sudică a continentului. Epoca s-a sfârşit la jumătatea sec. VIII d.Hr., odată cu fondarea de către Amsuvarman a dinastiei Thakuri.

lichen

Denumire comună pentru cele cca 15 000 de specii de organisme vegetale variat colorate, cu tal crustos, foliaceu, fruticulos. Lichenul este asocierea simbiotică între alge (unicelulare, de obicei verzi) şi ciuperci (*vezi* fungi). Aceste organisme extrem de rezistente cresc foarte încet, fiind deseori specii de pionierat în medii golaşe, precum vârfurile de munte şi regiunile extrem nordice, în tundră. Celulele fungale formează o reţea de fire, numit miceliu, care devin baza lichenului. Acesta se prinde de substrat prin excrescenţe în formă de peri (rizine). În interiorul corpului (tal) se găsesc numeroase celule algale şi un număr mai mic de celule fungale. Prin fotosinteză, celulele algale produc zaharuri simple şi vitamine pentru ambii parteneri ai acestei combinaţii simbiotice. Celulele fungale protejează celulele algale de condiţiile climatice extreme. Lichenii pot forma o suprafaţă subţire, crustoasă, strâns legată de substratul lor (de ex. fisuri în pietre) sau pot fi mici şi frunzoşi, cu structuri de fixare pe substrat. Pot avea culori ce variază de la maroniu la portocaliu intens sau galben. În N îndepărtat al Europei şi al Asiei lichenii constituie două treimi din hrana renilor şi a turmelor de karibu. Lichenii au constituit surse pentru medicamente şi coloranţi.

lichid

Una dintre cele trei stări principale de agregare ale materiei, intermediară între starea gazoasă şi cea solidă. Un lichid nu are structura ordonată a unui solid şi nici dezordinea aleatorie a unui gaz. Lichidele au capacitatea de a curge sub acţiunea unor eforturi de forfecare. În contact cu proprii vapori sau cu aerul, lichidele au o tensiune superficială care face ca interfaţa să ia o formă de suprafaţă minimă (adică sferică). La suprafeţele de contact dintre lichide şi solide există tensiuni superficiale în funcţie de care lichidul va uda sau nu celălalt material. Cu excepţia metalelor lichide, a sărurilor topite şi a soluţiilor saline, conductivitatea electrică a lichidelor este mică.

lichidare judiciară *sau* executare silită

Termen juridic care desemnează situaţia în care o societate, aflată în stare de insolvabilitate, este la dispoziţia unui agent, numit executor judecătoresc, desemnat de instanţă pentru a-i păstra, administra, vinde sau lichida bunurile, cu scopul de a-i plăti sau despăgubi pe creditori. Reprezintă rezolvarea legală a unor dificultăţi financiare; nu duce neapărat la anularea statutului societăţii respective. *Vezi şi* faliment; insolvabilitate.

lichid cerebrospinal

Lichid limpede, incolor, care înconjoară creierul şi măduva spinării, umplând spaţiile libere din acestea; ajută la susţinerea creierului, acţionează ca un lubrifiant,

menține presiunea din scoarța cerebrală și atenuează șocurile. Analiza lichidului cefalorahidian, obținută cu ajutorul unei puncții spinale, ajută la stabilirea diagnosticului unor dereglări, printre care meningita și hemoragiile din sistemul nervos central.

lichid seminal

Lichid vâscos albicios, produs de tractul reproducător masculin, ce conține spermă și lichide (plasmă seminală) care o mențin viabilă. Celulele spermatice, produse de testicule în organismul uman, reprezintă 2–5% din volumul lichidului seminal; lichidele din capilare, glande și zonele de depozitare ale aparatului de reproducere le inundă pe măsură ce ele coboară, hrănindu-le, menținându-le mobile sau participând la anumite reacții chimice. În timpul ejaculării, lichidele din prostată și din veziculele seminale diluează sperma și asigură un mediu potrivit, ușor alcalin. O ejaculare medie a unui bărbat elimină 2–5 ml de lichid seminal, conținând 200–300 de milioane de spermatozoizi.

lichior

Băutură alcoolică produsă prin combinarea unei spirtoase de bază, de obicei brandy, cu substanțe aromate și sirop de zahăr. Conținutul de alcool variază între 24% și 60% din volum, iar aromatele pot fi fructe, sâmburi, ierburi, mirodenii și ingrediente precum cafea și ciocolată. Primele lichioruri au fost probabil produse și comercializate de către călugării și alchimiștii medievali. Dulci și conținând ingrediente care ajută digestia, sunt consumate în mod curent la sfârșitul meselor, fiind folosite și în amestecuri de băuturi și deserturi. Există varietăți precum lichiorul de caise, crema de mentă, curaçao (cu coajă de portocală verde, din Curaçao) și mărci înregistrate, precum Benedictine (lichior de plante), Grand Marnier (lichior de portocale din regiunea franceză Cognac), Irish Mist (aromatizat cu whisky irlandez și miere) și Kahlúa (aromă de cafea).

Lichtenstein, Roy

(27.10.1923, New York, New York, SUA – 29.09.1997, New York)

Pictor, sculptor și grafician american. A adoptat inițial stilul expresionismului abstract, însă în anii 1960 s-a îndreptat spre arta pop, pentru care este și cunoscut. Celebre sunt picturile sale intens colorate, în stilul unor benzi desenate la scară mare, cum ar fi *Whaam* (1963). La mijlocul anilor 1960 s-a hotărât să producă versiuni pop ale picturilor realizate de artiști precum Claude Monet, Pablo Picasso și Henri Matisse. În anii 1970 a realizat sculpturi în care reproducea forme din stilul Art Deco. În anii 1980 a pictat o lucrare murală înaltă de 5 etaje, pe o clădire de birouri din New York.

Licinius *nume complet* Valerius Licinianus Licinius

(m. 325 d.Hr.)

Împărat roman (308–324 d.Hr.). Născut din țărani iliri, a avansat în rândul armatei, iar în 308 d.Hr. a fost numit Augustus de către prietenul său, împăratul Galerius. Din cauză că imperiul era împărțit atunci între mai mulți împărați (*vezi* tetrarh), domeniul său era restrâns la Pannonia. După moartea lui Galerius (311 d.Hr.), Licinius s-a aliat cu Constantin I, l-a învins în Asia Mică pe rivalul său, Maximinus, și a împărțit imperiul cu Constantin (313 d.Hr.). Deși avea reputația de convertit la creștinism, în cca 320 d.Hr. a lansat o campanie de persecuție împotriva creștinilor. Constantin l-a înlăturat în scurt timp de la putere și a ordonat executarea lui.

licitație

Vânzare și cumpărare de obiecte aflate în proprietatea cuiva prin ofertă publică deschisă. De obicei, potențialii cumpărători fac o serie de oferte a căror valoare crește până când suma cea mai mare (și finală) este acceptată de licitator. În cazul așa-numitei licitații olandeze, vânzătorul oferă obiectul la prețuri din ce în ce mai scăzute, până când una dintre ofertele sale este acceptată sau până când prețul oferit scade atât de mult, încât obiectul este retras din licitație. Cumpărătorilor potențiali le este permisă examinarea în prealabil a obiectelor scoase la licitație și vânzătorii pot stabili un preț minim, sub care obiectul nu poate fi vândut. Licitațiile au un rol important pe piețele agroalimentare ale multor țări, oferind posibilitatea vânzării rapide a produselor perisabile. Printre obiectele vândute frecvent la licitație se numără obiectele de artă și bunurile la mâna a doua, antichitățile, fermele și clădirile intrate în posesia băncilor sau a statului. Vânzarea prin ofertă publică se practică și în cazul burselor de valori și de mărfuri.

Licking

Râu în E statului Kentucky, SUA. Străbate cca 515 km spre NE, pentru a se vărsa în râul Ohio, la Covington, Kentucky, lângă Cincinnati. Cursul său străbate o zonă de izvoare saline, care au atras inițial animalele spre depozitele de sare.

Licklider, J(oseph) C(arl) R(obnett)
(11.03.1915, St. Louis, Missouri, SUA – 26.06.1990, Arlington, Massachusetts)

Om de știință american. A studiat matematica și fizica, dându-și doctoratul în psihologie la Universitatea din Rochester. A predat la Universitatea Harvard înainte de a fi angajat la MIT (1949–1957, 1966–1985). Conducător de grup în cadrul Agenției Proiectelor de Cercetare Avansată în anii 1960, a sprijinit cercetarea sistemelor de time-sharing și a contribuit la punerea temeliei pentru rețelele de computer și ARPANET, predecesorul internetului. Este cunoscut pentru cercetările extinse în interacțiunea și interfețele om-computer. Influența lui a condus la crearea programelor educaționale avansate în știința computerului.

licuație

Tehnică folosită pentru a separa componentele unui minereu, metal sau aliaj prin topire parțială. Când materialul este încălzit la o temperatură la care unul dintre constituenți se topește, iar ceilalți rămân în stare solidă, lichidul rezultat poate fi colectat. Se folosea în trecut la extragerea mineralelor de antimoniu din minereuri, la separarea argintului de cupru, folosind plumb ca solvent, și la rafinarea cositorului.

Licurg
(cca 390–324 î.Hr.)

Orator și om de stat atenian. L-a sprijinit pe Demostene în opoziția împotriva Macedoniei. Controlând finanțele statului (338–326 î.Hr.), a fost remarcat pentru administrația eficientă și urmărirea viguroasă a oficialilor corupți. A reorganizat armata și a remodelat flota, a aplicat un important program de construcții, care includea reconstruirea teatrului lui Dionysos, a impus versiunile oficiale ale tragediilor lui Eschil, Sofocle și Euripide și a contribuit la reînvierea cultelor și festivalurilor ateniene.

Licurg
(activ în sec. VII î.Hr.?)

Fondator legendar al instituțiilor Spartei antice. Deoarece sursele antice dau relatări diferite asupra carierei sale, unii cercetători conchid că el nu a fost un personaj istoric, însă mulți susțin că un om cu numele de Licurg a instituit reforme drastice în Sparta, ca răspuns la răscoala iloților din sec. VII î.Hr. Se presupune că a creat sistemul comunal militarizat care a făcut Sparta unică printre celelalte nații grecești și că a delimitat puterile consiliului și ale adunării.

licurici

Coleopter nocturn luminescent din familia *Lampyridae*, alcătuită din cca 1 900 de specii răspândite în regiunile tropicale și temperate. Adulții au o lungime de 5–25 mm, iar pe partea ventrală au organe luminoase. Corpul moale, aplatizat, maroniu-închis sau negru are adesea pete portocalii ori galbene. La unele specii adulții nu se hrănesc, la altele, consumă polen sau nectar. Majoritatea speciilor de licurici produc pulsuri scurte, ritmice, caracteristice speciei și care constituie un semnal important de împerechere.

Li Dazhao *sau* **Li Ta-chao**
(06.10.1888, provincia Hebei, China – 28.04.1927, Beijing)

Unul dintre fondatorii Partidului Comunist Chinez. Bibliotecar-șef și profesor de istorie la Universitatea din Beijing, Li a fost inspirat de succesul Revoluției Ruse și a început să studieze și să predea marxismul. În 1921, grupurile de studiu create de Li au devenit în mod oficial Partidul Comunist Chinez. Li a ajutat noul partid să urmeze politica Internaționalei Comuniste (*vezi* Comintern) și a cooperat cu Partidul Naționalist al lui Sun Yat-Sen. Cariera sa a fost întreruptă brusc, când a fost prins și spânzurat de dictatorul militar Zhang Zoulin; ideile sale despre o revoluție a țăranilor săraci au fost fructificate de Mao Zedong.

Liddell Hart, Basil (Henry)
ulterior **Sir Basil**
(31.10.1895, Paris, Franța – 29.01.1970, Marlow, Buckinghamshire, Anglia)

Istoric militar și strateg britanic. A părăsit Universitatea Cambridge pentru a se înrola în armata britanică la izbucnirea Primului Război Mondial, retrăgându-se cu gradul de căpitan în 1927. A fost printre primii susținători ai forței aeriene și folosirii tancurilor mecanizate. A scris pentru diferite ziare londoneze între 1925 și 1945. Lucrările sale despre strategie, care accentuau elementele de mobilitate și surpriză, au avut o mai mare influență în Germania decât în Franța sau Anglia; teoria sa ofensivă numită *torent dilatabil (expanding torrent)* a devenit baza strategiei militare germane denumite *Blitzkrieg* (1939–1941). Autor a peste 30 de cărți, a fost numit cavaler în 1966.

Lie, Jonas (Lauritz Idemil)
(06.11.1833, Hokksund in Eiker, Norvegia – 05.07.1908, Stavern)

Romancier norvegian. A scris primul său roman, *Vizionarul* (Der Fremsynte, 1870), cu ajutorul soției sale. Alte romane sunt

Corabia Viitorul (Tremasteren Fremtiden, 1872), *Sclav pe viață* (Livsslaven, 1883) și lucrarea clasică *Familia din Gilje* (Familjen paa Gilje, 1883), care se ocupă de poziția femeii în societate. A încercat să expună în scrierile sale natura, viața populară și spiritul social al țării sale alături de Henrik Ibsen, Bjornstjerne Bjornson și Alexander Kielland (1849–1906), este considerat unul dintre „cei patru mari" ai literaturii norvegiene a sec. XIX.

Lie, Trygve

(16.07.1896, Kristiania, Norvegia – 30.12.1968, Geilo)

Primul secretar general al Națiunilor Unite (1946–1952). După studii de drept la Universitatea din Kristiania (azi, Oslo), Lie a fost activ în Partidul Laburist Norvegian înainte de a fi numit ministru de externe al guvernului norvegian din exil, în Al Doilea Război Mondial. Ca membru al delegației norvegiene la Conferința Națiunilor Unite pentru Organizare Internațională (1945), a contribuit la fixarea regulilor de funcționare a Consiliului de Securitate ONU. Ca secretar general, a contribuit la retragerea trupelor sovietice din Iran; s-a mai ocupat de rezolvarea problemelor privind primul Război arabo-israelian și conflictul dintre India și Pakistan pentru regiunea Kashmir. Uniunea Sovietică nu i-a mai recunoscut autoritatea după ce el a sprijinit intervenția Națiunilor Unite în Războiul din Coreea, iar eficiența i-a fost în continuare diminuată de acuzațiile unor politicieni anticomuniști americani că secretariatul lui ar fi angajat persoane subversive. A demisionat în 1952.

Liebermann, Max

(20.07.1847, Berlin, Prusia – 08.02.1935, Berlin, Germania)

Pictor și grafician german. Realismul și simplitatea primei sale picturi, *Femei jumulind o gâscă* (1872), erau într-un șocant contrast cu arta romantică, idealizată, la modă pe atunci. În vara lui 1873 a făcut o vizită în Franța, unde s-a familiarizat cu Școala de la Barbizon. Susținător al stilurilor puțin apreciate de spiritul academic, precum impresionismul și Art Nouveau, a fondat mișcarea Sezession din Berlin (1899), însă ulterior a devenit președinte al conservatoarei Academii Berlineze.

Liebig, Justus Freiherr (Baron) von ~

(12.05.1803, Darmstadt, Hesse-Darmstadt – 18.04.1873, München, Bavaria)

Chimist german. A avut importante contribuții la prima sistematizare a chimiei organice, în biochimie, în predarea chimiei și în chimia agrară. A fost primul care a demonstrat existența radicalilor liberi, iar cercetările sale în privința proprietăților acizilor sunt foarte importante. A conceput metode analitice simple (*vezi* analiză chimică), a analizat numeroase țesuturi și fluide corporale și a demonstrat că plantele folosesc bioxid de carbon, apă și amoniac. În ultimii ani de viață, reputația lui devenise atât de mare, încât era privit drept autoritatea supremă în domeniul chimiei și era deseori implicat în controverse științifice.

Liebknecht, Karl

(13.08.1871, Leipzig, Germania – 15.01.1919, Berlin)

Lider socialist german. Fiu al lui Wilhelm Liebknecht, a devenit avocat și marxist. În 1912 a intrat în Reichstag și a condus opoziția împotriva politicii Germaniei dinaintea Primului Război Mondial. În 1916 a fost exclus din Partidul Social Democrat pentru că s-a opus conducerii, apoi s-a alăturat Rosei Luxemburg, împreună cu care a fondat Liga Spartacus. A fost închis între 1916 și 1918 pentru propagandă antiguvernamentală. În 1918 a jucat un rol de frunte în formarea Partidului Comunist German. O serie de ciocniri sângeroase au culminat cu puciul din ianuarie 1919, când Liebknecht a recurs la forță; a fost împușcat, sub pretextul că încerca să se opună arestării.

Karl Liebknecht, 1913

INTERFOTO-FRIEDRICH RAUCH, MÜNCHEN

Liebknecht, Wilhelm

(29.03.1826, Giessen, Hesse – 07.08.1900, Berlin, Germania)

Socialist german, cofondator al Partidului Social Democrat German. Închis în urma participării la Revoluția din 1848, a trăit în exil în Anglia între 1849 și 1862, colaborând îndeaproape cu Karl Marx și Friedrich Engels. Prusia l-a amnistiat în 1862, dar Otto von Bismarck l-a expulzat din nou (1865). La Leipzig

ARHIVA DE ISTORIE ȘI ARTĂ, BERLIN

Wilhelm Liebknecht, cca 1890

a organizat, împreună cu August Bebel, Partidul Muncitoresc Social Democrat (1869). A fost închis între 1872 și 1874 pentru scrierile sale împotriva războiului franco-prusian. Măsurile represive ale lui Bismarck împotriva socialiștilor l-au condus în 1875 la o fuziune cu adepții lui Ferdinand Lassalle. Odată cu expirarea Legii Antisocialiste (1878–1890), partidul a devenit cunoscut drept Partidul Social-Democrat German. Liebknecht și-a continuat activitatea ca principal purtător de cuvânt, în special ca publicist în cadrul ziarului de partid, *Vorwärts*.

Liechtenstein *denumire oficială* **Principatul Liechtenstein**

Principat din V Europei, situat între Elveția și Austria. Suprafața: 160 kmp; 34 800 loc. (2005). Capitala: Vaduz. Locuitorii sunt urmașii triburilor de alemani care populau regiunea după 500 d.Hr. Limbi vorbite: germana (oficială), dialectul aleman, dialectul walser. Religia: romano-catolică. Moneda națională: francul elvețian. Cele două treimi estice din micul principat cuprind dealurile inferioare ale masivului Rhätikon, parte din Alpii Centrali. Zona vestică a țării este ocupată de câmpia aluvionară a fluviului Rin. Liechtenstein nu are resurse naturale de importanță comercială, iar toate materiile prime, inclusiv lemnul, trebuie importate. Industria prelucrează metalul, produce medicamente, lentile optice, electronice și prepară alimente. Centru turistic, Liechtenstein reprezintă și un important centru bancar, grație situației politice stabile și secretului bancar absolut. Este o monarhie constituțională cu o singură cameră legislativă; șeful statului este prințul, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Câmpia Rinului a fost ocupată timp de secole de două comitate independente ale Sfântului Imperiu Roman, Vaduz și Schellenberg. Principatul Liechtenstein, alcătuit din aceste două comitate, a fost fondat în 1719 și a rămas parte din Sfântul Imperiu Roman. A fost inclus în Confederația Germană (1815–1866). În 1866 a devenit independent, Vaduz și Schellenberg fiind recunoscute drept districte electorale separate. În 1921 a adoptat moneda elvețiană, iar în 1923 s-a alăturat uniunii vamale elvețiene. O coaliție care guvernase Liechtenstein timp de 60 de ani s-a dizolvat în 1997. La începutul sec. XXI, prințul Hans Adam II și-a continuat lunga sa luptă pentru schimbări constituționale care să-i sporească puterea.

lied

Cântec german, compoziție artistică pentru voce și pian, specifică sfârșitului sec. XVIII și sec. XIX. Mișcarea romantică a favorizat scrierile de inspirație folclorică aparținând unor poeți ca Goethe, Heine, Eichendorff sau Mörike. Compozitorii transpuneau deseori melodic aceste poezii, pe muzică de inspirație populară, însă forma unui lied putea deveni foarte complexă, chiar experimentală. Inițial cântate mai ales la întâlniri sociale private, în cele din urmă au pătruns în sălile de concert. Cel mai influent și prolific compozitor de lieduri a fost Friedrich Schubert, care a scris peste 600 de piese; Robert Schumann, Felix Mendelssohn, Johannes Brahms, Hugo Wolf, Gustav Mahler și Richard Strauss sunt cele mai proeminente nume din istoria ulterioară a liedului.

Liège *în flamandă* Luik

Oraș, 185 639 loc. (2000), în E Belgiei. Așezat la confluența râurilor Meuse (Maas) și Ourthe, a fost populat din timpuri preistorice și cunoscut în epoca romană sub numele de Leodium. A devenit oraș atunci când Sf. Hubert și-a stabilit reședința aici (721 d.Hr.) și a reprezentat un centru cultural în Evul Mediu. Anexat Franței în 1795, a revenit Olandei, împreună cu restul Belgiei, în 1815. Centru al rebeliunii care a condus la independența Belgiei în 1830, este în prezent un centru de cercetare industrială și un important port.

Liezi *sau* Lieh-tzu

(activ în sec. IV î.Hr.)

Filozof daoist chinez. A fost unul dintre cei trei filozofi importanți care au dezvoltat principiile gândirii daoiste, fiind presupusul autor al scrierii daoiste *Liezi*. Multe dintre operele atribuite în trecut lui s-au dovedit a fi falsuri; este totuși considerat o personalitate istorică.

Liezi *sau* Lieh-tzu

Lucrare clasică daoistă chineză. Deși este denumită *Liezi* în mod tradițional, după autorul ei, forma actuală datează probabil din sec. III sau IV d.Hr. Ca și operele daoiste timpurii, tratează despre misteriosul principiu *dao* (cale). Capitolul *Yang Zhu* susține inutilitatea împotrivirii în fața lui dao, afirmând că nu putem aștepta nimic altceva de la viață decât sex, muzică, frumusețe fizică și prosperitate materială. Această credință fatalistă într-o viață de un egocentrism radical era o viziune nouă în daoism.

Lifar, Serge

(02.04.1905, Kiev, Ucraina, Imperiul Rus – 15.12.1986, Lausanne, Elveția)

Dansator, coregraf și maestru de balet francez de origine rusă. În 1923 s-a alăturat trupei Ballets Russes, devenind prim-dansator în 1925 și jucând roluri importante în câteva opere de balet scrise de George Balanchine. A lucrat ca prim-dansator și maestru de balet la baletul Operei din Paris (1929–1945, 1947–1958), realizând coregrafia a peste 50 de lucrări, printre care *Prometeu* (1929), *Icar* (1935), *Mirajele* (Les Mirages, 1947) și *Nunta fantastică* (Les Noces Fantastiques, 1955). A reorganizat compania ca grupare artistică separată, accentuând importanța dansatorilor bărbați. Și-a încheiat cariera de dansator în 1956, dar a continuat să se ocupe de coregrafia mai multor companii europene.

Serge Lifar în *Noaptea*, 1930

HULTON PICTURE LIBRARY

Life

Revistă ilustrată, publicată săptămânal la New York între 1736 și 1972, iar ulterior în ediții speciale. Una dintre cele mai cunoscute și imitate reviste americane, a fost înființată de Henry R. Luce și a devenit în scurt timp un element de bază al firmei Time-Life Publications. A mizat din start pe impactul artei fotografice, prezentând imagini superb alese, portrete și foto-eseuri ale celor mai buni fotografi; treptat, a fost adăugat mai mult text. Relatările din timpul războiului au fost deosebit de realiste, autentice și impresionante. *Life* și-a încetat apariția, în principal deoarece costurile îi depășeau beneficiile. A reapărut apoi în ediții speciale, iar între 1978 și 2000 ca revistă lunară.

Liffey

Râu din Irlanda. Izvorând dintr-o regiune la S de Dublin, curge spre NV, apoi străbate spre V câmpia Kildare. În drumul spre E traversează orașul Dublin, unde a fost dirijat în canale, apoi se varsă în golful Dublin, un braț al Mării Irlandei, după un curs de 80 km. Râul este personificat ca Anna Livia Plurabelle în romanul lui James Joyce *Finnegans Wake*.

Liga antipartizană

Alianță a fermierilor americani pentru a câștiga protecție împotriva monopolurilor asupra grâului. Înființată în statul Dakota de Nord, în 1915, de către Arthur Townley, cerea ca morile, silozurile de cereale, băncile și companiile de asigurare împotriva grindinei să intre în proprietatea statului. În 1916, candidatul ligii, Lynn Frazier, a fost ales guvernator al Dakotei de Nord și legislativul statului i-a legiferat programul în 1919. Liga a decăzut după anii 1920 și s-a afiliat cu democrații în 1956.

Liga Arabă *sau* Liga Statelor Arabe

Organizație regională înființată în 1945, cu sediul la Cairo. Primii membri ai organizației au fost: Egipt, Siria, Liban, Irak, Transiordania (în prezent, Iordania), Arabia Saudită și Yemen; printre membrii actuali ai Ligii se numără și Libia, Sudan, Tunisia, Maroc, Kuweit, Algeria, Bahrain, Oman, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Mauritania, Somalia, Organizația pentru Eliberarea Palestinei, Djibouti și Comore. Obiectivele

inițiale erau intensificarea și coordonarea colaborării politice, economice, culturale și sociale și medierea disputelor dintre statele membre; la acestea s-a adăugat, mai târziu, și colaborarea militară cu scop defensiv. Liga a fost deseori scindată, din motive politice; Egiptul a fost suspendat pe o perioadă de zece ani (1979–1989), pentru semnarea tratatului de pace cu Israelul. Războiul din Golf (1990–1991) a fost un alt eveniment care a creat rupturi în cadrul organizației. *Vezi* pan-arabism.

Liga catolică

Alianță militară a puterilor catolice germanice, conduse de Maximilian I, duce de Bavaria, menite să stăvilească extinderea protestantismului în Germania. Planurile pentru ligă fuseseră îndelung discutate, dar formarea Uniunii Protestante în 1608 a dus, în cele din urmă, la unirea catolicilor. În alianță cu împărații habsburgici, puterile Ligii, conduse de contele von Tilly, au jucat un rol crucial în Războiul de Treizeci de Ani. Liga a fost abolită prin Pacea de la Praga (1635).

Liga celor Trei Împărați *în germană* Dreikaiserbund

Alianță diplomatică a împăraților Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei, propusă de Otto von Bismarck în 1872. Scopul său era acela de a neutraliza neînțelegerile dintre Austro-Ungaria și Rusia asupra sferelor de influență din Balcani și de a izola Franța, inamicul Germaniei. După expirarea primei Ligi a celor Trei Împărați (1872–1878), Bismark a reușit să o reînnoiască (1881, 1884). Când Rusia a refuzat să înnoiască a doua oară liga, Bismarck a negociat un acord separat cu Rusia, Tratatul de reasigurare (1887). *Vezi și* Alianța austro-germană.

Liga împotriva legii cerealelor

Organizație britanică, înființată în 1839, având ca scop combaterea Legii cerealelor din Marea Britanie, lege ce reglementa importul și exportul de cereale. Liga, condusă de Richard Cobden, considera această lege imorală și dăunătoare economiei. Liga a mobilizat clasa mijlocie industrială împotriva marilor proprietari de pământ, iar Cobden a câștigat disputa cu primul-ministru, Sir Robert Peel. Legea a fost abrogată în 1846.

Liga Musulmană *denumire completă* Liga Musulmanilor din Întreaga Indie

Grupare politică din India, ce a condus mișcarea de separare a națiunii musulmane într-un stat creat în afara granițelor Indiei britanice (1947). Liga a fost fondată în 1906, iar în 1913 și-a propus drept scop autoguvernarea Indiei. Timp de câteva decenii a sprijinit unitatea dintre hinduși și musulmani într-o Indie independentă, dar în 1940, temându-se de dominația hindusă, Liga a cerut un stat separat pentru musulmanii din India. După crearea statului Pakistan în 1947, Liga Musulmană a devenit partidul politic dominant din această țară, însă popularitatea ei a scăzut treptat, până la dispariție, în 1970. *Vezi și* Mohammed Ali Jinnah.

Liga Națională /National League/

Cea mai veche ligă de baschet profesionist din SUA, încă în activitate. A fost înființată în 1876. De-a lungul timpului, a intrat în competiție cu alte organizații asemănătoare, dintre care acum mai există doar Liga Americană. Din 1903, campionii celor două ligi s-au întrecut în fiecare an în competiții din seria mondialelor. Astăzi, Liga Națională are în componență 16 echipe grupate în trei divizii. În Divizia Estică intră Atlanta Braves, Florida Marlins (Miami), Montréal Expos, New York Mets și Philadelphia Phillies. Din Divizia Centrală fac parte Chicago Cubs, Cincinnati Reds, Houston Astros, Milwaukee Brewers, Pittsburgh Pirates și St. Louis Cardinals. În Divizia Vestică sunt Arizona Diamondbacks (Phoenix), Colorado Rockies (Denver), Los Angeles Dodgers, San Diego Padres și San Francisco Giants.

Liga Națională de Fotbal /National Football League (NFL)/

Organizație de fotbal (american) profesionist din SUA. A fost înființată în 1920 la Canton, Ohio; primul ei președinte era Jim Thorpe. În 1970, a fuzionat cu rivala ei, Liga Americană de Fotbal (fondată în 1959). Începând din sezonul 2002, s-a împărțit în două conferințe, fiecare cu patru divizii. Conferința Națională se compune din Divizia de Est (Dallas Cowboys, New York Giants, Philadelphia Eagles și Washington Redskins), Divizia de Sud (Atlanta Falcons, Carolina Panthers, New Orleans Saints și Tampa Bay Buccaneers), Divizia de Nord (Chicago Bears, Detroit Lions, Green Bay Packers și Minnesota Vikings) și Divizia de Vest (Arizona Cardinals, St. Louis Rams, San Francisco Forty-Niners și Seattle Seahawks). Conferința Americană se compune din Divizia de Est (Buffalo Bills, Miami Dolphins, New England Patriots și New York Jets), Divizia de Sud (Houston Texas, Indianapolis Colts, Jacksonville

Jaguars și Tennessee Titans), Divizia de Nord (Baltimore Ravens, Cincinnati Bengals, Cleveland Browns și Pittsburgh Steelers) și Divizia de Vest (Denver Broncos, Kansas City Chiefs, Oakland Raiders și San Diego Chargers). Sezonul de ligă se încheie cu Super Bowl, campionatul anual în care se confruntă finaliștii Conferințelor Națională și Americană.

Liga Națională de Hochei /National Hockey League (NHL)/

Ligă de hochei pe gheață profesionist din America de Nord. A fost înființată în 1917, de cinci echipe canadiene; prima echipă din SUA, Boston Bruins, a fost primită în 1924. Astăzi, liga este formată din 30 de echipe grupate în două conferințe și șase divizii. Conferința de Est se compune din Divizia Atlantică (New Jersey Devils, New York Islanders, New York Rangers, Philadelphia Flyers și Pittsburgh Penguins), Divizia Nord-Estică (Boston Bruins, Buffalo Sabres, Montréal Canadiens, Ottawa Senators și Toronto Maple Leafs) și Divizia Sud-Estică (Atlanta Thrashers, Carolina Hurricanes, Florida Panthers, Tampa Bay Lightning și Washington Capitals). Conferința de Vest se compune din Divizia Centrală (Chicago Blackhawks, Columbus Blue Jackets, Detroit Red Wings, Nashville Predators și St. Louis Blues), Divizia Nord-Vestică (Calgary Flames, Colorado Avalanche, Edmonton Oilers, Minnesota Wild și Vancouver Canucks) și Divizia Pacifică (Mighty Ducks of Anaheim, Dallas Stars, Los Angeles Kings, Phoenix Coyotes și San Jose Sharks). Sezonul de iarnă se încheie cu meciurile purtate între câștigătoarele fiecărei divizii pentru Cupa Stanley.

Liga Națiunilor

Organizație de cooperare internațională, fondată de Antanta la sfârșitul Primului Război Mondial. Un pact al Ligii, întrupând principiile securității colective și stabilind bazele unei adunări, unui consiliu și ale unui secretariat, a fost formulat la Conferința de Pace de la Paris (1919) și încheiat oficial în cadrul Tratatului de la Versailles. Pactul a stabilit, de asemenea, un sistem de mandate coloniale. Cu reședința la Geneva, Liga a fost slăbită din cauza neaderării SUA, care nu a ratificat Tratatul de la Versailles. Discreditată prin neputința de a împiedica expansiunea Japoniei în Manciuria și China, cucerirea Ethiopiei de către Italia și acapararea Austriei de către forțele germane, Liga și-a întrerupt activitățile în Al Doilea Război Mondial. A fost înlocuită în 1946 de către Organizația Națiunilor Unite.

Liga Negrilor /Negro League/

Asociație a echipelor de jucători afro-americani de baseball, activă în mare măsură între 1920 și sfârșitul anilor 1940. Ligile principale erau Liga Națională a Negrilor, înființată de Rube Forster în 1920, și Liga Americană a Negrilor, înființată în 1937. Destrămarea barierei de culoare dintre ligile principală și secundară de baseball a dus la declinul rapid al Ligii Negrilor.

Liga Sfântă

(1576-1598)

Asociație a romano-catolicilor în timpul războaielor religioase franceze. A fost organizată mai întâi sub conducerea celui de-al treilea duce de Guise, pentru a se opune concesiilor făcute hughenoților protestanți de Henric III. În 1584, când liderul hughenot Henri de Navarra (mai apoi Henric IV) a devenit moștenitor al tronului, Liga a desemnat un alt candidat, cu sprijinul Spaniei. Pentru a desființa Liga care îi submina autoritatea, Henric III a ordonat asasinarea ducelui de Guise (1588), ceea ce nu numai că nu a însemnat sfârșitul Ligii, dar a dus la asasinarea lui Henric III în 1589. Liga s-a opus ascensiunii lui Henric IV, dar, atunci când acesta (în 1593) a devenit romano-catolic, influența ei s-a diminuat.

Liga Uniunii

Asociație fondată pentru a inspira loialitate față de cauza Uniunii în Războiul Civil American. Republicanii din Ohio au format prima Ligă a Uniunii Americane (1862), pentru a contracara gruparea antirăzboi Copperheads (Viperele). În alte state s-au format ligi pentru a sprijini eforturile de război și pentru a revitaliza Partidul Republican. Aceste ligi au acționat și ca organizații sociale, iar unele dintre ele au rămas sub formă de cluburi în orașe ca New York și Washington. După războiul civil, s-au format ligi în statele din S, pentru a promova cauza republicană în rândul negrilor liberi.

ligament

Bandă dură și fibroasă de țesut conjunctiv care susține organele interne și ține oasele îmbinate eficient în încheieturi. Ligamentul este compus dintr-un mănunchi dens de fibre și celule fusiforme (fibroblaste și fibrocite), cu puțină substanță de bază; ligamentul alb este bogat în fibre de colagen, rigide, neelastice; ligamentul galben

este alcătuit mai ales din fibre elastice dure, care permit mai multă libertate de mișcare. *Vezi și* tendon.

ligand

Atom, grupare (*vezi* grupare funcțională) sau moleculă atașată unui atom central, de obicei al unui element de tranziție, într-un compus de coordonare sau o combinație complexă (*vezi* legături chimice). Constituie aproape întotdeauna donatorul perechii de electroni (nucleofili) într-o legătură covalentă. Printre liganzii obișnuiți se numără moleculele neutre de apă (H_2O), amoniac (NH_3) și monoxid de carbon (CO), precum și anionii cianură (CN^-), clorură (Cl^-) și hidroxid (OH^-). Rareori, liganzii sunt cationi și acceptă perechi de electroni (electrofili). Printre liganzii organici sunt EDTA (*vezi* chelat) și acidul nitrilotriacetic. Sistemele biologice se bazează pe liganzi precum porfirina din hemoglobină și clorofilă, iar numeroși cofactori sunt, de asemenea, liganzi. În chelați, ligandul se atașează de mai multe puncte, împărțind mai mult decât o singură pereche de electroni, și se numește bidentat sau polidentat – având doi sau mai mulți „dinți". Liganzii dintr-un complex pot fi identici sau diferiți.

Ligeti, György

(28.05.1923, Diciosânmartin, azi Târnăveni, România – 12.06.2006, Viena, Austria)

Compozitor austriac de origine maghiară. A studiat și a predat muzica în Ungaria până în 1956, când s-a refugiat în Austria. A început să-și găsească propria cale în compoziție după întâlnirea cu compozitori de avangardă precum Karl Heinz Stockhausen. După un scurt interes pentru muzica electronică, și-a câștigat recunoașterea internațională cu piesele sale instrumentale și vocale de avangardă, caracterizate de mobilitatea maselor sonore și coloritul tonal. Mai multe compoziții ale sale, printre care *Atmosphères* (1961), au fost folosite în filmul *2001: Odiseea spațială* (1968). Opera *Le Grand Macabre* (1978, revizuită în 1997) a fost reprezentată pe multe scene europene.

Lightfoot, Gordon

(n. 17.11.1938, Orillia, Ontario, Canada)

Interpret și autor canadian de cântece. La mijlocul anilor 1960 a început să scrie single-uri pop de orientare folk, precum *Early Morning Rain* și *Ribbon of Darkness*. Au urmat hituri precum *If You Could Read My Mind* și *Sundown*. Cântecele sale au fost interpretate de artiști ca Barbra Streisand și Jerry Lee Lewis.

lignină

Compus organic complex, conținând oxigen și un amestec de polimeri a căror structură este puțin cunoscută. După celuloză, este cea mai întâlnită substanță organică de pe Pământ, constituind de la o pătrime până la o treime din greutatea uscată a lemnului. Obținută din fibra lemnoasă, în producerea hârtiei, este folosită ca element de prindere în plăcile aglomerate și produse similare, precum și ca îngrășământ pentru sol, filer în unele substanțe plastice, adeziv și material brut pentru chimicale ca sulfoxid dimetilic și vanilină (aromă sintetică de vanilie).

lignit

Cărbune cu colorit de la maro-gălbui la maroniu-închis, rareori negru; reprezintă unul dintre primele produse ale procesului de formare a cărbunelui și constituie un intermediar între turbă și cărbune subbituminos. Lignitul uscat conține cca 60–70% carbon. Cca 45% din rezervele de cărbuni ale lumii sunt constituite din lignit și cărbune subbituminos, însă aceste rezerve au fost puțin exploatate, din cauză că lignitul este inferior cărbunilor de rang superior (de ex. cărbune bituminos), mai ales în ceea ce privește potențialul termic. Totuși, în unele zone, lipsa altor combustibili a condus la exploatări extinse.

Liguria

Regiune, 1 560 748 loc. (2001), în NV Italiei. Așezată la Marea Ligurică, între Franța și Toscana, are centrul administrativ la Genova și ocupă o suprafață de 5 418 kmp. Aflată sub stăpânire romană începând cu sec. I î.Hr., în timpul Evului Mediu regiunea a fost pentru scurt timp stăpânită de longobarzi și franci. Genova s-a detașat în centru de putere încă din sec. XI, iar în 1400 întreaga regiune beneficia de puternica ei influență maritimă și comercială. În 1815, Congresul de la Viena a oferit Liguria regatului Piemont-Sardinia. A contribuit semnificativ la unirea Italiei din 1861. Economia locală se bazează pe agricultură, turism și industrii amplasate în jurul orașelor principale, precum Genova. La Spezia reprezintă o importantă bază navală.

Li Hongzhang *sau* Li Hung-chang

(15.02.1823, Hefei, provincia Anhui, China – 07.11.1901, Beijing)

Om de stat chinez, a reprezentat China la seria de negocieri umilitoare ce au urmat Războiului sino-francez (1883–1885), Războiului sino-japonez (1894–1895) și

Răscoalei Boxerilor (1900). Cu mult înainte, Li contribuise la înăbușirea Rebeliunii Taiping (1850–1864) și pusese capăt Rebeliunii Nian (cca 1852–1868). Cu acea ocazie, el a intrat în contact cu occidentalii (de amintit englezul Charles George Gordon) și cu armele lor, convingându-se de faptul că țara lui avea nevoie de tehnologia militară occidentală dacă dorea să-și apere suveranitatea. În 1870, fiind numit guvernator general al provinciei capitale Zhili, a construit arsenale, a fondat o academie militară, a înființat două baze navale moderne, a cumpărat nave de război și a întreprins o serie de alte măsuri de „autofortificare". A sperat că prin modernizare va păstra China tradițională, însă în cadrul acestui stat inovațiile lui Li nu au putut fi desăvârșite, el fiind fatal obstrucționat de sistemul pe care încerca să îl protejeze.

Lilburne, John

(1614, Greenwich, lângă Londra, Anglia – 29.08.1657, Eltham, Kent)

Revoluționar englez. Separatist, s-a alăturat opoziției puritane împotriva lui Carol I, contribuind la răspândirea clandestină a pamfletelor puritane în Anglia, delict pentru care a fost închis între 1638 și 1640. A devenit ofițer în armata parlamentară, dar a preferat să demisioneze în 1645 decât să semneze Liga și Pactul Solemn. A devenit un propagandist marcant al facțiunii supranumite leveler și a criticat Parlamentul pentru neîndeplinirea cererilor lor. A fost din nou închis între 1645 și 1647, însă a rămas foarte iubit de londonezi și a fost de două ori achitat de acuzațiile de trădare.

liliac

Denumire comună pentru cele aproape 900 de specii de mamifere (ordinul *Chiroptera*), care s-au adaptat la un zbor activ, susținut. Aripile lor reprezintă modificări evolutive ale membrelor anterioare, cu degetele mult alungite, unite printr-o membrană care se întinde pe părțile laterale ale corpului. Cei mai mulți lilieci folosesc ecolocația pentru a se orienta și pentru a găsi prada. Liliecii sunt răspândiți în lumea întreagă, dar abundă la tropice. Anvergura aripilor variază între specii, de la 15 cm până la 1,5 m. Aproape toate speciile trec printr-o stare de somnolență în timpul zilei (în peșteri, crăpături, clădiri sau copaci) și se hrănesc noaptea. Cei mai mulți sunt insectivori, consumând suficient pentru a afecta echilibrul populației de insecte. Alții se hrănesc cu fructe, polen, nectar sau sânge (liliecii-vampiri). Unii pot trăi mai mult de 20 de ani. Guano produs de lilieci a fost mult timp folosit ca îngrășământ în agricultură. *Vezi și* liliac-cu-coada-liberă, liliac-frugivor.

liliac

Denumire comună pentru cele cca 30 de specii de arbuști și mici arbori nordici de grădină, cu flori parfumate de primăvară, alcătuind genul *Syringa* din familia *Oleaceae* (*vezi* măslin), originari din Europa de E și Asia temperată. Liliacul are frunze de un verde intens și inflorescențe mari, ovale, cu flori colorate mov-închis, albastru, roșu, roz, alb sau galben-crem; deseori, florile sunt puternic parfumate. Liliacul-comun (*S. vulgaris*) atinge o înălțime de 6 m și produce mulți lăstari. Numele de *syringa* a fost folosit în trecut pentru a denumi maclura din familia *Saxifragelor*, iar budleia este numit în mod obișnuit liliac-de-vară.

liliac-cu-coadă-liberă

Denumire comună pentru cele 90 de specii de lilieci (familia *Molossidae*), răspândite în toată lumea, în regiunile calde, a căror denumire vine de la coada care se întinde dincolo de membrana ce unește membrele inferioare. Sunt cunoscuți și sub numele de lilieci-buldog, datorită asemănării faciale cu cea a câinilor buldog, și sunt mamifere zburătoare rapide, cu corp îndesat și aripi mari și suple. Pot atinge o lungime de 4–13 cm, excluzând coada de 1,5–8 cm, și au de obicei ochi mici, bot proeminent, urechi mari și blană de culoare închisă. Se hrănesc cu insecte și se odihnesc în scorburi de copaci, în peșteri și în clădiri. Majoritatea speciilor trăiesc în grupuri; unele, cum este și liliacul-mexican-cu-coada-liberă, formează colonii de câteva milioane de exemplare. În trecut, guano produs de aceste colonii era folosit ca îngrășământ și pentru fabricarea azotatului de sodiu (utilizat la producerea prafului de pușcă).

liliac-frugivor

Denumire comună pentru numeroasele specii de lilieci tropicali din familia *Pteropodidae*, răspândiți în Europa și Asia, dar și specii erbivore de lilieci din Lumea Nouă. Liliecii frugivori ai Lumii Vechi sunt răspândiți din Africa până în S Asiei și Asia australă. Pentru a evita obstacolele, majoritatea speciilor se bazează mai mult pe văz decât pe ecolocație. Unele specii sunt solitare, altele gregare; multe dorm în aer liber, în copaci, altele în peșteri, printre stânci sau în clădiri. Unele specii au culoarea roșie sau galbenă, altele au pete sau dungi. Se hrănesc cu fructe sau flori

(inclusiv polen și nectar). Cele mai mici specii, liliecii-frugivori-cu-limba-lungă, ating lungimi de cca 6–7 cm și anvergura aripilor de cca 25 cm. Din aceeași familie face parte și cel mai mare liliac, numit vulpe-zburătoare, care atinge o lungime de până la 40 cm și are o anvergură a aripilor de 1,5 m. Liliecii frugivori din Lumea Nouă sunt în general mai mici și folosesc ecolocația. Se găsesc la tropice, multe specii aparținând genurilor *Artibeus* și *Sturnire*.

liliac-vampir

Denumire comună pentru cele trei specii (din familia *Desmodontidae*) de lilieci fără coadă, de culoare maro, care se hrănesc cu sânge, originari din zona tropicală a Lumii Noi. Ating o lungime de 6–9 cm și o greutate de 15–50 g. Aleargă cu ușurință și sar cu agilitate. Trăiesc în colonii în peșteri, în scorburi și în canale, pe care le părăsesc după căderea întunericului pentru a căuta de mâncare pe sol. Se hrănesc cu sângele păsărilor și al mamiferelor care se odihnesc, inclusiv al omului; fac o mică tăietură cu incisivii foarte ascuțiți, adesea fără ca prada să-și dea seama, și sug sânge. Rănile produse de acești lilieci nu sunt periculoase, dar pot transmite turbarea sau alte boli.

Liliaceae, familia ~

Familie de plante (ordinul *Liliales*) ce cuprinde circa 4 000 de specii de plante erbacee și arbuști cu flori, grupate în 280 de genuri. Genul *Lilium* include adevărații crini. Originare mai ales din regiunile temperate și subtropicale, aceste plante monocotiledonate (*vezi* cotiledon) au, de obicei, flori segmentate în șase, fructe în capsule cu trei diviziuni și frunze cu nervuri paralele. Una dintre cele mai vechi specii de plante cultivate, crinii sunt plante perene, cu tulpini verticale și frunzoase, cu flori solitare sau în buchete, unele destul de mirositoare, prezentând o varietate de culori. Majoritatea speciilor înmagazinează substanțe nutritive sub pământ, într-un bulb, corm sau tubercul. Importante plante ornamentale de grădină și de apartament aparțin acestei familii, printre care: aloe, clopoțel, șofran, crin-de-zi, hosta și lalea. Speciile cu valoare alimentară sunt cele precum ceapa, usturoiul și sparanghelul.

Lilith

Demon feminin din folclorul iudaic. În literatura rabinică este descris fie ca prima soție a lui Adam, fie ca mama odraslelor sale demonice, după despărțirea lui de Eva în urma izgonirii din Paradis (*vezi* Adam și Eva). Răul pe care Lilith îl îndreaptă asupra copiilor poate fi prevenit prin purtarea unei amulete conținând numele celor trei îngeri care i s-au opus. Un cult al lui Lilith a supraviețuit până în sec. VII d.Hr.

Liliuokalani *născută* Lydia Kamakaeha

(02.09.1838, Honolulu, Hawaii – 11.11.1917, Honolulu)

Regină hawaiiană, ultimul monarh hawaiian (1891–1893). I-a urmat la tron fratelui său, David Kalakaua, și a încercat să restabilească monarhia tradițională. S-a opus tratatului de reciprocitate care oferea concesii comerciale SUA. În 1893 a fost declarată decăzută din drepturile ei de către Sanford B. Dole și Partidul Misionar, care susținea anexarea la SUA. O revoltă izbucnită în numele ei a fost înăbușită, iar rebelii au fost încarcerați. Pentru a obține iertarea supușilor devotați ei, regina a abdicat oficial în 1895. Muziciană talentată, a compus cântecul *Aloha Oe*.

Regina Liliuokalani

MUZEUL BERNICE P. BISHOP, HONOLULU

Lille

Oraș, 226 014 loc., 1 016 205 loc. împreună cu suburbiile (2006), situat în N Franței, pe râul Deûle. Fortificat în sec. XI, și-a schimbat de câteva ori suveranii de-a lungul Evului Mediu, fiind stăpânit rând pe rând de flamanzi, francezi, spanioli și austrieci. Ludovic XIV a asediat și cucerit orașul în 1667. A fost ocupat de ducele de Marlborough în 1708 și cedat Franței în 1713. A fost sub ocupație germană în timpul ambelor războaie mondiale. Reprezintă centrul tradițional al textilelor franceze; celelalte industrii se ocupă cu producerea de mașini și chimicale. Muzeul din Lille are o bogată colecție de artă.

Lillie, Beatrice (Gladys)

(29.05.1894, Toronto, Canada – 20.01.1989, Henley-on-Thames, Oxfordshire, Anglia)

Comediană britanică de origine canadiană. A debutat pe scena londoneză drept cântăreață (1914) și și-a dezvoltat geniul comic în piese produse de către André Charlot. În 1924 a debutat la New York, câștigându-și apoi o reputație internațională ca mare vedetă a comediei rafinate. A jucat în spectacole de revistă până în 1939, după

Beatrice Lillie

război devenind un star datorită rolului principal din spectacolul *În SUA* (Inside U.S.A., 1948–1950). A urmat un turneu internațional cu *O seară cu Beatrice Lillie* (An Evening with Beatrice Lillie, 1952–1956). Ultimele roluri le are la Londra, în *Mătușica Mame* (Auntie Mame, 1958), și la New York, cu *Bună dispoziție* (High Spirits, 1964).

Lilongwe

Capitală, 597 619 loc. împreună cu suburbiile (2003), al doilea oraș ca mărime din Malawi. Este așezat pe o câmpie continentală la 80 km V de capătul sudic al lacului Malawi. Centru comercial agricol al fertilei regiuni a Platoului Central, a devenit capitala țării în 1975, în locul orașului Zomba. Partea veche a orașului este centrul comercial și de servicii, iar noul cartier Capital Hill găzduiește clădirile guvernamentale și ambasadele.

Lily, William

(1468, Odiham, Hampshire, Anglia – 25.02.1522, /?/)

Savant renascentist și gramatician clasic englez. După un pelerinaj la Ierusalim și vizite în Grecia și Italia, a devenit pionier al învățării limbii grecești în Anglia și a fost numit director al școlii Sf. Paul (1510). Gramatica sa, formată de fapt din două cărți, una în engleză, iar cealaltă în latină, a apărut la 18 ani după moartea sa. În urma unei dispoziții regale, a fost utilizată în toate școlile de gramatică engleze, căpătând numele de Gramatica Regelui. Corectată și revizuită, a continuat să fie folosită până în sec. XIX și a influențat vreme de generații viziunea poporului englez asupra tuturor limbilor, inclusiv engleza.

Lima

Oraș, 316 332 loc., 7 060 600 loc. împreună cu suburbiile (1998), capitala statului Perú. Așezat în interiorul continentului, în dreptul portului Callao la Oceanul Pacific și în apropierea Anzilor. Porecla Caracatița (*în spaniolă,* El Pulpo) se referă la suburbiile sale extrem de întinse. A fost fondat de către Francisco Pizarro în 1535, de sărbătoarea Epifaniei, cu numele de Orașul Regilor (Ciudad de los Reyes), însă acest nume nu s-a păstrat. A devenit ulterior reședința noului viceregat Peru. A fost distrus de un cutremur în 1746, dar apoi reconstruit. Extinzându-se rapid în sec. XX, găzduiește în prezent o treime din întreaga populație a țării, fiind cel mai important centru economic și cultural. Adăpostește monumente istorice precum catedrala (începută în sec. XVI) și Universitatea Națională San Marcos (fondată în 1551).

Liman von Sanders, Otto

(17.02.1855, Stolp, Pomerania – 22.08.1929, München, Germania)

General german. A intrat în armata germană în 1874 și a avansat până la gradul de general-locotenent. A reorganizat armata turcă, transformând-o într-o forță militară eficientă în timpul Primului Război Mondial. A comandat această armată la Gallipoli, unde, ajutat de comandanții turci, i-a obligat pe Aliați să înceteze campania din Dardanele, împiedicând cucerirea Istanbulului.

Limavady

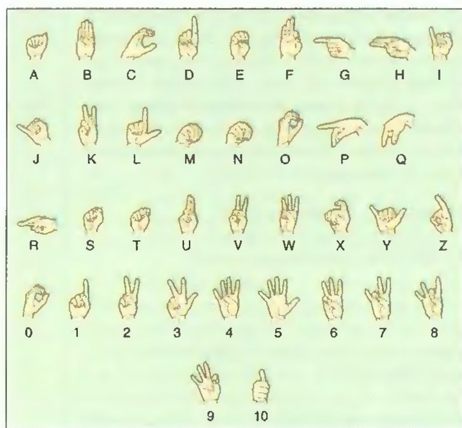
Oraș, 10 350 loc. (1991), reședința districtului Limavady din Irlanda de Nord. Este așezat pe râul Roe, la E de vechiul oraș Londonderry. Datează din perioada colonizării Ulsterului, de la începutul sec. XVII; ulterior, a fost populat de scoțieni protestanți. Districtul (populația estimată în 1991: 31 000 loc.) este în mare parte agrar.

limax

Specie de gasteropod care se deplasează prin alunecare pe un picior lat și nu are cochilie sau are doar o placă internă ori o serie de granule. Majoritatea își folosesc cavitatea paleală (*vezi* moluscă) drept plămân. Au un corp moale, subțire și trăiesc în habitate terestre umede (cu excepția speciilor de apă dulce). Sunt cu toții hermafrodiți. În regiunile temperate, speciile obișnuite se hrănesc cu ciuperci și frunze putrezite. Unele specii tropicale se hrănesc cu plante, în timp ce unele specii europene se hrănesc cu alți melci sau cu râme. *Vezi și* nudibranhiate.

limbaj al semnelor

Mijloc de comunicare realizat prin mișcări ale corpului, în special ale mâinilor și brațelor, care înlocuiește vorbirea. A fost folosit mult timp de cei care nu-și puteau înțelege reciproc limbile – de pildă, în sec. XIX, diferite triburi de indieni din America de Nord comunicau între ele printr-un limbaj al semnelor. Este des utilizat ca mijloc de comunicare de către surzi. Charles-Michel, abate de l'Épée (1712–1789), a creat primul limbaj al semnelor pentru surzi la mijlocul

Alfabetul și numerele de la 0 la 10 în limbajul american al semnelor (LAS)

sec. XVIII. Sistemul său a devenit limbajul francez al semnelor – LFS, utilizat și astăzi în Franța. Introdus în Statele Unite în 1816 de Thomas Gallaudet (1787–1851), s-a transformat în limbajul american al semnelor (LAS sau Ameslan), folosit acum de mai bine de o jumătate de milion de persoane. Având astfel mai multe în comun unul cu altul decât cu limba vorbită a țării lor (și alte limbaje adaptate de diferite țări), aceste limbaje exprimă mai degrabă concepte decât elemente morfologice, prezentând mai multe caracteristici comune decât diversele limbi.

limbaj de asamblare

Tip de limbaj de programare a computerelor, de nivel scăzut, format în cea mai mare parte din echivalente simbolice ale unui anumit limbaj-mașină al calculatorului. Calculatoarele diverșilor producători folosesc limbaje-mașină și necesită diverse limbaje de asamblare. Unele limbaje de asamblare pot fi folosite la convertirea codului de scriere al programatorilor (cod sursă) în limbajul-mașină (citit de calculator) și au funcții care facilitează programarea (de ex., formând o entitate dintr-o secvență de câteva instrucțiuni). Programarea în limbajele de asamblare necesită cunoașterea temeinică a arhitecturii computerelor.

limbaj de marcare

Sistem standard de codare a textelor, format dintr-un set de simboluri inserate într-un document-text, pentru a-i controla structura, formatarea și relația între părțile constitutive. Cele mai frecvent folosite limbaje de marcare sunt SGML, HTML și XML. Simbolurile markup pot fi interpretate de către un dispozitiv (computer, imprimantă, browser etc.) pentru a controla aspectul unui document la imprimare sau la afișarea pe un monitor. Un document marcat conține două tipuri de text: textul care va fi afișat și limbajul de marcare, cu instrucțiuni asupra modului de afișare.

limbaj de programare

Limbaj în care un programator scrie instrucțiunile pe care trebuie să le execute un calculator. Unele limbaje, cum ar fi COBOL, FORTRAN, Pascal și C, sunt cunoscute ca limbaje procedurale, deoarece folosesc o serie de comenzi pentru a specifica modul în care mașina trebuie să rezolve o problemă. Altele, cum ar fi LISP, sunt limbaje funcționale, adică programarea este făcută prin proceduri ajutătoare (secțiuni de cod executate într-un program). Limbajele folosite în programarea orientată spre obiect iau drept punct de plecare datele ce urmează a fi utilizate. Limbajele de programare mai pot fi clasificate ca limbaje de nivel înalt și de nivel scăzut. Limbajele de nivel scăzut se adresează computerului în așa fel încât acesta să le înțeleagă direct, dar sunt foarte departe de limbajul uman. Limbajele de nivel înalt folosesc noțiuni pe care oamenii le concep și le pot înțelege, dar acestea trebuie traduse într-un limbaj pe care computerul îl poate citi cu ajutorul unui compilator.

limbaje din generația a patra (4GL)

Limbaj de programare a computerelor din a patra generație. 4GL sunt mai apropiate de limbajul uman decât alte limbaje de nivel mai înalt și sunt accesibile și celor care nu au studii de programator. Permit efectuarea unor multiple operații comune, folosind o singură comandă introdusă de cel care programează. Sunt elaborate pentru a fi folosite mai ușor decât limbajele-mașină (din prima generație), limbajele de asamblare (din generația a doua) și limbajele de nivel înalt mai vechi (din generația a treia).

limba-mielului

Plantă erbacee anuală (*Borago officinalis*), specie ornamentală cu frunze lungi, late și inflorescențe de culoare albastră, în formă de stea. Face parte din familia *Boraginaceae*, care este alcătuită în

limba-mielului (*Borago officinalis*)

majoritate din plante erbacee, dar și din câteva specii de arbori și arbuști răspândiți în zonele tropicale, subtropicale și temperate, concentrate mai ales în zona Mării Mediterane. Unele specii sunt cultivate cu scop decorativ în grădini, inclusiv clopoțelul-albastru-de-Virginia (*Mertensia virginica*), nu-mă-uita, heliotropul și planta denumită popular plămânărică (*Pulmonaria*). Limba-mielului este o sursă de nectar pentru albine și poate fi consumată în salate.

limba-soacrei

Denumire comună pentru plantele din grupul de cactuși spinoși din genul *Opuntia*, cu tulpina plată (*vezi* cactus), originar din emisfera vestică, sau fructul comestibil al anumitor specii. Limba-soacrei Engelmann (*Opuntia engelmannii*) și cactusul *O. basilaris* sunt frecvent întâlnite în SV SUA. Smochina-indiană (*O. ficus-indica*) este un aliment important în țările tropicale și subtropicale. Deoarece tulpina ei conține multă apă, limba-soacrei poate fi folosită ca nutreț și ca hrană de urgență în timpul secetei. Unele specii sunt cultivate ca plante ornamentale și sunt apreciate pentru florile lor mari.

limba-soacrei (*Opuntia engelmannii*)

Limbaugh, Rush
născut Rush Hudson Limbaugh III

(n. 1951, Cape Girardeau, Missouri)

Scriitor american și moderator de talk-show. Și-a început cariera ca disc-jockey în 1971, devenind în Sacramento un moderator de succes al emisiunilor radio (1985–1988), cunoscut pentru comentariile sarcastice pe teme politice de dreapta și răspunsurile belicoase oferite publicului ascultător. Televizarea națională a emisiunii sale *The Rush Limbaugh Show* a început în New York, în 1988; în 1993 devenise deja cea mai populară și influentă emisiune de talk-show din SUA, cu cca 20 de milioane de ascultători zilnic; a generat, de asemenea, o serie de alte emisiuni conservatoare similare pe tot cuprinsul țării.

limbă

În anatomie, organ musculos aflat în cavitatea bucală; are rol important în procesul mestecării, băutului și înghițirii, iar mișcările sale complexe dau formă sunetelor vorbirii. Suprafața vârfului său este alcătuită din mii de protuberanțe (papile). Receptorii gustului (mugurii gustativi) se află în interiorul papilelor și sunt sensibili la patru gusturi de bază: dulce, sărat, acru, amar. Anumite gusturi sunt influențate de simțul mirosului. Aspectul limbii (de ex. stratificat sau roșu) poate da indicații despre anumite boli ale altor organe. Printre bolile limbii se numără cancerul (adesea cauzat de tutunul de mestecat), leucoplachia (pete albe), infecții fungice și deficiențele congenitale. Diverse animale folosesc limba pentru funcții variate: de ex., broaștele au o limbă alungită adaptată pentru a prinde prada, limba șerpilor colectează și transferă mirosurile spre o structură senzorială pentru a-i ajuta să localizeze prada, iar pisicile își folosesc acest organ pentru a se spăla.

limbă

În lingvistică, sistem de simboluri convenționale, scrise sau vorbite, folosite de oamenii dintr-o cultură comună pentru a comunica între ei. Limba reflectă, dar și influențează felul de a gândi al unei culturi, iar schimbările intervenite într-o cultură influențează dezvoltarea limbii sale. Limbile înrudite devin mai diferențiate atunci când vorbitorii sunt izolați unul de altul. Când comunitățile lingvistice se află în contact (de ex. prin comerț sau cucerire), limbile se influențează reciproc. Majoritatea limbilor existente sunt grupate cu alte limbi, după descendența „genetică" dintr-o limbă ancestrală comună (*vezi* lingvistică istorică). Cea mai largă grupare de limbi este familia lingvistică. De exemplu, toate limbile romanice sunt derivate din latină, care la rândul ei aparține ramurii italice a familiei de limbi indo-europene, originară din vechea limbă-sursă, protoindo-europeana. Alte mari familii sunt: limbile sino-tibetane, austroneziene, dravidiene, altaice și austro-asiatice, în Asia; familiile niger-congo, afro-asiatice și nilo-sahariene în Africa; limbile uto-aztece, maya, otomanguene și tupi, în cele două Americi. Relațiile dintre limbi sunt stabilite prin compararea morfologiei și a sintaxei și mai ales prin căutarea cuvintelor înrudite din diverse limbi. Limba are o structură complexă care poate fi analizată și prezentată sistematic (*vezi* lingvistica). Toate limbile încep ca vorbire, iar multe creează sisteme de scriere. Toate pot folosi diferite structuri propoziționale pentru a exprima o stare de spirit. Pentru aceasta își folosesc în mod diferit resursele, dar par a fi la fel de flexibile structural.

Principalele resurse sunt topica, forma cuvintelor, structura sintactică și, în vorbire, intonația. Diferitele limbi țin indicatorii pentru număr, persoană, gen, timp, mod și alte categorii, separați de rădăcina cuvântului sau atașați ei. Capacitatea umană înnăscută de a învăța limbi se diminuează cu vârsta, iar limbile studiate după vârsta de 10 ani sunt de obicei vorbite mai prost decât cele învățate înainte de această vârstă. *Vezi și* dialect.

limbă-de-mare *sau* solă

Denumire comună pentru speciile de pești cu corp plat, în special cele cca 100 de specii ale familiei *Soleidae*. Unele specii sunt marine și populează mările Australiei și Japoniei, până în Europa, altele trăiesc în apele dulci ale Americii. Ochii sunt amplasați pe partea dreaptă a capului. Limba-de-mare (*Solea solea*), întâlnită din estuare până în apele de lângă țărmurile Atlanticului de Est și în Marea Mediterană, poate atinge 50 cm lungime. O altă specie, *Trinectes maculatus*, rareori depășește 25 cm lungime și se găsește în apele de coastă puțin adânci din New England până în America Centrală, dar și departe în interiorul continentului, în habitate din râurile mari.

limbă-de-mare (*Solea solea*)

JACQUES SIX

limbi creole

Limbaj pidgin care a fost stabilit drept limbă natală a unei comunități. O limbă creolă se naște, de obicei, atunci când vorbitorii unei anumite limbi devin, din punct de vedere politic și economic, superiori vorbitorilor unei alte limbi. O formă simplificată sau modificată a limbii din grupul dominant (pidgin), folosită pentru comunicarea dintre cele două grupuri, poate, în cele din urmă, să devină limba nativă a comunității mai puțin influente. Exemplele includ creola vorbită în Sea Island (anterior Gullah, care derivă din engleză), cea vorbită în insulele din Carolina de Sud, creola haitiană (care derivă din franceză) și papiamento (obținută din amestecul de spaniolă și portugheză), vorbită în Curaçao, Aruba și Bonaire.

limbi vest-atlantice

Vezi limbi atlantice

Limbourg, frații ~

(activi cca 1400–1416)

Decoratori de manuscrise flamanzi. Fii de sculptor, cei trei frați – Pol, Herman și Jehanequin de Limbourg – au învățat arta de aurari la Paris, apoi au intrat în slujba ducelui de Berry, pentru care au produs unul dintre cele mai cunoscute manuscrise miniate, o carte de rugăciuni cunoscută sub numele de *Prea bogatele ore ale ducelui de Berry* (Très riches heures du duc de Berry, cca 1410–1416). Dat fiind că frații au lucrat împreună, este dificil să li se diferențieze stilurile individuale. Au sintetizat realizările contemporanilor într-un stil caracterizat prin figuri înalte, aristocrate, cu vestimentație bogată, lungă, curbilinie, și prin peisaje și scene de viață rurală foarte naturaliste. Arta lor a contribuit substanțial la dezvoltarea artei vechi olandeze. Moartea lor concomitentă sugerează că ar fi murit de ciumă.

limbric

Vezi nematode

limerick

Formă cunoscută de versificație scurtă, umoristică, deseori ilogică și licențioasă. Este formată din cinci versuri, cu rima *aabba*, iar metrul dominant este anapestul. Originea termenului limerick este obscură, însă un grup de poeți din districtul Limerick, Irlanda, scriau în sec. XVIII astfel de poezii. Primele colecții în limba engleză datează de pe la 1820. Printre cele mai cunoscute se numără *Cartea absurdului* (Book of Nonsense, 1846), de Edward Lear.

limes

(*în latină*, potecă)

În vechea Romă, fâșie de pământ de-a lungul căreia trupele avansau în teritoriul inamic. A ajuns să însemne drum militar roman de graniță, întărit cu turnuri de observație și forturi. Un exemplu a fost sistemul continuu de fortificații și bariere (lung de 555 km), de-a lungul graniței romane cu Germania și Raetia. Zidul lui Hadrian reprezenta de asemenea un limes. Deși nu erau impenetrabile, limesurile permiteau romanilor să controleze comunicațiile de frontieră și descurajau raidurile inamice. În E și S imperiului, limesurile erau folosite pentru a proteja drumurile caravanelor.

limfă

Fluid albicios care scaldă țesuturile, menținând echilibrul fluidelor și îndepărtând bacteriile. Pătrunde în sistemul vascular printr-o venă aflată sub claviculă, unde ajunge prin intermediul canalelor și ductelor, fiind propulsat în ele mai ales de activitatea musculară. Organele limfatice (splina și timusul) și ganglionii limfatici filtrează

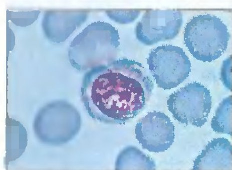
bacteriile și alte particule pe care limfa le preia din țesuturile vasculare. Limfa conține limfocite și macrofage, celule primare ale sistemului imunitar. *Vezi și* sistem limfatic.

Limfjorden

Strâmtoare de-a lungul părții nordice a peninsulei Iutlanda din Danemarca, ce leagă Marea Nordului de Kattegat. Are o lungime de 180 km și constituie un număr de fiorduri punctate de insule. În 1825, Marea Nordului s-a revărsat asupra părții de V, iar pentru a păstra debușeul deschis s-a construit canalul Thyborøn.

limfocită

Tip de leucocită fundamental pentru sistemul imunitar, reglând și participând la imunitatea dobândită. Fiecare dintre ele are pe suprafața sa molecule receptoare care se leagă de un anumit antigen. Cele două tipuri de bază, celulele B și T, provin din celulele stem din măduva osoasă și se deplasează în țesuturile limfoide. Când o celulă B se leagă de un antigen, ea se multiplică pentru a forma o clonă de celule identice. Unele dintre acestea, sub acțiunea celulelor T, se diferențiază în celule plasmatice care produc anticorpi împotriva antigenului. Altele (celulele de memorie) se înmulțesc, asigurând imunitate de durată față de antigen.

Limfocită umană (fotografie la microscop, fază contrast)

MANFRED KAGE – PETER ARNOLD

limfom

Maladie malignă (*vezi* cancer) care își are de obicei originea în ganglionii limfatici sau țesuturile limfoide. Cele două tipuri principale, boala lui Hodgkin și limfomul non-Hodgkin, prezintă fiecare câteva subtipuri. Diagnoza ambelor tipuri necesită o biopsie, de obicei din nodurile limfatice. Limfomul non-Hodgkin poate fi difuz (diseminat) sau nodular (concentrat în noduli); limfomul nodular se dezvoltă în general mai lent.

limforeticulom

Vezi boala Hodgkin

limită

Concept matematic bazat pe ideea de apropiere, folosit mai ales în studiul comportamentului funcțiilor apropiate de valori în care ele sunt nedefinite. De exemplu, funcția $1/x$ nu este definită în $x = 0$. Când valoarea lui x este pozitivă, pe măsură ce x se apropie treptat de 0, valoarea lui $1/x$ începe să crească rapid, apropiindu-se de limita infinit. Acest joc între acțiune și reacție, pe măsură ce variabila independentă se apropie de o valoare dată, este esența ideii de limită. Limitele oferă mijloacele pentru definirea derivatelor și integralelor unei funcții.

limnologie

Subdomeniu al hidrologiei, care se ocupă cu studiul apelor dulcicole, mai ales al lacurilor și iazurilor (atât naturale, cât și artificiale), cercetând aspectele lor biologice, fizice și chimice. François-Alphonse Forel (1841–1912) a întemeiat disciplina în urma studiilor sale asupra lacului Geneva. Limnologia este în mod tradițional strâns legată de hidrobiologie, care se ocupă cu aplicarea principiilor și metodelor fizicii, chimiei, geologiei și geografiei la probleme de natură ecologică.

Limoges, email pictat de ~

Lucrări în email realizate la Limoges, Franța; considerat în general cel mai bun tip de porțelan pictat în email al Europei sec. XVI. Exemplarele timpurii prezintă scene religioase în stil gotic târziu, dar în jur de 1520 au apărut motive ale Renașterii italiene. Pictura în *grisaille* a fost introdusă ulterior. Spre sfârșitul sec. XVI calitatea lucrărilor în email scăzuse simțitor. *Vezi și* Leonard Limosin.

Limoges, porțelan de ~

Porțelan, mai ales servicii de masă, realizat la Limoges, Franța, începând cu sec. XVIII. Faianța obișnuită era produsă aici începând cu 1736, însă producerea de porțelan veritabil sau dur datează din 1771. Fabrica a fost cumpărată în 1784 și atașată fabricii regale de la Sèvres (*vezi* porțelan), iar ornamentele celor două mărci au devenit similare. După 1858, Limoges a devenit un exportator masiv de porțelan pentru SUA, sub numele de Haviland.

Limón, José (Arcadio)

(12.01.1908, Culiacan, Sinaloa, Mexic – 02.12.1972, Flemington, New Jersey, SUA)

Dansator modern și coregraf american de origine mexicană, director-fondator al Companiei José Limón Dance. S-a mutat în SUA la vârsta de 7 ani. A studiat cu Doris Humphrey și Charles Weidman, dansând în cadrul companiei acestora între 1930 și 1940. Și-a fondat propria companie în 1947, cu Humphrey ca regizor artistic. Coregrafia lui sugera expresia dansului modern printr-o structură

Jose Arcadio Limón, 1965

MARTHA SWOPE

limonit din Ironwood, Michigan (stânga) și limonit din Montgomery, Pennsylvania (dreapta)

MUZEUL ÎN AER LIBER DE ISTORIE NATURALĂ DIN CHICAGO; FOTO JOHN H. GERARD/EB INC.

bine definită, exemplificată de opere precum *Pavana Maurului* (Pavane, 1949) și *Missa Brevis* (1958). Compania a efectuat turnee în întreaga lume încă din timpul vieții lui Limón, rămânând activă și după moartea fondatorului.

limonit

Minereu important de fier, oxid feros hidratat, de compoziție variabilă. Deseori maroniu și pământiu, se formează în urma alterării altor minereuri de fier: hidratarea hematitului sau oxidarea și hidratarea sideritului sau a piritei.

Limosin, Léonard

(cca 1505, Limoges, Franța - 1577, Limoges)

Pictor francez. Cel mai talentat membru al unei vestite familii de emailori din Limoges, este cunoscut pentru deosebitul realism al portretelor pictate pe porțelanurile de Limoges. Prima sa lucrare considerată autentică este *Patimile Domnului* (1532), o serie de 18 plăci emailate, inspirate din operele lui Albrecht Dürer. Ulterior, a fost influențat de manieriștii italieni de la Fontainebleau din slujba lui Francisc I, la curtea căruia a fost angajat ca pictor. Limosin este, de asemenea, considerat un talentat pictor în ulei.

Limousin

Regiune istorică și departament din centrul Franței. Cu o suprafață de 16 942 kmp, actualul departament Limousin acoperă aproximativ aceeași arie cu vechea provincie. Populată inițial de triburile galice de lemovici, a fost cucerită de Roma pe la 50 î.Hr. Sub dinastia Carolingienilor, a făcut parte din Aquitania. La căsătoria lui Alienor de Aquitania cu regele englez Henric II (1152), a trecut sub stăpânirea englezilor. Ulterior implicată în conflicte armate între Anglia și Franța, regiunea a fost în cele din urmă anexată coroanei franceze, sub regele francez Henric IV.

Limpopo

Fluviu din Africa de Sud. Izvorând sub numele de râul Krokodil din Witwatersrand, Africa de Sud, curge spre NE, de-a lungul graniței Africii de Sud, apoi spre SE traversând Mozambicul, pentru a se vărsa în Oceanul Indian. Cursul mijlociu al acestui fluviu separă Africa de Sud de Botswana și Zimbabwe. Are o lungime de 1 800 km, însă este navigabil doar 208 km de la coastă. Primul european care l-a observat a fost Vasco da Gama, care i-a numit gura de vărsare Espíritu Santo (1498).

Lin, Maya

(n. 5.10.1959, Athens, Ohio, SUA)

Arhitectă și sculptoriță americană. A devenit celebră atunci când proiectul ei de la Universitatea Yale a câștigat (1981) concursul național Memorialul Veteranilor din Vietnam. Printre următoarele ei proiecte, de o mare varietate, se numără lucrările de la Memorialul Drepturilor Civile, Montgomery, Alabama (1989), și *Masa Femeilor* de la Yale (1993), pe lângă o sculptură de pământ pentru Universitatea Michigan (1994) și un remarcabil ceas transparent, *Timp eclipsat* (Eclip), instalat în tavanul gării Pennsylvania din New York.

Linaceae, familia ~

Familie de plante erbacee (ordinul *Linales*), formată din cca 14 genuri de plante și arbuști răspândiți în toată lumea. Inul face parte din genul *Linum* și este poate cea mai importantă plantă din această familie, fiind cultivat pentru fibrele și uleiul său, dar și ca plantă ornamentală. Speciile de *Reinwardtia* sunt în general arbuști scunzi, crescuți în sere sau în aer liber în regiunile cu climă caldă; *Reinwardtia indica*, inul-galben, se deosebește prin florile sale mari și galbene ce apar în număr mare spre sfârșitul toamnei și începutul iernii.

Linacre, Thomas

(1460, Canterbury, Kent, Anglia - 20.10.1524, Londra)

Medic și umanist englez. Ca asistent la Oxford în 1484, a devenit unul dintre primii susținători ai programului umanist New Learning din Anglia; printre studenții săi s-au numărat Desiderius Erasmus și Thomas Morus. Mulți londonezi importanți au fost pacienții săi, personalități precum Henric VIII, de la care a primit aprobarea în 1518 de a fonda Colegiul Regal de Medici, care stabilea cine să practice medicina în Londra și licenția medici în întregul regat, punând capăt practicării nediscriminate a medicinei de către bărbieri, clerici și alții.

linariță

Plantă erbacee perenă obișnuită (*Linaria vulgaris*), din familia *Scrofulariaceae*, originară din Eurasia și naturalizată pe scară largă

în America de Nord. Planta are frunze asemănătoare inului și flori galbene sau portocalii, cu două buze și un pinten, asemenea florilor de gura-leului.

Lin Biao *sau* Lin Piao

(05.12.1907, Huanggang, provincia Hubei, China – 13.09.1971?, Mongolia?)

Conducător militar chinez, a jucat un rol important în Revoluția Culturală. S-a alăturat Ligii Tineretului Socialist în 1925 și a făcut parte din Expediția spre Nord a lui Chiang Kai-Shek (1926). Când Chiang s-a întors împotriva comuniștilor în 1927, Lin i s-a alăturat lui Mao. În timpul Marșului cel Lung, Lin a devenit legendar pentru șirul de victorii neîntrerupte, câștigând în fața japonezilor în anii 1930 și a naționaliștilor în anii 1940. La începutul anilor 1960, reformarea armatei și îndoctrinarea acesteia pe baza principiilor lui Mao au devenit un model pentru restul societății, iar în timpul Revoluției Culturale Lin a fost numit succesorul lui Mao. Evenimentele ulterioare sunt neclare, dar în septembrie 1971 guvernul chinez a anunțat că Lin a murit într-un accident aviatic deasupra Mongoliei, în încercarea de a fugi din China; moartea lui rămâne un mister.

Lincoln

Oraș, 225 581 loc. (2000), centru administrativ al statului Nebraska, SUA. Fondat în 1859 și denumit Lancaster, a fost redenumit după Abraham Lincoln, atunci când a fost ales capitală (1867). Orașul a fost înregistrat în 1869 și a reprezentat reședința politicianului William Jennings Bryan între 1887 și 1921. Reprezintă un nod feroviar și un centru comercial pentru regiunea agricolă din care face parte. Printre instituțiile sale de învățământ superior se numără Universitatea din Nebraska, Union College și Universitatea Wesleyană Nebraska.

Lincoln *în Antichitate* Lindum

Oraș, 85 616 loc. (2001), reședință a provinciei Lincolnshire, în E Angliei. Lindum a servit drept cetate romană, iar în 71 d.Hr. devenise o așezare a veteranilor retrași din armată. Ulterior, a trecut sub stăpânire daneză, iar în Evul Mediu a reprezentat unul dintre cele mai importante orașe engleze. Henric II a semnat prima constituție a orașului în 1154. Reprezintă centrul comercial al unei regiuni agricole, având și importanță industrială. Catedrala este una dintre clădirile medievale ale orașului, a cărei construcție a început în jurul anului 1075.

MANLEY/SUPERSTOCK/EB INC.

Catedrala din Lincoln, Lincolnshire

Lincoln, Abraham

(12.02.1809, lângă Hodgenville, Kentucky, SUA – 15.04.1865, Washington DC)

Al 16-lea președinte al Statelor Unite, Abraham Lincoln nu doar că se numără printre cei mai de seamă oameni de stat americani, ci numeroși istorici îl plasează și în rândul celor mai de seamă oameni ai tuturor timpurilor. Lincoln a ajuns președinte într-o perioadă de criză, țara fiind la un pas de izbucnirea unui război civil care amenința să despartă Nordul de Sud. Datorită rolurilor de om de stat și de comandant suprem, Lincoln a condus armatele federale spre victorie și a menținut Uniunea. Printre altele, a abolit sclavia din Statele Unite.

Omul Lincoln a devenit deopotrivă și mit. Pe lângă rolul său istoric de salvator al Statelor Unite și de Mare Emancipator *(în engleză, Great Emancipator)* al sclavilor, este celebrat pentru povestea remarcabilă a vieții sale și pentru umanitatea sa fundamentală. Născut într-o cabană, în zona de frontieră, Lincoln și-a croit drumul în viață ajungând în cea mai înaltă funcție a țării. A rămas însă mereu un idealist convins care nu putea fi întors de pe calea cea bună, un om cu o răbdare blândă și curajoasă și un adept al ceea ce el numea „familia omenească".

Totuși, moștenirea lăsată de Lincoln este complexă. Pe parcursul vieții sale, numeroși sudiști l-au considerat distrugătorul libertății și al modului lor de viață. Astăzi, unii istorici conservatori continuă să îl critice pentru că s-a folosit de puterea guvernului național pentru a călca în picioare drepturile statului. Totuși, din punctul de vedere al lui Lincoln, Uniunea trebuia menținută cu orice preț. Țara merita salvată nu doar de dragul ei, ci și pentru că personifica un ideal, idealul autoguvernării. Pasiunea sa ca purtător de cuvânt al democrației este unul dintre elementele-cheie ale farmecului unic și trainic pe care îl exercita atât asupra conaționalilor, cât și asupra oamenilor de pretutindeni.

Familia și primii ani de viață

Primul membru al familiei Lincoln care a ajuns în Statele Unite a fost Samuel Lincoln. Acesta fusese ucenicul unui țesător în Hingham, Anglia. S-a stabilit apoi în Hingham, Massachusetts, în 1637. De

acolo, familia lui s-a dus către sud, spre Virginia, unde, în 1778, s-a născut tatăl lui Abraham, Thomas Lincoln.

Când Thomas avea patru ani, familia s-a mutat în Kentucky. Acolo, indienii i-au ucis tatăl, care era fermier. Thomas a crescut în Kentucky. Nu a mers la școală, dar a învățat meseria de dulgher. A avut destul de mult succes încât să își permită să cumpere ferme. Totuși, nu a strâns o avere considerabilă, deoarece majoritatea terenurilor pe care le-a defrișat erau prea sărace pentru a da recolte bogate.

În 1806, Thomas s-a căsătorit cu Nancy Hanks. Se știe că aceasta s-a născut în Virginia, dar, în rest, nu se cunosc prea multe despre familia Hanks. Nancy era doar un bebeluș când mama sa, Lucy, a dus-o în Kentucky. Nancy s-a căsătorit cu Thomas Lincoln la vârsta de 22 de ani.

Thomas și Nancy s-au stabilit în Elizabethtown, în ținutul Hardin, din Kentucky. Acolo s-a născut primul lor copil, Sarah. În 1808, Thomas a cumpărat o fermă semidefrișată în Sinking Spring, pe râul Nolin, în apropiere de Hodgenville. Plin de speranță, s-a mutat împreună cu familia la această primă fermă a lor – o întindere văluroasă de pământ nu prea fertil.

Copilăria

Abraham Lincoln s-a născut la această fermă, pe 12 februarie 1809. Locul său de naștere a fost o cabană de bârne cu o singură cameră. Podeaua era din pământ bătătorit, iar patul era făcut din prăjini și frunze de porumb. Lumina pătrundea cețoasă prin singura fereastră a cabanei.

În primăvara lui 1811, Thomas Lincoln s-a mutat împreună cu familia la o fermă pe care a cumpărat-o în Knob Creek, la cca 16 km nord est de Sinking Spring. Ulterior, Abraham Lincoln avea să afirme că ferma Knob Creek a fost primul cămin pe care și-l amintea și că a iubit locul acela. Ca toți fermierii de atunci, Abe a învățat să planteze, să culeagă și să depănușeze porumb, să facă focul și să taie lemne. Tot la această fermă s-a născut și cel de al treilea copil al lui Thomas și Nancy, Thomas, care a murit în copilărie.

În decembrie 1816, familia a traversat râul Ohio, înspre regiunile izolate din sud vestul statului Indiana. Pe ultimii câțiva kilometri, Thomas, probabil ajutat de Abe, a trebuit să-și croiască efectiv drum printre copaci și încâlcituri de viță-de-vie sălbatică. Familia Lincoln s-a stabilit în Little Pigeon Creek în ținutul Spencer, la cca 26 km de râul Ohio.

Abe și Sarah l-au ajutat pe tatăl lor să construiască un „cort semiexpus". Era mai degrabă un adăpost din prăjini și scoarță, cu o parte ce dădea înspre un foc aprig. Trebuiau să țină focul aprins zi și noapte. Aveau nevoie de el pentru căldură, gătit și pentru a-și usca hainele și mocasinii udați de zăpadă.

În timp ce restul familiei se înghesuia în șopron de-a lungul iernii înghețate, Thomas și Abe au muncit în fiecare zi la construirea unei cabane de bârne. Abe avea doar opt ani pe atunci, dar era foarte bine dezvoltat pentru vârsta lui și a învățat rapid cum să mânuiască un topor. Au tăiat și au despicat bușteni, după care au umplut spațiile goale cu lut și iarbă. Uneori, băiatul împușca și câte un curcan sălbatic, din moment ce familia se hrănea mai ales cu vânat și puțin porumb. Totuși, nu a devenit un vânător prea grozav, pentru că nu-i plăcea să ucidă. El și Sarah culegeau frăguțe, nuci și fructe sălbatice pentru familie și mergeau peste un 1,5 km pentru a aduce apă de izvor. Totul în jurul lor era sălbăticie pură.

În toamna lui 1818, Nancy Hanks Lincoln a murit de boala de frontieră numită boala laptelui, deoarece consumase lapte de la vaci care păscuseră planta toxică limba-șarpelui. Sarah, pe atunci în vârstă de doar 11 ani, a preluat gătitul și treburile casnice, în timp ce Thomas și Abe defrișau teren pentru fermă.

Un an mai târziu, familia simțea lipsa unei soții și a unei mame. Atunci, Thomas a călărit până în Elizabethtown, Kentucky, și s-a căsătorit cu o văduvă, Sarah Bush Johnston, pe care o cunoștea încă din copilărie. I-a adus pe ea și pe cei trei copii ai ei la cabana de bârne din Indiana.

Abe și sora lui, Sarah, au început repede să își iubească mama vitregă. Aceasta făcea lucrurile pe tăcute. A curățat cabana. L-a pus pe Thomas să construiască o podea de lemn și scaune și să facă un pat pentru salteaua de puf pe care o adusese din Kentucky. Abe și Sarah nu locuiseră niciodată într-o cabană care să semene atât de mult cu o casă. Thomas a început să se descurce mai bine și cu ferma, iar copiii să mănânce și să se îmbrace mai bine. Ulterior, Abe avea să spună despre mama sa vitregă: „A fost cea mai bună prietenă a mea... Îi datorez tot ce sunt mamei mele, care a fost un înger". Sarah Lincoln afirma despre el: „A fost cel mai bun băiat pe care l-am cunoscut. Nu i-am spus niciodată un cuvânt rău. Mintea lui și a mea, cât de puțină ar fi fost ea, păreau să gândească la fel."

Educația

Abe a început să meargă la școală când avea șase ani. Acolo a învățat citirea, scrierea și aritmetica. Cel mai mult îi plăcea să scrie. Ulterior, a mărturisit că exersa scrierea „oriunde și pretutindeni unde se puteau trasa linii". Scria cu cărbune pe spatele unei lopeți de lemn și chiar în praf și în zăpadă.

Deoarece era mult de muncă la fermă, Thomas nu a făcut din educație o prioritate pentru copiii săi. Soția lui, Sarah, l-a încurajat totuși pe Abe să învețe. Ea nu era educată, dar a văzut cât de mult voia Abe să învețe.

Sarah l-a convins pe Thomas să îl trimită pe Abe, în vârstă de 11 ani, la școală. Pe atunci, nu exista un învățător regulat. Dacă se ivea cineva care știa ceva despre un anumit subiect, persoana respectivă îi putea învăța pe băieți și pe fete câteva săptămâni – de obicei iarna, când era mai puțin de lucru la fermă. Ori de câte ori se ținea școala din Pigeon Creek, Abe mergea pe jos 6,4 km până acolo. Nu-i displăcea deloc acest drum lung, neconfortabil, înspre și dinspre școală, deoarece se bucura că poate învăța. Era fascinat de toate materiile.

Abe a spus odată că, pe când era copil, a mers la școală „cu țârâita", când și când. În total, perioada de școlarizare nu a ajuns nici măcar la un an, dar Abe a compensat aceasta prin citit. Pe la 14 ani, Abe citea deseori noaptea, la lumina focului. Vecinii lui și-au amintit ulterior cum străbătea kilometri întregi ca să împrumute o carte. Printre primele cărți pe care le-a citit s-au numărat Biblia, *Fabulele* lui Esop, *Robinson Crusoe* al lui Daniel Defoe și *George Washington*, de Parson Weems.

La 15 ani, Abe era atât de înalt și de puternic, încât lucra deseori ca zilier la alte ferme. De obicei, pe când ara sau despica scânduri, ținea o carte împrumutată sub cămașă, ca să citească în timpul prânzului sau când se odihnea. El spunea: „Lucrurile pe care vreau să le știu se găsesc în cărți. Cel mai bun prieten al meu este cel care îmi va da o carte pe care n-am citit-o".

Barcagiu și „ascultător" prin tribunale

După cină, Abe se plimba deseori pe drumul spre Gentryville și-și petrecea timpul la magazinul din Gentry. Oamenii îl îndrăgeau datorită poveștilor lui amuzante, uneori spuse în dialect. Îi plăcea să imite călători și personaje locale și râdea în hohote, cu capul dat pe spate. Când vorbea, pronunța unele cuvinte așa cum le învățase la granița cu Kentucky.

Tablou înfățișând familia Lincoln la Casa Albă (1862), după moartea lui Willie. Tod stă sprijinit de genunchiul lui Lincoln. Robert, fiul cel mare, stă între tatăl și mama sa

LIBRĂRIA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

În momentele de pauză între îndatoririle pe care le avea la fermă, Abe ajuta la navigarea unui feribot peste râul Ohio, către Kentucky. La 18 ani și-a construit propriul șaland și transporta pasageri prin apele mici, către navele cu aburi de pe râu.

A continuat să învețe mereu lucruri noi. A început să fie interesat de drept. Împrumutând o carte despre legile din Indiana, a studiat-o până noaptea târziu. Mergea kilometri întregi până la cel mai apropiat tribunal ca să-i asculte pe avocați în timpul proceselor. A trecut chiar și granița în Kentucky pentru a lua parte la procese. Fiecare vizită îl învăța mai multe despre metodele avocaților și îi oferea povești noi. Pe tot parcursul vieții de mai târziu, ca avocat, politician și om de stat, a apelat cu istețime la acest izvor bogat de povești pentru a dovedi o opinie legală sau pentru a câștiga publicul de partea sa.

La 19 ani i s-a oferit prima ocazie de a vedea puțin lumea. James Gentry, proprietarul magazinului universal, l-a angajat să cârmească o ambarcațiune cu marfă pe fluviul Mississippi, înspre New Orleans, Louisiana, pe atunci un oraș avut de cca 40 000 de locuitori.

La New Orleans, Abe a asistat pentru prima dată la o licitație de sclavi. La momentul respectiv, sclavia era legală în Statele Unite la sud de râul Ohio. Bărbatul înalt și gânditor s-a cutremurat la vederea sclavilor în lanțuri împinși spre plantații. Ulterior, a spus: „Sclavia m-a chinuit constant".

Lincoln în Illinois

La întoarcerea din New Orleans, Lincoln a lucrat cu jumătate de normă la magazinul lui Gentry și l-a ajutat pe tatăl lui să se pregătească de întoarcerea în Illinois. Ferma

din Indiana nu avusese succes. Peste iarnă, bărbații au construit căruțe și cufere și au făurit juguri și hamuri. În martie 1830, familia și-a început călătoria de 320 km. Lincoln însuși a mânat boii. S-au stabilit pe râul Sangamon, la cca 16 km sud-vest de Decatur, Illinois.

La 21 de ani, Lincoln era gata să-și înceapă viața pe cont propriu. La cei 1,95 m ai săi, era puțin deșirat, dar musculos și puternic. Oamenii observau mai ales priceperea și puterea cu care mânuia toporul. Și-a ajutat tatăl să defrișeze și să îngrădească ferma, apoi, împreună cu un văr, au făcut 3 000 de scânduri pentru a îngrădi și pământul unor vecini. Îndemânarea cu care mânuia toporul în preria din Illinois i-a făcut pe suporterii săi politici să-l poreclească ulterior „rail-splitter" (*în engleză,* despicătorul de lemne).

Sosirea în New Salem

După o iarnă rece și în care a fost bolnav, Thomas Lincoln s-a mutat din nou, cca 160 km spre sud-vest, în ținutul Coles. De data aceasta, Abe n-a mai mers cu el. Era hotărât să-și croiască propriul drum în viață. După o a doua călătorie către New Orleans, ca barcagiu pe mahonă, Lincoln s-a stabilit în New Salem, Illinois, un sat de cca 25 de familii, de pe râul Sangamon, la vreo 32 km nord-vest de Springfield. Aici a locuit șase ani, între 1831 și 1837. Pentru 15 dolari pe lună și o cameră în care să doarmă, s-a ocupat de un magazin și de o moară.

Au apărut repede povești despre Lincoln în perioada în care a locuit în New Salem. Oamenii vorbeau despre onestitatea sa strictă. Cineva a povestit despre cum a străbătut odată 10 km ca să returneze câțiva bănuți unei femei care plătise prea mult pentru mărfurile cumpărate. Ori de câte ori coloniștii cumpărau blănuri, juguri, puști, ceai sau sare, știau că îi plătesc lui „Abe cel cinstit" exact valoarea produsului respectiv. Oamenii îl respectau și pentru dibăcia sa fizică. Pe lângă abilitățile de despicător de lemne, i-a impresionat pe oameni și cu îndemânarea sa de luptător. În meciurile împotriva unor adversari puternici, Lincoln îi arunca deseori peste cap.

Războiul Black Hawk

Când a izbucnit Războiul Black Hawk, în aprilie 1832, Lincoln s-a înrolat ca voluntar. În acest război, un grup de indieni sauk și fox, condus de Black Hawk, a trecut sfidător din Iowa în Illinois, într-o încercare de a revendica pământul pe care li-l luase guvernul. Lincoln a fost ales căpitan al unei companii de carabinieri. Era încântat de onoarea acordată, dar nu știa nimic despre viața militară.

După ce i s-a încheiat termenul de înrolare de 30 de zile, Lincoln s-a înrolat din nou, ca soldat. În total a servit trei luni, dar nu a luptat în nici o bătălie. Ulterior, spunea în glumă că nu văzuse „nici un luptător indian, pe viu" în timpul războiului, dar că „a purtat destule lupte sângeroase cu țânțarii". Totuși, experiența sa din armată – faptul că a luat parte la marșuri lungi și la campanii dure – l-a învățat să privească înțelegător greutățile cu care se confruntau soldații pe câmpul de luptă. Ulterior, când a devenit comandant suprem în timpul războiului civil, a dat dovadă de foarte multă înțelegere față de eșecurile soldaților.

Diverse ocupații

Chiar înainte de declanșarea Războiului Black Hawk, Lincoln a decis să candideze pentru adunarea legislativă a statului Illinois, numită Adunarea Generală. După finalizarea serviciului militar, și-a reluat campania. Într-o circulară expediată votanților, scria: „M-am născut și am rămas în cele mai umile colțuri din lume". Nu a obținut o majoritate de voturi în district, dar popularitatea sa locală i-a adus aproape toate voturile din New Salem.

Între timp, magazinul din New Salem a dat faliment. Lincoln era șomer. S-a gândit să învețe meseria de fierar, dar un alt magazin din New Salem a fost scos la vânzare. Lincoln și partenerul său, William Berry, l-au cumpărat pe credit. Totuși, nici unul dintre ei nu era prea interesat să se ocupe de afacere. Lincoln prefera să-i viziteze pe cei câțiva clienți ai lor ori să citească. După câteva luni, Berry a murit, lăsându-l pe Lincoln cu o datorie de peste 1 000 de dolari. Până la urmă, a înapoiat toți banii, dar i-a luat ani de zile să o facă.

După eșecul ca proprietar de magazin, Lincoln trecea din nou printr-o perioadă grea. În mai 1833, prietenii lui i-au făcut rost de postul de diriginte de poștă în New Salem. Slujba era plătită cu doar 50 de dolari pe an, dar îi lua foarte puțin timp și i-a oferit posibilitatea de a citi toate ziarele pe gratis. A citit fiecare număr și era interesat mai ales de știrile politice. Pentru a-și plăti cazarea și masa, mai tăia și lemne, lucra ca muncitor la moară și ca zilier. De fiecare dată când avea un moment liber citea sau ținea discursuri politice.

În toamna lui 1833, Lincoln a acceptat bucuros postul de topograf teritorial

asistent. Pentru a învăța această muncă, s-a cufundat în cărți despre topografie și matematică. Studiind toată ziua și, uneori, toată noaptea, a învățat topografia în șase săptămâni. Călătorind prin toată regiunea, trasând hărți cu drumuri și orașe, a locuit cu diverse familii și și-a făcut prieteni noi.

Adunarea legislativă de stat

În 1834, prietenii vechi ai lui Lincoln din New Salem și noii prieteni din ținutul Sangamon l-au ales în Adunarea Generală a statului Illinois. L-au reales în 1836, 1838 și 1840. Înainte de începerea primului său mandat, în noiembrie 1834, a împrumutat 200 de dolari ca să-și plătească datoriile mai urgente și să-și cumpere un costum pentru noua lui slujbă.

Când Lincoln a intrat în politică, Andrew Jackson era președinte. Lincoln avea aceeași simpatie ca Jackson și suporterii acestuia față de oamenii de rând. Nu era însă de acord cu părerea lui Jackson cum că guvernul nu ar trebui să se implice în inițiativele economice. Ulterior, el avea să spună că „obiectul legitim al guvernului este să facă pentru o comunitate de oameni orice trebuie făcut", dar că nu poate face totul, sau nu poate face aceasta prea bine, prin el însuși, separat și individual.

Dintre politicienii mai proeminenți ai vremii respective, Lincoln i-a admirat cel mai mult pe Henry Clay și Daniel Webster. Clay și Webster susțineau folosirea puterilor guvernului federal pentru a încuraja afacerile și dezvoltarea resurselor naționale prin intermediul unei bănci naționale, al unui tarif protecționist și al unui program de îmbunătățire a transportului. Lincoln susținea că Illinois și Vestul în sine aveau disperată nevoie de un astfel de ajutor pentru a se dezvolta economic. De la bun început, s-a asociat partidului lui Clay și Webster, partidul Whig.

Lincoln și-a câștigat rapid popularitatea în cadrul adunării legislative. Un reprezentant a spus că Lincoln era „costeliv... dizgrațios... aproape necioplit... și totuși avea un magnetism care l-a făcut un favorit universal". Până la începerea celui de-al doilea mandat al său, devenise un politician iscusit și lider al partidului Whig în Illinois. Un alt membru al partidului a declarat: „Îl urmam; dar el nu urma pe nimeni... Era sărăcia întruchipată, dar independent".

Ca legislator, Lincoln s-a dedicat unui proiect imens de construire a unei rețele de căi ferate, șosele și canale. Ambele partide, cel liberal și cel democrat, s-au alăturat și au aprobat proiectul, dar o recesiune economică le-a întrerupt planurile.

Lincoln le-a mai demonstrat oamenilor și că, deși se opunea sclaviei, nu era un aboliționist – adică nu voia să abolească ori să pună capăt acelei practici. În 1837, adunarea legislativă a introdus rezoluții prin care condamna societățile aboliționiste și apăra sclavia din statele sudice ca fiind „sacră", pe baza Constituției Federale. Lincoln a refuzat să voteze în favoarea acestor rezoluții. Împreună cu un coleg de partid, a elaborat un protest în care declara că sclavia era „fondată pe nedreptate și politică de proastă calitate". Totuși, protestul mai scria și că „răspândirea doctrinelor aboliționiste are tendința să sporească și nu să atenueze aceste rele".

Avocat de prerie

Încurajat de prietenii din adunarea legislativă, Lincoln a decis să devină avocat. Între mandatele sale legislative a împrumutat cărți de drept pentru a studia. A luat o pauză de la studii pentru a lucra ca diriginte de poștă în New Salem și pentru câteva lucrări de topografie. Pe 9 septembrie 1836 și-a primit licența de a practica dreptul.

În 1837, Lincoln a condus campania pentru mutarea capitalei statului de la Vandalia la Springfield. Adunarea legislativă s-a întâlnit acolo abia în 1839, dar, în aprilie 1837, Lincoln părăsise deja New Salem și se mutase în Springfield. Orașul acesta prosper oferea mult mai multe oportunități unui avocat decât New Salem. Și-a strâns puținele averi în desagi și, pe un cal împrumutat, a pornit spre noua capitală.

La numai câțiva ani de la mutarea sa în Springfield, Lincoln își făcuse deja o reputație ca avocat. Câștiga 1 200–1 500 de dolari pe an, într-o vreme când salariul guvernatorului statului era de 1 200 de dolari. A trebuit să muncească din greu. Pentru a-și ocupa timpul, a considerat că este necesar să practice nu doar în capitală, ci și să urmeze Curtea de Justiție în deplasările sale prin tot districtul sau în circuitul său judiciar. În fiecare primăvară și toamnă încăleca pe cal ori se urca în trăsurică și străbătea sute de kilometri prin preria slab colonizată, mergând din reședință în reședință. În fiecare an, era departe de casă aproape șase luni. Majoritatea proceselor erau minore și onorariile, mici.

Totuși, lui Lincoln îi plăcea să străbată acest circuit. Îi plăcea tovărășia celorlalți avocați, îi plăcea să poposească la hanuri de țară și să se delecteze în polemici tăioase în Curte. Oriunde mergea, îi putea face pe jurați și pe cei din sala de tribunal să plângă ori să râdă în hohote. Dar un rol

și mai important în succesul său l-a jucat reputația de om cinstit. Abe cel cinstit (Honest Abe) nu accepta un proces dacă nu credea în nevinovăția sau în drepturile clientului său.

Viața privată

Pe când locuia în New Salem, Lincoln a stat la un han ținut de James Rutledge. Legenda spune că fiica lui Rutledge, Ann, era iubita lui Lincoln și că, după moartea acesteia, în 1835, la vârsta de 22 de ani, el n-a încetat s-o plângă. Legenda pare să se fi născut în urma unei prelegeri ținute de William Herndon, ultimul partener de avocatură al lui Lincoln, la un an de la moartea sa. Totuși, majoritatea istoricilor de astăzi nu sunt convinși că ar fi existat o mare dragoste între Lincoln și Ann Rutledge. La moartea ei, aceasta era logodită cu un prieten al lui Lincoln, John McNamar.

Cu doi ani înainte de moartea lui Ann, Lincoln întâlnise în New Salem o vizitatoare din Kentucky. Numele ei era Mary Owens, fiica bine educată a unui fermier bogat. La un an după moartea lui Rutledge, Lincoln a continuat să-i facă curte lui Owens, dar cu jumătate de inimă. În cele din urmă, aceasta a ajuns la concluzia că Lincoln avea „lipsuri în acele verigi mici care formează lanțul fericirii unei femei". Când, în vara lui 1837, Lincoln a cerut-o în căsătorie, într-un mod puțin cam indecis, ea l-a refuzat.

Odată consacrat ca avocat în Springfield, Lincoln participa la viața socială activă a orașului. Una dintre frumusețile societății era o tânără pe nume Mary Todd. Aceasta venise aici din Lexington, Kentucky, împreună cu sora și cumnatul ei, fiul guvernatorului statului Illinois. La vremea respectivă, Mary avea 21 de ani. Lincoln a întâlnit-o prima dată în iarna lui 1839, la o serată de dans.

Curând, Lincoln petrecea orice clipă liberă cu Mary Todd, care era plină de viață, isteață și neobișnuit de cultivată. Ambii iubeau literatura și poezia, cu precădere operele lui Shakespeare și ale lui Robert Burns. Lui Lincoln îi plăcea să recite pasaje pe de rost. Era, de asemenea, încântat că pe Mary o interesa politica.

Mary Todd era curtată și de Stephen Douglas, un avocat distins, cu care Lincoln avea să poarte ulterior dezbateri dramatice. Familia sa avută, aristocrată era împotriva lui Lincoln, pe care îl considerau „grosolan, necioplit". Mary, ca întotdeauna, știa exact ce voia. Până în primăvară cei doi s-au logodit. Mary era atât de sigură de calitățile remarcabile ale lui Lincoln, încât a prezis că într-o zi avea să fie ales președintele Statelor Unite.

După o serie de confruntări temperamentale, Mary Todd, frumoasa din Kentucky, și Abraham Lincoln, avocatul de țară, s-au căsătorit la 4 noiembrie 1842. Locuiau într-o cameră a tavernei Globe, în Springfield, când s-a născut primul lor copil, Robert Todd, în 1843. Anul următor, Lincoln a cumpărat o casă la marginea orașului. Acolo s-au născut Edward, William și Thomas (Tad) în 1846, 1850 și, respectiv, 1853. Robert Todd a fost singurul dintre copii care a ajuns la maturitate, chiar dacă preferatul lui Lincoln, Tad, a murit după tatăl său. În mare parte, Lincoln a lăsat creșterea copiilor pe seama mamei lor. Aceasta a fost când strictă, când permisivă cu ei.

Casa Lincoln era deseori furtunoasă. Ambii aveau partea lor de vină. Fiind o femeie extrem de sensibilă și de emotivă, care suferea de migrene, Mary cădea des pradă unor accese de furie incontrolabile. Posibil ca, uneori, acestea să fi fost justificate, căci Lincoln era un partener de viață dificil, mai ales din cauza puterii sale enorme de concentrare. Când devenea interesat de o carte sau de o anumită problemă, uita de orice altceva.

Lincoln se culca la orice oră și se trezea la orice oră. Deseori întârzia două sau trei ore la cină și atunci îl surprindea faptul că Mary era supărată pe el că întârziase. Dacă soba din salon se stingea pe când el era cufundat în gânduri, nu observa niciodată frigul. Fără vreun motiv aparent, se adâncea ore întregi, uneori chiar zile întregi în stări tenebroase, de tăcere.

Cu toate acestea, soții Lincoln erau devotați fiilor lor, se bucurau de compania reciprocă și își duceau dorul când erau departe unul de celălalt. Lincoln i-a permis cu răbdare lui Mary să-l învețe despre eleganța socială. Era extrem de nepăsător când venea vorba de ținuta sa și știa că pe Mary o deranjează, deoarece aceasta voia să fie mândră de el, ca tânăr avocat. În fiecare dimineață, înainte să meargă la biroul său de avocatură dezordonat, stătea în pragul ușii și o lăsa să-l inspecteze. Cămașa, pregătită de ea, trebuia să fie curată, cizmele lustruite, costumul și jobenul periate.

Ambilor le plăcea să se distreze. Lincoln nu bea și nu fuma, dar iubea muzica și oamenii. Deși nu îi păsa mai deloc de mâncare și trebuia să fie îndemnat să mănânce, îi plăcea să-și invite prietenii la

cină. Pe măsură ce a prosperat în meserie, împreună cu Mary a organizat dineuri mari și a devenit cunoscut ca o gazdă generoasă și binevoitoare.

Politica națională

În 1847, Lincoln a mers la Washington DC ca reprezentant al statului Illinois. Războiul Mexican era pe atunci în derulare, iar Lincoln era împotriva lui. Discursurile sale împotriva războiului i-au nemulțumit pe susținătorii politici. Știa că aceștia nu îl vor realege.

La sfârșitul mandatului, în 1849, s-a întors la Springfield. A încercat să fie numit în funcția de comisar al Agenției de Cadastru din Washington, dar nu a obținut postul. Ulterior, în același an, i s-a oferit postul de guvernator al Teritoriului Oregon. A refuzat, convins fiind că era un eșec în politică.

Întoarcerea la Drept

Timp de aproximativ cinci ani, Lincoln s-a implicat foarte puțin în politică. Întors la practicarea dreptului, a început din nou să străbată circuitul alături de Curtea de Justiție. Dezvoltarea căilor ferate, mai ales după 1850, a ușurat călătoriile și i-a făcut meseria mai profitabilă.

Lincoln a făcut și lobby pentru Illinois Central Railroad, asistând compania în obținerea unei carte din partea statului, în 1851. De atunci, a fost avocat regulat pentru căile ferate. După ce a apărat cu succes compania împotriva eforturilor ținutului McLean de a impozita proprietatea acesteia, a primit cel mai mare onorariu individual din toată cariera sa legislativă – 5 000 de dolari. (A trebuit să dea în judecată Illinois Central pentru a încasa onorariul.)

Lincoln s-a mai ocupat și de procese pentru alte căi ferate și bănci, pentru companii de asigurare și firme mercantile și producători. Una dintre cele mai bune prestații ale sale în fața baroului a fost un proces în care era implicat podul Rock Island. Acesta era primul pod care traversa fluviul Mississippi, construit pentru a facilita transportul feroviar. Companiile navale s-au opus construirii podului, pe motivul că împiedica navigația pe fluviu. Apărând căile ferate, Lincoln a salvat podul și, într-un sens mai larg, a afirmat dreptul lor de a traversa ape.

Lincoln a avut și procese privind proprietatea industrială și câteva procese penale. Probabil cel mai cunoscut proces a fost cel în care l-a apărat pe Duff Armstrong, un cunoscut, acuzat de crimă. Un martor afirma că îl văzuse pe Duff lovind și ucigând un om în lumina lunii. Lincoln a deschis un almanah, unde se înregistra că, în noaptea respectivă, luna apusese cu mult înainte de încăierarea cu pricina. El a susținut că noaptea fusese prea întunecoasă pentru ca martorul să poată vedea ceva. Cu o pledoarie sinceră și emoționantă, a câștigat achitarea clientului.

Înapoi la politică

În 1854, amenințarea expansiunii sclaviei l-a adus pe Lincoln din nou în politică. El n-a sugerat intervenția în problemele privind sclavagismul în statele în care acesta era deja legal. Totuși, Legea Kansas-Nebraska din 1854 permitea oricărui nou teritoriu să voteze dacă avea să fie sclavagist sau liber, sclavia amenințând astfel să se extindă. Lincoln a ținut o serie de discursuri în care protesta la adresa legii respective.

În 1856 a contribuit la organizarea filialei din Illinois a noului Partid Republican, un partid politic format din oameni care doreau să oprească expansiunea sclaviei. A devenit cel mai important republican din Illinois. Când republicanii l-au nominalizat pe John C. Frémont pentru președinția Statelor Unite, Lincoln a primit 110 voturi pentru nominalizarea sa ca vicepreședinte. Acest fapt l-a adus pe Lincoln în atenția țării.

Republicanii au pierdut alegerile prezidențiale, dar în 1858 Lincoln a câștigat nominalizarea în funcția de senator al statului Illinois. Adresându-se convenției de stat din Springfield, a ținut primul dintre discursurile sale memorabile. A apucat strâns pupitrul și a afirmat încet și ferm: „O casă dezbinată în sine nu poate dăinui. Eu cred că guvernul nu poate rezista, permanent, jumătate sclavagist, jumătate liber. Nu aștept ca Uniunea să se dizolve – nu aștept ca această casă să se prăbușească –, aștept în schimb să înceteze să mai fie dezbinată. Va deveni fie cu totul una, fie cu totul cealaltă."

Adversarul lui Lincoln în alegerile senatoriale a fost Stephen Douglas, democrat și rival politic al lui Lincoln. Douglas candida pentru realegere și sprijinise Legea Kansas-Nebraska. Lincoln l-a provocat la o serie de dezbateri privind sclavia. Chiar dacă l-a copleșit pe Douglas în dezbateri, Lincoln a pierdut alegerile. Rezultatul nu l-a surprins, dar l-a deprimat profund. Totuși, dezbaterile au crescut interesul publicului față de Lincoln și au început să-i clădească o reputație națională.

Înțelegând că este cunoscut la nivel național, prietenii lui Lincoln au căutat să-l nominalizeze din partea Partidului Republican la președinția țării, în 1860. El însuși a muncit neîntrerupt pentru a obține sprijin. Știa ce vrea – să fie președintele Statelor Unite în acea perioadă de criză. Era hotărât să mențină Uniunea. La Convenția Națională a republicanilor din Chicago, a fost nominalizat la al treilea scrutin.

Campanie și alegeri

Partidul Democrat era împărțit, Nordul nominalizându-l pe Stephen Douglas, iar Sudul alegându-l pe John C. Breckinridge. Pe tot parcursul campaniei tumultuoase, Lincoln a stat liniștit în Springfield, îndrumând liderii de partid dintr-un birou improvizat din Capitoliu. Ba chiar își ducea singur corespondența dinspre și înspre oficiul poștal. Pentru a evita controversele și, probabil, dezbinarea republicanilor, nu a ținut nici un discurs politic.

Strategia a funcționat. Pe 6 noiembrie 1860, Lincoln a fost ales al 16-lea președinte al Statelor Unite. A obținut 1 866 452 de voturi, Douglas 1 380 202, iar Breckinridge 847 953. Cel de-al patrulea candidat, John Bell, din Partidul Uniunii Constituționale, a primit 590 901 de voturi. Chiar dacă totalul de voturi pe care le-a obținut Lincoln a reprezentat doar 40% din votul popular, el a câștigat totuși cu o diferență mare în colegiul electoral. Nu a primit nici un vot în regiunile îndepărtate din Sud. Lincoln a fost primul președinte republican. Vicepreședintele său a fost Hannibal Hamlin din Maine.

Statele sudice au început să se alarmeze. Au crezut că un președinte republican nu avea să le respecte drepturile sau proprietatea. Au considerat că secesiunea este singura lor speranță. Secesiunea a început pe 20 decembrie 1860, când Carolina de Sud s-a retras din Uniune. Alte șase state sudice s-au retras înainte ca Lincoln să fie învestit în funcție. Acestea și-au format propriul guvern, intitulându-se Statele Confederate ale Americii.

Pe măsură ce se apropia învestitura lui Lincoln, a crescut numărul amenințărilor cu moartea la adresa lui. Ele nu l-au înspăimântat, dar nimeni nu era mai conștient ca el de pericolul pe care îl presupunea funcția sa într-o perioadă de criză. Luându-și rămas-bun de la prieteni în gara din Springfield, el a spus profetic: „Plec acum, fără să știu când sau dacă mă voi întoarce vreodată, și mă așteaptă o sarcină mai mare decât cea avută de Washington". Autoritățile s-au temut atât de mult de zvonul unui complot de asasinat în Baltimore, încât l-au convins să coboare din tren în Philadelphia. A ajuns în Washington într-o cușetă bine păzită.

Președinția

În discursul inaugural din 4 martie 1861, Lincoln a asigurat Sudul că îi va respecta drepturile, că războiul nu este necesar. El a spus: „Scopul meu... nu este să intervin în instituția sclavagismului în statele în care acesta există deja... În mâinile voastre, conaționalii mei nemulțumiți, și nu în ale mele se află această chestiune importantă a războiului civil... Trebuie să nu fim dușmani."

Cu toate acestea, după nici șase săptămâni, pe 12 aprilie 1861, a început războiul civil, când forțele confederate au deschis focul asupra trupelor Statelor Unite la Fort Sumter. Războiul avea să epuizeze complet administrația lui Lincoln. Președintelui i-a revenit sarcina imensă de a readuce statele rebele în familia națională și de a menține Uniunea.

Conducerea în vreme de război

Lincoln a fost un președinte puternic. La început, gândirea sa cumpănită și răbdarea extraordinară i-au indus în eroare pe membrii cabinetului, care au crezut că este nesigur pe sine. Profitând de experiența ca avocat, el analiza fiecare latură a unei întrebări înainte să dea un răspuns. „Mintea lui acționează încet", spunea un prieten, „dar când se mișcă, se mișcă înainte". Când Lincoln ajungea la o decizie, rămânea ferm pe poziție. Cabinetul său a înțeles repede acest lucru. La un moment dat, toți membrii cabinetului s-au opus planului lui Lincoln. El a zâmbit, a spus „Da" pentru propriul vot, apoi a anunțat calm „Da câștigă". Totuși, Lincoln a rămas flexibil și deschis la idei noi. Dacă o acțiune sau o decizie se dovedea nesatisfăcătoare în practică, era dispus să încerce alta.

După atacul de la Fort Sumter, Lincoln le-a cerut guvernatorilor statelor să trimită soldați voluntari (Virginia și alte trei state din regiunea de sud superioară au răspuns aderând la Confederație). Apoi, Lincoln a instaurat o blocadă a porturilor sudice. Acestea au fost primele decizii importante pe care le-a luat în calitate de comandant suprem al armatei și al marinei. Dar avea în continuare nevoie de un plan strategic și de un sistem de comandă care să îl aplice.

La începutul războiului, lui Lincoln i-a fost greu să găsească generali capabili să conducă forțele unioniste. În ce privește

cabinetul, le-a acordat generalului George B. McClellan și altora șansa de a-și dovedi abilitățile. Când McClellan a continuat să amâne atacul asupra forțelor Confederate, Lincoln a spus mânios: „E cam încet". A continuat să-l îndemne pe McClellan să avanseze. McClellan însă l-a ignorat.

La scurt timp după aceea, Lincoln a considerat că trebuie să preia chiar el conducerea. A citit tot ce-a putut despre știința militară și a întreprins numeroase călătorii pe câmpul de luptă. Uneori, îi lua cu el și pe Mary Lincoln și pe cel mai tânăr fiu al lor, Tad, pentru a ridica moralul trupelor. Până când a găsit generali competenți, a condus el însuși o mare parte din strategia pentru armată și marină.

În cele din urmă, Lincoln a căutat un general de seamă în Vest. A admirat Campania de la Vicksburg a lui Ulysses S. Grant din Mississippi, care împărțise Confederația în două. Imediat după predarea de la Vicksburg (din 4 iulie 1863), i-a adresat lui Grant o „recunoaștere plină de mulțumire pentru serviciul aproape inestimabil" pe care acesta îl adusese țării.

În martie 1864, Lincoln l-a avansat pe Grant în gradul de general-locotenent și i-a dat comanda tuturor armatelor federale. În sfârșit, Lincoln găsise un om care putea dirija ofensiva coordonată, de mare anvergură, pe care o gândise el. Grant a fost doar unul dintre membrii, chiar dacă unul important, unei structuri de comandă superioară pe care o elaborase Lincoln. Aceasta i-a inclus și pe secretarul de război Edwin M. Stanton, și pe șeful de stat major Henry W. Halleck. Lincoln însuși a supravegheat totul, în calitate de comandant suprem.

Lincoln a făcut și greșeli în modul în care a condus războiul. Pe ansamblu însă, a fost un comandant suprem de succes. Cu fiecare an, a devenit tot mai eficient ca lider pe timp de război. Realizările sale sunt cu atât mai remarcabile, cu cât îi lipseau pregătirea și experiența militară. Cu toate acestea, în cea mai mare parte a războiului, majoritatea ziarelor și oamenilor au criticat aspru politicile lui Lincoln. Nu s-a apărat niciodată, convins fiind că face ceea ce este bine pentru Uniune.

Războiul amar, tragic l-a înconjurat pe Lincoln chiar și în Washington, la Casa Albă. Companii de pușcași patrulau peste tot și instalau cazărmi chiar și în impunătoarea Cameră de Est. În fiecare zi, secretarele îi aduceau mesaje de pe câmpul de luptă, iar el încerca să găsească soluții la probleme. Cel mai greu era să citească și să audieze petiții de clemență pentru soldații condamnați la moarte pentru dezertare sau pentru neîndeplinirea sarcinilor. La un moment dat, aproape epuizat, a spus trist: „În patru ani, am avut de rezolvat mai multe cazuri de viață sau de moarte decât toți ceilalți care au stat pe scaunul acesta la un loc. Nimeni nu înțelege tristețea din sufletul meu." Ori de câte ori găsea cel mai mic pretext, ordona grațierea soldatului în cauză.

Proclamația de emancipare

Lincoln a fost profund devotat cauzei libertății personale. Totuși, ca președinte, a ezitat inițial să adopte o politică aboliționistă. Ezitarea sa a avut câteva motive. Atunci când a fost ales, afirmase că nu avea să intervină în sclavie. Era preocupat de posibilele dificultăți generate de încorporarea a cca patru milioane de afro-americani, odată eliberați, în viața socială și politică a țării.

Mai presus de orice, Lincoln simțea că trebuie să păstreze statele de graniță sclavagiste în Uniune. S-a temut că un program aboliționist le-ar împinge înspre Confederație. În august 1862 a scris: „Obiectivul meu principal în această luptă este să salvez Uniunea, nu să salvez sau să distrug sclavia. Dacă aș putea salva Uniunea fără să eliberez un sclav, aș face-o; și dacă aș putea s-o salvez eliberând toți sclavii, aș face-o iarăși; și dacă aș putea s-o salvez eliberând o parte din sclavi și lăsându-i pe alții în pace, aș face și asta."

Totuși, Lincoln știa că subiectul sclaviei trebuia rezolvat, dacă Statele Unite, fondate pe principiile libertății și ale drepturilor egale pentru toți oamenii, aveau să reziste ca țară. A înțeles că Uniunea trebuia păstrată ca o națiune liberă, dacă se dorea succesul unei conduceri democratice în întreaga lume.

Pe măsură ce acest sentiment aboliționist se întețea, Lincoln a elaborat un plan pentru emanciparea sau eliberarea sclavilor. Conform propunerii sale, statele trebuiau să elibereze sclavii. Procesul de emancipare avea să fie unul treptat. Proprietarii de sclavi urmau să fie compensați, împărțind costurile cu guvernul federal. Persoanele de culoare eliberate aveau să fie colonizate în afara Statelor Unite. Congresul a probat planul, dar statele de graniță sclavagiste l-au respins. În plus, puțini lideri afro-americani erau de acord ca oamenii lor să fie trimiși în străinătate.

Lincoln a continuat să spere în eventualul succes al planului său gradual. Totuși,

a adoptat o măsură destul de diferită, elaborând o altă propunere. Cabinetul său a aprobat emiterea noii proclamații după următoarea victorie unionistă. Vara lui 1862 a trecut fără nici o victorie. Apoi, în 17 septembrie, forțele unioniste au oprit avansarea armatelor confederate la Antietam, în Maryland.

Pe 22 septembrie 1862, Lincoln a pus în circulație proclamația preliminară. Aceasta promitea libertatea sclavilor din orice stat confederat care nu se întorcea în Uniune în anul respectiv. Când Sudul l-a ignorat, a emis Proclamația de emancipare finală, la 1 ianuarie 1863. A fost un moment decisiv, care a transformat războiul dintr-o luptă de menținere a Uniunii într-o cruciadă pentru libertatea umană.

Lincoln a justificat Proclamația de emancipare ca pe o exercitare a puterilor președintelui în timpul stării de război. Totuși, până și el s-a îndoit că aceasta cădea într-adevăr în sfera sa de autoritate în baza Constituției. În lipsa unei confirmări suplimentare a libertății lor, după război, sclavii eliberați de proclamație putea fi înrobiți din nou. Dar s-a luat o măsură suplimentară. În 1865, Lincoln a impus Congresului să aprobe al 13-lea Amendament al Constituției, care scotea în afara legii sclavia în Statele Unite.

Discursul de la Gettysburg

În iulie 1863, armatele unioniste au oprit înaintarea forțelor confederate la Gettysburg, Pennsylvania. A fost singura bătălie care s-a dat pe pământ nordist.

Pe 19 noiembrie 1863, câmpul de luptă a fost declarat cimitir național. Vorbitorul principal a fost Edward Everett, un orator cunoscut. Lincoln a fost invitat „să adreseze câteva remarci potrivite". Și-a scris și rescris discursul, încercând să-l facă cât mai perfect posibil.

Mulțimea a ascultat două ore discursul lui Everett. Apoi, Lincoln s-a ridicat încet, și-a pus ochelarii, a aruncat o privire la o bucățică de hârtie, după care și-a rostit alocuțiunea cu vocea sa clară, ascuțită. În mai puțin de trei minute și-a terminat Discursul de la Gettysburg cu următoarele cuvinte: „... fie ca acești morți pe care-i onorăm să ne învețe devotamentul față de cauza pentru care și-au dat ultima măsură a devotamentului lor – să hotărâm cu încăpățânare că ei nu vor fi murit în zadar – pentru ca această națiune, sub Dumnezeu, să aibă parte de o nouă naștere a libertății – și că guvernarea poporului de către popor, pentru popor, nu va pieri de pe fața pământului".

Lincoln a considerat discursul un eșec, la fel ca majoritatea ziarelor de atunci. Doar câțiva au recunoscut în el unul dintre cele mai nobile discursuri ținute vreodată. Everett i-a scris: „Aș fi bucuros dacă m-aș putea flata că m-am apropiat la fel de mult de ideea centrală a ocaziei în două ore, cum ați făcut dvs. în două minute".

Politica în vreme de război

Pentru a câștiga războiul, Lincoln avea nevoie de sprijinul politicienilor și al publicului. Prin urmare, și-a dedicat o mare parte din timp și atenție politicii, încercând să dobândească sprijinul cât mai multor oameni. Din fericire pentru cauza unionistă, Lincoln a fost un președinte cu abilități politice rare. Știa cum să-i abordeze pe politicieni și cum să le vorbească pe limba lor. Avea talent în a aplana neînțelegerile personale și a păstra loialitatea politicienilor care nu erau de acord unii cu ceilalți.

Democrații din Nord au continuat să i se opună lui Lincoln și războiului. Câțiva „democrați pacifiști" au colaborat chiar cu inamicul. Când avea de-a face cu oameni suspectați de trădare, Lincoln își autoriza uneori generalii să efectueze arestări arbitrare. Le-a permis generalilor să suspende câteva ziare, chiar dacă numai pe perioade scurte. A considerat că trebuia să permită sacrificarea temporară a anumitor libertăți garantate prin Constituție pentru a menține Uniunea și, prin urmare, pentru a menține Constituția în ansamblul ei.

Ținând cont de pericolele vremii, Lincoln era destul de liberal în modul în care și-a tratat adversarii politici și presa. Nu a fost nicidecum un dictator, așa cum l-au acuzat deseori criticii. Cu toate acestea, faptul că a suspendat anumite libertăți civile i-a deranjat pe democrați, pe republicani și chiar pe unii membri ai propriului cabinet.

În cadrul Partidului Republican, Lincoln se confrunta cu diviziuni și rivalități personale care i-au provocat tot atâtea necazuri ca democrații. El și majoritatea membrilor celorlalte partide erau în mare de acord în ce privea scopurile lor economice. Cu aprobarea sa, republicanii au legiferat părțile esențiale ale unui program pe care Lincoln îl susținuse încă din zilele sale ca membru al Partidului Whig. Printre acestea s-au numărat un tarif protecționist, un sistem bancar național și subvenții federale pentru îmbunătățiri interne, cu precădere pentru construirea unei căi ferate spre coasta Pacificului. Totuși, republicanii nu

erau de acord când venea vorba despre modul de dirijare și scopurile războiului.

Cea mai mare problemă o reprezenta „reconstrucția" Sudului. Pe măsură ce armatele federale recucereau statele sudice, președintele și Congresul au elaborat planuri de a le readuce în cadrul Uniunii. La sfârșitul lui 1863, Lincoln a propus „planul său de 10%". Acesta prevedea că un guvern de stat putea fi restabilit dacă 10% din votanții statului respectiv au depus jurământ de loialitate față de Statele Unite. Unii republicani, numiți radicali, au respins propunerea lui Lincoln. Aceștia considerau că președintele este prea indulgent cu statele rebele. Republicanii radicali au elaborat un proiect de lege mai strict, pe care președintele l-a respins.

Realegerea

În 1864, republicanii l-au nominalizat pe Lincoln pentru realegere. La fel ca în 1860, Lincoln a fost strategul-șef al propriei campanii. A participat la administrarea biroului de vorbitori republicani și a sfătuit comitetele de stat în ce privea tacticile de campanie. De asemenea, a făcut tot posibilul ca să le permită cât mai multor soldați și marinari să voteze.

Totuși, când a sosit momentul alegerilor, în noiembrie 1864, Lincoln era aproape extenuat de povara războiului și de durerea provocată de moartea fiului său, Willie, la Casa Albă. Peste tot citea sau auzea doar critici la adresa lui și a generalilor săi. A pregătit un memorandum pentru cabinetul său, prevăzând înfrângerea în alegeri. Poporul, totuși, l-a susținut și l-a reales, cu Andrew Johnson ca vicepreședinte.

Când Lincoln și-a ținut al doilea discurs inaugural, pe 4 martie 1865, se întrezărea deja sfârșitul războiului. Lincoln era nerăbdător să le ureze statelor sudice bun venit înapoi în Uniune și să le ușureze cât mai mult reintegrarea. Chiar el a spus: „Cu răutate față de nimeni, cu milă față de toți, cu fermitate în bine, atât cât Dumnezeu ne permite să înțelegem ce înseamnă binele, haideți să luptăm pentru a ne finaliza munca; să legăm rănile națiunii, să purtăm de grijă celor care au luptat și văduvelor și orfanilor rămași în urma lor, să facem totul pentru a obține și prețui o pace dreaptă și de durată între noi și cu toate națiunile".

Victoria și moartea

O lună și ceva mai târziu, pe 9 aprilie 1865, generalul Robert E. Lee a predat armata confederată generalului Ulysses S. Grant. Pe 11 aprilie, drapelul Statelor Unite a fluturat peste Fort Sumter, unde începuse războiul.

Pentru a sărbători încheierea războiului, Lincoln i-a dus pe Mary și pe doi oaspeți la Teatrul Ford, în seara de 14 aprilie. În timpul celui de-al treilea act al piesei *Vărul nostru din America* (Our American Cousin), John Wilkes Booth, un tânăr actor adept al sclavagismului și simpatizant al Confederației s-a strecurat în loja prezidențială și l-a împușcat pe Lincoln în cap. Booth a sărit apoi pe scenă și, fluturând un pumnal, a reușit să scape. A fost împușcat pe 26 aprilie, într-un hambar de tutun din Virginia, când soldații și detectivii l-au înconjurat și au incendiat hambarul.

Soldații l-au transportat pe președintele inconștient vizavi, la cea mai apropiată reședință, o pensiune. Acolo a murit, fără să-și mai recapete cunoștința, la 7.22 dimineața. Era în data de 15 aprilie, 1865 – la 28 de ani de când părăsise New Salem. La moartea Marelui Emancipator, secretarul de război Stanton a spus încet: „Acum aparține veșniciei". Un tren funerar a transportat corpul neînsuflețit al președintelui înapoi spre Springfield, Illinois, unde a fost îngropat în cimitirul Oak Ridge. Memorialul Lincoln din Washington, District of Columbia, i-a fost dedicat în 1922.

Lincoln, Benjamin

(24.01.1733, Hingham, Massachusetts, SUA – 09.05.1810, Boston)

Ofițer revoluționar american. După ce a servit în miliția din Massachusetts (1755–1776), a fost numit general-maior al Armatei Continentale. În funcția de comandant al forțelor din Sud (1780), a fost obligat să se predea împreună cu cca 7 000 de soldați, în urma victoriei britanice de la Charleston, Carolina de Sud. Eliberat într-un schimb de prizonieri, a contribuit la campania din Yorktown (1781). A fost numit secretar de război (1781–1783). A comandat forțele de miliție care au înăbușit Rebeliunea Shays (1787). Între 1789 și 1809, a fost colector de taxe al portului Boston.

Lincoln, Centrul pentru Arte Interpretative ~

Complex cultural placat în travertin, în partea vestică a Manhattanului (1962–1968), construit de un colectiv de arhitecți condus de Wallace K. Harrison (1895–1981). Clădirile, așezate în jurul unei piețe cu o fântână arteziană, găzduiesc Metropolitan Opera, opera orașului New York, Filarmonica din New York, New York City Ballet și Școala Juilliard. Harrison însuși a proiectat clădirea Operei Metropolitane,

iar Eero Saarinen, pe cea a teatrului Vivian Beaumont. Teatrul Statului New York, proiectat de Philip Johnson, cuprinde o fațadă clasică și un foaier de patru etaje. Johnson a reconstruit, de asemenea, aula Avery Fisherr (reședința Filarmonicii din New York), concepută inițial de către Max Abramovitz, pentru a corecta deficiențele acustice și a îmbunătăți spațiile foaierului.

Lincoln-Douglas, Dezbaterile ~

Serie de șapte dezbateri între candidatul republican Abraham Lincoln și senatorul democrat Stephen A. Douglas, desfășurate în cadrul campaniei senatoriale din Illinois, în 1858. Erau centrate pe tema sclaviei și a extinderii ei în teritoriile vestice. Lincoln a criticat sprijinul lui Douglas pentru suveranitatea populară și Legea Kansas-Nebraska, în timp ce Douglas l-a acuzat pe Lincoln că duce o politică radicală de egalitate rasială și dezmembrare a Uniunii. Douglas a câștigat alegerile, însă poziția lui Lincoln împotriva sclaviei și remarcabilul său talent oratoric l-au făcut o personalitate importantă în tânărul Partid Republican.

Lincolnshire

Provincie, 646 646 loc. (2001), în E Angliei. Este așezată de-a lungul Mării Nordului, de la estuarul Humber până la estuarul Wash; reședința se află la Lincoln. Locuită încă din timpuri preistorice, regiunea s-a dezvoltat în perioada colonizării romane. Ulterior, a fost constituit regatul anglo-saxon Lindsey. Influența daneză s-a răspândit și ea prin intermediul satelor întemeiate de scandinavi. Izolată geografic, rămâne o regiune predominant agrară. Turismul s-a dezvoltat de-a lungul coastei.

Lind, James

(1716, Edinburgh, Scoția – 13.07.1794, Gosport, Hampshire, Anglia)

Chirurg și medic de marină scoțian. În urma observării miilor de cazuri de scorbut, tifos și dizenterie, împreună cu condițiile care le cauzau, a publicat *Un tratat despre scorbut* (A Treatise on Scurvy, 1754), într-o epocă în care scorbutul ucidea mai mulți marinari britanici decât războaiele. A recomandat administrarea de citrice și de sucuri bogate în vitamina C marinarilor aflați în călătorii de durată, practică folosită de danezi de aproape două secole. Când această practică a fost instituită pe deplin în 1795, scorbutul a dispărut „ca prin minune" din rândul marinarilor. Lind a sugerat, de asemenea, deparazitarea navelor și folosirea vaselor-spital și a introdus distilarea apei de mare pentru băut.

Lind, Jenny *născută* Johanna Maria

(06.10.1820, Stockholm, Suedia – 02.11.1887, Malvern, Worcestershire, Anglia)

Soprană suedeză. A devenit primadona Operei Regale din Stockholm la vârsta de 18 ani. Studiul din 1841 cu Manuel García (1805–1906) i-a corectat deficiențele datorate suprasolicitării vocale. Cariera ei s-a extins în Germania, apoi la Viena și Londra, unde a cucerit publicul. Reputația europeană a artistei a atras atenția lui P. T. Barnum, care i-a aranjat un turneu american (numind-o „privighetoarea suedeză"), în care a lansat multe tehnici de publicitate moderne. L-a părăsit pe Barnum în 1851, reîncepând să cânte în Europa, deși mult mai rar. În ultimii săi ani a trăit și a predat în Anglia.

Lindbergh, Charles A(ugustus)

(04.02.1902, Detroit, Michigan, SUA – 26.08.1974, Maui, Hawaii)

Aviator american, a realizat primul zbor fără escală deasupra Oceanului Atlantic. A părăsit universitatea pentru a se înrola în școli militare de aviație, devenind pilot de poștă în 1926. A obținut sprijinul unor oameni de afaceri din St. Louis pentru a concura pentru premiul unui zbor între New York și Paris, iar în 1927 monoplanul *Spirit of St. Louis* a realizat zborul în 33½ ore, devenind imediat un erou în America și Europa. În 1929 s-a căsătorit cu scriitoarea Anne Morrow (1906–2001), care avea să-i fie ulterior copilot și navigator. În 1932 copilul lor a fost răpit și ucis, crimă care a atras atenția întregii lumi. S-au mutat în Anglia pentru a scăpa de publicitate, iar în 1940, în urma criticilor aduse pledoariilor sale pentru neutralitatea Americii în Al Doilea Război Mondial, s-a întors în SUA. În timpul războiului, Lindbergh a fost consilier al companiilor Ford și United Aircraft. După război a ocupat postul de consultant pentru Pan American Airways și Departamentul de Apărare al SUA, pe lângă diverse poziții în numeroase comitete și camere aeronautice. În 1953 a scris lucrarea *Spiritul lui St. Louis* (The Spirit of St. Louis), pentru care a primit Premiul Pulitzer.

Charles A. Lindbergh în fața avionului său, *Spirit of St. Louis*, 1927

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Lindisfarne *sau* Insula Sfântă

Mică insulă istorică, situată la 3 km de coasta engleză a Northumbriei. A devenit un centru religios în 635 d.Hr., când Sf. Aidan a fondat aici o mănăstire și o biserică. În 875 d.Hr. a fost abandonată din cauza pericolului atacurilor daneze, dar în 1082 mănăstirea a fost reîntemeiată și a supraviețuit până la dizolvarea mănăstirilor, ordonată de către Henric VIII. Manuscrisul *Evangheliilor din Lindisfarne* (cca 696–698 d.Hr.) este unul din cele mai reușite manuscrise cu anluminuri ale epocii. S-ar putea ca actuala biserică parohială din Lindisfarne să ocupe chiar locul unde se afla inițial mănăstirea Sf. Aidan.

Lindisfarne, Evangheliile din ~

Versiune sub formă de manuscris miniat a celor patru Evanghelii, produsă în sec. VII d.Hr. pentru mănăstirea din insula Lindisfarne. Cartea a fost proiectată și realizată de către Eadfrith, care va deveni episcop de Lindisfarne în 698 d.Hr. Anluminurile sunt realizate în stilul irlandezo-saxon. *Evangheliile din Lindisfarne* (acum la Biblioteca Britanică) prezintă fuziunea unor elemente irlandeze, clasice și bizantine. *Vezi și* Cartea din Kells.

Lindsay, Howard

(29.03.1889, Waterford, New York, SUA – 11.02.1968, New York)

Dramaturg și producător american, cunoscut pentru colaborarea sa cu Russel Crouse (1893–1966). Lindsay și-a început cariera ca actor, regizor și dramaturg, iar Crouse, născut în Findlay, Ohio, era jurnalist înainte să fie reuniți de producătorul Vinton Freedley, pentru a scrie librete pentru musicalurile de succes ale lui Cole Porter *Orice e bun* (Anything Goes, 1934) și *Roșu, arzător și albastru* (Red, Hot and Blue, 1936). Cea mai populară piesă a lor, *Viața cu tata* (Life with Father, 1939), a rulat mai mult de șapte ani și rolul principal era jucat de Lindsey. Au produs *Arsenic și dantelă veche* (Arsenic and Old Lace, 1940) și ulterior au scris libretele pentru *Starea Uniunii* (State of the Union, 1945, Premiul Pulitzer), *Cheamă-mă, doamnă* (Call Me, Madam, 1950) și *Sunetul muzicii* (The Sound of Music, 1959).

Lindsay, (Nicholas) Vachel

(10.11.1879, Springfield, Illinois, SUA – 05.12.1931, Springfield)

Poet american. În tinerețe a făcut călătorii prin țară, încercând să reînvie poezia ca formă de artă orală a oamenilor obișnuiți. S-a bucurat de recunoaștere amplă odată cu *Generalul William Booth intră în Rai* (General William Booth enters into Heaven, 1913), lucrare despre fondatorul Armatei Salvării. Operele sale sunt marcate de ritmuri puternice, imaginație lucidă și rime îndrăznețe, exprimând un patriotism înflăcărat, pasiune pentru democrația progresistă și o viziune romantică asupra naturii. Printre culegerile sale de versuri se numără *Ritmuri de schimbat pe pâine* (Rhymes to Be Traded for Bread, 1912), *Congo* (1914) și *Privighetoarea chineză* (The Chinese Nightingale, 1917). Lui i se datorează descoperirea operei lui Langston Hughes. Depresiv și instabil în ultimii ani, s-a sinucis, otrăvindu-se.

Line, Insulele ~

Lanț de insule în centrul Oceanului Pacific, la S de insulele Hawaii. Se întind de-a lungul a 2 600 km și acoperă o suprafață de 500 kmp. În cadrul grupului nordic, insula Teraina (Washington) și atolii Tabuaeran (Fanning) și Kiritimati (Christmas) aparțin republicii Kiribati, pe când reciful Kingman, atolul Palmyra și insula Jarvis sunt teritorii americane. Kiribati stăpânește, de asemenea, grupul central (insulele Malden și Starbuck) și grupul sudic (insulele Vostock și Flint și atolul Caroline).

lingam

În hinduism, falus, simbol al zeului Shiva și al puterii de procreație. Confecționate din lemn, pietre prețioase, metal sau piatră, lingamurile reprezintă principalele obiecte de venerație în templele lui Shiva și în altarele de familie de pe tot cuprinsul Indiei. Venerarea lingamurilor datează cel puțin din sec. I–II d.Hr. Yoni, simbolul organului sexual feminin, formează deseori baza unui lingam erect, sugestie că principiile masculin și feminin împreună

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR BRITISH MUSEUM

Lingam din gresie, cca 900 d.Hr.; British Museum

reprezintă totalitatea existenței. Lingamul este venerat cu ofrande de flori, apă, fructe, frunze și orez; se pune accent mai ales pe puritatea produselor și pe curățenia credinciosului.

lingayat

Membru al unei secte hinduse care-l venerează pe Shiva ca zeu unic. Secta este foarte răspândită în S Indiei. Adepții săi poartă acest nume (*în hindi*, purtători de lingam), de la micile lingamuri purtate de bărbați și femei pe un colier în jurul gâtului. Credința lor într-o singură zeitate și principiul *bhakti* (devoțiune) – ca formă de cunoaștere intuitivă și dragoste pentru Dumnezeu – relevă influența lui Ramanuja. Ei îl resping pe Brahma și autoritatea Vedelor; împotrivirea lor față de căsătoria copiilor și maltratarea văduvelor au anticipat mișcările de reformă socială din sec. XIX.

Lingayen

Golf la Marea Chinei de Sud, pe coasta de NV a insulei Luzon din Filipine. La intrare, golful măsoară 42 km, având o lungime totală de 56 km. Are mai multe insule, dintre care cea mai mare este insula Cabbaruyan. A fost scena operațiunilor de debarcare japoneze și americane în Al Doilea Război Mondial.

lingcod

Specie (*Ophiodon elongatus*) foarte răspândită de pește comercial din familia *Hexagrammidae*, ordinul *Scorpaeniformes*, exclusiv marin, întâlnit de-a lungul coastei pacifice din America de Nord. Este un animal de pradă vorace, cu o gură mare și dinți asemănători caninilor. Pescuitul lui se practică atât la scară mare, cât și ca agrement; pot ajunge la o lungime de 1,5 m. Prezintă aripioare înotătoare și cozi foarte bine dezvoltate. Carnea, deși are o culoare verzuie, este considerată foarte bună de mâncat.

lingou

Formațiune de metal de o anumită mărime, turnată sub formă de bară, de placă sau de foaie, pentru a fi ușor depozitată, transportată și prelucrată într-un produs finit sau semifinit. Termenul desemnează și matrița în care se toarnă metalul. Lingourile de oțel au mărime variabilă, de la mici blocuri paralelipipedice care cântăresc câteva kilograme până la bucăți uriașe, octogonale, cu o masă mai mare de 500 de tone.

lingua franca

Limbă folosită în comunicarea dintre două sau mai multe grupuri care au limbi native diferite. Poate fi o limbă standard – de ex., engleza și franceza sunt deseori folosite în diplomația internațională, iar limba swahili este folosită de către vorbitorii multor limbi locale din E Africii. O lingua franca poate fi și un pidgin (limbă stricată), cum ar fi pidginul melanezian, foarte folosit în S Pacificului. Termenul lingua franca (*în latină*, limbă francă) a fost folosit pentru prima dată pentru a denumi un pidgin bazat pe franceză și italiană, creat în zona mediteraneeană. *Vezi și* creolă.

lingvistică

Studiu al naturii și structurii limbii. Lingviștii folosesc în cercetarea limbilor tehnici sincronice (descriind o limbă așa cum exista într-o anumită epocă) sau diacronice (urmărind dezvoltarea limbii de-a lungul istoriei). Filozofii greci ai sec. V î.Hr., care au dezbătut originile limbii umane, au fost primii occidentali interesați de teoria lingvistică. Prima gramatică grecească completă, scrisă de Dionysos Thrax în sec. I î.Hr., a fost un model pentru gramaticienii romani, ale căror lucrări au condus la gramaticile vernaculare ale Evului Mediu și ale Renașterii. Odată cu dezvoltarea lingvisticii istorice în sec. XIX, Ferdinand de Saussure a fondat școala structuralistă de lingvistică, care analiza vorbirea efectivă pentru a cerceta structura profundă a limbajului. În anii 1950, Noam Chomsky a contestat tehnica structuralistă, susținând că lingvistica trebuie să studieze cunoașterea inconștientă a limbii de către vorbitorii nativi (competență), nu limbajul produs efectiv de ei (performanță). Abordarea lui generală, cunoscută ca gramatică generativă, a fost larg estimată în deceniile ulterioare ca teorie extinsă standard, ca abordare a principiilor și parametrilor și ca program minimal. Alte teorii gramaticale dezvoltate începând cu anii 1960 au fost gramatica structurii generalizate a frazei, gramatica lexical-funcțională, gramatica relațională și gramatica cognitivă. Accentul pus de Chomsky pe competența lingvistică a influențat puternic dezvoltarea unor științe înrudite, cum ar fi psiholingvistica și neurolingvistica. Alte domenii înrudite sunt lingvistica antropologică, lingvistica computațională, lingvistica matematică, sociolingvistica și filozofia limbajului.

lingvistică computațională

Folosire a calculatoarelor digitale în cercetarea lingvistică. Cele mai simple exemple sunt folosirea calculatoarelor pentru a scana texte și a realiza instrumente de

lucru cum ar fi listele de cuvinte, numărătorile de frecvență și concordanțele. De la mijlocul anilor 1950 până la mijlocul anilor 1960, cercetătorii au făcut progrese considerabile în realizarea de programe pentru traducerea automată și accesarea informației. Lingvistica computațională teoretică se ocupă de teoriile formale despre cunoștințele lingvistice, care au ajuns astăzi la un nivel de complexitate ce poate fi gestionat doar prin utilizarea unor calculatoare performante. Lingvistica computațională aplicată se axează pe rezultatele practice ale modelării utilizării limbajului uman.

lingvistică istorică

Ramură a lingvisticii care studiază schimbările de fonetică, gramatică și semantică în timpul evoluției unei limbi, reconstruind stadii mai vechi și dezvăluind dovezi ale influenței altor limbi. Rădăcinile acestei științe se găsesc în scrierile medievale despre etimologie și în studiul comparativ al limbilor greacă și latină, realizat în timpul Renașterii. Abia în sec. XIX au apărut metode științifice de analiză lingvistică, care au condus la dezvoltarea lingvisticii istorice ca disciplină de studiu. O influență deosebită au exercitat-o mai ales neogramaticienii, grup de lingviști germani care au analizat corespondențele de sunete în limbile indo-europene. În sec. XX metodele lingvisticii istorice au fost extinse la alte grupuri de limbi.

linia internațională de schimbare a datei

Axă imaginară între Polul Nord și Polul Sud, care separă în mod arbitrar fiecare zi calendaristică de următoarea. Corespunde în mare parte celui de-al 180-lea meridian, dar deviază spre E prin strâmtoarea Bering pentru a evita divizarea Siberiei, îndreptându-se apoi spre V pentru a include insulele Aleutine și Alaska. La S de Ecuator, se produce o altă deviație spre E pentru a li se permite anumitor grupuri de insule să se afle în aceeași zi cu Noua Zeelandă. Linia de schimbare a datei este consecința folosirii universale a unor sisteme orare dispuse în așa fel încât amiaza locală să corespundă aproximativ momentului în care Soarele traversează meridianul local de longitudine. *Vezi și* oră standard.

Liniar A *și* Liniar B

Sisteme liniare de scriere, folosite de civilizațiile egeene din timpul mileniului II î.Hr. Exemple de Liniar A, formă de scriere silabică (în care un caracter reprezintă o întreagă silabă) de la stânga la dreapta, datează din anii 1850–1400 î.Hr. Limba scrisă în Liniar A rămâne necunoscută. Liniarul B, adaptat după Liniarul A, a fost împrumutat de la civilizația minoică de către grecii micenieni, probabil în jurul anului 1600 î.Hr., și folosit la scrierea dialectului grecesc micenian. Exemple ale sistemului de scriere Liniar B au fost găsite pe tăblițe de ceramică și vase datând din cca 1400–1200 î.Hr. Aceste texte reprezintă cele mai vechi forme cunoscute de greacă. Scrierea Liniar B a fost descifrată ca fiind grecească în 1952, de către Michael Ventris și John Chadwick.

linie de asamblare

Dispunere industrială a mașinilor, echipamentelor și muncitorilor pentru realizarea fluxului continuu în cadrul operațiunilor prin care se realizează producția în serie. Linia de asamblare este concepută prin stabilirea secvențelor de operațiuni de producție, atât a fiecărui component, cât și a produsului finit. Se caută cele mai simple și mai scurte mișcări ale materialului, fără intersectări sau reveniri. Sarcinile de muncă, numărul mașinilor și ratele de producție sunt programate astfel încât toate operațiunile executate pe linia de asamblare să fie compatibile. Liniile de asamblare automate (*vezi* automatizare) sunt constituite în întregime din mașini coordonate de alte mașini și sunt utilizate în industriile cu foc continuu, cum ar fi rafinăriile de petrol, fabricile de produse chimice și multe dintre uzinele constructoare de motoare de automobile. *Vezi și* Henry Ford; piese de schimb; taylorism.

linie de curent

În mecanica fluidelor, traiectorie a particulelor imaginare suspendate în fluid și transportate de el. În curgerea staționară, deși fluidul este în mișcare, liniile de curent sunt fixe. Acolo unde acestea se aglomerează, viteza fluidului este relativ mare; acolo unde ele se distanțează, fluidul este relativ liniștit. *Vezi* curgere laminară; curgere turbulentă.

Liniile Aeriene de Est

Vezi Easter Airlines Inc.

Linkletter, Art(hur Gordon)

(n. 17.07.1912, Moose Jaw, Saskatchewan, Canada)

Realizator american de origine canadiană de emisiuni de radiodifuziune. A prezentat spectacolul de varietăți *House Party* (1943–1967), care implica audiența în concursuri și diferite activități spontane; a

creat popularul spectacol *Copiii spun lucruri trăsnite* (Kids Say the Darndest Things). A găzduit o altă producție care implica participarea audienței, numită *People Are Funny*, la radio (1943–1959) și televiziune (1954–1961).

Linné, Carl von

(23.05.1707, Råshult, Småland, Suedia – 10.01.1778, Uppsala)

Botanist și explorator suedez. A studiat botanica la Universitatea Uppsala și a explorat Laponia suedeză înainte de a călători în Olanda, pentru a studia medicina (1735). Acolo a devenit primul care a formulat principiile pentru definirea genurilor și speciilor organismelor, realizând un sistem uniform (*vezi* nomenclatura binară). Sistemul lui Linné era bazat mai ales pe părțile florilor care tind să rămână neschimbate de-a lungul evoluției. Deși era artificial, valoarea unui astfel de sistem a fost dată de faptul că a permis studenților să localizeze cu rapiditate o plantă în cadrul unei categorii. Linné nu numai că a sistematizat regnurile vegetale și animale, dar a supus clasificării și domeniul mineralogiei; a scris, de asemenea, un studiu despre maladiile cunoscute la timpul respectiv. Manuscrisele, ierbarul și colecțiile sale sunt păstrate de către Societatea Linné din Londra. Printre lucrările sale se numără *Sistemul naturii* (Systema Naturae, 1735), *Fundamente botanice* (Fundamenta Botanica, 1736) și *Speciile plantelor* (Species Plantarum, 1755).

Carl von Linné, portret de Alexander Roslin, 1775; Svenska Porträttarkivet, Stockholm

SVENSKA PORTRÄTTARKIVET, STOCKHOLM

linoleum

Material cu care se acoperă podelele, cu o suprafață fină, făcută dintr-un amestec de ulei oxidat de semințe de in, rășini și alte substanțe (pigmenți, lianți, filer), aplicate pe o suprafață de postav sau de pânză. Linoleumul este flexibil, călduros, nu este afectat de temperaturile obișnuite ale podelei și nu arde cu ușurință. Este întărit special pentru a rezista zgârieturilor și nu este afectat de grăsimi, uleiuri sau solvenți organici.

linotip

Nume de marcă înregistrată pentru un echipament de culegere tipografică la care caracterele sunt în metal tipografic ca un rând întreg, și nu individual (ca la mașinile monotip). A fost brevetat în 1884 de către Ottmar Mergenthaler. În prezent a fost aproape în totalitate înlocuit de fotoculegere. La linotip, o tastatură este folosită pentru a compune fiecare rând de text. Rândurile produse de mașină sunt bucăți dreptunghiulare de metal tipografic (aliaj de plumb, antimoniu și cositor) cu caractere în relief, imagine în oglindă a liniei tipografice dorite. După turnarea metalului fierbinte, rândul tipografic, răcit în scurt timp cu aer, este plasat într-un baston pentru a fi introdus în poziția potrivită în forma de presă pregătită.

linșaj

Execuție a unui presupus infractor de către o mulțime, fără ca acesta să beneficieze de judecată, sub pretenția administrării dreptății. Implică uneori torturarea victimei și mutilarea cadavrului. Linșajul s-a produs deseori în condiții de tulburări sociale. Termenul provine de la numele lui Charles Lynch, un locuitor al statului Virginia care a condus un tribunal neoficial pentru a pedepsi pe loialiști în timpul Revoluției Americane. În SUA, a fost larg folosit împotriva negrilor în perioada de reconstrucție a Sudului, deseori pentru a-i intimida pe alți negri, împiedicându-i să-și exercite drepturile civile.

linte

Mică legumă anuală (*Lens esculenta*) și semințele ei în formă de lentilă, comestibile și bogate în proteine. Una dintre cele mai vechi legume cultivate, reprezintă o sursă bogată de vitamina B, fier și fosfor. De origine neclară, lintea este larg cultivată în Europa, Asia și Africa de Nord; deși mai puțin întâlnită în emisfera vestică, includerea ei în dieta obișnuită este în creștere. Cu o înălțime de 15–45 cm, planta are frunze compuse și flori de un albastru pal. Frunzele și tulpina sunt folosite ca furaj pentru animale.

Linux

Sistem de operare pentru calculatoare digitale, liber și gratuit. Creat de Linus Torvald din Finlanda, de la care își trage și numele, și modificat de sute de programatori din întreaga lume, prima variantă a sistemului Linux a fost lansată în 1994. Sistem efectiv multiutilizator, multitasking, Linux are facilități (de ex. memorie virtuală, biblioteci protejate, management al memoriei, comunicații TCP/IP) întâlnite anterior doar la calculatoarele mainframe.

Are reputația unui sistem sigur, rapid, cu o securitate sporită. Poate fi instalat pe computere personale, dar și pe cele mult mai performante. Codul sursă este deschis oricui; totuși, unele companii vând pachete de produse Linux. Deși deseori propus ca alternativă la Windows, Linux a devenit popular mai mult ca un sistem de operare pentru rețele de calculatoare pentru firme și servere web.

linx

Denumire comună pentru cele trei specii de feline de pădure cu coada scurtă (genul *Lynx*), întâlnite în Europa, Asia și N Americii de Nord. Linxul-nord-american este considerat o specie aparte (*Felis canadensis)*. Linxul are picioare lungi, labe mari, urechi îndoite, tălpi acoperite cu păr și cap lat, scurt. Blana animalului, care formează un colier des în jurul gâtului, este roșcată spre crem, pătată cu maroniu și negru. Blana groasă și moale de iarnă a fost folosită în industria vestimentară. Măsoară între 80–100 cm în lungime, fără coada de 10–20 cm, și atinge o înălțime la umăr de cca 60 cm. Cântărește între 10–20 kg. Nocturni și tăcuți cu excepția perioadei de împerechere, lincșii sunt solitari sau trăiesc în grupuri mici. Sunt buni înotători și cățărători, se hrănesc cu păsări, mamifere mici și ocazional cu căprioare. Unele populații din anumite regiuni sunt considerate pe cale de dispariție.

Lin Yutang *sau* Lin Yü-t'ang

(10.10.1895, Longxi, provincia Fujian, China – 26.03.1976, Hong Kong)

Scriitor chinez. Fiu de preot prezbiterian, a studiat în SUA și Europa. În 1932 a înființat o revistă satirică în stil occidental, care s-a bucurat de un mare succes, reprezentând un tip de publicație complet nou în China; la scurt timp după debutul editorial, a introdus alte două publicații. Scriitor prolific atât în chineză, cât și în engleză, a realizat prima sa carte în limba engleză *Țara mea și poporul meu* (My Country and My People) în 1935. Începând cu 1936, a trăit mai ales în SUA. A mai scris lucrări ca *Înțelepciunea Chinei și a Indiei* (The Wisdom of China and India, 1942), cărți despre istoria și filozofia chineză, pe lângă apreciate traduceri în engleză ale capodoperelor chineze.

Linz *în Antichitate* Lentia

Oraș, 183 504 loc. (2001), în partea nord-central a Austriei. Așezat pe Dunăre, la V de Viena, și pe traseul feroviar direct între Marea Baltică și Adriatica, a fost inițial o fortăreață romană. Important centru comercial medieval, era renumit pentru expozițiile și târgurile din sec. XV. A suferit distrugeri majore în Al Doilea Război Mondial. Este în prezent un centru cultural și reședința Universității Johannes Kepler.

Lin Zexu *sau* Lin Tse-hsü

(30.08.1785, Houguan, provincia Fujian, China – 22.11.1850, Chaozhu, provincia Guangdong)

Important savant și oficial chinez al dinastiei Qing, considerat erou național pentru opoziția sa împotriva britanicilor, înaintea Războiului Opiului dintre Marea Britanie și China (1839–1842). Lin a trecut de cel mai înalt sistem de examinare chinez și a intrat în Academia Hanlin și în guvern. În urma sugestiilor pe care le-a făcut împăratului privind înlăturarea comerțului cu opiu, Lin a fost numit comisar imperial și trimis la Canton pentru a se ocupa direct de problemă. Campania lui a avut un succes atât de mare, încât britanicii, ca răzbunare pentru eliminarea afacerilor cu opiu, au devastat mari părți din S Chinei, iar Lin a fost demis. Și-a ocupat cu loialitate postul din exil, apoi a fost în scurt timp rechemat pentru îndatoriri importante. A murit pe drum, în încercarea de a contribui la înăbușirea Rebeliunii Taiping.

Lion

Golf la Marea Mediterană, de-a lungul coastei sudice a Franței, de la granița cu Spania la Toulon. Porturi importante din golf sunt Marsilia și Sète.

Lions Club, Asociația Internațională ~

Organizație civilă ce servește interese generale ale colectivității. Cea mai mare organizație mondială de acest fel. A fost fondată în 1917 la Dallas, în Texas, SUA, pentru a promova ideea de respect și generozitate între popoarele lumii și pentru a susține o bună guvernare, spirit cetățenesc și un interes activ pentru bunăstarea civică, socială, economică și morală. Printre activitățile clubului se numără proiecte generale pentru bunăstarea comunităților, ajutor pentru nevăzători, promovarea cunoașterii și sprijin pentru ONU. Cluburile Lions sunt prezente acum în cca 190 de țări.

lipan

Denumire comună pentru cele câteva specii de pești (genul *Thymallus*) asemănători cu păstrăvul, care trăiesc în apele reci și limpezi de munte, în Eurasia și N Americii de Nord. Lipanii au culoarea purpurie-argintie și ajung la cca 40 cm lungime. Au solzi relativ mari, gura mică cu dinți slabi și o înotătoare dorsală în formă de pânză

de corabie, viu colorată. Se hrănesc mai ales cu insecte și se înmulțesc în ape puțin adânci, primăvara. Poluarea râurilor a dus la scăderea populațiilor acestor pești foarte apreciați pentru gustul lor excelent.

Lipare, Insulele ~ *sau* Insulele Eoliene

Grup insular vulcanic, în Marea Tireniană. Așezat lângă coasta nordică a Siciliei, cuprinde șapte insule importante și câteva insulițe, totalizând o suprafață de pământ de 88 kmp. Principalele insule sunt Alicudi, Eilcudi, Lipari, Panarea, Salina, Stromboli și Vulcano, ultimele două fiind vulcani activi. Grecii credeau că insulele sunt casa zeului Eol (Aeolus), regele vânturilor. Au fost populate încă din Neolitic și au fost stăpânite pe rând de greci, cartaginezi, romani, sarazini, normanzi și aragonezi.

Lipatti, Dinu

(19.03.1917, București, România - 02.12.1950, Geneva, Elveția)

Pianist și compozitor român. Născut într-o familie de muzicieni – tatăl violonist amator, mama pianistă –, a fost din copilărie îndrumat și susținut de nașul său de botez, George Enescu, care i-a recunoscut și cultivat înclinațiile muzicale. A studiat cu Florica Musicescu, de la care a primit o solidă educație artistică. După Conservatorul din București, și-a continuat studiile la École Nationale de Musique, invitat de Alfred Cortot, și a luat lecții cu Paul Dukas, Nadia Boulanger și Charles Munch. A început să concerteze în 1936 și, odată cu Al Doilea Război Mondial, a revenit la București pentru a-l acompania pe George Enescu. În 1943 a devenit profesor de pian la Conservatorul din Geneva. A murit la doar 33 de ani, atins de maladia Hodgkin. S-a afirmat ca interpret de nivel mondial al marii literaturi pentru pian (Chopin, Schumann, Grieg) și a compus piese de muzică simfonică (*Șătrarii; Concertino în stil clasic; Simfonia concertantă pentru două piane și orchestră*) și muzică de cameră (*Fantezie pentru pian, vioară și violoncel*; *Trei dansuri românești*).

Dinu Lipatti

Lipă, Elisabeta *născută* Elisabeta Oleniuc

(n. 26.10.1964, Siret, Suceava, România)

Canotoare română, maestră emerită a sportului. Cariera sa competițională a marcat primul succes important la Jocurile Olimpice de la Los Angeles, California (1984). Pe un parcurs competițional care a traversat șase olimpiade a obținut cinci medalii de aur, două de argint și una de bronz, și a fost de 25 de ori campioană a României. Federația Internațională de Canotaj (FISA) a declarat-o cea mai bună canotoare din lume în 2000. Ca recunoaștere a cariei sale excepționale și a comportamentului sportiv exemplar, în 2008 aceeași federație i-a acordat medalia Thomas Keller, cea mai înaltă distincție conferită de FISA și considerată un „premiu Oscar" al canotajului. După încheierea cariei competiționale (2004) a devenit comisar de poliție și ulterior chestor (grad echivalent celui de general) în cadrul Ministerului Administrației și Internelor.

Lipchitz, (Chaim) Jacques

(10.08.1891, Druskininkai, Lituania, Imperiul Rus - 26.05.1973, Capri, Italia)

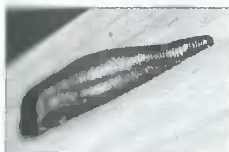
Sculptor francez de origine lituaniană, cu o bogată activitate în SUA. Format ca inginer la Vilnius, a optat ulterior pentru sculptură, în urma mutării la Paris (1909). Inițial, a adoptat un stil cubist. Prin 1925 a început să creeze o serie de lucrări cunoscute drept „transparente", bronzuri curbilinii precum *Harpistul* (1928), plasate în spații deschise și care aveau să exercite o influență majoră asupra evoluției sculpturii din următorul sfert de secol. După ce s-a stabilit în apropiere de New York (1941), a realizat opere masive ca *Rugăciunea* (1943) și *Belerofon îmblânzindu-l pe Pegas* (1966).

lipidă

Denumire comună pentru mai multe tipuri de compuși organici grași și insolubili în apă, prezenți în toate organismele vii. Una dintre cele trei mari clase de substanțe chimice din compoziția alimentelor și a celulelor vii, lipidele conțin de două ori mai multă energie (calorii) pe unitate de greutate decât celelalte două clase, proteinele și glucidele (carbohidrați). Ele includ grăsimi și uleiuri comestibile (de ex. untul, uleiul de măsline, uleiul de porumb), care sunt mai ales trigliceride; fosfolipide (de ex. lecitina), importante în structura și metabolismul celulei; ceară animală sau vegetală și sfingolipide, substanțe complexe, care se găsesc în diferite țesuturi din creier și din sistemul nervos. Caracteristica definitorie a unei substanțe lipidice fiind insolubilitatea în apă, colesterolul și steroizii înrudiți, carotenoidele (*vezi* caroten), prostaglandinele și diferiți alți compuși pot fi, de asemenea, clasificați drept lipide.

lipitoare

Vierme anelid (*vezi* anelide) din clasa *Hirudinea* (cca 300 de specii cunoscute), cu o mică ventuză care înconjoară gura situată la extremitatea anterioară și o ventuză mare la extremitatea posterioară. Speciile variază de la dimensiuni mici până la cca 20 cm lungime. Lipitorile trăiesc de obicei în ape dulci sau pe uscat. Unele specii sunt prădătoare, altele se hrănesc cu deșeuri organice, iar altele sunt parazite. Lipitorile acvatice se pot hrăni cu sângele peștilor, al amfibienilor, al păsărilor și mamiferelor sau pot consuma melci, larve de insecte și viermi. Substanțe din saliva lipitorii anesteziază zona rănită, dilată vasele de sânge și împiedică coagularea sângelui. Unele specii au fost folosite de secole de medici pentru drenarea sângelui. Hirudina, extrasă din lipitoarea medicinală europeană, este folosită în medicină ca anticoagulant.

lipitoare (*Hirudo medicinalis*)

lipițan

Rasă de cai ușori, numită după herghelia imperială austriacă de la Lipizza, în apropiere de Trieste, fostă posesiune austro-ungară. Obținerea rasei, care are șase varietăți, datează din 1580. Caii lipițani au spate lung, gât scurt, gros, măsoară 152–164 cm înălțime și cântăresc 450–585 kg, fiind de obicei de culoare gri. Unii sunt întâlniți în țări care au făcut inițial parte din Austro-Ungaria; un număr mic a fost exportat în SUA. Cei mai cunoscuți sunt caii formați la Școala Spaniolă de Echitație de la Viena.

lipoproteină

Compus organic din clasa celor care conțin atât lipide (grăsimi), cât și proteine. Pot fi solubile (cele din gălbenușul de ou și din plasma sangvină) sau insolubile (cele din structura membranelor celulare) în apă sau soluții apoase. Lipoproteinele din plasma sangvină constituie modul de transport al colesterolului, substanță altfel insolubilă. Lipoproteinele cu densitate joasă (LDL) transportă colesterolul de la ficat, unde acesta este produs, la celule, unde este utilizat; lipoproteinele cu densitate înaltă (HDL) pot transporta excesul de colesterol înapoi la ficat, unde acesta este descompus și eliminat. Colesterolul legat de LDL este responsabil pentru formarea depunerilor de pe pereții interiori ai arterelor (*vezi* arterioscleroză), care pot conduce la afecțiuni coronariene, angină pectorală, atac de cord sau accident vascular cerebral. Colesterolul legat de HDL nu formează astfel de depuneri, eliminând sau reducând, de fapt, depozitarea lor în artere.

Lippe

Fost stat german. Era așezat între Pădurea Teutoburgică și râul Weser, iar capitala sa era Detmold. Domeniu feudal în timpurile medievale, a devenit comitat în sec. XVI. Împărțirile dinastice din sec. XVII au condus la două comitate, Lippe și Schaumburg-Lippe. În 1720 a fost transformat în principat. Membru al Confederației Germane în 1815, a devenit parte din Imperiul German (1871) și din Republica de la Weimar (1918). În 1947, a fost încorporat în Renania de Nord–Westfalia.

Lippe

Râu în V Germaniei. Izvorând din marginea vestică a Pădurii Teutoburgice, străbate un curs vestic de 250 km, apoi se varsă în Rin, în apropiere de Wesel. Folosit odinioară la transportul de cărbune, lemn și produse agrare, în prezent aprovizionează cu apă sistemul de canale al regiunii Ruhr.

Lippi, Filippino

(1457, Prato, Republica Florența – 18.04.1504, Florența)

Pictor italian. După moartea tatălui său, Fra Filippo Lippi, când Filippino avea 12 ani, a intrat în atelierul artistului Sandro Boticelli și a preluat multe trăsături ale stilului acestuia. Una dintre cele mai importante lucrări în care s-a implicat a fost completarea frescelor din capela Brancacci a bisericii Santa Maria del Carmine din Florența (cca 1485–1487), operă rămasă neterminată la moartea lui Masaccio. Cel mai cunoscut tablou al său este *Viziunea Sfântului Bernard* (piesă de altar, cca 1480). Frescele ornamentale semnate de el pentru capela Carafa în biserica Santa Maria sopra Minerva, Roma (1488–1493), și cele din capela Strozzi, în catedrala Santa Maria Novella, Florența (completate în 1502), au anticipat manierismul toscan al sec. XVI.

Lippi, Fra Filippo

(1406, Florența – 08/10.10.1469, Spoleto, Statul Papal)

Pictor italian. În 1421 a devenit călugăr carmelit la Santa Maria del Carmine din Florența, unde Masaccio avea să înceapă în scurt timp decorarea cu fresce a Capelei Brancacci. Lippi însuși a pictat fresce în biserică, sub influența lui Masaccio, apoi

Madona și Pruncul împreună cu doi îngeri, tablou de Fra Filippo Lippi, cca 1465; Galeria Uffizi, Florența

ALINARI—ART RESOURCE/EB INC.

a părăsit mănăstirea (1432). În 1434, se găsea în Padova, însă s-a întors la Florența în 1437, sub protecția familiei Medici, fiind ales să execute lucrări pentru biserici și așezăminte religioase. Picturile sale *Madona cu Pruncul* (1437) și *Buna Vestire* (cca 1442) prezintă un stil matur, caracterizat prin căldura cromatică și atenția asupra efectelor decorative. Unii critici de mai târziu au văzut în Lippi un spirit narativ care a reflectat viața epocii sale și a tradus în termeni cotidieni idealurile Renașterii timpurii. În 1456, în timpul unei lucrări la un așezământ clerical din Prato, a fugit cu una dintre călugărițe, Lucrezia Buti. Cuplul a fost ulterior dezlegat de legămintele de călugărie ale fiecăruia și li s-a permis să se căsătorească, din această căsătorie născându-se pictorul Filippino Lippi. Fostul călugăr carmelit s-a întors adesea la Prato, iar frescele din catedrală sunt printre cele mai mari realizări ale sale.

Lippmann, Walter

(23.09.1889, New York, New York, SUA - 14.12.1974, New York)

Comentator de presă și autor american. Educat la Harvard, a devenit redactor la tânăra revistă *New Republic* (1914–1917). Ideile lui l-au influențat pe Woodrow Wilson, iar el a luat parte la negocierile care au culminat cu Tratatul de la Versailles. După ce a editat publicația reformistă *World* în 1931, s-a mutat la *New York Herald-Tribune*, unde și-a început rubrica *Astăzi și mâine*; aceasta a devenit foarte populară și i-a adus lui Lippmann două Premii Pulitzer (1958, 1962), făcându-l să devină unul dintre cei mai respectați analiști politici din lume. Printre cărțile sale se numără *Prefață la politică* (A Preface to Politics, 1913) și *Opinia publică* (Public Opinion, 1922). Alte opere sunt *Publicul fantomă* (The Phantom Public, 1925) și *Societatea bună* (The Good Society, 1937).

lipsă (carență) de calciu

Ingerare sau metabolizare deficitară a calciului, principalul element component al oaselor și dinților. Metabolismul său este reglat de vitamina D, de fosfor și hormoni (*vezi* glandă paratiroidă). Calciul prezent în sânge are rol în contracția musculară, în transmiterea impulsurilor nervoase, coagularea sângelui, producerea laptelui, secreția hormonală și în funcționarea enzimelor. În varianta cronică, această carență poate duce la osteoporoză sau osteomalacie (subțierea oaselor) și poate contribui la apariția hipertensiunii și a cancerului de colon. Lipsa acută de calciu (hipocalcemia), care este mai degrabă o consecință a unei probleme de metabolism decât a unei alimentații necorespunzătoare, provoacă senzația de amorțire a membrelor, furnicături, dureri musculare puternice și spasme.

Lipset, Seymour Martin

(n. 18.03.1922, New York, New York, SUA)

Sociolog și cercetător politic american. A absolvit colegiul în New York și a obținut doctoratul la Universitatea Columbia, unde a predat ulterior (1950–1956). În timp ce preda la Universitatea Berkeley din California (1956–1966), a fost și director al Institutului de Studii Internaționale Berkeley (1962–1966). A început apoi să predea la Universitățile Harvard, Stanford și George Mason. Numeroasele sale cărți despre structura claselor, partidele politice și comportamentul elitelor au contribuit semnificativ la studiile comparative de politică.

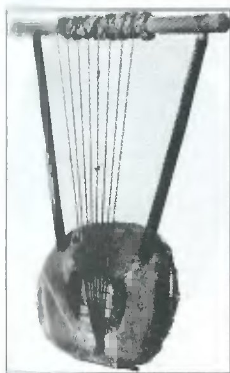
Lipton, Sir Thomas J(ohnstone)

(10.05.1850, Glasgow, Scoția - 02.10.1931, Londra, Anglia)

Comerciant britanic, a înființat compania de ceai Lipton. Născut din părinți irlandezi, a deschis o mică băcănie în Glasgow, afacere care s-a extins într-un lanț de magazine în toată Marea Britanie. Pentru a asigura o aprovizionare ieftină, Lipton a cumpărat plantații de ceai, cafea și cacao în Ceylon, pe lângă ferme de fructe, fabrici de gem și brutării în Anglia. În 1898, afacerea a fost organizată în cadrul companiei Lipton, Ltd. A fost numit cavaler în același an, iar în 1902 a devenit baronet.

liră

Instrument muzical cu coarde, alcătuit dintr-un corp de rezonanță cu două brațe și o bară transversală, de care sunt fixate coardele întinse din rezonator. Instrumente similare lirei existau în Sumer înainte de 2000 î.Hr. Existau două tipuri de lire grecești, kithara și lira. Lira avea un corp rotunjit și un spate curbat – deseori o carapace de țestoasă – și o burtă din piele. Era instrumentul amatorilor;

Liră rotundă est-africană; Muzeul Pitt Rivers, Oxford

MUZEUL PITT RIVERS

profesioniștii foloseau mai complicata kithara. În Grecia antică lira era atributul lui Apollo și simboliza înțelepciunea și stăpânirea de sine. În Europa medievală au apărut noi tipuri de lire care, asemenea kitharei, aveau o cutie de rezonanță, deși legătura lor cu lirele Antichității clasice nu este cunoscută. Lirele Africii răsăritene moderne reflectă probabil răspândirea vechiului instrument prin intermediul Egiptului.

Liri

Râu din centrul Italiei. Izvorăște de lângă Cappadocia și curge spre S și SE prin munții Apenini. Adunând cursul mai multor râuri, se îndreaptă apoi spre SV, pentru a se vărsa în Marea Tireniană, în apropiere de Minturno. Are o lungime de 158 km. În Al Doilea Război Mondial, valea râului Liri a fost invadată de Aliați, în înaintarea lor spre Roma.

Lisabona *în portugheză* Lisboa

Oraș, 556 797 loc. (2001), capitala Portugaliei. Cel mai important port la mare și orașul cel mai mare al țării, este așezat pe râul Tejo (Tag), aproape de gura lui de vărsare în Oceanul Atlantic. S-a aflat sub stăpânire romană începând cu 205 î.Hr.; Iulius Caesar a transformat orașul în municipiul numit Felicitas Iulia. Stăpânit de o serie de triburi barbare începând cu sec. V d.Hr., a fost cucerit de mauri în sec. VIII d.Hr. Cruciații conduși de Afonso I au pus stăpânire pe oraș în 1147, iar în 1256 a devenit capitală. A prosperat ca unul dintre cele mai importante centre comerciale europene, în sec. XIV–XVI. Unul dintre cele mai puternice cutremure din istorie a lovit Lisabona în 1755, omorând 30 000 de oameni. A urmat un proces de reînnoire urbană la o scară neegalată. În 1998, Lisabona a găzduit Expoziția Universală (Expo 1998). Reprezintă un important centru industrial, comercial, administrativ și educațional. Este orașul natal al lui Luis Camões.

Lisburn

Oraș, 42 110 loc. (1991), reședința districtului Lisburn (populația estimată în 2001: 108 694 loc.), Irlanda de Nord. Așezat pe râul Lagan, la SV de Belfast, a fost un sătuc (Lisnagarvey), înainte ca englezii, scoțienii și galezii să se stabilească acolo în anii 1620, ca parte din planul de colonizare a Ulsterului. Ulterior, așezarea a atras țesători francezi, care au introdus războaiele de țesut olandeze și au reorganizat industria țesăturilor de in a Ulsterului: orașul este și azi un important centru de producție pentru țesături din in. Districtul a fost înființat în 1973.

Li Shaojun

(sec. II î.Hr.)

Alchimist chinez. A fost primul care a susținut că scopul suprem al daoiștilor este atingerea statutului de *xian*, înțelept nemuritor, fiind responsabil de mare parte din conținutul mistic al gândirii populare daoiste. Afirmând că are o vârstă de câteva secole, a câștigat încrederea marelui împărat Wudi, din dinastia Han, convingându-l că ar putea deveni nemuritor dacă se roagă lui Zao Jun (figură mistică chineză, care producea farfurii de aur ce ofereau nemurirea) și mâncând dintr-un vas transmutat din aur. Datorită influenței lui Li, în ritualul daoist s-au statornicit rugăciuni adresate lui Zao Jun, devenit prima divinitate daoistă.

Li Si *sau* Li Ssu

(280 î.Hr.?, statul Chu, China centrală – 208 î.Hr., Xianyang, provincia Shaanxi)

Ministru al dinastiei Qin, a folosit ideile lui Hanfeizi pentru a transforma statul Qin în primul Imperiu Chinez centralizat. Prin faptul de a fi ordonat „bibliocaustul Qin" – arderea tuturor cărților – și-a atras oprobriul generațiilor ulterioare de erudiți confucianiști.

Lisițki, El *născut* Lazăr Markovici Lisițki

(10.11.1890, Pocinok, lângă Smolensk, Rusia – 30.12.1941, Moscova)

Pictor, tipograf și decorator rus. Ca profesor la revoluționara școală de artă a lui Marc Chagall din Vitebsk, l-a cunoscut pe Kazimir Malevici, a cărui influență se poate constata într-o serie de picturi abstracte, care constituie principalele contribuții ale lui Lisițki la constructivism. În 1922, după ce guvernul sovietic s-a întors împotriva artei moderne, artistul a plecat în Germania. Theo van Doesburg și Laszlo Moholy-Nagy i-au făcut cunoscute în Occident ideile prin cursurile de la Bauhaus. S-a întors în Rusia în 1925 și s-a devotat încercărilor de a crea noi tehnici de tipărire, montaj fotografic și arhitectură.

LISP

Limbaj de programare (*în engleză, list-processor*, procesor de listă) neprocedural de nivel înalt, proiectat pentru manipularea listelor de date sau simboluri (în opoziție cu procesarea datelor numerice), folosit intens în aplicații de inteligență artificială. A fost creat la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960 de un grup condus de către John McCarthy, în cadrul MIT. Cu totul diferit în comparație cu alte limbaje de programare, precum ALGOL, C, C++, FORTRAN și Pascal, are nevoie de spații de memorie mari și este lent în executarea programelor.

List, (Georg) Friedrich

(06.08.1789, Reutlingen, Württemberg, Germania – 30.11.1846, Kufstein, Austria)

Economist american de origine germană. A devenit cunoscut inițial ca fondator al unei asociații de industriași germani care militau pentru renunțarea la barierele vamale între statele germane. Exilat în urma principiilor sale liberale (1825), a plecat în SUA. În lucrarea sa *Principii ale economiei politice americane* (Outlines of American Political Economy, 1827) argumenta că o economie națională aflată într-un prim stadiu de industrializare necesită protecție fiscală, în vederea stimulării dezvoltării. După ce a devenit cetățean american, List s-a întors în Germania în calitate de consul în serviciul SUA la Baden (1831–1834) și Lepzig (1834–1837). Cea mai cunoscută lucrare a sa a fost *Sistemul național al economiei politice* (The National System of Political Economy, 1841). Dificultăți financiare și de altă natură l-au condus în cele din urmă la sinucidere.

Lister, Joseph
ulterior **Baron Lister (de Lyme Regis)**

(05.04.1827, Upton, Essex, Anglia – 10.02.1912, Walmer, Kent)

Chirurg și cercetător medical britanic. Licențiat la Oxford (1852), a devenit asistentul lui James Syme, cel mai bun profesor de chirurgie al epocii. În 1861 a fost numit chirurg în cadrul Infirmeriei Regale Glasgow, unde a observat că 45–50% dintre pacienții cu amputări mureau în urma septicemiei (infecției). Teoria sa inițială se baza pe presupunerea că praful din aer cauzează infecția, însă în 1865 a aflat despre teoria lui Louis Pasteur, conform căreia infecția e provocată de microorganisme. Folosind fenolul drept antiseptic, în decurs de patru ani Lister a redus mortalitatea din secția sa de spital la 15%. Majoritatea chirurgilor au rămas neîncrezători, până când o operație mult mediatizată a înregistrat un mare succes, în condiții antiseptice. În 1893, când a ieșit la pensie, principiul său era aproape universal acceptat. Lister este considerat fondatorul medicinei antiseptice.

Joseph Lister, 1857

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR FUNDAȚIEI WELLCOME, LONDRA

Lister, Samuel Cunliffe *ulterior* Baron Masham (de Swinton)

(01.01.1815, Calverley Hall, lângă Bradford, Yorkshire, Anglia – 02.02.1906, Swinton Park, Yorkshire)

Inventator britanic. Mașina sa de pieptănat lâna (1845) a contribuit la micșorarea prețului articolelor vestimentare și la dezvoltarea industriei creșterii de ovine din Australia. O altă invenție (cca 1865) a permis folosirea deșeurilor de mătase la obținerea unor mărfuri care puteau concura cu cele produse din gogoși de mătase perfecte, putând fi astfel vândute la un preț de multe ori mai mare decât cel de producție. Războiul său de țesut mătasea pentru tricoturi și imitație de blană (cca 1878) a reprezentat de asemenea o invenție importantă.

Liszt, Franz

(22.10.1811, Raiding, Ungaria – 31.07.1886, Bayreuth, Germania)

Compozitor și pianist maghiar. Încurajat de tatăl său, muzician amator înzestrat, a arătat un interes timpuriu pentru muzică, începând să compună de la vârsta de opt ani. A studiat pianul cu Karl Czerny și compoziția cu Antonio Salieri la Viena, unde a și debutat în 1822. După succesul repurtat la Paris în 1823, a întreprins un turneu prin Europa, însă moartea timpurie a tatălui său (1828) și o dezastruoasă aventură amoroasă i-au insuflat dorința de a renunța la muzică pentru viața monahală. Sub impresia întâlnirii cu violonistul Niccolò Paganini, în 1831 a început să-și dezvolte la maximum propria

MUZEUL TEATRULUI LA SCALA, MILANO

Franz Liszt, litografie de Joseph Kriehuber, 1846

tehnică și să compună primele piese de maturitate, printre care *Studii transcendentale* (1837) și *Studii după Paganini* (1839). O aventură cu contesa Marie d'Agoult a condus la nașterea fiicei sale, Cosima (1837–1930), care avea să se căsătorească cu prietenul lui, compozitorul Richard Wagner. Strălucirea și faima lui Liszt au atins apogeul în anii 1840–1850, când uluitoarea lui tehnică de virtuoz i-a adus succese de mare răsunet în întreaga Europă. La sfârșitul acestei perioade și-a încetat activitatea concertistică, pentru a se dedica în exclusivitate compoziției unora dintre cele mai ambițioase lucrări ale sale, ca *O simfonie a lui Faust* (1854) și *Sonata pentru pian în si minor* (1853). În 1865 a îmbrăcat haina de abate romano-catolic, deși n-a devenit niciodată preot. Opera sa ulterioară este remarcabilă prin anticiparea multor evoluții ale muzicii sec. XX; de exemplu, armoniile sale cromatice au influențat muzica atonală.

lișiță

Denumire comună pentru cele zece specii de păsări acvatice asemănătoare rațelor (genul *Fulica*) din familia cristeiului-de-baltă (familia *Rallidae*). Lișițele se găsesc în întreaga lume, în lacuri și ape curgătoare, unde înoată și se scufundă pentru a găsi hrana, în special plante, semințe, moluște și viermi. Au picioare verzui sau cenușii-albăstrui, degetele fiind prevăzute cu o membrană lobată care ajută la înot și la mersul prin mlaștini. Ciocul scurt și conic este mărginit în partea superioară de un scut cărnos, turtit, care se extinde spre frunte. Lișița-europeană are cam 45 cm lungime și cântărește 900 g. Lișița-nord-americană (găina-de-noroi) este asemănătoare cu speciile europene.

lișiță (*Fulica americana*)

BENJAMIN GOLDSTEIN DIN ROOT RESOURCES–EB INC.

Litani

Râu în S Libanului. Izvorând la V de Baalbek, curge spre SV, între munții Liban și Antiliban, vărsându-se în Marea Mediterană, la S de Sidon. Cursul său inferior este cunoscut sub numele de Qasimiyah. Deși măsoară doar 145 km lungime, râul irigă una dintre regiunile agrare cele mai extinse din Liban, valea Bekaa.

litchi

Fruct al arborelui *Litchi chinensis* (familia *Sapindaceae*), presupus a proveni din S Chinei și regiunile alăturate, însă cultivat actualmente și în alte zone. A fost un fruct preferat al chinezilor cantonezi încă din vremurile antice și este un desert popular în restaurantele chinezești din alte țări. Pulpa fructului proaspăt are un gust de mosc; uscată, este acidă și foarte dulce. Arătosul arbore prezintă o coroană densă și compactă, cu frunze compuse, de un verde intens pe întreg parcursul anului. Grupuri de flori mici, aproape invizibile, formează fructe ovale, mici și roșii.

Literatorul

Revistă literară editată la București de Alexandru Macedonski între 1880 și 1919. Legând activitatea revistei de cea a cenaclului literar cu același nume, Macedonski a încercat conturarea unei alternative moderniste la curentul promovat de Junimea și Titu Maiorescu. Printre colaboratori s-au numărat Duiliu Zamfirescu, Tr. Demetrescu, Mircea Demetriade, Cincinat Pavelescu, Șt. Petică, Al. T. Stamatiad.

literatura Restaurației

Perioadă a literaturii engleze care a început odată cu Restaurația monarhiei, în 1660, după perioada Commonwealthului. Unii istorici literari sunt de părere că epoca literaturii Restaurației coincide cu perioada domniei regelui Carol II (1660–1685), în timp ce alții includ și domnia regelui Iacob II (1685–1688). În această perioadă au început să se dezvolte și să se contureze structural o serie de specii literare moderne (romanul, biografia, genul istoric, scrierile de călătorie și jurnalismul). Este, de asemenea, o epocă înfloritoare pentru pamflet și poezie (în special cele scrise de John Dryden), dar rămâne renumită îndeosebi pentru comediile de moravuri, scânteietoare, satirice și adesea vulgare, scrise de dramaturgi precum George Etherege, Thomas Shadwell, William Wycherley, John Vanbrugh, William Congreve și George Farquhar.

literatură

Ansamblu de lucrări scrise. Denumirea se aplică în mod tradițional acelor scrieri în versuri și în proză care se disting prin intențiile autorilor și prin măiestria execuției. Literatura se poate clasifica în funcție de o serie de criterii, printre care amintim limba, naționalitatea autorului, perioada istorică, genul și tema. Pentru istoria literaturii din diferitele regiuni geografice ale globului, *vezi* articolele dedicate literaturilor respective. Unele dintre aceste literaturi se clasifică

separat după limbă, naționalitatea sau etnia autorului ori după subiect (de ex. literatura arabă, literatura celtică, literatura latină, literatura franceză, literatura japoneză și literatura biblică).

Definițiile cuvântului literatură tind să fie circulare. Ediția XI a dicționarului Merriam-Webster definește literatura ca un ansamblu de „scrieri caracterizate prin măiestria formei sau a expresiei, care exprimă idei de interes universal și durabil". Criticul de sec. XIX Walter Pater se referea la „problema literaturii de imaginație sau artistice", considerată „nu o simplă transcriere a unor fapte, ci transpunerea în cuvinte a faptelor în infinita varietate a formelor lor". Însă aceste definiții presupun că cititorul știe deja ce este literatura. Iar sensul său de bază este într-adevăr destul de clar. Cuvântul literatură provine din latinescul *littera*, „o literă a alfabetului", literatura reprezentând înainte de toate totalitatea lucrărilor scrise ale umanității; urmează apoi scrierile într-o anumită limbă sau care aparțin unui anumit popor și în sfârșit se ajunge la scrierile individuale.

Se observă însă necesitatea restrângerii acestor definiții. Folosirea cuvântului „scriere" în definiția literaturii este în sine o greșeală, căci se poate vorbi și de „literatură orală" sau de literatura popoarelor care nu au descoperit sau nu au adoptat scrisul. Literatura nu este reductibilă la cuvintele scrise, ce reprezintă de fapt doar rezultatul însușirii tehnicii scrisului. Literatura ca artă s-ar putea defini drept o formă de organizare a cuvintelor cu scopul de a oferi plăcere. Totuși, prin intermediul cuvintelor, literatura înnobilează și transformă experiențele, dincolo de „simpla" plăcere. Pe de altă parte, literatura îndeplinește și un rol mai larg, prin atitudinea sa critică la adresa societății și prin afirmarea valorilor culturale ale acesteia.

Sfera literaturii

Literatura este o formă de exprimare umană. Însă nu tot ce se exprimă în cuvinte – chiar și atunci când sunt scrise și organizate – aparține sferei literaturii. Majoritatea criticilor, deși nu toți, nu consideră că scrierile cu caracter în primul rând informațional – tehnice, științifice, jurnalistice – aparțin literaturii. Există însă anumite tipuri de scrieri privite în mod universal ca parte a literaturii ca artă. Încercările individuale ce aparțin acestor tipuri se consideră reușite, dacă au ceva numit valoare artistică, și eșuate dacă nu au. Natura valorii artistice este mai dificil de definit decât de recunoscut. Autorul nici nu trebuie să urmărească acest scop, ba chiar din contră, o expunere științifică poate avea o mare valoare literară, pe când un poem obișnuit poate să nu aibă deloc.

Cea mai pură (sau cel puțin cea mai intensă) specie literară este poemul liric. Mai există apoi poezia cu caracter elegiac, epic, dramatic și descriptiv. Majoritatea teoriilor literare se bazează pe analiza poeziei, deoarece problemele estetice ale literaturii se prezintă aici în forma cea mai simplă și mai pură. Versurile care eșuează din punct de vedere literar nici nu primesc măcar denumirea de poezie, ci sunt numite simplu versuri. Multe dintre romanele scrise de-a lungul timpului – marile romane ale literaturii universale – aparțin de literatură, însă există mii care nu se bucură de acest statut. Se consideră de asemenea că majoritatea marilor piese de teatru sunt literatură (deși chinezii, posesorii uneia dintre cele mai importante tradiții dramatice din lume, nu consideră că piesele lor ar avea vreo valoare literară, în afară de câteva excepții).

Grecii priveau istoria ca pe una dintre cele șapte arte, fiind inspirată de o zeiță, muza Clio. Toate marile scrieri istorice clasice pot fi considerate exemple elocvente ale literaturii ca artă, însă majoritatea lucrărilor istorice din prezent nu se scriu cu intenții literare, deși ar putea avea valoare literară în mod accidental.

În trecut, eseul era scris intenționat ca o lucrare literară: subiectul era, prin comparație, de importanță redusă. Astăzi, majoritatea eseurilor se scriu într-un stil expozitiv, informațional, aproape jurnalistic, deși există încă unii eseiști care respectă vechea tradiție și se consideră artiști. Ca și în trecut, și astăzi unii dintre cei mai mari eseiști sunt critici de literatură, teatru, artă.

Tot literatură se consideră a fi și anumite documente cu caracter personal (autobiografii, jurnale, memorii și scrisori). Bineînțeles, sunt incluse aici doar cele care au valoare literară. Unii autori le-au scris cu gândul la posteritate, pe când alții nu credeau că le va mai citi cineva vreodată. Unele sunt scrise într-un stil foarte șlefuit, pe când în altele limbajul este unul personal, intim, iar valoarea literară e dată de temele abordate, de puterea de convingere și de pătrundere a textului.

Multe lucrări de filozofie se consideră de asemenea a fi literatură. *Dialogurile* lui Platon (sec. IV î.Hr.) sunt scrise cu un mare talent narativ și se caracterizează printr-o frumusețe deosebită a limbajului.

Meditațiile (Meditationes) împăratului roman Marcus Aurelius, din sec. II d.Hr., sunt o colecție de reflecții aparent haotice, iar greaca în care au fost scrise e cam excentrică. Totuși, ambele sunt considerate literatură, spre deosebire de scrierile altor filozofi, antici și moderni, care nu se bucură de acest statut. Anumite lucrări științifice rămân în atenția publicului și criticii datorită valorii literare, mult timp după ce conținutul lor științific a devenit depășit. Acest lucru se întâmplă mai ales în cazul cărților de istorie naturală, unde observațiile personale joacă un rol deosebit. Un exemplu foarte bun în acest sens îl reprezintă *Istoria naturală și antichitățile de la Selbourne* (Natural History and Antiquities of Selbourne, 1789) a lui Gilbert White.

Oratoria, arta convingerii, a fost considerată mult timp o importantă specie literară. Arta oratorică a amerindienilor, de exemplu, este celebră, iar în Grecia clasică Polymnia era muza poeziei și a oratoriei. Marele orator roman Cicero va avea o influență decisivă asupra dezvoltării prozei engleze. Fiecare școlar american cunoaște celebrul *Discurs de la Gettysburg* (Gettysburg Address, 1863) al lui Abraham Lincoln. Cu toate acestea, oratoria este privită astăzi mai degrabă ca o tehnică, decât ca o artă. O altă problemă este cea a reclamelor și a sloganurilor publicitare sau a scenariilor de film și de televiziune: majoritatea criticilor nu acceptă includerea acestora în sfera literaturii, deși alții ar contesta cu ardoare excluderea lor. În cazuri individuale se aplică testul timpului și, desigur, al veridicității. Un lucru e clar – devine din ce în ce mai dificil să clasifici literatura, pentru că în societatea modernă cuvintele sunt peste tot. Omul este supus unui flux continuu de informație. Majoritatea acestor scrieri sunt efemere, însă ici și colo, în jurnalismul de nivel înalt, în televiziune, cinema, în beletristica de nișă, precum și în proza expozitivă, se strecoară texte care, prin calitățile estetice de care dau dovadă și prin profunzimea și relevanța subiectului, își câștigă dreptul de a sta alături de marile capodopere ale literaturii.

Compoziția literară

Occidentul Dacă primii egipteni sau sumerieni aveau teorii literare, acestea nu au ajuns până la noi. Însă din Grecia clasică și până în prezent, două direcții aflate în opoziție domină critica occidentală: teoriile expresive și constructive ale compoziției.

Filozoful și eruditul grec Aristotel este primul mare reprezentat al școlii constructive. *Poetica* lui Aristotel (Peri poitikis, cca 335 î.Hr.; fragmentul care ni s-a transmis tratează analiza tragediei și a poemului epic) a fost respinsă de unii, fiind considerată o rețetă pentru compoziții comerciale. Într-adevăr, Aristotel se ocupă în primul rând de construcția teoretică a tragediei, ca un arhitect care ar analiza arhitectura unui templu, însă nu este întotdeauna obiectiv și realist. Filozoful grec consideră elementele expresive de importanță secundară în literatură, însă termenii pe care îi folosește pentru a le descrie sunt deschiși interpretărilor și, de aceea, subiect de controversă între specialiști.

Tratatul *Despre sublim* (Peri hypsous, sec. I d.Hr., atribuit în mod convențional lui Louginus, un autor din secol III d.Hr.) încearcă să răspundă la întrebarea lăsată fără răspuns de Aristotel, și anume ce anume conferă măreție „marii“ literaturi? Standardele sale sunt aproape în totalitate expresive. Dacă Aristotel e analitic și enunță principii generale, pseudo-Longinus este mult mai precis și oferă numeroase citate. Chiar și așa, teoriile sale literare se rezumă în cea mai mare parte la generalități bazate pe impresii personale.

Așadar, la începuturile criticii literare occidentale controversa exista deja. Este artistul un tehnician, ca un bucătar sau un inginer, care proiectează și construiește un soi de dispozitiv, cu scopul de a obține aprecieri estetice de la public? Sau este el un virtuoz, care mai presus de toate își exprimă propriile gânduri și sentimente, atinge cele mai profunde corzi ale personalității sale și obține reacții de la cititorii săi pentru că ei se identifică la un anumit nivel cu trăirile lui? Această antiteză a fost mereu prezentă de-a lungul istoriei Europei Occidentale – scolasticism versus umanism, clasicism versus romantism, cubism versus expresionism – și supraviețuiește până astăzi în opiniile cele mai răspândite printre artiștii și scriitorii contemporani. Este de-a dreptul suprinzător cât de puțini critici au declarat că această antiteză nu este reală, că o lucrare de artă, fie ea literară sau plastică, poate fi în același timp constructivă și expresivă și că de fapt chiar așa trebuie să fie.

Orientul Teoriile literare ale culturilor asiatice sunt, în schimb, ceva mai variate. În India există un mare număr de scrieri literare critice și foarte tehnice. Unele lucrări tratează elemente de compoziție, mari colecții de figuri de stil și procedee stilistice; altele sunt cărți filozofice și generale. În cea mai importantă perioadă a literaturii

indiene, apogeul cultural al sanscritei (cca 320–490 d.Hr.), scriitorii au admis că factorii expresivi și constructivi sunt aspecte interdependente ale aceleiași realități. Și chinezii se înscriu pe aceleași coordonate. Manualele și lucrările lor despre prozodie și retorică au fost retrogradate ca și în Occident la statutul de manuale tehnice, în timp ce critica literară se preocupă mai degrabă de factori subiectivi, expresivi, aliniindu-se astfel „sublimului" lui pseudo-Longinus. În Japonia, elementele tehnice, stilistice sunt cu siguranță importante (în privința acestor aspecte critica japoneză este poate cea mai rafinată din lume), însă atât scriitorul, cât și cititorul apreciază în primul rând subtilitatea și sensibilitatea. Uneori accentele sunt atât de subtile, încât pot să-i scape în totalitate cititorului neavizat.

Concepțiile despre poezia scurtă și poezia de mare întindere

Tradiția literară a Asiei a ridicat problema definirii poeziei de mare întindere și a poeziei scurte (o problemă pusă în Occident de *Principiul poetic* [The Poetic Principle, 1850] a lui Edgar Allan Poe, în care marele poet susținea preeminența poeziei scurte). Nu există poeme epice lungi în chineză, nici romane în versuri, de genul celor scrise în sec. XIX în Anglia de Robert Browning sau Alfred Tennyson. În dramaturgia chineză, prezența versurilor în piese e privită ca inoportună, cu excepția a foarte puține cântece. Tratatele versificate de astronomie, agricultură sau pescuit, de tipul celor scrise în sec. XVIII în Occident, în greacă și latină, sunt aproape necunoscute în Orient. Poezia chineză este aproape în întregime lirică, meditativă, cu o preferință pentru atmosfera elegiacă, iar un poem nu depășește decât rareori o sută de versuri – majoritatea sunt doar cu puțin mai lungi decât sonetele occidentale, iar multe sunt catrene. În Japonia, tendința de a limita întinderea poeziilor a fost dusă încă și mai departe. Balada supraviețuiește în poezia populară, ca și în China, însă „poemul lung", moderat ca întindere, a dispărut devreme din literatură. Pentru japonezi, *tanka* este un „poem lung": în forma sa cea mai răspândită are 31 de silabe; *sedoka* are 38; *dodoitsu*, care imită cântecele populare, are 26. Din sec. XVII, cea mai populară specie literară a fost *haiku*, care are doar 17 silabe.

Această evoluție este relevantă pentru lumea occidentală, căci atestă accentul tot mai mare pus pe intensitatea comunicării, o caracteristică a poeziei vestice (și a literaturii în general) începând cu sfârșitul sec. XIX. În Asia, tradiția spune că toți oamenii cultivați trebuie să fie capabili să scrie poezie uneori, iar astfel, acele calități care deosebesc o poezie de masa celorlalte au dobândit o însemnătate din ce în ce mai mare. În mod similar, avalanșa de cuvinte care se revarsă asupra cititorilor moderni din Occident îi împinge să caute în literatură acele forme, idei, valori, experiențe indirecte și atitudini care se ridică deasupra vorbăriei de zi cu zi.

Limba literară

În anumite literaturi (cele mai notabile exemple fiind chineza clasică, scandinava veche, irlandeza veche), limba folosită este sensibil diferită de cea a oamenilor de rând, fie ea vorbită sau scrisă. Acest fapt subliniază importanța lecturii literare, văzută ca o experiență aparte. În Occident, autorii au început să scrie relativ recent în limba populară. În perioada elisabetană nu se vorbea ca în operele lui Shakespeare, iar în sec. XVII oamenii nu foloseau în conversații limbajul solemn al lucrărilor unor autori ca Samuel Johnson sau Edward Gibbon (așa-numitul stil simplu augustan a devenit popular în literatură spre sfârșitul sec. XVII și a înflorit în cursul sec. XVIII, însă nu era de fapt decât o formă a retoricii, fiind inspirat din modele grecești și romane). Prima persoană care a scris opere importante în engleza populară a fost Daniel Defoe (1660?–1731) și este de-a dreptul remarcabil cât de puțin s-a schimbat limba de atunci. *Robinson Crusoe* (1719) este mult mai aproape de noi din punctul de vedere al exprimării decât proza elaborată a unor scriitori de sec. XIX, cum ar fi Thomas De Quincey sau Walter Pater. (De fapt, limbajul lui Defoe nu e chiar așa de simplu: simplitatea este în sine un artificiu.)

Echivocul

Alți scriitori au decis să apeleze la conotațiile mai subtile și mai complexe ale cuvintelor, la multiplele înțelesuri ascunse ale acestora și au cultivat în mod intenționat stilul echivoc. Între cele două războaie mondiale, „echivocul" a devenit foarte la modă în poezia engleză și americană, iar căutarea de înțelesuri ascunse chiar și în cel mai simplu poem, a fost sportul preferat al criticilor. T.S. Eliot este considerat de obicei fondatorul acestei mișcări prin eseurile sale literare. De fapt, opiniile sale critice au la bază mai ales considerații de natură morală, însă cei doi discipoli ai săi, I.A. Richards în *Principii ale criticii literare*

(Principles of Literary Criticism, 1924) și William Empson în *Șapte tipuri de echivoc* (Seven Types of Ambiguity, 1930), i-au dus ideile mult mai departe. Principalul document al mișcării este cartea lui C.K. Ogden și I.A. Richards, *Înțelesul înțelesului* (The Meaning of Meaning, 1923), o lucrare de mare importanță pentru acea vreme. După numai o generație, ideile lor pierduseră mult din popularitate, dar echivocul a rămas unul dintre principalele instrumente ale poetului și un element central pentru orice critic literar.

Traducerea

Fără îndoială că, atunci când își scriau versurile, William Blake sau Thomas Campion nu își imaginau că în viitor criticii vor extrage din ele multiple semnificații. Însă limba este complexă, iar cuvintele chiar emit vibrații pe frecvențe înalte și cauzează reverberații complicate în minte, care nu se regăsesc în definițiile din dicționare. Marii artiști ai stilului și mai ales marii poeți lucrează purtând în minte în mod cel puțin semiconștient ori subliminal infinitele posibilități ale limbii. Acesta este unul dintre motivele pentru care esența marii poezii și a marii proze este atât de dificil de tradus (datorită diferențelor radicale între tiparele sonore proprii fiecărei limbi în parte). Traducătorul trebuie să intre în mintea autorului operei, să acceadă într-un univers total diferit al relațiilor dintre sunete și înțelesuri și, în același timp, să stabilească o echivalență între două sisteme de o complexitate practic infinită. Având în vedere că două limbi nu sunt cu adevărat echivalente decât în ce privește termenii cei mai comuni, misiunea traducătorului este una deosebit de dificilă. Unii autori au un stil aproape intraductibil. De exemplu, nu există nici o traducere satisfăcătoare pentru latina lui Catullus, franceza lui Baudelaire, rusa lui Pușkin sau pentru cea mai mare parte a poeziei persane și arabe. Splendoarea stilului lui Sofocle sau al lui Platon, în cele mai bune scrieri ale sale, este abia sugerată chiar și în cele mai reușite traduceri. Pe de altă parte, germanii insistă că Shakespeare sună mai bine în germană decât în engleză, exagerare de-a dreptul ilară. Însă Shakespeare este foarte greu de tradus în franceză. Engleza sa pare să nu găsească echivalențe în această limbă.

Este posibil ca unele traduceri foarte bune să devină la rândul lor clasice, exemple grăitoare de măiestrie literară (cum ar fi Biblia în versiunea regelui Iacob I, apărută în 1611), însă pe ansamblu echivalența aproximativă a majorității traducerilor le împiedică să dăinuie în tradiția literară a țărilor respective. Opera originală rămâne aceeași, valoarea sa rămâne nealterată, dar traducerea devine depășită odată cu schimbarea de generații, pe măsură ce limba și gusturile literare se schimbă. Acest fapt demonstrează încă o dată complexitatea limbii literare. Un proces asemănător are loc atunci când un cititor intră în contact cu o operă literară în limba proprie; fiecare generație receptează o operă într-o „versiune nouă", în funcție de noile condiții.

Și totuși, valorile marii literaturi comunică la un nivel mult mai profund decât cel al subtilităților și complexității lingvistice. Opere scrise în circumstanțe total diferite de cele actuale, într-o mare varietate de limbi, total diferite ca structură, s-au tradus totuși cu succes, reușind să-l impresioneze puternic pe omul contemporan, în ciuda obstacolelor de ordin cronologic și cultural. În sec. XX, un volum enorm de literatură orală aparținând unor populații nealfabetizate, precum și scrierile tuturor marilor civilizații au fost transpuse în limbaj modern. Traducerile au denaturat de multe ori textul original, în multe cazuri reușind să prindă doar esența. Cu toate acestea, în lipsa acestor traduceri, scrierile respective ar fi fost pierdute pentru totdeauna.

Tehnica

Prozodia Literatura, ca și muzica, este o artă a timpului sau „tempoului": este nevoie de timp pentru a citi sau asculta, iar aceste arte prezintă de obicei evenimente, cauzează succesiuni de imagini, dezvoltă idei sau toate laolaltă de-a lungul unei perioade de timp. Se poate spune că a stăpâni tehnica literară înseamnă a ști să jonglezi cu o structură în timp, iar astfel cel mai neînsemnat element ce ține de timp, de ritm, are o importanță fundamentală atât pentru poezie, cât și pentru proză. Prozodia, partea poeticii care studiază versificația, se ocupă aproape exclusiv de structura versurilor, de legile metrului, ale ritmului, în sensul său cel mai specific. Prozodia tratează organizarea sunetului în timp; numărul, lungimea, accentul și frecvența silabelor; modificările ritmului prin intermediul vocalelor și al consoanelor. De obicei, anumite ritmuri de bază se repetă în poezie, bineînțeles cu anumite modificări (ale rimei sau structurii versurilor sau ale ambelor), însă nu neapărat în întreaga poezie a tuturor culturilor și în mod evident nu în cazul poeziei moderne în versuri albe. Având în vedere faptul că de cele mai multe ori poezia lirică fie

este textul unui cântec, fie provine direct dintr-un cântec, are cam aceeași structură aproape peste tot în lume, deși elementele ritmului ar putea varia. În poezia engleză, de exemplu, cele mai importante elemente au fost accentul, gupurile de silabe (numite picior metric), numărul silabelor dintr-un vers și rima de la finalul versului (și uneori din cadrul acestuia). Alte elemente, cum ar fi frecvența, rezonanța, repetarea vocalelor (asonanță), repetarea consoanelor (aliterație) și pauzele de respirație (cezură), au avut un rol important în diferențierea poeziei bune de cea nereușită, însă pe ansamblu nu sunt la fel de importante precum cele anterioare, iar poeții nu le-au folosit întotdeauna într-un mod pe deplin conștient. Poezia greacă și latină s-a concentrat conștient mai degrabă pe lungimea silabelor (lungi sau scurte), decât pe accentul lor; însă în structura astfel creată au intrat toate posibilitățile stilistice ale „sunetului" (cum ar fi asonanța și aliterația). În mod similar, atât francezii, cât și japonezii s-au mulțumit să numere pur și simplu silabele dintr-un vers, însă în același timp s-au îngrijit și de elementele ce țin de „sunet".

Ritmurile prozei sunt mai complicate, deși nu neapărat mai complexe decât cele ale poeziei. Regulile și tiparele după care se construiește proza nu sunt atât de fixe, ci evoluează și se modifică neîncetat și nu se repetă decât rareori, când se urmărește un scop anume. Astfel că analiza ritmurilor prozei este mai dificil de făcut decât în cazul poeziei, chiar și la un nivel mai general.

Structura Tehnica scrisului implică mult mai mult decât niște simple reguli ale prozodiei. Structura lucrării, a intrigii acesteia, se construiește astfel încât să atragă cititorul, având-se în vedere întregul context literar. Cititorul trebuie să simtă o legătură directă cu opera, să fie plasat în mijlocul acțiunii prin suficiente informații despre cine, ce, când și de ce acționează, astfel încât să i se capteze atenția de la început până la sfârșit (sau, pe de altă parte, poate fi indus în eroare deliberat, cu aceeași finalitate).

Aristotel a oferit o formulă pentru structura dramatică, și aceasta se poate aplica pentru cea mai mare parte a literaturii: expozițiunea, desfășurarea acțiunii, intriga, punctul culminant și deznodământul. Chiar și poemele lirice pot include unele elemente ale acestei structuri, însă în nici un caz nu se poate spune că toate operele literare sunt structurate în acest fel, nici că o astfel de structură le-ar asigura valoarea literară. Ce se poate afirma fără prea mari rezerve este că e mai probabil ca westernurile, romanele polițiste și dramele ieftine să urmeze cu strictețe regulile din *Poetica* lui Aristotel, decât operele literare de mare valoare. Cu toate acestea, schema oferă un punct de plecare, cu nenumărate variații de-a lungul timpului. Pornind de la modelul lui Aristotel, dramaturgii și criticii neoclasici, în special cei din Franța sec. XVII, au creat ceea ce ei numeau unitate de timp, de acțiune și de loc. Astfel, conform ideilor lor, acțiunea unei piese nu trebuia să se întindă dincolo de limita unei zile, ba mai mult, cel mai bine ar fi fost să se limiteze la timpul efectiv al reprezentației. O altă regulă era ca locul de desfășurare a acțiunii să nu se schimbe prea mult, eventual cel mult din interior în exterior și înapoi. Piesele care s-au conformat acestor principii aveau o singură intrigă principală, ce putea fi sprijinită eventual de o intrigă secundară, de obicei comică. Aceste trei unități, de timp, de loc și de acțiune, nu au apărut la Aristotel și cu siguranță nici în tragedia clasică greacă, ci au fost inventate de criticii renascentiști, dintre care unii au mers și mai departe și au dezvoltat un concept ce s-ar putea numi unitate de atmosferă. Există anumiți critici care, pe baza acestui principiu, mai obiectează și astăzi cu privire la folosirea umorului ca mijloc de descărcare a tensiunii în piesele lui Shakespeare, referindu-se, de exemplu, la portarul din *Macbeth* sau la groparii din *Hamlet*.

Unii critici au depistat construcții elaborate în lucrări destul de complexe, cum ar fi *Don Quijote* (1605–1615) de Miguel de Cervantes, *Tristram Shandy* (1759–1767) de Laurence Sterne, *Icosameron* (1788) de Giovanni Giacomo Casanova. Însă „descoperirile" lor sunt de cele mai multe ori forțate. Mari romane timpurii, ca scrierea chineză *Visul din Pavilionul Roșu* (Hung Lou Meng, 1754) sau cea japoneză *Povestea lui Genji* (Genji Monogatari, începutul sec. XI), se dezvoltă de obicei organic, în loc să urmeze formule geometrice, iar un incident sau o imagine o declanșează pe următoarea. Probabil opera cu structura cea mai rigidă, în sens neoclasic, este scrierea islandeză *Saga lui Njál* (Brennu-Njáls saga, sec. XIII).

Sec. XIX a fost epoca de aur a romanului. Majoritatea romanelor celebre ale perioadei au o intrigă sistematic construită, chiar și atunci când momentele subiectului urmăresc pur și simplu evoluția personalității unui erou sau eroine. Exemple importante ale acestui tip de roman, cunoscut

sub numele de Bildungsroman, sunt *Roșu și negru* (Le Rouge et le Noir, 1830) de Stendhal și *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens. *Doamna Bovary* (Madame Bovary, 1857) de Gustave Flaubert este la fel de clasic din punct de vedere formal ca și piesele din sec. XVII ale lui Racine și Corneille, care reprezintă apogeul teatrului clasic francez, deși principiile după care Flaubert își scrie romanul sunt mult mai complexe decât cele aristotelice. Romane ca *Război și pace* (Voina i mir, 1865–1869) de Lev Tolstoi, *Frații Karamazov* (Bratia Karamazovi, 1880) de Feodor Dostoievski și cele ale lui Balzac datorează mult capacității autorilor de a-l copleși pe cititor cu sentimentul realității. Sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX a adus respingerea vechilor forme literare, însă contribuția scriitorilor noului val a fost doar o nouă arhitectură a romanului. *Ulise* (Ulysses, 1922), al lui James Joyce, de exemplu, este unul dintre cele mai rigid structurate și în același timp mai inovatoare romane scrise vreodată, iar acțiunea se desfășoară într-o singură zi, de dimineața până seara. Autori ca Joseph Conrad, Ford Madox Ford, Virginia Woolf și Henry James, în scrierile sale târzii, au dezvoltat un stil narativ complex, caracterizat prin tehnici ca saltul în timp, amintirile sau relatarea evenimentelor din diferite puncte de vedere. Se folosea și artificiul de a avea mai mulți naratori în cadrul aceleiași narațiuni, ce datează încă din scrierile Greciei clasice. (Această tehnică, perfecționată mai întâi în romanele în versuri ale lui Robert Browning, a cunoscut cea mai mare dezvoltare din literatura de limbă engleză în poezie: în *Cânturile* (Cantos) lui Ezra Pound, *Tărâmul pustiu* [The Waste Land, 1922] de T.S. Eliot, *Paterson* de William Carlos Williams și în numeroasele poezii scrise sub influența acestora.)

Literatura din punctul de vedere al conținutului

Conținutul literaturii este la fel de nelimitat ca și dorința ființelor umane de a comunica una cu alta. Miile, poate zecile de mii de ani care au trecut de când ființele umane au inventat scrisul au însemnat construirea a nenumărate sisteme de comunicare numite limbi. O limbă nu reprezintă doar o colecție de cuvinte într-un dicționar, ci un bun individual și colectiv al oamenilor, un sistem inepuizabil de echivalențe între sunete și lumea înconjurătoare. Cele mai primitive elemente ale unei limbi sunt acele cuvinte care exprimă direct experiențele trăite în realitatea obiectivă, iar cele mai sofisticate sunt concepte caracterizate printr-un înalt nivel de abstractizare. Cuvintele nu sunt doar echivalențe ale lucrurilor, ci au diferite grade de echivalență unul față de altul. Conform dicționarului, un simbol este o imagine, un obiect, o noțiune etc. care reprezintă ceva, un semn folosit pentru a reprezenta ceva, „așa cum leul este simbolul curajului, iar crucea, simbolul creștinătății". În acest sens, toate cuvintele se pot numi simboluri, însă exemplele date – leul și crucea – sunt de fapt metafore, așadar simboluri care reprezintă o sumă de alte simboluri, general valabile într-o societate (la fel cum banii reprezintă un simbol pentru bunuri sau muncă prestată). Limba devine în cele din urmă, printre altele, un noian de metafore implicite, o rețea nesfârșită de simboluri corelate. Pe măsură ce literatura, și în special poezia, se dezvoltă din ce în ce mai mult, începe să folosească metaforele drept material, deseori fără alt scop decât cel estetic. Astfel, apar forme ale poeziei și prozei cu nenumărate valențe și semnificații, cum sunt *waka* și *haiku* din literatura japoneză, unele vechi poezii irlandeze și scandinave, precum și mare parte din poezia modernistă din vestul Europei, începând cu Baudelaire. S-ar putea presupune că, în formele sale extreme, această evoluție ar avea un caracter obiectiv, constructiv – aliniindu-se cu teoriile literare ce-și au originile în *Poetica* lui Aristotel. Dimpotrivă însă, este vorba de o artă romantică, subiectivă, în primul rând datorită faptului că autorul folosește materialul în mod instinctiv și subiectiv, îl abordează prin prisma „subconștientului colectiv", pentru a folosi expresia psihologului Carl Jung, mai degrabă decât în mod conștient și rațional.

Temele și sursele lor

Când literatura își face apariția în cadrul procesului evolutiv al unei culturi, societatea și-a dezvoltat deja un întreg sistem de stereotipuri și de arhetipuri: simboluri importante care corespund realităților fundamentale ale condiției umane, inclusiv acel tip de realități simbolice care se regăsesc în religie și în mit. Literatura poate folosi direct astfel de simboluri, însă marile opere literare dobândesc statutul de, să spunem așa, mituri originale și unice. Marii clasici ai literaturii fac apel la arhetipurile experienței umane universale. Acest lucru nu înseamnă însă că literatura reprezintă o repetare nesfârșită a câtorva mituri și motive, că repovestește la nesfârșit primele creații

literare ale omului civilizat, ca *Epopeea lui Ghilgameș* sau *Oedip rege* (Oidipous tirannos, sec. V î.Hr.) de Sofocle. Aria tematică a literaturii se întinde la fel de mult ca și experiența umană. Miturile, legendele și poveștile populare aparțin începuturilor literaturii, iar imaginile, situațiile și alegoriile (narațiuni metaforice) vieții reprezintă o sursă inepuizabilă de inspirație pentru literatură, deoarece oamenii sunt mereu aceiași. Nici după apariția și dezvoltarea orașelor, structurile sociale nu au suferit modificări fundamentale. Întregi civilizații se caracterizează prin anumite tipare care se repetă de-a lungul istoriei. Expresia folosită de Jung, „subconștient colectiv", înseamnă de fapt că omenirea este o specie cu un fond comun de experiență generală. Scribii egipteni, birocrații japonezi și directorii adjuncți din New York trăiesc și răspund la provocările vieții în același fel. Între viețile fermierilor, minerilor sau vânătorilor diferențele sunt nesemnificative. Iubirea este iubire și moartea este moarte și pentru un vânător-culegător din sudul Africii, și pentru un artist suprarealist francez. Astfel, temele literaturii se caracterizează în același timp printr-o infinită varietate și prin constanță. Pot proveni din mit, din istorie sau din manifestări contemporane ori pot fi inventate (însă chiar și în acest ultim caz, temele respective se vor baza tot pe materialul oferit de experiența vieții, indiferent cât de fantastic e subiectul ales).

Implicarea autorului

Pe măsură ce trece timpul, literatura tinde să se ocupe tot mai mult de semnificații ascunse, de probleme ce țin de lumea interioară a oamenilor și de relațiile interumane. Multe romane de ficțiune spun povestea unui personaj care se confruntă cu probleme de ordin psihologic, descriu evoluția lentă a personalității acestuia – fie înspre întregire, fie înspre dezintegrare –, prezintă conflictul între dorința de autorealizare, cursul evenimentelor și presiunile semenilor. Toate acestea pot fi prezentate în mai multe feluri: explicit, situație în care personajele discută despre ce le trece prin cap; echivoc și cu anumite rezerve, ca în romanele lui Henry James; sau deschis, ca în cele ale lui Dostoievski. Un alt procedeu este construirea minuțioasă a unei structuri de fapte obiective, unde evoluția psihologică este descrisă exclusiv în termeni comportamentali, iar reacțiile subiective ale cititorului se obțin datorită descrierilor exacte ale realității fizice. Exemple în acest sens ar fi romanele lui Stendhal și marile romane ale literaturii chineze, cum ar fi *Visul din Pavilionul Roșu*, care încearcă să-l convingă pe cititor că romanul este de fapt realitatea însăși, mai degrabă decât o copie împodobită artistic a realității.

Literatura nu se preocupă doar de lucruri concrete, de realitatea obiectivă, de psihologia individului sau de emoțiile acestuia. Unele lucrări tratează teme filozofice. În cea mai mare parte, scrierile abstracte se consideră literatură doar în sensul extins al termenului, iar lucrările filozofice apreciate ca literatură se caracterizează de obicei printr-un stil cu unele ornamente stilistice. Astfel, *Dialogurile* lui Platon sunt considerate literatură de valoare, deoarece materialul filozofic este prezentat sub formă de dialog, ca într-o piesă de teatru, și reprezintă un schimb de idei între personalități bine conturate și vitale, iar pasajele descriptive sunt de o frumusețe aparte, chiar lirică uneori. *Capitalul* (Das Kapital, 1867–1895) lui Karl Marx se apropie de marea literatură prin câteva pasaje în care autorul își prezintă concepțiile sociale și le compară cu ale profeților evrei din Vechiul Testament. *Elementele* (Stoiheia, cca 300 î.Hr.) lui Euclid și *Summa theologica* de Sf. Toma d'Aquino pot oferi satisfacții literare și estetice, datorită purității stilului și frumuseții construcției arhitectonice. Pe scurt, majoritatea lucrărilor filozofice care trec drept literatură de valoare își datorează acest statut faptului că sunt foarte umane. Cititorul reacționează la *Cugetările* (Pensées, 1670) lui Blaise Pascal, la *Eseurile* (Essais, 1580) lui Michel de Montaigne sau *Meditațiile* (Meditationes) lui Marcus Aurelius ca și cum s-ar afla în fața unor oameni în carne și oase. Uneori chiar și pretenția rigorii intelectuale este un artificiu literar. Scrierile filozofului de sec. XX Ludwig Wittgenstein, de exemplu, își datorează o mare parte din impact acestui tip de abordare, în timp ce poezia lui Paul Valéry împrumută cu succes limbajul filozofiei și al științei.

Relația dintre formă și conținut

De-a lungul istoriei literare, mulți critici au opinat că o distincție între formă și conținut nu poate fi decât artificială și nu ar trebui să intervină decât, eventual, în cadrul unei discuții analitice. Forma determină conținutul. Conținutul determină forma. Cei care ridică această problemă sunt de obicei acei critici interesați mai mult de politică, de religie sau de ideologie, decât de literatură. Astfel, ei critică scrierile unor autori care, după părerea lor, sacrifică

scrupulozitatea ideologică pentru perfecțiunea formală, mesajul pentru stil.

Stilul

Stilul nu se poate spune că există pe hârtie, ci reprezintă felul în care mintea autorului se exprimă în cuvinte. Deoarece cuvintele reprezintă idei, nu poate exista literatură abstractă, decât eventual dacă o aglomerare de silabe fără sens se acceptă ca fiind literatură. Chiar și cei mai avangardiști dintre scriitori, ale căror lucrări au fost asociate cu unele curente artistice abstracte, ca de exemplu cubismul, foloseau limba ca mijloc de exprimare, iar limba înseamnă înțeles, chiar dacă acesta este incomprehensibil. Oscar Wilde și Walter Pater, principalii susținători din sec. XIX ai ideii de a face „artă de dragul artei", au fost, de fapt, promotori neobosiți ai ideilor proprii, care se regăsesc și în proza lor. Un stil de excepție depinde de armonizarea perfectă a conținutului și a formei, astfel încât produsul literar să corespundă în întregime intențiilor autorului; un „stil mai puțin reușit" scoate la iveală incapacitatea scriitorului de a armoniza cele două elemente principale – cu alte cuvinte, incapacitatea lui de a se exprima. De aceea se spune că „stilul îl exprimă pe om". Stilul echivoc al lui Henry James, cu subtilitățile și ambiguitățile sale, reflectă perfect mintea sa complexă și subtilă, precum și faptul că era conștient de faptul că motivele care stau la baza acțiunilor oamenilor sunt de cele mai multe ori inexplicabile. La cealaltă extremă se situează stilul romancierului american de la începutul sec. XX Theodore Dreiser, un stil ezitant, stângaci, perseverent, chinuit, care ilustrează perfect atitudinea autorului față de viață și, de fapt, opinia sa asupra subiectului ales. Uneori, încercând să-și șlefuiască stilul, un autor poate schimba conținutul lucrării sale. Când Flaubert lucra la ciornele romanului *Doamna Bovary*, încerca întotdeauna să găsească acel cuvânt care să exprime precis ceea ce voia să spună, iar astfel a reușit să-și transforme romanul dintr-o poveste sentimentală de dragoste într-una dintre marile tragedii ironice ale literaturii. Cu toate acestea, din corespondența sa pare să reiasă că nu a fost niciodată pe deplin conștient de asprimea ironiei sale.

Poate că literatura e o artă, scrisul însă e un meșteșug, iar un meșteșug trebuie învățat. Talentul, care reprezintă deținerea unor aptitudini artistice deosebite într-un anumit domeniu, poate ieși la iveală la o vârstă fragedă. Este posibil ca acea personalitate extraordinară numită geniu să fie rezultatul unor calități înnăscute, nu dobândite. Însă abilitatea de a corela intenția cu rezultatul se obține în urma exercițiului. Scriitorii genuini, ca memorialistul englez Samuel Pepys, care a trăit în sec. XVII, Restif de la Bretonne, din sec. XVIII, și romancierul american de sec. XX Henry Miller sunt numiți pe bună dreptate maeștri ai stilului, deși stilurile lor sunt departe de cele îndelung exersate ale unui Flaubert sau unui Turgheniev. Ei scriau spontan ce le venea în minte, dar scriau mult și constant, fiind, după standardele lor, practicieni competenți.

Obiectivitate *versus* subiectivitate

Anumite genuri literare nu permit însă o abordare atât de personală, de exemplu poezia lirică formală și drama clasică. În aceste cazuri, cuvântul „formă" se utilizează pentru a desemna o structură predeterminată, folosită drept cadru. Aceste structuri sunt totuși destul de simple și nu se poate spune că ar condiționa conținutul. Jean Racine și Pierre Corneille au fost contemporani. Ambii au fost dramaturgi francezi neoclasici, ambii au urmat aceleași reguli artificiale, respectând de obicei unitățile și celelalte norme stricte ale prozodiei. Și totuși, piesele de teatru și poezia celor doi autori sunt complet diferite. Corneille este din punct de vedere intelectual și emoțional un neoclasic, un obiectivist prin excelență, sigur atât pe versurile sale, cât și pe motivațiile personajelor din piesele de teatru, cu un stil clar și concis. Racine a fost un mare romantic înainte de epoca romantică. Personajele sale sunt tulburate și chinuite, iar versurile pulsează ca bătăile inimii eroinelor sale. Racine a fost un mare sentimental, în cel mai bun și mai profund sens al cuvântului. Influența sa asupra unor poeți ca Baudelaire și Paul Valéry se datorează marii lui sensibilități, și nu, cum au presupus ei, perfecțiunii atinse în stăpânirea formei neoclasice.

Versurile se pot scrie fără probleme, indiferent de temă, pe baza unui set de reguli. În sec. XVIII, în Anglia au apărut o mulțime de tratate versificate, însă aici e vorba doar de aplicarea unui model. (Trebuie să se facă distincția între lucrări ca *Grădina Botanică* [The Botanic Garden, 2 vol., 1794–1795] de Erasmus Darwin și *Anotimpurile* [The Seasons, 1726–1730] lui James Thomson, care sunt poezie adevărată, nu istorie naturală versificată – la fel cum *Georgicele* lui Vergiliu nu sunt un manual de agricultură.) Neoclasicismul a

confundat, mai ales în sec. XVIII, modelul cu forma, cel puțin în ce-i privește pe autorii mediocri, iar acest lucru a dus la revolta numită romantism. Principalii teoreticieni ai acestei revoluții, poeții William Wordsworth și Samuel Taylor Coleridge, făceau apel în „Prefața" de la *Baladele lirice* (Lyrical Ballads, 1800) la respectarea câtorva reguli de bază în poezie și solicitau întoarcerea la integritatea formei expresive. O revoluție similară a gusturilor avea loc în toată Europa și, de asemenea, în China (unde respectarea oarbă a unor seturi de reguli rigide aproape că distrusese poezia). Gustul romantic putea aprecia „lipsa de formă" a cărților profetice ale lui William Blake sau a volumului *Fire de iarbă* (Leaves of Grass, 1855) de Walt Whitman sau imaginația dezlănțuită a lui Shelley, însă un studiu aprofundat arată că scrierile acestor autori nu erau deloc „lipsite de formă". Fiecare dintre ei avea propria concepție despre formă.

Timpul trece, iar pendulul gusturilor oscilează. La mijlocul sec. XX, Paul Valéry, T.S. Eliot și Yvor Winters atacă ceea ce ultimul a numit „eroarea formei expresive", însă aceasta este o eroare în sine. Toate formele literare sunt expresive. Fiecare tip de exprimare are propria formă, chiar și atunci când forma este reprezentată de încercarea intenționată de a evita alegerea unei forme. (Scrisul automat, de exemplu, promovat de suprarealiști, este determinat de formalismul excesiv al minții inconștiente și este mult mai stereotipic decât poezia neoclasicistului Alexander Pope.) Forma se referă pur și simplu la organizare, iar criticii par să nu-și amintească întotdeauna că un autor organizează mai mult decât cuvinte. El organizează trăiri, iar această organizare este adânc întipărită în procesele sale mintale. Forma este cealaltă față a conținutului, semnul exterior, vizibil al realității spirituale interioare.

Literatura populară și literatura cultă

Înainte de descoperirea scrisului, literatura orală era larg răspândită în societate, fiind la fel de importantă pentru oameni ca și hrana, îmbrăcămintea, adăpostul sau religia. Multe societăți tribale au rămas culturi preponderent orale până în sec. XIX. În faza timpurie de dezvoltare a societății, menestrelul putea fi un curtean al regelui sau al căpeteniei, iar poetul care compunea cântece religioase putea fi un preot. Însă arta lor era accesibilă întregii comunități, pentru că era comunicată pe cale orală. Pe măsură ce societățile au evoluat și au apărut diferitele clase sociale, s-a conturat o literatură a „elitelor", diferită de cea „populară". Odată cu inventarea scrisului, această diferențiere s-a adâncit. Elitele beneficiau de acces individual la literatură, prin citit, în timp ce literatura orală și cântecele folclorice au rămas apanajul maselor neștiutoare de carte.

Literatura populară a reprezentat dintotdeauna un izvor de inspirație pentru literatura cultă. Aproape toate curentele ce vizează revigorarea poeziei, de exemplu, includ în program puncte referitoare la redescoperirea cântecului folcloric, alături de apelul la obiectivitate. Pe de altă parte, și literatura populară împrumută teme și, foarte rar, specii ale literaturii culte. Multe dintre baladele engleze și scoțiene care datează din Evul Mediu și s-au transmis pe cale orală până astăzi au în comun teme și chiar modalități de exprimare proprii literaturii scrise. Foarte multe dintre aceste balade conțin elemente comune baladelor populare din întreaga Europă de Vest; într-adevăr, temele principale sunt aproximativ aceleași în creațiile folclorice din toată lumea. Dacă aceste elemente comune s-au răspândit de la o comunitate la alta este o altă discuție. În orice caz, ele sunt constante psihologice, arhetipuri comune membrilor speciei umane, pe care literatura cultă le redescoperă periodic în folclor.

Literatura populară modernă

Există o diferență clară între literatura populară autentică, a folclorului și a cântecului popular, și literatura populară din vremurile noastre. Astăzi, literatura populară se adresează unui public știutor de carte, care o receptează ori în forma tipărită, ori transpusă pe ecranul televizorului sau al cinematografului. Autorii, indiferent de calibru, sunt membrii unui grup select de literați profesioniști. Literatura populară nu mai este deci o manifestare artistică a oamenilor de rând, ci li se oferă acestora sub forma unui produs finit. Rolul lor este unul pasiv. Cel mult, li se oferă ocazia de fi selectivi din postura de cititori.

În trecut, anumiți teoreticieni considerau că melodiile populare și chiar baladele de mare întindere se compuneau în mod colectiv. Adversarii acestei opinii au descris cu ironie procesul de creație: „membrii tribului erau așezați în jurul focului și grohăiau la unison". Ideea este însă depășită. Cântecele și poeziile populare își au originea în mintea cuiva, fiind apoi extinse și șlefuite în decursul secolelor de sute de alte minți, până la forma actuală. Doar în acest sens se poate spune că

au fost create în mod „colectiv". De-a lungul sec. XX, folclorul și limba populară au influențat considerabil literatura cultă. Mărturie stau influențele asupra unor scriitori dintre cei mai diverși: Franz Kafka și Carl Sandburg, Selma Lagerlöf și Yasunari Kawabata, Martin Buber și Isaac Bashevis Singer. Cântecul popular a fost apreciat dintotdeauna de intelectualii boemi, în special activiștii politici radicali (care reprezintă fără îndoială o elită). După Al Doilea Război Mondial, influența cântecelor folclorice asupra muzicii populare a fost nu numai foarte consistentă, ci de-a dreptul determinantă. Aproape toate melodiile aflate la modă de-a lungul celei de-a doua jumătăți a sec. XX sunt preluate din folclor. Pe de altă parte, mulți interpreți de muzică folclorică se bucură de aprecierea unui public numeros.

Romanele și piesele de teatru, westernurile și romanele polițiste, filmele și serialele de televiziune care se bucură de popularitate în rândul publicului larg au aceleași teme arhetipale ca și poveștile și baladele din folclor, iar această realitate nu este decât rareori datorată unei influențe directe; acestea sunt pur și simplu limitele minții umane. Numărul celor care, preluând modelele literaturii de masă, au reușit să creeze opere de valoare este surprinzător de redus. Exemple în acest sens ar fi scrierile timpurii de science fiction ale lui H.G. Wells, povestirile western ale lui Gordon Young și Ernest Haycox, romanele polițiste ale lui Sir Arthur Conan Doyle, Georges Simenon și Raymond Chandler.

A doua jumătate a sec. XX a adus schimbări majore în literatura populară. Literatura este un mediu static, în sensul că fiecare citește individual, nu împreună cu alți oameni. Intervin amintirea și anticipația. Cititorul se poate întoarce pentru a verifica un lucru sau poate avansa pentru a vedea cum se termină povestea. În radio, în televiziune sau în cinematografie, mediul este unul fluent. Publicul receptează opera în mod colectiv și depinde de timp. Spectatorul nu se poate opri pentru a reflecta fără să piardă ceva, nici nu se poate întoarce, nici nu poate avansa. Marshall McLuhan a devenit celebru prin faptul că a emis o întreagă teorie estetică, sociologică și filozofică în legătură cu fenomenul mass-media, în cartea sa *Înțelegând mass-media* (Understanding Media, 1964). Rămâne de văzut însă dacă noile medii de comunicare cu caracter fluent vor produce schimbări majore în civilizația umană, ca să nu mai vorbim de mintea oamenilor, căci umanitatea se află de mii de ani sub influența artelor populare fluente, care sunt muzica și teatrul. Orice serial de televiziune a fost pus pe hârtie înainte de a fi produs, iar scenariul se poate consulta oricând în formă tipărită. Înainte de apariția scrisului, literatura avea caracter fluent, căci exista doar în memoria oamenilor. Dintr-un anumit punct de vedere, era chiar mai fluentă decât muzica, pentru că era mai dificil de memorat. În societatea actuală, ce stă sub semnul mass-media, omul devine tot mai mult o creatură a momentului, însă motivele acestei transformări sunt fără îndoială mult mai profunde decât aceste simple forme de divertisment.

Literatura și mediul său

Literatura, ca orice altă activitate umană, reflectă în mod necesar condițiile sociale și economice ale vremii. Împărțirea pe clase sociale s-a reflectat în literatură imediat după apariția acestora. În cazul comunităților amerindienilor, de exemplu, invocațiile șamanului sau ale vraciului diferă de cântecele intime, personale ale individului, iar acestea diferă la rândul lor de cântecele rituale sau cu rol de divertisment cântate în grup de întreaga comunitate. În Evul Mediu, cânturile eroice despre căpetenii și regi, care se cântau la curțile acestora, erau diferite de poveștile populare istorisite în colibele țăranilor.

Cu cât o societate dă dovadă de o mai mare coeziune, cu atât contactele și schimburile între diferitele clase sociale sunt mai numeroase. De exemplu, legăturile strânse între membrii clanurilor care locuiau în perioada medievală târzie la hotarele Scoției au făcut ca baladele eroice despre faptele nobililor să aibă ecou și în cântecele oamenilor de rând. Însă existau societăți în care stratificarea socială era atât de rigidă, încât literatura elitelor s-a separat total de literatura populară. Un exemplu extrem este literatura clasică a Imperiului Roman. Principiile sale directoare erau în cea mai mare parte preluate de la greci, ba mai mult, romanii au adoptat chiar tiparele versurilor grecești, deși acestea erau total diferite de structurile naturale ale limbii latine. Astfel, majoritatea lucrărilor importante ale marilor autori latini erau complet inaccesibile oamenilor de rând.

Tiparul a avut o importanță enormă în răspândirea ideilor. Scrierile autorilor francezi din sec. XVIII, Voltaire, Rousseau și Diderot, au fost scrise doar pentru sau aproape doar pentru o clasă socială la fel de limitată ca și aristocrația romană,

însă diferența a fost că au fost tipărite. În decursul unei generații, ideile lor s-au răspândit în întreaga societate, jucând un rol crucial în pregătirea Revoluției Franceze.

Distincția între clasele sociale, care se face în literatura modernă, există însă mai degrabă în creațiile literare decât în mintea publicului cititor. Deși Henry James a scris despre cei bogați, iar Émile Zola despre muncitori, ambii erau membrii unei elite și erau citiți de membrii unei elite. Mai mult, în acea perioadă, cei care îl citeau pe Zola aveau cu siguranță o atitudine mai elitistă decât cititorii lui Henry James. Oamenii obișnuiți preferau romanele ieftine de dragoste sau așa-numitele „penny dreadfuls", un fel de romane de groază publicate în Anglia sub formă de foileton. Literatura populară devenise încă de atunci literatură de divertisment, scrisă și publicată în scopuri comerciale, un tip de divertisment pe care în zilele noastre îl oferă serialele de televiziune.

Elita care citea literatură serioasă nu era formată neapărat din membri ai unei clase aflate pe o treaptă superioară prin statut social sau posibilități economice. Despre cel mai ermetic poet francez, Stéphane Mallarmé, s-a spus că în fiecare orășel din Franța se află câte un tânăr care-i poartă poeziile în suflet. Aceste poezii reprezintă poate cel mai „elitist" produs literar al civilizației europene occidentale, însă e puțin probabil ca tinerii la care se face referire să fi fost fii de duci sau milionari. (Un fenomen curios este că, de la mijlocul sec. XVIII, în Europa și în SUA, majoritatea cititorilor, atât de literatură serioasă, cât și de literatură de divertisment, o formează femeile. Influența pe care acest public a avut-o asupra literaturii în sine trebuie să fie considerabilă.)

Literatura națională și literatura de grup

Hippolyte Taine, un critic francez care a trăit în sec. XIX, a emis o teorie a literaturii bazată pe argumente climatice. El a cercetat în primul rând particularitățile regionale ale literaturilor occidentale și a stabilit că principala sursă a acestor particularități este climatul și solul respectivelor țări și regiuni. Taine își elaborează teoria într-una dintre principalele sale lucrări, *Istoria literaturii engleze* (Histoire de la littérature anglaise, 5 vol., 1863–1869). Este greu de crezut că cineva ar mai putea fi de acord astăzi cu argumentele simpliste pe care Taine își fundamentează teoria. Literatura rusă diferă evident de cea engleză, iar cea franceză este la rândul ei diferită de cea germană. Trebuie totuși să se ia în considerație faptul că operele literaturii engleze, de exemplu, sunt scrise de englezi și gândite, cel puțin la început, pentru a fi citite de englezi, acțiunea se desfășoară de obicei în Anglia, iar personajele principale sunt în general englezi. Civilizația modernă tinde să devină însă o civilizație globală, în care operele literare ale tuturor popoarelor intră într-un fel de fond literar global. Nu este un lucru neobișnuit în ziua de azi să citești într-o săptămână un roman al unui autor japonez, iar săptămâna următoare să citești un autor de culoare din vestul Africii. La rândul lor, scriitorii sunt influențați de această globalizare a literaturii. Cărțile marilor romancieri ruși din sec. XIX au avut cu siguranță o influență mai mare asupra scriitorilor americani din sec. XX decât opera înaintașilor lor din Statele Unite. Poezia nu circulă atât de ușor, deoarece este mult mai dificil de tradus. Cu toate acestea, până la mijlocul sec. XX influența poeziei franceze nu a fost doar importantă, ci predominantă. În ce privește elementele tendențioase din literatură, cum ar fi propaganda rasistă, naționalistă sau religioasă, ele au început să se piardă în acest proces de schimburi culturale en gros.

Literatura populară este de obicei tendențioasă atât intenționat, cât și neintenționat. Ea reflectă și stimulează prejudecățile și limitările publicului său. Majoritatea conflictelor literare, care au izbucnit în țările totalitare în cursul sec. XX, au avut drept cauze încercările statului de a coborî literatura cultă la nivelul literaturii populare. Marile romane proletare ale timpului nostru nu au fost scrise de ruși, ci de afro-americani, japonezi, germani, iar cel mai proletar dintre toate este cel al unui american de origine germană care a trăit în Mexic, B. Traven. Controlul exercitat de guvern și cenzura pot pune piedici dezvoltării literaturii, o pot eventual influența într-o anumită măsură și pot cauza eliminarea unor autori. Însă istoria a arătat că, indiferent dacă este vorba de Franța lui Ludovic XIV sau de Uniunea Sovietică a sec. XX, nu se poate spune că aceste presiuni ar avea un efect profund asupra evoluției literaturii.

Poziția scriitorului în societate

O trăsătură distinctă a literaturii moderne este faptul, relativ ciudat, că în jurul ei s-a format un grup select și elitist. În vechile culturi, artistul, deși se simțea uneori străin printre semenii lui, se considera parte din societate și îi împărtășea valorile și

atitudinile. De obicei, funcționărimea era clasa care își asuma un rol mai personal și mai vizibil în societate. Însă în vremurile civilizației industriale moderne, „scribii" au devenit o simplă categorie de angajați calificați. Scriitorul împărtășește puține dintre valorile negustorului, antreprenorului sau managerului, iar astfel lumea literară și artistică a ajuns să își formeze o subcultură proprie. Opoziția dintre cele două seturi de valori este sursa a ceea ce noi numim alienare, cel puțin în ce îi privește pe intelectuali (alienarea omului obișnuit în cadrul societății urbane, industriale, înstrăinarea acestuia de munca sa, de sine și de semenii lui este altă problemă, deși rezultatele ei se reflectă și se intensifică în sentimentul de înstrăinare al elitei). De aproape două sute de ani, autorul trăiește într-un mediu artistic specific, pe care nu îl mai împărtășește cu restul populației. Subcultura numită în general boemă și mișcările literare și artistice din mica societate distinctă care s-a creat în jurul acesteia au fost – cel puțin în mintea multor autori – deseori mai importante decât mișcările istorice, sociale și economice din societate în ansamblul ei. Chiar și evenimentele istorice majore sunt privite din acest punct de vedere – Revoluția Rusă, de exemplu, se traduce prin futurism comunist, constructivism, realism socialist. Literatura occidentală ar putea fi privită ca o paradă de curente: romantism, realism, naturalism, futurism, structuralism și așa mai departe. Mulți dintre criticii cu un mod de gândire mai jurnalistic au fost foarte încântați să o poată descrie astfel. Însă după ce manifestele au fost aruncate la gunoi, întâlnirile au luat sfârșit, iar cafenelele literare și-au pierdut din popularitate, toată zarva pare să nu fi avut cine știe ce efect. Între opera romanticului Théophile Gautier și cea a naturalistului Émile Zola există mai multe asemănări decât diferențe, iar diferențele se datorează mai degrabă schimbărilor din societate decât unor principii literare divergente.

La început, modificarea valorilor literare a fost apreciată doar în anumite cercuri ale elitei literare însesi, dar s-a întâmplat de multe ori ca, la diferență de doar o generație, opere considerate cândva ezoterice să fie introduse în programa școlară. Majoritatea oamenilor culți susțineau cândva că romanul Ulise al lui James Joyce este incomprehensibil sau, dacă nu, obscen. Astăzi, metodele și temele acestuia se întâlnesc curent în literatura comercială a culturii de masă. Unii autori rămân însă în continuare accesibili doar elitelor. Mallarmé este un exemplu bun, însă opera sa ar fi fost la fel de ermetică și dacă ar fi fost scrisă în cel mai simplu limbaj. Subtilitățile sale își au explicația până la urmă în resorturile lăuntrice ale propriei personalități.

Literatura și celelalte arte

Literatura este în mod evident înrudită cu celelalte arte. Pusă în scenă, o piesă este teatru; citită, este literatură. Unele dintre cele mai mari filme au la bază scrieri literare, de obicei romane, deși toate marile poeme epice, precum și majoritatea pieselor de teatru importante au fost filmate la un moment dat, contribuind astfel la dezvoltarea celei de-a șaptea arte. Pe de altă parte, tehnicile folosite la scrierea scenariilor au influențat felul în care mulți scriitori își structurează romanele, cu efecte și asupra stilului. Azi, majoritatea cărților de beletristică din literatura populară se scriu cu ideea ecranizării în minte, aspect luat în considerare și de editori. Literatura furnizează librete pentru opere, teme pentru poeme simfonice – chiar și o lucrare atât de neverosimilă ca *Așa grăit-a Zarathustra* (Also sprach Zarathustra, 1883–1885), de Friedrich Nietzsche, a fost pusă pe muzică de Richard Strauss – și, bineînțeles, versuri pentru cântece. Multe dintre baletele și dansurile moderne se bazează pe povestiri sau poeme. Muzica și dansul sunt însoțite uneori de un text citit de către un lector sau cântat de un cor. Mijlocul sec. XIX a reprezentat epoca de aur a picturii cu teme literare, istorice și anecdotice, deși, cu excepția suprarealiștilor, acest gen de pictură a fost abandonat în sec. XX. Contactele și schimburile dintre literatură și artă se realizează astăzi mai subtil, de cele mai multe ori prin folosirea unor tehnici paralele – distanțarea rațională a cubiștilor sau pictura gestuală spontană a adepților expresionismului abstract, de exemplu, au înflorit în aceeași perioadă cu metoda scrisului liber, fără corecturi, practicat de unii autori în anii 1950 și 1960.

Literatura ca o colecție de genuri

Criticii au născocit numeroase sisteme care să le permită să prezinte literatura ca pe o colecție de genuri. Aceste genuri sunt însă deseori artificiale, inventate ulterior, cu scopul de a pune mai multă ordine în literatură. Teoriile literare trebuie să se bazeze pe contactul direct cu textul și să fie suficient de flexibile pentru a suprinde individualitatea și varietatea operelor. Cea mai bună abordare este poate cea istorică,

evolutivă. Ce s-a întâmplat de fapt, în ce fel a evoluat literatura până azi?

În prezent mai există unele populații nealfabetizate, iar cercetările întreprinse au arătat că literatura orală a acestora este surprinzător de variată. În același timp, mărturiile scrise rămase din trecut arată că genurile literare importante au existat încă de la începuturile societăților civilizate: poeme epice; cântece de glorificare a preoților și regilor; povestiri având ca temă misterul și supranaturalul; versuri de dragoste; cântece personale (compuse în urma unei meditații intense); povești de dragoste; istorisiri ale unor aventuri și fapte eroice (ale oamenilor de rând, deosebite de poemele eroice ale nobilimii); satiră (care le stânjenea teribil pe căpeteniile barbare); conflicte satirice (în care doi poeți sau două personificări ale acestora se atacau ori se lăudau unul pe altul); balade și povești populare despre tragedii și crime; basme populare, cum este povestea băiatului isteț care îndeplinește sarcini imposibile, își învinge toți adversarii prin agerimea minții și câștigă, de obicei, mâna fiicei regelui; fabule cu animale, cum ar fi cele atribuite lui Esop (gen foarte răspândit în rândul populațiilor băștinașe din Africa și al amerindienilor); ghicitori, proverbe și observații filozofice; imnuri, incantații și cântece sacre ale preoților; și, în sfârșit, mitologia în sine, ce cuprinde povestiri despre originea lumii și a rasei umane, despre strămoși, zei și semizei.

Poemul epic

Poemul epic ca specie literară nu a evoluat niciodată prea mult față de forma inițială, care circula pe cale orală, iar originile sale trebuie căutate într-o epocă anterioară sedentarizării populației. Trăsăturile principale ale *Iliadei* și *Odiseei*, de exemplu, sunt foarte asemănătoare cu cele ale epopeei anglo-saxone *Beowulf* (sec. VII d.Hr.) sau ale celei germane *Cântecul Nibelungilor* (Nibelungenlied, începutul sec. XIII) ori ale povestirilor irlandeze despre Cúchulainn. Poemul epic de factură cultă este cu totul altceva. *Eneida* lui Vergiliu (scrisă între 29–19 î.Hr.), de exemplu, sau *Paradisul pierdut* (Paradise Lost, 1667) al lui John Milton sunt lucrări literare sofisticate și complexe. Multe dintre poemele de mare întindere clasificate uneori ca poeme epice nu se înscriu în această specie literară. *Divina Comedie* (La divina commedia, scrisă între 1308 și 1321) a lui Dante, de exemplu, este un lung poem teologic, filozofic, politic, moral și mistic. Dante îl considera un fel de piesă de teatru, care respectă regulile *Poeticii* lui Aristotel. *Faust* al lui Goethe este scris sub forma unui poem dramatic, uneori fiind chiar pus în scenă, însă în sine este un roman filozofic versificat. Criticii moderni au definit poeme de mare întindere mai recente ca *Tărâmul pustiu* de T.S. Eliot și *Cânturile* lui Ezra Pound drept „poeme epice filozofice". Aceste opere literare nu au însă nimic epic în ele. Sunt reverii, mai mult sau mai puțin filozofice.

Poezia lirică

Poezia lirică nu s-a îndepărtat niciodată prea mult de originile sale, cu excepția faptului că unele dintre cele mai valoroase exemple ale genului – poeziile scrise în latina medievală, în provensală, în germana medievală cultă, în franceza medievală sau din perioada Renașterii, care astăzi sunt doar citite – au fost scrise de fapt ca să fie cântate. Totuși, în sec. XX s-au înmulțit cântecele populare de mare valoare literară. Se pot menționa aici compozițiile lui Bertolt Brecht și Kurt Weill în limba germană, Georges Brassens și Anne Sylvestre în franceză și ale lui Leonard Cohen, Bob Dylan și Joni Mitchell în engleză. E interesant de observat că, în epocile în care cultura prețuiește artificialul, lirica devine stereotipă. Apoi, după o vreme, poeții se revoltă și, întorcându-se de obicei la valorile folclorice, redau poeziei lirice măcar aparența naturaleții și spontaneității.

Satira

Subspeciile satirei sunt aproape la fel de numeroase ca speciile literaturii înseși, de la poemul eroi-comic la epigrame. Multe dintre romanele sociale și politice din zilele noastre ar fi fost privite drept satire în Antichitate. Multe dintre marile opere din istorie sunt satire, însă de fiecare dată acestea s-au ridicat deasupra obiectului imediat al satirei. *Gargantua și Pantagruel* (Gargantua et Pantagruel, sec. XVI) de François Rabelais, o satiră a societății medievale, s-a transformat sub condeiul autorului într-un adevărat mit arhetipal al dragostei de viață. *Don Quijote* de Cervantes, numită în repetate rânduri cea mai importantă operă literară în proză din literatura occidentală, satirizează literatura cavalerească a vremii. Este vorba însă din nou de un mit arhetipal, care povestește aventurile sufletului uman – individual – în lunga sa luptă cu ceea ce se numește condiția umană. *Povestea lui Genji* de Murasaki Shikibu a fost considerat de unii critici obtuzi o simplă satiră a promiscuității sexuale de la curtea dinastiei japoneze Heian. Este vorba însă de un roman profund filozofic, religios și mistic.

Proza

Proza de mare întindere este singura dintre speciile literare care a cunoscut o dezvoltare semnificativă în ultima perioadă. Scrieri în proză, de mărimea unui roman scurt actual, existau încă din vremea Greciei clasice, însă ele erau mai mult niște povestiri de aventuri, niște anecdote dezvoltate. Primul roman caracterizat de o oarecare pătrundere psihologică este *Satyricon*, atribuit lui Petronius Arbiter (m. 65/66 d.Hr.). Deși s-au păstrat doar câteva fragmente ale acestei opere – se estimează că aproximativ a 11-a parte –, acestea sunt suficiente pentru a demonstra că avem de-a face cu unul dintre marile romane picarești, format din episoade fără prea multă legătură unul cu altul, ce povestesc aventuri intense și chiar erotice. Cealaltă mare operă beletristică transmisă din perioada Antichității este *Metamorfoze*, cunoscută mai ales sub titlul de *Măgarul de aur* (*Metamorphoseon libri* sau *Asinus aureus*, sec. II î.Hr.) de Apuleius. Pe lângă faptul că e o poveste picarescă de aventuri, cartea este și o critică a societății romane, o odă adusă cultului zeiței Isis și o alegorie a drumului sinuos al evoluției sufletești. Autorul repovestește cu multă subtilitate psihologică mitul dragostei dintre Eros și Psyche într-un capitol pe bună dreptate celebru. Valoarea și implicit supraviețuirea acestor opere se datorează în mare parte stilului. Au fost scrise într-o limbă de o deosebită frumusețe, deși nu se caracterizează în nici un caz prin puritate „clasică". Proza medievală se află în strânsă legătură cu literatura eroică anterioară perioadei. Unele dintre aceste scrieri, cum ar fi *Moartea regelui Arthur* (Le Morte d'Arthur, sec. XV) de Sir Thomas Malory, repovestesc vechi legende eroice în spiritul literaturii cavalerești a Renașterii timpurii, rezultând o combinație a sensibilității barbare, medievale și renascentiste, ilustrate mai ales în povestea lui Tristan și a Isoldei sau a lui Lancelot și Guinevere, într-o formă care nu diferă prea mult de romanele moderne despre iubirea tragică.

Romanul occidental este un produs al civilizației moderne. În Asia de Est însă, romanul a cunoscut o dezvoltare diferită încă din sec. X. Primele opere literare în proză, de mare întindere, bazate pe motivații și relații interpersonale complexe, au apărut în sec. XVII, în Franța, când Madame de Lafayette a publicat *Principesa de Clèves* (La Princesse de Clèves, 1678). În Franța sec. XVIII a apărut un mare număr de romane care abordau tema iubirii, însă nici unul care să se compare cu cel al doamnei de Lafayette, până la *Legături primejdioase* (Les Liaisons dangereuses, 1782) de Pierre Choderlos de Laclos. Romanul cuprinde un schimb de scrisori între doi membri ai aristocrației franceze decadente, angrenați în jocuri perfide de seducție și trădare. Din punctul de vedere al intenției, romanul a fost o satiră mușcătoare a vechiului regim și un dureros studiu psihologic. Romanul englez al sec. XVIII este mai puțin subtil, mai robust, mai grosolan, cele mai bune exemple fiind *Tom Jones* (1749) al lui Henry Fielding și *Tristram Shandy* al lui Laurence Sterne. Sec. XIX a reprezentat epoca de aur a romanului, care a devenit mai profund, mai complex și mai subtil (și pe de altă parte mai popular, mai încărcat de evenimente și mai sentimental). Până la începutul sec. XX, romanul a ajuns cea mai îndrăgită lectură a publicului larg, înlocuind scrierile religioase, filozofice și științifice ca mijloc de înțelegere a vieții.

Dramaturgia

Ca și poezia lirică, piesa de teatru a fost de-a lungul timpului una dintre cele mai stabile specii literare. Majoritatea pieselor scrise la începutul sec. XX s-ar putea modifica fără probleme și fără prea mult efort, astfel încât să corespundă regulilor *Poeticii* lui Aristotel. Înainte de Primul Război Mondial însă, formele tradiționale ale artei au început să se dezintegreze, în frunte cu pictura, iar în locul lor au evoluat forme noi. În dramaturgie, cel mai radical inovator a fost August Strindberg (1849–1912), iar de atunci dramaturgia a devenit din ce în ce mai experimentală, un motiv fiind și competiția cu cinematografia. Autorii au căutat neîncetat noi teme, metode și mai ales căi de a stabili o relație strânsă cu publicul, iar toate acestea au modificat profund dramaturgia ca specie literară.

Perspective

Și poezia a suferit schimbări profunde în sec. XX, deși aici s-ar putea spune că „marele inovator" a fost Baudelaire. Ruperea asocierilor și recombinarea ideilor practicate de cubiști, asocierea liberă de idei a suprarealiștilor, visele, stările de transă, poezia populațiilor primitive – toate au fost absorbite de poezia modernă. Această proliferare a formelor nu pare să se apropie de vreun final. Dacă în trecut eforturile artiștilor se concentrau pe perfecționarea aplicării unui tipar pe o anumită formă, în viitor scopul ar putea deveni elaborarea unor forme complet noi, de tip „multimedia", care să implice toate celelalte arte consacrate. În același timp, scriitorii ar

putea prefera să simplifice și să finiseze formele trecutului printr-o disciplină riguroasă, de tip neoclasicist. Într-o civilizație urbană globală, care a adoptat stilurile și descoperirile tuturor culturilor trecute și prezente, viitorul literaturii este aproape imposibil de anticipat.

Scrieri despre literatură

Cercetările cu privire la istoria literaturii au început aproape odată cu apariția literaturii înseși – sau, mai exact, odată ce documentele au început să se acumuleze – și pentru multe secole au reprezentat aproape singura formă de cercetare existentă. Cea mai mare parte a *Epopeii lui Ghilgameș*, prima dintre marile epopei clasice ale lumii, este o sinteză asiriană târzie care trebuie să fi necesitat o muncă titanică de cercetare a tăblițelor de lut, scrise în mai multe limbi și mergând până la începuturile civilizației mesopotamiene. Mitul filozofic al creației, cunoscut sub numele de *Teologia de la Memfis*, s-a transmis alături de numeroase poeme egiptene în variante foarte târzii, care reproduc însă cu grijă limba vorbită în vremea primelor dinastii. Pe măsură ce funcția scribului a căpătat tot mai multă importanță, scribii au dezvoltat cercetarea literară, atât pentru a-și consolida poziția, cât și pentru a-și ocupa timpul liber. În perioada sa de apogeu, cercetarea literară din Antichitate s-a concentrat în jurul bibliotecii (și universității) din Alexandria, de la fondarea ei, în 324 î.Hr., până la distrugerea de către arabi, în 640 d.Hr. Învățații greci din perioada elenistică au venit cu o abordare atât de academică și de pedantă a cercetării literare, încât termenul de alexandrin a rămas peiorativ până astăzi. Lor li se datorează însă transmiterea majorității textelor clasicilor greci. Cercetarea literară romană era mai degrabă retorică decât analitică. Odată cu venirea arabilor, de-a lungul întregii zone temperate a Lumii Vechi, din Spania până în India, s-a format o mare comunitate de cărturari care beneficiau de o deschidere extraordinară. Iudaismul, ca și islamul, este o religie a cărții și a tradiției scrise, de aceea cercetarea literară a jucat un rol central în istoria sa. Același lucru este valabil și pentru India, China și mai târziu Japonia; în ce privește cantitatea, subtilitatea și capacitatea de pătrundere, cărturarii orientali nu au fost depășiți niciodată. Se poate spune că, în Europa, Renașterea a fost o revoluție culturală condusă de cercetători literari care au descoperit și readus în actualitate moștenirea literară grecă și romană. În sec. XIX, cercetarea literară a fost dominată de academismul german exhaustiv și pedant, iar această tradiție s-a transmis universităților din Statele Unite. Regula ca fiecare profesor să scrie o disertație de masterat, o lucrare de doctorat și pentru restul carierei să publice cu frecvență rezonabilă articole și cărți științifice a dus la apariția unei mari cantități de scrieri științifice, nu întotdeauna de cel mai înalt nivel. Unele sunt banale și absurde, însă cele mai valoroase au contribuit la descifrarea textelor vechi și la o mai bună înțelegere a creațiilor literare ale lumii.

Critica literară

Critica literară, spre deosebire de cercetarea științifică, este uneori considerată în sine o formă de literatură. Pentru unii, scrierile marilor critici sunt la fel de interesante și de provocatoare ca ale marilor poeți, iar tratatele literare, la fel de antrenante ca romanele. Aristotel, Longinus și oratorul și criticul roman Quintilian sunt încă citiți, deși criticii renascentiști, de exemplu cândva foarte influentul Josephus Scaliger, au fost uitați, singurii care le mai studiază scrierile fiind cercetătorii specializați. Criticii mai recenți, cum ar fi Poe, Charles-Augustin Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Visarion Belinsky, Matthew Arnold, Walter Bagehot, Walter Pater și George Saintsbury, sunt citiți probabil mai degrabă datorită reputației, decât pentru opiniile lor despre literatură, și mai degrabă pentru teoriile lor generale, decât pentru felul în care acestea s-ar putea aplica (de exemplu, în cazul primilor trei, timpul a contrazis aproape toate aprecierile cu privire la contemporanii lor). Criticii englezi au supraviețuit datorită faptului că s-au aplecat mai ales asupra capodoperelor recunoscute și au pus accentul pe idei generale. Critica literară ar putea fi citită eventual și ca un fel de scriere autobiografică. Critici ca I.A. Richards, Sir C.M. Bowra, Paul Valéry, Susanne Langer și Ernst Cassirer au avut o influență care s-a manifestat dincolo de granițele înguste ale criticii literare și au jucat în vremurile noastre un rol mai apropiat de cel al filozofilor. Acest lucru este valabil și în ceea ce privește popularitatea. Danezul Georg Brandes, americanii James Gibbons Huneker, H.L. Mencken și Edmund Wilson erau adevărate forțe în vremea lor, dovedind că și critica literară poate juca un rol în schimbările sociale. În Japonia, înlăturarea shogunilor, readucerea împăratului și schimbările profunde în mentalul japonezilor au început cu critica lui Moto-ori Norinaga. Tot în sec. XIX, revoluția din teologie a avut drept cauze

principale apariția teoriilor evoluționiste darwiniste și a criticii textului Bibliei. Se poate spune că publicațiile literare trimestriale și săptămânale, cu nesfârșitele discuții despre importanța spirituală și caracteristicile formale ale tuturor scrierilor literare, de la marile capodopere la cea mai neînsemnată scriere, au luat locul religiei pentru mulți intelectuali din sec. XX, atât din punctul de vedere al dogmei, cât și al ritului. În ultimele decade ale sec. XX, critica literară anglo-americană a fost criticată pentru eșecul de a fi „literatură" și pentru dependența de jargon.

literatură gaucho

Gen poetic latino-american care imită *payadas,* balade cântate conform tradiției, cu acompaniament de chitară, de către trubadurii gaucho rătăcitori din Argentina și Uruguay. Termenul desemnează și corpusul de literatură latino-americană care are drept temă stilul de viață și filozofia gaucho. Folclorul gaucho, care formează de mult timp o parte a literaturii populare, a devenit o sursă de inspirație a liricii romantice de la sfârșitul sec. XIX, dar și a prozei care tratează adesea teme referitoare la conflictul dintre vechi și nou.

literatură patristică

Corpus literar care cuprinde lucrările (cu excepția Noului Testament) scrise de creștini înainte de sec. VIII d.Hr. Se referă la scrierile Părinților Bisericii. O mare parte a literaturii patristice este scrisă în greacă sau în latină, însă au supraviețuit și lucrări scrise în siriacă (vechea aramaică din Siria) sau în alte limbi din Orientul Mijlociu. Lucrările Părinților Apostolici conțin cele mai vechi scrieri patristice. Până la mijlocul sec. II d.Hr., creștinii scriau pentru a-și justifica credința în fața autorităților romane și pentru a respinge gnosticismul. Scrierile Sf. Augustin și ale altora stau la baza gândirii creștine din perioada medievală și cea modernă. Printre autorii patristici importanți se numără Iustin Martirul, Origene, Tertulian, Eusebiu din Cezareea, Sf. Atanasie, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore din Nisa, Grigore din Nazians, Sf. Ioan Chrisostomul, Sf. Ambrozie, Sf. Augustin, Efrem Sirul (306?–373 d.Hr.), Sf. Ieronim, Teodor din Mopsuestia, Sf. Chiril din Alexandria (cca 375–444 d.Hr.), Sf. Maxim Mărturisitorul (cca 580–662 d.Hr.) și papa Grigore I.

literatură pentru copii

Literatură destinată amuzamentului sau instruirii tinerilor. Genul include o gamă largă de cărți, printre care clasici ai literaturii universale, cărți cu imagini, cărți ușoare, povești, cântece de leagăn, fabule, cântece populare și alte materiale transmise mai ales prin viu grai. A apărut ca formă distinctă și independentă în a doua jumătate a sec. XVIII și a cunoscut o perioadă de înflorire în sec. XIX. În sec. XX, când știința de carte a devenit aproape universală în țările dezvoltate, cărțile pentru copii au ajuns să rivalizeze în diversitate cu literatura pentru adulți.

literați *în chineză* man-ga

Artiști din China și Japonia, ale căror poezie, caligrafie și pictură intenționau să le dezvăluie în primul rând erudiția și să le exprime sentimentele personale, iar nu să le demonstreze abilitatea profesională. Principiul pictorilor literați a fost formulat inițial în China dinastiei Song de Nord, dar a fost permanent dezvoltat în cadrul dinastiei Ming, de către Dong Qichang. În sec. XVIII–XIX, pictura literaților a devenit populară în rândul japonezilor, care au exagerat elementele compoziției și tușeului pictural chinezesc. *Vezi și* Ike no Taiga.

litificare

Proces complex prin care particulele libere din sedimente se transformă în rocă. Litificarea se poate produce atunci când sedimentul se depune, dar și după aceea. Cimentarea este unul dintre procesele importante implicate în litificare, mai ales pentru gresii și conglomerate. În plus, au loc reacții în cadrul sedimentului, între diverse minerale sau între minerale și fluidele aflate în pori; aceste reacții pot produce noi tipuri de minerale alăturate celor deja prezente în sediment.

litiu

Element chimic, cel mai ușor dintre metalele alcaline, cu simbol chimic Li și număr atomic 3. Este fin, alb, lucios și foarte reactiv, formând compuși în cadrul cărora are valența 1. Metalul este folosit în unele aliaje, la procesul de răcire în reactoarele nucleare și (datorită reactivității sale) ca reactiv, curățitor și combustibil de rachetă. Hidrura de litiu este folosită drept sursă de hidrogen; hidroxidul de litiu se folosește ca aditiv în baterii și acumulatoare și pentru a absorbi dioxidul de carbon. Haloizii (*vezi* halogen) de litiu sunt folosiți drept absorbanți de umezeală, iar săpunurile de litiu sunt folosite ca agenți de îngroșare în grăsimile lubrifiante. Carbonatul de litiu reprezintă un important medicament în tratarea depresiei și psihozei bipolare.

litografie

Proces de tipărire care folosește imiscibilitatea grăsimii cu apa. Aloys Senefelder din Praga (1771–1834) s-a folosit de proprietățile unei pietre cu o bază de carbonat de calciu, o suprafață fină, poroasă, desăvârșindu-și procedeul de tipărire în 1798. În procedeul lui Senefelder, piatra, pe suprafața căreia se desena imaginea în creion sau cerneală grasă, era udată cu apă; după diverse etape de gravare și de protecție, era ștearsă cu cerneală uleioasă și reținea cerneala doar pe desen. Suprafața cu cerneală era apoi tipărită – fie direct pe hârtie, cu o presă specială (ca în majoritatea imprimărilor de artă), fie pe un cilindru de cauciuc și apoi pe hârtie (ca în tipografia comercială). Tehnica de pregătire a pietrelor pentru tipar manual, care este încă metoda litografică preferată de artiști, nu s-a schimbat aproape deloc. Tipărirea litografică de tip comercial cu o presă rotativă modernă de tipărire offset poate produce imprimări fine, de înaltă calitate, la viteze mari, realizându-se reproduceri ale oricărui material care poate fi fotografiat în procesul de imprimare. În prezent, procedeul este folosit în realizarea a 40% din tipărituri, hârtie de ambalaj și publicații, procent mai mult decât dublu în comparație cu oricare dintre celelalte procedee de tipărire.

litosferă

Strat solid, exterior al Pământului, format din crustă și stratul solid cel mai de suprafață al mantalei superioare. Se extinde în adâncime până la cca 100 km. Este fragmentată în cca 12 blocuri solide separate sau plăci (*vezi* tectonica plăcilor). Curenții lenți de convecție din interiorul mantalei, generați de gradienții de căldură internă a Pământului, ar putea fi responsabili de mișcările laterale ale plăcilor (și ale continentelor susținute de acestea) cu câțiva cm pe an.

Little Bighorn, Bătălia de la ~

(25 iunie 1876)

Confruntare de la râul Little Bighorn, în Teritoriul Montana, SUA, între trupele federale conduse de colonelul George Custer și un grup de indieni sioux și cheyenne. Guvernul american ordonase triburilor din câmpiile de N să se întoarcă în rezervațiile atribuite lor, trimițând concomitent trupe de întărire, aflate sub comanda generalului Alfred H. Terry. Terry sperase să încercuiască o fortificație indiană aflată la gura râului Little Bighorn, însă un grup de cca 200 de soldați conduși de Custer au lansat un atac prematur și au fost măcelăriți. Trupele federale au împânzit apoi zona, forțându-i pe indieni să se predea.

little magazine

(*în engleză*, mică revistă)

Publicație periodică mică, de obicei de avangardă, dedicată unor lucrări literare serioase. Numele sugerează în primul rând maniera necomercială de editare, administrare și finanțare. Astfel de reviste au fost publicate începând cu anul 1880, continuând de-a lungul sec. XX; au prosperat mai ales în SUA și Anglia, dar și scriitori francezi și germani s-au bucurat de ele. Printre cele mai importante au fost două publicații americane, *Poetry* și mai imprevizibila, deseori mai senzaționala revistă *Little Review* (1914–1929). Publicațiile engleze *Egoist* (1914–1919) și *Blast* (1914–1915), pe lângă proiectul publicistic francez *transition* (1927–1938), sunt de asemenea nume importante ale genului.

Little Richard

născut **Richard Wayne Penniman**

(n. 05.12.1932, Macon, Georgia, SUA)

Cântăreț american de rhythm-and-blues și pianist. Născut într-o familie foarte religioasă, a cântat vocal și la pian în cadrul bisericii, însă apoi a fost alungat de acasă de către tatăl său, se pare din cauza comportamentului homosexual. A dat reprezentații în cluburi de noapte și începând cu anii 1950 a început să facă înregistrări în calitate de cântăreț de blues. Predilecția sa pentru extrem și primul său hit intitulat *Tutti Frutti* (1956) – o piesă energică – au stabilit un standard pentru noua mișcare rock. Alte succese similare au fost *Long Tall Sally*, *Lucille* și *Good Golly, Miss Molly*. În 1957 s-a convertit religios, ulterior fiind hirotonisit preot. S-a întors în scurt timp la muzică, devenind o atracție obișnuită în Las Vegas, continuând în același timp turneele și aparițiile de succes din filme. Este o personalitate originală prezentă în Rock and Roll Hall of Fame.

Little Rock

Oraș, 183 133 loc. (2000), centrul administrativ al statului Arkansas, așezat pe râul Arkansas. În 1722, exploratorul francez Bernard de la Harpe a denumit locul La Petite Roche, inspirat de o formațiune de roci aflată pe malul râului. A devenit capitală a statului Arkansas în 1821. După izbucnirea Războiului Civil American a adoptat o politică puternic antiunionistă; trupele federale au ocupat orașul în 1863. S-a dezvoltat ca un centru comercial într-o regiune agrară și ca nod feroviar și de

navigație fluvială. În 1957 au fost trimise aici forțe federale pentru a preveni imixtiunea statului în desegregația rasială a Liceului Central. Cel mai mare oraș al statului, găzduiește numeroase instituții de învățământ superior, precum Universitatea Arkansas.

Little Turtle /Mica Țestoasă/

(1752, lângă Fort Wayne, Indiana, SUA - 14.07.1812, Fort Wayne, Indiana)

Conducător amerindian. A devenit șeful tribului miami și a condus incursiuni împotriva așezărilor din Teritoriul de Nord-Vest, la începutul anilor 1790. Înfrânt de generalul Anthony Wayne în Bătălia de la Fallen Timbers (1794), a fost obligat să semneze Tratatul de la Greenville (1795), cedând Americii o mare parte din Ohio și părți din Illinois, Indiana și Michigan. Apoi a militat pentru pace și a reușit să păstreze tribul miami în afara confederației shawnee conduse de Tecumseh.

Littleton, Sir Thomas

(1422, probabil la Frankley, Worcestershire, Anglia - 23.08.1481, Frankley)

Jurist britanic. Într-o perioadă de tulburări, Littleton a ocupat câteva funcții înalte, printre care aceea de judecător al Tribunalului pentru Plângeri Civile (începând cu 1466). Lucrarea sa *Littleton asupra arendelor* (Littleton on Tenures), primul tratat de drept englez tipărit vreodată, a rămas multă vreme principala autoritate în materie de drept englez al proprietății imobiliare.

Littorinidae, familia ~

Familie de gasteropode, care cuprinde 80 de specii de melci foarte răspândiți, în cea mai mare parte erbivori. Trăiesc de obicei pe stânci, pietre sau în zona costieră, între zonele de flux și reflux. *Littorina littorea*, cea mai mare specie nordică, are o lungime maximă de 4 cm. De obicei, are o culoare gri-închis și o cochilie spiralată solidă. Adusă în America de Nord pe la 1857, este acum răspândită pe coastele Atlanticului. Melcii-de-mare constituie hrana favorită a multor păsări de țărm.

Lituania *denumire oficială* Republica Lituania

Stat în NE Europei. Suprafața: 65 300 kmp; 3 413 000 loc. (2005). Capitala: Vilnius. Etnicii lituanieni alcătuiesc în jur de patru cincimi din populație; li se adaugă comunități restrânse de ruși, polonezi și belaruși. Limbi vorbite: lituaniana (oficială), rusa, poloneza, belarusa. Religia: romano-catolicism (majoritatea populației). Moneda națională: litas. Țara este formată din câmpii joase alternând cu teritorii deluroase, străbătute de râuri, care se scurg în meandre spre V, în Marea Baltică. Industria (prelucrarea metalului, a lemnului și producerea de textile) este importantă, mai ales în părțile de S și de E. Agricultura se concentrează asupra creșterii animalelor, pentru lapte și carne (mai ales de porc), pe lângă culturile de cereale, in, sfeclă-de-zahăr, cartofi și furaje. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar prim-ministrul conduce guvernul. Triburile lituaniene s-au unit la mijlocul sec. XIII, pentru a se opune cavalerilor teutoni. Gediminas, unul dintre marii duci, a extins Lituania până la un imperiu care a stăpânit o mare parte a estului Europei între sec. XIV și XVI. În 1386, marele duce al Lituaniei a devenit rege al Poloniei, iar cele două țări au rămas strâns asociate în următorii 400 de ani.

A fost obținută de Rusia în cadrul celei de-a treia împărțiri a Poloniei (1795) și s-a alăturat revoltei poloneze din 1863. Ocupată de Germania în Primul Război Mondial, și-a declarat independența în 1918. În 1940 a fost ocupată de Armata Roșie, în scurt timp țara fiind încorporată în Uniunea Sovietică. În 1941, Germania a reocupat Lituania, dar Armata Roșie a recăpătat controlul în 1944. Odată cu destrămarea URSS, Lituania și-a declarat independența (1990) și a devenit pe deplin independentă în 1991. În anii 1990 și la începutul sec. XXI Lituania a făcut eforturi pentru obținerea stabilității economice, iar în 2004 a devenit membră a Uniunii Europene.

lituaniană, limba ~

Limbă baltică orientală, vorbită de peste 4 milioane de oameni în Republica Lituania și în comunități din diaspora, cu probabil 70 000 de vorbitori în America de Nord. Lituaniana nu a fost atestată până în 1547, când a fost tipărită prima carte în această limbă. Stabilirea unei limbi standard începând din sec. XIX se datorează mai ales vorbitorilor dialectului lituanian de vest, vorbit în Prusia Orientală stăpânită de germani. Unul dintre aceștia era Jonas Jablonskis, ale cărui ortografie (bazată pe alfabetul latin cu numeroase diacritice) și gramatică (1901) au fost adoptate atunci când Lituania a devenit independentă. Limba este cunoscută în cadrul limbilor indo-europene pentru arhaicitatea ei pronunțată.

Litvinov, Maksim Maksimovici
născut **Meir Walach**

(17.07.1876, Bialystok, Polonia – 31.12.1951, Moscova, URSS)

Diplomat și comisar rus pentru afaceri externe (1930–1939). A intrat în Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia (1898), a fost arestat pentru activități revoluționare (1901) și a fugit în Marea Britanie. Între 1917 și 1918, a reprezentat guvernul sovietic la Londra, apoi s-a întors în Rusia, unde a lucrat în Comisariatul pentru Afaceri Externe și a condus delegațiile sovietice la conferințele pentru dezarmare. În calitate de comisar al afacerilor externe, a stabilit relații diplomatice cu SUA (1934), a negociat tratate antigermane cu Franța și Cehoslovacia (1935) și a încurajat Liga Națiunilor să se împotrivească Germaniei (1934–1938). A fost demis înaintea semnării Pactului de neagresiune germano-sovietic (1939). A ocupat postul de ambasador în SUA între 1941 și 1943.

Liu Bang *sau* Liu Pang
ulterior **Gaozu** *sau* **Kao-tsu**

(256–195 î.Hr.)

Țăran chinez care s-a ridicat până la a deveni fondatorul dinastiei Han (206 î.Hr. – 220 d.Hr.). După moartea în 210 î.Hr. a lui Shi Huangdi, împărat al dinastiei Qin, Liu s-a alăturat rebelilor conduși de Xiang Yu, în efortul de a răsturna conducerea Qin. Xiang Yu a câștigat și l-a răsplătit pe Liu cu regatul Han din V Chinei, însă cei doi aliați s-au îndreptat ulterior unul împotriva celuilalt. Luciditatea pragmatică a lui Liu a triumfat în fața naivității aristocratice a lui Xiang Yu și primul, luându-și numele Gaozu, a devenit întâiul cârmuitor al dinastiei Han.

Liu Shaoqi *sau* Liu Shao-ch'i

(24.11.1898, districtul Ningxiang, provincia Hunan, China – 12.11.1969, Kaifeng, provincia Henan)

Președinte al Republicii Populare Chineze (1959–1968) și teoretician-șef al Partidului Comunist Chinez. Activist comunist încă din anii 1920, Liu a avansat în rândurile PCC de-a lungul anilor 1930 și 1940, iar educația și studiile excelente din Uniunea Sovietică i-au permis să devină un purtător de cuvânt eficient al noului guvern chinez. Când Mao a demisionat în urma eșecului Marelui Salt Înainte, Liu a preluat postul de președinte. Măsurile sale de redresare a agriculturii prin permisiunea dată țăranilor să cultive parcele private și acordarea de stimulente bănești au fost ulterior dur criticate de către Mao. În 1969, Liu a fost înlăturat de la putere sub acuzația de a fi un adept al capitalismului, iar Lin Biao a fost numit succesorul lui Mao.

Liverpool

Oraș, 439 473 loc. (2001), reședință a provinciei Merseyside, în NV Angliei, pe estuarul râului Mersey. Regele Ioan a semnat actul de privilegii ale orașului în 1207. Acesta a înregistrat o creștere lentă până în sec. XVIII, când a intrat într-un proces rapid de dezvoltare, în urma comerțului cu cele două Americi și cu Indiile de Vest, devenind cel mai important port englez după Londra. Calea Ferată Liverpool–Manchester (deschisă în 1830) a constituit prima legătură feroviară între două orașe din Anglia. Suferind din plin în Al Doilea Război Mondial, importanța sa ca port și centru industrial a scăzut în epoca postbelică. Este locul de naștere al trupei The Beatles și găzduiește Universitatea din Liverpool (1903).

Liverpool, Robert Banks Jenkinson, Al doilea conte de ~

(07.06.1770, Londra, Anglia – 04.12.1828, Fife House, Whitehall, Londra)

Prim-ministru britanic (1812–1827). A intrat în Camera Comunelor în 1790 și a devenit un lider al conservatorilor, ocupând postul de ministru de externe (1801–1804), ministru de interne (1804–1806, 1807–1809) și secretar pentru război și colonii (1809–1812). Războiul din 1812 cu SUA și ultimele campanii ale războaielor napoleoniene s-au desfășurat în timpul mandatului său de premier. A militat pentru abolirea sclaviei la Congresul de la Viena (1814–1815). Deși eclipsat câteodată de colegi și de competența militară a ducelui de Wellington, a condus o administrație eficientă.

Living Theatre, The ~

Companie de teatru cu un repertoriu de avangardă. A fost înființată în 1947 la New York, de Julian Beck (1925–1985) și Judith Malina (n. 1926), pentru a produce piese experimentale, deseori cu teme radicale. Primul mare succes a fost *Filiera* (The Connection, 1959) lui Jack Gelber, o dramă despre dependența de droguri. În urma problemelor cu autoritățile fiscale din America, compania s-a mutat în Europa (1964–1968). S-a întors la New York pentru reprezentația unei piese conflictuale, *Paradisul acum* (Paradise Now, 1968), producție ce intenționa să declanșeze o adevărată revoluție. Sub titlul generic *Moștenirea lui Cain* (The Legacy of Cain), trupa a susținut în anii 1970 o serie de spectacole în spații publice și neconvenționale (oțelăriile din Pittsburgh, închisori din Brazilia, străzile din Palermo, Italia). Apoi a revenit la jocul în teatre, continuând să experimenteze noi tehnici dramatice. După 1999, trupa și-a împărțit timpul între sediile din Italia și New York.

Livingston, Robert R.

(27.11.1746, New York, New York, SUA – 26.02.1813, Clermont, New York)

Avocat și diplomat american. A făcut parte din Congresul Continental și a contribuit la redactarea Declarației de Independență. Primul cancelar al statului New York (1777–1801), a organizat jurământul președintelui George Washington (1789). Între 1781 și 1783 a fost secretar de afaceri externe al SUA. Ca ambasador în Franța (1801–1804), a contribuit la Achiziția Louisiana. În parteneriat cu Robert Fulton, a obținut un monopol al circulației vaselor cu aburi pe apele New Yorkului; prima navă care a străbătut fluviul Hudson (1807) a fost numită *Clermont*, în amintirea locului de baștină al strămoșilor săi.

Robert R. Livingston, portret de Charles Willson Peale, cca 1782; Parcul Național al Istoriei Independenței, Philadelphia

COLECȚIA PARCULUI NAȚIONAL AL ISTORIEI INDEPENDENȚEI, PHILADELPHIA

Livingston, William

(30.11.1723, Albany, New York – 25.07.1790, Elizabeth, New Jersey, SUA)

Om politic american. A făcut parte din legislativul New Yorkului (1759–1760), a scris pamflete politice și articole de ziar și a contribuit la pregătirea unei culegeri a legilor din New York pentru perioada 1691–1756. În 1772 s-a mutat în New Jersey și a reprezentat colonia în cadrul Congresului Continental (1774–1776). Primul guvernator al statului New Jersey (1776–1790), a fost delegat la Convenția Constituțională, conducându-și statul spre o ratificare rapidă a Constituției SUA.

Livingstone, David

(19.03.1813, Lanarkshire, Scoția – 01.05.1873, Chitambo, Barotseland)

Misionar scoțian și explorator al Africii. Provenit dintr-o familie de muncitori, Livingstone a studiat teologia și medicina la Glasgow, înainte de a fi hirotonisit (1840) și de a lua decizia de a lucra în Africa, pentru a extinde colonizarea în interiorul continentului, a răspândi Evanghelia și a desființa comerțul cu sclavi. În 1842, pătrunsese deja la N de frontiera Coloniei Capului, mai departe decât orice alt explorator alb. A fost primul european care a ajuns la lacul Ngami (1849) și primul care a ajuns la Luanda din interior (1854). A descoperit cascada Victoria (1855), a traversat continentul până în Mozambic (1856, 1862), a explorat regiunea lacului Malawi (1861–1863), a descoperit lacurile Mweru și Bangweulu (1867) și a pătruns în teritorii situate la E de lacul Tanganyika pe care nici o altă expediție nu reușise încă să le atingă (1871).

David Livingstone, pictură în ulei de F. Havill, după fotografii; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Când s-a întâlnit cu Henry Morton Stanley în 1871, sănătatea îi era șubrezită; a refuzat să plece, iar în 1873 a fost găsit mort de niște însoțitori africani. A lăsat un complex corp de cunoștințe științifico-geografice, tehnice, medicale și sociale, elaborat timp de decenii. În timpul vieții a stârnit imaginația popoarelor vorbitoare de engleză de pretutindeni și a fost considerat una dintre marile personalități ale civilizației britanice.

Livius, Titus

(59/64 î.Hr., Patavium, Veneto – 17 d.Hr., Patavium)

Istoric roman. Viața sa, dusă în mare parte la Roma, este puțin cunoscută. Opera vieții sale este o istorie a Romei, scrisă în 142 de cărți; cărțile 11–20 și 46–142 au fost pierdute, iar cele de după cartea 45 sunt cunoscute doar din fragmente și rezumate ulterioare. Spre deosebire de primii istorici romani, Titus Livius nu a fost implicat în politică, de aceea a expus istoria nu ca o serie de acțiuni politice partizane, ci în termenii caracterului și moralității. Stilul de proză latină pe care l-a întrebuințat era bine conturat și obiectiv. Istoria sa, devenită clasică încă din timpul vieții, a influențat profund stilul și filozofia lucrărilor istorice până în sec. XVIII.

Livonia

Regiune pe coasta de E a Mării Baltice, la N de Lituania. Inițial populată de livi, o populație fino-ugrică, s-a extins pentru a include aproape întreaga zonă actuală a Letoniei și Estoniei. În sec. XIII a fost cucerită și creștinată de Ordinul Fraților Sabiei și organizată în cadrul confederației livoniene. O invazie rusească a declanșat Războiul Livonian (1558–1582), în care Rusia, Polonia și Suedia au cucerit porțiuni din Livonia. În cele din urmă, Suedia a câștigat cea mai mare parte a regiunii, însă a cedat-o Rusiei în 1721. În 1918, porțiunea nordică a intrat în componența Estoniei, iar porțiunea sudică s-a alăturat Letoniei, ambele devenite independente.

Livorno

Oraș, 148 143 loc. (2001), în regiunea Toscana, în centrul Italiei, la Marea Ligurică. Inițial un sat de pescari, a trecut în 1421 sub stăpânire florentină. Cosimo I a început construirea portului Medici în sec. XVI, iar sub Ferdinand I al Toscanei (1549–1609) orașul a devenit un centru pentru refugiați. În sec. XVIII, Leopold II a mărit portul și a oferit privilegii comercianților străini. Livorno a devenit parte a regatului italian în 1860. Unul dintre cele mai mari porturi ale țării, cu un mare șantier naval, este și un bogat centru comercial. Printre clădirile istorice se numără o catedrală și un fort din sec. XVI.

livră

Unitate de măsură pentru greutate în sistemul tradițional englez de măsuri și greutăți (încorporat în sistemul imperial britanic de măsuri și greutăți și în cel american), egală cu 0,4536 kg. Este și o unitate de măsurare a greutății în sistemele de greutăți pentru metalele prețioase și greutăți farmaceutice (alte două sisteme tradiționale de cântărire), unde este egală cu 0,37 kg. Predecesorul său roman, *libra*, este motivul pentru care această unitate se prescurtează lb. Livra este folosită pentru metalele prețioase, iar livra farmaceutică, pentru medicamente. Totodată, cuvântul englezesc „pound" desemnează și unitatea monetară a Marii Britanii, lira sterlină. Lira britanică este asociată din punct de vedere istoric cu fabricarea monedelor din argint (sterline). *Vezi și* gram; Sistemul Internațional de Unități; măsurare; sistem metric; uncie.

Li Zicheng *sau* Li Tzu-ch'eng

(03.10.1605?, Mizhi, provincia Shaanxi, China – 1645, provincia Hubei)

Lider rebel care a provocat prăbușirea dinastiei chineze Ming (1368–1644). Fost lucrător poștal, s-a alăturat cauzei rebelilor în 1631, după o mare foamete în partea nordică a țării. În 1644, s-a proclamat primul împărat al unei noi dinastii și a pornit spre Beijing, pe care l-a cucerit cu ușurință. Victoria i-a fost de scurtă durată; Wu Sangui, un general credincios dinastiei Ming, a apelat la triburile manchu pentru a-l alunga; a fugit spre N, unde a fost probabil ucis de către țăranii locali. *Vezi și* Dorgon.

lizină

Unul dintre aminoacizii esențiali, prezent în numeroase proteine frecvent întâlnite la organismele vii. Proporția sa în proteinele din unele plante importante în alimentație (ca porumbul și grâul) este atât de mică, încât populațiile care sunt dependente de aceste culturi suferă de carență de lizină, ceea ce afectează creșterea și dezvoltarea copiilor, dar și starea generală de sănătate a adulților. Este folosită în cercetarea biochimică și nutrițională, la fabricarea unor produse farmaceutice și a unor alimente îmbogățite în elemente nutritive, precum și ca supliment și aditiv alimentar.

lizogenie

Tip de ciclu de viață al unui organism bacteriofag, după ce acesta infectează anumite tipuri de bacterii. Genomul (totalitatea genelor) bacteriofagului intră în cromozomul bacteriei gazdă și se înmulțește odată cu aceasta, fără a rezulta noi virusuri. În schimb, virusul infectant rămâne latent în cadrul cromozomului gazdei până când bacteria respectivă este expusă unor stimuli, cum ar fi lumina ultraviolet. Din acel moment, genomul virusului este îndepărtat din cromozomul gazdei și începe să se multiplice, formând noi virusuri. În cele din urmă, celula gazdă este distrusă, eliberând în mediu particule de virusuri, spre a infecta alte celule bacteriene.

lizozom

Organit prevăzut cu membrană, întâlnit în toate celulele eucariote (*vezi* eucariote), responsabil cu digestia celulară a unor macromolecule, a unor fragmente celulare vechi și chiar a unor microorganisme. Lizozomii conțin o mare varietate de enzime care descompun macromoleculele, precum acizii nucleici, proteinele și polizaharidele. Multe dintre produsele digestiei lizozomale, inclusiv aminoacizii și nucleotidele, sunt refolosite în sinteza unor noi componente celulare.

Lîsenko, Trofim Denisovici

(1898, Karlovka, Ucraina, Imperiul Rus – 20.11.1976, Kiev, Ucraina, URSS)

Biolog și agronom rus. În timpul foametei din anii 1930 din Uniunea Sovietică, Lîsenko a propus tehnici pentru creșterea randamentelor câmpurilor cultivate, respingând genetica ortodoxă mendeliană bazată pe experimente neconfirmate și întrunind o largă aderență populară. Ca director al Institutului de Genetică al Academiei de Științe (1940–1965), a devenit un controversat dictator al biologiei staliniste. Susținând, printre altele, că grâul cultivat în condiții adecvate va produce semințe de secară, a promis creșteri mai mari, mai rapide și mai puțin costisitoare ale recoltelor agricole – previziuni considerate nerealiste de alți biologi. În cele din urmă, sistemul său de rotație a culturilor a fost abandonat în favoarea cultivării cu ajutorul îngrășămintelor minerale și a fost introdus un program de porumb-hibrid, urmând exemplul unui program american. În 1964, doctrinele lui Lîsenko au fost abandonate oficial și în Uniunea Sovietică s-au făcut eforturi intense pentru reabilitarea geneticii ortodoxe.

Trofim Lîsenko, 1938

Ljubljana

Oraș, 257 338 loc. (2002), capitala Sloveniei. Așezat pe râul Liublianița, este înconjurat de Alpii Dinarici de Nord, pe locul vechiului oraș roman Emona, din sec. I î.Hr., distrus în sec. V d.Hr. și reconstruit de slavi, sub numele de Luvigana. A trecut sub dominația regiunii Carniola în sec. XII și apoi sub stăpânirea Habsburgilor (1277). Cucerit de francezi în 1809, a fost reședința administrativă a Provinciilor Ilirice până în 1813 și capitala regatului Iliria între 1816–1849. Centrul naționalismului sloven în timpul stăpânirii austriece, în 1918 a devenit parte din viitoarea Iugoslavie. A rămas capitala Sloveniei în urma obținerii independenței țării, în 1992. Centru feroviar și comercial, găzduiește Universitatea din Ljubljana (fondată în 1595).

Llandrindod Wells

Oraș, reședință a comitatului Powys, în E Țării Galilor. Apele curative de aici au fost descoperite inițial în jurul lui 1696, iar în sec. XIX orașul a devenit un centru terapeutic cunoscut. Acesta a intrat în declin în epoca postbelică, s-a închis în 1960, însă s-a redeschis în 1983. În NV se întâlnesc ruinele unei cetăți romane.

Llano Estacado *sau* Staked Plain

Platou, în SE statului New Mexico, SUA, la V de Texas și NV de Oklahoma. Cu o suprafață de cca 78 000 kmp, este o câmpie semiaridă, cu bazine umplute ocazional de precipitații. Solul este folosit pentru pășunat, la culturi uscate de grâne și producție irigată de bumbac. Importante sunt și exploatările de petrol și gaze naturale. Lubbok și Amarillo, Texas, reprezintă cele mai importante orașe.

Llanquihue

Lac în partea central-sudică a statului Chile. Cel mai mare lac al țării, ocupă o suprafață de 860 kmp; are o lungime de 35 km și o lățime de 40 km. La oarecare depărtare de el se află o serie de vulcani, iar dincolo de aceștia, la granița cu Argentina, se înalță Muntele Tronador (3 554 m). Pe malurile lacului există apreciate stațiuni turistice.

Llosa, Mario Vargas

Vezi Vargas Llosa, Mario

Lloyd, Harold
(20.04.1893, Burchard, Nebraska, SUA – 08.03.1971, Hollywood, California)

Actor american de comedie. A început să apară în comedii (1913) și a ajuns maestru al scenelor cu urmăriri, ca membru al trupei Mack Sennett. S-a alăturat companiei lui Hal Roach și a creat personajul Luke Singuraticul, prezent în filme cunoscute, ca *Absolut țicniți* (Just Nuts, 1915). În 1918 și-a creat personajul tipic, cu față albă și ochelari rotunzi. Remarcat pentru folosirea pericolului fizic ca sursă a comicului, își interpreta propriile cascadorii, atârnând de limbile unui ceas, suspendat deasupra străzii, în *El între cer și pământ* (Safety Last, 1923), sau înlocuind un manechin folosit la atacuri pentru fotbalul american, în *Bobocul* (The Freshman, 1925). A primit un Premiu Oscar special în 1952.

Lloyd George, David
ulterior **Conte Lloyd George de Dwyfor**
(17.01.1863, Manchester, Anglia – 26.03.1945, Tynewydd, lângă Llanystumdwy, Caernarvonshire, Wales)

Prim-ministru britanic (1916–1922). A intrat în Parlament în 1890 ca liberal și și-a păstrat locul timp de 55 de ani. A fost președintele Comisiei pentru Comerț între 1905 și 1908, apoi ministru de finanțe între 1908 și 1915. În 1909, respingerea de către Camera Lorzilor a controversatei sale propuneri de „buget popular" (destinat strângerii de taxe pentru programe sociale) a dus la o criză constituțională și la adoptarea Actului Parlamentului din 1911. A conceput Legea Asigurării Naționale din 1911, care a pus bazele statului asistențial în Marea Britanie. Ca ministru al munițiilor (1915–1916), a folosit metode neortodoxe pentru a asigura fluxul aprovizionării de război. L-a înlocuit ca prim-ministru pe H.H. Asquith în 1916, cu o participare conservatoare la guvernul său de coaliție. Micul său guvern de război a asigurat decizii rapide. Neavând încredere în competența înaltului comandament britanic, a avut relații constant tensionate cu generalul Douglas Haig. În cadrul alegerilor din 1918, decizia sa de a sprijini în continuare guvernul de coaliție a scindat și mai mult Partidul Liberal. A fost unul dintre cei trei mari oameni de stat responsabili pentru Tratatul de la Versailles semnat la Conferința de pace de la Paris. A început negocierile care au culminat cu tratatul anglo-irlandez din 1921. A demisionat în 1922 și a condus un Partid Liberal în declin (1926–1931).

Lloyd's of London

Societate londoneză de asigurări, specializată în servicii de asigurare cu risc ridicat. Istoria firmei datează din 1688, când Edward Lloyd avea o cafenea în Londra, unde negustori, marinari și contractanți de asigurări se întâlneau pentru afaceri. S-a format în cele din urmă o asociație de asigurare marină (înregistrată în 1871), care s-a extins pentru a acoperi și alte forme de asigurare (1911). În urma unei serii de scandaluri financiare, compania a fost reorganizată în baza Legii Lloyd din 1982. În prezent, Lloyd's este formată din peste 20 000 de membri, organizați în câteva sute de sindicate, reprezentați la Lloyd's prin agenți semnatari. Membrii individuali ai grupurilor, și nu întreaga corporație, sunt responsabili pentru pierderi. Până când unii membri au fost duși la faliment în urma unor pierderi din anii 1980 și 1990, nu exista o limită de pierdere pentru afacerile tranzacționate; în 1993, răspunderea a fost limitată. *Vezi și* asigurare; asigurare de răspundere civilă.

Lloyd Webber, Andrew
ulterior **Baron Lloyd-Webber**
(n. 22.03.1948, Londra, Anglia)

Compozitor britanic. A studiat la Oxford și la Colegiul Regal de Muzică. Prima sa colaborare cu textierul Tim Rice (n. 1944), materializată în *Joseph și minunata haină de vise tehnicolor* (Joseph and the Amazing Technicolor Dreamcoat, 1968), a fost urmată de opera rock *Isus Hristos Superstar* (Jesus Christ Superstar, 1971), care combina forme clasice cu muzica rock. Ultima lor colaborare importantă a fost *Evita* (1978). *Pisici* (Cats, 1981), bazată pe poemele lui T.S. Eliot, a devenit cel mai longeviv spectacol muzical din Londra și New York. Ulterior, a colaborat la *Starlight Express* (1984), *Fantoma de la Operă* (Phantom of the Opera, 1986), *Aspecte ale dragostei* (Aspects of Love, 1989) și *Sunset Boulevard* (1993), printre alte piese. A fost făcut cavaler în 1992 și înnobilat în 1996.

Llull, Ramon *în latină* **Raimundus Lullus**
(n. 1232/1233, Ciudad de Mallorca, Mallorca – 1315/1316, Tunis sau lângă Mallorca)

Mistic, poet și misionar spaniol (catalan). A fost educat la curtea din Mallorca, unde a scris versuri pentru trubaduri. Ulterior, a călătorit mult, încercând să-i convertească pe musulmani la creștinism; se spune că a fost omorât cu pietre la Bejaïa. Ca filozof, Llull este cunoscut drept inventatorul „artei găsirii adevărului". Menită în primul rând

să sprijine activitatea misionară a Bisericii, ea urmărea și să unifice toate ramurile cunoașterii. În lucrarea sa principală, *Marea artă* (Ars magna, 1305–1308), a încercat să înfățișeze toate formele cunoașterii, inclusiv teologia, filozofia și științele naturale, ca fiind reciproc analoage și manifestări ale divinității în univers. Scrierile sale au influențat misticismul neoplatonician din timpul Evului Mediu și al începutului perioadei europene moderne. Romanele sale alegorice *Blanquerna* (cca 1284) și *Felix* (cca 1288) s-au bucurat de mare popularitate în cultura catalană; este, de asemenea, cunoscut pentru tratatul lui despre cavalerism, fabulele cu animale și o enciclopedie a gândirii medievale.

Llyr

În religia celtică, conducător al uneia dintre cele două familii de zei aflate în război una cu alta. După anumite interpretări, Copiii lui Llyr reprezentau puterile întunericului, în permanent conflict cu Copiii lui Dôn, puterile luminii. În tradiția poporului velș, Llyr și fiul său Manawydan erau asociați cu marea. Printre ceilalți Copii ai lui Llyr se numărau Brân, Creidylad și Branwen, soția zeului soare Matholwch, rege al Irlandei.

Llywelyn ap Gruffudd

(/?/ – 11.12.1282, lângă Builth, Powys, Țara Galilor)

Prinț de Wales (1258–1277). Ca prinț de Gwynedd în N provinciei Wales (Țara Galilor) începând cu 1255, a încercat să-și extindă stăpânirea în țara sa natală, proclamându-se prinț de Wales în 1258. S-a luptat cu lorzii englezi din S regiunii Wales (1262), aliindu-se cu adversarul lui Henric III, Simon de Montfort. În urma morții lui Montfort, a semnat totuși un tratat prin care îl recunoștea pe Henric ca suzeran (1267). Llywelyn s-a ridicat împotriva lui Edward I, însă a fost înfrânt de acesta în 1277. A fost ucis într-o ultimă rebeliune din 1282, iar Țara Galilor a fost curând stăpânită în totalitate de englezi.

Llywelyn ap Iorwerth
cunoscut ca **Llywelyn cel Mare**

(/?/ – 11.04.1240, Aberconway, Gwynedd, Țara Galilor)

Prinț galez. Nepot al unui puternic prinț galez, a fost exilat de copil din regiunea Gwynedd din N Țării Galilor, însă s-a întors în 1194 și l-a îndepărtat pe unchiul său, căpătând până în 1202 controlul asupra celei mai mari părți din N regiunii. Deși s-a căsătorit cu fiica regelui Ioan Fără de Țară, regele englez a invadat Țara Galilor atunci când autoritatea lui Llywelyn se extinsese prea mult (1211). Llywelyn și-a recuperat pământurile în scurt timp și s-a aliat cu baronii care se opuneau lui Ioan. Henric III a confirmat stăpânirea lui în cea mai mare parte din Țara Galilor (1218), însă în 1223 Llywelyn a fost obligat să se retragă în N.

Loara

Fluviu din SE Franței. Cel mai lung fluviu al Franței, străbate 1 020 km spre N și V, până la golful Biscaya, în care se varsă printr-un larg estuar, mai jos de Saint Nazaire. Îndiguirile pe Loara au început încă din sec. XII, ulterior fluviul fiind folosit extensiv pentru transportul bunurilor. Un sistem de canale construit în jurul sec. XVII și XVIII este impracticabil pentru navele moderne.

Lobacevski, Nikolai Ivanovici

(01.12.1792, Nijni Novgorod, Rusia – 24.02.1856, Kazan)

Matematician rus. Și-a legat întreaga viață de Universitatea din Kazan, unde a studiat, iar ulterior (începând cu 1816) a predat. În 1829 și-a publicat teoria revoluționară în care respingea postulatul paralelelor al lui Euclid. Ea a reprezentat soluția finală a unei probleme care îi preocupase pe matematicieni timp de 2 000 de ani. Lobacevski a avut contribuții importante și la teoria seriilor infinite, mai ales a celor trigonometrice, precum și la calculul integral, algebră și în teoria probabilităților. În timpul vieții a fost în general ignorat; acceptarea noii sale geometrii a venit la un deceniu după moartea lui, deși o mare parte din merit a fost însușită de alții. Împreună cu maghiarul János Bolyai (1802–1860), Lobacevski este considerat fondatorul geometriei neeuclidiene.

Lobamba

Oraș, 3 625 loc. (1997), capitală legislativă a regatului Swaziland. Este situat în apropiere de Mbabane, într-o regiune rurală foarte dens populată. Conform obiceiurilor tradiționale swazi, este reședința reginei-mame, fiind astfel centrul spiritual al națiunii swazi. Găzduiește clădiri parlamentare și reședința oficială a regelui.

lobby

Încercare a unui grup sau a unui individ de a influența deciziile guvernului. Termenul își are originea în sec. XIX, când eforturile de a influența deciziile legiuitorilor se depuneau de obicei pe holurile (*în engleză*, lobby, hol) celor două camere legislative.

Efortul poate fi un apel direct făcut către un factor de decizie legislativ sau executiv sau poate fi realizat indirect (de ex., prin încercări de a influenţa opinia publică). Se pot folosi metode de convingere orale sau scrise, contribuţii de campanie electorală, campanii de relaţii publice, cercetări puse la dispoziţia comitetelor legislative şi mărturii formale depuse în faţa acestor instanţe. Persoana care face lobby poate fi membru al unui anumit grup de interese, un profesionist doritor să reprezinte orice grup sau o persoană privată. În SUA, Legea federală de reglementare a lobby-ului (1946) cere ca lobbiştii şi grupul pe care îl reprezintă să se înregistreze şi să declare contribuţiile şi cheltuielile făcute.

Lobeliaceae, familia ~

Familie care cuprinde cca 750 de specii de plante cu flori (25 de genuri). Unele sunt cultivate pentru frumoasele flori cu buze duble. Speciile cu tijă înaltă sau cele cu aspect lăţos sunt întâlnite în munţii din Africa. Familia include şi floarea-cardinal, marea-lobelie-albastră (*L. siphilitica*) şi tutunul-indian (*L. inflata*). Odinioară folosită pentru fumat şi pentru rădăcinile care conţin un alcaloid utilizat ca vomitiv, în zilele noastre lobelia este considerată o plantă otrăvitoare.

Lobengula

(1836, Mosega, Transvaal –
ian. 1894, lângă Bulawayo, Rhodesia)

Al doilea şi ultimul rege al naţiunii sud-africane ndebele. Fiu al lui Mzilikazi, fondatorul regatului Ndebele, Lobengula a urcat pe tron în 1870, în urma unei perioade de război civil. A încercat să semneze o alianţă cu britanicii, făcându-le iniţial concesii agrare (1886), apoi oferindu-le avantaje miniere (1888). Nemulţumită, British South Africa Co, sub conducerea lui Cecil Rhodes, a organizat în 1893 o expediţie militară care a distrus regatul Ndebele. *Vezi şi* Khama III.

lobotomie

Operaţie prin care se taie legăturile nervoase între unu sau mai mulţi lobi cerebrali, separându-i de restul creierului. Introdusă în 1935 de către Antonio Egas Moniz şi Almeida Lima, a devenit cunoscută ca metodă radicală de a ajuta pacienţii cu tulburări psihice majore. Aplicată celor care nu reacţionau la terapia de şoc, reducea starea de agitaţie, însă cauza deseori apatie şi pasivitate, lipsa puterii de concentrare şi scăderea răspunsului emoţional. A fost larg folosită până prin 1956, când au devenit disponibile calmante mai eficiente. În prezent, lobotomiile nu mai sunt aplicate; totuşi, psihochirurgia, îndepărtarea chirurgicală a anumitor regiuni din creier, este folosită uneori pentru tratarea pacienţilor ale căror simptome au rezistat la toate celelalte tratamente.

Localizator Universal de Resurse

Vezi URL

Locarno, Pactul de la ~

(1925)

Tratat multilateral semnat la Locarno, în Elveţia, cu scopul de a garanta pacea în Europa Occidentală. Ţările semnatare au fost Belgia, Marea Britanie, Franţa, Germania şi Italia. Graniţele Germaniei cu Franţa şi Belgia, stabilite în cadrul Tratatului de la Versailles, au fost declarate inviolabile, însă nu şi cele estice. Marea Britanie s-a angajat să apere Belgia şi Franţa. Alte amendamente stipulau înţelegeri de apărare reciprocă între Franţa şi Polonia şi între Franţa şi Cehoslovacia. Tratatul a condus la retragerea trupelor aliate din Renania (1930) cu cinci ani înaintea expirării termenului. *Vezi şi* Pactul Kellogg-Briand.

Loch Lomond

Lac în Scoţia. Cel mai mare lac din ţară, aşezat la marginea sudică a regiunii muntoase, are o lungime de 39 km şi o lăţime de la 1,2 la 8 km, ocupând o suprafaţă de 70 kmp. Este drenat de Leven, un râu scurt, în estuarul Clyde, la Dumbarton. Ţărmul său estic din apropiere de Ben Lomond este regiunea devenită celebră datorită proscrisului Rob Roy.

Loch Ness

Lac din regiunea Highlands a Scoţiei. Are o adâncime de cca 240 m, o lungime de aproape 36 km şi cel mai mare volum de apă dulce din Marea Britanie. Formează o parte din sistemul caledonian de canale proiectat de Thomas Telford. Pe malurile sale se află vestigiile a două fortăreţe. Sunt frecvente vibraţiile de la suprafaţă, sau seişele (variaţii ale nivelului apei), cauzate de încălzirea diferenţiată. Zvonurile legate de un monstru acvatic care ar locui în Loch Ness datează de secole, dar rămân nedemonstrate.

Lochner, Stefan

(1400, Meersburg am Bodensee,
Episcopatul Konstanz – 1451, Köln)

Pictor german. Prima parte a vieţii nu este cunoscută, însă este posibil să fi studiat în

Madona din bolta cu trandafiri, pictură pe lemn de Stefan Lochner; Muzeul Wallraf-Richartz, Köln

MUZEUL WALLRAF-RICHARTZ, KÖLN

Țările de Jos, înainte să se stabilească la Köln (cca 1430), deoarece influența flamandă este evidentă, mai ales în atenția acordată detaliilor minuscule. Influența lui Jan van Eyck se observă în *Adorația Magilor*, piesă de altar în cadrul marii catedrale din Köln, însă Lochner adaugă propria observație naturalistă și desăvârșitul simț al culorii și desenului. Cunoscut pentru picturile religioase profund mistice, este considerat cel mai mare reprezentant al Școlii din Köln.

Locke, John

(29.08.1632, Wrington, Somerset, Anglia – 28.10.1704, Oates, Essex)

Filozof englez. Educat la Oxford, mai ales în medicină și științe, a devenit ulterior medic și consilier al celui de-al treilea conte de Shaftesbury (1667–1672). S-a mutat în Franța, însă după căderea lui Shaftesbury din 1683 a fugit în Olanda, unde l-a sprijinit pe viitorul William III, întorcându-se în Anglia după Revoluția Glorioasă, pentru a deveni comisar de apel, post pe care l-a deținut până la moarte. În principala sa operă filozofică, *Eseu despre înțelegerea umană* (An Essay Concerning Human Understanding, 1690), a susținut că orice cunoaștere începe cu senzația sau cu introspecția, iar nu cu ideile înnăscute, așa cum considerau filozofii raționalismului. Cea mai importantă operă de filozofie politică a lui Locke este *Două tratate despre guvernământ* (Two Treatises of Government, 1690), care respingea absolutismul și dreptul divin al monarhilor. Expresia liberalismului clasic al tratatelor lui Locke avea să-i inspire pe autorii Constituției SUA. Unul dintre inițiatorii Iluminismului în Anglia și Franța, Locke a exercitat o puternică influență asupra lui David Hume, George Berkeley și a multor altor personalități ale sec. XVIII. Este considerat figura fondatoare a empirismului britanic.

Lockheed Martin Corp.

Companie americană diversificată, unul dintre cei mai mari producători aerospațiali din lume. A fost înființată în 1995 prin fuziunea dintre Lockheed Corp. (formată în 1926 sub numele de Lockheed Aircraft Co.) și Martin Marietta Corp. (fondată în 1961 în urma fuziunii dintre Martin Co. și American-Marietta Co). În Al Doilea Război Mondial, Lockheed a format secția secretă Skunk Works, principalul producător american de aviație militară (de ex., avionul de vânătoare F-104, avioanele de spionaj U-2 și SR-71 și avionul de vânătoare invizibil F-117A). La începutul anilor 1970, în urma producției în pierdere a avionului comercial cu reacție, L-1011 TriStar, compania a fost salvată de la faliment cu un ajutor masiv din partea statului. Activitatea Lockheed în dezvoltarea de rachete s-a materializat în sistemele de rachete balistice lansate de pe submarin, denumite Polaris, Poseidon și Trident; în sectorul spațial, activitățile firmei au inclus construirea și integrarea de sisteme ale telescopului spațial Hubble. La începutul anilor 1990, lucrând în parteneriat cu Boeing Co, s-a angajat să construiască avionul de vânătoare invizibil F-22 Raptor (primul zbor în 1997). Principalele contracte postbelice ale Martin Co. au constat în dezvoltarea rachetelor (de ex. *Titan*) și a sistemelor electronice pentru guvernul american. Ulterior, ca și Martin Marietta, a construit sondele spațiale pentru coborârea pe Marte, denumite *Viking*, și nava spațială *Magellan* (pentru Venus), pe lângă proiectarea și producerea rezervorului extern de combustibil al navetei spațiale. La mijlocul anilor 1990, Lockheed Martin a format societatea pe acțiuni International Launch Services, împreună cu firmele rusești Energia și Hrunicev, pentru a oferi servicii comerciale de lansare spațială.

locomotivă

Vehicul autopropulsat, folosit pentru tractarea vagoanelor de cale ferată pe șine. Primele locomotive experimentale cu aburi au fost construite în Țara Galilor și Anglia de Richard Trevithick, începând din 1803. Prima locomotivă eficientă cu aburi, numită *Rocket*, a fost proiectată în 1829 de George Stephenson. În sistemul său de „explozie cu aburi“, aburii proveniți dintr-un boiler cu mai multe tuburi acționau o serie de pistoane conectate la o pereche de roți motoare cu flanșe. Prima locomotivă americană cu aburi a fost construită de John Stevens în 1825, iar prima locomotivă comercial utilizabilă, numită *Tom Thumb* (în engleză, Tom Degețel), a fost făcută de către Peter Cooper din Baltimore, în 1830. Îmbunătățirile ulterioare au permis locomotivelor să tracteze până la 200 de vagoane cu o viteză de 120 km/h. Aburul obținut din arderea lemnului sau a cărbunelui a fost principala sursă de energie

până la mijlocul sec. XX, deși electricitatea a început să fie folosită încă de la începutul secolului, mai ales în Europa. După Al Doilea Război Mondial, motorul diesel a înlocuit aburul, fiind mai eficient și mai ieftin, deși s-au folosit și combinații între diesel și electric sau între sistemul de turbină cu gaz și cel electric.

locomoție

Diverse tipuri de mișcare animală care produc deplasarea dintr-un loc în altul. Locomoția este clasificată fie ca apendiculară (realizată prin intermediul apendicelor speciale), fie ca axială (realizată prin schimbarea formei corpului). Protozoarele acvatice se deplasează cu ajutorul apendicelor ciliar sau flagelar ori prin pseudopode, apendice asemănătoare picioarelor. Alte forme de locomoție acvatică sunt mersul pe picioare (la unele artropode), târârea (prin contractarea mușchilor corpului, ancorarea în substrat și întindere) și înotul, fie prin propulsie hidraulică (de ex. meduza), fie prin ondulare (pești). Artropodele terestre și vertebratele se deplasează prin intermediul apendicelor articulate (picioarele). Șerpii și alte vertebrate apode se târăsc folosind efortul muscular în opoziție cu substratul. Zborul este produs prin împingerea înainte exercitată de aripi.

Locri Epizephyrii

Oraș antic în Magna Graecia, pe coasta de E a extremității SV a Italiei. Fondat de greci către 680 î.Hr., a fost prima comunitate grecească cu un cod de legi scrise, numit Codul locrian (cca 600 î.Hr.). A întemeiat colonii și s-a opus intervenției ateniene în Războiul Peloponesiac. Nestatornic politic, a fost cucerit de Roma în 205 î.Hr. și distrus de musulmanii sicilieni în 915 d.Hr.

locuință în stâncă

Locuință preistorică, de obicei cu mai multe niveluri, a strămoșilor indienilor pueblo de astăzi, construită cam din 1000, de-a lungul marginilor stâncilor ori sub proeminențele acestora. În construcția acestor locuințe erau folosite blocuri de piatră tăiate manual și mortar din chirpici, a căror utilizare a continuat și în epocile ulterioare. Accesul în camerele de la etajele superioare se făcea fie prin uși plecând din camerele adiacente, fie prin găuri în tavan, cu ajutorul unor scări. Se consideră că locuințele în stâncă au fost construite ca loc de refugiu împotriva invadatorilor navajo și a apașilor. Au fost părăsite de locuitorii lor spre sfârșitul sec. XIII. S-au păstrat multe ruine, dintre care unele absolut remarcabile, cum ar fi cele de la Monumentul Național Canyon de Chelly, Parcul Național Mesa Verde și Monumentul Național Castelul Montezuma.

locuințe lacustre

Rămășițe ale mai multor așezări dinainte și de după Epoca Bronzului, la marginea unor lacuri din S Germaniei, Elveția, Franța și Italia. Se pare că locuințele erau construite pe platforme sprijinite pe piloni deasupra suprafeței apei sau teritoriilor mlăștinoase, de-a lungul malului. Platformele susțineau una sau două colibe dreptunghiulare, cu podea de pământ bătătorit. În unele dintre aceste așezăminte se creșteau vite și oi. Majoritatea locuințelor par să fi ars, fie accidental, fie în urma unor atacuri. Dat fiind că locuitorii așezărilor lacustre își construiau de obicei satele pe ruinele altora mai vechi, arheologii au putut elabora o secvență culturală care a confirmat că Epoca Bronzului a urmat imediat Epocii Pietrei.

Lodge, Henry Cabot

(12.05.1850, Boston, Massachusetts, SUA – 09.11.1924, Cambridge, Massachusetts)

Om politic american. A fost primul licențiat în științe politice la Universitatea Harvard. A ocupat locuri în Camera Reprezentanților (1887–1893) și în Senatul SUA (1893–1924). A sprijinit intervenția americană în Primul Război Mondial, însă s-a opus participării la Liga Națiunilor; ca președinte al comitetului senatorial de afaceri externe, Lodge a întârziat adoptarea Tratatului de la Versailles, cu acordul aferent, care înființa Liga. A propus amendamente (rezervele Lodge) care ar fi făcut necesar consimțământul Senatului înainte ca SUA să accepte anumite decizii ale Ligii. Woodrow Wilson a refuzat să accepte amendamentele, iar Senatul a respins tratatul.

Lodge, Henry Cabot

(05.07.1902, Nahant, Massachusetts, SUA – 27.02.1985, Beverly, Massachusetts)

Om politic și diplomat american. Nepot al senatorului Henry C. Lodge, a ocupat un loc în Senatul SUA (1937–1944, 1947–1952) și a reprezentat SUA la ONU (1953–1960). În 1960 a fost candidatul republican pentru funcția de vicepreședinte sub Richard Nixon. În anii 1960 a fost ambasador în Vietnamul de Sud și în Germania de Vest, iar în anii 1970 a fost trimis special la Vatican.

Lodi, Pacea de la ~
(1454)

Tratat încheiat între Veneția și Milano, încheind războiul de succesiune pentru ducatul milanez în favoarea lui Francesco Sforza. Sforza a fost recunoscut drept conducător al ducatului, iar teritoriile din N Italiei au fost înapoiate Veneției (inclusiv Brescia și Bergamo). Tratatul a prevăzut și un pact defensiv reciproc pe 25 de ani, pentru a menține granițele existente, și a fondat o ligă italiană. Tratatul a creat un echilibru de putere între Veneția, Milano, Napoli, Florența și Statele Papale, marcând începutul unei perioade de 40 de ani de pace relativă.

Lódz

Oraș, 793 217 loc. (2001), în centrul Poloniei. Așezat la SV de Varșovia, era un sat în sec. XIV și a câștigat drepturi municipale în 1798. Regatul Poloniei, aflat sub stăpânire rusească, a transformat așezarea într-un centru al industriei textile (1820), iar la sfârșitul sec. XIX, orașul devenise principalul producător polonez de textile din bumbac. A fost ocupat de germani în timpul celor două războaie mondiale. În prezent, este un centru cultural și al doilea oraș al țării.

loess

Depozit nestratificat, recent din punct de vedere geologic, compus din material siltic, de obicei de culoare bej sau maroniu-gălbui, depozitat în special de vânt. Loessul este un depozit sedimentar, în a cărui compoziție intră mai ales particule de mărimea celor siltice, slab cimentate prin carbonat de calciu. Este în general omogen și foarte poros, traversat de capilare verticale, care permit sedimentului să se rupă și să formeze pereți verticali (maluri abrupte).

Loesser, Frank (Henry)
(29.06.1910, New York, SUA – 28.07.1969, New York)

Compozitor american, autor de versuri și librete. Fiu al unui profesor de pian din New York, a plecat la Hollywood (1936), unde a lucrat împreună cu Burton Lane, J. Styne, J. McHugh și H. Charmichael. Cântecele lui din timpul războiului sunt *Praise the Lord and Pass the Ammunition* și *What Do You Do in the Infantry?*; printre succesele muzicale postbelice se numără *On a slow Boat to China* și *Baby It's Cold Outside* (Premiul Oscar). Primul său musical de pe Broadway a fost *Unde e Charley?* (Where's Charley?, 1948, ecranizat în 1952). În 1950 a fost producătorul spectacolului *Băieți și puicuțe* (Guys and Dolls, ecranizat în 1955), unul dintre cele mai mari musicaluri americane. A fost urmat de *Tipu' cel mai fericit* (The Most Happy Fella, 1956) și *Cum să ai succes în afaceri chiar și când nu încerci* (How to Succeed in Business without Really Trying, 1962, Premiul Pulitzer). Opera sa cinematografică include și partitura pentru *Hans Christian Andersen* (1952).

Loewe, Frederik
(10.06.1901, Berlin, Germania – 14.02.1988, Palm Springs, California, SUA)

Compozitor american de origine austriacă. Fiu de tenor, Loewe a fost un copil-minune al pianului; la vârsta de 13 ani a devenit cel mai tânăr solist care a apărut vreodată cu Orchestra Filarmonică din Berlin. A studiat cu Ferruccio Busoni și cu Eugène d'Albert. Cântecul său *Katrina*, scris la 15 ani, s-a vândut în peste 5 milioane de exemplare. Ajuns în SUA în 1924, a contribuit la muzica producțiilor de pe Broadway. În 1942 l-a cunoscut pe Alan Jay Lerner; colaborarea lor timp de 18 ani avea să producă cinci musicaluri clasice. După *Camelot* (1960), divergențele de ordin personal au pus capăt parteneriatului, însă au colaborat iarăși ca să adapteze pentru scenă filmul *Gigi* și ca să scrie cântece pentru filmul *Micul Prinț* (The Little Prince, 1974).

Loewy, Raymond (Fernand)
(05.11.1893, Paris, Franța – 14.07.1986, Monaco)

Proiectant industrial american de origine franceză. După ce a obținut o licență în ingineria electrică, a emigrat în New York (1919), unde a lucrat ca grafician de modă și proiectant de afișe pentru vitrine. Și-a deschis propria firmă de design în 1929, iar în anii 1930 și 1940 a proiectat aparatură casnică cu colțuri rotunjite și contururi simplificate, modernizate. Un frigider creat pentru Sears, Roebuck & Co (1934) a câștigat premiul întâi la Expoziția Universală de la Paris din 1937. În anii următori a contribuit la dezvoltarea designului industrial american cu creații variind de la locomotive la aparate pentru sifon.

Löffler, Friedrich
(24.06.1852, Frankfurt an der Oder, Prusia – 09.04.1915, Berlin, Germania)

Bacteriolog german. În 1884 a descoperit împreună cu Edwin Klebs (1834–1913) microorganismul care produce difteria. În același timp cu Émile Roux (1853-1933) și Alexandre Yersin (1863–1943), a

semnalat existența unei toxine difterice. Demonstrația lui conform căreia unele animale sunt imune la difterie a stat la baza lucrării lui Emil von Behring cu privire la dezvoltarea antitoxinelor. Löffler a descoperit, de asemenea, cauza unor maladii ale porcilor și a identificat, împreună cu Wilhelm Schütz, microorganismul care cauzează răpciuga la cai. Împreună cu Paul Frosch a descoperit că febra aftoasă se datorează unui virus (primul virus depistat ca agentul unei boli animale) și a creat un ser antidot.

Lofting, Hugh (John)

(14.01.1886, Maidenhead, Berkshire, Anglia – 26.09.1947, Santa Monica, California, SUA)

Autor și ilustrator american de origine britanică. Începând cu 1912 a trăit mai ales în SUA. Este cunoscut pentru clasicele sale cărți pentru copii despre doctorul Dolittle, un veterinar rotofei, blând și excentric, care învață limba animalelor pentru a le trata mai bine. Și-a creat inițial personajul pentru a-și amuza copiii în scrisori trimise de pe front, în Primul Război Mondial. *Povestea doctorului Dolittle* (The Story of Dr. Dolittle, 1920) s-a bucurat de un succes imediat; a fost urmată de *Călătoriile doctorului Dolittle* (Voyages of Dr. Dolittle, 1922, Medalia Newbery), *Dr. Dolittle pe Lună* (Dr. Dolittle in the Moon, 1928) și *Întoarcerea doctorului Dolittle* (Dr. Dolittle's Return, 1933), printre multe alte volume.

Logan

Vârf în Munții St. Ellas, în S teritoriului Yukon, aproape de granița cu Alaska. Cu o înălțime de 5 951 m, este cel mai înalt munte din Canada și al doilea din America de Nord, după Muntele McKinley. Se găsește în Parcul Național Kluane, care acoperă o suprafață de 22 000 kmp. Vârful a fost atins pentru prima dată în 1925. Numele i-a fost dat după William Logan, fondatorul Comisiei Geologice a Canadei.

Logan, James *născut* Tah-gah-jute

(1725, probabil la Shamokin, Pennsylvania, SUA – 1780, lângă Lacul Erie)

Conducător indian american. Fiu al șefului oneida Shikellamy, care era prieten al secretarului coloniei Pennsylvania, James Logan (1674–1751). S-a mutat în valea râului Ohio, unde s-a împrietenit cu indienii și coloniștii albi. După ce familia i-a fost masacrată de către un negustor de frontieră (1774), a condus incursiuni ale indienilor împotriva așezărilor albilor, în Războiul Lordului Dunmore. A refuzat să participe la negocierile de pace, trimițându-și plângerile într-un mesaj cunoscut drept *Plângerea lui Logan*. În timpul Revoluției Americane s-a aliat cu britanicii.

logaritm

În matematică, putere la care o bază trebuie ridicată pentru a produce un anumit număr (de ex., logaritmul în baza 3 din 9, sau $\log_3 9$, este 2, deoarece $3^2 = 9$). Un logaritm uzual este logaritmul în baza 10. Astfel, logaritmul zecimal al lui 100 (lg 100) este 2, pentru că $10^2 = 100$. Logaritmii în baza e, unde $e = 2{,}71828...$, denumiți logaritmi naturali (ln), sunt utilizați mai ales în analiza matematică. Logaritmii au fost inventați pentru a simplifica calculele dificile, dat fiind că exponenții pot fi adunați sau scăzuți pentru a înmulți sau împărți două numere. Aceste procedee au fost în continuare simplificate prin încorporarea de funcții logaritmice în cadrul calculatoarelor digitale și al computerelor. *Vezi și* John Napier.

loggia

Culoar, galerie sau verandă deschisă pe una sau mai multe laturi. A evoluat în regiunea mediteraneeană ca o cameră de zi în aer liber, dar protejată de soare. Deseori este o galerie deschisă, cu acoperiș și arcade, situată la etaj și cu vedere spre o curte. Poate fi și o construcție separată, prevăzută cu arcade sau coloane. În Italia medievală și renascentistă, era deseori legată de o piață publică, așa cum este Loggia dei Lanzi din Florența (începută în 1376).

logică

Studiu al inferenței și al argumentării. Inferențele sunt pașii prin care, repectând anumite reguli, se trece de la una sau mai multe propoziții (premisele) la altă propoziție (concluzia). O inferență deductivă este menită a fi validă, o inferență validă fiind cea în care concluzia trebuie să fie adevărată dacă premisele sunt adevărate (*vezi* deducție, validitate). Toate celelalte inferențe se numesc inductive (*vezi* problema inducției). Într-un sens restrâns, logica este studiul inferențelor deductive. Într-un sens și mai restrâns, logica este studiul inferențelor ce depind de concepte exprimate prin constante logice, cum ar fi: (1) operatori propoziționali precum „nu" (notat $\neg$), „și" (notat $\wedge$), „sau" (notat $\vee$) și „dacă ... atunci" (notat $\supset$); (2) operatori existențiali și universali ($\exists x$) și ($\forall x$) (care se citesc „există cel puțin un x ..." și „toți x..."; (3) conceptul de identitate (notat =); (4) un anumit concept de predicație. Studiul exclusiv al constantelor logice din (1) se

numește calcul propozițional. Studiul constantelor logice de la (1) la (4) se numește calculul predicatelor cu identitate. Forma logică a unei propoziții este ceea ce se obține atunci când toate conceptele nelogice ale propoziției sunt înlocuite prin variabile. Studiul relațiilor dintre aceste formule neinterpretate se numește logică formală. *Vezi și* logică deontică; logică modală.

logică deontică

Ramură a logicii modale, care studiază ceea ce este permis, obligatoriu sau interzis, toate acestea fiind numite modalități deontice (*în greacă, deontos*, ceea ce obligă). Ea încearcă să sistematizeze relațiile abstracte, pur conceptuale, între propozițiile care aparțin acestei sfere, cum ar fi: dacă un act este obligatoriu, atunci realizarea sa este permisă și nerealizarea sa interzisă. În împrejurări date, orice act este de așa natură încât trebuie să fie permisă fie realizarea, fie nerealizarea sa. Logica modală lasă în grija disciplinelor independente, precum etica și dreptul, răspunsul la întrebările concrete cu privire la actele și stările de lucruri ce trebuie interzise, permise etc.

logică modală

Sisteme formale ce cuprind modalitățile, precum necesitatea, posibilitatea, imposibilitatea, contingența, implicația necesară și alte concepte înrudite. Cea mai directă cale de a crea o logică modală este aceea de a adăuga, într-un sistem logic nonmodal oarecare, un nou operator elementar, menit să reprezinte una dintre modalități, de a defini ceilalți operatori modali în funcție de acest operator și de a adăuga axiome și/sau reguli de transformare ce implică operatorii modali respectivi. De exemplu, putem adăuga simbolul L, care înseamnă „este necesar", la calculul propozițional clasic. Astfel, Lp se citește „este necesar ca p". Operatorul de posibilitate M („este posibil") poate fi definit în funcție de L, ca $Mp = \neg L \neg p$ (unde $\neg$ înseamnă „nu"). Față de axiomele și regulile de inferență din logica propozițională clasică, acest sistem poate avea în plus două axiome și o regulă de inferență proprie. Exemple de axiome caracteristice logicii modale sunt: (A1) $Lp \supset p$ și (A2) $L(p \supset q) \supset (Lp \supset Lq)$. Noua regulă de inferență din acest sistem se numește regula necesității: Dacă p este o teoremă din sistem, atunci și Lp este o teoremă. Prin adăugarea unor axiome suplimentare se pot obține sisteme de logică modală mai complexe. Unii preferă să adauge axioma $Lp \supset LLp$, în timp ce alții adaugă axioma $Mp \supset LMp$.

logică polivalentă

Sistem formal în cadrul căruia propozițiile logice sunt interpretate ca fiind capabile de a primi și alte valori pe lângă cele două tradiționale: „adevărat" și „fals". Numărul valorilor posibile pentru propozițiile logice ale sistemelor logice polivalente variază de la trei la infinit.

logică vagă

Logică bazată pe conceptul de mulțimi vagi, apartenența la acestea fiind exprimată prin diverse probabilități sau grade de adevăr – adică sub forma unui ansamblu de valori care variază de la 0 (când ea nu are loc) la 1 (când ea are loc cu certitudine). Pe măsură ce sunt adunate informații suplimentare, multe sisteme de logică vagă pot să ajusteze valorile de probabilitate atribuite parametrilor. Deoarece unele sisteme de acest fel par a fi capabile să învețe din propriile greșeli, ele sunt adesea considerate o formă brută de inteligență artificială. Denumirea și definirea conceptului își au originile într-o lucrare din 1965 a lui Lotfi A. Zadeh (n. 1921). Din anii 1990, sistemele de logică vagă au început să fie utilizate în aplicații comerciale. De exemplu, mașinile de spălat performante folosesc astfel de sisteme pentru a identifica și a se adapta tipurilor de mișcare a apei în timpul unui ciclu de spălare, sporindu-și eficiența și reducând consumul de apă. Alte produse care utilizează această logică sunt camerele de luat vederi, cuptoarele cu microunde și mașinile de spălat vase. Printre alte aplicații se numără sistemele expert, sistemele de control industrial autoreglabile și programele computerizate de recunoaștere a vorbirii și a scrisului de mână.

logicism

În filozofia matematicii, teză conform căreia toate propozițiile matematice sunt exprimabile ca propoziții ale logicii pure ori sunt derivabile din acestea. Încă din 1666, G. W. Leibniz concepuse logica drept o știință universală, care cuprindea principiile de bază ale tuturor celorlalte științe. J.W.R. Dedekind (1888) și mai ales Gottlob Frege (1884 și 1893) au încercat să deducă aritmetica din logică. Bertrand Russel a propus teza conform căreia întreaga matematică poate fi redusă în chip exclusiv la logică.

logistică

În știința militară, toate activitățile unităților armate care sprijină unitățile de luptă, cum sunt transportul, proviziile, comunicațiile și ajutorul medical. Termenul,

inițial folosit de Henri Jomini și Alfred Thayer Mahan, a fost adoptat de SUA în Primul Război Mondial, apoi, în Al Doilea Război Mondial, a fost introdus și în alte țări. Importanța logisticii a crescut în sec. XX, odată cu complexitatea și tehnicile moderne ale războiului. Capacitatea de a mobiliza mari populații a mărit nevoia militară de resurse, iar tehnologia sofisticată a sporit costul și complexitatea armelor, ale sistemelor de comunicație și ale îngrijirii medicale, creând nevoia unei rețele întinse de sisteme de aprovizionare. În Al Doilea Război Mondial, de exemplu, doar în jur de trei din zece soldați americani au fost folosiți efectiv în lupte.

Logone

Râu din Africa de Nord. Principalul afluent al râului Chari din bazinul lacului Ciad (Africa Ecuatorială), străbate NE Camerunului și Ciadul. Curge 390 km spre NV, vărsându-se în Chari la N'Djamena, în Ciad. Mai jos de Bongor, cursul său este, în funcție de anotimp, navigabil pentru mici vase cu aburi.

logopedie

Tratament terapeutic pentru corectarea deficiențelor de vorbire. Acestea își pot avea sursa în creier, în ureche (*vezi* surzenie) sau pe traiectul vocal și pot afecta vocea, articularea cuvintelor, dezvoltarea limbajului sau capacitatea de a vorbi după însușirea limbajului. Terapia începe cu diagnosticarea disfuncției fizice, fiziologice sau emoționale. Poate include învățarea respirației corecte, folosirea vocii sau a deprinderilor de vorbire. Unele anomalii care pot provoca greutăți în vorbire (de ex. gură de lup, accident vascular cerebral) pot fi corectate în diverse grade, înainte de a începe lucrul cu un logoped. *Vezi și* afazie, bâlbâit.

logos

(*în greacă*, cuvânt, rațiune, plan)

În filozofia greacă și în teologie, rațiune divină care ordonează universul, dându-i formă și înțeles. Conceptul se întâlnește în scrierile lui Heraclit (sec. VI î.Hr.), dar și în sistemele filozofice și teologice persane, indiene și egiptene. Ocupă un rol central în teologia creștină, în cadrul căreia este folosit pentru a descrie rolul lui Iisus ca principiul divin, activ în crearea și orânduirea cosmosului, precum și în revelarea planului divin al mântuirii. Acest lucru este afirmat cel mai clar în *Evanghelia lui Ioan*, care îl identifică pe Hristos cu Cuvântul (Logos) întrupat.

Logroño

Oraș, 133 058 loc. (2001), centrul administrativ al comunității autonome La Rioja, Spania. Datând din timpurile romane, s-a dezvoltat în Evul Mediu, datorită poziției sale pe drumul de pelerinaj spre Santiago de Compostela. Înconjurat odinioară de ziduri, este centrul comercial al unei regiuni agricole cunoscute pentru vinul de Rioja.

Lohengrin

Cavaler, erou al legendelor medievale germanice. A fost numit Cavalerul Lebedei deoarece a apărut într-o barcă trasă de o lebădă, pentru a ajuta o nobilă doamnă aflată în pericol. S-a căsătorit cu ea, însă i-a interzis să-l întrebe despre originea lui; când soția a uitat această promisiune, eroul a părăsit-o pentru totdeauna. Prima versiune a legendei sale a apărut către 1210, în opera *Parsifal* de Wolfram von Eschenbach, în care Cavalerul Lebedei era fiul și moștenitorul lui Parsifal (*vezi* Perceval). Balada anonimă *Lorengel* (sec. XV) a reprezentat baza operei *Lohengrin* de Richard Wagner (1850).

loialiști

Coloniști americani rămași fideli Angliei în timpul Revoluției Americane. Aproximativ o treime din coloniștii americani erau loialiști, printre ei funcționari regali, mari proprietari, negustori bogați, clerici anglicani și enoriașii lor și quakeri. Loialiștii erau cei mai numeroși în Sud, în New York și Pennsylvania, însă nu reprezentau majoritatea în nici una dintre colonii. Inițial, au impus moderație în lupta pentru drepturi coloniale, dar, atacați de patrioții radicali, au devenit partizani activi. Unii s-au alăturat armatei britanice, cum au fost cei 23 000 de oameni din New York; cei capturați și făcuți prizonieri erau considerați trădători. Toate statele au impus legi împotriva lor, confiscând sau supunându-le averile unei imense fiscalități. La începutul lui 1776, cca 100 000 de loialiști au fugit în exil, mulți în Canada. Reacția publică împotriva lor s-a diminuat după 1789, iar legile punitive erau deja retrase în 1814.

Lojile Vânătorilor

Organizație secretă a unor rebeli canadieni și aventurieri americani, care urmărea eliberarea Canadei de sub dominația colonială britanică. A luat ființă după eșecul revoltei din 1837 și activa în special la granițele statelor nordice din SUA. În 1838, două încercări de a invada Canada

Superioară au fost oprite de trupele locale britanico-canadiene. Conflictele minore au continuat până când președintele Martin Van Buren a ordonat desființarea organizației, în conformitate cu legile de neutralitate ale SUA.

loka

Termen din hinduism, reprezentând universul sau orice parte a acestuia. Cea mai comună diviziune a universului o reprezintă tri-loka, sau trei lumi (cerul, pământul și atmosfera, sau cerul, lumea și lumea subpământeană), fiecare fiind împărțită în șapte zone. Câteodată, în loc de tri-loka, sunt cuprinse 14 lumi, șapte deasupra pământului și șapte dedesubt. Indiferent de numărul de diviziuni, loka ilustrează conceptul hindus fundamental al lumilor ordonate ierarhic.

Loki

În mitologia nordică, zeu-șarlatan capabil să-și schimbe înfățișarea și sexul. Tatăl lui a fost uriașul Fárbauti, însă el a fost primit în grupul zeilor Aseni. Tovarăș al puternicilor zei Odin și Thor, Loki îi ajuta cu planuri șirete, însă uneori îi punea în încurcătură. Era considerat dușmanul zeilor, apărând la banchetele divine neinvitat și cerând să i se dea de băut. După ce a pricinuit moartea zeului Balder, Loki a fost pedepsit prin legarea de o stâncă. El a creat o femeie, pe Angerboda, iar împreună au făcut trei copii malefici: Hel, zeița morții, Jörmungand, șarpele cel rău, încolăcit în jurul lumii, și Fenrir, lupul.

lolarzi

Discipoli ai lui John Wycliffe, în Anglia Evului Mediu târziu. Numele peiorativ (*în olandeza medie, lolluert,* bombănitor) a fost folosit anterior pentru a numi grupurile europene suspectate de erezie. Primul grup lolard gravita în jurul unor colegi ai lui Wycliffe de la Oxford, conduși de către Nicholas din Hereford. În 1382, arhiepiscopul de Canterbury i-a obligat pe unii lolarzi de la Oxford să renunțe la părerile lor, dar secta a continuat să se mărească. Venirea pe tron a lui Henric IV (1399) a marcat un val de represiune. Henric V a înfrânt repede o revoltă a lolarzilor din 1414; au urmat reprimări intense, care au eliminat puternica influență politică a grupării. Prin 1500 a început o renaștere a lolarzilor, iar în 1530 vechile lor forțe s-au unit cu cele ale protestanților. Tradiția lolardă a predispus opinia în favoarea legislației anticlericale a lui Henric VIII. Mișcarea a realizat și o traducere a Bibliei, de către Nicholas din Hereford. Sâmburele învățăturilor lor conținea accentul pus pe credința personală și pe autoritatea Bibliei, împreună cu respingerea celibatului preoțesc, a transsubstanțierii și a indulgențelor.

Lomax, John

(23.09.1867, Goodman, Mississippi, SUA - 26.01.1948, Greenville, Mississippi)

Etnomuzicolog american. A studiat la Universitatea Harvard, apoi, la scurt timp după absolvire, a început să publice colecții de cântece de cowboy. În anii 1930, împreună cu fiul său adolescent, Alan (1915–2002), a cules cântece populare din SV și din Midwest. Cele mai importante descoperiri ale lor au fost probabil Jerry-Roll Morton, Leadbelly și Muddy Waters; o importanță deosebită o are arhiva lor de reprezentații și povestiri ale lui Morton. Amândoi au adus contribuții importante Arhivei de Muzică Populară a Bibliotecii Congresului. Numeroasele lor cărți și antologii au grăbit renașterea muzicii populare americane din anii 1950 și 1960.

Lombard, Carole
născută Jane Alice Peters

(06.10.1908, Fort Wayne, Indiana, SUA - 16.01.1942, lângă Las Vegas, Nevada)

Actriță americană de film. Și-a făcut debutul pe ecran cu filmul *O crimă perfectă* (A Perfect Crime, 1921) și a apărut începând cu 1925 în comedii scurte. După rolul principal din *Secolul XX* (Twentieth Century, 1924), s-a implicat în producțiile unor comedii de succes, printre care *Soțul meu Godfrey* (My Man Godfrey, 1936), *Nimic sfânt* (Nothing Sacred, 1937), *Domnul și doamna Smith* (Mr. and Mrs. Smith, 1941) și *A fi sau a nu fi* (To Be or Not to Be, 1942). S-a căsătorit cu Clark Gable în 1939. A murit într-un accident aviatic, în timpul unei campanii pentru vânzarea de obligațiuni de război.

Lombardă, Liga ~

Ligă italiană care s-a împotrivit eforturilor împăraților Sfântului Imperiu Roman de a limita libertățile comunelor din Italia sec. XII și XIII. Fondată în 1167, a fost sprijinită de papa Alexandru III, care a privit-o drept un aliat împotriva împăratului Frederic I Barbarossa. După mai multe înfrângeri militare în fața ligii, Frederic a fost forțat să ofere libertăți și jurisdicție orașelor lombarde, prin Pacea de la Konstanz. Liga a fost reînnoită în 1226 și s-a opus încercării lui Frederic II de a reafirma puterea imperială în N Italiei.

Lombardia

Regiune, 9 108 645 loc. (2003), în N Italiei. Având graniță cu Elveția la N, cuprinde multe vârfuri alpine, pe lângă fertila vale a râului Pad. Centrul administrativ este la Milano. Populată de celți începând cu sec. V î.Hr., a fost cucerită de Roma în urma celui de-al doilea război punic, fiind integrată Galliei Cisalpine. Între 568 și 774 d.Hr. a fost centrul regatului longobarzilor. Câteva dintre orașele sale au devenit în Evul Mediu municipalități cu guvernare proprie; ele au format Liga Lombardă (sec. XII) și au câștigat autonomie în urma victoriei din 1176 asupra lui Frederic I Barbarossa. Regiunea a fost ulterior stăpânită de Spania (1535–1713), Austria (1713–1796) și Franța (1796–1814). În 1859, Lombardia s-a alăturat noii Italii unite. Cea mai dens populată zonă a țării, cuprinde o parte din triunghiul industrial de N, cu orașe ca Genova, Torino și Milano.

Lombok

Insulă în partea central-sudică a Indoneziei. Este una dintre insulele Sonde Mici, separate de Bali (la V) prin strâmtoarea Lombok și de Sumbawa (la E) prin strâmtoarea Alas. Are o suprafață de 5 435 kmp. Împărțită de două lanțuri muntoase, culmea nordică cuprinde Muntele Rindjani (3 726 m), cel mai înalt vârf indonezian. În 1640 era condusă de sultanul din Makasar. Ulterior, balinezii au preluat puterea, înființând patru regate; olandezii au stăpânit regatul Mataram începând cu 1843, apoi și-au însușit întreaga insulă (sfârșitul sec. XIX). După Al Doilea Război Mondial, a devenit parte din Indonezia.

Lomé

Oraș, 676 400 loc. (2003), capitala statului Togo. Așezat la golful Guineei, în SV țării, a fost ales capitală a Togolandului german (1897), dezvoltându-se drept centru administrativ și comercial. Portul a fost modernizat în anii 1960, devenind un important centru de transport naval. În 1978, a fost deschisă o rafinărie de petrol. Găzduiește Universitatea din Benin (1965).

Loménie de Brienne, Étienne Charles de

(09.10.1727, Paris, Franța - 19.02.1794, Sens)

Cleric francez, ministru de finanțe (1787–1788) înainte de Revoluția Franceză. Incapabil să facă față crizei financiare care se agrava, și-a dat demisia în favoarea lui Jacques Necker. Numit arhiepiscop de Sens și apoi cardinal (1788), a fost unul dintre puținii clerici care au depus jurământul Constituției civile a clerului (1790). A murit în închisoare, în perioada Terorii.

Lomonosov, Mihail Vasilievici

(19.11.1711, lângă Holmogorî, Rusia - 15.04.1765, Sankt Petersburg)

Om de știință, poet și gramatician rus, considerat primul mare reformator lingvistic rus. Educat în Rusia și Germania, a stabilit în *Lucrare privind regulile versificației rusești* (Pismo o pravilah rossiiskogo stihotvorstva) ceea ce avea să devină limbajul metric standard rusesc. În 1745 a intrat în Academia Imperială de Științe din Sankt Petersburg, unde a adus contribuții substanțiale la științele fizicii. Ulterior, a scris o gramatică rusească și a depus eforturi pentru a sistematiza limbajul literar rusesc, care fusese un amalgam de limbaje bisericești slavone și de dialecte locale rusești. A reorganizat academia, a fondat Universitatea de Stat din Moscova (actuala Universitate Lomonosov) și a creat primele mozaicuri de sticlă colorată din Rusia.

London

Oraș, 432 451 loc. (2001), în SE provinciei canadiene Ontario. Se află pe râul Thames, în apropierea câtorva dintre Marile Lacuri. Numele și amplasarea orașului au fost alese în 1792, în scopul înființării capitalei Canadei Superioare, însă planurile nu s-au materializat. Populat pentru prima dată în 1826, a fost înregistrat ca oraș în 1885. În urma amplasării sale între lacuri, a devenit un important centru industrial și de transport. Găzduiește Universitatea Western Ontario.

London, Jack
născut **John Griffith Chaney**

(12.01.1876, San Francisco, California, SUA - 22.11.1916, Glen Ellen, California)

Romancier și nuvelist american. Copil nelegitim, născut în sărăcie, în mare parte autodidact, London a devenit marinar, muncitor cu ziua, căutător de aur în Alaska și militant socialist. A câștigat o largă audiență odată cu prima sa carte, *Fiul lupului* (The Son of the Wolf, 1900), și cu povestea *Să faci focul* (To Build a Fire, 1908). A început apoi să scrie constant; dintre cele 50 de cărți de ficțiune și nonficțiune, printre

PARCUL ISTORIC NAȚIONAL JACK LONDON

Jack London scriind *Lupul de mare*, 1904

care se numără multe descrieri ale luptei elementare pentru supraviețuire, pe lângă lucrări socialiste, cele mai importante sunt *Chemarea străbunilor* (The Call of the Wild, 1903), *Lupul de mare* (The Sea-Wolf, 1904), *Colț Alb* (White Fang, 1906), *Călcâiul de fier* (The Iron Heel, 1907), *Martin Eden* (1909) și *Burning Daylight* (1910). Deși operele sale i-au adus celebritate și bogăție, sinuciderea lui la vârsta de 40 de ani a fost rezultatul alcoolismului și al datoriilor tot mai mari.

London Bridge /Podul Londrei/

Câteva structuri ridicate succesiv peste fluviul Tamisa. Vechiul și celebrul London Bridge a fost construit între 1176 și 1209 de către Peter of Colechurch, înlocuind un mai vechi pod de lemn. Din cauza unor greutăți întâmpinate în timpul construcției batardourilor, deschiderea lor varia între 4,6–10,4 m; construcția inegală necesita reparații permanente, însă podul a supraviețuit timp de peste 600 de ani. Era presărat cu locuințe și magazine insalubre, multe suspendate deasupra apei. A fost demolat și înlocuit în anii 1820 cu New London Bridge, proiectat și construit de John Rennie, Sr. (1761–1821) și fiul său, John Rennie, Jr. (1794–1874). În anii 1960, a fost din nou înlocuit; vechea fațadă de piatră a fost demontată și reconstruită în Lake Havasu City, Arizona, ca atracție turistică.

Londra
denumire oficială **Conurbația Londra**

Capitală și cel mai mare oraș, 7 172 036 loc. (2001), din Marea Britanie, așezat în SE Angliei, pe fluviul Tamisa. Este centrul politic, cultural și financiar al țării. Cunoscut anterior ca Districtul metropolitan al conurbației Londra (înființat în 1965), are o suprafață de 1 706 kmp și constă din două regiuni: Londra Interioară, cuprinzând 14 dintre cele 33 de cartiere (*în engleză, borough*) (inclusiv zona numită City), și Londra Exterioară, cuprinzând celelalte 19 cartiere. Conurbația Londra este o entitate administrativă autonomă condusă de un primar ales și de un consiliu. Fondată de romani cu numele Londinium în sec. I d.Hr., a trecut sub stăpânire saxonă în sec. V–VI d.Hr. În 865 d.Hr., danezii au invadat Anglia și Londra. În urma cuceririi normande (1066), William I Cuceritorul a construit fortăreața centrală a cetății, cunoscută sub numele de Turnul Londrei. Regii normanzi și-au stabilit sediul la Westminster, iar biserica astăzi cunoscută sub numele de Westminster Abbey a fost inițial ridicată de Eduard Confesorul. Pe la 1085 era deja cel mai mare oraș european aflat la N de Alpi. A fost lovit de Marea Ciumă (Moartea Neagră) din 1348–1349. Comerțul a crescut mult la mijlocul sec. XVI, susținut de apariția coloniilor britanice de peste mări. Între 1664 și 1665, ciuma a ucis cca 70 000 de londonezi, iar în 1666 Marele Incendiu din Londra a devastat cinci șesimi din oraș care a fost apoi reconstruit (*vezi* Christopher Wren). De la sfârșitul sec. XVIII și până în 1914, Londra a fost centrul comerțului mondial. Aici s-a deschis prima linie electrică subterană de metrou din lume (1890). Orașul a suferit pierderi masive în urma bombardamentelor germane din timpul Bătăliei pentru Anglia, în Al Doilea Război Mondial, fiind din nou reconstruită și dezvoltându-se apoi rapid în perioada postbelică. Printre locurile de interes se numără palatul Buckingham, Gallerile Tate, Galeria Națională, British Museum și Muzeul Victoria și Albert.

Londra, Bursa de Valori din ~

Piață londoneză de acțiuni. A fost înființată în 1773 de un grup de brokeri care făceau tranzacții neoficial, prin cafenelele locale. În 1801 ei au strâns fonduri pentru construirea unui sediu pe Bartholomew Lane, iar în anul următor au stabilit regulamentul bursei. În 1973, a fuzionat cu câteva burse locale. În 1991 a fost schimbat consiliul director și bursa a devenit companie publică cu răspundere limitată.

Londra, Conferința Navală de la ~
(21 ianuarie - 22 aprilie1930)

Conferință ținută la Londra, cu scopul de a discuta despre dezarmarea navală și de a revizui tratatele încheiate la Conferința de la Washington. Reprezentanții Angliei, SUA, Franței, Italiei și Japoniei au stabilit acorduri de reglementare a războiului submarin și de limitare a construirii de crucișătoare, distrugătoare, submarine și alte nave de război. Un tratat care să limiteze mărimea navelor de război nu a fost semnat, iar tratatele reînnoite în 1935 au fost anulate odată cu izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial.

Londra, Marea Ciumă din ~
(1664-1666)

Epidemie de ciumă care a făcut ravagii în Londra, ucigând peste 75 000 de oameni din totalul populației, estimată la 460 000 locuitori. Până în 1625, 40 000 de londonezi muriseră de ciumă. Marea Ciumă a fost ultima și cea mai gravă dintre epidemii. Cele mai multe victime s-au înregistrat la periferiile orașului, în zonele foarte

aglomerate, unde trăia populația săracă. Boala s-a răspândit în întreaga țară. În perioada 1667–1679 au mai apărut doar cazuri sporadice. Stingerea focarului epidemic a fost pusă pe seama unor cauze diverse, una dintre explicații fiind Marele Incendiu din Londra. Romanul lui Daniel Defoe *Jurnal din anul ciumei* (Journal of the Plague Year, 1722) a oferit informații prețioase despre acele vremuri.

Londra, Marele Incendiu din ~
(2–5 septembrie 1666)

Cel mai mare incendiu din istoria orașului. A distrus o mare parte a acestuia, majoritatea clădirilor publice, catedrala Saint Paul, 87 de biserici parohiale și cca 13 000 de case. S-a declanșat accidental, la brutăria regală din Pudding Lane, aproape de London Bridge, iar un vânt puternic dinspre est a întețit flăcările. În a patra zi, s-a reușit limitarea lui, casele fiind aruncate în aer cu praf de pușcă. În acea perioadă, Tamisa era ticsită cu ambarcațiuni pline de oameni care încercau să-și salveze bunurile, în vreme ce alții se refugiau către dealurile din Hampstead și Highgate. Totuși, majoritatea londonezilor rămași fără locuință s-au așezat pe câmpul Moorfields.

Londra, Tratatul de la ~
(aprilie 1915)

Tratat secret încheiat între Italia neutră și guvernele aliate ale Franței, Angliei și Rusiei, pentru a implica Italia în Primul Război Mondial. Aliații doreau participarea Italiei datorită graniței acesteia cu Austria. Italiei i-au fost promise Triestul, Tirolul de Sud, N Dalmației și alte teritorii în schimbul promisiunii de a intra în război în decurs de o lună. În ciuda opoziției majorității italienilor, Italia a intrat în războiul împotriva Austro-Ungariei în mai 1915.

Londra, Universitatea din ~

Federație de peste 50 de instituții britanice de învățământ superior, majoritatea cu sediul la Londra. A fost înființată în 1828 de liberali și disidenți religioși și a acceptat studenți romano-catolici, evrei și alți neanglicani. Primele două colegii au fost Colegiul Universității și Colegiul Regelui. Începând cu 1849, un student înscris în orice universitate a Imperiului Britanic primea în urma examinării o diplomă a Universității din Londra. În sec. XX, multe instituții erau afiliate acestei universități; între acestea erau Colegiul Bedford (prima universitate engleză care a acordat diplome femeilor), Școala Londoneză de Economie și Științe Politice (acum un renumit centru mondial de științe sociale) și alte trei instituții care au devenit ulterior Colegiul Imperial de Știință și Tehnologie.

Londrei, Podul

Vezi London Bridge

Londrei, Turnul ~

Fortăreață regală pe malul de N al fluviului Tamisa. Partea centrală sau donjonul, cunoscut sub numele de Turnul Alb datorită calcarului folosit ca material de construcție, a fost începută în 1078 de către William I Cuceritorul, în interiorul orașului roman. În sec. XII–XIII fortificațiile s-au extins dincolo de zidurile orașului, Turnul Alb devenind nucleul unor sisteme de apărare concentrice. Singura intrare dinspre uscat se află în colțul de SV; când fluviul reprezenta încă o cale de acces, poarta din sec. XII era foarte folosită. Porecla sa, Poarta Trădătorilor, vine de la prizonierii aduși prin această poartă și întemnițați în Turn, care a fost îndelung folosit ca închisoare de stat; mulți dintre aceștia au fost uciși sau executați acolo.

Long, Huey (Pierce)
(30.08.1893, lângă Winnfield, Louisiana, SUA – 10.09.1935, Baton Rouge, Louisiana)

Politician american. A practicat dreptul și a devenit comisar feroviar la vârsta de 25 de ani. Propunerea sa ca statul să reglementeze serviciile publice și atacurile împotriva Standard Oil Co i-au adus o mare popularitate. Ca guvernator al Louisianei (1928–1931), a devenit cunoscut pentru oratoria înflăcărată și comportamentul neconvențional. A implementat proiecte de lucrări publice și o reformă educațională, însă a folosit metode autocratice de guvernare a statului: numiri directe în posturi ale educației, poliției și pompierilor, pe lângă miliția și magistrații de stat, și un sistem electiv și fiscal propriu. Ales în Senatul SUA (1932–1935), a căutat popularitate la nivel național cu un program de protecție socială. În 1935 a fost asasinat de Carl A. Weiss, al cărui tată fusese denigrat de Long. Fratele său, Earl K. Long (1895–1960), a ocupat ulterior postul de guvernator (1939–1940, 1948–1952, 1956–1960).

Huey Long
UPI

Long Beach

Oraș, 461 522 loc. (2000), în SV Californiei. Locul a fost inițial o tabără comercială indiană, iar în sec. XVIII s-au aflat acolo niște ranchuri spaniole. Construit ca Willmore City în 1881 și înregistrat în 1888, a fost redenumit după plaja sa, lungă de 13,5 km. Descoperirea rezervelor de petrol din apropiere (1921) a dus la o dezvoltare rapidă. Cutremurul din 1933 a provocat mari pagube. Este legat de portul Los Angeles prin intermediul canalului Cerritos. Nava britanică *Queen Mary* este ancorată în port din 1969.

Longfellow, Henry Wadsworth

(27.02.1807, Portland, Massachusetts, SUA – 24.03.1882, Cambridge, Massachusetts)

Poet american. A absolvit Colegiul Bowdoin și a călătorit în Europa înainte de a se alătura corpului profesoral de limbi moderne de la Bowdoin (1829–1835) și Harvard (1836–1854). Volumul său *Vocile nopții* (Voices of the Night, 1839), conținând *Psalmul vieții* (The Psalm of Life) și *Lumina stelelor* (The Light of the Stars), l-a făcut cunoscut publicului. O altă culegere de versuri, *Balade și alte poeme* (Ballads and Other Poems, 1841), printre care *Epava Hesperus* (The Wreck of the Hesperus) și *Fierarul satului* (The Village Blacksmith), a devenit cunoscută în întreaga țară, ca și lungul său poem *Evangeline* (1847). Odată cu apariția lucrărilor *Hiawatha* (1835), *Pețitul lui Miles Standish* (The Courthship of Miles Standish, 1858) și *Povestiri din hanul de la marginea drumului* (Tales of a Wayside Inn, 1863), autorul a devenit cel mai iubit poet american al sec. XIX. Ulterior, a tradus *Divina Comedie* a lui Dante (1867) și a publicat *Christus* (1872), o trilogie despre creștinism pe care și-o dorea capodopera sa. Versurile sale sunt caracterizate de blândețe, simplitate și o viziune idealizată asupra lumii.

Henry Wadsworth Longfellow
HISTORICAL PICTURES SERVICE, CHICAGO

Longhi, Pietro *născut* Pietro Falca

(1702, Veneția – 08.05.1785, Veneția)

Pictor italian. Fiu al unui aurar venețian, a studiat pictura la Bologna și a devenit apoi cunoscut în rândul clasei de sus și al burgheziei venețiene pentru scenele sale de viață cotidiană. Admirate pentru farmecul lor, aceste picturi au simțul rococo al intimității și interesul pentru observația socială caracteristic Iluminismului. A pictat, de asemenea, peisaje și portrete.

Long Island

Insulă, 7 448 618 loc. (2000), în SE statului New York, așezată între brațul Long Island și Oceanul Atlantic. Are patru comitate: Kings, Queens, Nassau și Suffolk. Comitatele Kings (cartierul Brooklyn) și Queens (cartierul Queens) fac parte din orașul New York. La capătul vestic este separată de Bronx și Manhattan prin East River, iar Staten Island o desparte de Narrows. Are o lungime de 190 km, o lățime de 19–37 km și o suprafață de 3 629 kmp. Este o zonă de recreere a orașului New York, partea de E având multe plaje. Țărmul de E, mărginit de bancuri de nisip (Fire Island), cuprinde câteva golfuri, printre care și golful Jamaica. Inițial populată de indieni (mai ales delaware), a trecut sub stăpânirea societății Plymouth Co. A fost colonizată de olandezi și englezi, însă întreaga insulă a devenit parte din colonia britanică New York în 1664. A reprezentat locul bătăliei care îi poartă numele (27 august 1776), o înfrângere a americanilor în Revoluția Americană.

Long Island

Braț de apă între țărmul sudic al statului Connecticut și cel nordic al insulei Long Island, New York. Se leagă de East River și brațul Block Island. Acoperind o suprafață de 3 056 kmp, are o lungime de 145 km și 5–32 km lățime. Malurile adăpostesc numeroase zone rezidențiale și stațiuni turistice estivale.

longitudine

Vezi latitudine și longitudine

Longmen, grotele de la ~

Serie de temple chinezești, sculptate în piatra malului înalt al unui râu la S de Luoyang, în provincia Henan. Construcția a început la sfârșitul dinastiei Wei de Nord (386–535 d.Hr.) și a continuat sporadic de-a lungul sec. VI și în timpul dinastiei Tang. Lucrate delicat pentru a crea efecte eterice în piatră, templele conțin imagini ale lui Buddha îmbrăcat ca un învățat chinez. Lucrările de la Longmen au culminat între 672 și 675 d.Hr. cu ridicarea unui altar monumental, cunoscut sub numele de Fengxian Si, care cuprinde un Buddha în poziție așezată, cu o înălțime de aproape 11 m.

longobarzi

Populație germanică, a stăpânit între 568 d.Hr. și 774 d.Hr. un regat în regiunea Lombardia de azi. Inițial un trib de păstori din NV Germaniei, longobarzii au migrat spre S și au adoptat un sistem militar imperial. În sec. VI d.Hr., au venit în N Italiei, cucerind orașele rămase fără apărare, în urma înfrângerii ostrogoților de către Imperiul Bizantin. În sec. VIII d.Hr., Liudprand, probabil cel mai mare rege longobard, a micșorat treptat zona Italiei aflată încă sub stăpânire bizantină. Atunci când regii longobarzi au invadat teritoriile papale, papa Adrian I a cerut ajutorul lui Carol cel Mare. În 773 d.Hr., francii au asediat capitala longobardă, capturându-l pe regele Desiderius; Carol cel Mare a devenit atât regele longobarzilor, cât și al francilor, iar dominația longobardă în Italia a luat sfârșit.

Longshan (Lung-shan), cultura ~

(2500–1900 î.Hr.)

Cultură neolitică din valea fluviului Huang He (Fluviul Galben) din China. Au fost găsite locuri întinse cu pereți din pământ bătătorit. Ceramica specifică de Longshan are pereți subțiri și este bine modelată; s-au mai găsit vase din ceramică neagră înalte, alungite, cu pereți subțiri cât coaja de ou, precum și pocale negre șlefuite. Oasele oraculare erau folosite pentru divinație. S-au găsit dovezi care susțin diferențierea socială, obiecte artizanale din jad și urme de metalurgie.

Longstreet, James

(08.01.1821, Districtul Edgefield, Carolina de Sud, SUA – 02.01.1904, Gainesville, Georgia)

Ofițer american. A absolvit Academia West Point, însă a părăsit armata după secesiunea Carolinei de Sud. Numit brigadier general în armata Confederației, a luptat la Bull Run, Antietam și Fredericksburg. A fost al doilea la comandă după Robert E. Lee în Bătălia de la Gettysburg, unde atacul său declanșat cu întârziere a contribuit la înfrângerea confederaților. A comandat atacul de la Chickamauga și a suferit răni grave în Bătălia de la Wilderness, însă ulterior s-a întors la comandă. A capitulat alături de Lee la Appomattox. Ulterior, a ocupat postul de ambasador SUA în Turcia (1880–1881) și pe acela de comisar al căilor ferate de pe coasta Pacificului (1898–1904).

Lon Nol

(13.11.1913, Prey Vêng, Cambodgia – 17.11.1985, Fullerton, California, SUA)

Lider militar și politic cambodgian. Magistrat în serviciul colonial francez, a devenit treptat șeful poliției naționale (1951), iar apoi conducătorul statului-major al armatei (1955) și comandant suprem (1960). A fost de două ori premier (1966–1967, 1969–1970), sub Norodom Sihanouk. În 1970 a fost principalul organizator al loviturii de stat sprijinite de SUA, prin care Sihanouk a fost înlăturat de la putere. A abandonat politica acestuia de neutralitate în războiul din Vietnam și a oferit sprijin cambodgian forțelor SUA și ale Vietnamului de Sud. În 1972 a preluat întreaga putere în stat; a fugit în SUA (1975) când victoria grupării Khmerii Roșii devenise iminentă.

Lönnrot, Elias

(09.04.1802, Sammatti, Finlanda suedeză – 19.03.1884, Sammatti, Finlanda rusească)

Folclorist și filolog finlandez. În cei 20 de ani cât a fost ofițer medical într-o zonă îndepărtată a estului Finlandei, Lönnrot a cules de la locuitori informații lingvistice și folclor. Considerând că poemele scurte culese făceau parte dintr-o singură baladă, a adăugat pasaje de legătură proprii și le-a asamblat în epopea *Kalevala* (1835, extinsă în 1849), care a devenit eposul național finlandez. A mai publicat *Vechi cântece și balade ale poporului finlandez* (Kanteletar: Suomen kansan wanhoja lauluja ja wirsiä, 1840–1841) și alte colecții.

Lonsdale, Kathleen
născută **Kathleen Yardley**

(28.01.1903, Newbridge, comitatul Kildare, Irlanda – 01.04.1971, Londra, Anglia)

Cristalograf britanic. În 1929, tehnicile ei de cristalografie cu raze X au demonstrat aranjamentul hexagonal regulat al atomilor de carbon în moleculele compușilor benzenului. A creat o metodă cu care a măsurat (cu o precizie de până la șapte zecimale) distanța între atomii de carbon din diamant. A aplicat tehnici cristalografice în medicină, mai ales în studiul calculilor din vezică și al unor medicamente. În 1945, Lonsdale a devenit prima femeie aleasă în Societatea Regală din Londra, iar în 1956 a primit titlul de Dame a Imperiului Britanic (echivalentul feminin al titlului de cavaler).

Loos, Adolf

(10.12.1870, Brno, Moravia, Austro-Ungaria – 23.08.1933, Kalksburg, lângă Viena, Austria)

Arhitect austriac. După studii la Dresda, și-a practicat meseria la Viena, deși a petrecut perioade lungi în SUA și la Paris. Opus atât mișcării Art Nouveau, cât și istoricismului Beaux-Arts, și-a anunțat încă din 1898 intenția de a evita ornamentele

inutile. Casa Steiner din Viena (1910) reprezintă un proiect reușit, cu forme cubiste austere. Cel mai cunoscut edificiu al său este clădirea Goldman și Salatsch (1910), în care micile detalii clasice sunt echilibrate de zone întinse de marmură simplă, șlefuită. Opera lui i-a influențat puternic pe arhitecții europeni moderniști de după Primul Război Mondial.

Loos, Anita
(26.04.1893, Sissons, California, SUA – 18.08.1981, New York, New York)

Romancieră și scenaristă americană. Și-a început cariera ca actor-copil și de foarte devreme a început să publice schițe și articole în diferite periodice. La 20 de ani era deja o scenaristă profesionistă pentru filmul mut. Primul ei roman, *Domnii preferă blondele* (Gentlemen Prefer Blondes, 1925), le-a adus celebritatea atât autoarei, cât și personajului principal, naiva Lorelei Lee, vânătoare de avere; versiunea muzicală (1949) a avut-o în rolul principal pe Carol Channing (n. 1921), iar în filmul artistic (1953) a jucat Marilyn Monroe. Printre scenariile ulterioare se numără cele pentru filmele *Flori în praf* (Blossoms in the Dust, 1941) și *M-am căsătorit cu un înger* (I Married an Angel, 1942). Loos a scris și două cărți de memorii, *O fată ca mine* (A Girl Like I, 1966) și *Sărut de adio, Hollywood* (Kiss Hollywood Good-Bye, 1974).

lopătar
Denumire comună pentru cele șase specii (familia *Threskiornithidae*) de păsări cu gât și picioare lungi, ce trăiesc în estuarele Americii, în brațele moarte ale râurilor cu apă sărată și în lacuri. Au o lungime de 60–80 cm, coadă scurtă și cioc lung, drept, spatulat la vârf. Majoritatea speciilor sunt albe, uneori pătate cu roz; lopătarul-roz (*Ajaia ajaja*) din America de Nord și America de Sud este de culoare roz-închis și foarte frumos. Cu o mișcare laterală a ciocului, adună din mâl și din apa puțin adâncă pești și crustacee. În zbor își țin gâtul și picioarele întinse, bătând din aripi în ritm constant. Indivizii aglomerați în colonii de reproducere își fac cuiburi din crenguțe, în arbuști și copaci. Unele specii, între care lopătarul-cu-cioc-negru, sunt amenințate. *Vezi și* ibis.

Lopez (Knight), Nancy
(n. 06.01.1957, Torrance, California, SUA)

Jucătoare americană de golf, a abandonat Universitatea din Tulsa pentru a se dedica jocului profesionist. În primul ei sezon integral, în 1978, a câștigat un număr record de nouă campionate, dintre care cinci consecutive. A câștigat de trei ori campionatul Asociației Feminine Profesionale Gold (1978, 1985, 1989) și a fost de patru ori Jucătorul Anului în cadrul LPGA. Succesul și personalitatea sportivei au contribuit la renașterea golfului feminin.

López Michelsen, Alfonso
(30.06.1913, Bogotá, Columbia – 11.07.2007, Bogotá)

Președinte al Columbiei (1974–1978). Fiu al unui fost președinte, a ocupat posturi de senator, guvernator și ministru de externe, apoi a câștigat detașat în prima campanie prezidențială adevărată din Columbia (1974). Liberal, a crescut taxele pe veniturile mari și a încercat să diminueze inflația, însă eliminarea subvenționării prețurilor și o escaladare a șomajului au condus la conflicte de muncă, preluări de pământ de către țărani și activități de gherilă. În 1982 a pierdut alegerile pentru funcția de președinte.

López Portillo y Pacheco, José
(16.06.1920, Ciudad de México, Mexic – 17.02.2004, Ciudad de México)

Președinte al Mexicului (1976–1982). A fost profesor înainte de a se alătura guvernelor lui Gustavo Díaz Ordaz (1911–1979) și Luis Echeverría (n. 1922). Ca președinte, a pus accent pe investițiile străine, pe concesiile fiscale menite să stimuleze dezvoltarea industrială, pe crearea slujbelor în afara agriculturii și exploatarea petrolului și gazelor naturale. Cea mai semnificativă reformă politică a sa a fost decizia de a spori participarea partidelor minoritare, facilitând erodarea puterii Partidului Instituțional Revoluționar. Majoritatea bogățiilor provenite din exporturile de petrol erau deturnate sau preluate de guvern și de oficialii sindicali. Administrația sa a fost discreditată prin uriașa datorie externă pe care a acumulat-o și din cauza acuzațiilor de corupție. *Vezi și* Pemex.

lord cancelar
Oficial britanic care este custode al marelui sigiliu și membru al cabinetului. Până în sec. XIV, cancelarul era capelan regal și secretarul regelui. Postul a căpătat un caracter mai judecătoresc în timpul domniei lui Eduard III (1327–1377). Mare parte din puterea lui, exemplificată în administrațiile lui Thomas Becket (m. 1170) și a cardinalului Thomas Wolsey (m. 1530), a încetat să existe cu secole în urmă. Cu toate acestea, lordul cancelar a rămas un post important,

printre responsabilitățile căruia se numărau conducerea puterii judecătorești și prezidarea Camerei Lorzilor. În 2006, rolul său a fost redefinit prin mai multe reforme constituționale. Lordul cancelar și-a pierdut cea mai mare parte din funcțiile judiciare, iar speakerul Camerei Lorzilor a devenit o funcție eligibilă. Modificările i-au permis lordului cancelar să se concentreze pe chestiunile constituționale.

Lorde, Audre (Geraldine)
(18.02.1934, New York, New York, SUA – 17.11.1992, St. Croix, SUA, Insulele Virgine)

Poetă și eseistă americană. Născută din părinți indieni (vestici), a lucrat ca bibliotecară până în 1968, când s-a dedicat complet scrisului. Este cunoscută mai ales pentru lucrările pline de pasiune cu privire la feminismul lesbian și problemele rasiale, cum ar fi *Firele mâniei* (Cables to Rage, 1970) și *Unicornul negru* (The Black Unicorn, 1978), operă deseori considerată cea mai reușită. Lupta ei cu cancerul i-a inspirat *Jurnalele cancerului* (The Cancer Journals, 1980) și *O izbucnire de lumină* (A Burst of Light, 1988, Premiul Național al Cărții din America).

Lorelei

Stâncă pe malul fluviului Rin, în apropiere de Sankt Goarshausen, în Germania. Produce un ecou și legenda ei este cea a unei frumoase fete care s-a înecat din cauza unui iubit necredincios. Ea a fost transformată într-o sirenă, care-i ademenea pe pescari spre moarte. Clemens Brentano pretindea că ar fi inventat cea mai mare parte din legendă. Poemul lui Heinrich Heine despre Lorelei a fost pus pe muzică de peste 25 de compozitori.

Loren, Sophia
născută **Sofia Villani Scicolone**
(n. 20.09.1934, Roma, Italia)

FRAȚII BROWN

Sophia Loren în *Boccaccio '70* (1962)

Actriță italiană de film. După o copilărie petrecută în sărăcie la Napoli (grav afectat de război), Sofia a devenit model și figurantă de film la Roma. Educată de producătorul Carlo Ponti (ulterior soțul actriței), a jucat începând cu 1950 în filme italiene, cum ar fi *Aurul Napolelui* (L'oro di Napoli, 1954). Următoarele filme, în care actrița a fost remarcată pentru frumusețea sa statuară și feminitatea naturală, sunt *Orhideea neagră* (Orchidea nera, 1959), *Cidul* (El Cid, 1961), *Ciociara* (La Ciociara, 1961, Premiul Oscar), *Boccaccio '70* (1962), *Ieri, astăzi și mâine* (Ieri, oggi, domani, 1964), *Căsătorie în stil italian* (Matrimonio all'italiana, 1964) și *O zi specială* (Una giornata particolare, 1977).

Lorena

Ducat în V Europei și regiune administrativă franceză. Inițial numit Lorena Superioară și apoi Lorena, a fost fondat în urma împărțirii regiunii Lotharingia în două ducate (959 d.Hr.). Lorena Superioară, așezată în regiunea râurilor Meuse și Moselle, a fost stăpânită între sec. XI și XV de o familie ducală. Metz, Toul și Verdun, ieșite de sub controlul ducelui, au fost cucerite de Franța în 1552. A trecut definitiv sub coroana franceză în 1766 și a fost împărțit în departamente în 1790. În urma Războiului franco-prusian, o parte din Lorena a fost cedată Germaniei, ca parte din Alsacia-Lorena. Actuala regiune Lorena are o populație estimată în 1999 la 2 310 376 locuitori și o suprafață de 23 547 kmp. Centrul administrativ este la Metz.

Lorentz, Hendrik Antoon
(18.07.1853, Arnhem, Olanda – 04.02.1928, Haarlem)

Fizician olandez. A predat la Universitatea din Leiden între 1878 și 1912, apoi a condus Institutul Teyler din Haarlem. În 1875 a revizuit teoria radiației electromagnetice a lui James Clerk Maxwell, explicând reflexia și refracția luminii. Încercând să conceapă o singură teorie care să explice relația între electricitate, magnetism și lumină, a sugerat ulterior că atomii ar putea fi alcătuiți din particule încărcate cu energie, care oscilează și produc lumină. În 1896, studentul său, Pieter Zeeman (1865–1943), a demonstrat acest fenomen (*vezi* efectul Zeeman), iar în 1902 celor doi le-a fost acordat Premiul Nobel pentru fizică. În 1904, Lorentz a dezvoltat transformările Lorentz (inclusiv așa-numita contractare Fitzgerald-Lorentz), formule matematice care leagă măsurătorile spațiale și temporale ale unui observator de cele ale unui al doilea observator, aflat în mișcare relativă față de primul. Acestea au format baza teoriei speciale a relativității a lui Albert Einstein.

Lorentz, transformările ~

Set de ecuații în fizica relativistă, care leagă coordonatele spațiale și temporale

a două sisteme aflate în mișcare constantă și relativă unul față de altul; au fost formulate în 1904 de către Hendrik Antoon Lorentz. Utilizate pentru a descrie fenomenele apropiate de viteza luminii, aceste transformări exprimă faptul că spațiul și timpul nu sunt absolute; lungimea, timpul și masa depind de mișcarea relativă a observatorului, iar viteza luminii în vid este constantă și independentă de mișcarea observatorului sau a sursei.

Lorentz-Fitzgerald, contractarea ~ *sau* contractarea lungimii

În fizica relativistă, termen ce denumește scurtarea unui obiect de-a lungul direcției mișcării sale relative la un observator. Dimensiunile în alte direcții nu se contractă. Conceptul a fost propus în 1889 de fizicianul irlandez George F. Fitzgerald (1851–1901) și dezvoltat ulterior, în mod independent, de Hendrik Antoon Lorentz. Semnificativă la viteze apropiate de cea a luminii, contractarea rezultă din caracteristicile spațiului și timpului, și nu din compresie, răcire sau orice altă perturbare fizică similară. *Vezi și* dilatarea timpului.

Lorenz, Edward

(23.05.1917, West Hartford, Connecticut, SUA – 16.04.2008, Cambridge, Massachusetts)

Meteorolog american. După studii de matematică la Universitatea Harvard, în 1942 a început să se ocupe de meteorologie în cadrul Forțelor Aeriene ale SUA. După Al Doilea Război Mondial a fost cercetător la MIT, unde a obținut un doctorat în meteorologie (1948) și a predat ulterior ca profesor. La începutul anilor 1960, a descoperit că vremea prezintă un fenomen neliniar, cunoscut sub numele de dependență senzitivă de condițiile inițiale (*vezi* teoria haosului). A explicat pentru public acest fenomen, care face imposibile previziunile meteorologice de lungă durată, numindu-l efectul fluturelui: mișcarea aripilor unui fluture în China poate duce câteva zile mai târziu la schimbări impredictibile ale vremii în SUA.

Lorenz, Konrad

(07.11.1903, Viena, Austria – 27.02.1989, Altenburg)

Zoolog austriac, fondator (împreună cu Nikolaas Tinbergen) al etologiei moderne. Încă elev, a îngrijit animalele bolnave ale grădinii zoologice din apropiere. În 1935 a elucidat pentru prima dată și a demonstrat fenomenul de imprinting la puii de rață și de gâscă. Ulterior a examinat sursele agresivității umane, în cartea de mare succes *Așa-zisul rău* (Das sogenannte Böse, 1963), și natura gândirii umane. Alte lucrări cunoscute sunt *El vorbea cu patrupedele, cu păsările și cu peștii* (Er redete mit dem Vieh, den Vöglen und den Fischen, 1949) și *Așa a descoperit omul câinele* (So Kam der Mensch auf den Hund, 1950). A împărțit în 1973 Premiul Nobel cu Tinbergen și Karl von Frisch.

Lorenzetti, Pietro *și* Ambrogio

(1280/1290, Siena?, Republica Siena – 1348, Siena; 1290, Siena, Republica Siena – 1348, Siena)

Pictori italieni. Este posibil ca amândoi frații să fi fost discipoli ai lui Duccio di Buoninsegna, a cărui influență se remarcă în piesa de altar din Pieve di Santa Maria, la Arezzo (pictată de Pietro), și în primele lucrări ale lui Ambrogio. Picturile lui Ambrogio sunt caracterizate de un realism individualist și de o preocupare pentru spațiul și forma tridimensională, evidente în seriile sale de fresce din Palazzo Pubblico din Siena (1338–1339). Acestea relevă interesul pictorului pentru perspectivă, pe lângă înclinațiile de filozof moral și politic. Frescele din biserica San Francesco de la Assisi (cca 1315) amintesc de relația sa cu arta lui Giotto, deși se remarcă prin atenția asupra detaliilor. Lucrările *Nașterea Fecioarei* și *Prezentarea în templu* din catedrala de la Siena (1342) se remarcă prin tehnicile de perspectivă. Împreună cu Simone Martini, cei doi frați au fost principalii exponenți ai artei sieneze a anilor dinaintea Marii Ciume, din cauza căreia se presupune că au murit amândoi.

Lorenzo Magnificul

Vezi Lorenzo de Medici

Lorenzo Monaco

născut Pietro di Giovanni

(1370/1371, Siena, Republica Siena – 1425, Florența)

Pictor italian. A depus jurămintele ordinului camaldolez din Florența în 1391 (*în italiană, monaco*, călugăr), însă în 1402 s-a înscris în breasla pictorilor și a trăit în afara mănăstirii. Opera sa combină liniile grațioase și simțul decorativ al școlii sieneze cu tradițiile școlii florentine. *Încoronarea Fecioarei* (1413) relevă predilecția artistului pentru haine bogate, forme ritmice, curbilinii și înțelegerea specială a luminii. Frescele sale din capela Bartolini a bisericii Santa Trinità din Florența l-au consacrat ca maestru al artei gotice.

loris

Denumire comună pentru reprezentanții celor trei specii de primate nocturne arboricole din familia *Lorisidae*. Au blana de un gri stins sau brun și ochi enormi, înconjurați de pete întunecate; nu au coadă. Se deplasează încet și deseori se atârnă cu picioarele, membrele superioare prinzând crengi sau alimente. Lorisul-zvelt (*Loris tardigradus*) din India și Sri Lanka are o lungime de 20–25 cm; se hrănește cu insecte și animale mici. Lorișii-leneși (genul *Nycticebus*) din Asia de S și peninsula Malaysia consumă insecte, animale mici, fructe și vegetație. *Nycticebus pygmaeus* măsoară cca 20 cm în lungime; *N. coucang* are o lungime între 27 și 38 cm. Degradarea habitatului și vânătoarea au diminuat puternic populațiile de loriși.

Loris-Melikov, Mihail, Conte ~
(01.01.1826, Tiflis, Gruzia, Imperiul Rus – 24.12.1888, Nisa, Franța)

Militar și om de stat rus. A comandat un corp de armată, obținând victorii importante în Războiul ruso-turc din 1877–1878, în urma cărora a fost făcut conte. În postul de guvernator general al provinciilor centrale rusești (1879) a recomandat reforme administrative și economice, pentru a diminua nemulțumirile sociale. Impresionat, Aleksandru II l-a numit ministru de interne (1880) și a aprobat eforturile lui de liberalizare a autocrației ruse, însă țarul a fost asasinat înainte ca reformele să fie puse în aplicare. Loris-Melikov a demisionat în urma refuzului lui Aleksandru III de a accepta reformele sale.

Lorrain, Claude *născut* **Claude Gellée**
(cca 1600, Chamagne, Franța – 23.11.1682, Roma)

Pictor francez. A plecat de tânăr la Roma, unde a luat lecții de la pictorul peisagist și de frescă Agostino Tassi și a descoperit lucrările lui Nicolas Poussin. A devenit un maestru al peisajelor idealiste, oferind o perspectivă asupra naturii mai frumoasă și mai armonioasă decât natura însăși. În peisajele și în scenele sale de coastă sunt pictate fragmente de arhitectură și siluete. Este celebru în special datorită sensibilității față de valorile tonale ale luminii și atmosferei. În 1630 era deja foarte cunoscut și se bucura de un succes uriaș, având susținători iluștri din aristocrația franceză și italiană. Lucrările sale au influențat pictorii olandezi din Roma anilor 1630 și 1640, punându-și totodată amprenta asupra evoluției ulterioare a picturii peisagiste europene. S-au păstrat cca 250 de tablouri și peste 1 000 de desene realizate de el.

Lorre, Peter *născut* **Laszlo Loewenstein**
(26.06.1904, Rózsahegy, Ungaria – 23.03.1964, Hollywood, California, SUA)

Actor american de film, de origine maghiară. A avut roluri mici în cadrul unei trupe germane de teatru, apoi și-a câștigat renumele internațional în rolul ucigașului psihopat din filmul german *M* (1931). A părăsit Germania în 1933 și și-a făcut debutul în limba engleză în filmul *Omul care știa prea multe* (The Man Who Knew Too Much, 1934). A plecat la Hollywood, unde a jucat personaje malefice în filme ca *Dragoste nebună* (Mad Love, 1935), *Șoimul maltez* (The Maltese Falcon, 1941), *Casablanca* (1942) și *Bestia cu cinci degete* (The Beast with Five Fingers, 1946). A apărut, de asemenea, în cele opt filme polițiste care îl aveau ca personaj central pe dl Moto (1937–1939). Ulterior a regizat și a jucat în filmul german *Cel pierdut* (Der Verlorne, 1951).

Los Alamos

Oraș, 11 909 loc. (2000), în partea nord-centrală a statului New Mexico, SUA. Este așezat pe platoul Pajarito al Munților Jemez, la NV de Santa Fe. Locul a fost ales în 1942 de guvernul SUA pentru Proiectul Manhattan, care a realizat prima bombă atomică. După Al Doilea Război Mondial, Laboratorul Științific Los Alamos a creat prima bombă cu fuziune nucleară. Orașul a fost construit pentru a-i găzdui pe angajații laboratorului și este și azi un important centru de cercetare nucleară.

Los Angeles

Oraș, 3 694 820 loc. (2000), în S statului California, SUA. Al doilea oraș ca mărime din SUA, este așezat între Munții San Gabriel și Oceanul Pacific. Străbătut de Munții Santa Monica, ce separă cartierele Hollywood, Beverly Hills și Pacific Palisades de San Fernando Valley, se află în apropiere de falia San Andreas, iar cutremurele sunt frecvente. E atestat din 1771, ca o colonie spaniolă; orașul a fost înființat ca El Pueblo de la Reyna de Los Angeles (Orașul Reginei Îngerilor) în 1781. Ocupat de forțele SUA în Războiul Mexican, a prosperat la începutul goanei după aur din 1849. Înregistrat în 1850, orașul a crescut rapid în urma apariției căilor ferate (1876 și 1885). În 1913 a fost construit un apeduct pentru aprovizionarea orașului cu apă de pe înălțimile Sierra Nevada. A fost afectat

de un mare cutremur în 1994. Printre locurile de interes se numără multe clădiri vechi spaniole, Muzeul Getty, Muzeul de Artă Los Angeles Co și Muzeul de Artă Contemporană. Găzduiește Universitatea California de Sud, Occidental College și Universitatea California din Los Angeles.

Los Angeles Times

Cotidian de dimineață, înființat în 1881. A fost cumpărat și asimilat în 1884 de Harrison Gray Otis (1837–1917) în cadrul The Times-Mirror Co. A prosperat și a devenit o putere a politicii conservatoare din California. A fost mult timp dominat de familia Chandler, începând cu ginerele lui Otis, Harry Chandler, în 1917. După ce Otis Chandler a devenit publicist în 1960, regimul editorial s-a schimbat; dintr-un ziar regional ultraconservator, s-a transformat într-un model de jurnalism echilibrat, just și exhaustiv, fiind recunoscut ca unul dintre cele mai bune ziare din lume.

Los Glaciares, Parcul Național ~

Parc național în SV Argentinei. Așezat în munții Anzi, la granița cu Chile, a fost fondat în 1937 și acoperă o suprafață de 1 618 kmp. Cuprinde două regiuni distincte: păduri și câmpii ierboase în E și înălțimi, lacuri și ghețari în V. Cel mai înalt punct este vârful Fitzroy (3 375 m).

Lot

Nepot al lui Avraam. A emigrat cu Avraam de la Ur în Canaan și s-a stabilit la Sodoma, oraș atât de malefic, încât Dumnezeu a decis să-l distrugă. Avertizat de îngeri, Lot a fugit din oraș împreună cu familia sa. Soția lui nu a ascultat porunca lui Dumnezeu și și-a întors privirea spre orașul în flăcări, fiind transformată într-un stâlp de sare. Lot a avut apoi copii cu propriile fiice, ei devenind fondatorii popoarelor moabite și amonite, dușmani ai lui Israel. *Vezi și* Sodoma și Gomora.

Lot

Râu în S Franței. Curge 480 km spre V și se varsă în fluviul Garonne, în apropiere de Aiguillon. Cursul său trece prin Cahors, vechea capitală a regiunii Quercy. O parte din el este navigabilă, însă traficul este puțin intens.

loterie

Extragere de lozuri în care premiile sunt distribuite unor câștigători dintre persoanele care și-au cumpărat participarea. O formă a jocurilor de noroc, loteria modernă poate fi considerată ca originară din Europa sec. XV. Congresul Continental american din 1776 a votat înființarea unei loterii în scopul strângerii de fonduri pentru Revoluția Americană. La mijlocul sec. XIX, când deja se conturau abuzurile din partea organizatorilor privați, statele americane au început să inițieze legi antiloterie. Conform unei opinii a Curții Supreme din 1878, loteriile exercitau „o influență demoralizatoare asupra oamenilor", iar la sfârșitul sec. XIX majoritatea formelor de loterie fuseseră eliminate. La mijlocul anilor 1960 s-a înregistrat însă o tendință contrară; multe guverne ale unor state în căutare de fonduri au instituit loterii sancționate oficial, independente și inspectate. În majoritatea acestor organizări, cel care pariază cumpără o chitanță înregistrată sau alege o combinație de numere, se organizează o tragere, iar câștigătorii urmează să se autodeclare. Valoarea premiilor reprezintă suma rămasă în urma cheltuielilor și a taxelor. Premiul cel mare poate fi de ordinul zecilor de milioane, provocând de obicei adevărate frenezii de participare, dar șansele de a nu câștiga rămân astronomice.

Lothar I

(795 d.Hr.,/?/ –
29.09. 855 d.Hr., abația Prüm, Germania)

Împărat franc. Cel mai mare fiu al lui Ludovic I a fost încoronat rege al Bavariei (814 d.Hr.) și coregent împreună cu Ludovic (817 d.Hr.). A condus o revoltă împotriva tatălui său și l-a detronat (833 d.Hr.), însă Ludovic a revenit la putere în anul următor, puterea lui Lothar fiind limitată doar la Italia. La moartea tatălui său (840 d.Hr.) a încercat să dobândească controlul exclusiv asupra teritoriilor francilor, însă frații săi, Ludovic Germanul și Carol II, l-au înfrânt (841 d.Hr.). Tratatul de la Verdun i-a oferit lui Lothar regatul de mijloc, sau zona centrală a posesiunilor france de la Marea Nordului la Italia, împreună cu titlul imperial.

Lothar I, miniatură din psaltirea sa, sec. IX d.Hr.; Biblioteca Britanică

Lothar II

(începutul lui iun. 1075 –
03.12.1137, Breitenwang)

Rege germanic (1125–1137) și împărat al Sfântului Imperiu Roman (1133–1137). Cel

mai puternic nobil din Saxonia, a contribuit la revoltele (1112–1115) împotriva regelui germanic Henric V. Ales rege la moartea lui Henric, a inițiat un război împotriva nobililor Hohenstaufen, care pretindeau tronul (1125–1129); victoria sa a reprezentat triumful monarhiei elective asupra succesiunii ereditare. Lothar a fost încoronat împărat ca răsplată pentru sprijinul acordat papei Inocențiu II (1133). A încheiat pace cu familia Hohenstaufen (1135), însă l-a atacat pe Roger II al Siciliei, izgonindu-l din S Italiei (1136–1137).

Lotharingia

Regiune medievală, așezată în partea de NE a Franței de astăzi. În urma Tratatului de la Verdun (843 d.Hr.), a devenit parte din regatul lui Lothar I. Moștenită de fiul său, Lothar, a devenit regatul Lotharingiei. După moartea sa a fost disputată de Germania și Franța, germanii câștigând-o în 925 d.Hr.

Loti, Pierre
născut **Louis-Marie-Julien Viaud**

(14.01.1850, Rochefort, Franța – 10.06.1923, Hendaye)

Romancier francez. Ca ofițer de marină, Loti a vizitat Orientul Mijlociu și Asia de E, regiuni care i-au inspirat ulterior cadrul exotic al romanelor și memorialisticii sale. Primul roman, *Aziyadé* (1879), a fost foarte bine primit de critică și de cititori. Alte cărți sunt: *Pescar din Islanda* (Pêcheur d'Islande, 1886), *Doamna Crizantemă* (Madame Chrysantème, 1887) și *Dezamăgitele* (Les Désenchantées, 1906). Temele sale preferate sunt dragostea, moartea și sentimentul disperat al vremelniciei. Își dezvăluie compasiunea în lucrări precum *Cartea milei și a morții* (Le Livre de la pitié et de la mort, 1890). Temele sale au anticipat unele tendințe ale literaturii franceze interbelice.

Lotto, Lorenzo

(cca 1480, Veneția – 1556, Loreto, Statele Papale)

Pictor italian. A lucrat la Veneția și în alte câteva orașe, creându-și un stil excentric. Opera sa se remarcă prin preferința pentru culori bogate și tendința narativă a picturii. Temperamentul său nervos este evident în picturi cum ar fi *Crucificarea* din Monte San Giusto (cca 1530), lucrare marcată de misticism și o compoziție încărcată. Spre sfârșitul vieții (1554), a devenit frate mirean la Santa Casa din Loreto, pentru a scăpa de critici și datorii. Deși în primul rând pictor religios, este cunoscut pentru portrete cu o mare încărcătură psihologică.

lotus

Denumire comună pentru cele câteva plante diferite ale căror flori au căpătat valențe simbolice în mai multe culturi. Lotusul grecesc a fost *Ziziphus lotus* (familia *Rhamnaceae*), arbust originar din S Europei; se credea că vinul preparat din fructul lui oferea mulțumire și uitare. Lotusul egiptean este un nufăr alb (*Nymphaea lotus*). Lotusul sacru hindus este o plantă acvatică (*Nelumbo nucifera*), cu flori delicate albe sau roz; lotusul din E Americii de Nord este *Nelumbo pentapetala*, plantă similară, cu flori galbene. Lotusul reprezintă și un gen al familiei *Leguminaceae* (*vezi* leguminoase), cuprinzând cca 100 de specii ale regiunilor temperate din Europa, Asia, Africa și America de Nord; cele 20 sau mai multe specii din America de Nord sunt păscute de animale. Lotusul este un ornament uzual în arhitectură; încă din timpurile antice, planta a simbolizat fertilitate, puritate, sexualitate, naștere și renaștere a morților.

Lotusul Alb

Mișcare budistă milenaristă chineză, deseori persecutată din cauza răscoalelor provocate. A avut rădăcinile în sec. IX d.Hr., în venerarea lui Buddha Amitabha, al cărui cult l-a inspirat pe Mao Ziyuan să formeze Societatea Lotusul Alb, un grup vegetarian pios de călugări și laici. Până în sec. XIV, devenise o sectă milenaristă care combina credințe în Maitreya și maniheiste și care a fost activă în rebeliunile de la sfârșitul dinastiei Yuan. Societatea a devenit foarte proeminentă în Revolta Lotusului Alb (1786–1804), o răscoală de mari proporții din centrul Chinei, care a contribuit la căderea dinastiei Qing. Revolta a fost în cele din urmă înăbușită de țăranii organizați în corpuri defensive de miliții locale. Guvernele chineze de mai târziu au ajuns să folosească termenul Lotus Alb pentru orice grupuri milenariste ilegale. Unii observatori au considerat rebeliunea Nian din 1852, ca și societatea secretă din spatele Răscoalei Boxerilor, drept noi manifestări ale Societății Lotusul Alb.

Louganis, Greg(ory Efthimios)

(n. 29.01.1960, San Diego, California, SUA)

Săritor la trambulină american, considerat cel mai mare din istorie. A studiat de mic dansul, rostogolirile și acrobatica. În timpul carierei sale de săritor, a câștigat un număr fără precedent de 47 de campionate naționale și 13 campionate mondiale, inclusiv două medalii olimpice de aur (1984) și una

de argint (1976). În 1982 a devenit primul săritor care a obținut punctajul perfect de 19, în anul următor primind 99 de puncte într-o competiție de sărituri în apă. Era cunoscut pentru stilul grațios, degajat. În 1994 și-a mărturisit homosexualitatea, iar în anul următor a declarat că este bolnav de SIDA.

Lou Gehrig, maladia ~

Vezi scleroză laterală amiotrofică

Louis XIII, stilul ~

Stil în artele vizuale, creat în Franța în timpul domniei lui Ludovic XIII, inclusiv de-a lungul regenței mamei sale, Maria de Medici, care a introdus mare parte din arta Italiei natale în Franța. Manierismul italian și cel flamand au exercitat o influență atât de mare, încât un stil autentic francez s-a dezvoltat abia la mijlocul sec. XVI, când influența lui Caravaggio a fost asimilată de Georges de La Tour și de frații Le Nain, iar tendințele fraților Carracci au fost continuate de către Simon Vouet, care a educat pictorii academici ai următoarei generații. Pictura epocii a fost una obișnuită. Cea mai prolifică ramură decorativă a fost arhitectura. Și aici este evidentă influența italiană, după cum se poate observa la Palatul de Justiție din Tennes și palatul Luxembourg din Paris, amândouă proiectate de Salomon de Brosse. Mobila epocii este masivă și cu o construcție solidă, de obicei decorată cu heruvimi, volute, ghirlande de fructe și flori și măști grotești.

Louis XIV, stilul ~

Stil artistic decorativ, creat în Franța în timpul domniei regelui Ludovic XIV. Charles Le Brun a fondat în 1648 Academia Regală de Pictură și Sculptură, care a impus stiluri rigide pentru restul domniei. Cel mai important pictor a fost Nicolas Poussin, care a impus calea către clasicismul francez (*vezi* clasicism și neoclasicism). Sculptura a atins o nouă culme prin lucrările lui François Girardon și Pierre Puget. Prin fabrica Gobelin (*vezi* familia Gobelin) s-a dezvoltat un stil decorativ național. Mobila era lucioasă, cu multe incrustații decorative, furniruită și aurită din belșug, de obicei decorată cu motive de scoici, satiri, ghirlande, eroi mitologici și delfini; stilul ei este asociat mai ales cu André-Charles Boulle. În arhitectură, renovarea palatului Versailles depindea de controlul sever al lui Jean-Baptiste Colbert, cu un aranjament al grădinilor proiectat de André Le Nôtre.

Louis XV, stilul ~

Stil rococo francez, creat în timpul domniei lui Ludovic XV, când artiștii au produs un rafinat cadru decorativ pentru reședințele regale și nobiliare. Se punea accentul pe ansamblu, picturile și sculpturile devenind astfel parte din artele decorative. Se întâlnea întreaga gamă de tehnici bogate decorative: gravuri superbe, ornamentație a tuturor tipurilor de metal, decorații în lemn exotic, metal, sidef și fildeș, pe lângă minunatele chinezării lăcuite, care făceau concurență produselor din Extremul Orient. Ca tematică, naturii i s-au adăugat fantasticul și motivele orientale. Printre artiștii importanți se numără Jean-Honoré Fragonard, François Boucher și Jean-Baptiste Oudry.

Louis XVI, stilul ~

Stil decorativ creat în Franța începând cu cca 1760 și până la Revoluția Franceză. Stilul predominant în pictură, arhitectură, sculptură și artele decorative a fost neoclasicismul – reacție împotriva exceselor stilului rococo și răspuns la chemarea spre virtutea „naturală", lansată de Jean-Jacques Rousseau, dar influențat și de săpăturile de la Pompeii și Herculanum. Cel mai important pictor a fost Jacques-Louis David, ale cărui lucrări riguroase aminteau de stilul lui Nicolas Poussin. Cel mai celebru sculptor al epocii a fost Jean-Antoine Houdon. Stilul a fost unul clasic, dar specializarea meșteșugărească a atins un nivel mai complex decât în trecut. Jean-Henri Riesener și alți meșteri germani s-au numărat printre numeroșii creatori de piese de mobilier cunoscuți. *Vezi și* clasicism și neoclasicism.

Louis, Joe *născut* Joseph Louis Barrow

(13.05.1914, Lafayette, Alabama, SUA – 12.04.1981, Las Vegas, Nevada)

Campion american de box la categoria grea. S-a născut în familia unui fermier. A început să boxeze când familia s-a mutat la Detroit. A câștigat titlul Uniunii Atletice de Amatori din SUA (1934) și în același an a devenit profesionist. În drum spre primul său titlu a învins foști sau viitori campioni, ca Max Baer, Jack Sharkey, James J. Braddock, Max Schmeling și Jersey Joe Walcott. Poreclit „Bombardierul Cafeniu", a câștigat titlul în urma victoriei în fața lui Braddock (1937), deținând trofeul până în 1949. A pierdut în fața lui Schmeling în 1936, dar l-a învins într-o rundă în 1938. Și-a apărat de 25 de ori titlul cu succes (21 de partide câștigate prin knockout), înaintea retragerii din 1949. A eșuat în

încercările de revenire împotriva lui Ezzard Charles (1950) și Rocky Marciano (1951).

Louis, Morris *născut* Morris Louis Bernstein

(24.11.1912, Baltimore, Maryland, SUA – 07.09.1962, Washington, DC)

Pictor american. A studiat pictura la Institutul Maryland și a lucrat ca pictor de șevalet pentru Proiectul Federal pentru Artă (WPA). Inspirat de tehnica petelor de culori a lui Helen Frankenthaler, în 1945 a început o serie de lucrări intitulate *Voaluri* (Veils), prezentând valuri verticale pătate de culori; aceste lucrări aveau o formă impersonală, nepicturală. În această perioadă, s-a asociat școlii new-yorkeze de expresionism abstract. Operele următoare prezentau șuvoaie diagonale și paralele de culori, purtate de-a lungul colțurilor de jos ale planului pictural. În ultimele sale serii, *Dungi* (Stripes), benzi de culoare, verticale și drepte, sunt înconjurate de pânză goală.

Louisiade, Arhipelagul ~

Grup insular în Papua-Noua Guinee, la SE de Noua Guinee. Se întinde pe o lungime de 160 km și acoperă 26 000 kmp din Pacificul de Sud. Cuprinde aproape 100 de insule; cele mai mari sunt Misima, Tagula și Rossel. A fost vizitat de spanioli în 1606 și numit după Ludovic XV al Franței în 1768. Ocupate de forțele japoneze în 1942, insulele se găsesc în apropierea locului Bătăliei Mării de Coral.

Louisiana

Stat în S SUA. Suprafața: 123 584 kmp; 4 468 976 loc. (2000). Centrul administrativ: Baton Rouge. Fizic, poate fi împărțit în câmpia aluvionară a fluviului Mississippi și dealurile joase ale câmpiei de coastă a golfului Mexic. Este singurul stat american guvernat după codul lui Napoleon. Grupuri de indieni au populat probabil zona timp de 16 000 de ani; în momentul înființării coloniilor europene, regiunea era ocupată de indienii caddo și choctaw. Exploratorul francez La Salle a navigat în aval pe fluviul Mississippi (1682) și a ocupat întreg bazinul fluviului în numele Franței. Orașul New Orleans a fost fondat în 1718, iar Louisiana a devenit colonie a coroanei franceze în 1731. Acțiunile de colonizare s-au intensificat în deceniul șapte al sec. XVIII, odată cu sosirea din Nova Scotia a cajunilor vorbitori de franceză. Spania a controlat regiunea între 1762 și 1800; a revenit apoi Franței. Teritoriile actuale ale statului au fost cumpărate de SUA ca parte din Achiziția Louisiana (1803), iar în 1804 a devenit Teritoriul Orleans. Louisiana a devenit al 18-lea stat american în 1812. S-a separat de Uniune în 1861, la începerea Războiului Civil American, și a fost readmisă în 1868. Economia bazată pe plantații a continuat în sistemul prin care fermierilor li se refuza proprietatea asupra terenurilor, fapt ce a contribuit la ascensiunea în anii 1920 a populistului Huey Long. După Al Doilea Război Mondial, Louisiana a intrat într-o etapă de dezvoltare mai rapidă, odată cu activitățile petroliere marine și exploatarea gazelor naturale. Printre produsele agricole importante se numără soia și bumbacul; cultivarea arborilor fructiferi și pescuitul de creveți sunt, de asemenea, activități economice importante. Gazele naturale și petrolul sunt principalele resurse naturale. În 2005, uraganele au devastat orașul New Orleans și împrejurimile sale.

Louisiana, Achiziția ~ /Louisiana Purchase/

Teritoriu cumpărat de SUA de la Franța, în 1803, pentru suma de 15 milioane de dolari. Se întindea de la fluviul Mississippi la Munții Stâncoși și de la golful Mexic la America Britanică (Canada). În 1762, Franța a cedat Spaniei partea din Louisiana aflată la V de Mississippi, însă a preluat-o din nou în 1800. Alarmat de această creștere a puterii franceze, președintele Thomas Jefferson a amenințat cu o alianță cu Anglia. Napoleon a vândut apoi întregul ținut Louisiana, deși granițele au rămas neclare; marginile de NV și SV nu au fost stabilite până în 1818–1819. Tranzacția a dublat suprafața SUA.

Louisiana, Universitatea de Stat din ~

Sistem universitar de stat, cu opt universități în 10 campusuri din cinci orașe, instituția principală fiind Universitatea Statului Louisiana și Colegiul de Agricultură și Mecanică din Baton Rouge. Universitatea centrală găzduiește 28 000 de studenți, iar întregul sistem poate cuprinde 57 000 de înscriși. Universitatea a fost fondată în urma unei serii de acte ale guvernului (primul în 1806), menite să creeze un seminar. A primit autorizația oficială în 1853, iar în 1860 a fost deschisă. Conduce în jur de 800 de proiecte de cercetare sponsorizate, cuprinzând un Centru pentru Resurse de Coastă, Energetice și de Mediu. Robert Penn Warren și alții au fondat aici publicația *The Southern Review* (1935).

Louisville

Oraș, 256 231 loc. (2000), în partea central-nordică a statului Kentucky, așezat pe râul Ohio. Fondat pe Insula Porumbului în 1778, s-a extins un an mai târziu, când locuitorii au debarcat pe țărm. Numit după Ludovic XVI al Franței, a devenit un important centru comercial fluvial și a fost înregistrat ca oraș în 1828. În timpul Războiului Civil American a servit drept comandament al armatei unioniste și a fost depozit de materiale. Cel mai mare oraș din Kentucky, este un lider în producerea de Bourbon și de țigarete. Găzduiește Universitatea din Louisville (fondată în 1798) și Churchill Downs, locul derby-ului Kentucky.

Loup

Râu în partea central-estică a statului Nebraska, SUA. Curge spre E și se varsă în râul Platte. Are un curs de 485 km, exploatat pentru producerea energiei hidroelectrice. Denumirea provine din numele dat de francezi indienilor skidi (*în franceză, loup*, lup).

Lourdes

Loc de pelerinaj în SV Franței, așezat la SV de Toulouse, la baza Pirineilor. Orașul și cetatea formau în Evul Mediu o fortificație strategică, însă au devenit foarte cunoscute începând cu 1858, când o fetiță în vârstă de 14 ani a avut viziuni repetate ale Fecioarei Maria (*vezi* Bernadette din Lourdes). Viziunile au fost declarate autentice de către papa Pius IX (1862). Izvorul subteran din grota unde Bernadette a avut viziunile a fost declarat ca având calități miraculoase, iar Lourdes a devenit una dintre cele mai importante destinații ale pelerinilor romano-catolici. Aproape trei milioane de oameni vizitează locul anual, mulți dintre ei bolnavi sau handicapați, în speranța vindecării. A fost construită o biserică deasupra peșterii (1876), iar în 1958 a fost adăugată o mare biserică subterană.

Lourenço Marques

Vezi Maputo

Louvain, Universitatea Catolică din ~

Fiecare din cele două universități belgiene înființate în 1970, ambele descendente ale unei renumite universități fondate în 1425 la Louvain. Printre profesorii instituției originale s-au numărat la începutul sec. XVI Erasmus din Rotterdam, Justius Lipsius și Gerardus Mercator. Universitatea modernă a fost reorganizată în două unități separate, în urma unor revolte studențești și agitații de stradă din 1969. La Katholieke Universiteit te Leuven limba de predare este olandeza; capacitatea este în jur de 27 000 de studenți. La Université Catholique de Louvain, în Louvain-la-Neuve, se predă în franceză; capacitatea este de cca 22 000 de studenți.

Louvois, François-Michel Le Tellier, Marchiz de ~

(botezat 18.01.1639, Paris, Franța – 16.07.1691, Versailles)

Secretar de stat francez pentru război, sub domnia lui Ludovic XIV, cel mai influent ministru al acestuia între 1677 și 1691. Fiu al lui Michel Le Tellier (1603–1685), unul dintre cei mai importanți miniștri ai Franței, a fost crescut de tatăl său pentru a-l înlocui în postul de secretar de război. Administrator strălucit, Louvois a desăvârșit reformele militare ale tatălui său, transformând armata franceză într-una dintre cele mai formidabile din Europa. S-a implicat în politica militară care a condus la revocarea Edictului de la Nantes (1685) și a fost responsabil pentru distrugerea Palatinatului (1688), fapt ce a condus la Războiul Marii Alianțe.

Love Canal

Cartier în Niagara Falls, New York, SUA, locul celui mai grav accident chimic cu efecte asupra mediului înconjurător din istoria SUA. Inițial un canal abandonat, a devenit o zonă de depozitare a aproape 22 000 de tone de reziduuri chimice, de-a lungul anilor 1940 și 1950. Canalul a fost apoi acoperit, pentru a fi construite locuințe. Scurgerile toxice au fost detectate în 1978, iar populația din zonă a fost foarte afectată la nivel de cromozomi. După evacuare, 1 300 de localnici au obținut o despăgubire în valoare de 20 de milioane de dolari din partea orașului și a companiei responsabile cu deversarea deșeurilor. La începutul anilor 1990, statul New York a finalizat operația de curățare și a declarat zona sigură pentru locuințe.

Lovejoy, Elijah P(arish)

(09.11.1802, Albion, Maine, SUA – 07.11.1837, Alton, Illinois)

Editor de ziar și aboliționist american. În 1827 s-a mutat din Albion la St. Louis, iar în 1833 a devenit editorul publicației *St. Louis Observer*, săptămânal prezbiterian în care a scris articole condamnând cu asprime sclavagismul. La amenințarea cu violența din partea mulțimii (1836), și-a mutat ziarul din statul sclavagist Missouri și s-a deplasat dincolo de râu, în Alton,

care aparținea statului liber Illinois. Acolo, diferite grupuri i-au distrus în mod repetat presele; a fost împușcat în timp ce își apăra clădirea de un astfel de atac. Vestea morții sale a întărit sentimentele aboliționiste.

Lovelace, Ada King, Contesă de ~ *născută* Lady Augusta Ada Byron
(10.12.1815, Londra, Anglia – 29.11.1852, Londra)

Matematiciană engleză. Tatăl ei a fost poetul Lord Byron. În 1835 s-a căsătorit cu William King, al optulea baron King; când el a fost făcut conte în 1838, a devenit contesă de Lovelace. După ce a studiat cu faimosul matematician și logician Augustus De Morgan, s-a familiarizat cu „dispozitivul cu diferențe" (calculatorul) al lui Charles Babbage și a studiat încă din 1833 planurile „dispozitivului analitic" al acestuia. În 1843 a tradus și adnotat un articol asupra dispozitivului analitic, scris de Luigi Federico Menabrea. În corespondența cu Babbage, a descris modul în care dispozitivul analitic putea fi „programat" pentru a calcula anumite numere: această lucrare a fost considerată primul program de calculator și, în consecință, ea a fost numită prima programatoare de calculator. Limbajul de programare Ada este numit astfel în memoria ei.

Lovell, Sir Bernard
(n. 31.08.1913, Oldland Common, Gloucestershire, Anglia)

Radioastronom britanic. Licențiat la Universitatea din Bristol, a lucrat pentru Ministerul Aerului în Al Doilea Război Mondial și, după război, a ținut cursuri la Universitatea din Manchester. A construit primul radiotelescop gigant la Jodrell Bank, în apropiere de Manchester; cu diametrul antenei de 76 m, acesta este utilizat pentru cercetări astronomice și comunicații spațiale.

Lovinescu, Eugen
(31.10.1881, Fălticeni, România – 16.07.1943, București)

Critic literar și prozator român. Fondator și mentor al cenaclului *Sburătorul* (1919) și al revistei cu același nume (a apărut între 1919–1922; 1926–1927), unde a creat un climat intelectual fertil, care a favorizat debutul și afirmarea unor reprezentanți de primă mărime ai literaturii române moderne, printre care Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Ion Barbu, Tudor Vianu, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Anton Holban. Adversar al tradiționalismului în toate variantele sale ideologice (sămănătorism, ortodoxism, poporanism), a promovat și a susținut teoretic modernismul și ideea sincronismului cultural (*Istoria civilizației române moderne,* 3 vol., 1924–1925). Continuator declarat al maiorescianismului, a readus analiza critică a operei literare pe terenul autonomiei esteticului, a introdus un limbaj critic modern, discursul său analitic armonizând componentele sociologică, istorică și estetică (*Critice,* 1909–1910; *Istoria literaturii române contemporane,* 6 vol., 1926–1929). A publicat lucrări monografice (*Grigore Alexandrescu, Gheorghe Asachi, Costache Negruzzi* și *Titu Maiorescu*), numeroase traduceri din literaturile latină și greacă (Vergiliu, Horațiu, Tacit, Homer), antologii didactice și manuale. În paralel cu seria memoriilor, a scris un ciclu romanesc care conține episoade romanțate din biografia eminesciană (*Mite,* 1935, *Bălăuca,* 1935).

Lovinescu, Horia
(20.08.1917, Fălticeni, România – 16.03.1983, București)

Dramaturg român, nepot de frate al lui Eugen Lovinescu. Membru al unei familii cu adânci tradiții intelectuale, a abordat în dramele sale teme istorice, sociale, filozofice. Dimensiunea declamativ-melodramatică a multora dintre piesele lui se suprapune peste scheme narative subordonate ideologiei epocii comuniste (*Lumina de la Ulmi,* 1954; *Citadela sfărâmată,* 1955; *Hanul de la răscruce,* 1957). Există însă și câteva piese în care filonul alegoric ilustrează teme fundamentale ale existenței umane (*Jocul vieții și al morții în deșertul de cenușă,* 1971; *Moartea unui artist,* 1975). Este fratele criticului literar Vasile Lovinescu.

Lovinescu, Vasile
(30.12.1905, Fălticeni, România – 14.07.1984, Fălticeni)

Critic literar și filozof ezoteric, nepot de frate al lui Eugen Lovinescu și discipol al lui René Guénon. După studiile liceale la Colegiul Sf. Sava, urmează cursurile Facultății de Drept a Universității București. Principala sa preocupare a rămas spiritualitatea, domeniu în care a publicat în anii 1930 numeroase articole și eseuri în reviste ca *Viața românească, Familia, Vremea* etc. În 1935 a făcut un pelerinaj la Sfântul Munte Athos, căutând pustnici și binecuvântări isihaste. La București a avut legături cu mulți scriitori: Dan Botta, Mircea Eliade și mai ales Sandu Tudor (mai târziu, monahul Daniil) și a purtat

corespondență cu oameni ai spiritului din Europa. În anii care au urmat, Vasile Lovinescu a scris mult și, în taină, a luptat pentru a se realiza spiritual. A fost preocupat de abordarea într-o perspectivă hermeneutic-teozofică a miturilor și motivelor literare. După 1980, se retrage definitiv la Fălticeni, în casa transformată prin grija sa și a fratelui său în Galeria Oamenilor de Seamă (1972). Scrieri: *Al patrulea hagialâc* (1981), *Dacia hiperboreană* (La Dacia iperborea, 1984), *Creangă și Creanga de Aur* (1989).

lovitura de la 18 Fructidor
(4 septembrie 1799)

Îndepărtare a ultraconservatorilor de la putere, în perioada Directoratului francez. Temându-se că își va pierde popularitatea, guvernul l-a numit pe generalul Pierre Augereau (1757–1816) la comanda trupelor care păzeau adunarea legislativă de la Tuileries. Pe 18 Fructidor, anul V după calendarul republican (4 septembrie 1799), Augereau a eliminat peste 130 de regaliști și contrarevoluționari din corpul legislativ; mulți, printre care jurnaliști și un redactor-șef, au fost deportați în Guyana Franceză. Constituția republicană a fost de asemenea abrogată, fapt care a confirmat puterea armatei și a dus la lovitura de stat din 18–19 Brumar și la despotismul militar al lui Napoleon.

lovitura de stat din 18–19 Brumar
(1799)

Lovitură de stat în Franța care a avut ca rezultat răsturnarea Directoratului și instituirea Consulatului, deschizând calea despotismului lui Napoleon. Pusă la cale de Emmanuel Joseph Sieyes și Charles Maurice de Talleyrand, cu ajutorul lui Napoleon, lovitura a avut loc pe 9–10 noiembrie (18–19 brumar, conform calendarului republican francez). Este deseori considerată a fi sfârșitul Revoluției Franceze.

lovitură de stat

Răsturnare bruscă, deseori violentă, a unui guvern existent, de către un grup de conspiratori. Loviturile de stat sunt întâlnite în țările cu guverne instabile și în țările slab democratizate. Succesul unei lovituri de stat depinde de elementul surpriză și de viteză. Loviturile de stat reușesc rareori să schimbe politica socială și economică fundamentală a unei națiuni sau să redistribuie semnificativ puterea. *Vezi* guvernare militară; revoluție.

Lowell

Oraș, 105 167 loc. (2000), în NV statului Massachusetts, SUA. Așezare inițial numită East Chelmsford (1653), a devenit în sec. XIX un important centru al producerii textilelor de bumbac. A fost redenumit în memoria industriașului Francis Lowell, fiind înregistrat ca oraș în 1836. În sec. XX, și-a pierdut din industria textilă în fața statelor din S, dezvoltându-și apoi alte industrii. Parcul Național Istoric Lowell (înființat în 1978) comemorează revoluția industrială din SUA. În Lowell s-a născut artistul James M. Whistler. Orașul găzduiește Universitatea Massachusetts-Lowell.

Lowell, Amy
(09.02.1874, Brookline, Massachusetts, SUA – 12.05.1925, Brookline)

Critic și poetă americană. Născută în importanta familie Lowell, s-a devotat poeziei la vârsta de 28 de ani, însă nu a publicat nimic până în 1910. Primul ei volum, *Mozaic de sticlă colorată* (A Dome of Many Coloured Glass, 1912), a fost urmat de *Săbii și semințe de mac* (Sword Blades and Poppy Seeds, 1914), cuprinzând primele sale poezii în vers liber și ceea ce ea numea „proză polifonică". A devenit unul dintre exponenții imagismului, fiind remarcată prin personalitatea vie și puternică și disprețul pentru comportamentul convențional. Printre lucrările sale se numără *Șase poeți francezi* (Six French Poets, 1915), *Tendințe în poezia americană modernă* (Tendencies in Modern American Poetry, 1917) și *John Keats* (2 vol., 1925).

Lowell, Francis Cabot
(07.04.1775, Newburyport, Massachusetts, SUA – 10.08.1817, Boston)

Om de afaceri american. Născut într-o familie de seamă, Lowell a studiat îndeaproape industria textilă britanică, cu ocazia unei vizite în Anglia. Împreună cu Paul Moody a creat un război eficient de țesut cu torcător, electric. Firma sa, Boston Manufacturing Co din Waltham (1812–1814), a reprezentat, se pare, prima filatură de bumbac din lume în care se desfășurau toate operațiunile de transformare a bumbacului brut în îmbrăcăminte. Exemplul lui a stimulat în mare măsură dezvoltarea industrială din New England. Orașul Lowell, Massachusetts, îi poartă numele.

Lowell, James Russell
(22.02.1819, Cambridge, Massachusetts, SUA – 12.08.1891, Cambridge)

Poet, critic, editor și diplomat american. A obținut licența în drept la Harvard, însă

James Russell Lowell
BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

nu a practicat. În deceniul al patrulea din sec. XIX, a scris împotriva sclavagismului lucrări ca *Documentele Biglow* (Biglow Papers, 1848), versuri satirice în dialectul yankeilor. Alte opere importante sunt *Viziunea lui Sir Launfal* (The Vision of Sir Launfal, 1848), un lung poem despre fraternitatea omenirii, și *Fabulă pentru critici* (A Fable for Critics, 1848), o evaluare sarcastică a autorilor contemporani. După moartea soției sale (1853), Lowell a scris multe lucrări de literatură, istorie și politică. Influent om de litere al epocii, a predat la Harvard, a editat publicațiile *The North American Monthly* și *The North American Review* și a ocupat postul de ambasador în Spania și Anglia.

Lowell, Percival
(13.03.1855, Boston, Massachusetts, SUA – 12.11.1916, Flagstaff, Arizona)

Astronom american. S-a născut într-o distinsă familie din Boston. La sfârșitul sec. XIX a construit un observator astronomic privat în Flagstaff, Arizona, pentru a studia planeta Marte. A susținut teoria, astăzi abandonată, conform căreia locuitori inteligenți ai muribundei planete roșii ar fi construit pe întreaga planetă sisteme de irigații. El credea că așa-numitele canale de pe Marte sunt fâșii cultivate cu vegetație, dependente de această irigație. Teoria lui Lowell, mult criticată, a fost definitiv abandonată odată cu informațiile primite de la sonda spațială *Mariner*. Afirmația sa în legătură cu existența unei planete dincolo de Neptun a fost confirmată odată cu descoperirea planetei pitice Pluton (1930).

Lowell, Robert
născut **Robert Traill Spence Lowell, Jr.**
(01.03.1917, Boston, Massachusetts, SUA – 12.09.1977, New York, New York)

Poet american. Lowell a fost descendentul unei familii renumite, din care făceau parte și James Russell Lowell și Amy Lowell. Deși s-a îndepărtat de moștenirea puritană, aceasta reprezintă principala temă în poezia sa. Prima lui mare lucrare, *Lord Weary's Castle* (Castelul lordului Weary, 1946, Premiul Pulitzer), cuprinde *Cimitirul quakerilor din Nantucket* (The Quaker Graveyard in Nantucket). *Studii de viață* (Life Studies, 1959) conține un eseu autobiografic și 15 poezii complexe, confesionale, bazate mai ales pe istoria familiei sale și a tulburatei sale vieți personale, pe care și-a petrecut-o din când în când în instituții de boli mintale. Activitățile sale pentru cauze liberale din anii 1960 i-au influențat următoarele trei volume, dintre care *Pentru morții Uniunii* (For the Union Dead, 1964). Din volumele ulterioare face parte *Delfinul* (The Dolphin, 1973, Premiul Pulitzer).

Lowry, (Clarence) Malcolm
(28.07.1909, Birkhead, Cheshire, Anglia – 27.06.1957, Ripe, Sussex)

Romancier, eseist și poet britanic. În tinerețe, Lowry s-a revoltat împotriva educației sale convenționale și a plecat în China într-un post inferior pe o navă oceanică; ulterior a trăit în Franța, SUA, Mexic, Canada și Italia. Celebritatea și-a câștigat-o cu romanul *Sub vulcan* (Under the Volcano, 1947), care descrie ultima zi din viața unui alcoolic demoralizat, fost consul britanic în Mexic. Juxtapunerea de imagini ale mizeriei sociale și autodistrugerii era văzută ca o viziune simbolică a Europei imediat înaintea celui de-Al Doilea Război Mondial. Deși lăudat de critică, romanul a avut parte de celebritate abia după moartea lui Lowry, la 47 de ani, probabil din cauza alcoolismului.

Loy, Myrna *născută* Myrna Williams
(02.08.1905, Radersburg, Montana, SUA – 14.12.1993, New York, New York)

Actriță americană de film. A jucat roluri mici în filme de la Hollywood, înainte de a deveni exotica nobilă din *Ben Hur* (1925), prestație ce a consacrat-o în industria filmului. A fost lăudată în rolul spiritualei Nora Charles din *Omul subțire* (Thin Man, 1934) și din continuările acestuia, precum și în alte filme, precum *Cei mai frumoși ani ai vieții noastre* (The Best Years of Our Lives, 1946), *Dl Blandings își construiește o casă de vis* (Mr. Blandings Builds His Dream House, 1948), *Mai ieftin la duzină* (Cheaper by the Dozen, 1950) și *Inimi însingurate* (Lonelyhearts, 1958). A lucrat pentru Crucea Roșie Americană în Al Doilea Război Mondial și ulterior în cadrul UNESCO.

lozi *sau* barotse

Complex de 25 de populații vorbitoare de limba bantu împărțite în șase grupuri culturale, concentrate în teritoriile vechiului Barotseland, din V Zambiei. Cca 700 000 de lozi călătoresc între două grupuri de sate, din cauza inundațiilor anuale.

Economia este bazată pe agricultură, creșterea animalelor și pescuit. Societatea ierarhizată cuprinde aristocrați, oameni de rând și șerbi.

LSD /Lysergsäurediethylamid/

(*în germană*, acid lisergic dietilamid)

Halucinogen foarte puternic. Compus organic, LSD poate fi obținut din alcaloizii ergotamină și ergonovină, întâlniți în ciuperca numită cornul-secarei, însă LSD se produce mai ales sintetic. Poate bloca acțiunea serotoninei și produce deviații clare de la percepția și comportamentul normal, timp de 8–10 ore sau mai mult. Schimbările de dispoziție, distorsionarea spațio-temporală și comportamentul impulsiv pot progresa până la paranoia și agresivitate. Reveniri ale halucinațiilor induse de LSD pot apărea și după trecerea mai multor ani. LSD nu este un medicament aprobat, negăsindu-i-se aplicații folositoare din punct de vedere clinic.

Lu

Stat vasal al Chinei antice, ale cărui origini datează din epoca Zhou de Vest și care s-a afirmat în timpul Statelor Combatante din Zhou de Est. Este considerat locul de naștere al lui Confucius. *Analele de primăvară și toamnă* (Chunqiu), lucrare confucianistă clasică, înregistrează principalele evenimente de la curtea statului Lu, petrecute între 722 și 481 î.Hr.

Lualaba

Râu în centrul Africii, constituind cursul superior al fluviului Congo. Lung de 1 800 km, străbate exclusiv Republica Democrată Congo. În anumite locuri este amenajat pentru producerea de energie hidroelectrică.

Luan

Râu în provincia Hebei, din NE Chinei. Izvorăște din E Mongoliei Interioare și curge spre N, apoi se îndreaptă spre SE. Trece prin Marele Zid și se împarte într-o serie de râuri mai mici, vărsându-se în Bo Hai (golful Chihli), după un curs de 877 km. Este navigabil în aval de Chengde.

Luanda *sau* Loanda

Oraș, 2 783 000 loc. (2004), capitala Angolei. Așezat pe coasta Atlanticului, este cel mai mare oraș al țării și al doilea port al ei. Fondat în 1576 de Paulo Dias de Novais, a devenit centrul administrativ al coloniei Angola în 1627. Până în sec. XIX a fost un important punct de plecare al traficului de sclavi spre Brazilia. Este un centru comercial și industrial, cu capacități de rafinare a petrolului. Găzduiește Universitatea din Luanda; lângă port se află vechea cetate São Miguel.

Luang Pradist Manudharm

Vezi Pridi Phanomyong

luba *sau* baluba

Grupare de cca 5,6 milioane de vorbitori ai limbii bantu, părtași ai unei istorii politice comune, legate de imperiile Luba (*vezi* statele Luba-Lunda). Locuiesc în savane și păduri, unde vânează animale și culeg fructe, practică agricultura și cresc animale; pescuiesc mult în fluviul Congo și în afluenții săi. Asociați în grupuri de vânători, magicieni și vraci, au o tradiție orală bine dezvoltată, incluzând cicluri epice. Două grupuri sunt renumite pentru sculptura în lemn.

Statuetă ancestrală din lemn, reprezentând o femeie din Imperiul Luba; Muzeul Omului, Paris

MUZEUL OMULUI, PARIS

Luba-Lunda, statele ~

Complex de regate care au prosperat în Africa Centrală între sec. XVI și XIX. La sfârșitul sec. XV, un mic grup de vânători de elefanți a înființat un regat în jurul căruia au apărut un număr de comunități satelit, care până în sec. XVII s-au dezvoltat în S bazinului Congo, în V Angolei și în Zambia. Regiunea de NE era locuită de populația luba; în SV erau întâlniți etnicii lunda. Regatul făcea comerț cu sclavi și fildeș, în schimbul hainelor și altor bunuri portugheze. În sec. XVIII, emigranții au fondat regatul Kazambe, ceva mai departe spre SE; a prosperat până la sfârșitul sec. XIX, când a fost colonizat de britanici.

Lubbock

Oraș, 199 564 loc. (2000), în NV statului Texas, SUA. Situat la S de Amarillo, a fost numit în memoria lui Tom S. Lubbok, semnatar al declarației texane de independență. Format din Old Lubbok și Montercy (1890), s-a dezvoltat ca un centru agricol și a fost înregistrat în 1909. O tornadă din 1970 a provocat multe distrugeri. Este una

dintre cele mai mari piețe de bumbac din SUA și centrul unei bogate regiuni agrare și industriale. Găzduiește Universitatea Texas Tech (1923).

Lübeck

Oraș, 213 486 loc. (2002), în N Germaniei. Fondat în 1143 pe locul unei așezări slave, s-a dezvoltat ca un centru comercial. A devenit oraș liber în 1226 și sediu al Ligii Hanseatice în 1358. A decăzut după sec. XVI, iar comerțul local a fost ruinat în urma războaielor napoleoniene. S-a refăcut în urma construirii canalului Elba–Lübeck (1900). Statutul autonom s-a sfârșit în 1937, când naziștii au inclus orașul în provincia Schleswig-Holstein. Reprezintă unul din cele mai mare porturi germane la Marea Baltică. Printre clădirile istorice se numără o catedrală din sec. XII și câteva biserici gotice.

Lubitsch, Ernst

(28.01.1892, Berlin, Germania – 30.11.1947, Hollywood, California, SUA)

Regizor american de origine germană. A jucat în cadrul companiei germane a lui Max Reinhardt (1911–1914) și în scurte ecranizări comice, apoi s-a dedicat regizării unor drame germane care s-au bucurat de succes în străinătate, cum sunt *Pasiunea* (Madame Du Barry, 1919), *Decepție* (Anna Boleyn, 1920) și *Iubirile faraonului* (Das Weik des Pharao, 1921), pe lângă comedii de genul *Păpușa* (Die Puppe, 1919) și *Prințesa stridiilor* (Die Austernprinzessin, 1919). În 1923 a plecat la Hollywood, unde a creat un stil de umor sofisticat și sincronizare narativă fără greș – celebra „tușă Lubitsch" – în comedii de succes precum *Cercul căsătoriei* (Marriage Circle, 1924), *Parada iubirii* (Love Parade, 1929), *Încurcătură în Paradis* (Trouble in Paradise, 1932), *Ninotchka* (1939), *Magazinul de după colț* (Shop Around the Corner, 1940), *A fi sau a nu fi* (To Be or Not To Be, 1942) și *Cerul poate aștepta* (Heaven Can Wait, 1943).

Lublin

Oraș, 355 803 loc. (2000), în E Poloniei, așezat pe râul Bystrzyca. Fondată ca o cetate la sfârșitul sec. IX, așezarea a primit drepturi orășenești în 1317. În 1795 a trecut sub stăpânirea Austriei, apoi, în 1815, în cea a Rusiei. Primul guvern provizoriu polonez independent a fost proclamat la Lublin în 1918. În Al Doilea Război Mondial naziștii au stabilit lagărul de concentrare Majdanek într-o suburbie a orașului. După război, Lublin a reprezentat pentru scurt timp reședința guvernului național. În prezent este un centru industrial și cultural din SE Poloniei.

lubrifiere

Introducere a unei anumite substanțe între suprafețele care alunecă, pentru a reduce uzura și frecarea. Lubrifianții pot și să controleze coroziunea, să regleze temperatura, să izoleze electric, să îndepărteze substanțele contaminante ori să amortizeze șocurile. Popoarele preistorice foloseau noroiul și plantele pentru a deplasa și lubrifia toboganele, buștenii sau pietrele. Grăsimea animală lubrifia osiile primelor căruțe și aceasta s-a folosit intens până când țițeiul a devenit sursa principală de lubrifianți. Țițeiul este baza produselor pentru nevoile specifice de lubrifiere a automobilelor, avioanelor, locomotivelor, turboreactoarelor și a multor alte utilaje. Există trei tipuri de bază de lubrifiere: peliculă fluidă (în care o peliculă fluidă separă complet suprafețele care alunecă), de graniță (în care frecarea între suprafețe este determinată de proprietățile suprafețelor și ale lubrifiantului, cu excepția vâscozității) și solidă (folosită atunci când lubrifianții lichizi nu dispun de o rezistență suficientă la sarcini sau la temperaturi extreme). Principalii lubrifianți sunt materiale lichide, uleioase (pe bază de petrol sau sintetice, inclusiv unsori), solide (ca grafitul, bisulfitul de molibden, metalele moi, ceara și masele plastice) și gazoase.

Lubumbashi

anterior (până în 1966) **Elisabethville**

Oraș, 851 381 loc. (1994), în Republica Democrată Congo (Zair). Situat în apropiere de granița cu Zambia, a fost fondat de coloniștii belgieni (1910) și s-a dezvoltat, devenind locul uneia dintre cele mai mari mine și topitorii de cupru din lume. La începutul anilor 1960 a fost centrul mișcării de secesiune din provincia Katanga.

Luca, Sfântul ~

(sec. I d.Hr.; sărbătorit la 18 oct. în calendarul catolic și 4 ian. în calendarul ortodox)

În tradiția creștină, autorul celei de-a treia *Evanghelii* și al *Faptelor Apostolilor*. A scris în limba greacă și, din punct de vedere literar, este considerat cel mai înzestrat dintre autorii Noului Testament. Precizează chiar el că nu a fost martor ocular al activităților lui Iisus. A fost tovarășul Sfântului Pavel, care l-a numit „doctorul cel iubit", și se crede că l-a însoțit în călătoriile misionare în Macedonia și la Roma. Deși viața îi este puțin cunoscută, tradiția spune că era creștin originar din Antiohia (în Siria) și că a murit ca martir.

Luca da Cortona
Vezi Luca Signorelli

lucarnă
Fereastră montată vertical într-o structură care iese în afara unui acoperiș în pantă. Este folosită adesea pentru a lumina dormitorul unei case. În perioada gotică târzie și în cea renascentistă timpurie s-au construit lucarne din zidărie. Prin folosirea lucarnelor și a acoperișului cu mansardă se dorea ocolirea unei legi pariziene care limita dimensiunile clădirilor la șase etaje; cel de-al șaptelea etaj se numea pod (mansardă) și a devenit locuibil grație lucarnei. *Vezi și* fronton.

Lucas, George
(n. 14.05.1944, Modesto, California, SUA)

Regizor și producător american de film. A studiat filmografia la Universitatea California de Sud și apoi a lucrat împreună cu Francis Ford Coppola. Primul său film, *THX 1138* (1971), a fost urmat de surprinzătorul succes *American Graffiti* (1973). A scris și regizat filmul științifico-fantastic care s-a bucurat de un succes imens *Războiul Stelelor* (Star Wars, 1977), care folosea inventive efecte speciale computerizate. A format compania Lucasfilms (1978) și departamentul ei de efecte speciale, numit Industrial Light and Magic. A produs continuările la *Războiul Stelelor*, numite *Imperiul contraatacă* (The Empire Strikes Back, 1980) și *Întoarcerea lui Jedi* (Return of the Jedi, 1993), pe lângă filmul lui Steven Spielberg *Căutătorii Arcei pierdute* (Raiders of the Lost Ark, 1981) și continuările sale. A lucrat din nou ca regizor pentru o altă parte din producția epopeii *Războiul Stelelor, Amenințarea Fantomei* (The Phantom Menace, 1999).

Lucas, Robert E., Jr.
(n. 15.09.1937, Yakima, Washington, SUA)

Economist american. A studiat la Universitatea din Chicago și a predat acolo începând cu 1975. A pus la îndoială teoria lui John Maynard Keynes privind macroeconomia și eficiența intervențiilor guvernamentale în problemele interne. A criticat curba lui Phillips pentru eșecul de a satisface chiar și cele mai modeste așteptări ale companiilor și muncitorilor unei economii în inflație. Teoria sa despre așteptările raționale, care sugerează că indivizii pot schimba rezultatele așteptate ale politicii fiscale naționale prin luarea unor decizii economice la nivel privat, bazate pe rezultatele anticipate, i-a adus Premiul Nobel (1995). *Vezi și* econometrie; inflație.

Lucas (Hughenszoon) van Leiden
(1489/1494, Leiden, Țările de Jos – înainte de 08.08.1533, Leiden)

Pictor și gravor olandez. A fost instruit de tatăl său, pictor, însă talentul lui s-a manifestat mai ales în gravuri. Până și unele dintre primele sale lucrări, cum ar fi *Mahomed și călugărul Sergius* (1508), relevă o deosebită măiestrie tehnică. În 1510, sub influența lui Dürer, a produs două capodopere ale gravurii, *Doica* și *Ecce Homo*, ultima fiind mult admirată de Rembrandt. Se presupune că Lucas a dezvoltat tehnica gravurii pe plăci de cupru (în loc de fier); metalul moale îi permitea să combine în aceeași lucrare schițarea simplă cu gravurile liniare. A fost printre primii care au aplicat perspectiva zborului de pasăre în gravuri. Deși picturile sale sunt rareori comparabile cu gravurile, a fost un pictor olandez reprezentativ al epocii sale; *Judecata de Apoi* (1526–1527) este cea mai cunoscută și admirată pictură a lui.

Luce, Clare Boothe
născută **Ann Clare Boothe**
(10.03.1903, New York, SUA – 09.10.1987, Washington DC)

Personalitate politică și scriitoare americană. A lucrat în posturi de editor la revistele de modă *Vogue* și *Vanity Fair*, apoi s-a căsătorit cu Henry R. Luce (1935), editorul revistelor *Time* și, ulterior, *Life*. Trei dintre piesele sale ironice au fost adaptate pentru marele ecran: *Femeile* (The Women, 1936), *Sărută-i de adio* (Kiss the Boys Goodbye, 1938) și *Margine de eroare* (Margin for Error, 1939). Membră a Camerei Reprezentanților (1932–1947), a devenit o personalitate importantă în politica Partidului Republican. A ocupat postul de ambasador în Italia între 1953 și 1956 și a făcut parte din Consiliul Consultativ de Politică Externă în administrațiile Nixon, Ford și Reagan în anii 1970 și 1980. A primit Medalia Prezidențială a Libertății în 1983. A rămas memorabilă pentru firea deschisă și veselă, dar și pentru spiritul acid pe care îl dezvăluia adesea în aforisme rămase celebre, precum „nici o faptă bună nu rămâne nepedepsită".

Clare Boothe Luce
CAMERA PRESS

Luce, Henry R(obinson)

(03.04.1898, Dengzhou, provincia Shandong, China – 28.02.1967, Phoenix, Arizona, SUA)

Editor american de reviste, de origine chineză. Născut din părinți misionari, Luce a absolvit Universitatea Yale în 1920. Acolo l-a întâlnit pe Briton Hadden, împreună cu care a lansat revista *Time* (1923). A lansat apoi revista de afaceri *Fortune*, în 1929, și *Life*, în 1936. Tot el deținea și publicațiile *House & Home*, fondată în 1952, și *Sports Illustrated*, lansată în 1954. Revistele sale, înființate mai ales cu scopul de a educa ceea ce Luce vedea ca o Americă slab informată, au atras o serie de imitatori, iar Luce a devenit unul dintre cei mai puternici oameni din istoria jurnalismului american. El și soția sa, Clare Boothe Luce, au avut o mare influență asupra Partidului Republican și a diverselor probleme de interes național.

luceafăr

Stea de dimineață (planeta Venus la răsărit) în mitologia clasică, personificată ca o figură masculină. Lucifer (*în latină*, purtătorul de lumină) avea o torță și era considerat vestitorul răsăritului. În creștinism, Lucifer a ajuns să fie privit ca numele Satanei înaintea căderii sale în iad; în această postură apare în lucrarea *Paradisul pierdut* (Paradise Lost) a lui John Milton.

Luceafărul

Revistă literară editată de Al. Ciura, Octavian Goga și Octavian Tăslăuanu la Budapesta (1902–1906), Sibiu (1906–1914; 1934–1939) și București (1919–1920). Între colaboratori s-au numărat Ion Agârbiceanu, Aron Cotruș, Alice Călugăru, Nichifor Crainic, Elena Farago, Liviu Rebreanu, Șt.O. Iosif. Cu același nume, începând cu 1968, apare la București o revistă literară orientată programatic spre descoperirea și stimularea tinerilor scriitori.

Lucerna *în germană* Luzern

Oraș, 59 496 loc. (2000), în partea centrală a Elveției. Așezat la SV de Zürich, pe cursul unui râu al lacului Lucerna, s-a dezvoltat în jurul unei mănăstiri din sec. VIII. S-a alăturat Confederației Elvețiene în 1332. Bastion al catolicismului în timpul Reformei, a luat ulterior parte la Războiul Sonderbund. Este un centru turistic, cu ziduri medievale, turnuri și poduri suspendate. Printre multele monumente ale orașului se numără celebrul *Leu de la Lucerna*, sculptat în piatră și comemorând măcelul gărzilor elvețiene în lupta pentru apărarea palatului Tuileries din Paris (1792).

Lucerna *sau* Lacul celor Patru Cantoane *în germană* Vierwaldstätter See

Lac în centrul Elveției. Are o lungime de 39 km și o lățime între 0,8 și 3 km, cu o suprafață de 114 kmp. Adâncimea maximă este de 214 m. „Crucea Lucernei" este formată din cele patru bazine principale, unite prin canale înguste. La marginea vestică se află orașul Lucerna și întreaga regiune reprezintă o atracție turistică și este un centru de vacanță.

lucernă

Plantă perenă (*Medicago sativa*), asemănătoare trifoiului, cultivată pe scară largă în special pentru fân, pășunat și însilozare. Este cunoscută pentru rezistența sa la secetă, căldură și frig și pentru valoarea sa în îmbunătățiri funciare. Planta, care crește până la înălțimea de 30–90 cm, dezvoltă numeroase tulpini care cresc dintr-o coroană cu multe ramuri la nivelul solului, fiecare purtând multe frunzulițe în grupuri de câte trei. Rădăcina principală lungă – până la 15 m la unele plante – explică rezistența sa neobișnuită la secetă. Remarcabila sa capacitate de regenerare prin creșterea de noi tulpini și frunze dese după tăiere face posibilă obținerea de până la 13 recolte de fân pe an. Fânul de lucernă este foarte hrănitor și gustos, bogat în proteine, minerale și vitamine.

Luchian, Ștefan

(01.02.1868, Ștefănești, Botoșani, România – 28.06.1916, București)

Pictor român, maestru al pastelurilor. În ciuda eforturilor familiei sale de a-l îndrepta spre o carieră militară, vocația artistică a prevalat, astfel că, ajuns în București, a urmat cursurile clasei de pictură ale Școlii de Belle-Arte (1885–1889), unde i-a avut profesori pe Theodor Aman și Gheorghe Tattarescu. În anii următori a făcut călătorii de studii la München și Paris, luând contact cu efervescenta viață artistică europeană, în plin avânt al impresionismului. Întors în țară, s-a apropiat de grupul artiștilor din gruparea Cercului Artistic și a participat la expozițiile organizate de aceștia, iar din 1892 a expus constant la societatea Tinerimea Artistică. A fost inițiatorul Expoziției Artiștilor Independenți (1896). Aici, alături de el, au expus tineri artiști ca Nicolae Vermont sau Constantin Artachino, refuzați la Salonul Oficial, deschis în același timp. În 1900 a trimis două pasteluri la Expoziția Universală de

Ştefan Luchian, *Un zugrav* (autoportret), 1907

la Paris. Tot atunci au apărut şi primele manifestări ale sclerozei multiple, maladia care l-a marcat pe viaţă, până la infirmitate, şi i-a îngreunat actul de creaţie (din 1909 şi până la moarte a fost imobilizat, iar în ultima parte a vieţii a pictat cu penelul legat de mână). A lucrat însă intens, până la sfârşitul vieţii, participând la expoziţii colective sau organizând unele personale. În 1910, a deschis la Ateneul Român o impresionantă expoziţie personală, care cuprindea 80 de lucrări. A excelat deopotrivă ca peisagist şi portretist, dar şi ca autor de compoziţii şi de naturi statice. În peisaje, accentele cad fie pe un aspect de natură surprins în pitorescul lui, fie pe amestecul de vegetal şi prezenţă umană (*Ultima cursă de toamnă*, 1892; *Margine de crâng*, 1903; *Birt fără muşterii*, 1903; *Marea Neagră la Tuzla*, 1904; *Sălciile de la Chiajna*, 1906; *Fântâna de la Brebu*, 1908; *După ploaie*, 1909; *Moara de la poduri*, 1909; *Vara*, 1912). A pictat numeroase tablouri cu flori, pasteluri cu contururi fluide şi nuanţe catifelate, într-un elevat stil artistic (*Dumitriţa*, 1904; *Părăluţe*, 1907; *Garoafe*, 1907; *Flori de tufănică*, 1908; *Anemone*, 1910; *Trandafiri*, 1910; *Maci*, 1910). Merită menţionate şi portretele *Safta florăreasa* (1901), *Moş Nicolae Cobzarul* (1906) sau autoportretul *Un zugrav* (1907), dar şi compoziţiile inspirate de viaţa satului românesc în apropierea răscoalei din 1907 (*După muncă, spre casă*, 1905; *La împărţitul porumbului*, 1905).

Lucian (Loukianos) din Samosata

(120 d.Hr., Samosata, Commagene, Siria – după 180 d.Hr., Atena)

Retor, pamfletar şi ironist grec din Antichitatea târzie. În tinereţe a beneficiat de o educaţie literară grecească şi a călătorit prin V Asiei Mici. A devenit orator public înainte de a începe să scrie eseuri. Operele sale, remarcabile prin înţelepciunea caustică, reprezintă o critică sofisticată a imposturilor şi nesăbuinţelor literaturii, filozofiei şi vieţii intelectuale ale epocii. În lucrări precum *Charon*, *Dialogurile morţilor*, *Istorie adevărată* şi *Nigrinus*, a satirizat aproape fiecare aspect al comportamentului uman. Cea mai bună dintre lucrările sale de critică literară a fost *Cum să scrii istoria*.

Luciano, Lucky *născut* Salvatore Lucania *ulterior* Charles Luciano

(11.11.1896, Lercara Friddi, Sicilia, Italia – 26.01.1962, Capodicino, Napoli)

Gangster american de origine italiană. A emigrat împreună cu familia sa la New York (1906), intrând în scurt timp în lumea interlopă. În 1916 s-a asociat cu Frank Costello şi Meyer Lansky, câştigând porecla Lucky datorită evitării arestărilor şi norocului la zaruri. A intrat în grupul şefului mafiot Joe Masseria (1920), fiind apoi numit responsabil cu afacerile cu alcool, narcotice şi prostituţie. În 1931 a plănuit uciderea a doi şefi rivali, Masseria şi Salvatore Maranzo, şi a început organizarea unui sindicat naţional al crimei organizate. Închis pentru şantaj (1936), a continuat să dirijeze operaţiunile ilegale din închisoare. În 1946, sentinţa a fost comutată, iar el a fost deportat în Italia, unde a continuat să controleze traficul de droguri şi contrabanda umană spre SUA.

luciu

În mineralogie, aspect al suprafeţei unui mineral, din punctul de vedere al capacităţii de a reflecta lumina. Luciul depinde de refringenţa (*vezi* refracţie), transparenţa şi structura mineralului. Variaţii ale acestor proprietăţi produc diferite tipuri de luciu, de la metalic (de ex. aurul) la mat (de ex. creta).

Lucknow

Oraş, 2 207 340 loc. (2001), şi centru administrativ al statului Uttar Pradesh, în N Indiei, pe râul Gomati, la SE de Delhi. A fost cucerit de cârmuitorul mogul Babur (1528) şi, sub stăpânirea nepotului acestuia, Akbar, oraşul a devenit parte din provincia Oudh; în 1775 a devenit capitala acesteia. În prezent este un important centru feroviar, cu fabrici de hârtie şi alte ramuri industriale. Printre monumentele importante se numără Marele Imambara (mormânt) al unuia dintre nababii din Oudh, reşedinţa unde britanicii au fost asediaţi în timpul Răscoalei indiene din 1857 şi Universitatea din Lucknow.

Lucreţiu (Lucretius)
nume complet **Titus Lucretius Carus**

(96 î.Hr./?/ – 55 î.Hr./?/)

Poet şi filozof latin. Este cunoscut pentru lungul poem didactic *Despre natura lucrurilor* (De rerum natura), cea mai completă lucrare existentă despre teoria fizică a lui Epicur. În ea, stabilea principiile de bază ale atomismului şi respingea teoriile rivale ale lui Heraclit, Empedocle şi Anaxagoras;

demonstra structura atomică și caracterul muritor al sufletului; prezenta mecanismul percepțiilor fine, al gândirii și al unor funcții fizice; descria crearea și funcționarea lumii și a corpurilor cerești, precum și evoluția vieții și a societății umane.

lucru mecanic

În fizică, măsură a transferului de energie care are loc dacă un obiect este mișcat pe o distanță de o forță externă, având una dintre componente aplicată în direcția de deplasare. Pentru o forță constantă, lucrul mecanic L este egal cu mărimea forței F înmulțită cu deplasarea d a obiectului, sau $L = F \times d$. Lucrul mecanic mai este efectuat și prin compresia unui gaz, prin rotirea unui ax și prin producerea unor mișcări invizibile de particule în interiorul unui corp de către o forță magnetică externă. Nu se efectuează nici un lucru mecanic prin susținerea unui obiect greu aflat în repaus, pentru că nu există nici un transfer de energie și nici o deplasare. Lucrul mecanic exercitat asupra unui corp este egal cu creșterea energiei corpului. Unitatea de măsură a lucrului mecanic este joule (J). Un joule este echivalent cu energia transferată când o forță de un newton se aplică pe o distanță de un metru.

Lucullus, Lucius Licinius

(117,/?/ - 58/56 î.Hr.,/?/)

General roman care a ocupat postul de consul în 74 î.Hr. A luptat alături de Sylla și a fost singurul ofițer care a participat la marșul acestuia spre Roma. După moartea lui Sylla, Lucullus și-a păstrat puterea prin intrigi. A comandat legiunile care l-au alungat pe Mithridate din Bithinia și Pont în Armenia, iar ulterior a invadat Armenia și l-a înfrânt pe regele ei, Tigranes. Revoltele au împiedicat victoria sa completă, iar Lucullus a fost înlocuit cu Pompei, adversarul său din Senat. Legendarul său hedonism și extravaganța i-au transformat numele într-un simbol al risipei și luxului.

Lucy

Poreclă dată unui schelet de hominid, găsit de Donald Johanson în 1974 la Hadar, în Ethiopia, și rămas intact în proporție de 40%; este datat acum 3,2 m.a.u. Specimenul este clasat ca *Australopithecus afarensis*. Prin brațele lungi, picioarele scurte, pieptul și falca simiană, creierul mic, dar pelvisul relativ uman, sugerează că deplasarea bipedă s-a produs înaintea dezvoltării unui creier mai mare (în evoluția hominizilor). Lucy avea o înălțime de cca 109 cm și cântărea în jur de 27 kg. *Vezi și* amprentele de la Laetoli; Sterkfontein.

lud

La populațiile votyak și zirian din Rusia, pădure sacră, de obicei de brad, loc în care se făceau sacrificii. Încercuit de garduri înalte, ludul cuprindea un loc pentru foc și mese dispuse pentru cina sacră. Era interzisă ruperea chiar și a unei crenguțe dintr-un arbore al pădurii, care era supravegheată de un gardian a cărui funcție se moștenea. Ritualul anual de sacrificiu avea de obicei ca punct central un copac vechi dedicat unei zeități. Toată mâncarea trebuia consumată la fața locului, iar pieile animalelor sacrificate erau atârnate de copaci. Pădurile erau sacre în majoritatea religiilor fino-ugrice.

luddit

Membru al grupărilor organizate de meșteșugari englezi, de la începutul sec. XIX, care distrugeau pe ascuns mașinile pentru textile de care erau înlocuiți. Mișcarea a început în 1811 în Nottingham, iar în 1812 s-a răspândit și în alte regiuni. Ludditții au fost numiți după un conducător probabil mitic, Ned Ludd. Acționau noaptea și se bucurau deseori de sprijin local. Măsurile guvernamentale dure luate împotriva lor au constat printre altele într-o judecată în masă la York (1813) și au condus la multe spânzurări și surghiunuri. Termenul de luddit a fost ulterior folosit pentru a descrie orice persoană care se opune schimbărilor tehnologice.

Ludendorff, Erich

(09.04.1865, Kruszewnia, lângă Poznań, Polonia prusacă - 20.12.1937, München, Germania)

General german. În 1908 a intrat în statul-major al armatei germane și a lucrat sub comanda lui Helmuth von Moltke pentru revizuirea Planului Schlieffen. În timpul Primului Război Mondial a fost numit șeful de stat-major al lui Paul von Hindenburg, iar cei doi au obținut o spectaculoasă victorie în Bătălia de la Tannenberg. În 1916, celor doi generali le-a fost oferit comandamentul militar suprem. Ei au încercat implementarea unui război total prin mobilizarea tuturor forțelor din spatele frontului, iar în 1917 Ludendorff a aprobat războiul submarin fără restricții împotriva Marii Britanii, fapt ce a condus la intrarea în război a SUA. În 1918, după eșecul ofensivei sale de pe frontul de V, generalul a cerut un armistițiu, însă apoi a insistat ca războiul să

Erich Ludendorff, cca 1930

ARHIVA DE ISTORIE ȘI ARTĂ, BERLIN

continue, atunci când a înțeles severitatea condițiilor Armistițiului. Conducerea politică s-a opus, iar el a demisionat. Ludendorff susținea că a fost trădat, iar în următorii 20 de ani a dus o viață bizară, devenind conducătorul unor mișcări politice reacționare și alăturându-se Puciului Kapp (1920) și Puciului de la berărie (1923). Ca național-socialist, fostul general a ocupat un post în Parlament (1924–1928) și a dezvoltat teoria conform căreia „puterile supranaționale" – evreii, creștinii, francmasoneria – au privat Germania de victorie în Primul Război Mondial.

Ludlum, Robert
(25.05.1927, New York, New York, SUA – 12.03.2001, Naples, Florida)

Autor american de thrillere. A lucrat ca actor și producător de succes în teatru, apoi a jucat pentru televiziune, înainte de a se dedica scrisului. Printre cărțile sale de succes se numără *Moștenirea Scarlatti* (The Scarlatti Inheritance, 1971), *Weekend Osterman* (The Osterman Weekend, 1972, ecranizat, 1988), *Cercul Matarese* (Matarese Circle, 1979) și *Identitatea lui Bourne* (Bourne Identity, 1980, ecranizat 2002). Deși criticii considerau că proza lui este neinspirată, iar intrigile neverosimile, combinația alertă de spionaj internațional, conspirație și haos s-a dovedit extrem de atrăgătoare.

Ludovic I *cunoscut ca* Ludovic cel Pios
(16.04.778, Chasseneuil, lângă Poitiers, Aquitaine – 20.06.840 d.Hr., Petersau, insulă pe Rin, lângă Ingelheim)

Împărat franc (814–840 d.Hr.). Fiu al lui Carol cel Mare, a fost încoronat coregent împreună cu tatăl său (813 d.Hr.) și a devenit împărat în 814 d.Hr., la moartea acestuia. Ca împărat, Ludovic a introdus importante reforme religioase și culturale și a reglementat raporturile carolingienilor cu papa. Împărțindu-și pământurile cu nepotul său Bernard și cei patru fii ai săi – Lothar (ulterior Lothar I), Pepin, Ludovic Germanul și Carol (Carol cel Pleșuv) –, a reușit doar să le mărească dorința de putere, concretizată într-o serie de revolte începând cu 817 d.Hr. De două ori alungat de către fiii săi, și-a recăpătat tronul de fiecare dată (830 d.Hr., 834 d.Hr.), însă la moartea sa fiii supraviețuitori s-au lansat într-un sângeros război civil, care a dus la destrămarea Imperiului Carolingian.

Ludovic II de Bourbon, Al patrulea prinț de Condé *cunoscut ca* Marele Condé
(08.09.1621, Paris, Franța – 11.12.1686, Fontainebleau)

Conducător militar francez. S-a remarcat în bătăliile cu Spania din Războiul de Treizeci de Ani, iar în 1649 a contribuit la înfrângerea Frondei. După ce a fost arestat de Mazarin în 1650, s-a revoltat și a condus el însuși a doua Frondă, luptând din Spania până a fost înfrânt în 1658, în Bătălia de la Dunes. Fiind iertat în anul următor, a devenit din nou unul dintre cei mai buni generali ai lui Ludovic XIV, câștigând numeroase bătălii în Spania, Germania și Flandra. Era un bărbat foarte curajos, cu maniere neconvenționale și cu un mod de gândire solid și independent. Pasionat de cultură, avea prieteni scriitori de vază, ca Molière și Racine. *Vezi și* familia Condé.

Ludovic IV *sau* Ludwig IV *cunoscut ca* Ludovic de Bavaria
(1283, München, Germania – 11.11.1347, München)

Rege german (1314–1347), duce al Bavariei (1340–1347) și împărat neîncoronat al Sfântului Imperiu Roman (1328–1347). Candidat al casei de Luxemburg la tronul imperial, a concurat cu Frederic III de Habsburg. Amândoi au fost aleși și încoronați în 1314, iar forțele lui Ludovic au înfrânt armata lui Frederic (1322). Un conflict cu papa Ioan XXII, declanșat de numirea vicarului imperial în Italia, a dus la excomunicarea regelui (1324). Pentru a-și potoli oponenții, Ludovic a fost de acord să domnească împreună cu Frederic, aranjament care a continuat până la moartea acestuia din urmă (1330). A acceptat coroana Sfântului Imperiu Roman din partea poporului și nu a papei (1328), susținând numirea unui antipapă. În 1346, papa Clement VI a aranjat alegerea unui rege rival, Carol de Moravia, iar Ludovic a murit în urma unui infarct, înainte de a termina pregătirile pentru război.

Ludovic VI *cunoscut ca* Ludovic cel Gras
(1081,/?/ – 01.08.1137,/?/)

Rege al Franței (1108–1137). A devenit conducătorul efectiv al Franței cu mult timp înaintea morții tatălui său, Filip I, în 1108, străduindu-se să-i supună pe baronii francezi turbulenți. S-a luptat cu Henric I al Angliei (1104–1113, 1116–1120) și a împiedicat o invazie iminentă a împăratului

germanic Henric V (1124). A murit la o lună după ce a aranjat căsătoria fiului său cu Alienor de Aquitania, acesta urmându-l la tron sub numele Ludovic VII.

Ludovic VII
cunoscut ca **Ludovic cel Tânăr**
(1120,/?/ - 18.09.1180, Paris)

Rege al Franței (1137–1180). Unul dintre regii Capețieni, s-a căsătorit cu Alienor de Aquitania în 1137, extinzându-și astfel pentru un timp regatul până la Pirinei. Îndoindu-se de fidelitatea ei, regele a anulat căsătoria în 1152, Alienar măritându-se cu Henric II al Angliei. Henric a preluat controlul asupra Aquitaniei, iar Ludovic a purtat o lungă rivalitate cu el (1152–1174), marcată de lupte și intrigi. Împreună cu regele german Conrad III, Ludovic a condus a doua cruciadă (1147–1149), care a eșuat în toate obiectivele ei.

Ludovic IX *sau* Ludovic cel Sfânt
(25.04.1214, Poissy, Franța - 25.08.1279, lângă Tunis, Tunisia; sărbătorit pe 25 august)

Rege al Franței (1226–1270). A moștenit tronul la vârsta de 12 ani. Mama sa a fost regentă până în 1234, contribuind la supunerea baronilor dușmănoși și a ereticilor albigenzi (*vezi* cathari). Ludovic a condus a șaptea cruciadă (1248–1250), sperând în recucerirea Ierusalimului și a Damascului, însă trupele sale au fost decisiv înfrânte de către egipteni. Întors în Franța, a organizat administrația regală și a standardizat moneda. A construit extraordinara Sainte-Chapelle pentru a adăposti o relicvă religioasă despre care credea că ar fi coroana de spini a lui Iisus. A încheiat pace cu englezii prin Tratatul de la Paris (1259), permițându-i lui Henric III să păstreze Aquitania și regiunile învecinate, însă obligându-l să se declare vasalul său. A murit de ciumă în Tunisia, în timpul unei cruciade. Cel mai iubit dintre regii Capețieni, reputația sa de luptător pentru dreptate și calitățile umane au făcut să fie venerat de francezi ca sfânt chiar înainte de canonizarea sa (1297).

Ludovic XI
(03.07.1423/1432?, Bourges, Franța - 30.08.1483, Plessis-les-Tours)

Rege al Franței (1461–1483). A complotat împotriva tatălui său, Carol VII, și a fost exilat în Dauphiné (1445), stat peste care a fost suveran până când Carol s-a apropiat de granițele lui cu o armată (1456). Ludovic a fugit atunci în Țările de Jos, întorcându-se în Franța pentru a deveni rege după moartea tatălui său (1461). A luptat împotriva prinților rebeli francezi (1465) și i-a făcut concesii ducelui Carol cel Pleșuv (1468). Căutând să întărească și să unifice Franța, a distrus puterea burgunzilor în 1477. A recăpătat controlul asupra Boulonnais-ului, Picardiei și Burgundiei, a pus stăpânire pe Franche-Comtée și Artois (1482), a anexat Anjou (1471) și a moștenit Maine și Provence (1481).

Ludovic XII
(27.06.1462, Blois, Franța - 01.01.1515, Paris)

Rege al Franței (1498–1515). A devenit rege odată cu moartea vărului său, Carol VIII. Și-a anulat căsătoria pentru a o lua de soție pe văduva lui Carol, Anne de Bretagne, și a întărit uniunea ducatului ei cu Franța. A continuat implicarea Franței în războaiele italiene, deseori cu rezultate dezastruoase. A cucerit orașul Milano în 1499, apoi l-a pierdut, însă a fost ulterior recunoscut duce de Milano de către împăratul Maximilian I. A încheiat un tratat cu Ferdinand V, prin care împărțea Napoli (1500), însă cei doi regi și-au declarat război, iar Ludovic a pierdut întregul Napoli (1504). În 1508 a consolidat Liga din Cambrai, însă, când aceasta s-a destrămat (1510), membrii ei s-au alăturat Angliei, formând o Ligă Sfântă împotriva Franței și invadând-o de mai multe ori. În ciuda eșecurilor sale, s-a bucurat de o mare popularitate în rândul francezilor, care l-au numit „tată al poporului".

Ludovic XIII
(27.09.1601, Fontainebleau, Franța - 14.05.1643, Saint-Germain-en-Laye)

Rege al Franței (1610–1643). A fost fiul lui Henric IV și al Mariei de Medici. Mama sa a fost regentă până în 1614, însă a continuat să guverneze încă trei ani; ea a aranjat căsătoria lui Ludovic cu spaniola Ana de Austria (1615). Împotrivindu-se puterii mamei sale, Ludovic a exilat-o, însă cardinalul Richelieu, principalul ei consilier, i-a reunit în 1620. În 1624, Ludovic l-a numit pe Richelieu ministrul său principal; au contribuit la transformarea Franței într-o putere europeană, consolidând autoritatea regală în țară și luptând pentru a pune capăt preponderenței Habsburgilor spanioli și austrieci în Războiul de Treizeci de Ani. Radicalii catolici prospanioli (conduși de Maria de Medici) i-au cerut lui Ludovic să respingă politica lui Richelieu de sprijin pentru statele protestante, însă regele a continuat să-și susțină ministrul, iar mama lui a plecat în exil. În 1635, Franța a declarat război Spaniei, înregistrând până

la moartea lui Richelieu (1642) victorii importante. Ludovic a fost urmat pe tron de către fiul său, Ludovic XIV.

Ludovic XIV *supranumit* Regele Soare (Le Roi Soleil)

(05.09.1638, Saint-Germain-en-Laye, Franța – 01.09.1715, Versailles)

Rege al Franței (1643–1715) care și-a condus țara, din marele palat de la Versailles, în timpul uneia dintre cele mai strălucite perioade și care rămâne simbolul monarhiei absolute a epocii clasice. Pe plan internațional, după o serie de războaie purtate între 1667 și 1697, a extins granițele de răsărit ale Franței în detrimentul Habsburgilor, iar apoi, în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei (1701–1714), a format o coaliție europeană pentru a asigura tronul Spaniei pentru nepotul său.

Tinerețea și căsătoria

Ludovic era fiul lui Ludovic XIII și al reginei sale spaniole, Ana de Austria. I-a urmat la tron tatălui său pe 14 mai 1643. La vârsta de patru ani și opt luni a devenit, potrivit legilor regatului, nu doar stăpânul, ci și proprietarul locuitorilor și a 19 milioane de supuși. Deși a fost denumit „divinitate vizibilă", era totuși un copil neglijat, lăsat în grija servitorilor. Odată era cât pe ce să se înece într-un iaz pentru că nu îl supraveghea nimeni. Ana de Austria, vinovată de această neglijență, i-a insuflat frica față de „faptele comise împotriva lui Dumnezeu".

Ludovic avea nouă ani când nobilimea și Parlamentul din Paris (o instanță de judecată puternică), mânați de ura față de prim-ministrul regal, cardinalul Jules Mazarin, s-au ridicat împotriva coroanei în 1648. Acesta a fost începutul unui lung război civil cunoscut și sub numele de Frondă, în timpul căruia Ludovic a trăit în sărăcie, nefericire, frică, umilință, frig și foame. Aceste încercări au format caracterul, comportamentul și modul de gândire al tânărului rege. Nu avea să ierte niciodată Parisul, nobilimea sau oamenii de rând.

În 1653, Mazarin a ieșit victorios în fața rebelilor și a început să construiască un aparat administrativ extraordinar, avându-l pe Ludovic elev. Tânărul rege a preluat și pasiunea lui Mazarin pentru arte, eleganță și imagine. Deși devenise major, regele nici nu se gândea să pună în discuție puterea absolută a cardinalului.

Războiul care a început în 1635 între Franța și Spania intra pe atunci în ultima fază. Rezultatul războiului avea să transfere hegemonia europeană de la Habsburgi la Bourboni. Regele francez trebuia să fie soldat, astfel că Ludovic și-a făcut ucenicia pe câmpul de luptă.

Ludovic XIV, detaliu dintr-un portret de Hyacinthe Rigaud, 1701; Muzeul Luvru, Paris

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

În 1658, Ludovic a cunoscut conflictul dintre dragoste și datorie, conflict familiar pentru prinții acelei perioade. A dus o luptă cu sine însuși vreme de doi ani din cauza dragostei pentru nepoata lui Mazarin, Marie Mancini. În cele din urmă, s-a supus exigențelor politicii și în 1660 s-a căsătorit cu Maria Tereza de Austria, fiica regelui Spaniei, pentru a ratifica pacea dintre cele două țări.

Copilăria lui Ludovic XIV se sfârșise, dar nimeni nu îl credea capabil să preia frâiele puterii. Nimeni nu îi cunoștea gândurile. A scris în *Memoriile* sale: „În sufletul meu, prefer faima mai presus de orice altceva, chiar mai presus de însăși viața... Iubirea de glorie are aceleași subtilități precum cele mai tandre pasiuni... Exercitând o funcție în totalitate divină pe acest pământ, trebuie să părem incapabili de frământările care ar putea-o înjosi".

Tânărul rege

Mazarin a murit pe 9 martie 1661. Lovitura dramatică a urmat la 10 martie. Regele i-a informat pe miniștrii uimiți că intenționa să își asume întreaga responsabilitate de a conduce regatul. Acest lucru nu se mai întâmplase de la Henric IV. Este evident că acțiunile lui Ludovic XIV nu erau conforme tradiției; concepția sa de dictatură prin drept divin îi aparținea în întregime. Cu toată sinceritatea, Ludovic se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ și vedea orice nesupunere și rebeliune drept păcat. Din această convingere s-au tras nu doar un sentiment periculos de infailibilitate, ci și o seninătate și o cumpătare remarcabile.

A fost susținut mai întâi de marii miniștri Jean-Baptiste Colbert, marchizul de Louvois și Hugues de Lionne, în rândul cărora a semănat disensiuni, și ulterior de oameni mai puțin importanți. Timp de 54 de ani, Ludovic s-a dedicat acestei sarcini opt ore pe zi; nu îi scăpa nici cel mai mic detaliu: voia să controleze absolut tot, de la eticheta curții la mișcarea trupelor, de la construirea de drumuri la dispute

teologice. Și a reușit, pentru că reflecta cu fidelitate starea unei țări debordând de tinerețe, vigoare și îndrăgostită de grandoare.

În ciuda recompenselor și a pedepselor, monarhia nu fusese până atunci capabilă să supună nobilimea, care stârnise 11 războaie civile în 40 de ani. Ludovic i-a atras la curtea lui, i-a corupt cu jocuri de noroc, i-a epuizat prin risipă și le-a făcut destinele dependente de capacitatea lor de a-i face lui pe plac. Eticheta a devenit un mijloc de guvernare. De atunci, nobilimea a încetat să mai constituie un factor important în politica franceză, ceea ce, în anumite privințe, a slăbit națiunea.

Patron al artelor

Marea șansă a lui Ludovic consta în faptul că avea printre supuși un grup extraordinar de oameni în fiecare domeniu de activitate. Și știa foarte bine cum să se folosească de ei. Era protectorul scriitorilor, în special al lui Molière și Racine, pe care i-a plătit pentru a-i scrie versuri de laudă, și își impunea propria viziune despre frumusețe și natură asupra artiștilor. Imaginea Franței și modul de viață se schimbaseră; marile orașe suferiseră o metamorfoză, peisajul era diferit, iar monumentele se ridicau peste tot. Regele se implicase energic în construirea de noi reședințe. Au mai rămas doar urme ale splendidelor sale palate la Saint-Germain și Marly, dar Versailles – blestemat drept extravagant încă de când era în construcție și acuzat că a ruinat națiunea – rămâne încă în picioare.

Versailles a costat cam cât un aeroport modern; a fost un obiect al admirației universale și a sporit prestigiul Franței. Toată puterea guvernului a fost chemată să susțină construirea palatului de la Versailles. Ludovic XIV nu a greșit, așa cum susțin unii, îndepărtându-se de Parisul nesănătos și agitat, dar a greșit încălcând tradiția peregrinărilor strămoșilor săi. Monarhia a devenit din ce în ce mai izolată de popor și, astfel, și-a asumat o calitate mitică.

În timp ce Ludovic privea cum se înalță clădirile sale, Colbert, care supraveghea construcția, a obținut de la el un mijloc de a realiza o revoluție economică menită a face Franța autarhică din punct de vedere economic, în timp ce maximiza exporturile. Producătorii, marina militară și comercială, o organizație polițienească modernă, drumuri, porturi și canale, toate au apărut cam în același timp. Ludovic se ocupa de fiecare detaliu, oferind în același timp serate uimitoare și având o relație amoroasă tumultuoasă cu Louise de La Vallière.

În 1667 a invadat Țările se Jos Spaniole, pe care le considera moștenirea soției sale, pornind astfel o serie de războaie care au durat o bună parte din domnia sa. Ludovic însuși a spus pe patul de moarte „Am iubit prea mult războiul", dar supușii săi, care se plângeau adesea de prudența și de cumpătarea lui, nu ar fi înțeles dacă nu ar fi folosit forța pentru a întări frontierele Franței. După o campanie strălucită, regele a trebuit să se retragă (1668) în fața presiunilor venite din partea englezilor și, în special, a olandezilor. Nu i-a iertat niciodată pe olandezi și a jurat să le distrugă republica mercantilă protestantă. În acest scop, s-a aliat cu vărul său, Carol II al Angliei și a invadat Țările de Jos în 1672. Războiul îndelungat care a urmat s-a sfârșit în 1678, prin primul tratat de la Nijmegen, cu Ludovic triumfător.

Zenit și declin

Regele Soare era la zenit. Aproape de unul singur a înfrânt o coaliție formidabilă (Spania și Sfântul Împărat Roman se aliaseră cu Țările de Jos împotriva sa) și și-a impus voința asupra inamicului. A extins granița Franței la nord, anexând o parte din Flandra, și la est, preluând Lorena și Franche-Comtée. Flota sa le-a egalat pe cea engleză și cea olandeză. Parisul l-a numit „cel Mare". La curte, era un obiect al adorației și, apropiindu-se de vârsta de 40 de ani, se putea vedea depășindu-i de departe pe toți ceilalți.

În același timp, au apărut mari schimbări în viața sa privată. În 1680, marchiza de Montespan, care o înlocuise pe doamna de La Vallière ca amantă a lui Ludovic în 1667, a fost implicată în Afacerea Otrăvurilor, un scandal în care mai mulți oameni proeminenți au fost acuzați de vrăjitorie și de crimă. Temându-se pentru reputația sa, regele a respins-o pe doamna de Montespan și a impus cucernicie anturajului său. Ostentația, jocurile de noroc și divertismentul nu au dispărut, dar curtea, supusă unei aparențe de bună-cuviință în exterior, a fost sufocată de plictiseală. Ipocrizia a devenit literă de lege.

Regele a renunțat deschis la plăcere, dar sacrificiul i-a fost ușurat de noua sa favorită, foarte pioasa doamnă de Maintenon. Era văduva satiricului Paul Scarron și fosta guvernantă a copiilor ilegitimi ai regelui.

În 1682, sediul guvernului a fost transferat la Versailles. Anul următor a constituit o piatră de hotar în viața și domnia lui Ludovic XIV. Regina a murit, iar regele s-a căsătorit în secret cu doamna

de Maintenon, care câștigase încetul cu încetul influență politică. I-a rămas devotat; chiar și la vârsta de 70 de ani, ea era îndemnată de duhovnic să continue să-și îndeplinească îndatoririle conjugale, așa cum se arată în scrisorile păstrate.

Colbert a murit și el, lăsându-i drum liber lui Louvois cel belicos. Respingerea unei invazii otomane a domeniilor sale austriece l-a lăsat pe împărat liber să se opună Franței la vest. În 1688–1689, căderea casei Stuart și ascensiunea lui William de Orania la tronul Angliei au întors și mai mult situația în defavoarea Franței.

Edictul de la Nantes și revocarea sa

La lista de inamici tradiționali, Ludovic a adăugat întreaga lume protestantă. Mama sa îi insuflase o religie limitată și simplistă, dar nu înțelegea nimic din Reformă. Îi considera pe francezii protestanți potențiali rebeli. După ce a încercat să îi convertească cu forța, a revocat Edictul de la Nantes, care le garanta libertatea religiei, în 1685. Revocarea, însoțită de o persecuție nemiloasă, a alungat numeroși meșteșugari din Franța și a cauzat o nesfârșită nefericire. Astfel a început declinul. Anglia, olandezii și împăratul s-au unit în Marea Alianță pentru a se opune expansionismului lui Ludovic. Războiul care a rezultat a durat din 1688 până în 1697. În ciuda numeroaselor victorii, Ludovic a cedat o parte dintre achizițiile teritoriale când a semnat Tratatul de la Rijswijk, pentru care a fost aspru judecat de public. S-a resemnat cu un alt sacrificiu dureros când l-a recunoscut pe William de Orania drept William II al Angliei, încălcându-și credința în dreptul divin al regelui Iacob II la tronul lui William.

Trei ani mai târziu, în 1700, Carol II, ultimul rege Habsburg al Spaniei, a murit, lăsându-i moștenire regatele sale nepotului lui Ludovic, Filip de Anjou (Filip V). Ludovic, care nu își dorea altceva decât pace, a ezitat, dar în cele din urmă a acceptat moștenirea. A fost puternic criticat pentru această decizie, dar nu a avut alternativă. Având Anglia împotriva sa, trebuia să încerce să împiedice căderea Spaniei în mâinile sfântului împărat roman, la fel de ostil, Leopold I, care a atacat dreptul lui Filip.

Ultimii ani

În Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei alianța antifranceză a fost reactivată de William de Orania înainte de moartea sa. Dezastrul războiului a fost atât de mare, încât, în 1709, Franța a fost aproape

Ludovic XIV și familia lui, pictură în ulei de Nicolas de Largillière

de a-și pierde toate avantajele câștigate în întreg secolul anterior. Suferințe personale s-au adăugat la calamitățile publice ale lui Ludovic. Aproape în același timp și-a pierdut fiul, Marele Delfin, doi dintre nepoți, ducele de Burgundia și ducele de Berry, și strănepoții, ducele de Bretania și ducesa de Burgundia, care fuseseră consolarea sa în anii de declin.

Un exces de lingușire din interior și un exces de respingere din exterior au creat o imagine artificială a regelui. Era văzut ca un idol care avea să se prăbușească sub loviturile sorții potrivnice, dar s-a întâmplat exact opusul. Fiind inițial întruchiparea unei națiuni trimfătoare, Ludovic s-a autodepășit, purtându-și propria suferință și pe cea a poporului cu o hotărâre nesfârșită.

În cele din urmă, o revoluție la palatul din Londra, aducând partidul pacifist Tory la putere, precum și o victorie a Franței asupra forțelor imperiale în Bătălia de la Denain au adus sfârșitul războiului. Tratatele de la Utrecht, Rastatt și Baden, semnate în 1713–1714, au costat hegemonia Franței, dar i-au lăsat teriotriul intact. Și-a păstrat cuceririle recente din Flandra și de pe Rin, care păreau atât de firești, încât nici înfrângerile următoare nu au adus pierderea lor.

Ludovic XIV a murit în 1715, la vârsta de 77 de ani. Trupul său a fost depus la bazilica Saint-Denis.

Moștenitorul său, ultimul fiu al ducelui de Burgundia, era un copil în vârstă de cinci ani, care nu avea mari șanse de viață. Ludovic își pierduse încrederea în nepotul său, ducele de Orléans, și a vrut să lase puterea în mâinile ducelui du Maine, fiul său

avut cu doamna de Montespan. Încercând să realizeze acest lucru, scrisese un testament care urma să contribuie la distrugerea monarhiei. Parlamentul din Paris, convocat să anuleze testamentul după moartea sa, și-a redescoperit o putere politică pe care a folosit-o pentru a împiedica toate reformele din domniile următoare, făcând astfel inevitabilă Revoluția.

Concluzii

Pe timpul vieții, Ludovic a fost lingușit fără încetare de supuși, în timp ce presa străină îl compara cu un tigru însetat de sânge. Voltaire i-a descris grandoarea în piesa *Epoca lui Ludovic al XIV-lea*. Ducele de Saint-Simon, membru al curții, ale cărui *Memorii* demonstrează proporții egale de geniu literar și de nesinceritate, îl descrie cu destul de multă asprime, fără a-și ascunde însă admirația. Opiniile ulterioare la adresa lui Ludovic au variat în funcție de vederile politice ale emitenților.

Ludovic XIV a fost principalul exemplu al monarhiei care a adus Franța la apogeu. A fost acuzat că ar fi săpat mormântul acelei monarhii, în special prin politica religioasă, ultimul său testament și izolarea curții față de popor. Aceste greșeli ar fi putut fi îndreptate. Greșeala sa iremediabilă a fost însă aceea că a concentrat întreaga mașinărie a statului în propria-i persoană, transformând astfel monarhia într-o povară dincolo de puterile omenești.

Domnia sa, comparată de Voltaire cu aceea a împăratului roman Augustus, a avut atât puncte tari, cât și puncte slabe. În ciuda victoriilor și cuceririlor, Franța și-a pierdut superioritatea sub conducerea sa. Dar strălucirea domniei sale a compensat politicile militare. Aristocrația europeană a adoptat limba și obiceiurile Franței în care a strălucit Regele Soare, deși resentimentele față de el au durat multă vreme.

Regele s-a identificat cu funcția sa într-atât de mult, încât este aproape imposibil să distingem persoana de monarh. Asprimea și curajul său, despotismul și stoicismul, mândria extraordinară și pasiunea pentru ordine, megalomania și religiozitatea, intoleranța și dragostea de frumos pot fi înțelese numai ca funcție a exigențelor guvernării. A dorit ca Franța să fie puternică, prosperă și magnifică, dar nu a fost prea preocupat de bunăstarea poporului francez. Armatele lui au comis atrocități, dar ororile din prezent le-au eclipsat și sub domnia lui nu au existat națiuni întregi reduse la sclavagism, deportări în masă și genocid. Când un chimist italian i-a oferit prima armă bacteriologică, Ludovic i-a garantat o pensie cu condiția să nu divulge niciodată invenția sa.

Ludovic a fost uneori un tiran, dar, în cuvintele lui Voltaire, „numele său nu poate fi pronunțat fără respect și fără a revedea imaginea unei epoci etern memorabile".

Ludovic XV

(15.02.1710, Versailles, Franța - 10.05.1774, Versailles)

Rege al Franței (1715–1774). Orfan de la vârsta de 3 ani, Ludovic l-a urmat la tron pe străbunicul său, Ludovic XIV (1715), sub regența lui Filip II, duce de Orléans (1674–1723). Căsătoria sa în 1725 cu prințesa Maria Leszczynska a Poloniei (1703–1768) a condus la implicarea Franței în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Poloniei (1733–1738). L-a numit ministru principal pe André-Hercule de Fleury, iar propria influență s-a făcut simțită abia după moartea lui Fleury (1774). Favoritele lui Ludovic, mai ales doamna de Pompadour, au avut o considerabilă influență politică. Ludovic a implicat Franța în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Austriei (1740–1748) și în Războiul de Șapte Ani (1756–1763), în urma căruia Franța și-a pierdut aproape toate posesiunile coloniale în fața Angliei. În timp ce autoritatea politică și morală a coroanei scădea, parlamentele au devenit puternice, împiedicând o reformă fiscală. Regele a murit detestat de supușii săi.

Ludovic XVI

(23.08.1754, Versailles, Franța - 21.01.1793), Paris)

Ultimul rege al Franței dinaintea Revoluției Franceze. În 1770 s-a căsătorit cu Maria-Antoaneta, iar în 1774 l-a urmat la tron pe bunicul său, Ludovic XV. Lipsit de maturitate și tărie de caracter, regele a fost incapabil să ofere suficient sprijin miniștrilor săi, printre care Anne Robert Jacques Turgot și Jacques Necker, care încercau să stabilizeze sistemul financiar francez, aflat în prăbușire. Redarea puterii parlamentelor (1774) a fost o măsură populară, dar a obstrucționat orice reforme importante. Opoziția aristocrației la reformele economice ale lui Charles-Alexandre de Calonne l-a obligat pe rege să convoace Stările Generale în 1788, declanșând revoluția. Dominat de facțiunea reacționară a curții, el a apărat privilegiile clericilor și ale nobililor. L-a demis pe Necker în 1789 și a refuzat să sancționeze hotărârile Adunării Naționale. Împotrivirea sa la

cererile populare a reprezentat una dintre cauzele transferului forțat al familiei regale de la Versailles la palatul Tuileries din Paris. A pierdut în continuare din credibilitate, încercând să evadeze din capitală (1791), fiind prins la Varennes și trimis înapoi la Paris. Ulterior, a fost dominat de către regină, care a încurajat o politică de subterfugii, în loc să aplice Constituția din 1791, pe care jurase să o respecte. În 1792, Tuileries a fost luat cu asalt de popor și de miliție și a fost proclamată Prima Republică Franceză. Când au fost descoperite dovezi despre intrigile sale contrarevoluționare cu ajutor extern, Ludovic XVI a fost judecat pentru trădare. Condamnat la moarte, a fost ghilotinat în 1793. Demnitatea din timpul procesului și al execuției i-a restabilit într-o anumită măsură reputația.

Ludovic XVII *născut* Louis-Charles

(27.03.1785, Versailles, Franța – 08.06.1795, Paris)

Rege titular al Franței începând cu 1793. Al doilea fiu al lui Ludovic XVI și al Mariei-Antoanetei, a devenit moștenitor al tronului în urma morții fratelui său, cu puțin timp după declanșarea Revoluției Franceze. În 1792 a fost închis, împreună cu întreaga familie regală. Când tatăl său a fost decapitat (1793), nobilimea franceză emigrată l-a declarat pe Louis-Charles rege. A murit în închisoare la vârsta de 10 ani, însă misterul care a plutit asupra ultimelor sale luni de viață a condus la zvonuri conform cărora el n-ar fi murit, iar în anii care au urmat au existat mai mult de 30 de persoane care susțineau că ar fi Ludovic XVII.

Ludovic XVIII *născut* Louis-Stanislas-Xavier, Conte de Provence

(17.11.1755, Versailles, Franța – 16.09.1824, Paris)

Rege titular al Franței începând cu 1795, a domnit efectiv între 1814 și 1824. În 1791 a fugit din țară, în timpul Revoluției Franceze, lansând manifeste contrarevoluționare și organizând asociații ale nobilimii emigrate. În urma execuției din 1793 a lui Ludovic XVI, a devenit regentul nepotului său, Ludovic XVII, iar la moartea acestuia (1795) s-a declarat rege. Atunci când armatele aliate au pătruns în Paris (1814), Charles Maurice de Talleyrand a negociat Restaurația Bourbonilor, iar Ludovic a fost primit cu entuziasm. El a promis o monarhie constituțională, bazată pe Carta din 1814; după întreruperea datorată celor O Sută de Zile, când Napoleon s-a întors din insula Elba, și-a reluat domnia constituțională. Legislativul cuprindea o puternică majoritate de dreapta și, deși Ludovic s-a opus extremismului forțelor reacționare, acestea și-au continuat ascensiunea și au împiedicat eforturile regelui de a vindeca rănile lăsate de Revoluție. La moartea sa, tronul a fost preluat de fratele lui, Carol X.

Ludovic cel Gras

Vezi Ludovic VI

Ludovic cel Pios

Vezi Ludovic I

Ludovic cel Sfânt

Vezi Ludovic IX

Ludovic cel Tânăr

Vezi Ludovic VII

Ludovic de Bavaria

Vezi Ludovic IV

Ludovic-Filip *supranumit* Regele Cetățean

(06.10.1773 – 26.08.1850)

Rege al francezilor (1830–1848). Fiu mai mare al ducelui de Orléans, a sprijinit noul guvern la izbucnirea Revoluției Franceze și s-a alăturat armatei revoluționare în 1792, însă a dezertat în timpul războiului cu Austria (1793) și a trăit în exil în Elveția, SUA și Anglia. În final s-a întors în Franța odată cu Restaurația lui Ludovic XVIII și s-a alăturat opoziției liberale. În urma Revoluției din Iulie și a abdicării lui Carol X, a fost proclamat rege de către Adolphe Thiers și ales apoi de către legislativ. În timpul monarhiei din iulie, care a urmat, și-a consolidat puterea prin ocuparea unei poziții de mijloc între monarhiștii de stânga și socialiști și alți republicani, însă nu a folosit măsuri tiranice, fiind prudent din cauza a numeroase rebeliuni și tentative de asasinat. A întărit puterea Franței în Europa și a cooperat cu britanicii în efortul de a obliga Olanda să recunoască independența Belgiei. Opoziția crescândă a clasei de mijloc față de guvernarea sa arbitrară, precum și incapacitatea sa de a câștiga sprijinul noilor clase industriale au condus la abdicarea lui în timpul Revoluției din februarie 1848.

Ludovic-Napoléon

Vezi Napoleon III

Ludwig I *sau* Ludovic I

(25.08.1786 – 29.02.1868)

Rege al Bavariei (1825–1848). Fiu al lui Maximilian I, Ludwig și-a câștigat de la început simpatia poporului ca liberal și naționalist german, însă după urcarea pe

tron a intrat în dispute cu Dieta și a ajuns să își piardă încrederea în toate instituțiile democratice. În 1837, guvernul reacționar bavarez începuse să erodeze constituția liberală a lui Ludwig (1818). Remarcabil protector al artelor, a colecționat obiecte de artă aflate în prezent în muzeele din München și a transformat orașul într-un centru artistic al Germaniei. Proiectele sale au stat la baza stilului clasic al orașului actual. A scandalizat publicul prin aventura amoroasă pe care a avut-o cu dansatoarea Lola Montez, iar la izbucnirea Revoluției de la 1848 a abdicat în favoarea fiului său, Maximilian II.

Ludwig II *sau* Ludovic II

(25.08.1845 - 13.06.1886)

Rege al Bavariei (1864–1886). Fiu al lui Maximilian II al Bavariei, a sprijinit Prusia în Războiul franco-prusian. În 1871 a acceptat includerea Bavariei în nou-fondatul Imperiu German, dar s-a ocupat doar intermitent de treburile statului, preferând o viață de izolare din ce în ce mai morbidă. A fost toată viața protectorul compozitorului Richard Wagner. A căpătat o manie pentru proiectele arhitecturale extravagante; cel mai fantastic palat, castelul Neuschwanstein, era parcă rupt din basme, decorat cu scene din operele lui Wagner. S-a sinucis înecându-se, la trei zile după ce fusese oficial declarat nebun.

Ludwig IV

Vezi Ludovic IV

Ludwig, Carl F. W.

(29.12.1816, Witzenhausen, lângă Kassel, Hesse-Kassel - 23.04.1895, Leipzig, Germania)

Fizician german. A inventat aparate pentru măsurarea schimbărilor de presiune arterială a sângelui, măsurarea fluxului sangvin și separarea gazelor din sânge (stabilind rolul acestora în purificarea sângelui). A fost primul care a păstrat organe de animale vii în afara corpului. Lucrarea sa despre secreția urinară (1844) presupunea rolul de filtrare al rinichiului. Aproape 200 dintre studenții lui Ludwig au devenit importanți oameni de știință, el fiind considerat fondatorul școlii fiziochimice de fiziologie.

Lueger, Karl

(24.10.1844, Viena, Austria - 10.03.1910, Viena)

Om politic austriac. A fost ales în consiliul orășenesc vienez (1875) și în Parlamentul austriac (1885); cofondator al Partidului Creștin Social (1889). A folosit eficient curentele antisemite și naționaliste germane din Viena pentru a-și atinge obiectivele politice. A fost ales primar al Vienei (1895) și a transformat capitala într-un oraș modern, introducând sub controlul statului tramvaiele, electricitatea și gazele. A făcut parcuri, școli și spitale. A contribuit la introducerea votului universal în Austria (1907).

lufar

Pește comestibil, foarte agil (*Pomatomus saltatrix*), care poate fi întâlnit în apele calde și în regiunile tropicale din Oceanul Indian și din Atlantic. Trăiește în grupuri și este un prădător vorace al altor animale mai mici, mai ales al altor pești. Este suplu, are o coadă despicată și o gură mare, cu dinți ascuțiți. Este de culoare albastră sau verde și atinge o lungime de 1,2 m și o greutate de 11,5 kg.

lufă

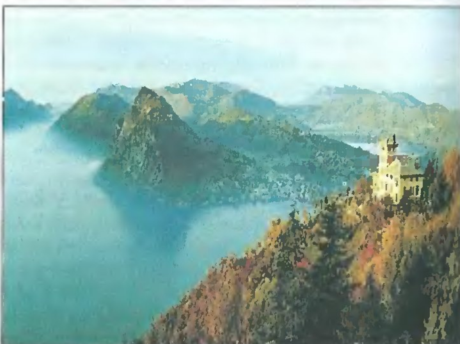
Denumire comună pentru cele șase specii de vițe agățătoare anuale, numite și bureți vegetali, care alcătuiesc genul *Luffa* familia *Cucurbitaceae*, originare din regiunile tropicale ale Europei și Asiei. Două specii cultivate în zonele temperate (*L. acutangula* și *L. aegyptiaca*) produc fructe în formă de castraveți (30 cm). Comestibile și de culoare verzuie la început, aceste fructe devin maronii și uscate pe măsură ce se trec. Dacă se îndepărtează coaja, pulpa și semințele, rămâne un complex de rețele vasculare, strâns împletite (tuburi transportoare de apă sau hrană), a căror textură seamănă cu un burete. Acest produs este folosit la îmbăiere, pentru spălatul vaselor și ca fibră industrială.

Lugano

Lac în Elveția și Italia, așezat între lacurile Maggiore și Como. Traversat de granița

R.G. EVERTS - RAPHO/PHOTO RESEARCHERS

Lacul Lugano lângă orașul Lugano, Elveția

celor două țări, acoperă o suprafață de 49 kmp și are o adâncime maximă de 288 m. Între Melide și Bissone adâncimea este atât de mică, încât calea ferată St. Gotthard este susținută de un baraj de piatră. Stațiunea turistică Lugano, aflată pe malul elvețian, are un aspect italian.

Lugard, F(rederik) (John) D(ealtry)
ulterior **Baron Lugard (de Abinger)**
(22.01.1858, Fort St. George, Madras, India – 11.04.1945, Abinger, Surrey, Anglia)

Administrator colonial britanic. A ocupat postul de înalt comisar (1900–1906), guvernator și guvernator general în Nigeria (1912–1919). A luptat ca ofițer britanic în campanii din Asia și Africa de Nord, înainte de a accepta posturi în cadrul British East Africa Co, Royal Niger Co și al altor întreprinderi private. A reușit înaintea francezilor să stabilească rute comerciale în jurul regiunilor Buganda, Nigerul de Mijloc și Bechuanaland. Ca administrator șef guvernamental în Nigeria, Lugard a unit districtele separate de N și de S, influențând semnificativ politica colonială britanică datorită exercitării controlului prin intermediul conducătorilor autohtoni și respectând sistemele legale și obiceiurile locale.

Lugdunensis *sau* Gallia ~

Provincie romană, una dintre cele trei subdiviziuni administrative ale Galliei. Se întindea la NV de capitala sa Lugdunum (actualul Lyon) și cuprindea regiunile dintre fluviile Sena și Loara, până în Bretania și pe coasta Atlanticului. A fost cucerită de Iulius Caesar în timpul războaielor galice și a devenit provincie romană în 27 î.Hr., sub Augustus.

Lugones, Leopoldo
(13.06.1874, Villa María del Río Seco, Argentina – 19.02.1938, Buenos Aires)

Poet, critic și ambasador cultural argentinian. Inițial, a lucrat ca jurnalist, dar s-a considerat mai ales poet. Primele sale versuri, adunate în colecții ca *Munții de aur* (Las montañas del oro, 1897), sugerează afinitatea cu modernismo. Ulterior a devenit conservator politic, iar poezia și proza sa au tratat teme naționale într-o manieră realistă. A condus Consiliul Național de Educație (1914–1938) și a scris povestiri despre Argentina, pe lângă studii și traduceri din literatura clasică grecească. A influențat profund scriitori tineri precum Jorge Luís Borges.

Lugosi, Bela
născut **Béla Ferenc Dezsö Blaskó**
(20.10.1882, Lugos, Ungaria – 16.08.1956, Los Angeles, California, SUA)

Actor american de film de origine maghiară. A jucat în cadrul Teatrului Național din Budapesta (1913–1919) și, înainte de a pleca în SUA (1921), a apărut în filme germane. A regizat și a jucat rolul principal în piesa *Dracula* (New York, 1927); a repetat rolul cu succes în filmul *Dracula* (1931), rolul potrivindu-i-se perfect datorită stilului aristocratic și accentului său. Alte filme de groază sunt *Pisica neagră* (The Black Cat, 1934), *Semnul vampirului* (Mark of the Vampire, 1935), *Fiul lui Frankenstein* (Son of Frankenstein, 1939) și *Omul-maimuță* (The Ape Man, 1943). A murit în timp ce lucra la filmul cu buget mic *Nivelul 9 din spațiul cosmic* (Plan 9 from Outer Space, 1956).

Bela Lugosi în rolul contelui Dracula
CULVER PICTURES

Lugus *sau* Lug

Zeu important din religia celtică. În tradiția irlandeză, Lug cu Brațul cel Lung (Lug Lámfota) era singurul supraviețuitor al unor tripleți. În Țara Galilor, ca Lleu cel Îndemânatic (Lleu Llaw Gyffes), se spunea că ar fi fost fiul zeiței fecioare Aranrhod. Mama lui a încercat să-l ucidă, însă unchiul său, Gwydion, l-a crescut în siguranță. Când mama sa i-a interzis să-și ia o soție, Gwydion a creat pentru el o femeie din flori. Numele său se regăsește în denumirile unor localități europene și britanice precum Lyon, Leiden și Carlisle.

luhya *sau* luyia

Grup de populații strâns înrudite, vorbitoare de bantu, din V statului Kenya. Au apărut ca un grup compact doar după 1945, când o identitate supratribală s-a dovedit a prezenta avantaje din punct de vedere politic. În prezent numărând 3,5 milioane de membri, luhya reprezintă al doilea grup etnic ca mărime din Kenya. Cultivă în scopuri comerciale porumb, bumbac și trestie-de-zahăr; esențiale sunt culturile de mei, sorg și legume, pe lângă creșterea animalelor. Mulți s-au mutat în zonele urbane, în căutare de muncă.

Luini, Bernardino

(cca 1480/85, /?/ - 1532, Milano)

Pictor italian activ în Milano. Viața îi este puțin cunoscută. Printre primele picturi care au supraviețuit se numără un poliptic dintr-o biserică în apropiere de Como (cca 1510) și o frescă *Madona cu Pruncul* (1512) de la mănăstirea cisterciană Chiravelle, de lângă Milano. A fost un important urmaș al lui Leonardo da Vinci în Lombardia; multe dintre frescele și piesele sale de altar se găsesc în biserici lombarde. A pictat, de asemenea, subiecte mitologice, printre care se remarcă *Europa* și *Cephalus și Procris* (cca 1520), inițial pentru un palat din Milano.

Lukács, György

(13.04.1885, Budapesta, Ungaria - 04.06.1971, Budapesta)

Filozof și critic maghiar. Născut într-o familie de evrei bogați, a intrat în Partidul Comunist Ungar în 1918. În lucrarea *Istorie și conștiință de clasă* (1923) a dezvoltat o filozofie istorică marxistă și a pus bazele criticii sale literare, prin legarea dezvoltării formei artistice de istoria luptei de clasă. Personalitate importantă în cadrul revoltei maghiare din 1956, a fost deportat, însă în 1957 i s-a permis reîntoarcerea. Operele sale se regăsesc în colecția de eseuri *Suflet și formă* (1911) și *Romanul istoric* (1955). Primele lucrări, mai ales *Teoria romanului* (1920) și *Istorie și conștiință de clasă* (1923), sunt considerate superioare lucrărilor critice ulterioare, influențate de stalinism și de teoria sovietică a realismului socialist.

Lully, Jean-Baptiste
născut Giovanni Battista Lulli

(28.11.1632, Florența - 22.03.1687, Paris, Franța)

Compozitor francez de origine italiană. După moartea mamei sale, a rămas la curte, intrând apoi, la vârsta de 13 ani, valet la o familie nobilă franceză. Acolo a studiat chitara, orga, vioara și dansul, fiind remarcat de compozitorul Michel Lambert (1610–1696), care l-a introdus în societate și ulterior i-a devenit socru. Lully a devenit dansator și muzician al regelui, iar la vârsta de 30 de ani a fost numit responsabil cu toată muzica regală. În anii 1670 a compus muzica de acompaniament pentru piesele lui Molière, precum și pentru marile lucrări ale tragedienilor francezi. Zece ani mai târziu a obținut brevetul exclusiv pentru muzică de operă și a produs cunoscuta serie de tragedii lirice, majoritatea cu librete scrise de Philippe Quinault (1635–1688), printre care *Alcesta* (Alceste, 1674), *Atys* (1676) și *Armida* (Armide, 1686). Orchestra pe care a creat-o a fost precursoarea celei moderne. A murit în urma unei lovituri la degetul mare de la picior, după ce a scăpat din mână bastonul de dirijor, care era foarte greu. Stilul său de compoziție a fost preluat în întreaga Europă.

lume posibilă

Variantă ipotetică alternativă la cursul prezent al universului. De cele mai multe ori, este plasată în opoziție cu evoluția reală a lumii. În lucrarea sa *Teodiceea* (1710), G.W. Leibniz a folosit conceptul unei lumi posibile în încercarea de a rezolva problema teologică a existenței răului, susținând că un Dumnezeu absolut perfect ar crea cea mai bună dintre toate lumile posibile, idee ulterior satirizată de Voltaire în *Candid* (1759). De atunci, filozofii au construit diverse variante ale conceptului de lume posibilă.

lumea a treia

Termen din limbajul politic folosit inițial (1963) pentru a desemna acele state care nu făceau parte nici din prima lume, capitalistă (statele dezvoltate economic, conduse de SUA), nici din lumea a doua (statele comuniste, conduse de Uniunea Sovietică). Lumea a treia consta mai ales din state în curs de dezvoltare, foste colonii din Africa, Asia și America Latină. Odată cu sfârșitul Războiului Rece și cu creșterea competitivității economice, acest termen și-a pierdut claritatea semnificației.

Lumet, Sidney

(n. 25.06.1924, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Regizor american de film și televiziune. Copil fiind, a lucrat ca actor la teatrul Yiddish și pe Broadway. După serviciul militar din Al Doilea Război Mondial, a regizat piese și a predat actoria. A regizat peste 200 de piese de teatru pentru postul de televiziune CBS (1951–1957), inclusiv producțiile *Playhouse 90* și *Studio One*, înainte de a-și face debutul ca regizor de film cu succesul *Doisprezece oameni furioși* (Twelve Angry Men, 1957). S-a dovedit a fi un maestru al dramei psihologice, realizând filme ca *Orfeu în infern* (The Fugitive Kind, 1960), *Decizie limită* (Fail Safe, 1964), *Serpico* (1973), *După-amiază de câine* (Dog Day Afternoon, 1975), *Rețeaua* (The Network, 1976), *Verdictul* (The Verdict, 1982), *Noaptea se lasă peste Manhattan* (Night Falls on Manhattan, 1997) și *Înainte ca Diavolul să afle că ai murit* (Before the Devil Knows You're Dead, 2007).

Lumière, Auguste *și* Louis

(19.10.1862, Besançon, Franța - 10.10.1954, Lyon; 05.10.1864, Besançon, Franța - 06.06.1948, Bandol)

Inventatori francezi. În 1882, Louis a creat o metodă de realizare a plăcilor fotografice, iar în 1894 fabrica celor doi frați producea deja 15 milioane de plăci pe an. Au lucrat la îmbunătățirea kinetoscopului lui Thomas Alva Edison și au brevetat în 1895 combinația lor de aparat de filmat și proiector (cinematograful). Pelicula lor, *Muncitori părăsind uzinele Lumière,* prezentat contra cost unui public parizian (1895), este considerat primul film. În 1896, cei doi frați, conduși de Louis, au realizat peste 40 de filme înregistrând viața cotidiană franceză. Au creat primele jurnale de știri, trimițând echipe în toată lumea pentru a filma materiale noi. Pe lângă filmele regizate, Louis a fost producătorul a peste 2 000 de pelicule. Frații Lumière au realizat, de asemenea, inovații fundamentale în industria fotografiei color.

Auguste Lumière

H. ROGER-VIOLLET

lumina Pământului

Lumina solară reflectată de pe Pământ, în special cea reflectată pe suprafața întunecată a Lunii. Timp de câteva zile înainte și după fiecare lună nouă, această umbră a Pământului, dublu reflectată, este suficient de puternică pentru a face vizibilă Luna în întregime, producând (în cazul lunii noi) efectul de „lună nouă ținând în brațe luna veche".

Lumina Pământului reflectată pe Lună

OBSERVATORUL YERKES, WISCONSIN

luminator

Perete din sticlă al unei camere, situat pe un versant de acoperiș pentru a lumina spațiul interior. La clădirile mari, unde pereții interiori se află departe de pereții exteriori, luminatorul servește pentru luminarea încăperilor fără ferestre, care altfel ar fi întunecoase. Acest sistem a fost folosit în arhitectura bizantină și creștină timpurie și s-a dezvoltat foarte mult la catedralele în stilurile roman și gotic. Deoarece nava era mult mai înaltă decât acoperișurile navelor laterale, pereții acesteia puteau avea astfel de ferestre aproape de tavan.

lumină

Radiație electromagnetică, dar mai ales acea parte a spectrului vizibilă ochiului uman. Este cuprinsă între culoarea roșie și culoarea violet din spectru, cu lungimi de undă de la 700 la 400 nanometri și frecvențe între $4{,}3 \times 10^{14}$ și $7{,}5 \times 10^{14}$ Hz. Este o formă de energie care străbate spațiul vid cu o viteză de cca 300 000 km/s. La mijlocul sec. XIX, James Clerk Maxwell descria lumina în termeni de unde electromagnetice, însă fizicienii sec. XX au demonstrat că ea are și proprietăți de particulă (*vezi* foton). Lumina stă la baza simțului vizual și al percepției culorilor. *Vezi și* optică; dualitatea undă-particulă.

lumină zodiacală

Bandă de lumină palidă care apare pe cer noaptea. Se crede că este lumina Soarelui reflectată de praf și meteoriți (*vezi* meteoriți), în mare parte în planul zodiacului sau al eclipticii. Poate fi observată la V după amurg și la E în zori; este mult mai clar vizibilă la tropice, unde ecliptica este aproximativ perpendiculară pe orizont. La mijlocul emisferei nordice, se observă cel mai bine în serile de februarie și martie și în diminețile de septembrie și octombrie (și invers, la mijlocul emisferei sudice). Lumina poate fi urmărită vizual până la un punct aflat cam la 90° față de Soare. Continuă până în regiunea din partea opusă Soarelui, unde este vizibilă o ușoară intensificare numită *gegenschein* sau lumină antisolară.

luminescență

Proprietate a unui material în care se induce energie de a emite lumină într-un proces necauzat doar de creșterea temperaturii. Excitarea este atinsă de obicei prin folosirea radiațiilor ultraviolet, a razelor X, a electronilor, a particulelor alfa, a câmpurilor electrice sau a energiei chimice. Culoarea sau lungimea de undă a luminii emise este determinată de material, iar intensitatea depinde atât de material, cât și de puterea de alimentare. Exemple de luminescență sunt emisiile de lumină din neoane, cadranele de ceas luminescente, ecranele televizoarelor și ale computerelor, lămpile luminoase fluorescente și licuricii. *Vezi și* bioluminescență; fluorescență.

luminile rampei

Șir de dispozitive care luminează partea din față a scenei unui teatru. Lămpile cu ulei și lumânările din sec. XVII au fost înlocuite de lămpi cu gaz și de becuri electrice. Pe măsură ce au apărut noi tehnici de iluminare de sus în jos, luminile rampei au devenit mai puțin necesare, exceptând cazurile când se folosesc pentru a crea anumite umbre pe fețele actorilor.

luminism

Stil în pictură care accentuează o anumită claritate a luminii. Maniera este caracteristică lucrărilor unui grup de pictori americani din a doua jumătate a sec. XIX, influențați de Școala de la Hudson River. Peisaje naturale sau marine tipice, cu cerul ocupând aproape jumătate din pictură, lucrările luministe se deosebesc prin culori reci, clare și obiecte meticulos detaliate și modelate de lumină. Cei mai importanți pictori luminiști au fost John Frederick Kensett, Martin Johnson Heade și Fitz Hugh Lane.

Lumumba, Patrice (Hemery)

(02.07.1925, Onalua, Congo Belgian – /?/.01.1961, Provincia Katanga, Republica Congo)

Lider naționalist african, întâiul prim-ministru al Republicii Democrate Congo (iunie–septembrie 1960). Lumumba a lucrat ca organizator sindical înainte de a fonda Mișcarea Națională Congoleză, primul partid politic congolez cu reprezentare națională (1958). În același an, politicianul s-a remarcat prin naționalismul militant la una dintre marile conferințe panafricane din Accra. În timpul negocierilor din Belgia (1960), a fost numit să organizeze primul guvern independent congolez. Rivalul său, Moise Chombe, a anunțat imediat secesiunea provinciei Katanga. La sosirea unor trupe belgiene trimise să susțină secesiunea, Lumumba a cerut inițial ajutorul ONU, apoi al Uniunii Sovietice. A fost înlăturat de președintele Joseph Kasavubu și apoi asasinat de agenți ai lui Chombe. Moartea sa a provocat un scandal în întreaga Africă, unde era privit ca un lider al panafricanismului.

Luna

Singurul satelit natural al Pământului și cel mai apropiat corp ceresc de acesta. Cunoscut încă din preistorie, este cel mai luminos corp de pe cer după Soare. Frumusețea dezolantă a Lunii a trezit multă fascinație și curiozitate de-a lungul istoriei și a dat naștere unor bogate tradiții culturale și simbolice. În civilizațiile trecute, Luna era considerată o zeitate, puterea acesteia manifestându-se în controlul ritmic al mareelor și al ciclului fertilității feminine. Folclorul antic și legendele povestesc despre capacitatea Lunii de a da puteri magice, de a transforma oamenii în animale și de a determina o alternare violentă a comportamentului uman între echilibru mintal și nebunie. Poeții și compozitorii au invocat atât farmecele romantice ale Lunii cât și latura mai întunecată a acesteia, iar scriitorii și-au condus cititorii în călătorii lunare meditative cu mult înaintea astronauților din misiunile Apollo, care, aflați pe orbita Lunii, au trimis fotografii ale unei realități pe care ochii umanității o vedeau pentru prima dată.

Timp de multe secole, observațiile și cercetările științifice au fost centrate pe natura și originea Lunii. Studiile de început asupra mișcării și poziției Lunii au făcut posibilă prezicerea mareelor și au ajutat la alcătuirea calendarelor. Luna a fost prima lume nouă pe care a pășit umanitatea; informațiile aduse din aceste expediții, alături de cele colectate de navete automatizate și de observațiile realizate prin teledetecție au condus la adunarea unor cunoștințe despre Lună care le depășesc pe cele despre oricare alt corp cosmic în afară de Pământ. Deși rămân multe întrebări fără răspuns despre compoziția, structura și geneza acesteia, este limpede că Luna deține cheia către înțelegerea originii Pământului și a sistemului nostru solar. De asemenea, dată fiind proximitatea Lunii față de Pământ, potențialului ei ca sursă de materiale și de energie și datorită calităților sale de laborator al științelor planetare și de loc în care putem învăța să trăim și să lucrăm în spațiu pentru perioade lungi de timp, aceasta rămâne principalul loc în care s-ar putea stabili primele așezări umane dincolo de orbita Pământului.

Caracteristici

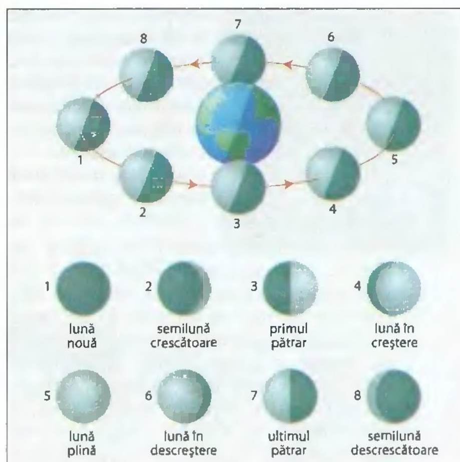
Luna este un corp sferic alcătuit din rocă, având probabil un miez metalic, și care se rotește în jurul Pământului pe o orbită ușor neobișnuită, la o distanță medie de 384 000 km. Raza ecuatorială a acesteia este de 1 738 km și, având o formă ușor aplatizată, este ușor convexă pe latura dinspre Pământ. Distribuția masei nu este uniformă – centrul masei este deplasat cca 2 km în direcția Pământului, în raport cu centrul sferei lunare – și are concentrări de masă la suprafață, numite masconi, care determină o creștere a gravitației în anumite zone. Luna nu are un

câmp magnetic la nivel global, însă unele formațiuni stâncoase de la suprafață rețin urme de magnetism, ceea ce indică faptul că în trecut au existat una sau mai multe perioade de magnetism. În prezent, Luna are o foarte redusă activitate seismică și degajă foarte puțină căldură din interior, ceea ce arată că mare parte din activitatea internă a încetat.

Savanții cred că, acum peste patru miliarde de ani, Luna a trecut printr-un episod de încălzire violentă – probabil în urma procesului de formare – care a dus la diferențierea sau separarea chimică a acesteia într-o scoarță densă și într-o manta și mai densă, aflată sub scoarță. A urmat, după sute de milioane de ani, un al doilea episod de încălzire – de data aceasta din cauza radioactivității interne – din care au rezultat efuziuni de lavă. Densitatea medie a Lunii este de 3,34 g/m^3, aproape de cea a mantalei Pământului. Din cauza dimensiunii și masei reduse ale Lunii, gravitația acesteia de la suprafață este de cca 1/6 din cea a planetei și reține atât de puțină atmosferă, încât moleculele oricărui gaz prezent la suprafață se mișcă fără a intra în contact. În absența unui scut atmosferic care să protejeze suprafața Lunii împotriva impacturilor, numeroase corpuri, de toate dimensiunile, de la asteroizi și până la particule minuscule, au lovit Luna și au dat naștere craterelor de pe aceasta. Astfel s-a format un strat de reziduuri, numit regolit, alcătuit din fragmente de rocă de diferite dimensiuni și dintr-un praf foarte fin. În trecut, cele mai mari impacturi au dat naștere unor imense depresiuni, unele dintre acestea fiind apoi acoperite de șuvoaie enorme de lavă. Aceste arii întinse și întunecate, numite „mări" lunare (de la latinescul *maria*), sunt vizibile cu ochiul liber de pe Pământ. Aceste mări întunecate și munții lunari, ale căror tipare neschimbate sunt recunoscute de mulți oameni ca fiind „omul din lună", reprezintă cele două tipuri principale de relief lunar. Masconii sunt regiuni în care s-au adunat acumulări dense de lavă ieșită de sub manta, inundând depresiunile. Munții lunari, aflați în cea mai mare parte de-a lungul marginilor unor platouri formate în vechime, au înălțimi mari, dar nu sunt abrupți și nu au nici vârfuri ascuțite, deoarece toate tipurile de relief lunar au trecut printr-un proces de eroziune în urma impacturilor neîncetate.

Caracteristici ale sistemului Pământ–Lună

Luna se află foarte aproape de Pământ și are de dimensiuni relativ mari în

Fazele Lunii

comparație cu planeta – raportul maselor dintre cele două este mult mai mare decât cel al altor sateliți naturali în raport cu planetele în jurul cărora se rotesc. Luna și Pământul exercită prin urmare o puternică atracție gravitațională reciprocă, alcătuind un sistem cu proprietăți și un regim aparte.

Deși se spune că Luna orbitează Pământul, este mai corect a se spune că cele două corpuri se învârt unul în jurul celuilalt, având un centru comun al masei. Acesta se numește baricentru și se află în interiorul Pământului, la o distanță de cca 4 700 km față de centru. De asemenea, este mai corect a se spune că baricentrul, și nu centrul Pământului urmează o traiectorie eliptică în jurul Soarelui, cum spune legea lui Kepler despre mișcarea planetară. Geometria orbitală a Lunii, a Pământului și a Soarelui generează fazele Lunii și eclipsele solare și de Lună.

Distanța dintre Lună și Pământ variază considerabil datorită gravitației combinate a Pământului, Soarelui și Lunii. De exemplu, în ultimele trei decenii ale sec. XX, apogeul Lunii – cea mai mare distanță pe care o parcurge față de Pământ într-o mișcare de revoluție – a variat între cca 404 000 și 406 700 km, în timp ce perigeul acesteia – când se găsește cel mai aproape de Pământ – a variat între cca 356 500 și 370 400 km. Interacțiunile mareice, deformări ciclice produse în fiecare corp în parte de atracția gravitațională a celorlalte corpuri, au dereglat mișcarea Lunii, astfel încât, în prezent, viteza de rotație a acesteia

este aceeași cu viteza mișcării de revoluție în jurul Pământului și de aceea are mereu aceeași față îndreptată spre planeta noastră. După cum a descoperit astronomul italian de origine franceză Gian Domenico Cassini în 1692, axa de rotație a Lunii se menține la același unghi cu planul ecliptic; cu alte cuvinte, orientarea acesteia se schimbă încet de-a lungul timpului, generând o traiectorie circulară.

Conform celei de-a doua legi a lui Kepler, excentricitatea orbitei lunare are ca rezultat mișcarea mai rapidă a feței care este mai aproape de Pământ, și mai lentă a celeilalte. Împreună cu viteza constantă de rotație a Lunii, aceste diferențe de ritm dau naștere unei oscilații aparente, numită librație, care, cu timpul, permite observarea de pe Pământ a peste jumătate din suprafața lunară. Pe lângă această mișcare de balansare aparentă, Luna chiar oscilează înainte și înapoi atât pe longitudine cât și pe latitudine, iar punctul de observație se mută odată cu mișcarea de rotație a Pământului. În urma tuturor acestor tipuri de mișcări, peste 59 la sută din suprafața Lunii poate fi văzută la un moment dat de pe Pământ.

Excentricitatea orbitală afectează de asemenea eclipsele solare, în timpul cărora Luna trece între Soare și Pământ, aruncând o umbră aflată în mișcare pe suprafața luminată a Pământului. Dacă o eclipsă de Soare are loc când Luna este aproape de perigeu, toți cei care se află de-a lungul umbrei lunare interioare vor putea vedea o eclipsă totală. Dacă Luna este aproape de apogeu, nu acoperă în totalitate Soarele; eclipsa care rezultă este inelară, adică în jurul siluetei Lunii se va vedea o margine subțire a discului solar.

Luna și Pământul se învârt în prezent în jurul baricentrului în 27,322 zile, aceasta fiind luna siderală, sau perioada siderală de revoluție a Lunii. Deoarece întreg sistemul solar se mișcă în jurul Soarelui o dată pe an, unghiul de iluminare se modifică cu cca un grad pe zi, astfel că durata de la o lună plină la cealaltă este de 29,531 zile, iar aceasta este luna sinodică sau perioada de revoluție sinodică a Lunii. Rezultatul este că linia imaginară dintre zi și noapte se rotește o dată în jurul Lunii în această perioadă sinodică, expunând majoritatea zonelor unor perioade alternante de lumină și întuneric la fiecare 15 zile pământești. Perioadele siderale și sinodice se schimbă încet cu timpul, datorită interacțiunilor mareice. Deși fricțiunea produsă de maree încetinește rotația Pământului, conservarea impulsului determină constanța momentul cinetic al sistemului Pământ–Lună. În consecință, Luna se îndepărtează încet de Pământ, ceea ce determină atât mărirea zilelor cât și a lunilor. Proiectând această relație în trecut, ambele perioade trebuie să fi fost mult mai scurte cu sute de milioane de ani în urmă – ipoteză confirmată de măsurătorile făcute asupra inelelor de creștere la coralii fosili, măsurând creșterea zilnică și cea datorată mareei.

Deoarece axa de rotație a Lunii este aproape perpendiculară pe planul ecliptic (plan al orbitei care rezultă din mișcarea Pământului în jurul Soarelui) – înclinată doar cu 1,5° pe verticală – Luna nu are anotimpuri. Lumina Soarelui este aproape mereu orizontală la polii lunari, în consecință, la baza craterelor adânci, mediile sunt în permanență reci și întunecate.

Mișcările lunare

Studiul mișcărilor Lunii a fost esențial în acumularea de cunoștințe despre Lună în sine și despre fundamentele mecanicii și fizicii celeste. Când stelele par să se miște spre vest, datorită rotației zilnice și a mișcării anuale a Pământului în jurul Soarelui, Luna se mișcă spre est, ridicându-se pe cer mai târziu în aceeași zi și trecând prin fazele sale: lună nouă, primul pătrar, lună plină, ultimul pătrar, și iarăși lună nouă la începutul fiecărei luni. Calendarele de lungă durată, cum ar fi cel chinezesc, caldeean sau cel mayaș, au încercat să împace toate aceste mișcări repetitive, dar nemăsurabile. Încă din vremurile astrologilor babilonieni și ale astronomilor greci, cercetătorii au căutat abateri mici de la mișcările pe care le preziceau. Fizicianul englez Isaac Newton a folosit observațiile lunare pentru a formula teoria gravitației la sfârșitul sec. XVII și a reușit să demonstreze o parte dintre efectele gravitației solare asupra perturbărilor din mișcarea Lunii. În sec. XVIII–XIX, studiul matematic al mișcărilor lunare – atât cele orbitale cât și rotațiile – avansase, alimentat pe de o parte de nevoia unor grafice exacte cu pozițiile prevestite ale corpurilor cerești (efemeride) care să fie folosite în navigație. În vreme ce teoria acumula tot mai multe observații actualizate, au continuat să apară mici discrepanțe enigmatice. A devenit din ce în ce mai evident că unele rezultă din iregularitățile din viteza de rotație a Pământului, altele din efecte mareice minore de pe Pământ și de pe Lună.

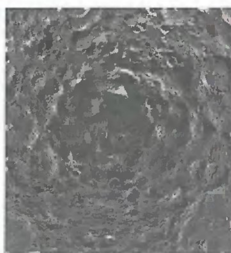
Explorarea spațiului a generat o nevoie de acuratețe mult mai mare, dar, în același

timp, existența calculatoarelor de mare viteză și a unor instrumente noi de observație au făcut-o posibilă. Prelucrările analitice – modelarea matematică a mișcărilor Lunii, folosind o serie de termeni care reprezintă influența gravitațională a Pământului, a Soarelui și a planetelor – au deschis calea către metode bazate pe integrare numerică directă a unor ecuații ale mișcărilor lunare. Ambele metode au necesitat multe date rezultate din observații, dar folosirea celei din urmă a dus la creșterea considerabilă a acurateței predicțiilor. În același timp, observațiile optice și pe bază de unde radio s-au îmbunătățit enorm – retroreflectoarele montate de astronauții misiunilor Apollo au permis măsurarea distanței dintre Lună și Pământ folosind lasere, iar noile tehnici astronomice pe bază de unde radio, inclusiv interferometrie cu lungime de bandă dublă, au permis monitorizarea unor surse radio celeste, chiar dacă Luna le ocultează. Acest tip de monitorizare, precisă până la o proximitate de câțiva centimetri, a permis savanților să măsoare schimbările de viteză ale rotației lunare provocate de schimbul de impulsuri între mareele terestre, au ajutat la înțelegerea teoriilor relativității și ajută la îmbunătățirea cunoștințelor geofizice despre Lună și despre Pământ.

Atmosfera

Deși Luna este înconjurată de un vid mai mare decât cel care se poate reproduce în laboratoarele de pe Pământ, atmosfera acesteia este considerabilă și prezintă un mare interes științific. Pe durata celor două săptămâni cât există lumină, atomii și moleculele sunt emiși de suprafața lunară în urma unei diversități de procese, ionizați de vântul solar, și apoi purtați de efecte electromagnetice sub forma unei plasme care nu interacționează cu nimic. Poziția Lunii pe orbită determină regimul atmosferei. Într-o parte a fiecărei luni, când Luna este îndreptată către partea însorită a Pământului, gazele din atmosferă interacționează cu vântul solar netulburat; în alte zone ale orbitei, acestea intră și ies din capătul alungit al magnetosferei terestre, o enormă porțiune din spațiu unde câmpul magnetic al planetei determină comportamentul particulelor încărcate cu energie electromagnetică. În plus, temperaturile scăzute de pe fața întunecată a Lunii și din craterele polare aflate în umbră oferă condiții favorabile unor gaze condensabile.

Instrumentele plasate pe suprafața Lunii de către astronauți au măsurat numeroase proprietăți ale atmosferei lunare, însă analiza datelor a fost dificilă, deoarece grosimea extrem de mică a atmosferei a dus la contaminare din pricina gazelor rezultate de la navetele *Apollo*. Principalele gaze prezente în mod natural sunt neonul, hidrogenul, heliul și argonul. Argonul este în cea mai mare parte radiogen, adică este emis din pietrele lunare în urma descompunerii potasiului radioactiv. Temperaturile din timpul nopților lunare sunt destul de scăzute, astfel încât argonul se condensează, dar nu și neonul, hidrogenul sau heliul, care sunt produse de vântul solar și care rămân în atmosferă sub forme de gaze, dacă nu sunt absorbite de particulele de sol.

Regiunea polară sudică a Lunii într-un mozaic de imagini luate de nava spațială americană *Clementine*

NASA/GODDARD SPACE FLIGHT CENTER

Alături de gazele de la suprafață și de norul vast de sodiu și potasiu detectate în jurul Lunii, o cantitate mică de praf circulă la câțiva metri de suprafața lunară. Acesta pare susținut de energie electrostatică.

Suprafața lunară

Cu binoclul sau cu un telescop, un privitor poate vedea detalii ale părții mai apropiate a Lunii, alături de încrengătura de mări și de munți lunari. În timp ce Luna trece prin fazele sale, limita zi-noapte se mișcă încet peste discul lunar, iar umbrele alungite scot la iveală relieful alcătuit din munți și cratere. Pe lună plină, relieful dispare, fiind înlocuit de contrastul dintre suprafețele mai deschise la culoare și cele mai întunecate. Deși luna plină este luminată pe timpul nopții, aceasta este de fapt un obiect întunecat, care reflectă doar un procentaj mic (coeficient de refracție 0,07) din lumina solară. Începând cu schițele savantului italian Galileo de la începutul sec. XVII și apoi continuând cu sec. XIX, astronomii au cartografiat și denumit caracteristicile vizibile până la o rezoluție de câțiva kilometri, cel mai bun rezultat care se poate obține din observarea Lunii printr-un telescop prin atmosfera turbulentă a Pământului. Aceste realizări culminează cu un mare atlas lunar desenat de mână, alcătuit de observatori din Berlin și Atena. A urmat apoi o lungă pauză în care astronomii au devenit interesați de ce se afla în spatele Lunii, până la jumătatea sec. XX, când a devenit evident faptul că putea exista posibilitatea unei călătorii pe Lună. În anii 1950 a fost alcătuit un alt mare atlas, de data

aceasta unul fotografic, publicat în 1960, cu sprijinul Forțelor Aeriene ale SUA.

Întrebarea dacă trăsăturile topografice ale Lunii fuseseră provocate de vulcanism a stârnit o lungă controversă în rândul astronomilor. Abia în sec. XX a devenit evidentă importanța impacturilor în formarea suprafeței lunare. Fiecare zonă muntoasă este acoperită de foarte multe cratere – ceea ce dovedește că a fost lovită în repetate rânduri de corpuri de dimensiuni mari. (Supraviețuirea unor structuri rezultate din impacturi similare este destul de rară pe Pământ, datorită activității geologice și a eroziunii.) Mările lunare, însă, numără mult mai puține cratere și trebuie să fie, prin urmare, mult mai recente. În interiorul Lunii a existat activitate vulcanică, dar rezultatele sunt în cea mai mare parte diferite de cele de pe Pământ. Potopul de lavă care a ieșit le suprafață formând aceste mări a fost extrem de fluid. Dovezi ale unor munți formați din lavă vulcanică, la fel ca pe Pământ, sunt puține și limitate la câteva zone acoperite cu domuri joase.

Vreme de milenii oamenii s-au întrebat cum arată fața nevăzută a Lunii. Misterul a început să fie dezlegat odată cu zborul sondei spațiale sovietice *Luna 3* în 1959, care a trimis primele fotografii ale feței întunecate. În contrast cu fața vizibilă, suprafața redată în imaginile făcute de *Luna 3* era alcătuită în cea mai mare parte din zone muntoase, și doar câteva zone cu mări întunecate. Misiunile de mai târziu au arătat că zonele muntoase de pe fața întunecată sunt acoperite de depresiuni uriașe, dar care nu sunt umplute cu lavă.

Efectele impacturilor și ale vulcanismului

Consecințele dominante ale impacturilor se pot observa în oricare dintre imaginile de pe lună. Cele mai mari formațiuni sunt depresiunile bătrâne, cu diametre de sute de kilometri. Un exemplu de o mare frumusețe este Depresiunea Orientale, sau Marea Orientale, ai cărei pereți muntoși abia pot fi văzuți de pe Pământ, aproape de creasta Lunii (marginea aparentă a discului lunar), când librația lunară este prielnică. Digurile acesteia, fiind alcătuite din mai multe inele, sunt caracteristice celor mai mari depresiuni; acestea ies în evidență datorită șuvoaielor de lavă din zonele mai joase dintre inele. Marea Orientale pare să fie cea mai recentă depresiune de impact de mari dimensiuni de pe Lună.

Numele de Orientale vine din convențiile de cartografiere a Lunii. În timpul epocii de aur a observațiilor telescopice dintre sec. XVII–XIX, descrierile Lunii redau de obicei sudul deasupra, deoarece telescoapele inversau imaginea. Estul și vestul se refereau la direcțiile omonime de pe cer – cu alte cuvinte, Luna se mută spre est, și astfel orientarea crestei era spre est, iar porțiunea depresiunii care putea fi văzută de pe Pământ a fost numită în consecință Marea Orientale. Din motive cartografice, s-a considerat că punctul zero al Lunii se afla aproape de centrul feței vizibile, la intersecția dintre ecuator și un meridian marcat de librațiile medii. S-a ajuns la consensul că unul dintre craterele de mici dimensiuni, Mösting A, era punctul de referință. Luna fiind considerată o lume distinctă, și nu doar un disc care se mișcă pe cer, estul și vestul sunt schimbate între ele. Astfel, Orientale, în ciuda numelui, este localizată pe o longitudine lunară vestică.

Formațiuni mai mici rezultate din impacturi, care variază de la zeci de kilometri la dimensiuni microscopice, sunt descrise prin termenul crater. Vârstele relative ale craterelor lunare sunt indicate de forma acestora și de caracteristicile structurale. Craterele recente au margini colțuroase și sunt înconjurate de movile de pietriș, numite ejecta, și de raze lungi și de culoare deschisă rezultate din urma materialului expulzat care a lovit terenul lunar. Craterele mai vechi au margini rotunjite și plate, din cauza impacturilor repetate.

Forma și structura unui crater oferă de asemenea informații despre cum se desfășoară un impact. Când un corp lovește un al corp de dimensiuni mult mai mari la viteze de mulți kilometri pe secundă, energia cinetică disponibilă este destulă cât să topească complet, și chiar să elimine parțial, corpul care lovește împreună cu o cantitate mică din materialul țintă. La momentul impactului, se formează o fâșie în urma procesului de topire, și o cantitate de pietriș, care va alcătui pătura de ejecta în jurul zonei de contact. În acest timp, se propagă un șoc în subteran care distruge structurile minerale și lasă o semnătură caracteristică în rocă. Cavitatea inițială este instabilă și, în funcție de dimensiune, suferă transformări de diferite feluri. Unul dintre rezultatele tipice este uriașul crater Aristarchus, cu terase înclinate aflate pe pereții acestuia și cu un vârf central. Aristarchus are un diametru de cca 40 km și o adâncime de cca 4 km.

În regiunea din jurul lui Aristarchus se pot vedea o serie de caracteristici lunare neobișnuite, originea unora fiind încă

neclară. Impactul din Aristarchus a avut loc pe un teren ridicat, cu aspect vechi, înconjurat de lavă, aflat în partea de nord a unei mări numită Oceanus Procellarum. Aceste scurgeri de lavă au inundat un crater mai vechi numit Prinz, ale cărui margini sunt astăzi doar parțial vizibile. La un moment dat, pe margine a avut loc un eveniment aparent vulcanic care a produs un crater; ulterior, a apărut un canal șerpuitor de-a lungul acestei mări, numit șanț tectonic. Se găsesc în apropiere și alte șanțuri tectonice, inclusiv unul dintre cele mai mari de pe Lună, descoperit de astronomul german Johann Schröter în 1787. Numită în onoarea acestuia, Valea lui Schröter este un canal adânc, șerpuitor pe sute de kilometri în lungime, având un canal mai mic în interior care cotește la fel ca râurile încet-curgătoare de pe Pământ. Capătul acestui „râu" devine din ce în ce mai subțire și dispare în zonele acoperite de mări. Rămâne de aflat cum au dispărut sute de kilometri de material fluid și de materiale excavate din mări.

Rezultatele măsurătorilor seismice și ale căldurii degajate sugerează că orice activitate vulcanică de pe Lună este foarte redusă în comparație cu Pământul. De-a lungul anilor, surse sigure au relatat evenimente trecătoare de o posibilă natură vulcanică și există unele dovezi spectroscopice care să le demonstreze. La sfârșitul anilor 1980 a fost observat un nor de sodiu și de potasiu în jurul Lunii, care însă nu a fost neapărat rezultatul unor emisii vulcanice. Există posibilitatea ca interacțiunile dintre solul lunar și vântul solar să fi produs acest nor. În orice caz, întrebarea dacă Luna are activitate vulcanică rămâne fără răspuns.

De la începutul sec. XIX, observatorii care foloseau telescoape au aplicat termenul de șanț mai multor tipuri de relief lunar în formă de canal. În afară de șanțuri tectonice, există și șanțuri drepte și ramificate, care par să fie fisuri rezultate din pricina tensiunii, și unele dintre acestea – cum ar fi Rima Hyginus și șanțurile de pe marginea fundului vechiului crater Alphonsus – au cratere de erupție fără margini. Deși Luna are forme de relief rezultate atât din tensiune cât și din compresie (creste joase și încrețite, de obicei aflate în apropierea marginilor mării, pot rezulta din compresie), nu oferă nici o dovadă cum că ar fi trecut prin mișcările laterale ale plăcilor tectonice marcate de falii în scoarța terestră.

Printre cele mai enigmatice caracteristici ale suprafeței lunare se numără câteva modele în formă de vârtej, fără nici o topografie specifică. Un exemplu bun este Reiner Gamma, care se găsește în porțiunea de sud-est a formațiunii Oceanus Procellarum. În vreme ce există alte caracteristici relativ observabile – de ex. razele din jurul craterelor –, acestea sunt explicate drept consecințe ale modului în care a avut loc impactul. Forme de relief precum Reiner Gamma nu au o explicație clară. Unii oameni de știință au sugerat că sunt urmele unor impacturi de cometă, în care corpul cometei a fost de dimensiuni mari, dar a avut o densitate atât de mică încât nu a produs nici un crater. Reiner Gamma este de asemenea neobișnuit deoarece corespunde unei anomalii magnetice de mari proporții (o regiune de iregularitate magnetică) în interiorul crustei.

Caracteristici la scară mică

La scară mică, chiar microscopică, proprietățile suprafeței lunare sunt determinate de o serie de fenomene – efectele impacturilor se datorează apariției, la viteze de până la zeci de kilometri pe secundă, a materialelor meteoritice, acestea fiind de diferite dimensiuni până la fracțiunea unui micrometru; interacțiunea cu vântul solar, radiațiile cosmice și particulele rezultate din exploziile solare; radiații ionizante; și temperaturi extreme. Nefiind expusă la condiții meteorologice și neprotejată de o atmosferă vastă, suprafața de la cea mai mare înălțime atinge cca 127° C pe timpul zilei și ajunge la sub –173° C noaptea. Stratul de regolit de deasupra este un bun izolator datorită porozității sale ridicate (un număr mare de orificii, sau pori, pe unitate de volum). În consecință, variațiile zilnice de temperatură penetrează solul la mai puțin de un metru adâncime.

Cu mult înainte ca omul să poată observa regolitul de aproape, după mai multe tipuri de măsurători, astronomii de pe Pământ au ajuns la concluzia că suprafața lunară trebuie să fie foarte neobișnuită. Dovezile obținute prin fotometrie (măsurători de luminozitate) sunt surprinzătoare. De pe Pământ, Luna complet luminată este de 11 ori mai luminoasă decât una doar pe jumătate luminată și strălucește până la marginea discului. Măsurarea cantității de lumină reflectată în direcția sursei indică motivul: la scară mică, suprafața este extrem de accidentată, iar lumina reflectată de minerale sau de cavitățile adânci rămâne în umbră până când luminarea sursei se află direct în spatele privitorului – cu alte cuvinte, până la lună plină – când lumina începe dintr-odată să fie reflectată din cavități. Calitățile polarizante ale luminii

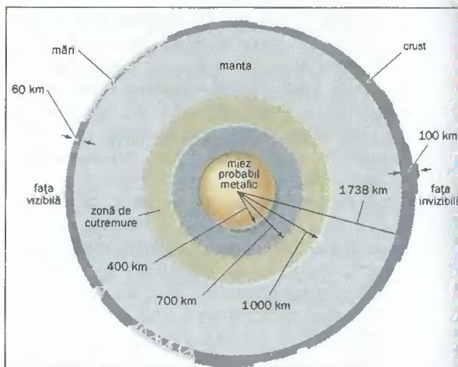
reflectate demonstrează că suprafaţa este accidentată chiar şi la nivel microscopic.

Înainte de aselenizarea unei nave, astronomii nu au avut o metodă directă de măsurare a adâncimii stratului de regolit. Totuşi, după ce dezvoltarea detectoarelor cu infraroşu a permis realizarea de observaţii termice precise prin intermediul telescopului, aceştia au reuşit să tragă nişte concluzii rezonabile despre suprafaţa exterioară. Când umbra Pământului începe să cadă pe Lună în timpul unei eclipse de Lună, suprafaţa Lunii se răceşte repede, însă răcirea este inegală, fiind mai înceată lângă craterele mai recente unde ar trebui să fie expuse câmpuri stâncoase. Acest comportament ar putea fi interpretat pentru a arăta că stratul acesta cu foarte bune proprietăţi izolatoare este destul de subţire, având cel mult câţiva metri adâncime. Deşi nu toţi astronomii au acceptat această concluzie la început, confirmarea a venit la jumătatea anilor 1960, când prima navă spaţială robotizată a aterizat şi s-a scufundat doar câţiva centimetri în loc să dispară cu totul sub regolit.

Tipuri de roci şi soluri

Regolitul lunar este alcătuit din fragmente de rocă aflate într-o distribuţie continuă de dimensiunea unor particule. Acesta este alcătuit şi din particule fine – cu aspect de praf – care, pentru uşurinţă, a fost numit sol. Termenul însă nu sugerează o contribuţie biologică la originile acestuia, cum este cazul pe Pământ.

Aproape toate tipurile de roci de pe Lună sunt eruptive – s-au format în urma răcirii lavei. (Prin contrast, cele mai predominante tipuri de roci de pe Pământ sunt sedimentare, adică a fost nevoie de acţiunea apei şi a vântului pentru a se forma.) Două dintre cele mai comune tipuri de roci sunt bazalturile şi anortozitul. Rocile bazaltice lunare, relativ bogate în fier şi, multe dintre ele, în titan, se găsesc în zonele mărilor. Munţii sunt alcătuiţi în cea mai mare parte din anortozit şi sunt relativ bogaţi în aluminiu, calciu şi silicon. Unele roci, atât în zonele cu mări cât şi în zonele ridicate, sunt brecii; cu alte cuvinte, sunt compuse din fragmente produse de un impact iniţial şi apoi reagregate de impacturile care au urmat. Compoziţia fizică a breciilor lunare variază de la fragmente sfărâmate şi alterate în urma unui şoc, numite roci clastice, la o matriţă de material complet topit în urma unui impact şi care şi-a pierdut caracterul mineral iniţial. Istoria unor impacturi repetate asupra unui anumit tip de rocă poate

Secţiune transversală prin Lună, înfăţişând asimetria în grosimea scoarţei între faţa vizibilă şi invizibilă a Lunii şi predominanţa mărilor pe faţa vizibilă. Distanţele indicate nu sunt la scară

rezulta într-o brecie care se omogenizează fie într-o masă coerentă şi rezistentă, fie într-un amestec slab şi sfărâmicios în care matriţa este alcătuită din fragmente prost agregate sau metamorfozate. Roca-mamă masivă – adică roca-mamă care nu este excavată prin procese naturale – este absentă din probele recoltate de pe Lună, până în prezent.

Solurile lunare sunt derivate din rocile lunare, dar au un caracter aparte. Acestea reprezintă rezultatul impacturilor unor micrometeoriţi şi al mediilor lunare termice, al particulelor şi al radiaţiilor. În trecut, corpurile care au lovit succesiv Luna, unele de dimensiuni destul de mari, au întors – sau „săpat" – suprafaţa lunară până la o adâncime necunoscută, dar care s-ar putea să fi fost de zeci de kilometri. După ce frecvenţa impacturilor de mari proporţii a scăzut, adâncimea de săpare a devenit mai mică. Se apreciază că primul centimetru de la suprafaţă într-un anumit loc are în prezent 50% şanse să fie întors la fiecare un milion de ani, în timp ce în aceeaşi perioadă primul milimetru este întors de câteva zeci de ori şi a zecea parte dintr-un milimetru de deasupra este săpat de sute de ori. Unul dintre rezultatele acestui proces este prezenţa în sol a unei fracţiuni mari de particule lucioase din care sunt alcătuiţi aglutinaţii, agregate formate din fragmente de sol lunar aşezate într-un ciment sticlos. Componenţa de aglutinaţi este o măsură a maturităţii solului – cu alte cuvinte, de cât de mult a fost expusă o anumită mostră repetatelor impacturi de mici dimensiuni.

Deşi proprietăţile chimice şi mineralogice ale particulelor din sol demonstrează

că sunt derivate din rocile native ale Lunii, conțin și cantități mici de fier meteoritic și alte materiale rămase din corpurile care au lovit Luna. Substanțe volatile lăsate în urmă de comete, cum ar fi compușii de carbon și apa, ar fi de așteptat să fie eliminate de căldura generată de impact, dar cantitățile mici de carbon găsite în solurile lunare ar putea include și atomi de origine cometară.

Una dintre proprietățile fascinante și importante din punct de vedere științific ale solurilor lunare este implantarea particulelor din vântul solar. Fără efecte atmosferice și electromagnetice care să îi oprească, protonii, electronii și atomii ajung pe Lună la viteze de sute de kilometri pe secundă și sunt împinse în suprafețele externe ale granulelor de sol. Solurile lunare conțin astfel o colecție de materiale din Soare. Datorită „săpăturilor" din trecut, solurile obținute de la adâncimi diferite au fost expuse vântului solar la suprafață în perioade diferite, și deci pot dovedi unele aspecte ale comportamentului solar din vechime. În afară de interesul științific, acest fenomen de implantare ar putea să fie important pentru locuirea oamenilor perioade lungi pe Lună.

Proprietățile chimice și minerale ale rocilor și solurilor lunare dețin cheia de înțelegere a genezei Lunii, iar studiul mostrelor lunare a devenit o vastă ramură a științei. Până în prezent, oamenii de știință au obținut material lunar din trei surse: șase misiuni Apollo de aselenizare (1969–1972), care împreună au adus aproape 382 kg de mostre; trei misiuni sovietice Luna de prelevare automatizată a mostrelor (1970–1976), care au adus cca 300 de grame de material; și expedițiile științifice în Antactica, în care s-au colectat meteoriți de pe câmpurile de gheață încă din 1969. O parte dintre acești meteoriți sunt roci care au rezultat în urma exploziilor generate în timpul impacturilor; și-au croit drum către Pământ, și le-a fost confirmată originea lunară prin comparație cu mostrele aduse de navele cosmice.

Componentele minerale ale unei roci reflectă istoria chimică și termală a acesteia. Structura rocilor – adică mărimile și formele granulelor minerale și natura suprafețelor acestora – oferă dovezi despre condițiile în care piatra s-a răcit și s-a solidificat după un fenomen de topire. Cele mai întâlnite minerale din rocile lunare sunt silicații (inclusiv piroxeni, olivină și feldspat) și oxizii (inclusiv ilmenit, spinel, și un mineral descoperit în rocile colectate de astronauții misiunii Apollo 11 și numită armacolit, denumire alcătuită din primele litere ale numelor de familie ale astronauților – Armstrong, Aldrin și Collins). Proprietățile mineralelor lunare reflectă numeroasele diferențe dintre geneza Lunii și cea a Pământului. Rocile lunare par să se fi format în absența aproape totală a apei. Multe dintre componentele minerale minore din rocile lunare reflectă geneza formării mantalei și a scoarței, și acestea confirmă ipoteza că majoritatea rocilor găsite acum pe suprafața lunară s-au format în condiții reduse, când oxigenul era puțin.

Principalele tipuri de roci

Materialele formate din aceste minerale se clasifică în patru tipuri principale: (1) vulcanice bazaltice, adică rocile din care sunt alcătuite mările lunare, (2) rocile curate din zonele muntoase, neatinse de amestecul rezultat în urma impacturilor, (3) brecii și roci topite în urma impacturilor, formate de impacturi care au descompus și apoi recompus amestecuri de roci, și (4) solurile, acestea fiind agregate neconsolidate ale particulelor mai mici de 1 cm, derivate din toate tipurile de roci. Toate aceste materiale sunt de origine eruptivă, însă geneza topirii și cristalizării lor este complexă.

Când bazalturile din care sunt alcătuite mările s-au aflat în stare lichidă, au avut o viscozitate mult mai mică decât lava de pe Pământ, curgând precum petrolul greu. Acest fapt s-a datorat resurselor reduse de oxigen și absenței apei în regiunile în care s-au format. Temperatura de topire a rocii-mamă a fost mai mare decât în zonele vulcanice de pe Pământ. În timp ce lava lunară s-a ridicat la suprafață, ieșind în straturi subțiri, aceasta a umplut depresiunile din partea vizibilă a Lunii și a inundat platourile, acoperind craterele vechi și forțând marginile depresiunilor. O parte din lavă conținea gaze dizolvate, fapt demonstrat prin prezența veziculelor (cavități) în anumite mostre de rocă și de existența sticlei piroclastice (în esență cenușă vulcanică) în unele zone. Există, de asemenea, cratere fără margini, înconjurate de aureole întunecate, care nu au forma caracteristică a unei urme de impact și care par să fi fost formate în urma unor erupții.

Majoritatea bazalturilor din care sunt formate mările sunt diferite față de lava pământească în ce privește eliminarea unor substanțe volatile precum potasiul, sodiul și compușii din carbon. Sunt, de asemenea, eliminate elementele clasificate din punct de vedere geochimic ca siderofile – elemente care tind să se asocieze cu

fierul când rocile se răcesc în urma topirii. (Această eliminare a siderofilelor este un important indiciu pentru geneza sistemului Pământ–Lună.) Unele tipuri de lavă au fost relativ bogate în elemente ale căror atomi nu se integrează de la început în rețeaua cristalină a mineralelor lunare comune și astfel sunt numite elemente incompatibile. Acestea tind să nu se combine în timpul unei topiri – fiind compuse din roci din care sunt alcătuite mările, fie din roci din zonele muntoase – și devin mai concentrate pe ultimele porțiuni, solidificându-se în timp ce roca se răcește. Cercetătorii lunari au denumit aceste tipuri de lavă KREEP, acronim pentru potasiu (simbol chimic K), elemente pământești rare *(rare earth elements)* și fosfor (P). Aceste roci oferă informații despre istoria topirii parțiale din mantaua Lunii și ridicării ulterioare a lavei prin crustă. Datarea radiometrică a dezvăluit faptul că marile erupții care au dus la formarea mărilor au avut loc cu sute de milioane de ani mai târziu după încălzirea puternică din care au rezultat munții lunari.

Materialul din zonele muntoase, considerat virgin, este relativ rar deoarece majoritatea rocilor din care sunt alcătuiți munții au trecut printr-un proces repetat de lovituri și reagregări în urma impacturilor, și deci se regăsesc sub formă de brecii. Însă câteva dintre mostrele lunare colectate par să nu fi fost deloc alterate după ce s-au solidificat în crusta lunară preistorică. Aceste roci, unele bogate în aluminiu și calciu sau magneziu și altele având amprenta chimică KREEP, sugerează că, mult după formarea sa, Luna a fost acoperită de un ocean adânc de magmă. Răcirea înceată a acestui corp enorm de foc, în care mineralele ușoare s-au ridicat la suprafață în timp ce se formau, iar cele grele s-au scufundat, pare să fi dus la formarea crustei și a mantalei de astăzi.

Interiorul Lunii

Mare parte din cunoștințele despre interiorul Lunii provin din misiunile Apollo și de la navele robotizate, printre care *Galileo, Clementine* și *Lunar Prospector*, care au studiat Luna în anii 1990. Combinând toate aceste date, oamenii de știință au descris Luna ca un corp format din mai multe învelișuri, cu o scoarță de densitate mică, de grosime variabilă (60–100 km), cu o manta, care alcătuiește cea mai mare parte din volumul Lunii. În centru probabil că se găsește un nucleu metalic bogat în fier cu o rază de cel mult 350 km. La un moment dat, la scurt timp după formarea Lunii, nucleul a conținut un dinam electromagnetic ca al Pământului, ceea ce oferă un argument pentru urmele de electromagnetism observate la unele roci lunare, dar se pare că o astfel de activitate internă a încetat de mult pe Lună.

În ciuda acestor progrese, rămân incertitudini majore. De exemplu, nu pare să existe o explicație general acceptată pentru dovezile care susțin asimetria scoarței: mai groasă pe fața întunecată, și acoperită de mări lunare pe fața vizibilă. Examinarea mostrelor excavate în mod natural în uriașele depresiuni de impact ar putea ajuta la găsirea unui răspuns la această întrebare și la altele despre geneza Lunii.

Activitatea internă în trecut și prezent

Ideea că scoarța lunară este produsul diferențierii într-un ocean de magmă antică este susținută într-o oarecare măsură de date privind compoziția, care arată că rocile ușoare, care conțin minerale precum plagioclazele, s-au ridicat la suprafață, în timp ce materialele mai dense, cum ar fi piroxenii și olivina, s-au scufundat, devenind regiunile sursă pentru episodul de încălzire radioactivă de mai târziu, din care au rezultat revărsările bazaltice din mările lunare. Fie că a existat sau nu un ocean global uniform de rocă topită, este limpede că geneza Lunii este una bazată pe multă căldură și topire, într-o serie complexă de evenimente care au eliminat elementele volatile (dacă au fost prezente) și au șters urmele compozițiilor minerale de la început.

Toate dovezile arată că Luna este un corp ale cărui procese interne generatoare de căldură au încetat, datorită dimensiunilor reduse. Căldura pe care o degajă la suprafață, așa cum a fost măsurată în cele două amplasamente de către instrumentele Apollo, pare să fie mai puțin de jumătate din cea a Pământului. Activitatea seismică este probabil mult mai redusă decât cea a Pământului, deși concluziile trebuie verificate prin observații pe o perioadă mai lungă decât cele făcute în timpul programelor Apollo. Multe dintre cutremurele lunare detectate par să fie doar mișcări foarte mici care au loc în timpul adaptărilor permanente ale Lunii la unghiurile gravitaționale de pe orbita sa neobișnuită, în vreme ce altele se datorează impacturilor de meteoriți sau efectelor termice. Cutremurele care au origini cu adevărat tectonice sunt neobișnuite. Au loc totuși cutremure de magnitudini mici care demonstrează diferențe distincte față de Pământ, prin felul

în care se propagă valurile seismice, atât în regolit cât și în învelișurile din adâncime. Datele seismice sugerează faptul că impacturile au fragmentat și amestecat partea superioară a scoarței într-un mod din care a rezultat mult spațiu gol. La adâncimi de peste zeci de kilometri, scoarța se comportă precum rocile eruptive compactate.

Originea și evoluția

Odată cu avansarea cercetărilor științifice din timpul Renașterii, cercetătorii au încercat să adapteze teorii despre originea Lunii la informațiile disponibile, și problema formării Lunii a devenit parte din încercarea de a explica proprietățile observate ale sistemului solar. La început, abordarea se baza în mare pe examinarea matematică a dinamicii sistemului Pământ–Lună. Analiza riguroasă a observațiilor minuțioase dintr-o perioadă de 200 de ani a demonstrat faptul că, datorită efectelor mareice (*vezi* maree), atât rotația Lunii cât și cea a Pământului scad în viteză, iar Luna se îndepărtează de Pământ. Studiile s-au întors în această perioadă la reconsiderarea sistemului anterior, când Luna se afla mai aproape de Pământ. De-a lungul sec. XVII, XVIII și XIX, cercetătorii au examinat diferite teorii despre originea Lunii, în încercarea de a găsi una care să se potrivească observațiilor făcute de aceștia.

Teoriile despre originea Lunii pot fi împărțite în trei categorii diferite: coacreție, fisiune și captare. Coacreția sugerează faptul că Luna și Pământul s-au născut împreună dintr-un nor primordial de gaz și de praf. Acest scenariu nu poate explica puternicul impuls angular al sistemului din prezent. În teoriile fisiunii, un proto-Pământ fluid a început să se rotească atât de repede încât a aruncat o masă de material din care s-a format Luna. Deși este convingătoare, această teorie a dat greș până la urmă, după ce a fost studiată în detaliu; savanții nu au reușit să găsească o combinație de caracteristici ale unui proto-Pământ rotitor din care să fi ieșit modelul potrivit de proto-Lună. Conform teoriilor de captare, Luna s-a format într-o altă zonă a sistemului solar și a fost apoi captată de puternicul câmp gravitațional al Pământului. Acest scenariu a rămas popular multă vreme, deși circumstanțele mecanicii celeste necesare pentru a atrage o Lună aflată în trecere exact pe orbita care trebuie au părut mereu puțin probabile.

Pe la jumătatea sec. XX, oamenii de știință stabiliseră și mai multe criterii pentru o teorie lunară viabilă. De mare importanță este observația că Luna are o densitate mult mai redusă decât Pământul, și singurul motiv verosimil este acela că Luna conține mult mai puțin fier. O diferență de compoziție chimică atât de mare a fost un contraargument pentru originea comună a celor două corpuri. Teoriile originilor independente au întâmpinat de asemenea probleme. Această întrebare a rămas fără răspuns chiar și după productivele misiuni Apollo, și abia la începutul anilor 1980 s-a ivit un model – ipoteza unui impact de mari proporții – care până la urmă a primit acordul majorității cercetătorilor.

În acest scenariu, proto-Pământul, la scurtă vreme după ce a luat naștere din nebuloasa solară acum cca 4,6 miliarde de ani, a fost lovit de un corp de mărimea lui Marte. Înainte de impact, ambele corpuri se diferențiaseră deja în nucleu și manta. Coliziunea de mari proporții a eliminat un nor de fragmente, care s-a agregat într-un inel întreg sau parțial în jurul Pământului și care apoi a fuzionat într-o proto-Lună. Materia eliminată a fost compusă în cea mai mare parte din fragmente din mantaua corpului care a lovit Luna și din mantaua proto-Pământului, iar după coliziune a urmat un episod de încălzire extremă. În consecință, proto-Pământul care s-a format a fost privat de materiale volatile și de fier (și astfel și de siderofile). Modelele impactului realizate pe calculator arată că, în condiții optime, chiar s-ar fi putut forma un nor de resturi de mărimea Lunii.

Odată ce s-ar fi format o proto-Lună în norul de resturi, aceasta ar fi atras imediat fragmentele rămase, rezultând o serie teribilă de impacturi. Apoi, de-a lungul unei perioade de 100 de milioane de ani, rata impacturilor a scăzut, deși au avut loc în continuare coliziuni ocazionale cu obiecte de mari dimensiuni. Poate că aceasta a fost perioada în care s-au manifestat presupusul ocean de magmă și diferențierea scoarței vechi, bogată în plagioclaze. După ce Luna s-a răcit și s-a solidificat destul cât să se păstreze urmele impacturilor, a început să conserve amprentele uriașe ale impacturilor cu corpuri de mărimea unor asteroizi, care au dat naștere depresiunilor, și care erau rămase în urma formării sistemului solar. În urmă cu cca 3,9 miliarde de ani, unul dintre aceste impacturi a dat naștere imensei depresiuni Imbrium, sau Marea Imbrium, și munților din împrejurimi. Într-o anumită perioadă din următorii 100 de milioane de ani, a avut loc o serie lungă de evenimente vulcanice care au

dus la umplerea cu lavă a mărilor și a depresiunilor de pe fața vizibilă.

În încercarea de a dezlega istoria acestei perioade, savanții au aplicat tehnici moderne de analiză asupra mostrelor de roci lunare. Bazalturile provenite din mările lunare au o varietate de compoziții chimice și minerale, care reflectă diferite condiții din zonele din adâncime ale mantalei, unde, posibil datorită căldurii degajate de elementele radioactive din rocă, materialele lunare primordiale au fost parțial retopite și fragmentate, astfel că lava a purtat oligoelemente unice până la suprafață. Prin studierea evenimentelor din trecut și a proceselor reflectate în proprietățile minerale, chimice și izotope ale acestor roci, cercetătorii lunari au construit încet o imagine a unei Luni cu multe aspecte. Descoperirile acestora au furnizat informații prețioase atât pentru cercetările de pe Pământ, cât și pentru misiunile spațiale care au avut ca scop cartografierea varietății de materiale de pe suprafața lunară.

Odată ce revărsările uriașe de lavă s-au micșorat, se pare că sursa de căldură a Lunii s-a epuizat. Ultimele câteva miliarde de ani din istoria acesteia au fost liniștite și mai ales inactive geologic, în afară de ploaia continuă de impacturi, care, de asemenea se diminuează cu timpul, și de eroziunea microscopică datorată expunerii solare, radiațiilor și particulelor cosmice.

Explorarea Lunii

Luna a fost studiată și au fost descoperite unele fenomene lunare încă dinaintea erei noastre. În China antică, mișcarea Lunii era consemnată cu grijă, aceasta fiind doar o parte dintr-un mare sistem de gândire astrologică. Atât în China, cât și în Orientul Mijlociu, observațiile au devenit destul de precise cât să permită prezicerea eclipselor, iar consemnarea eclipselor a lăsat date de mare importanță pentru savanții de mai târziu care au fost interesați în trasarea istoriei sistemului Pământ–Lună. Mai mulți filozofi greci din Antichitate au avut motive să creadă că Luna era locuită, deși nu și-au bazat concluziile pe principii științifice. Pe de altă parte, astronomul și matematicianul grec Hiparh a adoptat o abordare experimentală: observând cum umbra rotundă a Pământului acoperea încet Luna în timpul unei eclipse solare, a ajuns la concluzia că Pământul trebuie să fie sferic și că Luna era o lume separată; a explicat corect fazele Lunii și a estimat cu precizie distanța dintre cei doi aștri. Mai târziu au fost alcătuite calendarele mayașe, care reflectau rezultatele unor observații exacte și ale unor predicții pe termen lung. Vreme de multe secole, cunoștințele despre Lună s-au acumulat încet, fiind necesare în astrologie și navigație, până când a început o evoluție explozivă în Renaștere. La începutul sec. XVII, astronomul german Johannes Kepler a folosit observațiile făcute de Tycho Brahe din Danemarca pentru a găsi legile empirice care guvernează mișcările planetare. Kepler a scris o remarcabilă lucrare științifico-fantastică, *Somnium* (Visul), care relatează viața locuitorilor imaginari ai Lunii și care descrie corect realități cum ar fi temperaturile ridicate de pe fața luminată de Soare. Între 1609–1610, Galileo și-a început observațiile cu telescopul, care au schimbat pentru totdeauna înțelegerea pe care o aveau oamenii despre Lună. Mai toate eforturile de până atunci fuseseră menite înțelegerii mișcărilor Lunii în spațiu, însă din acest moment astronomii au început să se concentreze asupra caracterului Lunii în sine.

Explorarea folosind nave spațiale

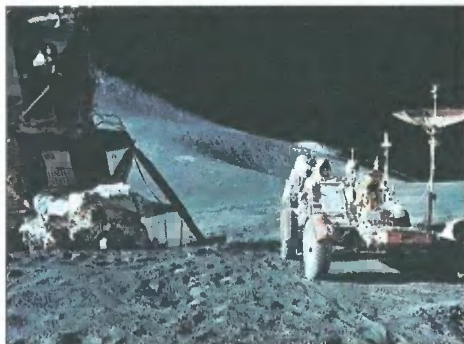
După lansarea din 1957 a satelitului sovietic *Sputnik*, prima navă spațială care a orbitat Pământul, a devenit limpede că următorul mare pas al programului spațial al sovieticilor și al Statelor Unite avea să fie Luna. SUA au pregătit și lansat într-un timp scurt câteva sonde lunare, însă cea mai mare parte dintre acestea au eșuat și nici una nu a ajuns pe Lună. URSS a avut mai mult succes, reușind să facă în 1959 prima ieșire de pe orbita Pământului cu *Luna 1*, primul contact cu suprafața lunară cu *Luna 2*, și prima prospecțiune fotografică a laturii întunecate cu *Luna 3*. După ce a fost fondat National Aeronautics and Space Administration (NASA) în 1958, programul Statelor Unite a devenit mai ambițios din punct de vedere tehnic și mult mai orientat pe partea științifică. Prospecțiunile inițiale au fost îndreptate spre studierea caracterului fundamental de corp planetar al Lunii, prin monitorizarea activității seismice, prin intermediul spectrometriei pe bază de raze gamma, și prin intermediul fotografierii de aproape. Cercetătorii credeau că până și datele seismice limitate le-ar fi oferit indicii pentru găsirea unui răspuns la întrebarea dacă Luna a fost un corp primitiv nediferențiat sau unul care a fost încălzit și a suferit modificări datorită proceselor fizice și chimice, ca pe Pământ. Măsurătorile pe bază de raze gamma aveau să completeze datele seismice, arătând că Luna a avut destulă

radioactivitate în interior pentru a-i servi drept sursă activă de căldură și oferind informații despre compoziția chimică a suprafeței lunare. Imaginile aveau să dezvăluie detaliile prea mici pentru a putea fi văzute de pe Pământ, poate chiar oferind informații despre procesele de pe suprafața lunară și trezind interesul publicului.

Dintre cele nouă misiuni Ranger lansate între 1961 și 1965, *Ranger 4* (1962) a devenit prima navă spațială americană care a ajuns pe Lună. Doar ultimele trei, însă, au fost ferite de defectele care au limitat sau au încheiat prematur misiunile predecesorilor acesteia. *Ranger 7* (1964) a produs mii de imagini excelente transmise la televizor, înainte să se prăbușească pe Lună, așa cum fusese proiectat, iar *Ranger 8* și *9* (ambele în 1965) au urmat cu succes. Punctul de impact al lui *Ranger 7* a fost numit Marea Cognitum, datorită noilor informații obținute, un bun exemplu fiind descoperirea faptului că până și formele de relief de mici dimensiuni au fost în cea mai mare parte produse de impacturile neîncetate ale meteoriților.

După o serie de eșecuri la jumătatea anilor 1960, Uniunea Sovietică a obținut mai multe realizări importante: prima aselenizare întreprinsă de *Luna 9* și prima orbitare întreprinsă de *Luna 10*, ambele în 1966. Fotografiile luate de *Luna 9* au relevat natura ușoară și sfărâmicioasă a regolitului și, deoarece nava de desant nu s-a scufundat, a confirmat capacitatea portantă aproximativă a acestuia. Datele obținute pe bază de raze gamma de către *Luna 10* au sugerat compoziția bazaltică a regiunilor de pe fața vizibilă a Lunii. În 1965, misiunea sovietică de survolare numită *Zond 3* a redat poze de bună calitate de pe fața întunecată.

Tot la jumătatea anilor 1960, SUA au realizat propriile aselenizări line și misiuni de survolare. În 1966, *Surveyor 1* a aselenizat și a trimis imagini panoramice care au fost transmise la televizor. Alte șase nave *Surveyor* au urmat între 1966–1968, doar două eșuând; acestea au oferit nu numai imagini video detaliate ale peisajului lunar, ci și primele date chimice despre sol și primele informații despre mecanica solurilor, adică proprietățile mecanice al stratului superior de regolit. De asemenea, între 1966–1967, cinci nave *Lunar Orbiter* au fotografiat cea mai mare parte a suprafeței lunare, furnizând astfe date cartografice esențiale pentru planificarea misiunilor Apollo.

Astronautul James B. Irwin stând în spatele vehiculului lunar; modulul lunar se află în stânga, având în față diverse echipamente. Nava *Apollo 15* a fost lansată pe 16 iulie 1971

NASA

După ce cosmonautul Iuri Gagarin a ajuns pe orbita Pământului în aprilie 1961, președintele Statelor Unite, John. F. Kennedy, a stabilit ca obiectiv național transportarea unui om pe Lună și readucerea acestuia în siguranță înapoi, până la sfârșitul decadei. Programul Apollo a fost rezultatul acestui efort.

După câțiva ani, Uniunea Sovietică și Statele Unite au intrat într-o cursă politică și tehnologică pentru a lansa spre Lună navete cu oameni la bord. La acea vreme, sovieticii nu au recunoscut public proporțiile proiectului, dar au lansat un număr de misiuni de survolare a Lunii între 1968 și 1970 sub denumirea generică de Zond, folosind navete construite după modelul *Soyuz*. Unele dintre zborurile din programul Zond au adus înapoi fotografii color de pe fața întunecată a Lunii și au transportat cu succes țestoase vii și alte organisme în jurul Lunii și înapoi pe Pământ. În paralel cu aceste progrese, savanții sovietici au început să lanseze o serie de navete robotizate tip Luna, proiectate să intre pe orbita Lunii și apoi să aterizeze cu încărcături grele. Această serie, care a continuat până în 1976, a trimis carote de regolit pe Pământ și de asemenea a aselenizat cu autovehicule pe două roți, *Lunohod 1* și *2* (1970 și 1973), care au deschis drumul explorărilor mobile robotizate ale Lunii.

În decembrie 1968, îngrijorate că sovieticii ar putea să fie primii care trimit un om în apropierea Lunii, Statele Unite au trimis trei astronauți pe orbita Lunii în misiunea Apollo 8 – Frank Borman, James Lovell și William Anders. După ce s-a rotit în jurul Lunii de trei ori, echipajul

s-a întors acasă cu sute de poze. Misiunile Apollo 9 și 10 au dus la bun sfârșit testele asupra sistemelor necesare aselenizării și plecării de pe Lună. Pe 20 iulie 1969, astronauții misiunii, Neil Armstrong și Edwin („Buzz") Aldrin au pășit pe Lună, în timp ce Michael Collins se afla pe orbită deasupra lor. Au urmat alte cinci misiuni de succes, sfârșindu-se cu Apollo 17 în 1972; la terminarea programului, vizitaseră Luna un total de 12 astronauți.

Douăzeci de ani mai târziu, Uniunea Sovietică a recunoscut că își stabilise același obiectiv ca și Apollo, pregătind nu numai un set de module aeronautice pentru aselenizare și lansare de pe Lună, ci și un uriaș vehicul de lansare numit *N1*, comparabil cu *Saturn V* din programul Apollo. După numeroase lansări nereușite ale lui *N1*, programul a fost anulat în 1974.

După misiunile Apollo, cercetătorii lunari au continuat de pe Pământ observațiile multispectrale de teledetecție și au perfecționat instrumentele și tehnicile de analiză a datelor. În timpul survolărilor Pământului și Lunii ale sondei *Galileo* în decembrie 1990 și 1992, aflată în drum spre Jupiter, s-a demonstrat potențialul observațiilor multispectrale din spațiu – cu alte cuvinte, fotografierea Lunii pe mai multe lungimi de undă – pentru a aduna date geochimice. Următorul pas logic a fost consensul în privința unui studiu global al proprietăților fizice și geochimice prin intermediul unei navete automatizate. Aceasta a survolat Luna pe orbita polară, folosind tehnici evoluate dezvoltate din cele folosite în timpul misiunilor Apollo. În final, după o lungă pauză, cartografierea orbitală a Lunii a fost reluată odată cu zborurile sondelor *Clementine* și *Lunar Prospector*, lansate în 1994, respectiv 1998.

În prima decadă a sec. XXI, interesul pentru explorarea Lunii a fost reînviat în rândul principalelor țări cu programe spațiale. Statele Unite au cel mai ambițios program de explorare a spațiului, cu trei sateliți automați – *Lunar Reconnaissance Orbiter* (lansat în 2009), *Gravity Recovery* și *Interior Laboratory* (a cărui lansare este planificată pentru 2011) – care vor studia Luna în detaliu, pregătind astfel aselenizările umane ale programului Constellation, planificate pentru 2020.

Explorarea Lunii a fost partea esențială a unei curse spațiale asiatice în care sondele lunare au fost lansate de Japonia (*Kaguya*, pe 14 septembrie 2007), China (*Chang'e 1*, pe 24 octombrie 2007) și India (*Chandrayaan-1*, pe 22 octombrie 2008). *Chang'e 1* și *Chandrayaan-1* a fost fiecare în parte primul satelit al țărilor din care au fost lansate. Toate trei sondele au survolat Luna, însă urmașii acestora, în afară de *Chang'e 2* (cu lansarea programată în 2010), vor fi vehicule robotizate care vor explora suprafața lunară: *Chandrayaan-2, Selene-2* (în continuarea lui *Kaguya*), și *Chang'e 3*. Toate aceste vehicule sunt programate pentru lansare în 2012. (*Chandrayaan-2* va intra de asemenea într-o misiune comună cu Rusia, care va include și naveta *Luna-Glob*).

Rezultatele misiunilor

Programul Apollo a revoluționat înțelegerea umană despre Lună. Mostrele colectate și observațiile asistate uman și automatizate au continuat în sec. XXI. A continuat și analiza mostrelor din misiunile Luna, care sunt importante pentru că au fost colectate din zona ecuatorială de est, departe de zonele explorate în misiunile Apollo.

Unul dintre cele mai recente și importante rezultate vine din datarea radiometrică a mostrelor. Când o rocă se răcește și trece din stare lichidă în stare solidă, izotopii radioactivi ai acesteia sunt fixați în rețele de cristale minerale și apoi încep să se descompună. Cunoscând timpul de înjumătățire a unei specii nucleare (nuclid) într-o altă specie, cercetătorii pot, în esență, folosi produsele obținute în urma timpilor de înjumătățire ca un ceas care măsoară timpul scurs de când roca s-a răcit. Unele nuclide, cum ar fi izotopii rubidiului și stronțiului, pot fi folosite pentru a data rocile care sunt vechi de miliarde de ani. Măsurătorile necesare sunt amenințate de contaminare și de alte probleme, cum ar fi evenimentele din trecut care au resetat acest ceas. Cu toate acestea, dacă mostrele sunt pregătite cu multă grijă și dacă tehnicile de spectrometrie de masă sunt folosite atent, coeficienții izotopici pot fi aflați și convertiți în estimări de vârstă. Până când au ajuns pe Pământ mostrele din misiunile Apollo, cercetătorii deja îmbunătățiseră această tehnică și, folosind mostre de meteoriți, începuseră să studieze începuturile sistemului solar.

Analiza primelor mostre lunare a confirmat faptul că Luna este un corp evoluat, cu o lungă istorie de diferențiere și de activitate vulcanică. Însă, spre deosebire de scoarța Pământului, scoarța lunară nu este reciclată prin procesele tectonice, deci aceasta a conservat urmele evenimentelor din trecut. Mostrele de rocă aduse de

misiunile Apollo sunt vechi de aproape patru miliarde de ani, ceea ce arată faptul că scoarța Lunii era deja solidă la scurt timp după ce planetele s-au format în nebuloasa solară. Bazalturile din mările lunare, deși acoperă o gamă vastă de perioade, demonstrează în majoritatea cazurilor că efuziunile vulcanice care au umplut bazinele au avut loc cu mult timp după formarea zonelor ridicate; acesta e motivul pentru care se crede că s-au format în urma încălzirii radioactive din interiorul Lunii, și nu în urma episodului primordial de încălzire. Analiza oligoelementelor indică faptul că procesele magmatice de topire parțială au dat naștere unor tipuri diferite de lavă.

Pe lângă colectarea de mostre, astronauții programelor Apollo au realizat observații geologice și fotografii, și au plasat o varietate de instrumente de lungă durată și retroreflectoare pe suprafața Lunii. Nu numai expedițiile de aselenizare, ci și observațiile orbitale din misiunile Apollo au adus noi informați importante. În fiecare misiune, modulele de comandă care survolau Luna purtau camere video și instrumente de teledetecție pentru adunarea de date compoziționale.

Navele *Clementine* și *Lunar Prospector*, care au operat deasupra polilor, au folosit suite complementare de instrumente de teledetecție pentru a cartografia Luna în totalitate, măsurând compoziția suprafeței, geomorfologia, topografia și anomaliile gravitaționale și magnetice. Datele topografice au scos în evidență imensa Depresiune Aitken, care, precum celelalte depresiuni de pe fața întunecată, nu este acoperită de piatră eruptivă. Având un diametru de cca 2 500 km și 13 km adâncime, este cea mai mare formă de impact de pe Lună și cea mai mare din sistemul solar cunoscut; datorită localizării, existența acesteia a fost confirmată abia odată cu misiunile Lunar Orbiter din ani 1960. Datele gravitaționale colectate, împreună cu cele topografice, au confirmat existența unei scoarțe groase și rigide, oferind astfel și mai multe dovezi pentru faptul că sursa de căldură a Lunii s-a epuizat. Ambele misiuni aeronautice au sugerat posibilitatea de mult exprimată a existenței apei sub formă de gheață în craterele polare aflate permanent în umbră. Cea mai convingătoare dovadă a fost produsă de spectrometrul de neutroni al navetei *Lunar Prospector*.

În 2009, nava indiană *Chandrayaan-1* a folosit spectrometrul de la bord pentru a căuta molecule de apă pe Lună. Moleculele de apă sunt amestecate cu solul în cantități mici; o tonă de material de la suprafață conține aproape 1 kg de apă. Cele mai clare semne ale existenței apei au venit de la polii lunari. Totuși, apa a mai fost detectată și în cea mai mare parte a suprafeței lunare. Observațiile făcute de EPOXI (Statele Unite) au părut să arate că apa s-a format din ionii de hidrogen din vântul solar care au interacționat cu atomii de oxigen din solul lunar. De asemenea, în 2009, de pe naveta americană LCROSS s-a prăbușit pe Lună unul dintre segmentele unei rachete (segment tip Centaur), pe fundul permanent aflat în umbră a lui Cabeus, crater aflat în apropierea polului sud al Lunii. Analiza dârei de material ridicat în aer în urma impactului a arătat că există cantități importante de apă amestecată cu solul lunar.

Luna

Denumire a unei serii de nave cosmice sovietice fără echipaj, lansate între 1959 și 1976, care au realizat diverse „premiere" selenare. *Luna 2* (1959) a fost prima navă cosmică care a atins Luna; *Luna 3* (1959) a fost prima care a înconjurat Luna și a făcut fotografii ale părții ei invizibile de pe Pământ. *Luna 9* (1966) a realizat prima aselenizare. *Luna 16* (1970) a fost prima navă spațială fără echipaj care a adus pe Pământ mostre de sol selenar. *Luna 17* (1970) a făcut posibilă aselenizarea unui robot mobil de explorare; conținea și echipament de televiziune și a transmis imagini în direct, cu câtiva km de suprafață selenară. *Vezi și* Pioneer, Ranger, Surveyor.

Luna 9, prima navă spațială care a realizat o aselenizare. A fost lansată de Uniunea Sovietică în 31 ianuarie 1966 și a furnizat fotografii ale suprafeței lunare trei zile mai târziu.

NOVOSTI PRESS AGENCY

Lunacearski, Anatoli Vasilievici

(23.11.1875, Poltava, Ucraina, Imperiul Rus – 26.12.1933, Menton, Franța)

Om politic și scriitor rus. Deportat în 1898 în urma activităților revoluționare, a intrat în rândul bolșevicilor (1904) și a contribuit la propaganda în rândul studenților ruși și al refugiaților din străinătate. S-a alăturat lui Vladimir Ilici Lenin în Rusia, în 1917, și a fost numit comisar pentru educație; din acest post s-a asigurat de supraviețuirea multor opere de artă în timpul Războiului Civil Rus. A încurajat inovațiile în teatru și educație, publicând și unele piese proprii.

Lunceford, Jimmy *născut* **James Melvin**
(06.06.1902, Fulton, Mississippi, SUA – 12.06.1947, Seaside, Oregon)

Jazzman american, șef al uneia dintre cele mai originale și iubite trupe din epoca swing. A fost instruit ca muzician și saxofonist, deținând o catedră înainte de a forma trupa (1929). Trompetistul și aranjorul Sy Oliver i s-a alăturat în 1933, aducând stilului cu două bătăi ritmice al trupei un sunet de ansamblu dur. Trupa lui Lunceford a devenit foarte cunoscută pe plan național când i-a urmat lui Cab Calloway la Cotton Club din Harlem (1934), iar apoi a fost considerată una dintre cele mai bune trupe de jazz, rivalizând în popularitate cu Duke Ellington și Count Basie.

Lunda, Imperiul ~
Vezi statele Luba-Lunda

Lundy, Benjamin
(04.01.1789, Sussex County, New Jersey, SUA – 22.08.1839, Lowell, Illinois)

Aboliționist și publicist american. A lucrat în Virgina și Ohio, unde a organizat Union Humane Society (1815), una dintre primele societăți antisclavagiste. A fondat ziarul *The Genius of Universal Emancipation* (1821), pe care l-a editat în diverse locuri, până în 1835, când a fondat *National Enquirer* (ulterior *Pennsylvania Freeman*) din Philadelphia. A călătorit căutând pentru sclavii eliberați locuri unde să se stabilească, printre care Canada și Haiti.

lungime, arie și volum

Măsuri dimensionale ale obiectelor geometrice uni-, bi- și tridimensionale. Toate trei măsoară mărimea unui obiect. Lungimea este mărimea unui segment de dreaptă (*vezi* formula distanței), aria reprezintă mărimea unei zone închise dintr-un plan, iar volumul este mărimea unui corp solid. Formulele pentru arie și volum se bazează pe lungimi. De exemplu, aria unui cerc este egală cu π înmulțit cu pătratul lungimii razei, iar volumul unei cutii dreptunghiulare reprezintă produsul celor trei dimensiuni liniare: lungimea, lățimea și înălțimea.

lungimea unei curbe

Concept geometric dedus în calculul integral. Metode pentru calcularea exactă a lungimilor segmentelor de linie și a arcelor de cerc erau cunoscute încă din Antichitate. Geometria analitică a permis exprimarea lor în formule implicând coordonate (*vezi* sisteme de coordonate) ale punctelor și măsuri ale unghiurilor. Analiza matematică a oferit o cale de a găsi lungimea unei curbe prin împărțirea ei în segmente de linie sau arce de cerc din ce în ce mai mici. Valoarea exactă a lungimii unei curbe se află prin combinarea unui asemenea proces cu ideea de limită. Întreaga metodă se reduce la o formulă conținând integrala funcției ce descrie curba.

lungime de undă

Distanță dintre punctele corespunzătoare din două unde consecutive. (Puncte corespunzătoare înseamnă două puncte sau particule care au încheiat porțiuni identice ale mișcării periodice.) În cazul undelor transversale, lungimea de undă se măsoară de la vârf la vârf sau de la bază la bază. La undele longitudinale, aceasta se măsoară de la compresie la compresie sau de la rarefiere la rarefiere. Lungimea de undă λ este egală cu viteza v a unei unde într-un mediu, împărțită la frecvența sa f, sau $\lambda = v/f$.

Lung-shan, cultura ~
Vezi cultura Longshan

Luni

Râu în statul Rajasthan, V Indiei. Izvorând din V lanțului muntos Aravalli, unde este cunoscut sub numele de Sagarmati, curge spre SV și străbate o porțiune de deșert înainte de a se scurge în zona câmpiilor mlăștinoase de la Kachchh, după un curs de 530 km. Numele sanscrit al râului este Lavanavari (Râul Sărat), cu referire la gradul lui ridicat de salinitate. Cel mai important râu din regiune, servește ca sursă de irigație.

Lunt, Alfred *și* **Lynn Fontanne** *născută* **Lillie Louise**
(19.08.1892, Milwaukee, Wisconsin, SUA – 03.08.1977, Chicago, Illinois; 06.12.1887, Essex, Anglia – 30.07.1983, Genesee Depot, Wisconsin)

Echipă americană de actori. Lunt a debutat ca actor în Boston (1912) și a primit rolul principal în *Clarence*, pe Broadway (1919). Fontanne și-a făcut debutul actoricesc la Londra (1909), iar în anul 1910 juca la New York. Ea și Lunt s-au căsătorit în anul 1922 și au jucat la Theatre Guild între 1924 și 1929. Au avut peste 25 de reprezentații împreună, piese dintre care *Paznicii* (The Guardsmen, 1924), *Elisabeta regina* (Elizabeth the Queen, 1930). Considerați principalul cuplu actoricesc din teatrul american, au fost apreciați pentru cooperarea subtilă și naturală din piese, mai ales în comedii scrise de George Bernard Shaw și Noel Coward.

Lunyu

Unul dintre cele patru texte confucianiste, publicate împreună de Zhu Xi (1190), alcătuind Cele Patru Cărți. Specialiștii consideră lucrarea *Lunyu* ca fiind cea mai autentică sursă a doctrinei lui Confucius. Tratează aproape toate temele etice de bază ale confucianismului – de ex. *ren* (bunăvoința), *junzi* (omul superior), *tian* (raiul), *zhong yong* (doctrina mediei), *li* (conduita potrivită) și *zheng ming* (rectificarea denumirilor). Conține, de asemenea, multe citate directe din Confucius și scurte spuse ale înțeleptului, așa cum au fost ele notate de discipolii săi. *Vezi și* neoconfucianism.

luo

Populație din ținuturile joase așezate în apropierea lacului Victoria, în V Kenyei și N Ugandei, vorbitor al unei limbi din familia nilo-sahariană. Totalizând 3,2 milioane, luo ocupă locul al treilea ca grup etnic în Kenya. Sunt agricultori sedentari care se îndeletnicesc și cu creșterea vitelor; mulți sunt lucrători agrari, implicându-se și în ocupații urbane. Majoritatea sunt creștini. *Vezi și* niloți.

lup

Denumire comună pentru cele trei specii de canide existente. Lupul-cenușiu (*Canis lupus*) este strămoșul câinelui domestic. În trecut era cel mai răspândit mamifer, cu excepția omului, dar acum se găsește în special în Canada, Alaska, Europa de E și Rusia. Lupii sunt inteligenți și sociali. Principalele lor prăzi sunt căprioara, elanul și karibu, deși se hrănesc și cu animale mai mici. Deoarece lupii atacă vitele, fermierii îi ucid. Un mascul de lup-cenușiu poate avea 2 m lungime și poate cântări până la 80 kg; este cel mai mare canid sălbatic. Lupii-cenușii trăiesc în haite cu ierarhie socială ale căror teritorii se întind pe cel puțin 100 kmp și vânează mai mult noaptea. Mult mai mic, lupul-roșu (*C. rufus*), răspândit cândva în regiunea central-sudică a SUA, s-a înmulțit în captivitate și a fost reintrodus în habitatul lui natural. Lupul-abisinian (*C. simensis*) din Ethiopia era confundat mai de mult cu șacalul. *Vezi și* lup-teribil.

lup-de-mare

Denumire comună pentru cele trei specii (genul *Stercorarius*, familia *Stercorariidae*) de păsări marine asemănătoare cu pescărușii cenușii, cu pată frontală neagră și cu penele din partea centrală a cozii puternic alungite. Lupii-de-mare au două faze ale coloritului penajului: penaj în întregime brun sau brun pe partea dorsală și alb pe cea ventrală. Își fac cuiburi în tundra arctică, apoi pleacă pe mare și ajung până în Australia și Noua Zeelandă. Pe mare prind pești, dar în perioada în care își fac cuiburi de-a lungul coastelor obligă chirele și pescărușii cu trei degete să-și regurgiteze hrana, distrug ouăle și puii altor păsări marine și prind păsări de uscat și rozătoare. Mărimea exemplarelor variază de la 35 până la 50 cm. În Marea Britanie, lupii-de-mare se numesc skua.

lup-de-mare cu coadă lungă (*Stercorarius longicaudus*)
© ALAN WILLIAMS/NHPA

lup-tasmanian *sau* tigru-tasmanian

Marsupial dispărut, suplu, cu față asemănătoare cu cea a vulpii (*Thylacinus cynocephalus*, familia *Thylacinidae*), cu o lungime a corpului de 100–130 cm. Era galben-maroniu, cu dungi întunecate pe spate și pe extremitatea posterioară. Vâna noaptea canguri mici și păsări. Femela își purta puiul într-un mic marsupiu. La început întâlnit pe continentul australian și în Noua Guinee, aria de existență i-a fost restrânsă în Tasmania, atunci când competiția cu câinele dingo a dus la dispariția sa de pe continent. Europenii de pe continent l-au vânat ca să-și protejeze oile; ultimul exemplar cunoscut a murit în captivitate în 1936.

lup-teribil

Specie dispărută de lup (*Canis dirus*), care a trăit în Pleistocen (acum 1,8 milioane – 10 000 de ani), probabil cea mai răspândită specie de mamifere descoperită în gropile de smoală La Brea. Se deosebea de lupul modern, fiind de talie mai mare și având craniul mai mare, creierul era mai mic (fiind, probabil, și mai puțin inteligent) și membrele erau relativ subțiri. Specia a fost foarte răspândită. Unele schelete au fost descoperite în Florida, pe valea fluviului Mississippi din SUA și pe valea Mexicului.

Lupaş, Ioan

(09.08.1880, Săliște, Sibiu, România – 03.07.1967, București)

Istoric, om politic și preot român. După studiile liceale făcute la Sibiu și Brașov, a urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie la Universitatea din Budapesta (1900–1904), cu doctoratul obținut în 1905. Militant pentru unirea Transilvaniei cu România, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 decembrie

Ioan Lupaş

1918). A fost ministru în mai multe guverne dintre cele două războaie mondiale, profesor la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj (1919–1946), fondator și director (1920–1945) al Institutului de Istorie Națională din Cluj. Atitudinea sa curajoasă în favoarea drepturilor naționale și politice românești din Transilvania l-a adus în conflict atât cu autoritățile maghiare, cât și cu cele mitropolitane de la Sibiu. A fost constrâns să se retragă din învățământ, fiind numit protopop de Săliște și inspector al școlilor confesionale ortodoxe din ținutul Sibiului. Publicistica politică și cea istorică i-au adus alegerea ca membru corespondent al Academiei Române, devenind membru titular (1916) la propunerea lui Nicolae Iorga. A publicat studii despre istoria românilor și câteva monografii istorice: *Istoria Unirii românilor* (1937), *Mitropolitul Andrei Șaguna* (1921), *Emanuil Gojdu, 1802–1870. Originea și opera sa* (1940), *Studii, conferințe și comunicări istorice* (4 vol., 1928–1945).

Lupaşcu, Ştefan
în franceză **Stéphane Lupasco**
(11.08.1909, Bucureşti, România – 07.10.1988, Paris, Franţa)

Filozof de origine română, stabilit în Franța. Începând cu 1916, anul stabilirii sale la Paris, urmează cursurile liceale și universitare în acest oraș și obține licența în litere (1928) și doctoratul (1935) la Sorbona. Este autor a numeroase contribuții în domeniul logicii și epistemologiei, în direcția înțelegerii filozofice a problemelor științei. A fost puternic influențat de revoluția științifică din prima jumătate a sec. XX. Lupașcu considera că noile descoperiri ale științei și contradicțiile dezvăluite de anumite teorii științifice moderne reclamă o nouă logică, diferită de cea tradițională, în virtutea căreia el dorea să reformeze toate domeniile tradiționale ale cunoașterii, dar și arta și religia. Postulatul acestei noi logici constă în afirmarea unui principiu al antagonismului, conform căruia oricărui fenomen, element sau eveniment logic, precum și oricărei judecăți care îl concepe trebuie să îi fie asociat întotdeauna un anti-fenomen, anti-element sau anti-eveniment logic, astfel încât cele două se află mereu într-un raport de potențializare – actualizare. Cu ajutorul acestui principiu, Lupașcu a încercat să integreze faptele de ordin fizic, biologic și psihic (percepute în mod tradițional ca făcând parte din „regnuri" diferite) în cadrul unei teorii unitare. Conform concepției sale, nici un sistem (din orice regn) nu se poate menține fără acțiunea unor forțe antagonice. În cadrul tuturor acestor ciocniri de forțe, avem de-a face cu forțe omogenizante care se opun unor forțe eterogenizante. De pe aceste poziții, el a abordat deseori și fenomene mai neobișnuite, precum bolile mentale. Se disting trei etape majore în opera sa, fiecare aflată sub semnul uneia dintre cele trei importante scrieri ale sale: *Devenirea logică și afectivitatea* (Du devenir logique et de l'affectivité, 1935), *Experiența microfizică și gândirea umană* (L'expérience microphysique et la pensée humaine, 1941), *Principiul antagonismului și logica energiei* (Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie, 1951). Una dintre întrebările care îi preocupă astăzi pe comentatorii săi este aceea dacă logica sa o înglobează într-adevăr pe cea tradițională, dacă i se opune sau dacă, dimpotrivă, nu contravine acesteia în nici un fel. Unele dintre inovațiile sale din domeniul logicii, precum principiul terțului inclus, au fost aspru contestate. Este membru al Academiei Române, post-mortem (1991).

Lupercalia

Sărbătoare romană antică, celebrată în fiecare an la 15 februarie. Originile sunt neclare, însă probabila derivare a numelui din termenul *lupus* (*în latină*, lup) poate indica o legătură cu zeitatea primitivă care proteja turmele împotriva lupilor sau cu lupoaica legendară care i-a alăptat pe Romulus și Remus. Fiecare Lupercalia începea cu sacrificarea mai multor capre și a unui câine; doi dintre preoții oficianți (luperci) erau apoi conduși la altar și însemnați cu sânge pe tâmple. După ce toți se ospătau, lupercii tăiau bucăți din pieile animalelor sacrificate și alergau în jurul colinei Palatin, lovind orice femeie care le ieșea în cale; lovitura era menită să inducă fertilitate.

lupin

Denumire comună pentru cele cca 200 de specii de plante erbacee și parțial lemnoase, care alcătuiesc genul *Lupinus* al familiei *Leguminaceae* (*vezi* leguminoase), întâlnite în regiunea mediteraneeană și mai ales în preriile din V Americii de Nord. Multe specii sunt cultivate ca plante ornamentale,

iar unele sunt folosite ca plante furajere. Lupinii erbacei, care cresc până la 1,25 m înălțime, au frunze joase, divizate și un racem vertical de flori, multe specii fiind ameliorate pentru grădini. Numele provine din *lupus* (*în latină*, lup), deoarece în trecut aceste plante erau considerate devoratoare ale mineralelor din sol; de fapt, unele specii contribuie la fertilitatea solului prin procesul fixării azotului.

Lupino, familia ~

Familie britanică de oameni de teatru. Primul membru, signor Luppino, a trăit probabil în Italia (cca 1610). Descendentul său George William Luppino (1632–1693), maestru păpușar, a emigrat în Anglia ca refugiat politic. Un urmaș ulterior, artistul scenic și dansatorul Thomas Frederick Lupino (1749–1845), a schimbat grafia numelui de familie în Lupino. Un alt membru al familiei, George Hook Lupino (1820–1902), a avut 16 copii, dintre care 10 au devenit dansatori. Primul său fiu, George Lupino (1853–1932), a fost un clovn celebru; fiul lui George, Barry Lupino (1884–1962), excela în pantomimă și comedie muzicală; un alt fiu, Stanley Lupino (1853–1932), juca în spectacole de comedie. Nepotul lui Stanley, pe nume Henry Lupino (1894–1942), comediant londonez cunoscut drept Lupino Lane, a creat dansul „mersul Lambeth" în musicalul *Eu și fata mea* (1937). Ida Lupino (1916–1995), fiică a lui Stanley, s-a mutat în SUA în 1934, unde a jucat roluri principale în filme ca *Ei conduc noaptea* (They Drive by Night, 1940), *Lupul de mare* (The Sea Wolf, 1941) și *Calea cea grea* (The Hard Way, 1942). Una dintre primele regizoare de film, a fost remarcată pentru *Autostopistul* (The Hitch-Hicker, 1953) și *Bigamul* (The Bigamist, 1953), regizând și câteva spectacole de televiziune.

luptă de cocoși

Competiție în care cocoși antrenați special, adesea echipați cu pinteni de metal, sunt asmuțiți unul împotriva altuia. Luptele se duc până la moartea unuia dintre combatanți. Un sport foarte vechi și răspândit, luptele de cocoși implică adesea și pariuri pentru un meci sau pentru o serie de meciuri. Deși multe țări au limitat sau chiar au interzis acest sport, reglementările nu sunt întotdeauna respectate, meciuri ilegale fiind adesea organizate în localuri private.

lupus eritematos

Denumire a două boli autoimune inflamatorii, ambele mai frecvente la femei. În cazul tipului discoid, o boală a pielii, pete roșii cu exfoliații gri-maronii apar pe pomeți și nas (deseori într-un model de fluture), pe scalp, buze și/sau obraji. Lumina solară le agravează. Medicamentele împotriva malariei se pot dovedi eficiente. Al doilea tip, lupus eritematos sistemic (diseminat), poate afecta orice organ sau structură, în special pielea (cu semne similare variantei discoide), rinichii, inima, sistemul nervos, membranele seroase (de ex. cele din încheieturile sinoviale sau din interiorul abdomenului) și nodulii limfatici, cu episoade acute, întrerupte de remisiuni. Simptomele variază în mare măsură. Cazurile care implică rinichii și sistemul nervos central pot avea consecințe fatale. Tratamentul include sedative, controlul inflamației și încercarea de a limita daunele aduse organelor vitale.

Luria, Aleksandr Romanovici

(03.07.1902, Kazan, Rusia – 1977, Moscova)

Neuropsiholog sovietic. Licențiat în psihologie, pedagogie și medicină, a devenit profesor de psihologie la Universitatea de Stat din Moscova și ulterior șeful departamentului de neuropsihologie. Influențat de fostul său profesor, L.S. Vigoțki, a studiat patologia limbajului și rolul vorbirii în dezvoltarea mentală și retardare. În Al Doilea Război Mondial, Luria a contribuit la dezvoltarea chirurgiei cerebrale și la restabilirea funcțiilor creierului în urma traumelor. A propus, de asemenea, teorii privind funcțiile lobului frontal și existența unor zone de celule cerebrale cu acțiune concertată. Printre cărțile sale se numără *Funcțiile corticale superioare la om* (1966), *Activitatea creierului* (1973) și *Problemele neurolingvisticii* (1976).

Luria, Isaac ben Solomon

(1534, Ierusalim – 05.08.1572, Safed, Siria)

Mistic evreu, fondator al unei școli de Cabbala. A fost educat în Egipt, unde a urmat studii rabinice. S-a dedicat cu fervoare mesianică studiului Cabbalei, iar în 1570 a făcut o călătorie la un centru al mișcării aflat în Galileea. A murit doi ani mai târziu, în urma unei epidemii; a lăsat puține scrieri. *Cabbala lurianică*, o colecție a doctrinelor lui Luria redactată de un elev după moartea acestuia, a avut o mare influență asupra misticismului iudaic de mai târziu și a hasidismului. Ea propune o teorie a creației și degenerării ulterioare a lumii, urmărind restaurarea armoniei originale prin meditație ritualică și combinații secrete de cuvinte.

Luria, Salvador (Edward)

(13.08.1912, Torino, Italia – 06.02.1991, Lexington, Massachusetts, SUA)

Biolog italo-american. A fugit din Italia în Franța (1938), ajungând în SUA în 1940. În 1942 a realizat un micrograf electronic al particulelor bacteriofage, aparat ce a confirmat unele descrieri inițiale ale acestora ca fiind alcătuite dintr-un cap rotund și o coadă subțire. În 1943, împreună cu Max Delbrück, a demonstrat că virusurile pot suferi schimbări permanente ale materialului lor ereditar. A arătat, de asemenea, că existența simultană, în aceeași cultură, a bacteriilor rezistente la virusuri și a bacteriilor sensibile la aceștia este rezultatul selecției mutanților bacterieni spontani. În 1945, Luria și A.D. Hershey au demonstrat nu numai existența acestor mutanți bacterieni, dar și a mutanților bacteriofagi spontani. Celor trei cercetători li s-a acordat în 1969 Premiul Nobel.

Luristan, bronz de ~ *sau* bronz de Lorestan

Obiecte scoase la lumină la sfârșitul anilor 1920, în văile munților Zagros din regiunea Luristan, în V Iranului. Datate între cca 1500 î.Hr. și cca 500 î.Hr., ele reprezintă ustensile, arme, bijuterii, harnașamente, catarame de cingători și obiecte rituale și votive. Se presupune că au fost produse fie de cimerieni, fie de populațiile indo-europene din Media sau Persia.

Lusaka

Oraș, 1 260 000 loc. (2005), capitala statului Zambia. La sfârșitul sec. XIX zona a fost preluată de British South African Co, în timpul formării Rhodesiei de Nord; a devenit capitală în 1935. În urma formării federației dintre Rhodesia de Nord și Rhodesia de Sud (1953), a fost centru al mișcării de rebeliune civilă care a condus la crearea statului independent Zambia (1960), cu capitala la Lusaka. Dispunând de o anumită industrie ușoară, este și un centru comercial pentru regiunea agricolă înconjurătoare. Universitatea Zambia (fondată în 1965) se află în apropiere.

Lüshun *sau* Lü-shun *anterior* Port Arthur

Fost oraș, din 1950 district al orașului Dalian, provincia Liaoning, în NE Chinei. Așezat la capătul sudic al peninsulei Liaodong, era folosit ca punct de escală încă din sec. II î.Hr. Fortificat în timpul dinastiei Ming, a fost capturat de populația manchu (1633) și a fost sediul unei unități defensive a dinastiei Qing. În 1878 a devenit cea mai importantă bază a primei forțe navale moderne a Chinei. Concesionat Rusiei în 1898, a fost capturat de Japonia (1905) în Războiul ruso-japonez și transformat în reședința unui guvern provincial. Un tratat din 1945 a transformat regiunea într-o bază militară sino-sovietică; forțele rusești au fost retrase în 1955.

Lusitania

Navă britanică scufundată la 7 mai 1915 de către un submarin german, în apropierea coastei Irlandei. Amiralitatea britanică avertizase *Lusitania* să evite zona și să folosească tactica evazivă a zigzagului, însă echipajul a ignorat aceste recomandări. Deși nu era înarmată, nava transporta muniție pentru Aliați, iar germanii vehiculaseră amenințări conform cărora *Lusitania* avea să fie scufundată. Pierderea de vieți omenești – 1 198 de pasageri înecați, dintre care 128 de cetățeni americani – a scandalizat opinia publică. SUA au înaintat proteste, iar Germania și-a redus campania de atacuri submarine împotriva Angliei. Când Germania a reînnoit acțiunile submarine fără restricții, SUA a intrat în Primul Război Mondial (aprilie 1917).

Lussac, Joseph Gay

Vezi Joseph Gay-Lussac

lut

Depozit sedimentar alcătuit din nisip fin, silt și argilă. În pedologie, termen textural care descrie un sol alcătuit din părți aproape egale de nisip fin și silt, cu ceva mai puțină argilă. Termenul este uneori folosit imprecis pentru a denumi pământul sau solul în general.

Lu-ta

Vezi Dalian

luteranism

Mișcare protestantă întemeiată pe principiile lui Martin Luther. Luteranismul a luat naștere în zorii Reformei, după ce Luther și-a publicat Cele Nouăzeci și Cinci de teze la Wittenberg. S-a răspândit în mare parte a Germaniei și în Scandinavia, unde a fost introdus prin lege. A fost adus în Lumea Nouă de coloniști din Noua Olandă și Noua Suedie, apoi răspândit prin statele americane ale Atlanticului Mijlociu în sec. XVIII și în Midwest în sec. XIX. Doctrinele sale sunt cuprinse în catehismele lui Luther și în Confesiunea de la Augsburg. Luteranismul pune accentul pe ideea de mântuire exclusiv prin credință și pe primatul Bibliei. Luteranii acceptă două

sacramente (botezul și euharistia) și cred în predestinarea pentru mântuire. Federația Mondială Luterană a autorității bisericii își are sediul la Geneva. *Vezi și* pietism.

Luther, Martin

(10.11.1483, Eisleben, Saxonia – 18.02.1546, Eisleben)

Teolog și reformator religios, a fost catalizatorul Reformei protestante din sec. XVI. Prin cuvintele și acțiunile sale, Luther a pornit o mișcare ce a reformulat câteva principii de bază ale credinței creștine și a dus la divizarea lumii creștine occidentale între romano-catolici și noile tradiții protestante, în special luteranismul, calvinismul, anglicanismul, anabaptismul și antitrinitarianismul. Este una dintre cele mai puternice personalități din istoria creștinismului.

Copilăria și educația

La scurt timp după nașterea lui Luther, familia lui s-a mutat din Eisleben în micuțul oraș Mansfeld, aflat la cca 15 km nord-vest. Tatăl său, Hans Luther, care făcuse avere din rafinarea cuprului, a devenit consilier local la Mansfeld în 1492. Sunt puține surse de informație cu privire la copilăria lui Martin Luther, în afară de amintirile sale de la bătrânețe; firește, ele par influențate de o nostalgie romantică.

Luther și-a început studiile la Școala Latină din Mansfeld, în primăvara lui 1488. Acolo, a deprins temeinic limba latină și a învățat pe dinafară cele zece porunci, Tatăl Nostru, Crezul și rugăciunile de dimineață și de seară. În 1497, Luther a fost trimis în apropiere, la Magdeburg, pentru a se înscrie la o școală condusă de Confrații Vieții Obișnuite, un ordin monastic al cărui accent pus pe pietate individuală se pare că l-a influențat până la capătul vieții. În 1501 s-a înscris la Universitatea din Erfurt, una dintre cele mai distinse universități germane ale acelor timpuri. Actele de înmatriculare îl prezintă drept *in habendo*, ceea ce însemna că nu era eligibil pentru ajutor financiar, o dovadă indirectă a bunăstării financiare a tatălui său. Luther a urmat cursul obișnuit de arte liberale și a obținut diploma în 1502. Peste trei ani, a terminat masterul. Studiile i-au oferit un acces deplin la curentul scolastic; peste mulți ani, îi numea pe Aristotel și William din Ockham „profesorii lui".

Convertirea la viața monahală

După ce a terminat artele, Luther avea dreptul de a urma cursuri într-una dintre cele trei discipline „înalte" – dreptul, medicina sau teologia. Respectând dorința tatălui, a început studiul dreptului. A cumpărat un exemplar din *Corpus Juris Canonici* (Legile canonice), o colecție de texte de drept ecleziastic, și alte cărți importante de drept. Totuși, peste mai puțin de șase săptămâni, la data de 17 iulie 1505, Luther a renunțat la studiile de drept și a intrat la mănăstirea din Erfurt a ordinului ermiților Sf. Augustin, un ordin de călugări cerșetori înființat în 1256. A explicat această schimbare bruscă de direcție prin aceea că o furtună violentă de lângă Stotternheim l-a îngrozit așa de mult, încât a jurat că, dacă avea să scape cu viață, se va călugări. Cum jurământul era făcut pe fondul spaimei, Luther ar fi putut ușor să-l ignore; faptul că nu a făcut asta arată că experiența din timpul furtunii a fost doar un catalizator al unor motivații mult mai profunde. Din motive de înțeles, tatăl lui Luther s-a supărat pe el pentru că a renunțat la o carieră profitabilă și de prestigiu în favoarea călugăriei. Ca răspuns la afirmația lui Luther că în timpul furtunii fusese „îngrozit de teroarea și agonia unei morți subite", tatăl lui a spus doar: „Fie ca acestea să nu se dovedească a fi iluzie și înșelare".

Martin Luther, tablou în ulei de Lucas Cranach cel Bătrân, 1526

NATIONALMUSEUM, STOCKHOLM

Înainte de mijlocul sec. XV, ordinul augustin s-a împărțit în două tabere – una care dorea reforma în spiritul strict al regulii originare a ordinului și a doua, care era în favoarea modificărilor. Mănăstirea în care a intrat Luther la Erfurt făcea parte din tabăra strictă, de partea regulilor. La două luni după ce a intrat la mănăstire, pe 15 septembrie 1505, Luther s-a spovedit și a fost acceptat în comunitate ca novice.

Noua viață monahală a lui Luther era în conformitate cu legământul făcut de-a lungul secolelor de nenumărați bărbați și femei – o existență dedicată muncii zilnice îmbinate cu rugăciunea. Locuința lui spartană consta într-o cameră neîncălzită, mobilată doar cu o masă și cu un scaun. Activitățile sale zilnice se bazau pe regula monahală și pe respectarea orelor de canon, care începeau la două dimineața. În toamna lui 1506 a fost admis deplin în ordin și a început să se pregătească pentru

hirotonisirea ca preot. A ținut prima slujbă în mai 1507, plin de teamă și tremurând, conform amintirilor sale.

Doctor în teologie

Dar pe Luther nu l-a mulțumit viața de călugăr, anonimă și plină de rutină. În 1507 a început să studieze teologia la Universitatea din Erfurt. Transferat la mănăstirea augustină din Wittenberg în toamna lui 1508, și-a continuat studiile la universitatea de acolo. Cum Universitatea din Wittenberg era nouă (fusese înființată în 1502), standardele nu erau foarte ridicate. După numai un an de studiu, Luther a îndeplinit cerințele nu doar pentru bacalaureatul în Biblie, ci și pentru următorul grad în ierarhia teologică, cel de Sententiarius, care îi permitea să predea Cele Patru Cărți de Sentințe (Sententiarum libri IV) de Peter Lombard, manualul standard de teologie în acea perioadă. Dar, cum s-a transferat înapoi la Erfurt în primăvara lui 1509, Universitatea din Wittenberg nu i-a putut acorda titlurile. Luther a cerut fără ezitare Facultății din Erfurt să-i acorde titlurile. Cererea sa, deși neobișnuită, era corectă și, în cele din urmă, a primit un răspuns favorabil.

Studiile ulterioare pentru titlul de doctor în teologie au fost întrerupte, probabil între toamna lui 1510 și primăvara lui 1511, din cauza numirii ca reprezentant al mănăstirilor augustine stricte germane la Roma. Se punea problema unui decret papal care unea administrativ casele stricte și reformiste ale ordinului. Faptul că a fost ales, împreună cu un frate monahal din Nürnberg, să reprezinte casele stricte în fața papei este un indiciu al rolului tot mai puternic al lui Luther în cadrul ordinului său. Totuși, misiunea nu a fost încununată de succes, deoarece papa se hotărâse deja. Comentariile lui Luther din anii următori arată că misiunea i-a produs o puternică impresie negativă: a descoperit o lipsă de spiritualitate la Roma, chiar în inima lumii creștine occidentale.

La scurt timp după întoarcere, Luther s-a transferat la mănăstirea din Wittenberg, pentru a-și definitiva studiile la universitatea de acolo. A primit doctoratul în toamna lui 1512 și a început să predea studii biblice sub patronajul ordinului augustin. În același timp, au sporit responsabilitățile sale administrative în cadrul mănăstirii din Wittenberg și al ordinului augustin și a început să publice scrieri teologice, cum ar fi *Cele Nouăzeci și Cinci de Teze* împotriva teologiei scolastice.

Martin Luther și Jan Hus dând pâinea și vinul sacramentale electorului de Saxonia și familiei sale. Gravură în lemn de un artist necunoscut

Deși nu se cunosc prea bine amănuntele carierei academice a lui Luther, se știe că a predat cursuri despre câteva cărți biblice – două despre *Cartea Psalmilor* – și despre epistolele lui Pavel către romani, galateni și evrei. Mărturiile spun că a fost un profesor stimulativ. Un student spunea că era un om de statură medie, cu o voce care îmbina pronunția ascuțită a silabelor și a cuvintelor cu tonul calm. Nu vorbea nici prea rapid, nici prea lent, ci într-un ritm egal, fără ezitări și foarte clar.

Cercetătorii au căutat în notele de curs ale lui Luther indicii ale dezvoltării unei teologii noi, dar rezultatele nu sunt concludente. Notele nu indică nici o luptă spirituală profundă, despre care Luther spunea peste ani că i-a marcat această perioadă a vieții.

Controversa indulgențelor

În toamna lui 1517, un eveniment aparent inofensiv a făcut ca numele lui Luther să devină rapid cunoscut în toată Germania. Iritat de Johann Tetzel, un călugăr dominican care le predicase credincioșilor că, prin cumpărarea unei scrisori de indulgență, ar fi fost iertați de păcate, Luther a scris un set de propuneri în scopul ținerii unei dezbateri academice despre indulgențe la Universitatea din Wittenberg. A trimis un exemplar al *Celor Nouăzeci și Cinci de Teze* superiorului lui Tetzel, arhiepiscopul Albert din Mainz, împreună cu solicitarea de a opri predicile extravagante ale lui Tetzel; a trimis copii și unor prieteni. După puțin timp, Albert a cerut oficial ca la Roma să înceapă procedurile pentru a verifica ortodoxia lucrării; între timp, ea a circulat în Germania, împreună cu niște explicații publicate de Luther.

Luther a dorit ca tezele să fie folositoare Bisericii și papei, iar tonul lor este mai degrabă unul de cercetare decât unul doctrinar. Totuși, lucrarea lasă să se vadă un iz de reformă – exprimat în câteva introduceri ale tezelor prin formularea „Creștinii trebuie învățați că..." –, dar și niște declarații evident provocatoare. În teza 86, de exemplu, se întreabă: „De ce papa, a cărui avere de acum e mai mare decât averea celui mai bogat dintre împărați, nu construiește bazilica San Pietro cu banii săi, în locul banilor credincioșilor săraci?"

Cercetătorii nu au căzut de acord cu privire la cât de devreme a început Luther să formuleze pozițiile teologice care au dus în cele din urmă la ruptura dintre el și Biserică. Dacă a făcut-o până în toamna lui 1517, atunci *Cele Nouăzeci și Cinci de Teze* trebuie privite ca primul manifest (deși ezitant) al unei noi teologii. Totuși, cei mai mulți cercetători consideră convertirea lui Luther drept un proces lung care nu a ajuns la apogeu înaintea răspândirii complete a controversei indulgențelor, în primăvara lui 1518. Conform acestui punct de vedere, convertirea lui către o nouă înțelegere a Evangheliei a fost profund influențată de controversă.

Cei mai mulți cercetători spun că, până la sfârșitul lui 1518, Luther a ajuns la o nouă înțelegere a noțiunii creștine de bază a mântuirii sau a împăcării cu Dumnezeu. De-a lungul secolelor, Biserica văzuse în multe feluri calea spre mântuire, dar toate aveau în comun ideea că mântuirea este realizată atât de oameni, cât și de Dumnezeu – de către oameni prin punerea în practică a dorinței de a face lucruri bune, astfel încât să-l mulțumească pe Dumnezeu, și de Dumnezeu, prin oferirea iertării pline de milă. Luther s-a rupt puternic de această tradiție, susținând că oamenii nu pot contribui cu nimic la mântuirea lor: mântuirea este în totalitate opera grației divine.

Luther a ajuns la această viziune după un lung conflict interior în care a agonizat și chiar a disperat din cauza imposibilității de a pune în practică dorința de a face fapte bune. În timp ce medita la Epistola lui Pavel către Romani (1:17) – în care apostolul spune „Căci în ea (în Evanghelie) dreptatea lui Dumnezeu se dezvălui prin credință întru credință: după cum e scris, *Cel care prin credință e corect va trăi*" –, Luther a trăit o iluminare pe care a descris-o mai târziu drept un fel de schimbare. „Era ca și când porțile Raiului se deschiseseră în fața mea", a scris el. Natura personală dramatică și intensă a acestei experiențe ajută la explicarea refuzului înverșunat al lui Luther de a renunța la vederile sale teologice în timpul controversei indulgențelor.

Luther, Cajetan și Eck

În vara lui 1518, *causa Lutheri* (*în latină*, cazul lui Luther) avansase suficient pentru a fi necesar ca Luther însuși să se prezinte la Roma pentru a i se examina învățăturile. După ce conducătorul statului său, Frederic III al Saxoniei, a intervenit în favoarea lui, Luther a fost chemat în orașul Augsburg din sudul Germaniei, unde avea loc o Dietă imperială. Frederic a acționat așa nu pentru că susținea învățăturile lui Luther – care erau încă în formare –, ci pentru că a considerat că era datoria sa de prinț să asigure un tratament corect supusului său. La rândul său, Roma a acceptat dorințele lui Frederic, deoarece avea nevoie de susținerea financiară germană pentru o campanie militară pe care spera să o organizeze împotriva Imperiului Otoman – ale cărui forțe erau gata să invadeze Europa Centrală din Ungaria – și pentru că Frederic era unul dintre cei șapte electori care aveau să aleagă succesorul suferindului împărat roman Maximilian I. Papalitatea era foarte interesată de rezultatul acestei alegeri.

În fața acestor probleme politice majore, cazul profesorului din Wittenberg pălea ca importanță. Adversarul lui Luther la Dieta imperială, cardinalul Cajetan, era conducătorul ordinului dominican, un apărător puternic al teologiei Sf. Toma d'Aquino și unul dintre cei mai învățați oameni din Curia romană. Cajetan și-a luat misiunea în serios și era pregătit pentru a-l interoga pe Luther. Când cei doi s-au întâlnit, diferențele fundamentale dintre ei au fost evidente. Întâlnirea lor a fost și mai dificilă, deoarece nici unul dintre ei nu îl respecta prea mult pe celălalt – Cajetan observase că Luther are „ochi amenințători și fantezii nebunești în minte", în timp ce Luther remarcase că poate Cajetan era „un cunoscut tomist, dar este un teolog evaziv, obscur și neinteligibil".

Cajetan vedea ca probleme majore la Luther negarea de către acesta a faptului că Biserica e împuternicită să distribuie ca indulgențe „comoara infinită de merite" acumulată de Iisus pe cruce – aici, Luther contrazicea direct bula papală *Unigenitus Dei Filius* (Doar Fiul Născut al Domnului, 1343) a lui Clement VI – și insistența lui Luther cu privire la faptul că, pentru dreptate, credința este indispensabilă. După trei zile de discuții (12–14 octombrie), Cajetan i-a spus lui Luther că orice altă conversație era inutilă dacă nu avea de gând să dea înapoi. Luther a plecat imediat din Augsburg și s-a întors la Wittenberg, unde a formulat o cerere ca un consiliu general bisericesc să-i audieze cazul.

Luther avea motive să aibă emoții. Dispozițiile papale din august îl împuterniceau pe Cajetan să-l rețină și să-l aducă la Roma pentru verificări ulterioare. Pe 9 noiembrie 1518, Leon X a emis bula *Cum postquam* (Când mai târziu), care

definea doctrina indulgențelor și se referea la problema autorității Bisericii de a-i absolvi pe credincioși de pedepse. Ideile lui Luther a fost declarate în conflict cu învățăturile Bisericii.

Conștient că el era cauza controversei și că în *Cum postquam* doctrina sa era contrazisă chiar de papă, Luther a fost de acord să se abțină de la a participa la dezbaterea publică. Dar alții i-au luat repede locul, luptând pentru reformarea Bisericii și a societății. Controversa aduna participanți din cercuri mai largi și se referea la probleme teologice mai largi și mai grele, dintre care cea mai importantă era a autorității Bisericii și a papei. În cele din urmă, o dispută aprigă între Andreas Bodenstein von Carlstadt, coleg al lui Luther la Wittenberg, și Johan Eck, teolog din Ingolstadt și apărător abil al Bisericii, l-a readus pe Luther în luptă. Cum controversa era considerată în continuare o problemă academică, Eck, Carlstadt și Luther au convenit asupra unei dezbateri publice care a avut loc la Leipzig în iunie 1519.

Cadrul nu era deloc unul prietenos pentru Luther și Carlstadt, pentru că ducele George al Saxoniei se declarase apărător al Bisericii. După ce a ascultat ceremonia de deschidere, în care li se cerea participanților să fie de partea adevărului în cadrul dezbaterii, George a menționat că nu-și dăduse seama că teologii erau așa de lipsiți de Dumnezeu încât să fie nevoie de o asemenea cerere. Dezbaterea inițială dintre Eck și Carlstadt a acoperit foarte multe subiecte teologice, dar a fost una plată. Dezbaterea lui Luther cu Eck a fost mai plină de viață, deoarece Eck, un orator talentat, a încercat în repetate rânduri să arate că poziția lui Luther cu privire la puterea papală era similară cu cea a lui Jan Hus, teologul boemian condamnat pentru erezie la Consiliul de la Konstanz (1414–1418). Această concluzie era menită să șocheze audiența din Leipzig, oraș a cărui universitate fusese fondată cu un secol în urmă de refugiații de la Universitatea din Praga, care era dominată de husiți. Luther a negat în mod repetat acuzația, dar apoi a susținut că unele dintre opiniile lui Hus, cum ar fi aceea că există o singură Biserică Catolică sfântă, nu erau eretice. Șicanele lui Eck l-au făcut pe Luther să spună că și conciliile generale, cum ar fi cel de la Konstanz, pot greși când promulgă opinii care nu sunt *de fide* (referitoare la credință). Această declarație a fost văzută ca dăunătoare pentru cauza lui Luther și i-a permis lui Eck să susțină că a reușit să dezvăluie adevăratele convingeri ale lui Luther.

Excomunicarea

Între timp, după o întârziere cauzată de alegerea noului împărat al Sfântului Imperiu, procedurile formale ecleziaste împotriva lui Luther au fost reluate în toamna lui 1519. În ianuarie 1520, un consistoriu a primit recomandarea de a examina ortodoxia lui Luther, iar peste o lună, o comisie papală a decis că învățăturile lui Luther erau eretice. Cum această concluzie le-a părut prea dură unor membri ai Curiei, a fost formată o altă comisie, compusă din capii ordinelor importante; a ajuns la verdictul surprinzător de blând că ideile lui Luther erau „scandaloase și ofensatoare pentru urechile pioase", dar nu eretice. După ce Eck a apărut la Roma și a descris situația germană, a avut loc o nouă examinare a scrierilor lui Luther. În cele din urmă, pe 15 iunie 1520, papa Leon a emis bula *Exsurge Domine* (Ridică-te, Doamne) care acuza că 41 de propoziții din diverse scrieri ale lui Luther erau „eretice, scandaloase, ofensatoare pentru urechile pioase", dar nu specifica la care propoziții face referire verdictul. Luther a avut 60 de zile de la primirea bulei pentru a retracta în scris și alte 60 de zile pentru a trimite retractarea la Roma.

Inițial, Luther a crezut că povestea bulei era un zvon răutăcios răspândit de Eck. Dar, când realitatea condamnării sale a devenit clară, a răspuns războinic într-un document numit *Împotriva bulei execrabile a anticristului*. După expirarea perioadei de 60 de zile stipulate în bulă, la 10 decembrie 1520, Luther și-a anulat cursurile, a mers la un rug aprins de elevii săi lângă una dintre porțile orașului și a aruncat în foc un exemplar al bulei.

Bula de excomunicare, *Decet Romanum pontificem* (Îi face pe plac pontifului Roman), a fost publicată la 3 ianuarie 1521. Martin Luther era declarat oficial eretic. În mod obișnuit, cei declarați eretici erau reținuți de o autoritate a guvernului secular și arși pe rug. Dar, în cazul lui Luther, o serie complexă de factori a făcut imposibilă o asemenea pedeapsă. Pentru a fi ales, noul împărat al Sfântului Imperiu Roman, Carol V, fusese de acord ca nici un german să nu fie condamnat fără o audiere corectă; mulți, inclusiv Luther, au crezut că Luther nu primise acest drept. Alții au observat diverse probleme procedurale în *Exsurge Domine*, inclusiv faptul că nu îl cita corect pe Luther și că una dintre frazele

condamnate îi aparținea, de fapt, unui alt autor. Alții considerau că solicitarea de reformare a lui Luther merita o audiere mai serioasă. Astfel, a circulat o propunere ca Luther să beneficieze de o audiere formală la Dieta imperială din Worms, ulterior, în cursul primăverii.

Bineînțeles, nunțiul papal Girolamo Aleandro, care reprezenta Curia în Sfântul Imperiu Roman, a respins vehement ideea. Poziția sa era clară: un eretic condamnat nu trebuia audiat. Dieta nu putea decât să confirme verdictul ecleziastic și să-i aplice ereticului pedeapsa meritată. Carol avea aceeași părere cu a lui Aleandro, dar a înțeles că ideea audierii lui Luther era foarte susținută în Germania. Mercurino Gattinara, consilierul lui Carol, conștient de necesitatea unei bune relații cu cele trei Stări (cele trei pături principale ale societății – clerul, nobilimea și burghezii), l-a implorat în repetate rânduri pe împărat să nu emită un edict împotriva lui Luther fără acordul deplin al acestuia. Îngrijorarea lui Gattinara era justificată, pentru că în februarie stările au refuzat să susțină un edict care să condamne scrierile lui Luther și au cerut ca, pentru liniștea cetățenilor, Luther să fie chemat în fața Dietei „pentru beneficiul întregii națiuni germane, al Sfântului Imperiu Roman, al credinței creștine și al tuturor stărilor". Carol a fost de acord și, pe 6 martie 1521, a emis invitația oficială ca Luther să apară în fața Stărilor reunite la Worms. Renunțarea aparentă a lui Carol era, poate, singura soluție acceptabilă a problemei; chiar și Aleandro s-a putut convinge ușor că citarea lui Luther era în interesul Bisericii. Dacă Luther retracta, problema ereziei dispărea; dacă nu, cele trei Stări nu mai puteau refuza să i se aplice pedeapsa.

Dieta de la Worms

Luther a apărut înaintea Dietei de la Worms la 17 aprilie 1521. A fost informat că fusese chemat pentru a recunoaște că scrierile publicate în numele său îi aparțineau și pentru a le retracta. A recunoscut că scrierile îi aparțineau, dar a cerut și a primit timp pentru a medita la a doua cerință. A doua zi, Luther a recunoscut că a folosit un limbaj inadecvat, dar a declarat că nu putea și nu avea să retracteze esența scrierilor sale. Conform unui obicei tradițional, dar apocrif, și-a încheiat declarația folosind cuvintele: „Stau aici. Nu pot face altceva. Dumnezeu să mă ajute. Amin."

După prezentare, Luther a participat la discuții intense la care au luat parte reprezentați ai împăratului, Aleandro și electorul saxon Frederic. Deși s-au depus toate eforturile pentru a-l convinge pe Luther să retracteze, în cele din urmă discuțiile au eșuat din cauza refuzului său de a se dezice de vreuna dintre cele 41 de fraze citate în bula papală. Dar fondul problemei era că Luther, un singur om, îndrăznise să contrazică 1 500 de ani de consens al teologiei creștine. Pe 26 aprilie, Luther a plecat în grabă din Worms, iar pe 8 mai, Carol a formulat un edict împotriva sa. Carol a mai încercat o dată, fără succes, să obțină sprijinul celor trei Stări, care continuau să se teamă că o condamnare a lui Luther ar provoca revolte în rândul oamenilor de rând. Apoi, Dieta a luat sfârșit oficial. La 25 mai, după ce electorul Joachim Brandenburg l-a asigurat pe împărat de sprijinul puținilor legiuitori rămași în Worms, Carol a semnat edictul împotriva lui Luther.

Documentul a enumerat greșelile lui Luther așa cum fuseseră prezentate în *Exsurge Domine*, i-a declarat pe Luther și pe adepții acestuia (dintre care unii au fost identificați nominal) drept răufăcători politici și a cerut ca scrierile lui să fie arse. Astfel, *causa Lutheri* a fost considerată închisă. Dar era foarte important că edictul a fost contestat. Pretenția de a reprezenta „consensul unanim al Stărilor" era incorectă, deoarece până la sfârșitul lui mai majoritatea legiuitorilor plecaseră din Worms. Între timp, pe drumul înapoi către Wittenberg, Luther a fost „răpit" de soldații lui Frederic și a fost dus în secret la castelul Wartburh, lângă orașul Eisenach, unde a rămas ascuns aproape un an. În această perioadă, puțini au știut unde se afla, majoritatea crezându-l mort.

În timpul șederii la Wartburg, Luther a început să lucreze la ceea ce s-a dovedit a fi una dintre cele mai mari realizări ale sale – traducerea Noului Testament în germană. Această activitate era o consecință evidentă a insistenței sale asupra faptului că doar Biblia e sursa adevărului creștin și a credinței sale că fiecare e capabil să înțeleagă mesajul biblic. Traducerea lui Luther a marcat profund dezvoltarea limbii germane scrise. Precedentul creat de el a fost urmat de alți cărturari, a căror muncă a făcut Biblia disponibilă în limba vernaculară și a contribuit semnificativ la dezvoltarea limbilor naționale.

Controverse după Dieta de la Worms

Încercările de a aplica Edictul de la Worms au eșuat. Deși legiuitorii romano-catolici

au încercat cu îndârjire să-i lichideze pe Luther și pe adepții acestuia, în doi ani a devenit evident că mișcarea de reformare era prea puternică. Până în martie 1522, când Luther s-a întors în Wittenberg, încercarea de a pune reforma în practică generase deja revolte și proteste populare care amenințau să submineze legea și ordinea.

Atitudinea lui Luther față de aceste evenimente era conservatoare. Nu credea că schimbarea trebuie să aibă loc în grabă. În conformitate cu ideea sa de „a se grăbi încet", a reușit să controleze cursul reformei în Wittenberg, unde influența sa a rămas puternică. Totuși, nu se poate nega că importanța lui Luther ca figură publică a început să scadă după 1522. Asta nu înseamnă că nu a jucat un rol esențial în continuarea cursului evenimentelor – căci a făcut-o. Nici nu înseamnă că nu se poate distinge influența lui după 1522 – căci se poate. Dar, după Edictul de la Worms, cauza reformei de orice fel s-a transformat mai degrabă într-o luptă juridică și politică decât într-una teologică. Deciziile cruciale s-au luat de către guvernanți, nu în studiile teologilor. Mai mult, până în 1523, alți reformatori, printre care Thomas Müntzer, Huldrych Zwingli și Martin Bucer, au ajuns să conteste întâietatea lui Luther și să susțină o viziune mai radicală de reformare a Bisericii și a societății.

Începând cu vara lui 1524, mulți țărani din sud-estul Germaniei au pus la cale răscoale inspirate în parte de propunerile reformatoare ale lui Luther, dar și de problemele economice și politice care durau de mult timp. Până în primăvara lui 1525, revolta, cunoscută drept Războiul Țărănesc, se răspândise până în centrul Germaniei. Țăranii, susținuți de reformatorul Müntzer, și-au publicat revendicările într-un manifest intitulat *Cele 12 Articole ale Țăranilor*; documentul e important pentru că susține că revendicările țăranilor ar trebui judecate de Cuvântul Domnului, o noțiune care provine direct din învățăturile lui Luther, conform cărora Biblia e singurul ghid în materie de morală și de credință. Luther a scris două răspunsuri – *Îndemn la pace cu privire la Cele 12 Articole ale Țăranilor*, în care își exprima simpatia pentru țărani, și *Împotriva hoardelor ucigașe și tâlhare ale țăranilor*, în care îi ataca virulent. Ambele lucrări reprezentau o deviere de la ideea sa anterioară despre reformă, în care aceasta îmbina aspectele sociale cu cele religioase. Probabil că ele i-au îndepărtat pe țărani de cauza lui Luther.

Luther a întâmpinat și alte obstacole la mijlocul anilor 1520. Gâlceava lui literară cu marele umanist olandez Desiderius Erasmus a avut parte de un final nefericit, întrucât cei doi nu au reușit să ajungă la un punct comun. Disputa lor teologică se referea la posibilitatea oamenilor de a contribui și participa la propria lor mântuire. Erasmus, care considera că acest lucru este posibil, susținea că insistența lui Luther asupra primatului grației divine submina orice efort etic din partea oamenilor. Luther insista că poziția lui Erasmus reducea marea dramă a Învierii și Crucea la niște concepte morale superficiale.

În 1925, Luther era izolat de diferiți reformatori din cauza unei controverse cu privire la euharistie (împărtășanie). Disputa se referea la interpretarea corectă a cuvintelor lui Iisus „Acesta e trupul meu... Acesta e sângele meu." În timp ce Zwingli susținea că aceste cuvinte trebuie înțelese simbolic, adică „Acesta simbolizează trupul meu... Acesta simbolizează sângele meu", Luther susținea înflăcărat interpretarea literală. În consecință, Zwingli susținea că Iisus era prezent spiritual, dar nu fizic în cadrul slujbei, în timp ce Luther credea că Iisus era prezent și trupește. Disputa teologică a fost purtată inițial de câțiva reformatori din sudul Germaniei, cum ar fi Johann Brenz, dar după 1527, Luther și Zwingli s-au confruntat direct, cu ranchiună și vehemență crescânde, mai ales din partea lui Luther. Din punctul lui de vedere, Zwingli era un „entuziast" care nu lua în serios cuvintele Scripturii. Astfel, Reforma a început să fie dezbinată în interior.

În opinia unora, cum ar fi landgraful Filip din Hesse, dezbinarea a avut consecințe politice importante. Nu era nici o îndoială că împăratul și prinții din teritoriile catolice erau hotărâți să suprime noua erezie luterană, chiar și cu forța, dacă era necesar. Dezacordul cu privire la împărtășanie a împiedicat formarea unei strategii de a lupta cu marele pericol catolic prin stabilirea unui front politic (și militar) protestant. În timp ce Luther, în minunata lume a ideilor sale, se îndoia de înțelepciunea oricărui efort de a apăra Evanghelia cu mijloace militare, Zwingli a imaginat un puternic front politic anticatolic care să se întindă din Zürich până în Danemarca. Când Filip a enunțat prima oară ideea unui colocviu între Zwingli, Luther și alți reformatori, era animat de dorința de a pune bazele unei alianțe politice protestante. Inițial, Luther a fost reticent și a trebuit să fie convins să

participe la întâlnirea care a avut loc la Marburg, între 1 și 4 octombrie 1529. De la început, Luther a afirmat clar că nu își va schimba opiniile: a luat o bucată de cretă și a scris pe tablă cuvintele latine ale împărtășaniei, *Hoc est corpus meum* („acesta e trupul meu"). În cele din urmă, cele două părți au reușit să ajungă la un acord parțial, dar diviziunea profundă din interiorul protestantismului nu a dispărut.

Pe 13 iunie 1525, Luther s-a căsătorit cu Katherine din Bora, o fostă călugăriță. Katherine fugise de la mănăstirea ei împreună cu alte opt călugărițe și locuia în casa secretarului orașului Wittenberg. În timp ce restul călugărițelor s-au întors la familiile lor ori s-au măritat, Katherine a rămas fără nici un sprijin. La fel, Luther era pe atunci singurul care rămăsese în ceea ce fusese mănăstirea augustină din Wittenberg; ceilalți călugări fie renunțaseră la practică, fie se mutaseră într-o zonă catolică tradiționalistă. Decizia lui Luther de a se căsători cu Katherine era rezultatul mai multor factori. El se simțea responsabil pentru situația grea a acesteia, căci predicile lui o făcuseră să fugă de la mănăstire. În plus, el scrisese în repetate rânduri, mai ales în 1523, că instituția căsătoriei este o obligație onorabilă a creației și privea insistența Bisericii Romano-Catolice cu privire la celibatul preoților ca pe lucrarea diavolului. În cele din urmă, credea că tulburările, ajunse la apogeu în sângerosul Război Țărănesc, erau o manifestare a mâniei divine și un semn al iminenței sfârșitului lumii. Astfel, el vedea căsătoria ca pe o îndeplinire a voii Domnului în aceste ultime zile ale omenirii.

În timp ce dușmanii lui Luther se pronunțau sarcastic cu privire la căsătoria sa – Erasmus spunând că un lucru care începuse ca o tragedie se transformase într-o comedie –, prietenii și susținătorii lui erau mâhniți de ceea ce vedeau drept o sincronizare nefericită a deciziei sale. (Trebuie notat că Luther nu a fost primul reformator care s-a căsătorit.) Katherine din Bora s-a dovedit a fi un minunat sprijin pentru Luther. *Discuții la masă* (Tischreden), o colecție de comentarii făcute de Luther la cină așa cum au fost ele înregistrate de unul dintre elevii care locuiau la el, o prezintă pe Dr. Katie ca pe o stăpână pricepută a casei și ca o parteneră la discuțiile teologice. Cei doi au avut cinci copii: Johannes, Magdalene, Martin, Paul și Margarete. Scrisorile lui Luther către copiii săi și durerea profundă la moartea primei fiice, Magdalene – care a murit în brațele lui în septembrie 1542 – sunt indicii ale relațiilor calde care i-au caracterizat familia și căsnicia.

Wartburg, pe un deal deasupra orașului Eisenach, Germania

Ultimii ani

Ca eretic declarat și răufăcător public, Luther a fost obligat să stea departe de lupta politică și religioasă cu privire la aplicarea Edictului de la Worms. Legiuitorii miloși și consilierii orășenești au luptat pentru cauza lui Luther și pentru cea a Reformei. Când Carol V a convocat o Dietă la Augsburg în 1530 pentru a lămuri probleme religioase rămase nerezolvate, Luther nu s-a putut prezenta, dar a putut călători în sud până la Coburg – la 160 km de Augsburg – pentru a urmări desfășurarea Dietei. La Augsburg, Philupp Melanchthon, tânărul coleg din Wittenberg al lui Luther, i-a reprezentat pe protestanți. Prezentarea făcută de Melanchton credințelor reformatorilor, *Confesiunea de la Augsburg*, a devenit rapid principalul document teologic al noii tradiții luterane.

După 1525, rolul lui Luther în mișcarea de reformă a fost de teolog, consilier și sfătuitor, dar nu de om de acțiune. În consecință, biografiile lui Luther se încheie de obicei prin căsătoria sa din 1525. Unii omit elegant ultimii 20 de ani din viața sa, în care s-au întâmplat multe. Problema nu constă doar în lipsa lui din lupta pentru cauza noilor Biserici Protestante la înființarea cărora a contribuit, ci și în faptul că, în acești ani, Luther e mai puțin atractiv, mai puțin încântător, mai puțin interesant decât Luther de mai devreme, care s-a luptat sfidător cu împăratul și cu imperiul la Worms. Atras în mod repetat în controverse puternice în ultimul deceniu al vieții, Luther apare diferit – irascibil, dogmatic și nesigur. Când vorbește despre anabaptiști, despre papă sau despre evrei, tonul lui devine strident și ascuțit. De fiecare dată se pronunța virulent: anabaptiștii ar trebui spânzurați pentru rebeliune, papa era anticristul, evreii ar trebui expulzați, iar sinagogile, arse. Erau cuvinte prea violente pentru un preot al Evangheliei și nici una dintre explicațiile oferite – sănătatea șubredă și durerea cronică, așteptarea sfârșitului iminent al lumii, dezamăgirea profundă cu privire la eșecul adevăratei reforme religioase – nu pare satisfăcătoare.

În 1539, Luther a fost implicat într-un scandal cu privire la bigamia landgrafului Filip. Ca multe alte capete încoronate, Filip trăia într-o căsnicie aranjată de dinastie, cu o soție pentru care nu avea sentimente. Totuși, implicarea în relații extraconjugale îi deranja conștiința, așa că, mulți ani, a simțit că nu merită să primească împărtășania. Ochii i s-au oprit asupra uneia dintre domnișoarele de onoare ale soției sale, care a insistat să se căsătorească. Filip le-a cerut sfatul lui Luther și teologilor din Wittenberg. În răspunsul său, pe care l-a justificat cu referințe biblice ample, Luther sublinia că patriarhii din Vechiul Testament avuseseră mai mult de o soție și că, sub forma unei dispense speciale, poligamia încă era posibilă. Drept urmare, Filip s-a căsătorit în secret pentru a doua oară, dar asta s-a aflat în curând, ca și rolul jucat de Luther în această căsătorie.

De la jumătatea anilor 1530, Luther a fost chinuit de pietre la rinichi și de o evidentă afecțiune coronariană. El a pus starea proastă de sănătate pe seama vieții severe din mănăstire. Totuși, a continuat să predea – între 1535 și 1545 a predat Cartea Facerii, una dintre cele mai clare prezentări biblice ale sale – și a predicat cu regularitate la biserica locală, până când colegul lui, Johannes Bugenhagen, și-a asumat această răspundere. Chiar și atunci, Luther a continuat să predice în mănăstirea augustină. După moartea prietenului său Nikolaus Hausmann, în 1538, și a fiicei sale Magdalene, patru ani mai târziu, referirile la moarte devin abundente în corespondența lui Luther. Într-o scrisoare trimisă în iunie 1543 unui prieten scria: „Vreau să mi se ofere un moment bun pentru a putea trece la Domnul. Mi-a ajuns. Sunt obosit. Am devenit un nimic. Roagă-te ca Domnul să-mi ia sufletul în pace."

În februarie 1546, în ciuda stării de sănătate, Luther a călătorit spre Eisleben, orașul în care s-a născut. A mers să medieze o ceartă jenantă între doi nobili tineri și aroganți, conții Albrecht și Gebhard din Mansfeld. A avut succes, ceea ce i-a și scris soției sale în ceea ce avea să fie ultima sa scrisoare. Peste o zi, la 18 februarie, a murit. Trupul i-a fost îngropat la biserica de la castelul din Wittenberg.

Importanța

Cu siguranță, Martin Luther este una dintre cele mai influente personalități ale civilizației occidentale din ultimul mileniu. A fost catalizatorul împărțirii creștinătății occidentale în câteva Biserici, dar a lăsat și o serie de moșteniri culturale, cum ar fi sublinierea importanței limbilor vernaculare. Întâi de toate, a fost un teolog și există multe finețuri în scrierile sale, care, în ediția finală scolastică (așa-numita ediție Weimar) cuprind peste o sută de volume. Dar nu a fost un gânditor teologic sistematic. Asemenea Sfântului Augustin la sfârșitul Antichității, Luther a fost ceea ce putem numi un gânditor polemic. Cele mai multe dintre scrierile sale – cum ar fi *Legarea voinței*, împotriva lui Erasmus, și *Cuvintele „Acesta e sângele meu" sunt împotriva tuturor entuziaștilor*, împotriva lui Zwingli – au fost concepute în focul controversei și conțin inevitabil formulări univoce care nu pot fi ușor corelate cu opiniile exprimate în alte scrieri. Astfel, nu e ușor să pui în acord elementele teologiei lui Luther.

Mai mult, evaluarea importanței teologice a lui Luther a depins timp de secole de orientarea ecleziastică a criticului. Protestanții l-au văzut drept cel mai uimitor exponent al credinței creștine autentice de după apostoli, iar catolicii l-au considerat încununarea ignoranței teologice și a imoralității. Aceste perspective jenant de partizane s-au schimbat în ultimele decenii și a apărut o imagine a lui Luther mai puțin legată de confesiune.

Anumite principii-cheie ale teologiei lui Luther au modelat creștinismul protestant după sec. XVI. Printre ele se numără insistența asupra Bibliei, asupra cuvântului lui Dumnezeu ca unică sursă a autorității religioase, sublinierea importanței grației aduse de credință, ca unic mijloc de mântuire, și considerarea Bisericii o comunitate a credincioșilor – o parohie a tuturor credincioșilor – mai degrabă decât o structură ierarhică divizată clar între clerici și laici. Luther nu a fost primul care a formulat aceste concepte, iar cercetările recente cu privire la sec. XV au arătat că multe dintre ideile considerate a fi inovații revoluționare ale lui aveau antecedente uimitoare. Totuși, vigoarea și importanța primită de aceste idei în gândirea lui Luther le-au făcut să fie, din anumite puncte importante de vedere, complet noi. Anumite corolare ale învățăturilor principale ale lui Luther au făcut ca realizările sale să fie inovatoare și importante. De exemplu, dorința lui de a face Sfânta Scriptură accesibilă oamenilor de rând l-a făcut nu doar să traducă Biblia în germană, dar și să compună imnuri și să susțină apariția școlilor în orașe.

Analiști recenți ai lui Luther au încercat să-i înțeleagă gândirea prin prisma luptei lui cu realitatea puternică a diavolului sau prin prisma puternicei sale temeri de o moarte care l-ar separa definitiv de Dumnezeu. Deși există argumente pentru ambele viziuni, nici una nu surprinde esența spirituală a lui Luther. El pare caracterizat mai ales prin încrederea aproape copilărească în iertarea și clemența lui Dumnezeu. Luther a vorbit mult despre *tentationes* (tentații), prin care înțelegea dubiile sale cu privire la realitatea acestei iertări divine. Dar și-a depășit dubiile, iar viața sa ulterioară a fost una plină de încredere fericită și spontană în dragostea și în bunătatea lui Dumnezeu față de el și de toți păcătoșii. Luther a numit-o *libertate creștină.*

Centrul de interes al studiilor despre Luther de la sfârșitul sec. XX este reprezentat de înțelegerea rolului creștinismului în societate și în politică. Mulți cercetători susțin că dezaprobarea lui Luther față de țăranii germani în 1525 și ideea că, așa cum a spus-o cândva, „Evanghelia nu are nici o legătură cu politica" au facilitat o tendință de pasivitate politică printre creștinii protestanți din Germania. De asemenea, cuvintele sale grele împotriva evreilor, mai ales spre sfârșitul vieții, au dus la întrebarea dacă nu cumva Luther a încurajat semnificativ dezvoltarea antisemitismului german. Deși mulți au adoptat această viziune, respectiva se concentrează prea mult asupra lui Luther și insuficient asupra ciudățeniilor mai mari ale istoriei Germaniei.

Ideile lui Luther s-au dezvoltat împotriva credinței promovate de Biserica Romano-Catolică medievală, conform căreia întreaga societate poartă o mantie creștină. Noțiunea de politică „creștină" sau de economie „creștină" era anatemizată de Luther. Aceasta nu însemna că spațiul public nu avea niște principii care trebuiau respectate. Luther respingea ideea că aceste domenii trebuie abordate doar prin perspectiva creștină; el insista că doar ceea ce ținea de opera de mântuire a lui Iisus trebuie privit doar prin perspectiva creștină.

lutit

Rocă sedimentară cu granulație fină, compusă din particule de mărimea celor argiloase (sub 0,04 mm diametru). Lutitele laminate și lutitele care clivează cu ușurință în plăci subțiri sunt de obicei numite șisturi argiloase. Din grupul lutitelor fac parte argilele, argilitele și marnele.

Lutoslawski, Witold

(25.01.1913, Varșovia, Polonia – 07.02.1994, Varșovia)

Compozitor polonez. A fost cunoscut inițial ca pianist. Reputația internațională și-a dobândit-o prin premiera *Concertului pentru orchestră* (1954), plin de culoare folclorică, și ulterior prin *Muzică funebră pentru orchestră de coarde* (1958). De la sfârșitul anilor 1950 a introdus în lucrările sale efecte limitat aleatorii. Cele patru simfonii ale sale, strălucit orchestrate, mai ales a doua (1967) și a treia (1983), se bucură de o largă apreciere ca și *Cartea pentru orchestră* (1968) și *Cvartetul de coarde* (1964).

Lutuli, Albert

(1898, Rhodesia – 21.07.1967, Stanger, Africa de Sud)

Conducător zulu și președinte al Congresului Național African (CNA) (1952–1960). Educat la o școală de misionari, Lutuli a predat și a fost șeful unei mici comunități înainte să fie ales președinte al CNA. A fost deseori închis în urma activităților antiapartheid. Și-a expus concepțiile în lucrarea *Eliberați-mi poporul* (Let My People Go, 1962). În 1960 a devenit primul african căruia i s-a acordat Premiul Nobel pentru pace.

Lutyens, Edwin L(andseer) *ulterior* Sir Edwin

(29.03.1869, Londra, Anglia – 01.01.1944, Londra)

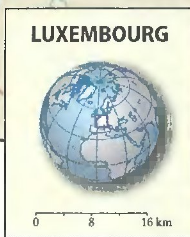
Arhitect britanic. Și-a câștigat reputația prin proiectarea pentru Gertrude Jekyll a casei de la Munstead Wood, Godalming, Surrey (1896). În seriile caselor rustice care au urmat, multe proiectate în colaborare cu Jekyll, Lutyens a adaptat stiluri vechi vieții domestice contemporane, folosind stiluri încântătoare și originale. A conceput un plan pentru noua capitală indiană de la Delhi, bazat pe o serie de hexagoane separate prin bulevarde largi; cea mai semnificativă clădire din această categorie a fost Casa viceregelui (1912–1930), construcție care combină aspecte clasice de arhitectură cu motive indiene. După Primul Război Mondial, a devenit arhitect al Comisiei Imperiale de Morminte ale Războiului, pentru care a proiectat Cenotaful din Londra (1919–1920) și alte monumente memoriale.

Luvru, Muzeul ~

Muzeu național și galerie de artă a Franței, în Paris. A fost construit ca reședință regală, edificiu început sub Francisc I în 1546, pe

locul unei cetăți din sec. XII. A încetat să fie palat odată cu mutarea curții la Versailles (1682), iar în sec. XVIII s-au făcut planuri de transformare a edificiului în muzeu public. În 1793, guvernul revoluționar a deschis Galeria Principală; Napoleon a construit aripa nordică; două mari aripi vestice au fost adăugate și deschise de Napoleon III. După completarea sa, Luvrul cuprindea un vast complex de clădiri sub forma a două cadrilatere principale, găzduind două mari curți. O controversată intrare în formă de piramidă (din sticlă și oțel) a fost proiectată de I.M. Pei și deschisă în 1989. Colecția de pictură este una dintre cele mai bogate din lume, cuprinzând toate perioadele artei europene până la impresionism; colecția de pictură franceză din sec. XV–XIX este neegalată.

Luxembourg

Oraș, 76 833 loc. (2001), capitala statului Luxembourg. Un promontoriu stâncos de-a lungul râului Alzette a fost locul unei fortărețe romane, apoi al unui castel franc, în jurul căruia s-a dezvoltat orașul medieval. Siegfried, conte de Ardennes, a cumpărat castelul și în 963 d.Hr. a asigurat independența ducatului de Luxembourg. Cel mai puternic din Europa (după Gibraltar), castelul a devenit garnizoană prusacă și fortificație a Confederației Germane între 1815 și 1866; a fost dezafectat prin tratatul din 1867. Important punct al infrastructurii de drumuri și căi ferate, orașul este și un centru industrial și financiar. Găzduiește Curtea Europeană de Justiție și câteva birouri administrative ale Uniunii Europene.

Luxembourg
sau Luxemburg
denumire oficială Marele Ducat de Luxembourg

Stat în V Europei. Suprafața: 2 586 kmp; 457 000 loc. (2005). Capitala: Luxembourg. Cea mai mare parte a populației este alcătuită din etnici francezi sau germani. Limbi vorbite: luxemburgheză (un dialect al germanei), franceza, germana. Religia: creștinism (predominant romano-catolicism). Unitate monetară: euro. Cu o lungime de 82 km și o lățime de 56 km, statul este împărțit în două regiuni. Prima este Oesling, extensie a Masivului Ardeni în treimea nordică a țării, formată dintr-un platou înalt marcat de văile unor râuri. A doua zonă este Bon Pays, sau Gutland, câmpie deluroasă care ocupă restul țării. Economia statului este bazată în mare parte pe industria grea, comerț și afaceri bancare internaționale, iar venitul pe cap de locuitor este printre cele mai ridicate din lume. Este o monarhie constituțională cu două camere legislative. Șeful statului este marele duce, iar guvernul este condus de primul-ministru. În perioada cuceririi romane (57–50 î.Hr.) suprafața țării era populată de două triburi belgice, treverii și mediomatricii. După 400 d.Hr., regiunea a fost invadată de triburi germanice. Ulterior a intrat în componența imperiului lui Carol cel Mare. Transformat în ducat în 1354, Luxembourgul a fost cedat casei de Burgundia în 1441 și Habsburgilor în 1477. La mijlocul sec. XVI a devenit parte a Țărilor de Jos Spaniole. Congresul de la Viena (1815) a declarat statul ca mare ducat și l-a oferit Țărilor de Jos. În urma unei rebeliuni din 1830, porțiunea vestică a devenit parte a Belgiei, iar părțile celelalte au rămas în componența Țărilor de Jos. În

1867, puterile europene au garantat neutralitatea și independența Luxembourgului. La sfârșitul sec. XIX și-a creat o puternică industrie siderurgică în urma exploatării bogăției de minereuri de fier locale. A fost invadat și ocupat de Germania în ambele războaie mondiale. După Al Doilea Război Mondial a abandonat neutralitatea și s-a alăturat organizației NATO (1949). A aderat la Uniunea Economică Benelux în 1944 și la Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (o precursoare a Uniunii Europene) în 1952.

Luxemburg, Rosa

(05.03.1871, Zamość, Polonia, Imperiul Rus - 15.01.1919, Berlin, Germania)

Om politic radical, intelectuală și autoare germană de origine poloneză. Ca evreică în Polonia aflată sub stăpânirea rusească, a fost atrasă din tinerețe în activismul politic ilegal. În 1889 a fugit la Zürich, unde și-a dat doctoratul. Implicată în mișcarea socialistă internațională, în 1892 a contribuit la fondarea a ceea ce avea să devină Partidul Comunist Polonez. Revoluția Rusă din 1905 a convins-o de faptul că revoluția mondială va porni din Rusia. A susținut greva de masă ca fiind cea mai importantă armă a proletariatului. A fost închisă la Varșovia pentru agitație, apoi s-a mutat la Berlin pentru a preda și a scrie (1907–1914). La începutul Primului Război Mondial a contribuit la fondarea Ligii Spartacus, iar în 1918 a supravegheat transformarea acesteia în Partidul Comunist German; la mai puțin de o lună după acest eveniment, a fost asasinată în timpul revoltei spartachiștilor. A crezut într-o cale democratică spre socialism, în urma unei revoluții mondiale care să răstoarne capitalismul, și s-a opus tendințelor dictatoriale ale lui Vladimir Ilici Lenin, fiind printre primii care le-au recunoscut.

Rosa Luxemburg

INTERFOTO/FRIEDRICH RAUCH, MÜNCHEN

luxemburgheză, limba ~

Dialect al limbii germane, vorbit exclusiv în Luxembourg. Dialect mosello-franconian din grupul germanic mijlociu de V, îmbogățit cu multe cuvinte și expresii franceze, luxemburgheza este vorbită de toate clasele. Populația țării este de obicei bilingvă sau trilingvă. Luxemburgheza este folosită mai ales oral, franceza fiind adoptată în guvern și în tribunale, iar germana în ziare; toate cele trei limbi sunt folosite în școli.

Lu Xiangshan *sau* Lu Hsiang-shan *sau* Lu Jiuyuan

(1139, Kiangsi, China - 10.01.1193, China)

Filozof neoconfucianist chinez din timpul dinastiei Song de Sud. Funcționar guvernamental și profesor, a fost rivalul marelui raționalist neoconfucianist Zhu Xi. Lu afirma că forma cea mai înaltă de cunoaștere a căii (dao) provine din reflecția interioară și autoexaminare. În cadrul acestui proces omul creează și redescoperă bunătatea fundamentală a naturii propriei ființe. Lucrările lui Lu au fost publicate postum, iar doctrina sa a fost revizuită trei secole mai târziu de Wang Yangming, care a înființat școala Xin Xue a neoconfucianismului, deseori numită școala Lu-Wang.

Luxor

Oraș, 360 503 loc. (1996), în Egiptul de Sus. Numele a fost dat jumătății sudice a ruinelor orașului Teba (partea nordică se numește Karnak). Este așezat în jurul marelui templu al lui Amon, care a fost construit pe țărmul de E al fluviului Nil de faraonul Amenhotep III (sec. XIV î.Hr.). Tutankhamon și Horemheb au terminat templul, iar Ramses II a realizat unele completări. Ruinele cuprind coloane și curți ale templului original, pe lângă vestigiile unor biserici copte și ale unei moschei. Orașul este un centru turistic și o piață de desfacere pentru regiunea agrară din împrejurimi.

Lu Xun *sau* Lu Hsün *născut* Zhou Shuren

(25.09.1881, Shaoxing, provincia Zhejiang, China - 19.10.1936, Shanghai)

Scriitor chinez. S-a afirmat în mișcarea literară chineză odată cu publicarea nuvelei *Jurnalul unui nebun* (Kuangren riji, 1918), o condamnare a culturii tradiționale confucianiste și prima nuvelă în stil occidental scrisă integral în chineză. Deși cunoscut mai ales pentru opera sa de ficțiune, a fost și un maestru al eseului în proză, mod de exprimare folosit mai ales spre sfârșitul vieții. Nu a intrat niciodată în Partidul Comunist, însă a recrutat mulți chinezi pentru acest partid, ajungând să fie considerat un erou revoluționar.

Luzon

Insulă, 37 909 589 loc. (2000), în Filipine. Cea mai mare insulă a țării, cu o suprafață de 104 688 kmp, găzduiește orașele Quezon City și capitala țării, Manila.

Așezată în N arhipelagului Filipinelor, este mărginită de Marea Filipinelor, Marea Sibuyan și Marea Chinei, fiind separată de Taiwan prin strâmtoarea Luzon. Insula reprezintă o treime din suprafața terestră a țării și găzduiește jumătate din populație. Este în mare parte muntoasă; în 1991 geografia insulei a fost modificată de erupția vulcanului Pinatubo. Este liderul industrial și agrar al țării.

Luzon, Strâmtoarea ~

Trecătoare între N insulei filipineze Luzon și S Taiwanului. Asigurând legătura între Marea Chinei la V și Marea Filipinelor la E, cu o lungime de 320 km, este o importantă cale de navigație. Constituită dintr-o serie de canale, cuprinde grupurile insulare Batan și Babuyan.

Lvov *în germană* Lamberg

Oraș, 733 000 loc. (2001), în V Ucrainei. Fondat pe la 1256 de prințul Daniel de Galiția, a trecut sub stăpânire polonă în 1349. A devenit unul dintre marile orașe comerciale medievale, schimbându-și deseori stăpânirea. A fost cucerit de cazaci în 1648 și de suedezi în 1704. Cedat Austriei în 1772, a devenit capitala provinciei austriece Galiția. A trecut sub guvernare poloneză în 1919, în urma unei încercări eșuate a ucrainenilor de a stabili o republică (1918). A fost ocupat de Uniunea Sovietică în 1939 și, după ocupația germană, anexat de sovietici în 1945. În prezent este un centru al culturii ucrainene și sediul unei universități fondate în 1661.

Lvov, Gheorghi Evghenievici, Prinț ~

(02.11.1861, Popovka, lângă Tula, Rusia – 07.03.1925, Paris, Franța)

Om politic rus, primul conducător al guvernului provizoriu instaurat în timpul Revoluției Ruse din 1917. În 1905 s-a alăturat Partidului Constituțional Democratic, de orientare liberală, și a fost ales în prima Dumă (1906). A devenit cancelar al Uniunii Zemstvelor din Întreaga Rusie (1914) și a câștigat respectul politicienilor liberali și al comandanților militari. În martie 1917 a devenit premier, însă a fost incapabil să satisfacă cererile din ce în ce mai radicale ale populației. A demisionat în iulie, în urma unei mari demonstrații de stânga, în favoarea lui Aleksandr Kerenski. Arestat ulterior de bolșevici, a reușit să scape și s-a stabilit la Paris.

Lyallpur

Vezi Faisalabad

Lyautey, Louis-Herbert-Gonzalve

(17.11.1854, Nancy, Franța – 21.07.1934, Thorey)

Militar francez și primul administrator colonial al Marocului sub protectoratul francez (1912–1956). La începutul carierei a ocupat posturi în Indochina, Madagascar și Algeria. Ca rezident general în Maroc (1912–1924) a pacificat colonia și a susținut principiul conducerii indirecte.

Lycaonia

Regiune antică, în S Anatoliei. Așezată la N de munții Taurus, în Turcia actuală, a fost stăpânită de Alexandru cel Mare, seleucizi, atalizi și, în fine, de romani. Sub stăpânirea romană a fost atașată Galatiei și Cappadociei. Începând cu perioada seleucidă, capitala s-a aflat la Iconium. Pe aici a trecut Sf. Pavel, iar în sec. IV d.Hr. avea deja un sistem ecleziastic organizat.

Lycia *sau* Licia

Regiune antică, în SV Anatoliei, situată de-a lungul coastei mediteraneene a Turciei actuale, între Caria și Pamphylia. În sec. VIII î.Hr., era deja o prosperă țară maritimă. Ulterior a fost cucerită de regele Cirus II din dinastia persană a Ahemenizilor. Anexată Pamphyliei romane în 43 d.Hr., regiunea a devenit după sec. IV d.Hr. o provincie romană separată.

Lydia *sau* Lidia

Regiune antică din V Anatoliei. Situată în Turcia actuală și mărginită la V de Marea Egee, i-a influențat profund pe grecii ionieni ai sec. VII și VI î.Hr., prin dezvoltări economice cum ar fi producerea de monede din metal. Zona a fost cucerită de perși sub Cirus cel Mare (546 î.Hr.). Ulterior a trecut sub stăpânirea Siriei și Pergamului, iar sub romani a făcut parte din provincia Asia.

Lyell, Sir Charles

(14.11.1797, Kinnordy, Forfarshire, Scoția – 22.02.1875, Londra, Anglia)

Geolog scoțian. În timp ce studia dreptul la Universitatea Oxford, a devenit interesat de geologie și ulterior a colaborat cu geologi de marcă, precum Alexander von Humboldt și Georges Cuvier. Lyell a ajuns la convingerea că existau explicații naturale (în opoziție cu cele supranaturale) pentru toate fenomenele geologice, poziție pe care și-a susținut-o cu multe exemple în lucrarea în trei volume *Principiile geologiei* (Principles of Geology, 1830–1833). Lider recunoscut în domeniu, s-a împrietenit

Charles Lyell, copie în ulei de Lowes Cato Dickinson, 1883; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

cu mulți alți cunoscuți oameni de știință, inclusiv cu familia Herschel și cu Charles Darwin, a cărui lucrare, *Originea speciilor* (1859), l-a convins pe Lyell să accepte teoria evoluționistă. Lui Lyell i se datorează în mare măsură acceptarea generală în geologie a principiului uniformismului.

Lyly, John
(1554?, Kent, Anglia – 11.1606, Londra)

Scriitor englez. Educat la Oxford, Lyly a devenit celebru la Londra prin două lucrări în proză, *Euphues* (1578) și *Euphues și Anglia sa* (Euphues and His England, 1580). Romanele au declanșat euphuismul – stil literar elisabetan, elegant și extravagant – și l-au consacrat pe Lyly drept întâiul stilist al prozei engleze care a influențat în mod durabil limba. Ca dramaturg, a contribuit și la dezvoltarea dialogului în proză în comedia engleză, gen căruia i s-a devotat aproape în totalitate după 1580. *Endimion* (jucată în 1588) este considerată cea mai reușită piesă a sa.

Lyme, boala ~ *sau* **borrelioză**

Maladie bacteriană transmisă prin căpușe. Identificată în 1975, a fost numită după localitatea Old Lyme, Connecticut, SUA, unde a fost descoperită pentru prima dată. Este cauzată de o spirochetă, *Borrelia burgdorferi*, transmisă de căpușe care o contractează din sângele animalelor infectate, în special de la căprioare. Oamenii pot fi mușcați de căpușele prezente în vegetația ierboasă înaltă sau în covoarele de frunze uscate. Boala Lyme are trei stadii: erupție cutanată sub forma unei leziuni tegumentare caracteristice, deseori însoțită de simptome similare celor de gripă; dureri articulare migratorii și simptome neurologice (tulburări de memorie, de văz sau de locomoție); în final apare artrita generalizată, cu simptome similare sclerozelor multiple și, uneori, paralizie facială, meningită sau pierderea memoriei. Majoritatea cazurilor nu trec de primul stadiu, însă, după cca doi ani, excepțiile ajung în ultima fază. Ca măsură preventivă, se recomandă evitarea înțepăturilor de căpușe. Diagnosticul poate fi dificil, mai ales dacă prima erupție trece neobservată. Un tratament prompt cu antibiotice poate împiedica progresarea acestei boli infecțioase. Cazurile avansate necesită antibiotice mai puternice, iar simptomele pot reapărea.

Lynch, David
(n. 20.01.1946, Missoula, Montana, SUA)

Regizor american de film. După o educație artistică, a studiat în Europa și a început să experimenteze în domeniul filmului la sfârșitul anilor 1960. În 1977 și-a prezentat prima creație, *Eraserhead,* film grotesc și de coșmar, care a devenit obiectul unui adevărat cult. A regizat *Omul elefant* (The Elephant Man, 1980), producția științifico-fantastică *Dune* (1984) și bizarul film de suspans *Catifeaua albastră* (Blue Velvet, 1986); a regizat ulterior filme ca *Inimă sălbatică* (Wild at Heart, 1990), *Autostrada pierdută* (Lost Highway, 1997) și *Povestea lui Alvin Straight* (The Straight Story, 1999). De asemenea, a creat originalul serial de televiziune *Twin Peaks* (1990–1991).

Lynd, Robert *și* **Helen**
născută **Helen Merrell**
(26.09.1892, New Albany, Indiana, SUA – 01.11.1970, Warren, Connecticut; 17.03.1894, La Grange, Illinois, SUA – 30.01.1982, Warren, Ohio)

Sociologi americani, soț și soție. Cuplul a predat câteva decenii la Universitatea Columbia, respectiv Colegiul Sarah Lawrence. Colaborând la studiile *Middletown* (1929) și *Middletown în tranziție* (1937), lucrări clasice ale literaturii sociologice de mare succes, au devenit primii cercetători care au aplicat metodele antropologiei culturale la studiul unui oraș modern din Vest (Muncie, Indiana).

Lynn, Canalul ~

Fiord adânc, în SE statului Alaska, SUA. O importantă cale de acces în regiunea Klondike, măsoară 129 km în lungime și 10 km lățime. Cel mai nordic fiord din Munții de Coastă, a fost numit în 1794 de căpitanul George Vancouver, după locul lui de naștere, King's Lynn, din Anglia.

Lynn, Loretta *născută* **Loretta Webb**
(n. 14.04.1935, Butcher Hollow, Kentucky, SUA)

Cântăreață americană de muzică country. Fiică a unui cărbunar, Lynn s-a căsătorit la vârsta de 13 ani și a născut întâiul dintre cei șase copii ai săi în următorul an. În 1960 a apărut primul ei single, *Honky Tonk Girl,* un succes. În 1962 a intrat în Grand Ole Opry, iar până la mijlocul anilor 1960 devenise deja o vedetă, mai ales cu piesa *Don't Come*

Home A-Drinkin'. În 1970 a interpretat cântecul ce purta semnătura ei, *Coal Miner's Daughter*; a dat titlul unei autobiografii de succes și a inspirat un film apreciat (*Fata de miner*, 1980). Sora sa vitregă, Crystal Gayle (n. 1951), s-a bucurat și ea de o carieră cu înregistrări de succes.

Lyon

Oraș, 472 305 loc., 1 417 463 loc. împreună cu suburbiile (2006), în partea central-estică a Franței. Așezat la confluența dintre Ron și Saône, a fost fondat ca o colonie militară romană cu numele de Lugdunum, în 43 î.Hr. (*vezi* Lorena), devenind un important oraș al Galliei. A fost încorporat în Sfântul Imperiu Roman (1032) și apoi în regatul Franței (1312). A cunoscut o înflorire economică în sec. XV, iar în sec. XVII devenise centrul european al producției de mătase. În Al Doilea Război Mondial a fost un centru al Rezistenței franceze. Important port fluvial, cu o economie diversificată, cuprinde industrii textile, metalurgice și tipografice. Printre clădirile istorice se numără un teatru roman, o catedrală gotică din sec. XII și un palat din sec. XV.

Lyon, Conciliile de la ~

Al 13-lea și al 14-lea conciliu ecumenic al Bisericii Romano-Catolice. Primul Conciliu de la Lyon a fost organizat de papa Inocențiu IV, în 1245, după ce a fugit din Roma asediată la Lyon; papa l-a îndepărtat pe împăratul Frederic II și a îndemnat la susținerea lui Ludovic IX în cea de a șaptea cruciadă. În al doilea Conciliu (1274), papa Grigore X a reunit nominal Bisericile Apuseană și Răsăriteană, însă clericii greci au repudiat curând uniunea.

Lyon, Mary (Mason)

(28.02.1797, lângă Buckland, Massachusetts, SUA - 05.03.1849, Hadley de Sud)

Pionieră americană a învățământului superior pentru femei. A studiat la mai multe academii, întreținându-se singură de la vârsta de 17 ani prin lecții particulare. Succesul ei ca profesor și administrator și cererile tinerelor educate de ea au condus la proiectarea unei instituții de învățământ permanent pentru femei. Școala fondată de ea în Hadley de Sud, Massachusetts, s-a deschis în 1837 sub numele Seminarul pentru Fete Mount Holyoke (precursorul Colegiului Mount Holyoke); Lyon a rămas aici directoare până la moarte.

Lysander *sau* Lisandru

(/?/ - 395 î.Hr., Haliartus, Beoția)

Conducător spartan în Războiul peloponesiac. În primii ani ca amiral, a câștigat sprijinul regelui persan Cirus cel Tânăr și a înfrânt flota ateniană la Notium (406 î.Hr.), provocând destituirea lui Alcibiade. A distrus flota ateniană în Bătălia de la Aigos Potamos (405 î.Hr.), închizând ruta de aprovizionare cu cereale a Atenei și obținând predarea orașului înfometat. A instalat la putere cei Treizeci de Tirani și și-a numit prietenii guvernatori ai fostului imperiu atenian. A suferit o înfrângere când Sparta a permis restaurarea democrației în Atena (403 î.Hr.). După ce a condus în Beoția o armată de aliați nordici ai Spartei, a fost ucis într-un atac împotriva orașului Haliartus.

Lysias

(cca 445 î.Hr. - după 380 î.Hr.)

Retor grec. Ca metec – rezident străin în Atena – i-a fost interzis să vorbească în nume propriu; toate discursurile sale au fost ținute de alții. A fost arestat împreună cu fratele său în 404 î.Hr., fiind considerați de oligarhia conducătoare străini neloiali; fratele său a fost ucis, însă el a scăpat. Asemenea lui Antifon, este socotit un autor de mare efect prin stilul său clar și simplu, care a devenit un model de proză atică. Ne-au parvenit multe dintre scrierile sale.

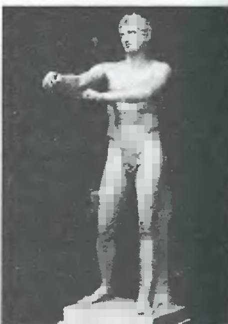
Lyssippos *sau* Lisip

(cca 370-300 î.Hr., Sikyon, Grecia)

Sculptor grec. Era celebru pentru noile și grațioasele proporții ale figurilor sale și pentru însuflețirea care se desprindea din trăsăturile lor. Se spune că a realizat peste 1 500 de lucrări, majoritatea în bronz. Nici una nu a supraviețuit, însă i se atribuie unele copii, precum *Apoxyomenos*, un tânăr atlet ștergându-și uleiul de pe trup. O altă operă de marcă este colosalul Herakles de la Sikyon. A realizat multe busturi portret ale lui Alexandru cel Mare, încă din copilăria acestuia; se spune că Alexandru nu accepta să fie portretizat de alt sculptor.

Apoxyomenos, copie romană din marmură, după originalul din bronz sculptat de Lyssippos, cca 310 î.Hr.; Muzeul Vaticanului, Roma

M16 *sau* **AR-15**

Pușcă de asalt semiautomată și automată, adoptată în 1967 ca armă standard în armata SUA. A fost concepută de Eugene M. Stoner, în anii 1950, pentru departamentul ArmaLite al companiei Fairchild Engine and Airplane Corp. Cântărește sub 3,6 kg, are un încărcător de 20–30 de cartușe, o lungime de 99 cm și folosește muniție de calibrul 5,56 mm. I se poate atașa un aruncător de grenade de 40 mm. M4 este o versiune de carabină compactă a modelului M16. *Vezi și* pușca Springfield; AK-47.

M31

Vezi galaxia Andromeda

Ma, Yo-Yo

(n. 07.10.1955, Paris, Franța)

Violoncelist american de origine franceză. Născut în Franța din părinți chinezi, la vârsta de cinci ani și-a făcut debutul ca violoncelist. A urmat Școala Juilliard și apoi Universitatea Harvard. Prețuit pentru tehnica sa extraordinară și tonalitatea bogată, Ma a cântat și a înregistrat repertoriul standard pentru violoncel, numeroși compozitori contemporani încredințându-i creațiile lor. Este cunoscut pentru multele înregistrări cu pianistul Emanuel Ax (n. 1949), pentru colaborarea cu muzicieni și artiști de formație și orientări foarte diferite, precum și pentru implicarea energică în cadrul programelor muzicale pentru tineri; a susținut numeroase cauze internaționale. A fondat, în 1998, Proiectul Silk Road, o organizație artistică având drept scop schimbul de idei între culturile occidentală și asiatică.

maa-alused

Misterioși spiriduși din religia populară estonă. Trăiesc sub pământ, totul este redimensionat pe măsura lor și orientat invers față de universul terestru (susul este jos și dreapta este stânga). Oamenii intrau în contact cu ei din întâmplare sau la dorința spiridușilor. Legendele povestesc despre spiriduși aflați în dificultate care apelează la ajutorul oamenilor, în cazul unor nașteri dificile sau al bolilor. Un om se putea căsători cu un spiriduș, însă aceste uniuni se destrămau în final. În Finlanda sunt numiți *maahiset.*

maasai

Vezi masai

Maastricht, Tratatul de la ~
denumire oficială **Tratatul privind Uniunea Europeană**

Înțelegere prin care s-a fondat Uniunea Europeană (UE), ca succesoare a Comunității Europene. Tratatul acorda cetățenie UE fiecărui cetățean din statele membre, odată cu implementarea unui sistem bancar central și a unei unități monetare comune (*vezi* euro), și-și angaja membrii într-o politică externă și de securitate comune. Semnat în 1992, a fost ratificat și a intrat în vigoare în 1993. *Vezi și* Curtea Europeană de Justiție, Parlamentul European, Tratatele de la Roma.

Maat

Zeiță din religia egipteană antică, personificare a adevărului, dreptății și ordinii cosmice. Maat era fiica lui Ra, zeul Soarelui, și ocupa locul din fruntea corabiei divine, în timp ce aceasta străbătea cerul și lumea subterană. Era asociată cu Thot, zeul înțelepciunii. Judecata morților îi era atribuită lui Maat prin cântărirea inimilor acestora cu ajutorul unei balanțe. În sens abstract, *maat* reprezenta ordinea divină stabilită în urma creației și confirmată la proclamarea fiecărui nou rege al Egiptului.

Mabinogion

Colecție de 11 povestiri medievale galeze, bazate pe mitologie, folclor și legende eroice. Povestirile au autori multipli și reprezintă versiunile poveștilor transmise din generație în generație. Printre cele mai reușite se numără patru povestiri cunoscute sub numele de *Cele patru părți Mabinogi* (The Four Branches of the Mabinogi), scrise la sfârșitul sec. XI. Unele prezintă influențe celtice, normande și franceze; *Peredur, fiu al lui Efrawg* (Peredur Son of Efrawg), de ex., poate fi comparată cu lucrarea *Perceval* a lui Chrétien de Troyes. Alte patru texte sugerează, însă, puține influențe continentale: *Kulhwch și Olwen* (Kulhwch and Olwen), *Lludd și Llefelys* (Lludd and Llefelys), *Visul lui Macsen* (The Dream of Macsen) și *Visul lui Rhonabwy* (The Dream of Rhonabwy).

Mabuse

Vezi Jan Gossart

McCain, John

nume complet **John Sidney McCain III**
(n. 29.08.1936, zona canalului Panama)

Om politic american, membru al Camerei Reprezentanților (1983–1987) și al Senatului SUA (1987). A absolvit Academia Navală a SUA în 1958. În timpul Războiului din Vietnam a luptat ca pilot al marinei militare. Doborât deasupra orașului Hanoi în 1967, a fost prins de nord-vietnamezi, rămânând prizonier de război până în 1973. În 1982 a fost ales în Congresul SUA, mai întâi în Camera Reprezentanților, apoi ca senator al statului Arizona. Deși este membru al Partidului Republican, a avut și puncte de vedere independente în multe situații și este cunoscut în special pentru susținerea campaniei dedicate reformării modului de finanțare a campaniilor politice. După ce în 2000 a ratat nominalizarea pentru candidatura la președinție din partea republicanilor, a reușit să o obțină în 2008. Cu toate acestea, a pierdut alegerile în favoarea lui Barack Obama, candidatul Partidului Democrat.

mac-californian

Plantă anuală de grădină (*Eschscholzia californica*) din familia *Papaveraceae*, originară de pe coasta de V a Americii de Nord și naturalizată în regiuni din S Europei, Asia și Australia. Florile sunt, de obicei, de culoare galbenă-deschis, portocalie sau crem în sălbăticie, dar există și varietăți cu flori albe cu irizații de roșu și roz, care au fost obținute prin ameliorare. Frunzele sunt verzi-cenușii, penate. Florile se deschid doar la lumina soarelui. Înfloresc toată vara în climatul nordic și, pe timpul iernii, în regiunile în care anotimpul este blând.

maci-californieni (*Eschscholzia californica*)

FOTOGRAFIE GRANT HEILMAN

mac-de-grădină

Plantă cu flori (*Papaver somniferum*) din familia *Papaveraceae*, originară din Turcia. Opiul, morfina, codeina și heroina sunt substanțe obținute din latexul capsulelor necoapte de mac. Plantă anuală întâlnită frecvent în grădini, macul are flori albe sau albastre-stacojii cu diametrul de 13 cm. Plantele au o înălțime de la 1 la 5 m și frunze lobate sau zimțate, verzi-argintii. Este cultivat și pentru semințele mici care au culori de la cenușiu-albăstrui până la bleumarin, folosite în patiserie, pentru obținerea de uleiuri sau ca mirodenie și hrană pentru păsări.

Mac ind Óg

Vezi Maponos

Macabei

(sec. II î.Hr.)

Familie de preoți evrei care au organizat o rebeliune victorioasă împotriva lui Antioh IV Epifanul în Palestina pentru refacerea Templului devastat din Ierusalim. Rebeliunea a început sub conducerea preotului evreu Matatia, după ce Antioh a încercat să elimine iudaismul prin interzicerea practicilor iudaice și devastarea Templului (167 î.Hr.). La moartea lui Matatia (cca 166 î.Hr.), fiul lui, Iuda Macabeul, a pus stăpânire pe Ierusalim și a refăcut Templul, eveniment celebrat de sărbătoarea Hanuka. După moartea lui Iuda, războiul a continuat, cu intermitență, dus de frații lui, Ionatan și Simon. Macabeii au format dinastia Hasmoneilor.

macac

Denumire comună pentru cele 12 specii asiatice de maimuțe omnivore, diurne (genul *Macaca*), cu buzunare bucale folosite pentru a transporta hrana. Există specii cu cozi lungi, altele cu cozi scurte, iar la unele specii coada lipsește. Masculii măsoară 41–70 cm lungime (excluzând coada) și cântăresc 5,5–18 kg. Grupurile trăiesc în munți, depresiuni și de-a lungul țărmurilor. Unele specii, precum rhesus (*M. mulatta*), sunt importante în cercetările medicale și psihologice. Locuitorii din Malacca

dresează macacii-cu-coadă-de-porc (*M. nemestrina*) ca să culeagă nuci de cocos. *Vezi și* macac-berber; maimuță-cu-bonetă.

macac-berber

Maimuță din genul *Macaca sylvana*, fără coadă, care trăiește în grupuri în Algeria, Maroc și pe Stânca Gibraltar. Are cca 60 cm lungime, blana gălbui-roșcată și fața roz, lipsită de păr. Lipsindu-i coada, acest macac a fost numit deseori, în mod incorect, cimpanzeu. Este singura maimuță sălbatică din Europa și e probabil să fi fost adusă în părțile de V în timpul invaziei arabilor musulmani, din Evul Mediu. Conform legendei, dominația britanică în Gibraltar va lua sfârșit când aceste maimuțe vor dispărea.

macac-negru-de-Celebes

Maimuță arboricolă cu coadă scurtă (*Macaca nigra*) care trăiește în pădurile tropicale din Sulawesi (Celebes), Bacan și insulele învecinate. Cu arcade proeminente, față lispită de păr și bot lung și turtit, maimuța are 55–56 cm lungime, fără a se lua în considerație coada de 1–2 cm, iar blana este brună sau neagră. Masculul, în special, are o creastă longitudinală de peri. Își petrece cea mai mare parte din timp în copaci, hrănindu-se cu fructe. Interesant e faptul că unele triburi îl consideră strămoșul lor.

macadam

Formă de pavaj inventată de John McAdam. Pavajul propus de McAdam era alcătuit dintr-un substrat compact de granit fărâmițat – având scopul de a rezista greutății – acoperit cu o suprafață de piatră ușoară, pentru a absorbi uzura și a colecta apa în canalele de scurgere. În construcția modernă a macadamului, peste baza compactă se aplică piatră sfărâmată sau pietriș, legate cu asfalt sau smoală fierbinte. Se adaugă și se presează un al treilea strat de umplere. Un amestec de ciment și nisip este folosit uneori ca element adeziv.

macadamia

Denumire comună pentru cele cca 10 specii de arbori ornamentali veșnic verzi, din familia *Proteaceae*, și nucile acestora, comestibile și foarte aromate, folosite ca desert. Macadamia este originară din pădurile tropicale umede și din zonele cu tufișuri de pe coasta de NE a Australiei. Tipurile cultivate pentru comerț în Hawaii și Australia sunt reprezentate de două specii, *Macadamia integrifolia* (cu coajă moale) și *M. tetraphylla* (cu coajă dură). Arborii sunt cultivați, de asemenea, în Africa și America de Sud și Centrală. Înmulțindu-se greu și având un ciclu anual lent, arborii cresc doar în soluri fertile, bine drenate, cu o cantitate anuală de precipitații de 1 300 mm. Au frunze mari, strălucitoare și coriacee, flori mirositoare, roz sau albe, grupate în buchete și produc ciorchini de 1–20 de fructe. Nucile conțin multă grăsime și reprezintă o bună sursă de minerale și de vitamina B.

MacAlpin, Kenneth

Vezi Kenneth I

Macao *în chineză* Aomen

Regiune administrativă specială, 470 000 loc. (2005), situată în S Chinei. Aflată pe coasta de S a Mării Chinei, la cca 64 km V de Hong Kong, regiunea este formată dintr-o mică peninsulă, din provincia Guang-dong, și două insule mici. Acoperă o suprafață terestră de 27,5 kmp; orașul Macao este centrul administrativ al regiunii. Negustorii portughezi au ajuns prima dată aici în 1513, orașul devenind în scurt timp principala piață de desfacere pentru comerțul dintre China și Japonia. A fost declarat colonie portugheză în 1844 și teritoriu din afara granițelor în 1951. În 1999, Portugalia a returnat regiunea Chinei. Economia se bazează mai ales pe turism și jocurile de noroc.

macara

Utilaj folosit pentru a ridica și muta obiecte grele. Macaraua se deosebește de scripeți, lifturi, bande rulante și alte utilaje folosite la ridicat greutăți. Macaralele au fost intens utilizate mai ales după introducerea motoarelor cu aburi, a celor cu combustie internă și a motoarelor electrice, în sec. XIX. Ele variază în funcție de model și utilizare, de la macarale mari, de manevră, la cele mici, de transport. Majoritatea macaralelor de manevră pot ridica de la 5 la 250 de tone. Macaralele plutitoare, construite pe șlepuri, folosite la construirea podurilor sau pentru recuperarea obiectelor scufundate, sunt capabile să ridice o greutate de 3 000 de tone. Macaralele mici sunt montate pe camioane grele; ele se remarcă prin mobilitatea și ușurința transportului, însă nu au capacitatea de a ridica greutăți mari.

MacArthur, Charles (Gordon)

(05.11.1895, Scranton, Pennsylvania, SUA – 21.04.1956, New York, New York)

Ziarist, dramaturg și scenarist american. A lucrat ca reporter la Chicago și New

York (1914–1926), înainte de a colabora cu Edward Shelden la piesa *Lulu Belle* (1926). A scris împreună cu Ben Hecht piese care au devenit succese pe Broadway, cum ar fi *Prima pagină* (The Front Page, 1928, ecranizat, 1931) și *Secolul XX* (Twentieth Century, 1932, ecranizat, 1934), dar și alte câteva lucrări remarcabile prin dialogurile rigide, grafice. A scris scenarii de film și adaptări, pentru propriile piese și pentru *La răscruce de vânturi* (Wuthering Heights, 1939); a scris și regizat filme precum *Crimă fără pasiune* (Crime without passion, 1934), *Licheaua* (The Scoundrel, 1935) și *Soak, bogătașul* (Soak The Rich, 1936). A fost căsătorit cu Helen Hayes.

MacArthur, Douglas

(26.01.1880, Little Rock, Arkansas, SUA – 05.04.1964, Washington DC)

General american. Fiu al generalului Arthur MacArthur (1845–1912), a absolvit Academia West Point, în cadrul căreia a devenit ofițer (1919–1922). A fost avansat până la gradul de general și prim-consilier (1930–1935). În 1932 a comandat trupele care au îndepărtat Bonus Army. În 1937 a preluat comanda armatei filipineze. A fost rechemat în slujbă la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial și a condus forțele unite filipineze și americane în Filipine, până în momentul în care regiunea a fost cucerită de japonezi (1942). Din Australia, a comandat forțele americane în Pacificul de Sud și a condus acțiunile de preluare a unor insule strategice, întorcându-se, așa cum promisese, ca să elibereze Filipine (1944). Promovat în grad de general de armată, a acceptat capitularea Japoniei în 2 septembrie 1945. În calitate de comandant al forțelor Aliaților în perioada de ocupație postbelică a Japoniei (1945–1951), a condus acțiunile de redresare economică a țării și de creare a unei constituții democratice. La începerea Războiului din Coreea, în 1950, a fost chemat la comanda forțelor ONU și a oprit înaintarea trupelor nord-coreene. Cererea sa de a bombarda China a fost respinsă de președintele Harry Truman, iar când MacArthur a făcut publică disputa, Truman l-a eliberat din funcție pe motiv de insubordonare. S-a întors în SUA, unde a fost primit ca un erou, deși mulți i-au criticat egoismul. A fost de două ori aproape de nominalizarea la președinție din partea republicanilor (1948, 1952).

Macassar

Vezi Ujung Pandang

Macaulay, Thomas Babington, Baron Macaulay of Rothley

(25.10.1800, Rothley Temple, Leicestershire, Anglia – 28.12.1859, Campden Hill, Londra)

Om politic, istoric și poet englez. În timp ce era colaborator la Universitatea Cambridge, Macaulay și-a publicat primele eseuri despre John Milton (1825), devenind imediat celebru. În urma debutului său în Parlament (1830), a devenit cunoscut ca orator. Începând cu 1834, a ocupat funcții în cadrul Curții Supreme din India, susținând în fața legii egalitatea între europeni și indieni, pe lângă inaugurarea unui sistem național de educație. S-a întors în Anglia și a reintrat în Parlament în 1838. A publicat *Versuri din Roma antică* (Lays of Ancient Rome, 1842) și *Eseuri critice și istorice* (Critical and Historical Esseys, 1843), apoi s-a retras din viața publică și a început editarea strălucitei lucrări *Istoria Angliei* (History of England, 5 vol., 1849–1861); acoperind perioada 1688–1702, această operă a lui Macaulay a stabilit interpretarea liberală (Whig) a istoriei engleze, influențând generații întregi.

Thomas Babington Macaulay, pictură în ulei de J. Partridge, 1840; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

macaw

Denumire comună pentru cele cca 18 specii de papagali tropicali mari (subfamilia *Psittacinae*) din Lumea Nouă, cu cozi foarte lungi și cioc mare, în formă de seceră. Se hrănesc cu fructe și nuci. Pot fi dresați cu ușurință, fiind deseori întâlniți ca animale de casă; unii învață să imite limbajul uman, însă majoritatea se rezumă la țipătul natural. Unele exemplare au trăit 65 de ani. Cea mai cunoscută specie este macaw-stacojiu (*Ara macao*), răspândită din Mexic până în Brazilia, o pasăre de un roșu aprins, măsurând 90 cm, cu aripi albastre și galbene, coadă albastru cu roșu și față albă.

MacBride, Seán

(26.01.1904, Paris, Franța – 15.01.1988, Dublin, Irlanda)

Om de stat irlandez. Născut din patrioți irlandezi – mama lui a fost mult-iubita Maud Gonne (1866–1953) a lui William Butler Yeats, iar tatăl său, maiorul John MacBride, a fost executat pentru implicarea în Revolta de Paște din 1916 –, a devenit comandant al Armatei Republicane

Irlandeze (la vârsta de 24 de ani), însă în cele din urmă a acceptat realitatea divizării țării și inutilitatea acțiunilor militare. În 1936 a fondat Partidul Republican Irlandez; a ocupat posturi în Parlamentul irlandez între 1947 și 1958, iar în perioada 1948–1951 a fost ministru de externe. A fost primul președinte al organizației Amnesty International (1961–1975). A ocupat, de asemenea, postul de asistent al secretarului general ONU pentru Africa de SV și Namibia (1973–1977). În 1974 a primit Premiul Nobel pentru pace, datorită eforturilor de apărare a drepturilor omului.

macchiaioli

Grup de pictori toscani din sec. XIX, care a reacționat împotriva regulilor academice prea stricte, îndreptându-se spre natură ca sursă de instruire. Artiștii macchiaioli considerau că petele de culoare (*macchia*) sunt cel mai important aspect al picturii. Ei credeau că efectul asupra privitorului trebuia să se nască din însăși suprafața pictată și nu dintr-un anume mesaj ideologic sau narativ. Teoria lor, similară celei a impresioniștilor francezi, se axa foarte mult pe folosirea experimentală a culorii. Cel mai important reprezentant al grupului a fost florentinul Giovanni Fattori.

MacDiarmid, Alan G.

(14.04.1927, Masterson, Noua Zeelandă-07.02.2007, Drexell Hill, Pennsylvania, SUA)

Chimist american. Și-a luat doctoratul în chimie la Universitatea din Wisconsin la Madison (1953) și la Universitatea Cambridge (1955). Apoi a început să predea la Universitatea Pennsylvania, devenind profesor de chimie (1988) la aceeași instituție. Împreună cu Alan J. Heeger și Hideki Shirakawa, a demonstrat că unele tipuri de masă plastică se pot modifica chimic astfel încât să devină aproape la fel de conductibile ca metalele. Descoperirea a dus la inventarea altor polimeri cu bună conductibilitate, contribuind astfel la dezvoltarea electronicii moleculare. În 2000 a împărțit Premiul Nobel pentru chimie cu Heeger și Shirakawa.

MacDiarmid, Hugh
născut **Christopher Murray Grieve**

(11.08.1892, Langholm, Dumfriesshire, Scoția - 09.09.1978, Edinburgh)

Poet scoțian. În 1922 a fondat publicația lunară *Scottish Chapbook*, în care și-a publicat poeziile, declanșând renașterea literară scoțiană. Cu convingeri radicale de stânga, a respins limba engleză ca mijloc de comunicare și a criticat societatea modernă prin versuri scrise în „scoțiană sintetică", un amalgam de mai multe dialecte. O lucrare semnificativă este extinsa rapsodie *Un bețiv privește spre ciulin* (A Drunk Man Looks at the Thistle, 1926). Ulterior, a revenit la engleza standard, în volume precum *Un sarcofag cu fluierături* (A Kist of Whistles, 1947) și *In Memoriam James Joyce* (1955). Este considerat cel mai semnificativ poet al Scoției de la începutul sec. XX.

MacDonald, (James) Ramsay

(12.10.1866, Lossiemouth, Moray, Scoția - 08.11.1937, pe mare, în drum spre America de Sud)

Om politic britanic, cel dintâi prim-ministru laburist al Angliei (1924, 1929–1931, 1931–1935). S-a alăturat precursorului Partidului Laburist în 1894 și a ocupat postul de secretar de partid între 1900 și 1911. A făcut parte din Camera Comunelor între 1906 și 1918, perioadă în care a fost lider al Partidului Laburist, între 1911 și 1914; a fost obligat să demisioneze în urma refuzului Marii Britanii de a intra în Primul Război Mondial. Reales în Parlament în 1922, a condus opoziția laburistă. Cu sprijinul Partidului Liberal, a devenit prim-ministru în 1924, însă a fost nevoit să demisioneze în același an, sub presiunea unei noi majorități conservatoare. În 1929 a revenit ca prim-ministru, în urma unui succes laburist. În 1931 și-a prezentat demisia în timpul Marii Depresiuni, însă a hotărât să-și continue activitatea ca șef al unei coaliții naționale până în 1935, când Stanley Baldwin a devenit prim-ministru. MacDonald a rămas în guvern ca lord-președint al consiliului până în 1937.

Macdonald, Dwight

(24.03.1906, New York, New York, SUA - 19.12.1982, New York)

Scriitor și critic american de film. A absolvit Universitatea Yale. În Al Doilea Război Mondial a fondat revista *Politics*, care a prezentat lucrările unor personalități precum André Gide, Albert Camus și Marianne Moore. Unul dintre primii critici de film importanți, a scris pentru *The New Yorker* (1951–1971) și a făcut cronică de film pentru revista *Esquire* (1960–1966). Din punct de vedere politic, a trecut de la stalinism și troțkism la anarhism și pacifism. În timpul Războiului din Vietnam a încurajat protestele tinerilor. Cea mai cunoscută antologie de eseuri a sa este *Împotriva firii americane* (Against the American Grain, 1963).

Macdonald, John (Alexander)
ulterior **Sir John**

(11.01.1815, Glasgow, Scoția – 06.06.1891, Ottawa, Ontario, Canada)

Om politic canadian, originar din Scoția, cel dintâi prim-ministru al dominionului Canadei (1867–1873, 1878–1891). A imigrat încă din copilărie în Canada și, începând cu 1836, a practicat dreptul în Kingston, Canada Superioară (actualul Ontario). A ocupat posturi în adunarea Provinciei Canada (1844–1854) și a sprijinit unificarea țării. A fost unul dintre fondatorii Partidului Liberal Conservator și a devenit premier al provinciei în 1857. A lucrat pentru confederație și a contribuit la ratificarea Legii privind America de Nord Britanică, în baza căruia a fost creat dominionul Canadei (1867). Ca prim-ministru, Macdonald a sprijinit protecționismul comercial și finalizarea construcției căii ferate a Pacificului, militând pentru unitatea canadiană, loialitatea față de Imperiul Britanic și independența de SUA.

Macdonnell

Lanț muntos în partea de S a centrului Teritoriilor de Nord, Australia. Se întinde la E și V de orașul Alice Springs, pe o distanță de 400 km. Cel mai înalt vârf este Muntele Ziel (1 510 m). Munții au fost explorați pentru prima dată în anul 1860, de John McDouall Stuart, fiind numiți în memoria lui Richard Macdonnell, guvernator al Australiei de S.

Macdonough, Thomas

(31.12.1783, The Trap, Delaware, SUA – 10.11.1825, în largul mării, pe ruta Marea Mediterană-New York)

Ofițer american de marină. S-a înrolat în marina militară în 1800 și a luat parte, alături de Stephen Decatur, la Războiul Tripolitan. În timpul Războiului din 1812 a fost însărcinat să navigheze pe lacurile dintre Canada și SUA. Când trupele britanice au amenințat Plattsburgh, New York, unde se afla cartierul general al comandamentului armatei SUA de pe frontiera de N, Macdonough și-a deplasat flotila de 14 nave și a atacat cele 16 nave britanice pe lacul Champlain. Victoria sa (11 septembrie 1814) a salvat de la ocupație orașele New York și Vermont.

MacDowell, Edward (Alexander)
născut **Edward Alexander McDowell**

(18.12.1860, New York, New York, SUA – 23.01.1908, New York)

Compozitor american. A luat lecții de pian de la vârsta de opt ani. Aflat la studii în Germania, l-a impresionat pe compozitorul Joachim Raff (1822–1882), care l-a îndemnat să scrie un concert pentru pian (1882), prezentând apoi lucrarea lui Franz Liszt care l-a ajutat pe MacDowell să i se cânte și publice lucrările. În 1888 s-a întors în SUA împreună cu soția sa, iar în 1896 a devenit primul profesor de muzică al Universității Columbia. Începând cu 1904, paralizia l-a împiedicat să mai cânte sau să compună; a murit nebun, la vârsta de 47 de ani. Ferma sa din Petersborough, în New Hampshire, a devenit postum Colonia MacDowell pentru artiști. Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt *Concertul nr. 2 pentru pian* (1886) și *Suita orchestrală nr. 2 (Indiana)* (1895), pe lângă piese pentru pian precum *Schițe Woodland* (1896) și *Piese marine* (1898).

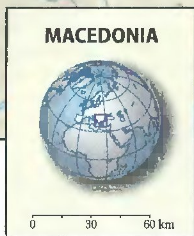
macedonene, războaiele ~

Trei războaie purtate de Filip V al Macedoniei și de succesorul său, Perseu, împotriva Romei (215–205 î.Hr., 200–197 î.Hr., 171–167 î.Hr.). Primul, purtat de Roma în contextul celui de-al doilea dintre războaiele punice, s-a încheiat în favoarea macedonenilor. Roma a câștigat următoarele două conflicte. Macedonia a fost ajutată de Cartagina și de Seleucizi, iar Roma de Liga Etoliană și de Pergam. În urma victoriei romane de la Pydna (168 î.Hr.), teritoriul Macedoniei a fost împărțit în patru provincii. Un alt conflict (149–148 î.Hr.) poate fi considerat al patrulea război macedonean; acesta s-a încheiat cu victoria decisivă a Romei, Macedonia devenind prima provincie a imperiului.

Macedonia
denumire oficială **Republica Macedonia (FYROM – Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei)**

Stat în Peninsula Balcanică, în SE Europei. Suprafața: 25 713 kmp; 2 034 000 loc. (2005). Capitala: Skopje. Două treimi din populație sunt etnici slavi macedoneni și cca o pătrime sunt albanezi. Limbi vorbite: macedoneana, albaneza. Religii: creștinism (predominant ortodoxism și romano-catolicism), islam. Moneda națională: dinar. Așezată pe un platou înalt înconjurat de munți, Macedonia este una dintre cele mai sărace țări ale Europei. Deși importanța ei a scăzut recent, agricultura joacă, totuși, un rol important în economia statului. Se produc tutun, orez, fructe, legume și vin; creșterea ovinelor și industria lactatelor sunt de asemenea însemnate. Este o republică cu o singură cameră legislativă, șeful

statului este președintele, iar prim-ministrul conduce guvernul. Macedonia a fost locuită încă înainte de 7000 î. Hr. Sub stăpânire romană, o parte din regiune a fost alipită provinciei Moesia (29 d.Hr.). A fost ocupată de triburile slave la mijlocul sec. VI d.Hr. și creștinată în sec. IX d.Hr. Cucerită de bulgari în 1185, s-a aflat apoi sub stăpânirea otomanilor, între 1371 și 1912. Nordul și centrul regiunii au fost anexate Serbiei (1913) și au devenit părți din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (ulterior Iugoslavia) în 1918. Când Iugoslavia a fost împărțită de Puterile Axei, în 1941, Macedonia iugoslavă a fost ocupată în mare parte de Bulgaria, dar a redevenit republică a Iugoslaviei în 1946. După ce Croația și Slovenia s-au separat de Iugoslavia, teama de dominația Serbiei a dus Macedonia la declararea independenței (1991). Pentru că în Grecia se află o regiune cunoscută în mod tradițional ca Macedonia, țara a adoptat titlul oficial de Fosta Republică Iugoslavă Macedonia, normalizând relațiile cu Grecia în 1995. Conflictele etnice au afectat periodic stabilitatea națională – ca în 2001, de ex., când forțele rebele proalbaneze din N au organizat atacuri de gherilă asupra forțelor guvernamentale, în apropiere de granița cu Kosovo.

Macedonski, Alexandru

(14.03.1854, București, România – 24.11.1920, București)

Poet, prozator și dramaturg român. Fondator și editor al revistei de orientare antijunimistă *Literatorul* (1880–1919), în jurul căreia s-a desfășurat activitatea cenaclului literar cu același nume. Dominate de personalitatea fondatorului, revista și cenaclul au funcționat ca o tribună a simbolismului românesc. În 1892, Macedonski a publicat articolul *Poezia viitorului*, un veritabil manifest al noii poetici europene. A scris și în limba franceză, versuri ca *Bronzuri* (Bronzes) și proza *Calvarul de foc* (Le calvaire de feu), dar și în română – romanul *Thalassa* (1915), cultivând tehnici artistice moderne. Structural, Macedonski a fost un romantic, creând universuri artificiale de o mare forță a expresiei literare. Rondelurile, alături de alte poeme cu formă fixă, sinteză unică între elemente parnasianiste și simboliste la nivel tematic, texte de mare virtuozitate la nivel formal, reprezintă partea cea mai circulată a operei sale poetice. Alte volume: *Prima verba* (1872), *Excelsior* (1895), *Cartea de aur* (1902), *Poema rondelurilor* (1916-1920).

Macfadden, Bernarr
născut **Bernard Adolphus**

(16.08.1868, Mill Spring, Missouri, SUA – 12.10.1955, Jersey, New Jersey)

Publicist american și susținător al sănătății fizice. Orfan, bolnăvicios, a practicat exercițiile fizice încă din adolescență, considerându-le un act de provocare. A început să publice revista *Physical Culture*, iar în următoarele decenii a construit un imperiu publicistic, înființând prima revistă de confesiuni, *True Story* (1919), urmată de aparițiile *True Romances* (1923), *True Detective Mystery Magazine* (1925) și alte periodice. A călătorit mult pentru a-și promova mesajul în favoarea exercițiilor fizice și pentru a vorbi despre pericolele alcoolului, drogurilor, ale lăcomiei, ale ceaiului, cafelei și pâinii albe. A șocat sentimentele victoriene susținând necesitatea unei diete bazate

pe produse vegetale (morcovi, fasole, nuci) și ouă crude și încurajând dormitul pe o suprafață tare, nuditatea și dragostea fizică. Pentru a promova o astfel de dragoste, el a încurajat libertatea în problemele sexuale și a inventat un instrument pentru mărirea penisului. Ca să-și exemplifice ideea lui despre fitness, Macfadden mergea zilnic pe jos 8 km către biroul său din Manhattan, desculț și cărând un sac de nisip de 18 kg. A organizat primul concurs de exerciții fizice (bodybuilding) din America (1903) și l-a susținut pe Charles Atlas, o vedetă a fitnessului. Încercările sale de a candida pentru președinție, Senatul SUA și conducerea statului Florida au eșuat. În bună formă fizică, a sărit cu parașuta, la Paris, cu ocazia aniversării vârstei de 84 de ani.

Mach, Ernst

(18.02.1838, Chirlitz-Turas, Moravia – 19.02.1916, Haar, Germania)

Fizician și filozof austriac. După ce și-a dat doctoratul în fizică (1860), a predat la universitățile din Viena și Graz, precum și la Universitatea Carol din Praga. Interesat de psihologia și fiziologia senzațiilor, a descoperit în anii 1860 fenomenul fiziologic cunoscut sub numele de benzile lui Mach, care constă în tendința ochiului uman de a percepe benzi luminoase sau întunecate în jurul zonelor de iluminare diferită. Ulterior, a studiat mișcarea și accelerarea, dezvoltând tehnici optice și fotografice pentru măsurarea undelor sonore și a propagării lor. În 1887 a stabilit principiile supersonice și numărul Mach, raportul dintre viteza unui obiect și viteza sunetului. A prezentat, de asemenea, teoria inerției, cunoscută sub numele de principiul lui Mach. În lucrarea *Contribuții la analiza senzațiilor* (Contributions to the Analysis of the Sensations, 1886) a susținut că toate cunoștințele umane provin din experiența senzorială sau din observare.

Mach, principiul lui ~

Ipoteză conform căreia forțele de inerție care acționează asupra unui corp aflat în mișcare accelerată sunt determinate de cantitatea și de distribuția materiei din univers. Albert Einstein a folosit legătura sugerată de Mach între geometrie și materie pentru a formula teoria relativității generale; ignorând faptul că George Berkeley propusese concepte similare în sec. XVIII, i-a atribuit lui Ernst Mach ideea. A abandonat principiul atunci când a realizat că inerția este inclusă în ecuația geodezică a mișcării (*vezi* geodezie) și nu depinde neapărat de existența materiei în altă parte a universului.

Machado de Assis, Joaquim Maria

(21.06.1839, Rio de Janeiro, Brazilia – 29.09.1908, Rio de Janeiro)

Poet, romancier și nuvelist brazilian. A început să scrie în timpul liber, pe când lucra ca ucenic al unui pictor. În 1869 era deja un scriitor de succes. Lucrările sale, spirituale și pesimiste, cu rădăcini în tradițiile culturale europene, cuprind excentrica operă la persoana întâi *Memoriile postume ale lui Brás Cubas* (Memórias póstumas de Brás Cubas, 1881), precum și romanele *Quincas Borba* (1891) și *Dom Casmurro* (1899), ultimul fiind considerat capodopera sa. Maestrul clasic al literaturii braziliene a devenit primul președinte al Academiei Literare din Brazilia (1896).

Machaut, Guillaume de
sau Guillaume de Machault

(1300, Machault, Franța – 1377, Reims)

Poet și compozitor francez. A făcut studii universitare, a devenit călugăr și a călătorit prin Europa ca secretar al regelui din Boemia. În 1337 a fost numit preot la catedrala din Reims. După moartea regelui, Machaut a fost susținut de o serie de binefăcători de viță regală, precum ducele de Berry și regele Carol V. Pe lângă 14 poeme narative cuprinzând versuri scurte, a scris și peste 400 de poeme lirice. A realizat numeroase compoziții muzicale în fiecare dintre genurile cu formă fixă. A compus primul set complet de cântece pe patru voci pentru slujbele religioase, fiind personalitatea centrală a stilului Ars Nova. Poezia lui se remarcă prin inovațiile tehnice. *Cartea ducesei* (Book of the Duchesse) a lui Geoffrey Chaucer trădează influența lui Machaut.

Guillaume de Machaut, miniatură din *Operele lui Guillaume de Machaut*, cca 1370-1380; Biblioteca Națională (Ms. Fr. 1584)

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ, PARIS

machiaj

În artele interpretative, materiale folosite de actori în scopuri cosmetice și pentru a îmbunătăți imaginea personajelor întruchipate pe scenă. Machiajul nu era

utilizat în teatrul roman și grec fiindcă se foloseau măști, însă a fost folosit în piesele religioase ale Europei medievale, în care fețele îngerilor erau pictate în roșu, iar cele ale lui Dumnezeu și Iisus erau albe sau aurii. În Anglia elisabetană, metodele rudimentare de machiaj constau în pudrarea feței cu talc (pentru a sugera fantome sau criminali) sau înnegrirea acesteia cu plută arsă (pentru rolurile maurilor). Pe măsură ce iluminatul scenic s-a îmbunătățit de-a lungul sec. XIX, machiajul teatral a devenit mai nuanțat; fardurile, inventate de Ludwig Leichner în anii 1860, au permis actorilor să creeze personaje mai subtile. Machiajele de scenă s-au dovedit a fi prea încărcate pentru industria filmului; în 1910, Max Factor a creat fardurile semilichide, potrivite filmărilor de început, iar în 1928 a creat machiajul pancromatic, pentru a ține pasul cu iluminatul incandescent și cu peliculele de film mai sensibile. Machiajul a fost ulterior modificat pentru filmele color și televiziune. *Vezi și* cosmetice.

Machiavelli, Niccolò

(03.05.69, Republica Florența, azi Italia – 21.06.1527, Florența)

Filozof politic, diplomat, secretar în cadrul Republicii Florentine și scriitor italian. Și-a atras reputația de ateu și de cinic imoral în urma celebrei sale opere *Principele* (Il Principe).

Tinerețea și cariera politică

Machiavelli provenea dintr-o familie bogată și influentă, ai cărei membri, încă din sec. XIII, ocupaseră funcții importante în guvernare. Totuși, tatăl său, Bernardo, avocat de profesie, aparținea unei ramuri sărăcite a familiei. Fiindu-i interzisă practicarea meseriei în Florența din cauza datoriilor, Bernardo trăia de azi pe mâine de pe urma unei mici moșii pe care o deținea în apropierea orașului și își suplimenta firavele venituri exercitându-și clandestin meseria de avocat.

După câte se pare, Bernardo deținea o bibliotecă pe care Niccolò a folosit-o, însă nu se cunosc foarte multe lucruri despre copilăria sa petrecută la Florența, la acea epocă un centru înfloritor al lumii filozofice și artistice. A participat la cursurile lui Marcello Virgilio Adriani, în cadrul Universității Florentine. A învățat latina și greaca (probabil) și a beneficiat de educația umanistă tipică pe care o primeau funcționarii florentini.

Într-o scrisoare către un prieten (1498), Machiavelli povestește că asculta predicile lui Girolamo Savonarola (1452–1498), un călugăr dominican care se stabilise la Florența în 1482 și care, de-a lungul anilor 1490, își atrăsese un grup de susținători cu acuzațiile sale, nu foarte voalate, la adresa guvernării, a clerului și a papei. Deși Savonarola, care avea să conducă Florența timp de câțiva ani după 1494, apărea în *Principele* (1513) ca exemplu de „profet neînarmat" care trebuie să „cadă", Machiavelli a fost impresionat de cunoștințele și de aptitudinile lui oratorice. Pe 24 mai 1498, Savonarola a fost condamnat pentru erezie și spânzurat, iar trupul său a fost ars în piața publică. Câteva zile mai târziu, ieșind din anonimat la vârsta de 29 de ani, Machiavelli devenea șeful celei de-a doua cancelarii, o funcție care presupunea administrarea afacerilor externe din cadrul teritoriilor ocupate. Nu se știe cum un om atât de tânăr a ajuns să ocupe o funcție atât de importantă, cu atât mai mult cu cât Machiavelli nu se pregătise în vederea ocupării acestei funcții, pe care a deținut până în 1512, câștigând încrederea lui Piero Soderini (1452–1522), magistrat municipal, sau gonfalonier (ales pe viață), al Florenței începând cu 1502.

De la nivelul acestei funcții, Machiavelli l-a convins pe Soderini să renunțe la armatele de mercenari și să pună bazele unei miliții (1505), de organizarea căreia avea să se ocupe însuși Machiavelli. A întreprins misiuni diplomatice și militare la curtea Franței unde s-a întâlnit cu Cesare Borgia (1475/1476–1507), fiul papei Alexandru VI (d. 1492–1503), și cu papa Iulius II (d. 1503–1513), succesorul lui Alexandru; la curtea lui Maximilian I, împărat al Sfântului Imperiu Roman (d. 1493–1519); și la Pisa (1509 și 1511).

În 1503, la un an de la întâlnirea cu Cesare Borgia, Machiavelli a scris o scurtă operă intitulată *Despre modul de abordare a rebelilor de la Val di Chiana* (Del modo di trattare i sudditi della Val di Chiana ribellati). În această operă, care anticipa *Discurs asupra operelor lui Titus Livius* (Discorso sopra la prima deca di Tito Livio), în care face comentarii asupra scrierilor istoricului roman, el compară greșelile făcute de guvernul florentin cu înțelepciunea de care dăduseră dovadă conducătorii Romei și susține că, atunci când un guvern are de-a face cu rebeli, acesta trebuie fie să profite de pe urma lor, fie să-i elimine. Machiavelli fusese martor al răzbunării sângeroase a lui Cesare împotriva căpitanilor săi care se răzvrătiseră în orașul Sinigaglia (31 decembrie 1502), căreia Machiavelli îi zugrăvește un tablou ce avea să devină celebru. În

majoritatea scrierilor timpurii, Machiavelli susține că „nu ai voie să insulți un prinț, iar, mai apoi, să-ți pui încrederea în el".

În 1503, Machiavelli este trimis la Roma pe durata întrunirii conclavului care l-a ales papă pe Iulius II, un dușman înverșunat al familiei Borgia, la înscăunarea căruia ajutase, în mod neinspirat, și Cesare. Machiavelli a privit decăderea lui Cesare și, într-un poem *(Primul decinal)*, laudă întemnițarea acestuia, o pedeapsă „meritată, deoarece se răzvrătise împotriva lui Iisus". Cu totul, Machiavelli s-a angajat în nu mai puțin de 40 de misiuni diplomatice în timpul celor 14 ani în care a deținut funcția de diplomat.

În 1512, guvernul republicii este răsturnat și gonfalonierul înlăturat de armata spaniolă care făcea parte din Liga Sfântă a papei Iulius II. Familia de Medici revine la conducerea Florenței și Machiavelli, suspectat de conspirație, este trimis la închisoare, torturat și, în 1513, este exilat la sud de Florența, la o mică moșie a tatălui său din San Casciano. Aici scrie cele mai importante două opere ale sale, *Principele* și *Discurs asupra operelor lui Titus Livius*, ambele publicate după moartea sa. Autorul a dedicat *Principele* lui Lorenzo di Piero de Medici (1492–1519), conducător al Florenței începând cu 1513 și nepot al lui Lorenzo de Medici (1449–1492). Când, la moartea lui Lorenzo, cardinalul Giulio de Medici (1478–1534) a ajuns la conducerea Florenței, Machiavelli a fost prezentat cardinalului de către Lorenzo Strozzi (1488–1538), descendentul uneia dintre cele mai bogate familii din Florența, căruia i-a dedicat *Arta războiului* (1521).

În 1520, cardinalul l-a însărcinat pe Machiavelli cu rezolvarea unui caz de faliment în Lucca, unde diplomatul profită de ocazie pentru a scrie despre guvernul său și pentru a compune *Viața lui Castruccio Castracani din Lucca* (La vita di Castruccio Castracani da Lucca). În același an, cardinalul l-a numit cronicarul oficial al republicii, titlu pe care îl primește în noiembrie 1520, alături de un salariu de 57 de florini de aur pe an (ulterior avea să primească 100). Între timp, este angajat de papa Leon X (1513–1521), pe numele său laic Giovanni de Medici, să scrie un discurs despre organizarea guvernului florentin. Machiavelli critică ambele regimuri de Medici, inclusiv republica în cadrul căreia deținea o funcție publică, „sfătuindu-l" pe papă să revină la republică, înlocuind, astfel, haosul politic de la acea vreme, reprezentat de o formă de guvernământ alcătuită dintr-un amestec între republică și principat. La scurtă vreme după aceea, în mai 1521, este trimis la Capri, unde petrece două săptămâni și unde își îmbunătățește capacitatea de a „medita asupra liniștii". Machiavelli se confrunta cu o dilemă: trebuia să spună adevărul despre ascensiunea familiei de Medici în Florența fără să îl supere pe celălalt de Medici, angajatorul său.

În 1521, după moartea papei Leon X, cardinalul Giulio, singurul conducător al Florenței, dorind să reformeze guvernul, îi cere sfatul lui Machiavelli, care îi propune aceeași formă de guvernământ pe care i-o sugerase și lui Leon X. În 1523, după moartea papei Adrian VI, cardinalul a devenit papa Clement VII, iar Machiavelli a început să lucreze cu un nou entuziasm la istoria oficială a Florenței. În iunie 1525 i-a oferit papei *Istoria Florenței* (Istorie Fiorentine), pentru care a primite în dar 120 de ducați. În aprilie 1526, Machiavelli devine cancelar al Procuratori delle Mura, însărcinat cu apărarea militară a Florenței. În această epocă, papa înființează Liga Sfântă la Cognac, împotriva lui Carol V, împărat al Sfântului Imperiu Roman (d. 1519–1556), iar Machiavelli se alătură cu forțe armate prietenului său Francesco Guicciardini (1482–1540), locotenentul papei, alături de care va rămâne până la jefuirea Romei de către armatele împăratului, moment care a marcat sfârșitul războiului (mai 1527). După ce familia de Medici a fost expulzată din Florența, Machiavelli a sperat să-și recupereze vechea funcție, însă favorurile pe care familia de Medici i le acordase i-au făcut pe susținătorii noii republici să-l privească cu suspiciune și să refuze să i-o restituie. S-a îmbolnăvit și a murit o lună mai târziu.

Scrierile

Pe când ocupa funcția de diplomat, Machiavelli a scris o serie de discursuri politice și poeme *(Decinalul)* despre istoria Florenței. Totuși, abia când nu a mai deținut această funcție și în timp ce se afla în exil, „secretarul florentin", cum avea să fie numit Machiavelli, a scris operele de filozofie politică pentru care a rămas celebru. În cea mai importantă dintre scrisorile sale (10 decembrie 1513), descrie o zi obișnuită din viața sa: dimineața se plimba prin pădure, după-amiezile și le petrecea bând și jucând cărți cu prietenii la birt, iar serile și le petrecea citind și meditând în biroul său, unde, spunea el, „mă alimentez cu o hrană care este doar a mea și pentru care m-am născut". În aceeași scrisoare, Machiavelli observa că terminase o mică operă despre principi – „o mică ciudățenie" –, făcând

astfel o introducere hazlie uneia dintre cele mai renumite cărți despre politică scrise vreodată, o operă care avea să dea numele de „machiavelism“ metodei de a obține succes în viață prin înșelăciune și trădare.

În aceeași perioadă, Machiavelli a scris *Principele* (1513) și o altă carte, complet diferită de prima, *Discurs asupra operelor lui Titus Livius* (sau, mai exact, *Discurs asupra primelor zece cărți ale lui Titus Livius*). Ambele cărți au fost publicate abia după moartea sa: *Discurs asupra operelor lui Titus Livius* în 1531 și *Principele* în 1532. Ele se disting de celelalte opere ale sale prin faptul că fiecare conține câte o prefață în care autorul lor susține că aceste cărți cuprind toate cunoștințele pe care le deține. În prefața *Discursului...*, Machiavelli vorbește despre doi dintre prietenii săi, care nu sunt principi, dar ar merita să fie, cărora le prezintă opera, și aduce critici prefeței, plângărețe în viziunea sa, pe care o scrisese la *Principele.* Cele două opere diferă ca subiect și mod de tratare. *Principele* prezintă în principal viețile suveranilor – în special pe cele ale noilor suverani –, este scurtă, ușor de citit și, conform multora, periculos de dăunătoare, în timp ce *Discursul...*, este o operă „meditativă“ lungă, greoaie și plină de sfaturi despre cum poate fi menținută o republică. Cei care au studiat îndeaproape aceste două opere au trebuit să se împace cu ideea diferențelor dintre cele mai importante lucrări lui Machiavelli.

Principele

Prima și cea mai persistentă imagine despre Machiavelli este cea de profesor al răului. Filozoful american Leo Strauss (1899–1973), născut în Germania, începe interpretarea operei plecând de la această imagine. *Principele* se înscrie în tradiția „Oglinzilor principilor“ – cărți ce conțin sfaturi pentru conducători – care a început odată cu *Cyropaedia* istoricului grec Xenophon (431–350 î.Hr.) și a continuat până în Evul Mediu. Înainte de Machiavelli, operele de gen îi sfătuiau pe suverani să adopte modelul celui mai bun cârmuitor, însă versiunea lui Machiavelli le recomanda principilor să caute „adevărul valabil“ al lucrurilor și să renunțe la clișeul „ceea ce trebuie făcut“, dacă vor să-și mențină poziția de conducători. Astfel, un principe trebuie să învețe să fie rău și să-și folosească ori să nu își utilizeze cunoștințele, „în funcție de necesitate“. Având în vedere această teorie, Machiavelli poate fi considerat fondatorul științei politice moderne, o disciplină care se bazează pe principiul lumii reale care se opune lumilor utopice precum cele descrise în *Republica* lui Platon (428/427–348/347 î.Hr.) sau în *Cetatea lui Dumnezeu* a Sf. Augustin (354–430 d.Hr.). Cea de-a doua operă cuprinde etica amorală, care se regăsește și în lucrările cronicarului german Friedrich Meinecke (1862–1954) și ale filozofului german Ernst Cassirer (1874–1945). Etica amorală se referă la faptul că Machiavelli recurge adeseori la „necesitate“ pentru a scuza acțiuni care, în alte condiții, sunt considerate imorale. Însă Machiavelli îndeamnă, de asemenea, la prudență în anumite situații și, deși oferea sfaturi și reguli pe care conducătorii ar trebui să le urmeze, nu căuta să stabilească legi universale exacte în politică, așa cum o face știința politică modernă.

Niccolò Machiavelli, pictură în ulei de Santi di Tito; Palazzo Vecchio, Florența

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Machiavelli împarte principatele în două categorii: dobândite și moștenite. În general, el susține că este mult mai greu să obții controlul asupra unui stat decât să te menții la conducerea lui, deoarece teama față de un nou prinț este mult mai puternică decât dragostea pentru un prinț moștenitor; prin urmare, noul principe, care se bazează pe principiul inducerii fricii („te paște mereu o pedeapsă îngrozitoare“), se va bucura întotdeauna de succes, pe când un principe care se bazează pe faptul că supușii lui își vor ține promisiunile față de el și îl vor sprijini se va confrunta cu o mare dezamăgire. Prințul va afla că „teoretic, fiecare este gata să-și dea viața pentru el“, dar, în practică, atunci când va avea nevoie de ajutorul supușilor, mulți nu se vor ține de promisiune. Prin urmare, fiecare prinț, vechi sau nou, trebuie să se uite mai întâi la ce deține el și să învețe să se bazeze „pe propriile arme“ o expresie care poate fi înțeleasă atât la propriu, ca pe o chemare la arme a ostașilor, cât și la figurat, să nu se încreadă în buna credință a celorlalți.

Noul prinț trebuie să se bazeze doar pe acele virtuți care îi permit să cucerească un stat. După cum se vede, este un tip de virtute diferit de cel oglindit în Noul Testament, care se referă la menținerea păcii. Noțiunea de virtute a lui Machiavelli admite ca prințul să se preocupe în primul rând de arta războiului și să caute nu

doar câștig, ci și glorie, căci gloria este o necesitate. Virtutea lui Machiavelli nu este o virtute în sine, ci o virtute de dragul gloriei obținute de conducătorii care o dețin. Generozitatea, de exemplu, nu-i este de nici un folos unui prinț, întrucât cei care beneficiază de pe urma generozității lui ar putea să nu se simtă recunoscători, iar demonstrațiile de generozitate presupun impozite suportate de supușii prințului, care îl vor disprețui pentru asta. Prin urmare, un prinț nu trebuie să-și facă griji dacă este considerat avar, căci acest viciu îi permite să conducă. La fel, un prinț nu trebuie să-și facă griji dacă este considerat crud, atâta vreme cât cruzimea este „bine folosită". Machiavelli folosește, uneori, termenul de virtute în sens tradițional, cum ar fi în fragmentul celebru despre Agathocles (361–289 î.Hr.), pretinsul rege al Siciliei, pe care Machiavelli îl descrie ca pe un „conducător perfect", ajuns însă la putere prin mijloace criminale. Despre Agathocles, Machiavelli spune că „nu se poate numi virtuos un om care își omoară supușii, își trădează prietenii, un om care nu are nici o religie, un om crud și un ateu". Cu toate acestea, în următoarea frază, Machiavelli vorbește despre „virtutea lui Agathocles". Virtutea, în opinia lui Machiavelli, caută să diminueze rolul pe care soarta îl joacă în viața oamenilor, deoarece soarta îi împiedică pe oameni să se bazeze pe ei înșiși. În primă instanță, Machiavelli recunoaște că soarta guvernează jumătate din viața unui om, însă, mai apoi, printr-o metaforă nu prea fericită, el compară soarta cu o femeie care cedează mai ușor în fața unui bărbat tânăr și pasional, „care i se impune cu mai multă îndrăzneală", decât în fața unui bărbat care „este mai chibzuit în fapta sa" și acționează cu prudență. Machiavelli nu poate să respingă pur și simplu ori să înlocuiască noțiunea tradițională de virtute morală, care provine din credințele religioase ale oamenilor obișnuiți. Virtutea de a stăpâni, în viziunea sa, coexistă cu noțiunea tradițională de virtute morală și se folosește de aceasta în același timp. Prințul care posedă virtutea de a stăpâni își face singur soarta și poate controla oamenii într-un mod imposibil de închipuit.

În ultimul capitol din *Principele*, Machiavelli îndeamnă în mod pătimaș la „cucerirea Italiei și la eliberarea ei din mâinile barbarilor", aceștia fiind, în contextul epocii, Franța și Spania, care invadaseră peninsula dezbinată. El cheamă un salvator, menționând miracolele petrecute atunci când Moise i-a condus pe israeliți către Pământul Făgăduinței, și încheie cu un citat dintr-un poem patriotic al lui Petrarca (1304–1374). Capitolul final i-a condus pe mulți critici către o a treia caracterizare a lui Machiavelli, aceștia văzându-l mai degrabă ca pe un patriot decât ca pe un savant dezinteresat.

Discurs asupra operelor lui Titus Livius

Ca și *Principele, Discurs asupra operelor lui Titus Livius* se pretează la diferite interpretări. Una dintre acestea, elaborată în lucrări separate, scrise de teoreticienii politici J.G.A. Pocock și Quentin Skinner în anii 1970, pune accent pe republicanismul operei și îl situează pe Machiavelli într-o tradiție republicană începută cu Aristotel (384–322 î.Hr.) și continuată cu organizarea orașelor-stat din epoca medievală, cu revigorarea filozofiei politice clasice din perioada umanismului renascentist și încheiată cu crearea republicii americane moderne. Această interpretare se bazează pe remarcile prorepublicane ale lui Machiavelli, precum că „o mulțime este mai înțeleaptă și mai constantă decât un prinț", ca și pe modul în care pune accent pe virtutea republicană a sacrificiului de sine ca mod de combatere a corupției. Totuși, republicanismul lui Machiavelli nu se sprijină pe premisa republicană obișnuită conform căreia puterea se află mai în siguranță în mâinile unei mulțimi decât în mâinile unui singur om. Din contră, el afirmă că, pentru a fonda sau pentru a reforma o republică, este necesar „să fii singur". Orice orânduire trebuie făcută de o singură minte; prin urmare, Romulus „are o scuză îndreptățită" pentru că l-a ucis pe Remus, fratele și partenerul său în întemeierea Romei, deoarece a fost spre binele tuturor. Prin această afirmație, Machiavelli s-a apropiat cel mai mult de maxima „scopul scuză mijloacele", asociată mereu cu interpretările date *Principelui*.

Republicile au nevoie de genul de conducători descriși de Machiavelli în *Principele*. Acești „principi în cadrul unei republici" nu pot guverna conform noțiunilor de dreptate, întrucât cei care obțin ceea ce doresc de la ei nu se simt cu nimic obligați față de ei. Nici cei care vor fi lăsați în pace nu se vor simți recunoscători. Prin urmare, un principe în cadrul unei republici nu va avea „prieteni partizani" decât dacă învață „să-i ucidă pe fiii lui Brutus", folosindu-se de violență pentru a da exemple de dușmani ai republicii și, nu întâmplător, ai lui însuși. Reformarea unui stat corupt necesită un om bun, însă,

ca să devii principe, trebuie să fii un om rău. Oamenii buni, susține Machiavelli, nu vor obține aproape niciodată puterea, iar oamenii răi nu o vor folosi aproape niciodată într-un scop bun. Totuși, deoarece republicile devin corupte când oamenii nu mai simt nici o teamă care să-i oblige să se supună, ei trebuie conduși către virtutea lor originară prin execuții senzaționale care să le amintească de pedepse și să le renască teama. Aparent, soluția problemei este aceea de a lăsa oamenii răi să obțină glorie prin acțiuni care au măcar un rezultat bun, chiar dacă nu au avut o motivație bună.

În *Discurs asupra operelor lui Titus Livius*, Machiavelli susține mai degrabă faptele anticilor, decât filozofia lor; el le reproșează contemporanilor săi că se inspiră din scrierile politice ale legiuitorilor antici, nu din faptele istorice ale Romei. El susține că înăbușirile revoltelor din perioada republicii romane, condamnate de mulți scriitori antici, au dus la o Romă liberă și măreață. Mai mult, deși Machiavelli era un om al Renașterii – și este adesea considerat principalul său exponent (de către istoricul elvețian din sec. XIX Jacob Burckhardt, de ex.) –, el a adus critici în special la adresa umanismului propagat de Platon, Aristotel și Cicero (106–43 î.Hr). El invită la „noi moduri și modele de organizare" și se compară cu arheologii epocii sale. Accentul pus pe „adevărul valabil" l-a condus la căutarea resorturilor ascunse ale politicii, la fraudă și la corupție, dând exemple pe care le dezvoltă cu plăcere. De remarcat este faptul că, atât în *Principele*, cât și în *Discurs...*, cele mai lungi capitole sunt cele despre conspirație.

În aceste două opere principale, Machiavelli definește politica prin prisma diferenței dintre antici și moderni: anticii sunt puternici, modernii sunt slabi. Modernii sunt slabi pentru că au fost educați în spiritul creștinismului și, în trei fragmente din *Discurs...*, Machiavelli aduce critici îndrăznețe la adresa Bisericii Romano-Catolice și a creștinismului. În viziunea lui Machiavelli, Biserica este responsabilă pentru dezbinarea Italiei; clerul dă dovadă de incorectitudine și îi face pe oameni să creadă că „este rău să spui un lucru rău despre ceva rău"; mai mult, creștinismul glorifică suferința și conduce către o lume mai slabă. Machiavelli nu explică dacă preferă ateismul, păgânismul sau o nouă formă de creștinism, însă, într-o scrisoare din 16 aprilie 1527 (cu doar două luni înainte de moarte), spunea: „Îmi iubesc patria mai mult decât propriu-mi suflet".

Istoria Florenței

Cea mai lungă operă a lui Machiavelli – comandată de papa Leon X în 1520, oferită papei Clement VII în 1525 și publicată pentru prima dată în 1532 – prezintă o istorie a Florenței, de la origini până la moartea lui Lorenzo di Piero de Medici, în 1492. Adoptând stilul cronicarilor umaniști, Machiavelli folosește în titlu pluralul „istoriile", împărțindu-și opera în „cărți" la care face introduceri fără legătură cu istoria și inventează discursuri despre care susține că sunt reale. Mai mult, istoria sa are loc într-un context care nu are legătură cu istoria, ci cu virtutea și cu soarta. Tema *Istoriei Florenței* este divizarea politică a orașului, care, spre deosebire de cea din perioada Romei antice, menține slăbiciunea și corupția din oraș. Ca și în *Discurs...*, Machiavelli aduce critici (mai puțin vehemente) la adresa Bisericii și a papilor și dezvăluie adevărata față a unor personaje importante precum Medici (cartea este construită în jurul întoarcerii din exil a lui Cosimo de Medici (1389–1464) la Florența, în 1434). De asemenea, prezintă discursul „machiavelic" al lui Michele di Lando, care a condus, în 1378, răscoala ciompilor („scărmănători de lână"), o revoltă a clasei de jos din Florența care a avut drept rezultat formarea celui mai democratic guvern (nu pentru mult timp însă) pe care îl avusese vreodată orașul. Deși nu este un cronicar modern, Machiavelli, punând accent pe „efecte diverse", se aseamănă cu istoricii moderni prin aceea că se consacră faptelor.

Arta războiului și alte scrieri

Arta războiului (1521), una dintre puținele opere ale lui Machiavelli publicate în timpul vieții, prezintă un dialog care are loc în Orti Oricellari, o grădină din Florența unde obișnuiau să se adune umaniștii pentru a discuta filozofie și politică. Principalul vorbitor este Fabrizio Colonna, soldat profesionist *(condottiere)* și cel care dă glas pricipiilor lui Machiavelli referitoare la arta războiului. El îndeamnă, contrar umaniștilor în domeniul literar, la imitarea anticilor în ce privește „faptele urâte și rele" pe care aceștia le înfăptuiseră și nu a celor „bune și frumoase" – în război, de exemplu. Deși el însuși mercenar, Fabrizio critică violent folosirea mercenarilor în timpurile moderne și prezintă armata romană drept model de excelență militară. Dialogul avea să fie lăudat mai târziu de către teoreticianul prusac al artei războiului, Carl von Clausewitz (1780–1831), și să ocupe un loc important în istoria scrierilor despre război.

Dintre operele minore, două merită menționate: *Viața lui Castruccio Castracani din Lucca* (La vita di Castruccio Castracani di Lucca, 1520) și *Mătrăguna* (La Mandragola, 1518). Prima schițează viața lui Castruccio Castracani (1281–1328), conducătorul ghibelin al orașului Lucca (din apropierea Florenței), prezentat drept „cel mai mare om din epocile postclasice". Se încheie cu o serie de remarci spirituale atribuite lui Castruccio, care sunt luate de fapt din filozofi antici, lucru ce oferă rara ocazie de a surprinde părerea lui Machiavelli despre aceștia. *Mătrăguna*, cea mai cunoscută dintre cele trei piese ale sale, a fost, probabil, compusă în 1518. Messer Nicia, un avocat bătrân și ridicol, îi permite tânărului Callimaco să-i pună coarne pentru a avea un moștenitor, deoarece el nu putea procrea. Deși o femeie virtuoasă, soția sa, Lucrezia, este convinsă de un preot necinstit să accepte situația, iar complotul este înlesnit de un codoș. Finalul este unul fericit: toată lumea obține ce și-a dorit. Morala este că acțiuni imorale, precum adulterul, pot aduce fericirea: orice rău poate fi spre bine.

Valoarea operelor

Influența lui Machiavelli asupra generațiilor ce i-au urmat vine din operele care poartă numele său și din opinii care se găsesc în opere scrise de alți autori, dar recunoscute ca aparținând scriitorului. Având în vedere că numele lui avea o reputație proastă, există foarte puține lucrări care poartă semnătura scriitorului. „Machiavelic" nu a constituit niciodată un epitet laudativ; unul dintre personajele negative din piesa *Henric VI* de William Shakespeare, de exemplu, susține că-l întrece pe „sângerosul Machiavel". Din cauza preceptelor de morală descrise mai sus și a atacurilor la adresa Bisericii, operele lui Machiavelli au fost trecute în *Lista cărților interzise* (Index Librorum Prohibitorum) când a fost alcătuită, în 1564. Totuși, operele sale au fost citite de toți filozofii moderni, deși doar câțiva au fost suficient de curajoși pentru a-l apăra: filozoful și avocatul englez Francis Bacon (1561–1626) a dezbătut operele lui Machiavelli în lucrările *Eseuri sau sfaturi politice și morale* (1625), observând îndrăzneala acestuia; filozoful politic englez James Harrington (1611–1677), în *Republica Oceaniei* (1656), vobește admirativ despre Machiavelli, numindu-l „principele politicienilor" și discipolul prudenței antice; filozoful evreu olandez Benedict de Spinoza (1632–1677) a lăudat bunele intenții ale lui Machiavelli, care-i învăța pe tirani să pună mâna pe putere, susținând, în *Tratat politic* (1677), că acesta era republican; la fel, filozoful francez Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) susținea, în *Contractul social* (1762), că Machiavelli era, în ciuda aparențelor, „un om sincer și un bun cetățean" și că *Principele* era „cartea republicanilor". Portretul contemporan de republican al lui Machiavelli, care ține mai puțin seama de reputația sa de om rău, îl prezintă ca pe o alternativă comunistă la liberalismul egoist.

Mult mai puternică, totuși, a fost influența asupra gânditorilor care au evitat să-i pronunțe numele. Unii se inspirau din doctrinele sale în timp ce se alăturau denigratorilor lui. Printre aceștia se numără și filozoful italian Giovanni Botero (1540–1617), unul dintre primii care a lansat ideea că statul e scutit de la practica moralității. Alți autori au început, de dragul siguranței, să citeze pasaje din istoricul roman Tacit (56–120 d.Hr) – devenind astfel „tacitiști" – când ar fi putut foarte bine să-l citeze pe Machiavelli. Însă cea mai mare și mai notabilă influență a avut-o asupra savanților Burckhardt și Strauss, care l-au considerat fondatorul modernității. Machiavelli însuși îi disprețuia pe moderniștii epocii sale, pe care îi considera slabi, însă credea, în același timp, într-o „republică perpetuă" – care avea să îndrepte slăbiciunea moderniștilor și greșelile făcute de romani – și în stabilirea unei ordini politice care să nu se mai supună capriciilor sorții. Nu există știință modernă în operele lui Machiavelli, însă ideea baconiană a stăpânirii naturii umane și a destinului în interesul umanității este extrem de prezentă. La fel sunt și noțiunile moderne de progres ireversibil, de secularism și de obținere a binelui public prin interes individual. Nu se știe dacă Machiavelli a avut o astfel de ambiție măreață, dar toți sunt de acord în privința marii importanțe a operelor sale: prospețimea lor, capacitatea autorului de a pătrunde în tainele minții umane și farmecul stilului său.

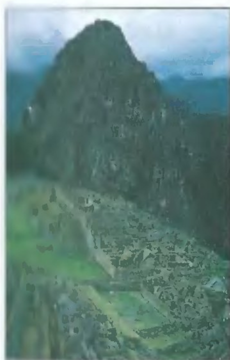
machism

Mândrie exagerată față de propria masculinitate, percepută ca putere, adesea combinată cu un simț scăzut al responsabilității și nepăsare față de consecințe. Machismul pune pe prim plan valorile asociate din punct de vedere cultural cu masculinitatea și disprețuiește valorile asociate cu feminitatea. A reprezentat secole de-a rândul un curent important în politica și societatea Americii Latine. Caudillos (dictatorii militari), figuri proeminente ale Americii

Latine, au reprezentat exemplul tipic al machismului prin comportamentul îndrăzneț și autoritar, precum și prin tendința de a întrebuința violența pentru a-și atinge scopurile.

Machu Picchu

Vechi oraș-cetate, construit de incași în Anzi, în S părții centrale a statului Perú. Așezat lângă Cuzco, într-o depresiune îngustă situată între două vârfuri abrupte, la altitudinea de 2 350 m, nu a fost descoperit de spanioli, ci de exploratorul american Hiram Bingham, abia în 1911. Unul dintre puținele centre urbane precolumbiene descoperite aproape intacte, acoperă o suprafață de cca 13 kmp, incluzând un templu și o citadelă. Perioada de locuire nu se cunoaște cu exactitate. În 1983 a fost inclus în Patrimoniul Mondial UNESCO; astăzi este o atracție turistică.

Machu Picchu

Mackenzie

Fost district administrativ, în Canada. Cu o suprafață de 1 366 199 kmp, cuprindea cea mai mare parte din porțiunea continentală nordică a Canadei, între Yukon și districtul Keewatin, ca și mare parte din valea râului Mackenzie, Lacul Urșilor și Lacul Sclavului. Creat în 1895, a fost administrat de la Edmonton; a existat până în 1979.

Mackenzie

Sistem hidrografic fluvial din Teritoriile de NV, Canada. Curge spre N de la Lacul Sclavului, în Marea Beaufort din Oceanul Arctic. Bazinul, cu o suprafață de 1 805 200 kmp, este cel mai întins din Canada. Are o lungime de 1 650 km și o lățime de 1,5–3 km. Cu râul Finlay, sursa de apă cea mai îndepărtată, sistemul măsoară o lungime totală de 4 241 km, fiind al doilea fluviu ca lungime din America de Nord. A fost descoperit de exploratorul Alexander Mackenzie (1789).

Mackenzie, Alexander

(28.01.1822, Logierait, Perth, Scoția – 17.04.1892, Toronto, Ontario, Canada)

Om politic canadian de origine scoțiană, cel dintâi prim-ministru liberal al Canadei (1873–1878). A emigrat în Canada Superioară (actualul Ontario) în 1842. În 1852 a devenit editor al unui ziar liberal local și s-a împrietenit cu George Brown, lider al Partidului Reformat. Când a fost creat dominionul Canadei, în 1867, Mackenzie a fost ales în Camera Comunelor, unde a condus opoziția liberală. Ca prim-ministru, eforturile sale de a restabili relații de prietenie cu SUA nu au reușit să rezolve problemele economice, iar guvernul său a fost înlăturat de la putere în 1878. A renunțat la rolul de lider al opoziției, însă a ocupat un loc în Parlament până la moarte.

Mackenzie, Sir Alexander

(1755?, Stornoway, Lewis and Harris, Insulele Hebride, Scoția – 11.03.1820, lângă Pitlochry, Perth)

Explorator canadian de origine scoțiană. A emigrat în tinerețe în Canada, unde a intrat într-o firmă de comerț cu blănuri (1779). În 1788 a înființat o filială, Fort Chipewyan, pe lacul Athabasca. Acolo a început expediția din 1789, care a urmat cursul fluviului Mackenzie, de la Lacul Sclavului la Oceanul Arctic. În 1793 a parcurs drumul între Fort Chipewyan și coasta Pacificului, străbătând Munții Stâncoși, devenind astfel primul european care a ajuns la Pacific, trecând prin Munții Stâncoși.

Mackenzie, Sir (Edward Montague) Compton

(17.01.1883, West Hartlepool, Durham, Anglia – 30.11.1972, Edinburgh, Scoția)

Romancier și dramaturg britanic. Educat la Universitatea Oxford, a renunțat la studiile de drept pentru a-și termina prima piesă, *Domnul în gri* (The Gentleman in Grey, 1906). În timpul Primului Război Mondial a condus Serviciul Secret Egeean în Siria; când a scris despre aceste experiențe în *Memorii grecești* (Greek Memories, 1932), a fost acuzat de încălcarea Legii privind documentele secrete din Marea Britanie. A fondat revista *Gramophone* (1923) și a editat-o până în 1962. A ocupat funcția de rector al Universității Glasgow (1931–1934) și a fost critic literar la publicația londoneză *Daily Mail*. A scris peste 100 de romane, piese și biografii și zece volume de memorii.

Mackenzie, Sir James

(12.04.1853, Scone, Perthshire, Scoția – 26.01.1925 Londra, Anglia)

Cardiolog scoțian. Absolvent al Universității Edinburgh, a practicat medicina timp de 25 de ani în Lancashire, înainte de a se muta la Londra. Lucrarea clasică *Studiul pulsului* (The Study of the Pulse, 1902)

descrie un instrument numit poligraf, care înregistrează simultan pulsul arterial și cel venos, putând astfel fi corelate cu frecvența cardiacă, pentru a deosebi bătăile neregulate inofensive de cele periculoase. Inițiator al studiului de aritmie cardiacă, a dovedit eficiența digitalinei în tratamentul acesteia.

Mackenzie, William Lyon

(12.03.1795, Springfield, Angus, Scoția – 28.08.1861, Toronto)

Jurnalist și activist politic canadian de origine scoțiană. A imigrat în Canada în 1820 și a devenit negustor în Canada Superioară (ulterior Ontario). În 1824 a fondat în Queenston un ziar, *Colonial Advocate*, publicație în care a criticat oligarhia din Canada Superioară. Ales în cadrul adunării provinciei (1828–1836), a fost îndepărtat de șase ori de majoritatea conservatoare, ca urmare a criticilor dure aduse guvernului de ziarul său. A publicat o listă de plângeri ale canadienilor împotriva guvernării coloniale britanice, provocând demiterea guvernatorului provinciei. În 1837 a condus 800 de adepți în încercarea, eșuată, de a răsturna guvernul provincial. A încercat să își regrupeze forțele pe Navy Island pe fluviul Niagara, New York, dar a fost închis în urma încălcării legilor de neutralitate față de SUA. S-a întors în Canada în 1849 și a deținut un loc în Parlamentul canadian între 1851 și 1858.

Mackinac

Insulă în strâmtoarea Mackinac, în SE Peninsulei Superioare Michigan, SUA. Are o lungime de 5 km. A fost o veche necropolă indiană (Michilimackinac), înainte ca britanicii să construiască aici un fort, în 1780. După ce a intrat în posesia SUA (1783), a devenit centru al American Fur Co. Ocupată de britanici în timpul Războiului din 1812, insula a revenit sub controlul SUA în 1815. Este un parc de stat începând cu 1895, iar automobilele sunt interzise pe insulă. O destinație turistică cunoscută, insula găzduiește Grand Hotel (1887), cel mai mare hotel de vară din lume.

Mackinac, Strâmtoarea ~

Canal de legătură între lacul Michigan și lacul Huron. Formând o importantă cale maritimă între peninsula Michigan de Sud și cea de Jos, strâmtoarea măsoară 48 km lungime și 6 km lățime (la cel mai îngust punct). Cele două maluri sunt legate prin podul Mackinac, pod suspendat la 1 158 m, construit în 1957.

Mackinaw, păstrăv ~

Vezi păstrăv-de-lac

Mackintosh, Charles Rennie

(07.06.1868, Glasgow, Scoția – 10.12.1928, Londra, Anglia)

Arhitect, designer de mobilier și artist scoțian. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai mișcării Arts and Crafts, este apreciat mai ales pentru construirea atelierelor din sticlă și piatră din cadrul Școlii de Artă din Glasgow (1896–1909), unde urmase cursurile. La sfârșitul sec. XIX a dobândit o reputație internațională cu afișele, obiectele și mobila mai puțin ortodoxe. Considerat primul designer britanic al veritabilei arhitecturi Art Nouveau, a produs lucrări de o eleganță și originalitate de neegalat, cum sunt cele patru încăperi pentru servit ceaiul proiectate în Glasgow (1896–1904). În 1914 își dedica deja toată energia picturii în acuarelă. Sfârșitul sec. XX a marcat o reînviere a interesului pentru lucrările și reproducerea unor obiecte de mobilier, cum ar fi scaunele, caracterizate prin linii geometrice foarte simple.

MacLaine, Shirley
născută **Shirley McLean Beaty**

(n. 24.04.1934, Richmond, Virginia, SUA)

Actriță americană de film. Soră a lui Warren Beaty, a fost dansatoare pe Broadway. Descoperită de un producător, și-a făcut debutul cinematografic în filmul lui Alfred Hitchcock, *Necazuri cu Hary* (Troubles with Hary, 1955). Recunoscută pentru interpretarea personajelor de un farmec excentric, a continuat jucând roluri comice și dramatice în *Scriitorul, cartoforul și prostituata* (Some Come Running, 1959), *Apartamentul* (The Appartment, 1960), *Irma La Douce* (1963), *Sweet Charity* (1969), *Piatra de hotar* (The Turning Point, 1977), *Vorbe de alint* (Terms of Endearment, 1983, Premiul Oscar), *Madame Sousatzka* (1988) și *Doamna Winterbourne* (Mrs. Winterbourne, 1996). A scris câteva bestselleruri în care își povestește experiențele mistice, printre acestea numărându-se *Fără sprijin* (Out on a Limb, 1983) și *Calea spre sine* (Going Within, 1989).

Maclean, Donald

Vezi Guy Burgess

Maclean's

Revistă săptămânală de știri, publicată la Toronto, cea mai importantă din Canada. Acoperă critica afacerilor interne și știri internaționale din perspectivă canadiană.

Fondată în 1905 de John Bayne Maclean ca *The Business Magazine*, cu un format de pagină mare, prezenta articole și ficțiune, oglindind aspecte și valori conservatoare din viața canadiană, devenind faimoasă pentru fotografiile de foarte bună calitate. Revista și-a luat denumirea actuală în 1911. În anii 1960 a întâmpinat dificultăți. În anii 1970 mărimea paginii și formatul revistei au fost revizuite; situația financiară s-a îmbunătățit, iar în 1978 *Maclean's* a devenit săptămânalul de știri numărul unu din Canada.

MacLeish, Archibald

(07.05.1892, Glencoe, Illinois, SUA – 20.04.1982, Boston, Massachusetts)

Poet, dramaturg, profesor și persoană publică americană. A practicat dreptul înainte de a pleca în Franța (1923) pentru a-și perfecționa stilul poetic. Printre primele sale poezii se numără *Ars Poetica* (1926) și *Tu, Andrew Marvell* (You, Andrew Marvell, 1930). Ulterior și-a exprimat îngrijorarea în legătură cu idealurile democratice în versuri „publice" precum *Conchistador* (1932, Premiul Pulitzer) și *Dreptul la cuvânt* (Public Speech, 1936). Alte lucrări includ: piesa radiofonică în versuri *Raid aerian* (Air Raid, 1938), *Poeme alese* (Collected Poems, 1952, Premiul Pulitzer) și drama în versuri *J.B.* (1958, Premiul Pulitzer). A ocupat postul de bibliotecar al Congresului (1939–1944) și asistent al secretarului de stat (1944–1945), ulterior predând la Harvard (1949–1962).

MacLennan, (John) Hugh

(20.03.1907, Glace Bay, Cape Breton, Nova Scotia, Canada – 07.11.1990, Montréal, Québec)

Romancier și eseist canadian. A fost bursier Rhodes la Universitatea Oxford, și-a luat doctoratul la Princeton, apoi a predat la Universitatea McGill (1951–1981). Printre romanele sale se numără *Barometru în creștere* (Barometer Rising, 1941), *Două singurătăți* (Two Solitudes, 1945), *Veghea care încheie noaptea* (The Watch That Ends the Night, 1959) și *Voci în timp* (Voices in Time, 1980). A câștigat cinci premii Governor-General pentru operele de ficțiune și nonficțiune. Este considerat primul romancier de limbă engleză care a folosit teme canadiene.

Macleod, J(ohn) J(ames) R(ickard)

(06.09.1876, Cluny, lângă Dunkeld, Perth, Scoția – 16.03.1935, Aberdeen)

Fiziolog scoțian. A predat la universități americane, canadiene și scoțiene, remarcându-se prin lucrări privind metabolismul carbohidraților. Împreună cu Frederick Banting și Charles Best, a descoperit insulina, realizare pentru care a obținut Premiul Nobel (1923), pe care l-a împărțit cu Banting.

MacIver, Robert M(orrison)

(17.04.1882, Stornoway, Insulele Hebride, Scoția – 15.06.1970, New York, New York, SUA)

Sociolog și cercetător politic american de origine scoțiană. Educat la Edinburgh și Oxford, a predat la Universitatea Aberdeen și ulterior la universități americane și canadiene, mai ales la Columbia (1915–1926). A susținut compatibilitatea individualismului și organizației sociale, considerând că societățile evoluează de la state comunale la state în care funcțiile individuale și afiliațiile de grup sunt extrem de specializate. Între lucrările sale se numără *Statul modern* (The Modern State, 1926), *Leviathan și poporul* (Leviathan and the People, 1939) și *Rețeaua guvernării* (The Web of Government, 1946).

Mac-Mahon, (Marie-Edme-Patrice-) Maurice, Conte de *ulterior* Duce de Magenta

(13.07.1808, Sully, Franța – 17.10.1893, Loiret)

Soldat francez și al doilea președinte (1873–1879) al celei de A Treia Republici. Descendent al unei familii irlandeze de iacobini, și-a început cariera militară în 1827 și s-a evidențiat în Războiul Crimeii și în campania italiană din timpul Bătăliei de la Magenta (1859), în urma căreia a fost declarat mareșal al Franței și duce de Magenta. A fost guvernator general al Algeriei (1864–1870) și ulterior comandant în Războiul franco-prusac. A fost numit șeful armatei de la Versailles, care a înfrânt Comuna din Paris în 1871. Ales președinte în urma demisiei lui Adolphe Thiers, mandatul său a fost marcat de promulgarea legilor constituționale din 1875. Mac-Mahon a demisionat din cauza unei crize constituționale, rezolvată în favoarea controlului parlamentar asupra guvernului. Astfel, în cadrul celei de A Treia Republici rolul președintelui a devenit o funcție mai mult onorifică.

Macmillan, Daniel *și* Alexander

(13.09.1813, Isle of Arran, Buteshire, Scoția – 27.06.1857, Cambridge, Cambridgeshire, Anglia; 03.10.1818, Irvine, Ayrshire, Scoția – 26.01.1896, Londra?)

Librari și publiciști scoțieni. Daniel a fost ucenicul unui vânzător de carte încă de la vârsta de 11 ani și a lucrat pentru negustorii de carte londonezi între 1837 și 1843. În 1843 a fondat, împreună cu fratele său, Alexander, firma Macmillan & Co., un

magazin de carte de succes în Cambridge, apoi a început să publice manuale (1844) și romane (1855). După moartea lui Daniel, Alexander a lărgit portofoliul firmei și a fondat *Macmillan's Magazine* (1859–1907), publicație literară periodică, și *Nature* (din 1869), o importantă revistă științifică. A înființat reprezentanțe în străinătate și a publicat operele multor scriitori victorieni. Condusă constant de descendenții lui Daniel, compania s-a extins, devenind una dintre cele mai mari edituri din lume.

Macmillan, Harold
nume complet **Maurice Harold Macmillan, Primul conte de Stockton, Viconte Macmillan de Ovenden**

(10.02.1894 Londra, Anglia – 29.12.1986, Birch Grove, Sussex)

Prim-ministru britanic (1957–1963). A ocupat posturi în Camera Comunelor (1924–1929; 1931–1964) și în cadrul guvernului de coaliție, condus de Winston Churchill din timpul războiului. După război a fost ministru al locuințelor (1951–1954), al apărării (1954), secretar de externe (1955) și ministru de finanțe (1955–1957). În 1957 a devenit prim-ministru și lider al Partidului Conservator. A contribuit la îmbunătățirea relațiilor cu SUA și, în 1959, l-a vizitat pe liderul sovietic Nikita Hrușciov. Pe plan intern, Macmillan a sprijinit programele sociale postbelice din Anglia. Guvernul său a început să piardă din popularitate în 1961, în urma înghețării salariilor și a altor măsuri împotriva inflației, apărute pe lângă un scandal de spionaj sovietic, în care a fost implicat John Profumo, secretar de stat pentru război. Deși în 1963 Charles de Gaulle s-a opus intrării Marii Britanii în Comunitatea Economică Europeană, Macmillan a avut câștig de cauză. Presiunile pentru alegerea unui nou lider al partidului au condus la demisia lui Macmillan (1963). Și-a scris memoriile (1966–1975) și, între 1963 și 1974, a fost președintele editurii familiei sale, Macmillan & Co.

MacMillan, Sir Kenneth
(11.12.1929, Dunfermline, Fife, Scoția – 29.10.1992, Londra, Anglia)

Dansator și coregraf britanic. După ce și-a terminat studiile la școala de balet Sadler's Well, a dansat în cadrul companiilor de balet ale acesteia, începând cu 1946. În 1953 a realizat coregrafia primei sale lucrări, *Somnambulism*, urmată de *Danses concertantes* (1955). Baletul său *Romeo și Julieta* (1965) s-a bucurat de aprecieri internaționale. A fost director al baletului Operei Germane din Berlin (1966–1969). În 1970 a fost numit director la Baletul Regal; în 1977 a demisionat din postul de director pentru a-l prelua pe cel de coregraf principal. A mai realizat spectacole de balet precum *Anastasia* (1971), *Manon* (1974) și *Isadora* (1981).

MacNeice, Louis
(12.09.1907, Belfast, Irlanda – 03.09.1963, Londra, Anglia)

Poet și dramaturg britanic. Și-a publicat prima lucrare de poezii, *Jocuri oarbe de artificii* (Blind Fireworks, 1929), în timp ce studia la Oxford. În anii 1930 a devenit cunoscut ca membru al unui grup de poeți tineri devotați ideii de reformă socială, din care făceau parte W. H. Auden, C. Day-Lewis și Stephen Spender. Printre volumele sale se numără *Jurnal de toamnă* (Autumn Journal, 1939) și *Refugiul aprins* (The Burning Perch, 1963). A scris și produs piese radiofonice în versuri pentru BBC, cea mai importantă fiind *Turnul întunecat* (Dark Tower, 1947), cu muzica lui Benjamin Britten. Lucrările sale în proză cuprind *Scrisori din Islanda* (Letters from Iceland, 1937; cu Auden) și *Poezia lui W.B. Yeats* (The Poetry of W.B. Yeats, 1941).

Louis MacNeice

CAMERA PRESS

MacNelly, Jeff(rey Kenneth)
(1947, New York – 2000)

Creator american de benzi desenate. Educat la Universitatea North Carolina, s-a remarcat prin umorul schițelor sale pe teme politice. În 1972 a devenit cel mai tânăr laureat al unui Premiu Pulitzer pentru benzi desenate în periodice; a câștigat apoi aceeași distincție în 1978 și în 1985. În cunoscuta sa rubrică *Shoe* (Pantoful), toate personajele erau păsări.

Macon
Oraș, 97 255 loc. (2000), situat în centrul statului Georgia, SUA. În apropiere a fost construită o fortificație, iar în 1806 în jurul acesteia a început să se dezvolte o așezare. Macon a fost extins peste râu în 1823, fiind anexat integral așezării în 1829; orașul a fost numit în memoria lui Nathaniel Macon. În timpul Războiului Civil American a reprezentat o bază de aprovizionare a Confederației. Centru de distribuție al unei

regiuni agricole, găzduiește un număr de instituții de învățământ superior și baza aeriană Robins, fiind și locul de naștere al poetului Sidney Lanier (1842–1881).

Macon, Dave *născut* David Harrison

(07.10.1870, Smart Station, districtul Warren, Tennessee, SUA – 22.03.1952, Readzville, Tennessee)

Interpret american de muzică country și cântăreț la banjo. A crescut în Nashville, oraș în care părinții lui conduceau un hotel care găzduia interpreți și artiști itineranți. S-a implicat într-o afacere cu măgari timp de 20 de ani; falimentat în urma dezvoltării industriei camioanelor, a devenit muzician profesionist. Sub numele de scenă Uncle Save Macon, cântecele sale populare, precum *Go Long Mule*, și prezența energică l-au condus la succes. Este considerat prima persoană care a devenit o vedetă a emisiunii Grand Ole Opry. A fost prezent în programul Opry de la mijlocul anilor 1920 până la moarte.

Macon, Nathaniel

(17.12.1758, Edgecombe, Carolina de Nord, SUA – 29.06.1837, districtul Warren, Carolina de Nord)

Om politic american. A luptat în Revoluția Americană și s-a implicat în conducerea statului Carolina de Nord între 1781 și 1785. Ales în Casa Reprezentanților (1791–1815), a devenit purtător de cuvânt (1801–1807) și lider al Antifederaliștilor. În Senat (1815–1828) a continuat să sprijine drepturile statelor și s-a opus legislației favorabile guvernului central.

Macphail, Agnes Campbell

(24.03.1890, districtul Grey, Ontario, Canada – 13.02.1954, Toronto)

Politiciană canadiană. A devenit profesoară de liceu și s-a implicat în politică în numele fermierilor locali. În 1921, primul an în care femeile au avut drept de vot în alegerile naționale, a fost aleasă în cadrul Camerei Comune a Canadei ca primul membru de sex feminin, ocupând această poziție până în 1940. A sprijinit reforma închisorilor și drepturile femeilor, precum și eforturile fiscale protecționiste. A fost prima femeie din Canada delegată la Liga Națiunilor. Aleasă în comitetul legislativ al statului Ontario (1943–1945, 1948–1951), a promovat prima legislație a salariilor egale din Ontario.

Macquarie

Golf al Oceanului Indian, la V de Tasmania, Australia. Are o lungime de 32 km și o lățime de 8 km. Vizitat în 1815 de căpitanul James Kelly, a fost numit în memoria lui Lachlan Macquarie, guvernator al provinciei New South Wales. Coasta golfului a găzduit o colonie de pușcăriași (1821–1833).

Macquarie, Lachlan

(31.01.1761, Ulva, Argyllshire, Scoția – 01.07.1824, Londra, Anglia)

Militar și guvernator colonial britanic. A făcut parte din armata britanică din America de Nord, Europa, Indiile de Vest și India, apoi a fost numit guvernator al statului New South Wales, Australia (1809). Aici a înlocuit corpul militar corupt care îl îndepărtase pe fostul guvernator, William Bligh. A început un program de construcții publice și proiectare urbană, creând condiții favorabile pentru pușcăriașii eliberați, a stabilit moneda locală și a sprijinit explorarea și popularea teritoriilor. Politica sa în favoarea fermelor mici și mijlocii i-a nemulțumit pe marii proprietari și crescători de ovine și Macquaire a fost rechemat din post în 1821.

Macready, William (Charles)

(03.03.1793, Londra, Anglia – 27.04.1873, Cheltenham, Gloucestershire)

Director de teatru și actor englez. A debutat în 1810, iar în 1820 era deja celebru pentru roluri precum Hamlet, Lear și Macbeth. Ca director al teatrelor Covent Garden din Londra (1837–1839) și Drury Lane (1841–1843), Macready a introdus reforme precum repetiții integrale, costume și decoruri veridice și revenire la textele originale ale lui Shakespeare. A realizat turnee în SUA în 1826, 1843 și între 1848 și 1849; ultimul său turneu s-a încheiat cu revolta de la Astor Place, provocată de partizanii lui Edwin Forrest. S-a retras de pe scenă în 1851. Jurnalul său oferă o descriere a vieții teatrale a sec. XIX.

macrobiotică

Regim alimentar bazat pe filozofia chineză a echilibrului între yin și yang (*vezi* yin-yang). Pune accent pe evitarea alimentelor care sunt clasificate ca fiind predominant yin (de ex. băuturi alcoolice) sau yang (de ex. carnea) și se bazează pe hrana aproape neutră, precum cerealele. Sunt preferate alimentele naturale. Macrobiotica a fost lansată inițial în Asia anilor 1930, iar la sfârșitul anilor 1960 ajunsese în Europa și SUA. Adepții susțin nu numai că acest regim alimentar duce la o ameliorare calitativă a vieții, dar și la vindecarea unor boli grave, precum cancerul; criticii declară însă că practicarea acestei diete în afara unui control strict poate conduce la malnutriție.

macroeconomie

Studiu al întregii economii, bazat pe termeni precum cantitate totală de bunuri și servicii produse, venit total, nivelul implicării resurselor de producție și evoluția generală a prețurilor. Până în anii 1930, majoritatea analizelor economice se concentrau pe anumite firme și industrii. Odată cu Marea Depresiune și cu dezvoltarea unui venit național și a unei statistici privind producția, domeniul macroeconomiei a început să se extindă. Scopurile strategiilor macroeconomice sunt creșterea economică, stabilitatea prețurilor și reducerea la zero a șomajului. *Vezi și* microeconomie; venit național.

macromoleculă

Tip de moleculă de dimensiuni foarte mari, formată dintr-un număr mult mai mare de atomi (sute sau mii) decât moleculele obișnuite. Unele macromolecule reprezintă entități individuale care nu pot fi divizate fără a-și pierde identitatea (de ex. anumite proteine cu mase moleculare de ordinul milioanelor). Altele (polimerii) sunt produși rezultați prin legarea repetată a unei singure unități moleculare de construcție (monomer) în lanțuri sau rețele (de ex. plastic, celuloză). Cele mai multe macromolecule au dimensiuni situate în limitele de mărime tipice coloizilor.

macrou

Pește rapid, carnivor, în formă de torpilă, important atât pentru pescuitul de agrement, cât și pentru industria alimentară, întâlnit în mări tropicale și temperate din întreaga lume. Peștii macrou (familia *Scombridae*, ordinul *Perciformes*) au lungimi între 30 și 170 cm. Macroul-comun (*Scomber scombrus*) din Atlanticul de Nord și macroul *S. colias* din oceanele Pacific și Atlantic sunt specii importante din punct de vedere economic, ca și macroul-indian (genul *Rastrelliger*) și macroul-fregată (genul *Auxis*).

macumba

Religie afro-braziliană caracterizată prin sincretismul religiilor africane tradiționale, spiritualismul brazilian și romano-catolicism. Dintre cele câteva religii de tip macumba din Brazilia, cele mai importante sunt candomblé și umbanda. Elementele africane se evidențiază prin ceremoniile ținute în mijlocul naturii, sacrificii de animale (de ex. cocoși), ofrande (de ex. lumânări și flori) și dansuri. Riturile macumba sunt conduse de medii care cad la pământ într-o transă ce le permite să comunice cu spiritele. Crucea și venerarea sfinților (cu nume africane) sunt elemente romano-catolice.

Macy and Co.

denumire completă **R. H. Macy and Co., Inc.**

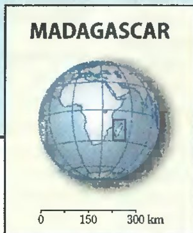
Important lanț american de magazine universale. Filiala principală, un magazin de 11 etaje aflat într-un bloc din Herald Square în New York, a fost mulți ani singurul mare magazin din SUA. Rowland H. Macy (1822?–1877) a fondat afacerea în 1858; alegerea stelei roșii ca marcă distinctivă provenea de la forma unui tatuaj al proprietarului. Familia Straus a obținut o parte din companie în 1887 și a căpătat controlul integral în 1896, începând să cumpere sau să construiască filiale ale lanțului pe întreg cuprinsul SUA. Aflată în faliment în 1992, firma a fost obligată să fuzioneze cu Federated Department Stores Inc., în 1994.

Madagascar

denumire oficială **Republica Madagascar**

Stat din insula Madagascar, lângă coasta de SE a Africii. Suprafața: 587 041 kmp; 18 606 000 loc. (2005). Capitala: Antananarivo. Insula Madagascar, a patra ca mărime din lume, măsoară cca 1 570 km lungime și 571 km lățime. Canalul Mozambic o separă de coasta africană. Aproape întreaga populație aparține unui număr de 20 de grupări malayo-indoneziene. Limbi vorbite: malgașa, franceza. Religii: creștinism (protestant, romano-catolic), credințe tradiționale, islam. Moneda: ariary. Platoul central din Madagascar ajunge, în punctul masivului vulcanic Tsaratanana, la 2 876 m înălțime; insula a fost cândva des împădurită, o pătrime din suprafața terestră fiind încă acoperită cu păduri. Economia este dominată de agricultură, culturile importante fiind cele de orez și cassava, pe lângă plantațiile comerciale de cafea, cuișoare și vanilie. Este o republică cu un singur for legislativ; președintele este șeful statului și al guvernului, fiind asistat de prim-ministru. Indonezienii au migrat în Madagascar în cca 700 d.Hr. Primul european care a vizitat insula a fost navigatorul portughez Diego Dias (1500). Comerțul cu arme și sclavi a permis regatelor malgașe să se dezvolte la începutul sec. XVII. În sec. XVIII, regatul Merina a devenit dominant; cu ajutor britanic a căpătat, în sec. XIX, controlul asupra celei mai mari părți din Madagascar. În 1868, Merina a semnat un tratat care permitea Franței să controleze coasta de NV, iar în 1895 trupe franceze au preluat puterea pe insulă. Madagascar a

devenit teritoriu francez de peste mări în 1946. În 1958, Franța a permis teritoriului o administrație proprie. Astfel, noua Republică Malgașă și-a câștigat independența în 1960, iar în anii 1970 a întrerupt orice legătură cu Franța; numele actual a fost luat în 1975. O nouă constituție a fost adoptată în 1992.

Madani, Abbasi al-

(n. 1931, Sidi Uqbah, Algeria)

Cofondator, împreună cu Ali Belhadj, al Frontului Islamic al Salvării (FIS) din Algeria. După ce și-a luat doctoratul la Londra, Madani s-a întors în Algeria pentru a preda la Universitatea din Alger, unde a devenit lider religios al studenților. A călătorit prin țară împreună cu alți preoți peripatetici, făcând schimburi de idei și prezentând principiile unei mișcări politice religioase. A fost arestat după prima rundă electorală din alegerile din 1991–1992. În 1999 a sprijinit o înțelegere pentru pace lansată de președintele Algeriei, Abdelaziz Bouteflika, între FIS și guvernul algerian.

Madariaga Y Rojo, Salvador de

(23.07.1886, La Coruña, Spania – 14.12.1978, Locarno, Elveția)

Scriitor, diplomat și istoric spaniol. Abandonând o carieră de inginer în favoarea jurnalismului, s-a angajat la Secretariatul Ligii Națiunilor, ca membru al biroului de presă (1921), apoi a ocupat postul de ambasador în SUA și Franța, fiind delegat permanent al Spaniei în cadrul Ligii (1931–1936). La izbucnirea Războiului Civil Spaniol (1936) s-a mutat în Anglia, întorcându-se doar după moartea lui Francisco Franco. A scris multe lucrări în engleză, germană, franceză și spaniolă, cărți precum *Englezi, francezi, spanioli* (Ingleses, franceses, españoles, 1928), *Spania* (España. Ensayo de historia contemporánea, 1942), *Ridicarea și declinul Imperiului American Spaniol* (Cuadro histórico de las Indias, 1945) și romane inspirate din istoria Americii Latine.

Madderakka

Zeiță a nașterii la populația sami. Era însoțită de trei din fetele ei – Sarakka, femeia care tăia, Uksakka, femeia din dreptul ușii, și Juksakka, femeia cu arcul – care supravegheau copilul de la concepție până la prima copilărie. Se spune că Madderakka primea sufletul copilului de la Veraldenradien, zeul atotstăpânitor; apoi ea îi dădea un trup, pe care Sarakka îl punea în uterul matern.

Madeira

Grup de insule, 242 603 loc. (2001) și regiune autonomă a Portugaliei, în Atlanticul de Nord. Madeira este cea mai mare din insulele Madeira și adăpostește centrul administrativ al regiunii, Funchal. Măsoară 55 km lungime și 22 km lățime, cu văi înguste și adânci și munți stâncoși. Cunoscută probabil de vechii fenicieni, a fost redescoperită de navigatorul portughez João Gonçalves Zarco, fondatorul orașului Funchal (1421). Se crede că aici a fost prima plantație de trestie-de-zahăr din lume. Vinul de Madeira a reprezentat un produs important de export încă din sec. XVII. Turismul joacă un rol semnificativ.

Madeira

Râu în V Braziliei. Important afluent al Amazonului, este format prin unirea râurilor Mamoré și Beni în Bolivia, curgând apoi spre N, de-a lungul graniței între

Bolivia și Brazilia. Șerpuiește spre NE, în Brazilia, pentru a se vărsa în Amazon (la E de Manaus). Măsurat de la cursul superior al râului Mamoré, are o lungime de 3 352 km.

Madero, Francisco (Indalécio)

(30.10.1873, Parras, Mexic – 22.02.1913, Ciudad de México)

Revoluționar și președinte mexican (1911–1913). Fiu al unui proprietar înstărit de pământuri, a cerut în 1908 alegeri corecte și încheierea dictaturii lui Porfirio Díaz. A fost închis pentru instigare la revoltă, însă eliberat pe cauțiune; a declanșat o insurecție armată, soldată cu demisia lui Díaz. A fost ales președinte în 1911. Idealist și lipsit de experiență politică, a fost copleșit în scurt timp de presiunile crescânde ale conservatorilor și ale revoluționarilor, administrația lui sfârșindu-se într-un dezastru național și personal, odată cu asasinarea sa (1913). *Vezi și* Revoluția Mexicană; Pancho Villa, Emiliano Zapata.

Francisco Madero, cca 1910

ARHIVA CASASOLA

Madhya Pradesh

Stat situat în centrul Indiei. Suprafața: 308 252 kmp; 60 385 118 loc. (2001). Centrul administrativ: Bhopal. Este mărginit de statele Rajasthan, Uttar Pradesh, Chhattisgarh, Maharashtra și Gujarat. Reprezintă al doilea stat indian ca mărime. De aici izvorăsc câteva dintre cele mai importante râuri din India, cum ar fi Narmada, Tapi, Mahanadi și Wainganga. A făcut parte din Imperiul Maurya din sec. IV–III î.Hr., fiind condus de numeroase alte dinastii. Aflat sub control islamic începând cu sec. XI, a fost anexat Imperiului Mogul în sec. XVI. A fost condus de Maratha până în 1760, apoi a trecut sub control britanic, la începutul sec. XIX. Statul s-a format după ce India și-a câștigat independența, în 1947; granițele au suferit modificări în 1956. Partea de E a statului a fost transformată în noul stat Chhattisgarh (2000). În pofida bogățiilor subterane existente, economia locală se bazează pe agricultură.

madhyamika

Școală a tradiției budiste mahayana. Termenul are sensul de „mijloc“ și provine de la poziția sa de mijloc între realismul școlii sarvastivada și idealismul școlii yogacara. Cel mai renumit gânditor madhyamika a fost Nagarjuna.

Madison

Oraș, 208 054 loc. (2001), centrul administrativ al statului Wisconsin, SUA. Este așezat în partea central-sudică a statului, pe o fâșie de pământ între lacurile Mendota și Monona. Fondat în 1836 și numit după James Madison, a devenit în același an capitala provinciei Wisconsin. A fost înregistrat ca sat în 1846 și ca oraș în 1856. În urma apariției căii ferate (1854), orașul a intrat într-un proces de dezvoltare continuă. Renumit pentru parcurile și țărmurile împădurite ale lacurilor, reprezintă centrul comercial al unei regiuni agrare. Serviciile guvernamentale și de educație sunt importante din punct de vedere economic; găzduiește campusul principal al Universității Wisconsin.

Madison, James

(16.03.1751, Port Conway, Virginia, SUA – 28.06.1836, Montpelier, Virginia)

Al patrulea președinte al SUA (1809–1817). După ce a absolvit Colegiul din New Jersey (actuala Universitate Princeton), a ocupat posturi în conducerea locală (1776–1780, 1784–1786). La Convenția Constituțională (1787) planul său pentru un stat lărgit (Virginia) a constituit cadrul de bază și principiile călăuzitoare ale Constituției, aducându-i titlul de „Părinte al Constituției“. Pentru a promova ratificarea acesteia a colaborat cu Alexander Hamilton și John Jay la o serie de eseuri intitulate *Federalistul* (The Federalist), o serie de articole despre constituție și guvernul republican publicate în ziare în perioada 1787–1788 (Madison a scris 29 din cele 85 de articole). În Camera Reprezentanților SUA (1789–1797), Madison a susținut amendamentele numite Declarația Drepturilor. A intrat în dispută cu Hamilton privind existența unei puteri congresionale implicate în crearea unei bănci naționale; Madison a negat o asemenea putere, deși mai târziu, în calitate de președinte, a cerut Congresului o bancă națională. Ca reacție la Legile privind străinii și revoltele, a redactat una dintre Rezoluțiile din Virginia și Kentucky în 1798 (Thomas Jefferson a redactat o alta). A fost secretar de stat (1801–1809) al lui Jefferson. Ales președinte în 1808, a fost pus imediat în fața problemei amestecului britanic în neutralitatea navelor comerciale americane, pe care Legea embargoului (1807) promulgată de Jefferson nu a reușit să-l descurajeze. Crezând că Marea Britanie urmărește

suprimarea comerțului american, Madison a proclamat încetarea oricăror relații cu Marea Britanie în 1810 și a semnat o declarație de război în 1812. În timpul Războiului din 1812 (1812–1814), Madison și familia sa au fost nevoiți să părăsească Washington DC, deoarece trupele britanice care avansau au ars locuința prezidențială și alte clădiri publice. În timpul celui de-al doilea mandat al său (1813–1817), a fost creată a doua bancă a SUA și au fost impuse primele taxe vamale protecționiste. S-a retras la proprietatea din Virginia, Montpelier, împreună cu soția lui, Dolley (1768–1849), ale cărei analize politice le-a apreciat în mod deosebit. A contribuit, alături de Jefferson, la crearea Universității din Virginia, al cărei rector a fost (1826–1836), scriind numeroase articole și scrisori pe teme politice.

Madgearu, Virgil Traian

(14.12.1887, Galați, România – 27.11.1940, pădurea Snagov, lângă București)

Economist, sociolog și politician român, membru și principal teoretician al Partidului Țărănesc și al Partidul Național Țărănesc (PNȚ). Și-a făcut studiile liceale în Galați (1907), apoi a plecat la Universitatea din Leipzig, unde a susținut doctoratul (1911), și la Londra, unde a făcut practică în cadrul unei bănci. Întors în țară, a devenit profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București (1916). La propunerea sa, aici a fost înființată Catedra de economie națională (1925), unde a fost profesor, predând apoi și la Catedra de economie politică (1935). Este unul dintre cei care au contribuit la structurarea doctrinei țărăniste, în perioada când Partidul Național Țărănesc s-a aflat la guvernare (1928–1931, 1932–1933). În această calitate, a elaborat o teorie economică privind specificul dezvoltării țărilor predominant agrare. În concepția sa, societățile cu un mediu social puternic agrar-țărănesc evoluează pe alte tipare decât cele capitaliste, având la bază forme de organizare economică de tip familial, cu principii specifice legate de profit, salariu sau rentă. Un concept central era „proprietatea de muncă" a gospodăriilor familiale țărănești, definită prin trăinicie, rezistență, stabilitate și rentabilitate. Creditul, cooperația și școala erau considerate factori esențiali pentru sporirea producției agricole țărănești. A militat pentru împroprietărire și pentru cooperație în agricultură, pentru a scoate țăranul din „izolarea și ignoranța comercială". A contestat, cu argumente, caracterul așa-zis „eminamente agrar" al economiei românești, susținând capacitatea ei de dezvoltare industrială. A susținut necesitatea participării capitalului străin, dar și folosirea cu preponderență a celui național, arătând că industrializarea este posibilă doar în funcție de necesitățile pieței interne. În opinia lui, în lipsa unor debușeuri externe, aceasta trebuia dezvoltată pe seama ridicării nivelului de bunăstare a țărănimii. Adversar al Gărzii de Fier, odată cu instalarea guvernului legionar și ca urmare a măsurilor luate împotriva liderilor țărăniști, din toamna lui 1940, i s-a impus domiciliu forțat. A fost asasinat, în condiții neelucidate, și descoperit la marginea lacului Snagov. Deși există teorii care susțin că a fost vorba despre o execuție la comanda liderilor mișcării legionare, moartea sa rămâne înconjurată de mister. Este membru post-mortem al Academiei Române (1990). Lucrări: *Despre dezvoltarea economică a României* (Zur industriellen Entwicklung Rumäniens, 1911), *Țărănismul* (1921), *Doctrina țărănistă* (1923) *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești* (1923) *Agrarianism, capitalism, imperialism* (1936).

Madonă

În arta creștină, reprezentare a Sfintei Fecioare Maria. Deși deseori prezentată cu pruncul Iisus, Madona (*în italiană*, doamna mea) poate apărea și singură. Arta bizantină a creat pentru prima dată un set tipologic specific – Madonă și copil pe tron, Madona protectoare, Madona alăptând pruncul etc. Arta occidentală a adaptat și lărgit aria de reprezentare bizantină în timpul Evului Mediu, producând imagini ale Fecioarei care să inspire pietate și bunătate prin frumusețe și sensibilitate. În perioadele renascentiste și baroce, cea mai populară imagine de Madonă prefigura crucificarea, prezentând-o pe Fecioară privind cu tristețe dincolo de copilul jucăuș.

Madonna del Granduca, pictură în ulei de Rafael, 1505; Palatul Pitti, Florența

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Madonna

născută **Madonna Louise Ciccone**

(n. 16.08.1958, Bay City, Michigan, SUA)

Cântăreață americană de pop, cantautoare și actriță. A studiat dansul la Universitatea din Michigan și ulterior, în New York, cu

Martha Graham și Alvin Ailey. Primul ei single de succes, *Holiday* (1983), a creat un sunet neegalat al dance-clubului, care a vândut 70 milioane de albume până în 1991, inclusiv *Like a Virgin* (1984). În clipurile muzicale și în concerte și-a captivat fanii și a scandalizat criticii cu sexualitatea ei provocatoare. În topul ultimelor tendințe, ea a încorporat stilul muzicii techno în *Music* (2000). A jucat în filme precum *În căutarea lui Susan* (Desperately Seeking Susan, 1985), *Dick Tracy* (1990) și *Evita* (1996). Puține femei din domeniul spectacolului au atins nivelul ei de forță și control în industria muzicii pop.

Madras
Vezi Chennai

Madras
Vezi Tamil Nadu

madrasa
(în arabă, școală)

Seminar teologic islamic și școală de drept de pe lângă o moschee. Madrasa rezidențială reprezenta o formă de construcție mai nouă decât moscheea, dezvoltându-se în majoritatea orașelor musulmane de la sfârșitul sec. XII. Madrasa siriene din Damasc aveau tendința de a urma un plan standardizat: o fațadă complicată conducea la un hol cu acoperire semicilindrică și apoi într-o curte unde avea loc instrucția, dotată cu cel puțin un *eyvan* (hol boltit) care se deschidea în interior. Madrasa de la moscheea Qalaun din Cairo (1283–1285) are un *eyvan* cruciform unic, pe *qibla* (perete îndreptat spre Mecca) bogat sculptată, pe lângă un *evyan* mai mic, aflat pe partea opusă. Pe celelalte două laturi se află mici camere în care locuiau profesorii.

Madre de Dios
Râu în SE statului Perú și NV Boliviei. Izvorând din extremitatea estică a munților Anzi, în Perú, curge spre E, în direcția graniței cu Bolivia. De acolo se îndreaptă către NE și străbate pădurea tropicală din NV Boliviei, vărsându-se în râul Beni, după un curs de 1 100 km. Afluent al Amazonului, este navigabil pe cursul superior, apoi din nou, mai jos de granița între Perú și Bolivia.

Madrid
Comunitate autonomă, 5 423 384 loc. (2001), în centrul Spaniei. Acoperă o suprafață de 8 028 kmp, iar centrul administrativ se află la Madrid. Provincia se întinde dincolo de dealurile sudice ale munților Guaderrama și coincide aproximativ cu regiunea străbătută de râurile Jarama, Henares și Manzanares. A reprezentat locul unde s-au desfășurat mai multe bătălii decisive în timpul Războiului Civil Spaniol (1936–1939). Toate căile feroviare naționale se întâlnesc aici. Trecătoarea Muntelui Somo oferă acces spre NE, direct prin munții centrali.

Madrid
Oraș, 5 086 635 loc. (2001) în zona metropolitană, capitala Spaniei și a regiunii autonome Madrid. Așezat pe platoul central al Peninsulei Iberice, se află la 635 m deasupra nivelului mării, fiind una dintre capitalele europene situate la cea mai mare altitudine. Orașul original s-a dezvoltat în jurul alcazarului (castel) maur, cu vedere spre râul Manzanares. Regele Alfonso VI a capturat orașul din mâinile musulmanilor (1083). În 1561, Filip II a mutat curtea spaniolă la Madrid, iar în 1607 Filip III a declarat orașul capitală oficială. A fost ocupat de trupe franceze în timpul războaielor napoleoniene, însă controlul spaniol a fost redobândit în 1812. În timpul Războiului Civil Spaniol a fost ocupat de cei fideli republicii (1936–1939). Este principalul centru de transport pentru provinciile interne și reprezintă un important centru comercial, industrial și cultural. Printre instituțiile importante se numără Muzeul Prado și Universitatea din Madrid.

madrigal
Formă de muzică vocală de cameră, de obicei polifonică și neacompaniată, din sec. XVI–XVII. Provine din și s-a dezvoltat în Italia, sub influența cântecului francez și a formei muzicale italiene numite *frottola*. Scrise de obicei pentru grupuri de trei sau șase interpreți, madrigalurile au devenit populare în cercurile cultivate. Textele erau aproape întotdeauna despre dragoste; printre poeții importanți ale căror opere au fost adaptate muzical se numără Petrarca, Torquato Tasso și Battista Guarini. Dintre madrigaliștii italieni se remarcă Orlando di Lasso, Luca Marenzio, Carlo Gesualdo și Claudio Monteverdi; Thomas Morley, Thomas Weelkes și John Wilbye au creat numeroase madrigaluri englezești foarte apreciate.

Madura *în olandeză* Madera
Insulă în provincia Jawa Timur, Indonezia, la NE insulei Java. Suprafața: 5 290 kmp. Centrul administrativ: Pamekasan. Are un relief deluros, cu altitudini de peste 430 m în E. Influența olandeză a început odată cu sec. XVII. Madura a fost alipită Javei

ca reședință (1885) și a devenit parte din Indonezia în 1949. Cursele cu tauri, organizate de obicei în septembrie, atrag mulțimile.

Maekawa, Kunio

(14.05.1905, Niigata-shi, Japonia – 27.06.1986, Tokyo)

Arhitect japonez. Maekawa a lucrat ca desenator pentru Le Corbusier, la Paris, și Antonin Raymond, la Tokyo. În operele sale timpurii, cum sunt Hinamoto Hall (1936) și Dairen Town Hall (1938), a încercat să reacționeze la stilul pompos al regimului imperialist japonez. În anii 1950, a continuat să lucreze mai ales în stilul lui Le Corbusier (*vezi* brutalism). Clădiri cum sunt Educational Center Fukushima (1955) sau blocurile Harumi și Setagay Community Centre, ambele în Tokyo (1959), reflectă efortul său de a folosi betonul într-un mod optim pentru acest material. Clădirile sale publice l-au influențat pe Tange Kenzo, care și-a început cariera lucrând în biroul lui Maekawa.

Maes, Nicolaes

(1634, Dordrecht, Țările de Jos – 24.11.1693, Amsterdam)

Pictor olandez. A plecat la Amsterdam (cca 1650) pentru a studia cu Rembrandt, de la care s-a deprins cu stilul baroc. Înainte de întoarcerea la Dordrecht, în 1653, Maes a pictat câteva scene de gen în maniera lui Rembrandt, în mărime naturală. Între 1655 și 1660 a realizat scene de gen de dimensiuni mai mici, reprezentând, de obicei, femei torcând, trăgând cu urechea, citind Biblia sau gătind. În 1673 s-a stabilit definitiv la Amsterdam și s-a dedicat portretisticii, renunțând la caracterul intimist și la culorile strălucitoare ale lui Rembrandt în favoarea eleganței și tonurilor mai reci care-l evocă pe Anthonis van Dyck. A fost un pictor prolific, iar portretele sale s-au bucurat de mare succes.

Maeterlinck, Maurice (Polydore-Marie-Bernard) *ulterior* Conte Maeterlinck

(29.08.1862, Gand, Belgia – 06.05.1949, Nisa, Franța)

Dramaturg și poet belgian. A studiat dreptul la Gand (Ghent), însă în scurt timp a început să scrie poeme și piese. *Peleas și Melisanda* (Pelléas et Mélisande, 1892), considerată capodopera dramei simboliste (*vezi* simbolism), a reprezentat baza operei lui Claude Debussy (1902). În piesele sale simboliste, Maeterlinck a folosit dialogul, gestica, lumina, cadrele și ritualurile poetice pentru a crea imagini care reflectă starea de spirit și dilemele protagoniștilor săi. Între lucrările sale se numără o colecție de poeme simboliste, *Sere calde* (Serres chaudes, 1899), și piese precum *Monna Vanna* (1902), *Pasărea albastră* (L'Oiseau bleu, 1908), *Burgmaistrul din Stilmonde* (Le Bourgemestre de Stilmonde, 1918). S-a remarcat prin comentariile populare la adresa subiectelor științifice, precum *Viața albinelor* (La Vie des abeilles, 1901) și *Inteligența florilor* (L'Intelligence des fleurs, 1907). A primit Premiul Nobel în 1911.

Maffei I *și* II

Două galaxii relativ apropiate de Calea Lactee, detectate pentru prima dată în anii 1960 de astronomul italian Paolo Maffei. Maffei I este o galaxie eliptică mare, iar Maffei II este una spirală. Deși sunt de dimensiuni mari și apropiate ca distanță, nu au fost descoperite ușor, fiind aflate în zona ascunsă a galaxiei Calea Lactee. La o distanță de cca 10 milioane de ani-lumină, se pare că sunt membrii principali ai celui mai apropiat grup de galaxii aflat dincolo de Grupul Local.

Mafia

Organizație criminală formată în primul rând din răufăcători de origine italiană, mai ales siciliană. Mafia a apărut în Sicilia Evului Mediu târziu, probabil ca organizație secretă menită să înlăture conducerea cuceritorilor străini. Membrii erau recrutați din micile armate private, sau *mafie*, angajați de proprietarii locali pentru a le apăra domeniile. În anii 1900, familiile mafiote din V Siciliei controlau deja economiile locale. În anii 1920, Benito Mussolini a arestat majoritatea membrilor Mafiei, însă aceștia au fost eliberați de Aliați după Al Doilea Război Mondial și și-au reluat activitățile. Controlul asupra comerțului cu heroină din anii 1970 a condus la rivalități crunte între clanuri, urmate în anii 1980 de eforturi guvernamentale reînnoite de a închide conducerea mafiotă. În SUA, printre imigranții sicilieni se aflau membri mafioți care au înființat și derulat activități criminale similare. Operațiile respective s-au extins de la contrabanda cu alcool din anii 1920 la jocuri de noroc, la narcotice și prostituție, iar Mafia, sau Cosa Nostra, a devenit una dintre cele mai mari organizații sindicale criminale americane. Aproximativ 24 de grupuri sau familii mafiote controlau operațiunile din SUA; șefii (sau doni) celor mai mari familii formau o comisie, cu principalul rol de judecată, aceasta fiind capabilă să retragă autoritatea unui don. La începutul sec. XXI, puterea Mafiei a fost

mult diminuată prin condamnarea multor oficiali înalți, prin trădări și sângeroase dispute în cadrul organizației. *Vezi și* crimă organizată.

Mafikeng, Asediul de la ~

Asalt al burilor asupra unei fortificații britanice din Războiul cu burii, la orașul Mafikeng (Mafeking) înainte de 1980, în NV Africii de Sud (1899–1900). Garnizoana, condusă de colonelul Robert S. Baden-Powell, a rezistat forței superioare numeric a burilor timp de 217 zile, când au sosit întăriri. Bucuria produsă de această știre în orașele britanice a condus la crearea cuvântului „mafficking", care înseamnă bucurie sălbatică.

mag

Membru al unui clan antic persan, specializat în activități de cult. Magii reprezentau o castă preoțească în timpul dinastiilor Seleucizilor, Sassanizilor și parților, iar unele părți din *Avesta* provin probabil de la ei. Se presupune că preoțimea era devotată câtorva religii, precum zoroastrismul. Începând cu sec. I d.Hr., forma siriană a cuvântului mag *(magusai)* era folosită pentru a denumi magicienii și prezicătorii, mai ales în Babilon. Cât a existat Imperiul Persan, s-a făcut o distincție între magii persani, posesori de cunoștințe religioase profunde, și magii babilonieni, deseori considerați impostori flagranți. *Vezi și* Magi.

Magadha

Regat antic în India, situat pe teritoriul actualelor state Bihar și Jharkhand, din NE Indiei. Regat important al sec. VII î.Hr., a înglobat regatul Anga în sec. VI î.Hr. Capitala era la Pataliputra (Patna). Puterea ținutului a crescut sub conducerea dinastiei Nanda; în timpul dinastiei Maurya (sec. IV–II î.Hr.) cuprindea aproape întreg subcontinentul indian. Apoi a intrat în declin. S-a dezvoltat din nou în sec. V d.Hr. sub conducerea dinastiei Gupta și a fost cucerit de musulmani (sec. XII). A fost scena multor evenimente din viața lui Buddha.

Magadi

Lac în Valea Marelui Rift, din S Kenyei, la E de lacul Victoria. Ocupă o suprafață de cca 104 kmp. Fundul lacului este aproape în întregime compus din depozite de sodă, care dau apei o culoare roz aprins.

Magazin Istoric pentru Dacia

Publicație științifică de istorie editată între 1845 și 1851 (7 vol.) de August Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu. Prin studiile și documentele istorice publicate, revista a contribuit la formarea și alimentarea ideologiei național-revoluționare a generației pașoptiste.

magazin universal

Magazin care vinde o mare varietate de bunuri. Printre acestea se numără haine și accesorii de larg consum, unelte pentru grădinărit, textile pentru casă, mărfuri pentru gospodărie, mobilă, aparate și accesorii electrice. Pe lângă departamentele (conduse de administratori) pentru diferite categorii de bunuri, există departamente de vânzare, de publicitate, garanție, contabilitate și strategie financiară. Bon Marché din Paris, care a început prin a fi un mic magazin la începutul sec. XIX, este deseori numit primul magazin universal. Primele lanțuri de magazine universale din SUA – J.C. Penney și Sears, Roebuck and Co. – datează din anii 1920. *Vezi și* Harrod's.

Magdalena

Fluviu în partea central-sudică și de N a Columbiei. Izvorăște de pe versanții estici ai Anzilor, în S Columbiei, și curge spre N pe o distanță de 1 530 km; se varsă în Marea Caraibilor în apropiere de Barranquilla. După cucerirea spaniolă a reprezentat o importantă arteră comercială, însemnătatea sa scăzând de-a lungul timpului.

Magdalena
în franceză Îles de la Madeleine

Grup insular din E provinciei Québec, Canada. Așezat în golful St. Lawrence, între insula Prince Edward și Newfoundland, grupul cuprinde câteva insule mai mari și mai mici, cu o suprafață totală de 228 kmp. Printre cele mai mari se numără Havre-Aubert (Amherst) și Cap aux Meules (Grindstone). Descoperite în 1534 de Jacques Cartier, insulele sunt populate mai ales de canadieni francezi.

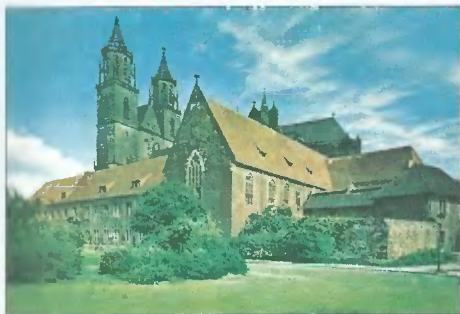
magdaleniană, cultura ~

Industrie a uneltelor de piatră și tradiție artistică din Europa Paleoliticului superior, numită după situl arheologic Madeleine, din S Franței. Magdalenienii au trăit cu cca 11 000–17 000 ani în urmă, atunci când renii, caii sălbatici și bizonii trăiau în turme mari; se pare că duceau o viață semisedentară, înconjurați din abundență de surse de hrană. Vânau cu sulițe, lațuri și capcane și locuiau în peșteri, adăposturi naturale și corturi. Printre uneltele de piatră magdaleniene se numără lame, ace, sfredele și vârfuri de săgeți. Printre instrumentele de os – deseori cu diverse gravuri

animale – se numără bardele, ciocanele, vârfurile de suliță, harpoanele și acele cu gaură. Arta rupestră din primele perioade este caracterizată prin desene rudimentare negre, pe când cea târzie include figuri multicolore realizate realist (precum cele de la Altamira). Cultura a dispărut pe măsură ce clima s-a încălzit, spre sfârșitul celei de-a patra glaciațiuni (cca 10 000 î.Hr.), iar turmele de animale s-au împuținat.

Magdeburg

Oraș, 299 755 loc. (2002), centrul administrativ al landului Saxonia-Anhalt, din partea central-estică a Germaniei. Situat pe fluviul Elba, a fost o așezare comercială începând cu sec. IX d.Hr. și un membru important al Ligii Hanseatice până în sec. XIII. A adoptat Reforma în 1524 și a fost guvernat de arhiepiscopi titulari protestanți. În 1631, în timpul Războiului de Treizeci de Ani, a fost incendiat și jefuit. Cucerit de francezi în timpul războaielor napoleoniene, a trecut în scurt timp sub control prusac, iar în 1815 a devenit capitala provinciei Saxonia. Orașul a suferit pagube majore în urma bombardamentelor din Al Doilea Război Mondial. Unul dintre cele mai importante porturi fluviale germane, constituie, de asemenea, un nod feroviar. Este locul de naștere al compozitorului Georg Philipp Telemann.

Catedrala din Magdeburg, Germania

H. KRAMMISCH/BRUCE COLEMAN INC.

Magellan, Ferdinand
în portugheză **Fernão de Magalhães**
în spaniolă **Fernando de Magallanes**

(cca 1489, Sabrosa sau Porto, Portugalia – 27.04.1521, Mactan, Filipine)

Navigator și explorator portughez. Nobil de origine, Magellan a început, din 1505, să se alăture expedițiilor spre Indiile de Est și Africa. Deoarece cererea de a fi ridicat în rang i-a fost refuzată de două ori de regele Manuel I, a plecat în Spania în 1517, oferindu-și serviciile regelui Carol I (ulterior împăratul Carol V), cu propunerea de a naviga spre V, spre insulele Molucce, pentru a dovedi că acestea erau situate pe teritoriu spaniol, nu portughez. În 1519 a părăsit Sevilla cu cinci nave și 270 de oameni. A navigat în jurul Americii de Sud, înăbușind pe drum o revoltă, și a descoperit strâmtoarea Magellan. Cu cele trei nave rămase, a străbătut Marea Sudului, pe care a numit-o mai târziu Oceanul Pacific, datorită călătoriei calme. A fost ucis de băștinași în Filipine, însă două dintre navele sale au ajuns în insulele Molucce, iar una dintre ele, *Victoria*, comandată de Juan de Elcano (1476?–1526), a continuat să navigheze spre V, spre Spania, realizând, în 1522, prima călătorie pe apă în jurul lumii.

Magellan, Norul lui ~

Două galaxii neregulate de lângă Calea Lactee, numite după Ferdinand Magellan, al cărui echipaj le-a descoperit în timpul primei călătorii în jurul lumii. Au aspectul unui nor gazos și se află la cca 22° distanță pe cer, în apropierea polului celest de S (*vezi* sfera celestă). Sunt vizibile cu ochiul liber în emisfera sudică, însă nu pot fi observate de la latitudini nordice. Marele Nor al lui Magellan se află la o distanță de peste 150 000 de ani-lumină de Pământ; Micul Nor al lui Magellan se găsește la cca 200 000 de ani-lumină depărtare. Reprezintă laboratoare excelente pentru studiul evoluției stelelor.

Magellan, Strâmtoarea ~
în spaniolă **Estrecho de Magallanes**

Strâmtoare care asigură legătura între oceanele Atlantic și Pacific, între capătul de S al Americii de Sud și Țara de Foc. Se extinde spre V de la Atlantic, între capul Vírgenes și capul Espíritu Santo, cotind spre NV, la capul Froward, pentru a ajunge la Pacific. Aflată în mare parte în apele teritoriale chiliene, măsoară 560 km lungime și 3–32 km lățime. Descoperită în 1520 de Ferdinand Magellan, a reprezentat o rută importantă înainte de construirea Canalului Panama, în 1914.

Magenta, Bătălia de la ~

(4 iunie 1859)

Bătălie purtată în Războiul franco-piemontez împotriva austriecilor (al doilea război italian de independență), în Lombardia, în N Italiei. Victoria, obținută cu greu de francezi împotriva austriecilor, a reprezentat un pas important spre independența italiană, încurajând multe districte și orașe să respingă stăpânirea Austriei și să se alăture cauzei unității Italiei.

Maggiore *în Antichitate* Lacus Verbanus

Lac în N Italiei și S Elveției, mărginit la N de Alpii Elvețieni. Cu o suprafață de 212 kmp, este al doilea lac ca mărime al Italiei. Are o lungime de 54 km și o lățime maximă de 11 km, iar adâncimea maximă este de 372 m. Traversat de la N la S de râul Ticino, este alimentat și de apele râului Tresa, din lacul Lugano, aflat la E. Regiunea este o zonă de agrement foarte populară.

Magherafelt

District, 39 780 loc. (2001), situat în centrul Irlandei de Nord. Se învecinează cu râul Bann, lacul Neaghon și Munții Sperrin. În trecut, a făcut parte din comitatul Londonderry, însă în 1973 a fost organizat ca un comitat separat. Orașul Magherafelt, inițial o așezare a unei companii engleze (Plantația Ulster), reprezintă centrul administrativ și comercial al comitatului.

Magheru, Gheorghe

(08.04.1802, Bârzeiul de Gilort, Gorj, Țara Românească, România – 04.04.1880, București)

General și om politic român, conducător al armatei revoluționare române din Muntenia, la 1848. Provenea dintr-o familie de boiernași olteni, de origine transilvăneană. S-a remarcat de foarte tânăr, datorită participării la mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu (vărul său). A participat la războaiele ruso-turce din 1828–1829, fiind decorat de țarul Aleksandru cu ordinul Sf. Ana, pentru faptele de vitejie. A îndeplinit diferite funcții administrative. Pe la 1845, a devenit membru al societății secrete Frăția, al cărei scop era înlăturarea dominației turcești asupra Țării Românești. În timpul Revoluției din 1848 a format guvernul provizoriu, împreună cu Nicolae Bălcescu și Costache Romanescu, devenind apoi general comandant al nou formatei armate române și, în această calitate, organizând tabăra militară de la Râureni. Deși a fost obligat să se exileze la Viena după înfrângerea revoluției, a militat activ pentru unirea Principatelor. În 1857 s-a întors în țară, fiind ales deputat de Gorj. A fondat Partida Națională, partid al cărui scop era susținerea unirii (24 ianuarie 1859) și care a promovat apoi modernizarea noului stat.

maghiară, limba ~

Limbă fino-ugrică vorbită în Ungaria și de o minoritate însemnată din Slovacia, Transilvania (România) și N Serbiei. Maghiara are aproape 14,5 milioane de vorbitori în lumea întreagă – mai mulți decât oricare dintre celelalte limbi uralice – inclusiv 400 000–500 000 în America de Nord. Cel mai vechi text în limba maghiară datează de la sfârșitul sec. XII. O tradiție literară continuă începe din sec. XV. Deși influențată de limbile europene mai mult decât oricare altă limbă fino-ugrică, maghiara păstrează unele trăsături specific uralice, precum armonia vocalică (simetria trăsăturilor vocalice în silabe), un sistem complex de cazuri la substantive, exprimarea posesiei prin sufixe, o distincție la conjugarea verbelor între verbele cu complement direct și cele cu complement indirect. Contactele cu limbile turcice, iraniene și slave și, mai recent, cu dialecte din N Germaniei și cu latina au dus la apariția multor împrumuturi în limba maghiară.

maghiari

Popor care formează principalul grup etnic în Ungaria. Vorbitori de limbă fino-ugrică, au migrat din regiunea actuală a Bașkortostan, din E Rusiei europene spre S, de-a lungul stepelor ruse și ucrainene, ajungând în N Balcanilor în sec. IX. În urma conflictelor cu populațiile locale, maghiarii au trecut Carpații și s-au stabilit în bazinul mijlociu al Dunării la sfârșitul sec. IX, subjugând slavi și alte popoare din zonă. S-au creștinat în sec. XI.

maghiran *sau* maghiran-dulce

Plantă erbacee aromatică perenă (*Majorana hortensis*) din familia *Labiatae* (a mentei). Originar din regiunea mediteraneeană și din V Asiei, maghiranul este cultivat ca plantă anuală acolo unde temperaturile de iarnă distrug planta. Este folosit ca aromă la numeroase feluri de mâncare. Termenul denumește și numeroase alte plante aromatice sau arbuști mici din genul *Origanum* (*vezi* oregano).

Maghreb

Regiune în Africa de Nord, învecinată cu Marea Mediterană. Cuprinde câmpia de coastă a Marocului, Algeriei, Tunisiei și Libiei. La început, termenul includea părți din Spania musulmană. În perioada romană, regiunea se numea Africa Minor, însă, după cuceririle musulmane din sec. VII–VIII, a devenit cunoscută ca Maghrib (*în arabă*, vest), deoarece cuprindea cele mai vestice părți ale lumii musulmane. De atunci, regiunea și-a dezvoltat propria cultură în cadrul mai larg al lumii islamice. Principalele grupuri etnice ale regiunii sunt berberii și arabii. Limba predominantă este araba. Berbera și franceza sunt, de asemenea, vorbite pe scară largă.

Magi

În tradiția creștină, bărbați înțelepți, veniți din Orient pentru a-l preaslăvi pe Iisus nou-născut. Conform lui Matei 2:1-12, Magii au urmat o stea miraculoasă care i-a purtat la Bethleem și au oferit daruri de „aur, smirnă și tămâie". Irod le-a cerut la întoarcere să dezvăluie locul nașterii lui Iisus, însă un înger i-a avertizat în legătură cu intențiile rele ale acestuia. Ulterior, tradiția creștină menționează că Magii erau regi și se numeau Melchior, Balthazar și Gaspar. Considerată o dovadă a faptului că atât evreii, cât și cei care nu erau evrei aveau să-l slăvească pe Iisus, vizita Magilor este sărbătorită de ziua Epifaniei. *Vezi și* mag.

Adorarea Magilor, pictură în ulei de Albrecht Dürer, 1504; Galeria Uffizi, Florența

magie

Folosire a mijloacelor (precum farmece sau vrăji) considerate a avea putere supranaturală, dominând forțele naturale. Reprezintă esența multor sisteme religioase și joacă un rol social central în multe culturi nescrise. Magia este deseori separată de religie ca fiind mai impersonală și concretă, punând accentul pe tehnică. Tehnicile ei sunt privite ca mijloace pentru scopuri precise (înfrângerea unui dușman, aducerea ploii etc.), deși o altă viziune conferă acestor activități un caracter simbolic și expresiv. Astfel, un ritual de invocare a ploii poate pune accent atât pe dorința de a aduce ploaia, cât și pe importanța simbolică a ploii și a activităților agrare asociate ei. Magicianul și ritualul magic sunt înconjurați de tabuuri, proceduri de purificare și alte activități menite să atragă participanții în sfera magică. Tipuri de magie tradițională occidentală, asociată anterior ereticilor, alchimiștilor, vrăjitoarelor și vrăjitorilor, persistă în modernitate prin activitățile sataniștilor și nu numai. Arta de a întreține publicul prin intermediul performanțelor de măiestrie aparent magice se bazează pe prestidigitație și alte metode. *Vezi și* șaman; voodoo; vrăjitorie.

Maginot, André (-Louis-René)

(17.02.1877, Paris, Franța - 07.01.1932, Paris)

Om politic francez. A fost ales în Camera Deputaților (1910) și a luptat în Primul Război Mondial, fiind rănit grav. A ocupat postul de ministru de război al Franței (1922–1924; 1929–1931) și a sprijinit intens ideea de pregătire militară împotriva Germaniei. A condus începerea construcției unei bariere defensive în NE Franței, care a fost ulterior numită linia Maginot.

Maginot, linia ~

Barieră defensivă aflată în NE Franței, construită în anii 1930. Denumită în onoarea principalului ei creator, André Maginot, reprezenta o întărire defensivă ultramodernă de-a lungul frontierei franco-germane. Construită din beton gros și echipată cu tunuri grele, oferea spații de încartiruire, depozite și linii ferate subterane. Linia se termina la frontiera dintre Franța și Belgia, pe care forțele germane au trecut-o în mai 1940. Acestea au invadat Belgia (10 mai), au traversat râul Somme, au atacat extremitatea de N a liniei (12 mai), continuând să înainteze apoi în spatele ei; linia a devenit astfel inutilă.

magistrală

Dispozitiv de pe placa de bază a unui computer, care furnizează o cale de acces între unitatea centrală și componentele atașate acesteia (tastatură, mouse, unitate de disc, placă video etc.). Asemenea unui autobuz care se oprește în stațiile prestabilite pentru a lăsa călătorii să urce sau să coboare, magistrala unui computer primește un semnal de la unitatea centrală și îl transportă la componenta potrivită (de ex., conținutul unui dosar aflat pe RAM este trimis, prin intermediul magistralei, pe un disc, unde poate fi stocat permanent). Invers, semnalele de la componente sunt trimise înapoi către unitatea centrală. În rețea, magistrala furnizează calea de acces între diverse computere și componentele atașate. *Vezi și* USB.

magmă

Materie total sau parțial topită, de obicei silicatică, din care se formează rocile

magmatice. Magma migrează și se consolidează fie în adâncime, fie la suprafața pământului, caz în care se numește lavă. Interacțiunea dintre unele caracteristici, cum ar fi compoziția chimică, viscozitatea, conținutul de gaze dizolvate și temperatura, determină proprietățile magmei. Roca rezultată poate fi influențată de numeroasele evenimente care pot apărea în timpul cristalizării: separarea de lichid a primelor cristale previne reacțiile dintre ele și lichidul rezidual; magma se poate, de asemenea, răci prea rapid pentru a permite desfășurarea acestor reacții. Pierderea de substanțe volatile poate, în același timp, să îndepărteze unele componente din magmă.

Magna Charta

Document garantând libertăți politice în Anglia, elaborat la Runnymede, o pajiște pe malul Tamisei, și semnat de regele Ioan Fără de Țară în 1215, sub presiunea baronilor rebeli. Nemulțumiți de taxele regale mari și conștienți de puterea slăbită a monarhului, baronii au fost încurajați de arhiepiscopul de Canterbury, Stephen Langton, să ceară o garanție solemnă a drepturilor lor. Printre clauzele actului se numărau paragrafe care stipulau libertatea bisericii, reformarea legii și justiției, precum și controlul comportamentului oficialilor regali. A fost pusă în circulație de mai multe ori, cu mici schimbări, în 1216, 1217 și 1225. Deși reflectă sistemul feudal și nu unul democratic, Magna Charta este privită în mod tradițional ca piesa de temelie a constituționalismului britanic.

Magna Graecia

Grup de orașe antice grecești, aflate de-a lungul coastei de S a Italiei. În cca 750 î.Hr., eubeenii au fondat primele colonii, incluzând Cumae, apoi spartanii s-au așezat la Tarentum (Taranto), aheii la Metapontum, Sybaris și Crotona. Locrienii s-au stabilit la Locri Epizephyrii, iar calcedienii la Regium (Reggio di Calabria). A fost un centru comercial constant și leagănul sistemului filozofic pitagoreic (*vezi* Pitagora) și al celui eleat (*vezi* școala eleată). După sec. V î.Hr. majoritatea orașelor au pierdut din importanță.

Magnani, Anna

(07.03.1908, Roma, Italia – 26.09.1973, Roma)

Actriță italiană de film. Copil nelegitim, crescut în sărăcie, a devenit cântăreață într-un club de noapte, unde interpreta cântece de stradă fără perdea. După ce a jucat alături de o companie ambulantă, a debutat în filmul *Femeia oarbă din Sorrento* (La cieca di Sorrento, 1934). A devenit celebră pe plan internațional prin rolul din filmul lui Roberto Rossellini, *Roma, oraș deschis* (Roma, citta aperta, 1945). A evidențiat o forță cu care a portretizat femeile meridionale, din clasa de jos, în filme precum *Miracolul* (Miracolo, 1948), *Bellissima* (1951), *Trandafirul tatuat* (1955, Premiul Oscar), *Râsete de bucurie* (Risate di gioia, 1960) și *Mamma Roma* (1962).

Magnes, Judah Leon

(05.07.1877, San Francisco, California, SUA – 27.10.1948, New York, New York)

Educator și conducător religios israelian, născut în SUA. A devenit rabin în 1900, apoi și-a luat doctoratul la Universitatea din Heidelberg, în 1902. Rabin a trei comunități din New York, convertit de la iudaismul reformat la cel ortodox, a devenit sionist. S-a îndepărtat de sionism în timpul Primului Război Mondial, preferând eforturile de eliberare a evreilor din Palestina activismului politic. După război a devenit principalul fondator și primul președinte (1935–1948) al Universității Ebraice din Ierusalim, depunând eforturi pentru reconcilierea între arabi și evrei, sprijinind ideea unui stat binațional, arabo-evreu.

Magnesia ad Sipylum

Oraș antic în Lidia, în apropierea orașului actual Manisa, din Turcia. Datând din sec. V î.Hr., era așezat în apropierea regiunilor legate de legendele lui Niobe și Tantal. A fost locul unei celebre bătălii din iarna anilor 190–189 î.Hr., soldată cu victoria romanilor conduși de Scipio Africanus Maior în fața seleucizilor conduși de Antioh III (cel Mare), care au fost obligați să se retragă în Munții Taurus. Orașul a suferit din cauza cutremurelor puternice, mai ales în anul 17 d.Hr.; au fost găsite puține vestigii arheologice.

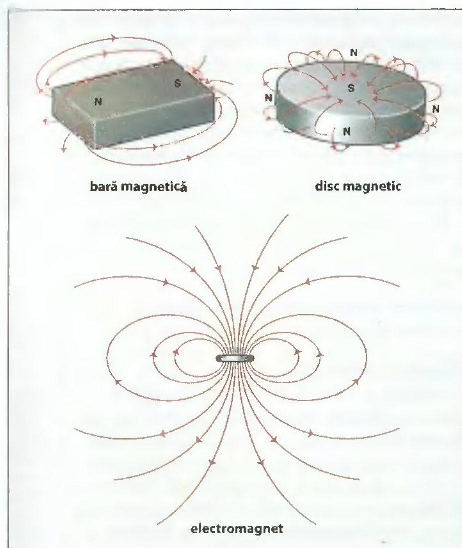
magnet

Material capabil să atragă fierul și să creeze un câmp magnetic în exteriorul său. În sec. XIX se testaseră toate elementele cunoscute și mulți compuși, dovedind că toate dețin unele proprietăți magnetice. Totuși, doar trei elemente – fierul, nichelul și cobaltul – prezintă feromagnetism. *Vezi și* busolă, electromagnet. (Vezi planșa de la pagina următoare.)

magnetism

Fenomen asociat cu câmpurile magnetice, efectele acestor câmpuri și mișcarea

Magneți și liniile asociate câmpurilor lor magnetice. Un magnet permanent (cum ar fi o bară sau un disc magnetic) posedă un câmp magnetic ca urmare a alinierii tuturor particulelor magnetice din care este alcătuit. Un electromagnet este generat de curentul care circulă printr-o bobină aflată în centrul câmpului.

sarcinilor electrice. Unele tipuri de magnetism sunt diamagnetismul, paramagnetismul, feromagnetismul și ferimagnetismul. Câmpurile magnetice exercită forțe asupra sarcinilor electrice. Efectele acestor forțe sunt evidente în cazul deplasării unui fascicul de electroni într-un tub catodic și în forța motrice dintr-un conductor încărcat electric. Alte aplicații ale magnetismului variază de la simple uși cu mecanisme magnetice la echipamente de scanare medicală și electromagneți folosiți în acceleratoarele de particule de înaltă energie.

magnetism remanent

Vezi paleomagnetism

magnetit

Oxid mineral de fier (Fe_3O_4), cel mai important membru al unei serii din grupul spinelilor. Mineralele acestei serii se întâlnesc sub formă de cristale octaedrice, de culoare neagră sau maronie, cu duritate medie și luciu metalic, ca mase compacte în roci magmatice și metamorfice, în pegmatite granitice, meteoriți și în unele filoane cu sulfuri de temperatură înaltă. Magnetitul, după cum sugerează și numele, este puternic atras de magnet. Este un component comun al minereurilor de fier.

magnetofon

Sistem de înregistrare care utilizează fenomenele electromagnetice pentru a înregistra și a reproduce unde sonore. Folosește o bandă care constă dintr-un suport din plastic acoperit cu un strat subțire de mici particule de pulbere magnetică. Capul de înregistrare al magnetofonului este alcătuit dintr-un mic magnet în formă de potcoavă, cu scobitura așezată pe banda care rulează. Unda sonoră, transformată de un microfon în semnal electric, produce un câmp magnetic variabil în timp, în scobitura (întrefierul) magnetului. Pe măsură ce banda trece prin dreptul capului de înregistrare, pudra se magnetizează în așa fel încât banda memorează forma undei care se înregistrează.

magnetosferă

Regiune în jurul unei planete (cum este Pământul) sau al unui satelit natural, caracterizată de un câmp magnetic (*vezi* câmp geomagnetic) în care fenomenele magnetice și o conductivitate atmosferică înaltă provocate de ionizare influențează puternic comportamentul particulelor încărcate (*vezi* sarcină electrică). Câmpul magnetic al unei planete, asemenea câmpului gravitațional, devine mai slab pe măsură ce ne îndepărtăm de el. Vântul solar înlătură magnetosfera din fața Soarelui și o duce departe de planetă.

magnetou

Generator alternativ format dintr-un magnet permanent, folosit în primul rând pentru a produce curent electric pentru sistemul de aprindere al mai multor tipuri de motoare cu ardere internă, cum ar fi motoarele de aeronave, vapoare, tractoare și motociclete. Părțile importante ale magnetoului constau într-un rotor (magnet permanent), o înfășurare principală cu un număr mic de spire, o înfășurare secundară cu un număr mare de spire, un întrerupător de circuit cu came și un condensator. Rotorul se învârte și produce curent în primele bucle, încărcând condensatorul. Camele întrerup circuitul, iar câmpul magnetic din jurul buclelor principale cade. Condensatorul eliberează curentul captat în primele bucle de fir, obținând un câmp magnetic inversat. Căderea și inversarea câmpului magnetic produc curent în buclele secundare, trimis apoi spre bujii (*vezi* bujie).

magneziu

Element chimic, unul dintre metalele alcaline, cu simbol chimic Mg și număr atomic 12.

Metalul alb-argintiu nu se găsește liber în natură, însă compuși precum sulfatul (săruri Epsom), oxidul (magnezie) și carbonatul (magnezit) sunt cunoscuți de mult timp. Metalul este folosit în echipamente pentru blițuri fotografice, bombe, lumini de avertizare, pirotehnică și în proiectarea aliajelor pentru aeronave, vehicule spațiale, autovehicule, mașini și unelte. Compușii, în cadrul căror are valența 2, sunt folosiți ca izolatori și substanțe refractare, dar și în îngrășăminte, ciment, cauciuc și plastice, pe lângă aplicații în industria alimentară și farmaceutică (antacide, purgative și laxative). Magneziul este un element esențial în hrana umană; reprezintă cofactorul în enzimele metabolismului carbohidraților și în clorofilă.

magnitudine

În astronomie, măsură a strălucirii unei stele sau a unui alt corp ceresc. Cu cât obiectul este mai strălucitor, cu atât numărul magnitudinii scade. În Antichitate se foloseau șase clase de magnitudine, prima conținând cele mai luminoase stele (*vezi* Hipparh). În sistemul actual, diferența de o magnitudine corespunde unui raport de 2,512 ori în strălucire. Astfel, diferența dintre cele cinci magnitudini corespunde unui aport de strălucire de 100 la 1. Magnitudinea aparentă reprezintă strălucirea obiectului percepută de pe Pământ (de ex. –26,7 pentru Soare, cca –11 pentru Lună). Magnitudinea absolută este strălucirea unui obiect observat de la o distanță ipotetică de 10 parseci (32,6 ani-lumină; de ex. 4,8 pentru Soare). *Vezi și* albedo, fotometrie.

magnolie

Denumire comună pentru cele cca 80 de specii de arbori și arbuști din genul *Magnolia*, originare din America de Nord și Centrală, Munții Himalaya și Asia de E. Magnoliile sunt apreciate pentru florile mirositoare și frunzele frumoase. Magnolia este unul dintre cele 12 genuri ale familiei *Magnoliaceae*, care conține 210 specii. Se numără printre cele mai primitive plante cu flori, caracteristicile lor incluzând axele florale lungi, aranjamentul în spirală al părților florale și celulele simple conducătoare de apă.

Magnus II Eriksson

(1316, Norvegia – 01.12.1374, Suedia)

Rege al Suediei (1319–1363, ca Magnus II) și al Norvegiei (1319–1355, ca Magnus VII). Nepot atât al regelui Norvegiei, Haakon V, cât și al regelui Suediei, Magnus a devenit conducătorul ambelor state. Deoarece își petrecea aproape tot timpul în Suedia, nobilii norvegieni au aranjat succesiunea fiului său, Haakon, Magnus abdicând apoi în 1355. A nemulțumit mulți nobili suedezi, pentru că a mărit taxele și a slăbit puterea economică a bisericii și a nobilimii. În 1356 a fost forțat să cedeze jumătate din regatul suedez fiului său, Erik, și să facă unele concesii nobililor. A fost înlăturat în momentul când a reluat eforturile de a controla nobilimea suedeză.

Magnus Pius, Sextus Pompeius

Vezi Pius, Sextus Pompeius Magnus

Magnus, efectul ~

Generare a unei forțe laterale asupra unui obiect cilindric sau sferic scufundat într-un fluid (lichid sau gaz) atunci când există o mișcare relativă între corpul care se învârte și fluid. Numit după Heinrich Gustav Magnus (1802–1870), cel care a făcut experimente în acest sens în 1853, el determină traiectoria curbă a unei mingi de tenis sau de golf, influențând, de asemenea, direcția unui obuz de artilerie.

Magritte, René (-François-Ghislain)

(21.11.1898, Lessines, Belgia – 15.08.1967, Bruxelles)

Pictor belgian. După terminarea studiilor la Academia Belgiană de Arte Frumoase (1916–1918), a creat afișe și schițe comerciale, până când sprijinul unei galerii de artă din Bruxelles i-a permis să-și dedice tot timpul picturii. Primele lucrări se încadrează în stilurile cubist și futurist, însă în 1922 a descoperit opera lui Giorgio de Chirico și a devenit adeptul suprarealismului cu *Asasinul blestemat* (1927). Unele imagini apar obsedant în lucrările lui Magritte – marea, deschideri largi de cer, torsul feminin, micul burghez cu pălărie rotundă, pietre care plutesc; dislocările spațiale, temporale și de proporție sunt elemente specifice ale picturilor sale enigmatice și ilogice.

Magsaysay, Ramon

(31.08.1907, Iba, Filipine – 17.03.1957, lângă Cebu)

Președinte al Filipinelor (1953–1957). Fiu al unui artizan malaysian, a fost profesor de liceu înainte de a deveni conducător de gherilă în Al Doilea Război Mondial. În 1950, ca secretar al apărării, a lansat una dintre cele mai de succes campanii din lume împotriva gherilelor, mai exact asupra insurgenților din Răscoala Hukbalahap. I-a lipsit de sprijin popular, oferindu-le țăranilor pământ și unelte, insistând ca armata

să-i trateze cu respect. În 1953, inamicii rebeli nu mai constituiau o amenințare, iar Magsaysay a fost ales președinte. Eforturile sale de a institui reformele au fost împiedicate de un congres conservator. A murit într-un accident de avion înainte de a-și încheia mandatul.

Mahabharata

Unul din cele două mari poeme epice sanscrite ale Indiei, apreciat pentru calitățile literare și inspirația religioasă. Descrie lupta pentru supremație între două grupuri de veri, Kaurava și Pandava. Poemul este punctat de multe mituri și legende, fiind însoțit de texte cu diverse teme, cum ar fi comportamentul potrivit unui luptător și în ce mod se poate obține ieșirea din ciclul renașterilor. Împreună cu celălalt mare poem, *Ramayana*, reprezintă o importantă sursă de informație despre evoluția hinduismului. În *Mahabharata* este inclusă *Bhagavad-Gītā*, singurul text important al religiei hinduse. Înțeleptul Vyasa (cca sec. V î.Hr.) este considerat (de tradiție) autorul epopeii, deși probabil el a compilat doar materiale existente. Poemul a ajuns în forma actuală în cca 400 d.Hr.

mahala

Zonă dens populată, cu locuințe sărăcăcioase, situată de obicei în marile orașe și caracterizată de condiții insalubre de viață și dezorganizare socială. Industrializarea rapidă din Europa sec. XIX a fost însoțită de o creștere explozivă a populației și de concentrarea claselor muncitoare în locuințe supraaglomerate și precar construite. Anglia a dat prima lege pentru construirea caselor pentru cei cu venituri mici, pentru a stabili un standard minim, în 1851, iar legile pentru salubrizarea mahalalelor au fost promulgate în 1868. În Statele Unite, dezvoltarea mahalalelor a fost generată de numărul mare de imigranți de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. La sfârșitul anilor 1800 s-au adoptat legi privind ventilarea adecvată, protecția contra incendiilor și sanitară în zonele urbane. În sec. XX, guvernul și organizațiile private au construit case pentru cei cu venituri mici și au alocat fonduri pentru reconstrucții urbane, oferind și împrumuturi cu dobândă mică pentru achiziționarea de locuințe. Cartierele sărăcăcioase constituite în jurul centrelor urbane în țările în curs de dezvoltare aveau o populație preponderent de proveniență rurală, venită la oraș în căutarea unui loc de muncă. Încă nu s-au luat măsuri de îmbunătățire a condițiilor de trai în aceste zone. *Vezi* planificare urbană.

Mahan, Alfred Thayer

(27.09.1840, West Pont, New York, SUA – 01.12.1914, Quogue, New York)

Ofițer naval și istoric american. A studiat la Academia Navală a SUA. Cariera sa în marină s-a întins pe 40 de ani, participând inclusiv la luptele din Războiul Civil American. A fost președinte al Naval War College din Newport, Rhode Island (1886–1989). Lucrarea *Influența puterii navale asupra istoriei, 1660–1783* (The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783, 1890) susține că puterea navală a jucat un rol decisiv în stabilirea supremației naționale. În lucrarea *Influența puterii navale asupra Revoluției și Imperiului Francez, 1793–1812* (The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793–1812, 1892) a accentuat interdependența dintre controlul naval comercial și cel militar. Citite intens în Marea Britanie și Germania, ambele cărți au influențat decizia de înființare a forțelor navale înaintea Primului Război Mondial.

Alfred Thayer Mahan, 1897

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Maharashtra

Stat situat în partea de V a Indiei centrale. Suprafața: 307 690 kmp; 96 752 247 loc. (2001). Centrul administrativ: Mumbai (Bombay). Este așezat lângă Marea Arabiei și înconjurat de statele Gujarat, Madhya Pradesh, Chhattisgarh, Andhra Pradesh, Karnataka și Goa, precum și de teritoriul unit Dadra și Nagar Haven. Cuprinde mare parte din platoul Deccan, inclusiv văile râurilor Krishna, Bhima și Godavari. Populația reprezintă un amestec de grupuri etnice; limba de stat este marathi. Regiunea a fost împărțită în regate hinduse în sec. VIII–XIII. Au fost urmate de o serie de dinastii musulmane. Un regat maratha a existat până în 1674, iar în sec. XVIII a fost instaurat un imperiu maratha. Britanicii au preluat controlul la începutul sec. XIX. Atunci când India și-a câștigat independența (1947), regiunea era cunoscută ca statul Bombay; a fost împărțită după criterii lingvistice în 1960, înființându-se Gujarat în N și Maharashtra în S. Economia este bazată pe agricultură; printre industriile locale se numără rafinarea țițeiului și producerea textilelor de bumbac.

Maharishi Mahesh Yogi
născut **Mahad Prasad Varma**
(12.01.1917, Raipur, India – 05.02.2008, Vlodrop, Olanda)

Conducător religios indian, fondator al meditației transcendentale (MT). A obținut o diplomă în fizică, apoi a plecat în Himalaya pentru a studia, timp de 13 ani, școala advaita, a gândirii religioase vedanta, cu yoghinul Guru Dev. A sosit în SUA în 1959, popularizând virtuțile MT; în anii 1960, membrii formației Beatles au devenit probabil cei mai celebri adepți ai săi. Maharishi (mare înțelept) s-a întors în India la sfârșitul anilor 1970 și s-a mutat în Olanda în 1990. Organizația lui, care are proprietăți imobiliare, școli și clinici, valora peste trei miliarde de dolari la sfârșitul anilor 1990.

Mahasanghika

Școală budistă timpurie din India, care a anticipat tradiția mahayana. Apariția ei în sec. IV î.Hr., cu cca 100 de ani după moartea lui Buddha, a marcat prima mare schismă în comunitatea budistă. Deși însemnările celui de-al doilea consiliu budist atribuie separarea unei dispute privind regulile, textele ulterioare subliniază diferențele dintre adepții mahasanghika și credincioșii theravada, referitoare la natura lui Buddha și a sfințeniei. Mahasanghika susținea existența mai multor Buddha, afirmând că prima apariție a reprezentat doar una dintre fețele lui.

Mahathir bin Mohamad *nume complet* Datuk Seri Mahathir bin Mohamad
(n. 20.12.1925, Alor Setar, Kedah, Malaysia)

Om politic malaysian, prim-ministru (1981–2003). Fiu al unui profesor de școală, Mahathir a studiat medicina și a lucrat ca ofițer guvernamental, apoi a intrat în Parlament (1964), unde a devenit un puternic susținător al politicilor menite să asigure succes economic etnicilor malaysieni. Odată ales prim-ministru, a câștigat alegerile în repetate rânduri; sub conducerea lui, Malaysia a ajuns una dintre cele mai prospere economii din Asia de SE, fiind înregistrate o scădere a ratei analfabetismului și o creștere a speranței de viață. O scădere a activității economice de la sfârșitul anilor 1990 a grăbit ruptura între Mahathir și adjunctul său, Anwar Ibrahim, pe care Mahathir l-a demis în 1998; a fost înăbușită opoziția față de această acțiune și față de alte politici. După atacurile de la 11 septembrie din SUA, el și-a oferit sprijinul în lupta împotriva terorismului mondial, dar s-a opus invaziei SUA în Irak în 2003 și s-a remarcat prin desele critici aduse Occidentului.

Mahavira *născut* Vardhamana
(cf. tradiției, 599 î.Hr., Kshatriyakundagrama, India – cf. tradiției, 527 î.Hr., Pavapuri)

Reformator indian al comunității monastice jainiste, ultimul din cei 24 tirthankara, sau sfinți, care au fondat jainismul. Născut în casta războinicilor, la vârsta de 30 de ani s-a izolat de lume, alegând o viață de un ascetism extrem. Nu a deținut nimic, nici măcar zdrențe pentru a-și acoperi corpul sau un vas pentru pomeni ori mâncare, iar după 12 ani a atins *kevala*, cea mai înaltă treaptă a percepției. Susținător al nonviolenței și al vegetarianismului, a revitalizat și reorganizat doctrina jainistă, stabilind reguli pentru ordinul monastic al acesteia. Adepții săi depun cinci jurăminte de renunțare (*vezi* jaina vrata).

Mahavira stând pe tron, miniatură din *Kalpa-sutra*, școală vest-indiană din sec. XV; Galeria de Artă Freer, Washington, DC

PRIN AMABILITATEA INSTITUTULUI SMITHSONIAN, GALERIA DE ARTĂ FREER, WASHINGTON, DC

mahayana

Una dintre cele trei mari tradiții budiste. A apărut în sec. I d.Hr. și în prezent înregistrează mulți adepți în China (inclusiv Tibet), Coreea și Japonia. Adepții mahayana se deosebesc de budiștii mai conservatori ai tradiției theravada, din Sri Lanka, Myanmar, Thailanda, Laos și Cambodgia. În timp ce credincioșii theravada consideră figura istorică Buddha ca fiind (doar) un predicator uman al adevărului, credincioșii mahayana văd în el o manifestare terestră a unui Buddha celest. Mahayana venerează formele bodhisattva, figuri-cheie în mântuirea universală. Compasiunea, prima virtute a bodhisattva, este la fel de prețuită ca înțelepciunea, virtute apreciată de vechii budiști. În cadrul budismului mahayana, unele ramuri pun în evidență practicile ezoterice (de ex. shingon, budismul tibetan). *Vezi* kegon; budism nichiren; budismul pământului pur; tiantai; zen.

mahdi
(*în arabă*, cel îndrumat de divinitate)

Reprezentant mesianic în eshatologia islamică; el va aduce dreptatea pe pământ ca restaurator al adevăratei religii și

conducător al unei scurte epoci de aur, înaintea sfârșitului lumii. Deși mahdi nu este menționat în Coran și ridică suspiciuni în rândul teologilor sunniți, el este important pentru doctrina șiită. Doctrina lui mahdi s-a răspândit odată cu tulburările religioase și politice din islamul timpuriu (sec. VII–VIII) și a căpătat noi valențe în perioade de criză (de ex. în urma cuceririi aproape integrale a Spaniei de către creștini, în 1212, și în timpul invaziei lui Napoleon în Egipt). Titlul a fost revendicat de revoluționarii islamici, în special în Africa de N (*vezi* al-Mahdi, mișcarea mahdistă).

Mahdi, al- *născut* Muhammad Ahmad ibn al-Sayyid Abd Allah

(12.08.1844, /?/ –
22.06.1885, Omdurman, Sudan)

Lider religios și politic sudanez. Fiu al unui constructor de nave din Nubia, a crescut în apropiere de Khartoum. După ce a urmat studii religioase ortodoxe, s-a orientat spre o interpretare mistică a Islamului, în tradiția sufistă; s-a alăturat unei frății mistice, iar în 1870 s-a izolat de civilizație împreună cu discipolii săi. În 1881 a declarat ca misiune divină dorința de a purifica islamul și guvernele care îl pângăreau, vizând îndeosebi conducerea turcă a Egiptului și a Sudanului. A cucerit Khartoum în 1885, înfrângându-l pe Charles George Gordon, și a înființat un stat teocratic, însă a murit în același an, infectat probabil cu tifos. *Vezi și* mahdi; mișcarea mahdistă; sufism.

mahdistă, mișcarea ~

Mișcare religioasă și politică fondată de profetul sudanez al-Mahdi. Acesta a adoptat numele al-Mahdi (cel inspirat de divinitate) în urma convingerii că a fost ales prin voință divină să conducă un război sfânt (jihad) împotriva clasei conducătoare egiptene din Sudan, pe care el o acuza de părăsirea credinței islamice. Mișcarea începe să ia amploare în 1881 și, în decurs de patru ani, el cucerise aproape întreg teritoriul ocupat anterior de Egipt. L-a învins pe generalul Charles George Gordon, cucerind Khartoum în 1885. Stabilind o nouă capitală la Omdurman, a devenit șeful unei teocrații armate. După moartea sa, discipolul său, Abdallah, a preluat puterea. Deși inițial au avut parte de victorii, forțele lui Abdallah au fost hărțuite treptat de armatele anglo-egiptene aflate sub comanda lui H.H. Kitchener și, în cele din urmă, distruse aproape total în Bătălia de la Omdurman. Mișcarea s-a bucurat de un mic număr de adepți în secolul următor, însă importanța ei politică fusese distrusă.

Mahfouz, Naghib

(11.12.1911, Cairo, Egipt – 30.08.2006, Cairo)

Scriitor egiptean. A lucrat la secțiunea culturală a serviciului civil egiptean între 1934 și 1971. Cea mai semnificativă lucrare a sa, *Trilogia din Cairo* (1956–1957) – cuprinzând romanele *Bayna el-Qasrein (*Bayn al-Qasrayn), *Qasr es-Sawq* și *Es-Sukkariyya* – reprezintă o pătrunzătoare frescă a societății egiptene din sec. XX. Următoarele opere oferă descrieri critice ale monarhiei egiptene, ale colonialismului și Egiptului contemporan. Printre alte romane cunoscute se numără *Aleea Midaq* (Zuqâq al-midaqq, 1947), *Paradisul copiilor* (Awlâd hâratinâ, 1959) și *Mîrâmâr* (1967). Mahfouz a scris, de asemenea, mai multe nuvele, peste 30 de scenarii și câteva piese de teatru. În 1988 a devenit primul scriitor arab care a câștigat Premiul Nobel pentru literatură.

mah-jongg

Joc de origine chineză, jucat de obicei de 4 persoane cu 144 de piese similare celor de domino, care sunt trase și schimbate până când un jucător obține o mână câștigătoare. Scopul jocului este similar cu cel al jocului de remi. A apărut, probabil, în sec. XIX. Numele i-a fost dat de J.P. Babcock, care a introdus jocul în Europa după Primul Război Mondial. Setul mah-jongg cuprinde o pereche de zaruri, un set de cupoane pentru ținerea scorului și suporturi pentru menținerea verticală a pieselor și ascunderea de ceilalți jucători.

Mahler, Gustav

(07.07.1860, Kališti, Boemia, Imperiul Austriac – 18.05.1911, Viena, Austria)

Compozitor și dirijor evreu austriac. S-a înscris la Conservatorul din Viena, unde a studiat pianul și compoziția. A scris prima mare lucrare, *Das Klagende Lied* (1880), pe propriul text, în timp ce își asigura cu dificultate traiul, dând meditații. În 1880 devine dirijor; în ciuda manierei dictatoriale, care displăcea oamenilor, și a faptului că interpretările sale erau considerate extreme de unii critici, în 1886 se bucură de succes la Praga. A început prima din cele zece simfonii (1888–1910), principala moștenire compozițională pe care a lăsat-o. În 1897 este numit director al Operei din Viena; conducerea lui furtunoasă a fost recunoscută drept un succes artistic. S-a mutat la Metropolitan Opera în 1908 și la Filarmonica din New York între 1909 și 1910. Bolnav de inimă și îndurerat de moartea fiicei sale, a scris extraordinarul ciclu de cântece pentru orchestră *Das Lied*

von der Erde (1908–1909) și *Simfonia a IX-a*. Lucrările pentru orchestră *Des Knaben Wunderhorn* (1892–1898) și *Kindertotenlieder* (1904) sunt deseori interpretate. Muzica sa, încărcată de sentiment și orchestrată subtil, reunește multe elemente ale romantismului. Deși muzica sa a fost ignorată timp de 50 de ani după moarte, mai târziu a fost considerat un precursor important al tehnicilor de compoziție ale sec. XX.

Mahmud din Ghazna

(971 d.Hr. – 30.04.1030, Ghazna, Imperiul Ghaznavid)

Fiu al întemeietorului dinastiei Ghaznavizilor, Sebüktigin. După ce a urcat pe tron în 998 d.Hr., Mahmud l-a recunoscut formal pe califul dinastiei Abbasizilor, primind în schimb autonomie. Și-a extins regatul prin cele 17 invazii în Punjab și NE Indiei, răspândind religia islamică. Cu ajutorul bogățiilor pe care le-a adunat, a transformat orașul Ghazna într-un strălucitor centru cultural. La curtea sa se aflau intelectualul Al-Biruni și poetul Firdousi.

Mahomed *sau* Mohammad *nume complet* Abu al-Qasim Muhammad ibn 'Abd Allah ibn 'Abd al-Muttalib ibn Hashim

(570 d.Hr., Mecca, Arabia, azi Arabia Saudită – 08.06.632 d.Hr., Medina)

Fondator al religiei islamice, considerat astăzi de musulmanii din toată lumea drept ultimul din șirul marilor profeți ai lui Dumnezeu. Deși în prezent numele său este pomenit cu venerație de mii și mii de ori pe zi, în lumea occidentală Mahomed a fost până nu de mult una dintre cele mai ponegrite personalități. Este singurul fondator al unei mari religii care a fost un personaj istoric important și despre care există numeroase mențiuni în izvoarele istorice, chiar dacă, din cauza condițiilor epocii, nu se cunosc toate amănuntele despre viața sa. Faptul că Mahomed este una dintre cele mai importante personalități din istorie a făcut ca viața, faptele și gândurile sale să fie îndelung dezbătute, atât de către adepți, cât și de către adversari și, în consecință, o biografie a Profetului este dificil de întocmit. Autorul trebuie să ia în considerație atât imaginea pe care Mahomed o are în lumea musulmană, cât și viziunea raționalistă asupra sa a cercetătorilor occidentali, care își are rădăcinile în curentele apărute în sec. XVIII și XIX în cercetarea istorică (de ex., pozitivismul). În plus, pe baza dovezilor istorice și în virtutea importanței personalității profetului Mahomed în religia islamică, este necesar să se răspundă și scrierilor polemice creștine, care îl prezintă drept apostat sau chiar Anticristul, căci aceste scrieri, datând încă din Evul Mediu, pot încă influența într-o anumită măsură concepția occidentalilor despre el. Este foarte important, deci, să se cerceteze izvoarele istorice – deși nu neapărat dintr-un punct de vedere exclusiv laic – și să se clarifice modul în care Mahomed este perceput în lumea islamică.

Metodologie și terminologie

Există numeroase izvoare despre viața profetului Mahomed, cel mai important fiind Coranul (Qur'an), cartea sfântă a islamului. Cu toate că arabii consideră Coranul drept cuvântul lui Dumnezeu, nu al lui Mahomed, cartea conține informații importante despre Profet. Alte izvoare sunt chiar spusele lui Mahomed *(hadith)* și relatările faptelor sale *(sunna)*. Altă sursă importantă sunt biografiile sale *(sirah)*, unele foarte vechi, cum ar fi lucrările lui Ibn Ishaq (cca 704–767 d.Hr.), păstrate în recenziile din sec. IX d.Hr. ale lui Ibn Hisham și Yunus ibn Bukayr. Și lucrările unor autori mai recenți, ca al-Tabari și al-Tha'alibi, conțin biografii ample ale Profetului. Există apoi relatările „bătăliilor" *(maghazi)* care au decis soarta primelor comunități musulmane. Cea mai importantă dintre aceste lucrări este *Istoria campaniilor* (Kitab al-maghazi) de al-Waqidi (747–823 d.Hr.). *Cartea claselor* (Kitab al-tabaqat al-kabir) de Ibn Sa'd (m. 844/845 d.Hr.) este un alt izvor important despre viața lui Mahomed, a însoțitorilor săi și a unor personalități ulterioare din istoria islamului. În sfârșit, există tradiția orală. Deși marginalizată de obicei de istoricii pozitiviști, tradiția orală joacă un rol major în percepția musulmanilor despre Mahomed, la fel cum se întâmplă și în creștinism și iudaism în ce privește percepția creștinilor despre Iisus și a evreilor despre Moise și ceilalți profeți.

Pe lângă aceste surse există și lucrările occidentale mai târzii, care, mai ales începând din sec. XVIII, au început să se distanțeze de atitudinea polemică a autorilor creștini timpurii. Aceste lucrări, caracterizate printr-o abordare mai obiectivă a faptelor istorice, resping în general ideea că Mahomed ar fi fost un profet al lui Dumnezeu și poartă pecetea educației filozofice și teologice de tip occidental a autorilor. În multe dintre studiile respective este evident că autorul a dus o muncă de cercetare asiduă, iar majoritatea

se preocupă mai degrabă de factorii umani, sociali, economici și politici, decât de chestiuni religioase, teologice și spirituale. Abia în a doua jumătate a sec. XX, autorii occidentali au început să combine cercetarea științifică riguroasă, așa cum este ea înțeleasă în Occident, cu o anumită empatie față de subiectul tratat și să conștientizeze realitățile religioase și spirituale pe care le implică orice cercetare a vieții fondatorului uneia dintre marile religii ale lumii.

Numele și titlurile Profetului

Cel mai folosit nume al lui Mahomed, Muhammad („cel lăudat"), este pomenit zilnic, în chemarea la rugăciune *(în arabă, adhan)*; după mărturisirea unicității lui Dumnezeu, credinciosul spune: „Cu adevărat mărturisesc că Muhammad este mesagerul lui Dumnezeu" *(Ashhadu anna Muhammadan rasul Allah)*. Musulmanii nu rostesc niciodată acest nume fără a spune și *salla Allahu 'alayhi wa sallam* (*în arabă*, Allah să-l binecuvânteze și să-l miluiască) și la fel se obișnuiește și pentru numele celorlalți profeți, cum ar fi Avraam, Moise sau Iisus, când se spune *'alayhi al-salam* (*în arabă*, Pacea [lui Dumnezeu] fie asupra sa). În Europa, numele profetului Mahomed apare în mai multe variante: Mahon, Mahomés, Mahun, Mahum și Mahumet (în franceză), Machmet (germană) și Maúmet (islandeză veche). Muhammad este cel mai popular nume în lumea musulmană, întâlnit fie în varianta simplă, fie combinat cu alte nume, ca Ali și Husein.

Mahomed are însă multe alte nume, inclusiv „nume sacre", despre care musulmanii cred că i-au fost date de Dumnezeu și care se pomenesc în diferite împrejurări. În mod tradițional, în litanii și rugăciuni se folosesc 99 de nume. Unul dintre cele mai des folosite și mai importante pentru înțelegerea naturii Profetului este Ahmad („cel mai lăudat"), considerat un nume ceresc și tainic. De-a lungul secolelor, autoritățile musulmane au considerat că, atunci când Hristos vorbea despre viitoarea venire a Paracletului (*în greacă*, cel care consolează sau avocatul intercesorul) se referea, de fapt, la Ahmad. Foarte importante sunt numele care atestă faptul că Mahomed a fost un profet al lui Dumnezeu: Nabi (Profetul) și Rasul Allah (Mesagerul lui Dumnezeu). Alte nume ale Profetului sunt Taha (Mântuitorul și Îndrumătorul), Yasin (Omul desăvârșit), Mustafa (Alesul), Abd Allah (Slujitorul desăvârșit al lui Dumnezeu), Habib Allah (cel iubit de Dumnezeu), Dhikr Allah (Cel care pomenește pe Dumnezeu), Amin (Cel onest), Siraj (torța care luminează calea cea dreaptă), Munir (Cel care luminează universul), Huda (Cel care îndrumă spre adevăr), Ghiyath (Sprijinitorul) și Ni'mat Allah (Darul lui Dumnezeu). Acestea și celelalte nume ale sale ocupă un loc important în rugăciunile zilnice ale musulmanilor și în practicile sufiste. Clarificarea semnificației lor este esențială pentru oricine încearcă să înțeleagă imaginea musulmanilor despre Mahomed sau așa-numita profetologie islamică.

Viața lui Mahomed

Genealogia și primii ani ai vieții Atât înainte, cât și după ascensiunea islamului, triburile arabe au acordat o atenție deosebită genealogiei. De-a lungul istoriei islamului s-a dezvoltat o întreagă știință a genealogiei *(în arabă, ilm al-ansab)*, de mare importanță istorică. În perioada preislamică însă, aceste informații nu erau scrise, iar din acest motiv nu au fost luate în serios de istoricii occidentali, care se bazau doar pe izvoare scrise. Pentru musulmani, genealogia lui Mahomed a fost întotdeauna clară. Profetul se trage din Ismail și, în consecință, din prorocul Avraam. Acest fapt a fost acceptat chiar și de adversarii medievali ai islamului, fiind pus însă la îndoială de istoricii moderni.

Conform izvoarelor tradiționale islamice, Mahomed s-a născut la Mecca în „Anul Elefantului", care corespunde anului 570 d.Hr., pe care istoricii occidentali moderni îl consideră anul aproximativ al nașterii sale. Evenimentul care a dat acestui an numele de Anul Elefantului a fost invazia regelui Abrahah al Abisiniei. Acesta a trimis o mare armată să distrugă templul Kaaba din Mecca, construit, conform tradiției, de Adam și reconstruit de Avraam și pe care Abrahah îl vedea ca rivalizând cu templul ridicat de el în Sana'a, din Yemen. Conform tradiției, elefantul care se afla în fruntea armatei regelui Abrahah a îngenuncheat în apropiere de Mecca și a refuzat să meargă mai departe. Curând, cerul s-a întunecat din cauza păsărilor care aruncau pietre asupra armatei invadatoare, dispersând-o. Astfel a fost salvat templul considerat de arabi reflecția pământească a templului ceresc, deși acest succes a servit în acea vreme triburilor arabe care, cu excepția hanifilor, desconsiderau monoteismul ce-l avea în centru pe profetul Avraam.

Mahomed s-a născut la Mecca, la puțin timp după acest important eveniment. Tatăl său, Abd Allah, și mama sa, Amina,

aparţineau neamului Banu Hashim, o ramură a puternicului trib Quraysh, tribul conducător al oraşului Mecca, cel care păzea şi altarul Kaaba. Pentru că Abd Allah a murit înainte de naşterea lui Mahomed, Amina şi-a pus toate speranţele în copilul nou-născut. Lipsit de protecţia unui tată, Mahomed a trecut prin multe greutăţi, deşi bunicul său Abd al-Muttalib a fost unul dintre conducătorii comunităţii arabe din Mecca. Generozitatea tradiţională faţă de orfani din societatea islamică se află în strânsă legătură cu copilăria lui Mahomed şi cu dragostea pe care a arătat-o mai apoi pentru orfani. Un rol important au şi învăţăturile din Coran cu privire la orfani.

Pentru a învăţa limba arabă în forma ei cea mai pură şi a cunoaşte bine tradiţiile arabe, Amina l-a trimis pe Mahomed de mic în deşert, după cum se obişnuia în acea perioadă în toate marile familii. Se credea că în deşert se învaţă ce înseamnă disciplina de sine, nobleţea şi libertatea. Perioada petrecută în deşert însemna, de asemenea, o evadare din timp, departe de corupţia oraşului. Mai mult, oferea posibilitatea de a deveni un vorbitor mai bun al limbii arabe, prin contactul cu araba vorbită de beduini. Astfel, legătura cu deşertul, cu puritatea şi sobrietatea sa se reînnoia pentru locuitorii oraşului în fiecare generaţie. Amina a ales o femeie săracă pe nume Halima, din tribul Banu Sa'd, o ramură a tribului Hawazin, ca să-l alăpteze şi să-l crească pe fiul ei. Tânărul Mahomed a petrecut astfel câţiva ani în deşert.

Se spune că în această perioadă doi îngeri i-au apărut lui Mahomed în chip de oameni, i-au deschis pieptul şi i-au purificat inima cu zăpadă. Acest episod, care corespunde credinţei musulmanilor că Dumnezeu l-a purificat pe Profet şi l-a protejat de păcat, a fost descris de Mahomed însuşi: „Au venit la mine doi oameni, îmbrăcaţi în veşminte albe, cu un vas de aur plin cu zăpadă. Apoi s-au aplecat asupra mea şi, deschizându-mi pieptul, mi-au dezvelit inima. Şi pe aceasta au deschis-o şi au scos un cheag negru de sânge, pe care l-au aruncat. Apoi mi-au spălat inima şi pieptul cu zăpadă" (Martin Lings, *Mahomed: viaţa sa, bazată pe cele mai timpurii izvoare*, 1991, Muhammad: His Life, Based on the Earliest Sources). Mahomed a rostit apoi versetul din hadith: „diavolul l-a atins pe fiecare fiu al lui Adam din ziua în care mama sa l-a zămislit, în afară doar de Maria şi fiul ei". Uimiţi de acest eveniment şi observând o aluniţă pe spatele lui Mahomed (identificată mai târziu în izvoarele tradiţionale ca un semn al profeţiei), Halima şi soţul ei, Harith, l-au dus pe copil înapoi la Mecca.

Mama lui Mahomed a murit când băiatul avea doar şase ani. Orfan de ambii părinţi, a trecut în grija bunicului său Abd al-Muttalib, care a murit şi el doi ani mai târziu. Cel care l-a crescut apoi a fost Abu Talib, unchiul său şi tatăl lui Ali, vărul său. Mai târziu, Mahomed îl va răsplăti pentru bunătatea sa prin faptul că îl va lua în casa lui pe Ali şi îi va da de nevastă pe fiica lui, Fatima.

Se crede că Mahomed era un tânăr de o frumuseţe fizică neobişnuită şi cu trăsături deosebite de caracter. Simţul dreptăţii cu care era înzestrat şi corectitudinea sa erau atât de respectate, încât locuitorii oraşului Mecca veneau la el deseori pentru medierea diferitelor conflicte şi îl numeau al-Amin, „cel onest". Frumuseţea fizică a fost cântată în nenumărate poezii, în diferite limbi islamice. Conform descrierii lui Ali, Mahomed „nu era nici înalt şi deşirat, nici scund şi îndesat, ci de înălţime medie. Părul său nu era nici creţ sau buclat, nici drept, ci doar puţin ondulat. Nu era nici gras, nici bucălat la faţă. Avea o faţă rotundă. Tenul său era alb, puţin îmbujorat. Avea ochi mari şi negri şi gene lungi. Sprâncenele erau mari, iar umerii, largi. Avea piele delicată, cu un păr fin care îi acoperea linia ce pleca de la piept până la buric. Palmele şi tălpile aveau pielea bătătorită. Călca apăsat, ca şi cum ar fi coborât un deal. Pe spate, între umeri, se afla pecetea profeţiei [o aluniţă], căci el era ultimul dintre profeţi." (Tosun Bayrak al-Jerrahi al-Halveti, *Numele şi Cel Numit: Atributele divine ale lui Dumnezeu*, 2000).

Izvoarele islamice arată că şi alţii au recunoscut aluniţa ca un semn al profeţiei, inclusiv călugărul creştin Bahira, care l-a întâlnit pe Mahomed atunci când Profetul s-a alăturat unei caravane conduse de Abu Talib, ce se îndrepta spre Siria.

La vârsta de 25 de ani, Mahomed a primit propunerea de a lua în căsătorie o femeie bogată din Mecca, Khadija bint al-Khuwaylid, de ale cărei afaceri se ocupa. În ciuda faptul că femeia era mai în vârstă decât el cu 15 ani, Mahomed a acceptat şi nu şi-a mai luat altă soţie până la moartea ei (deşi poligamia era permisă şi des întâlnită). Khadija i-a născut doi fii, însă ambii au murit în perioada copilăriei. Unul dintre numele Profetului, Abu al-Qasim (tatăl lui Qasim), vine de la numele primului său fiu. Prima lui soţie i-a născut şi patru fiice, Zaynab, Ruqayyah, Umm

Kulthum și Fatima. Cea mai mică dintre ele, Fatima, numită și a doua Fecioară Maria, a avut cel mai mare impact asupra istoriei dintre toți copiii săi. Se crede că imamii șiiți și sidi *(sayyid)* sau șarifi sunt descendenții lui Mahomed pe linia lui Fatima și Ali. Khadija însăși este văzută în lumea islamică drept una dintre cele mai sfinte femei și, împreună cu Fatima, joacă un rol foarte important în ritualul islamic și în evenimentele eshatologice legate de sufletele femeilor.

Până la 35 de ani, Mahomed a devenit o persoană foarte respectată în Mecca și l-a luat pe Ali în casa lui. Când i s-a cerut, conform tradiției islamice, să medieze o dispută cu privire la tribul care ar trebui să mute piatra neagră sfântă în colțul noului altar Kaaba, Mahomed și-a așezat mantaua pe jos, a pus piatra în mijloc și a cerut ca un reprezentant al fiecărui trib să o apuce de câte un colț și să o ridice până la înălțimea corespunzătoare. Renumele lui se datora mai ales evlaviei sale și preocupării pentru rugăciune. Părăsea orașul periodic și se retrăgea în deșert, unde se cufunda în rugăciune și meditație. Înainte de începerea misiunii, a avut viziuni pe care le-a descris ca asemănătoare „apariției luminii la revărsatul zorilor". Într-una dintre aceste perioade de izolare, la 40 de ani, în timp ce medita într-o peșteră numită al-Hira, pe Muntele Luminii (Jabal al-Nur), din apropiere de Mecca, lui Mahomed i s-a arătat arhanghelul Gavriil și a început miracolul revelației coranice.

Miracolul revelației și perioada din Mecca

În luna Ramadanului, în 610 d.Hr., lui Mahomed i s-a arătat arhanghelul Gavriil, în chip de om, și i-a poruncit să „recite" *(iqra)*, apoi l-a copleșit cu o îmbrățișare. Mahomed i-a spus străinului că el nu este un recitator. Însă îngerul a repetat porunca și îmbrățișarea de trei ori, înainte ca versetele Coranului, începând cu „Recită în numele Dumnezeului tău care a creat", să fie revelate. Deși porunca *iqra* se traduce uneori prin „citește", traducerea „recită" este considerată mai potrivită, deoarece, conform izvoarelor islamice tradiționale, Profetul era *ummi* (neștiutor de carte), ceea ce înseamnă că sufletul său era pur și neîntinat de cunoașterea umană înainte de a primi Cuvântul divin. Mulți cercetători occidentali și unii comentatori musulmani au conferit termenului *ummi* alte conotații, însă „neștiutor de carte" este semnificația acceptată în mod tradițional.

Crezând că e posedat de *djinn* (demoni), Mahomed a fugit din peșteră. Deodată, a auzit o voce care a spus: „tu ești mesagerul lui Dumnezeu și eu sunt Gavriil", iar atunci a început să coboare muntele în fugă. A privit în sus și l-a văzut pe cel cu care vorbise în înfățișarea sa reală, un înger atât de mare, încât acoperea întreg cerul, în orice direcție încerca să privească. Cerul era colorat în verde, de aceea verdele a rămas culoarea oficială a islamului. Mahomed s-a întors acasă și, după ce sufletul i s-a mai potolit, i-a povestit soției sale Khadija ce se întâmplase. Ea a crezut cele istorisite și a trimis după vărul ei nevăzător, Waraqah, de religie creștină, vestit pentru înțelepciunea sa. Waraqah a confirmat faptul că Mahomed a fost ales ca profet al lui Dumnezeu, iar la scurt timp a avut loc o a doua revelație. După cum avea să spună mai târziu Profetul, revelația se realiza fie prin cuvintele arhanghelului, fie direct în inima sa și era însoțită de sunete asemănătoare cu cele ale clopotelor. Conform tradiției islamice, acesta a fost începutul revelației Coranului, care a durat aproape 23 de ani și s-a încheiat cu puțin înainte de moartea Profetului.

Mahomed a propovăduit mesajul islamului mai întâi către membrii familiei sale, apoi către câțiva prieteni și, în sfârșit, la trei ani după prima manifestare a revelației, întregului popor. Primii care au răspuns chemării lui Mahomed de a deveni musulmani au fost Khadija, Ali, Zayd ibn al-Harith, cel care era ca un fiu pentru Profet, și Abu Bakr, un venerabil membru al comunității din Mecca, prieten apropiat al lui Mahomed. Acest mic grup a fost nucleul care a răspândit religia islamică în cercuri tot mai largi. În afară de familie și de prieteni, noua religie a fost îmbrățișată și de o serie de personalități marcante ale orașului. Cu toate acestea, cea mai mare parte a personalităților și familiilor importante, mai ales cele care se ocupau cu negustoria, au respins chemarea sa. Sceptici au existat chiar și în interiorul familiei. Deși Mahomed a fost susținut de mulți membri ai neamului Banu Hashim, unchiul său, Abu Lahab, un conducător important al tribului Quraysh, s-a opus cu hotărâre islamului și chemării lui Mahomed. Adversarii lui se temeau că noua religie, bazată pe unicitatea lui Dumnezeu și care se opunea fără echivoc idolatriei, va afecta poziția ocupată de Kaaba drept centru religios al tuturor arabilor, indiferent de cult. O asemenea consecință ar fi însemnat pierderea importanței comerciale

a orașului Mecca și a veniturilor obținute în urma pelerinajului.

Pe măsură ce mesajul lui Mahomed se răspândea, opoziția devenea tot mai puternică, fiind condusă de Amr ibn Hisham, poreclit Abu Jahl (Părintele ignoranței) de primii musulmani. Abu Jahl chiar a torturat câțiva convertiți, iar unul dintre ei, Summayyah, a decedat din cauza chinurilor. Mahomed, care nu a avut de suferit datorită protecției familiei și mai ales a unchiului său Abu Talib, a permis unui număr de adepți să emigreze în Abisinia, unde negusul (regele) i-a primit cu bunăvoință și generozitate. Aceștia aveau să i se alăture mai târziu lui Mahomed în Medina.

Între timp, viața lui Mahomed și a primilor musulmani devenea tot mai dificilă și mai periculoasă în Mecca, din cauza presiunilor exercitate de membrii tribului Quraysh, care stăpâneau orașul. Nici măcar convertirea unor lideri ai comunității din Mecca, ca Umar al-Khattab și Uthman ibn Affan, nu a redus dificultățile întâmpinate de Mahomed în ultimii ani ai șederii sale în oraș.

În această perioadă, conform relatării lui al-Tabari, diavolul a strecurat două scurte versete în timp ce Mahomed recita Surat al-Najm, capitolul 53 din Coran. Arhanghelul Gavriil i s-a arătat și i-a spus că versetele respective nu veneau de la Dumnezeu, ci de la diavol. Acest eveniment nu este menționat de Ibn Hisham, care a scris înaintea lui al-Tabari, iar majoritatea musulmanilor l-au respins de-a lungul secolelor ca o născocire mai recentă. Mulți dintre musulmanii contemporani nici nu au auzit de „versetele satanice" până în anii 1980, când Salman Rushdie a publicat controversatul său roman cu același nume. Scriitorul, condamnat la moarte de ayatollahul Iranului, a fost nevoit să se ascundă și nu a mai apărut în public până la sfârșitul anilor 1990. Cercetătorii europeni au dezbătut însă mult ideea că în textul cărții sacre a islamului s-au strecurat versuri de origine satanică, fapt care aruncă o umbră de îndoială asupra credinței islamice că în Coran se regăsește cuvântul lui Dumnezeu.

În 619 d.Hr., Mahomed a trecut prin momente de mare tristețe din cauza morții a doi oameni care îi erau foarte apropiați, Khadija și unchiul său, Abu Talib. Khadija nu a fost numai soția devotată timp de 25 de ani și mama copiilor săi, ci și prietena și sfătuitoarea sa. Mahomed s-a căsătorit cu alte femei abia după moartea ei, în primul rând cu scopul de a încheia alianțe cu diferite familii și triburi. Excepția a reprezentat-o fiica lui Abu Bakr, Aișa, logodită cu Profetul pe când era încă o copilă. În brațele ei, Mahomed avea să-și dea ultima suflare, la Medina. Moartea lui Abu Talib, protectorul lui Mahomed, în același an, a creat o situație mult mai dificilă pentru el și pentru tânăra comunitate islamică din Mecca. Aceste suferințe, alături de eșecul încercării de a propaga mesajul islamului în orașul Taif, i-au pus la încercare hotărârea și tăria caracterului.

Ca un fel de compensație din partea lui Dumnezeu, în această perioadă grea Mahomed a trăit cea mai importantă experiență spirituală a vieții. Într-una dintre vizitele sale nocturne în Kaaba, a adormit în Hijr, un altar neacoperit, situat pe zidul nordic al Kaabei, și atunci s-a săvârșit Călătoria Nocturnă (*Isra* sau *Mi'raj*), menționată în Coran, în numeroase hadith și în aproape fiecare lucrare de istorie sacră islamică. A fost, de asemenea, descrisă în nenumărate scrieri mistice și filozofice ulterioare. Conform izvoarelor tradiționale, care prezintă evenimentul cu diferențe nesemnificative, arhanghelul Gavriil l-a urcat pe Mahomed pe armăsarul înaripat Buraq și l-a dus la Ierusalim. De pe stânca arătată de Dumnezeu lui Avraam pentru a-și jertfi fiul (și unde în prezent se află Domul Stâncii, una dintre cele mai vechi și mai mărețe moschei), s-au înălțat și au trecut prin toate nivelurile spirituale superioare, ajungând până la Dumnezeu însuși. La un moment dat, Gavriil i-a spus că el nu putea merge mai departe, deoarece îi vor fi arse aripile, ceea ce înseamnă că Mahomed atinsese un nivel spiritual mai înalt chiar decât cel al arhanghelilor. Se spune că Mahomed a primit comoara supremă a înțelepciunii în timp ce se închina în fața tronului divin. Dumnezeu i-a comunicat forma finală și numărul exact al rugăciunilor islamice zilnice. Se spune că, în timpul călătoriei prin nivelurile spirituale superioare, simbolizate de sferele cerești, Mahomed s-a întâlnit și cu alți mari profeți, printre care Moise și Iisus.

Musulmanii tradiționaliști cred că această călătorie a Profetului *(Mi'raj)* nu a fost doar spirituală, ci și corporală, la fel cum Înălțarea la Cer a lui Hristos s-a săvârșit cu trupul și cu sufletul, conform credinței tradiționale creștine. Cercetătorii occidentali consideră în schimb că experiența lui Mahomed a fost o trăire interioară sau un vis, idee preluată și de unii musulmani cu concepții moderne. *Mi'raj* reprezintă desăvârșirea spirituală în religia islamică

și semnifică întregirea elementelor spirituale, fizice și psihice ale condiției umane. Datorită importanței spirituale deosebite, călătoria a servit drept inspirație pentru numeroase lucrări literare și metafizice, atât în proză, cât și în poezie, iar personalități diverse, de la Avicenna (Ibn Sina) la Ibn al-Arabi, au scris despre semnificațiile ei. Ideea unei călătorii prin nivelurile spirituale ale conștiinței, simbolizate de sferele cerești, până la Dumnezeu, care reprezintă punctul culminant al călătoriei, a ajuns chiar și în Europa, iar unii au susținut că ar fi fost decisivă pentru structura *Divinei Comedii* a lui Dante. Călătoria reprezintă, de asemenea, motivul pentru care Ierusalimul este un oraș sacru pentru musulmani.

Ideea de a răspândi mesajul islamului dincolo de orașul Mecca a prins contur în mintea lui Mahomed în ciuda eșecului din Taif. În 621 d.Hr. sau în jurul acestui an, o delegație din Yathrib, un oraș de la nord de Mecca, auzind de simțul dreptății ce-l caracteriza și de talentul său de conducător, s-a înfățișat înaintea lui Mahomed și l-a chemat să devină cârmuitorul orașului. În acea perioadă, în orașul Yathrib se ducea o luptă acerbă între cele două triburi conducătoare, Aws și Khazraj. Al treilea grup social important din oraș era o comunitate evreiască destul de mare. După ce Mahomed a chibzuit bine propunerea, s-a ținut o adunare preliminară la Al-Aqabah (astăzi în Iordania), iar în timpul perioadei de pelerinaj din 622 d.Hr. s-a semnat o înțelegere formală, conform căreia Mahomed și adepții săi vor fi protejați de locuitorii orașului Yathrib. După încheierea înțelegerii, Mahomed le-a cerut adepților să părăsească Mecca în grupuri mici, ca să nu atragă atenția, și să-l aștepte în Yathrib.

Mahomed a plecat spre Yathrib într-o seară, împreună cu Abu Bakr, folosind un drum ocolitor, după ce i-a poruncit lui Ali să doarmă în patul său. Cei din tribul Quraysh, care hotărâseră să scape definitiv de Profet, au atacat casa, însă l-au găsit pe Ali în locul său. Atunci au plecat să-l caute pe Mahomed. Conform versiunii islamice tradiționale a acestui episod, respinsă însă de majoritatea istoricilor occidentali, Mahomed și Abu Bakr s-au ascuns într-o peșteră, a cărei intrare a fost acoperită de păianjeni cu pânzele lor și de păsări, care și-au așezat cuiburile în fața ei. Când urmăritorii au ajuns în fața peșterii, au decis să nu intre, deoarece pânzele și cuiburile neatinse indicau că nu putea fi nimeni înăuntru. Acest episod, istorisit în capitolul 9 al Coranului, are o mare însemnătate simbolică și ocupă un loc important în cadrul ritului islamic și al literaturii sufite.

Pe 25 septembrie 622 d.Hr., Mahomed a săvârșit Hegira (*în arabă, Hijrah*, strămutarea) și a ajuns la Yathrib, care a devenit cunoscut ca Madinat al-Nabi (Orașul Profetului) sau Medina. Marele eveniment a însemnat consacrarea islamului ca ordine socială și religioasă și constituie punctul de plecare al calendarului musulman. Califul Omar I a fost primul care a folosit acest calendar. El a stabilit prima zi a lunii Muharram, care corespunde datei de 16 iulie 622 d.Hr., ca prima zi din calendarul musulman.

Mahomed a ajuns la Quba', la marginea orașului Medina, unde a poruncit să se construiască prima moschee a Islamului. Locuitorii orașului s-au adunat în număr mare pentru a-l întâmpina și fiecare familie dorea să-l invite în casa ei. De aceea, Profetul a spus că își va lăsa cămila, Qaswra', să meargă unde dorește și în locul în care se va opri aceasta, acolo va rămâne și el. În curtea de lângă casa unde s-a oprit cămila și în care a locuit Mahomed s-a construit o moschee, cunoscută sub numele de Moscheea Profetului (Masjid al-Nabi). Mormântul lui se află în această moschee.

Perioada de la Medina

Când Mahomed s-a stabilit în Medina, cei mai devotați adepți ai săi erau cei care plecaseră din Mecca, unii înaintea lui, iar alții, inclusiv Ali, la puțin timp după fuga sa. În curând însă, mulți locuitori ai Medinei s-au convertit la islam. Astfel, comunitatea islamică timpurie era formată din emigranți *(al-muhajirun)* și ajutoare, cetățenii convertiți ai Medinei *(al-ansar)*. Câteva familii din Medina și unele personalități marcante ale orașului, printre care 'Abd Allah ibn Ubayy, s-au opus, însă treptat toți arabii din Medina s-au convertit la islam. Diviziunile tribale s-au păstrat, alături de constanta prezență evreiască. Unele triburi evreiești erau foarte bogate și se bucurau de susținerea comunităților evreiești din nord, în special din Khaibar. Mahomed spera că evreii se vor converti la islam și îl vor accepta ca profet, însă acest lucru nu s-a întâmplat decât în foarte puține cazuri. Din contră, pe măsură ce Mahomed făcea eforturi de a transforma comunitatea din Medina – emigranții *muhajirun* și ajutoarele *ansar*, precum și triburile Aws și Khazraj – într-o societate islamică în adevăratul sens al cuvântului, ostilitatea dintre comunitatea evreiască și adepții Profetului se intensifica.

În al doilea an de la Hegira, Mahomed a redactat constituția Medinei, care definea relațiile dintre diferitele grupuri ce formau prima comunitate islamică. Generațiile ulterioare de gânditori politici islamici au acordat multă atenție constituției lui Mahomed, deoarece musulmanii cred că Mahomed a creat în Medina societatea islamică ideală, un model pentru generațiile viitoare. În cadrul acestei societăți, conviețuirea triburilor și a diferitelor clase sociale și economice se baza pe dreptate socială. Conform tradiției islamice, în același an s-a schimbat direcția în care musulmanii se închină la rugăciunile zilnice *(qiblah)* dinspre Ierusalim spre Mecca, fapt care a marcat afirmarea islamului ca religie monoteistă distinctă. Ierusalimul este venerat în continuare ca primul oraș indicat de Dumnezeu pentru rugăciunile musulmanilor, iar conform învățăturilor eshatologice islamice, la sfârșitul lumii prima *qiblah* va deveni una cu *qiblah* de la Mecca.

În 622 d.Hr., așadar, mesajul islamului s-a definit ca o întoarcere la monoteismul lui Avraam sau monoteismul primordial *(al-din al-hanif)*. Unii cercetători occidentali au vorbit despre o teocrație, care s-ar fi instaurat în al doilea an al Hegirei sub conducerea lui Mahomed. De fapt, în acest an s-a instaurat o nomocrație, o societate guvernată de legea divină, iar Mahomed avea rolul de a împlini voința lui Dumnezeu. Din acel moment și până la moartea sa, Mahomed a continuat să scrie Coranul, luminat de revelația divină, și a condus comunitatea musulmanilor. În societatea din Medina, el a îndeplinit rolul judecătorului suprem și al tălmăcitorului legii.

Primele bătălii

Dușmănia dintre tribul Quraysh și Mahomed a rămas foarte aprigă, parțial din cauza persecuțiilor, agresiunilor și confiscării proprietăților la care primii îi supuneau pe musulmani. În mai multe ocazii, războinicii Medinei au interceptat caravane din Mecca venind dinspre sau îndreptându-se spre Siria, dar Mahomed a evitat confruntările decisive cu locuitorii Meccăi până ce aceștia și-au îndreptat forțele spre comunitatea din Medina în formare și au amenințat însuși viitorul islamului. În această perioadă a fost revelat următorul verset coranic: „Permisiunea de a lupta este acordată celor împotriva cărora se poartă război, pentru că ei au fost nedreptățiți, iar Dumnezeu are cu adevărat puterea de a-i ajuta. Ei sunt cei care au fost pe nedrept alungați din casele lor, fiindcă au spus: «Domnul nostru este Dumnzeu»" (Coranul XXII:39–40). Musulmanii au privit acest verset ca pe o declarație de război a lui Dumnezeu împotriva celor din Quraysh, care erau idolatri. În 624 d.Hr., o mie de luptători au mărșăluit împotriva Medinei și au fost întâmpinați de 313 musulmani într-un loc numit Badr, în a 17-a zi a lunii Ramadan. Deși numărul combatanților era mic, acest eveniment este perceput de musulmani drept cea mai însemnată bătălie a istoriei islamice, multe bătălii cruciale viitoare fiind numite după aceasta. Mahomed le-a promis tuturor celor care au fost uciși la Badr că vor muri ca martiri și că vor ajunge direct în paradis. Deși cu mult depășiți numeric, musulmanii au obținut o victorie remarcabilă, în care însă nouă dintre Însoțitorii Profetului *(Sahaba)*, apropiați ai lui Mahomed și credincioși direct asociați cu el, au fost uciși. Musulmanii cred că bătălia a fost câștigată cu ajutorul îngerilor și până astăzi întregul episod rămâne adânc gravat în conștiința istorică a musulmanilor. În ciuda faptului că pare o confruntare nesemnificativă într-un deșert îndepărtat și între câțiva combatanți, bătălia a schimbat istoria lumii.

Însă cei din tribul Quraysh nu și-au abandonat planul de a distruge abia-născuta comunitate islamică. În acest scop, în 624–625 d.Hr. ei au trimis o armată de 3 000 de oameni sub comanda lui Abu Sufyan, conducătorul Meccăi. Mahomed și-a îndreptat forțele spre coasta unui munte din apropierea Medinei, numit Uhut, și apoi bătălia a început. Musulmanii au avut oarecare succes la începutul bătăliei, însă Khalid ibn al-Walid, un proeminent general din Mecca și mai târziu unul dintre cei mai remarcabili conducători militari din istoria islamică timpurie, a atacat flancul stâng al armatei lui Mahomed, observând că aceia care trebuiau să păzească poziția și-au părăsit posturile pentru a lua parte la prădarea taberei tribului Quraysh. Mulți dintre adepții lui Mahomed s-au retras, crezând că Profetul a căzut în luptă. În realitate, deși rănit, el a fost pus la adăpost printr-o trecătoare. Cei din Mecca nu și-au urmărit adversarii. Un număr mare de musulmani importanți, printre care și Hamza, viteazul unchi al lui Mahomed, și-au pierdut viața în încleștare. Evreii din Medina, bănuiți că ar fi complotat cu cei din tribul Quraysh, s-au bucurat la vestea înfrângerii lui Mahomed și în consecință unul dintre triburile lor, Banu Nadir, a fost exilat de către acesta la Kaibar.

Apoi, evreii din Medina au convins tribul Quraysh să atace orașul în 626–627 d.Hr. În acest scop, aceștia din urmă au strâns o armată de zece mii de oameni, care s-a îndreptat asupra Medinei. Salman al-Farsi, primul persan convertit la islam, pe care Mahomed l-a adoptat ca membru al casei sale, a propus săparea unui șanț de apărare în jurul orașului, o tehnică pe care în acele timpuri persanii o cunoșteau, nu însă și arabii. Armata din Mecca a sosit și, nereușind să traverseze șanțul, a asediat orașul, însă fără succes. Armata invadatoare s-a dispersat treptat, lăsându-i pe musulmani victorioși în Bătălia Șanțului (al-Khandaq).

Când s-a descoperit că unii membri ai tribului evreu Banu Quraiza au fost în complicitate cu dușmanul în timpul Bătăliei Șanțului, Mahomed s-a întors împotriva lor. Bărbații tribului au fost despărțiți de femei și de copii și generalul musulman Sa'd ibn Mu'adh a ordonat executarea lor în masă, femeile și copiii urmând să fie vânduți ca sclavi. Acest episod tragic a aruncat o umbră asupra relațiilor dintre cele două comunități vreme de multe secole, chiar dacă evreii, un Popor al Cărții (adică, asemenea creștinilor, zoroastrienilor și musulmanilor, posesori ai unei scripturi revelate de către divinitate), se bucurau în general de protecția vieții, a proprietății și a religiei lor sub conducere islamică și trăiau mai bine în lumea islamică decât în Occident. De asemenea, musulmanii cred că Profetul nu a ordondat execuția evreilor din Medina, însă mulți istorici occidentali sunt de părere că trebuie să fi fost în cel mai bun caz informat în privința eventualității acesteia.

Comunitatea islamică a devenit mai solid organizată în jurul lui 628 d.Hr., an în care Mahomed a decis să întreprindă un *umrah* (pelerinaj minor) la Kaaba. A pornit spre Mecca însoțit de un anturaj numeros și cu multe animale de sacrificiu, dar un contingent armat din Mecca i-a blocat calea. Deoarece intenționa să îndeplinească un rit religios, el a încercat să evite o confruntare cu cei din Mecca. Așadar, și-a stabilit tabăra într-un loc numit Al-Hudaybiyah și l-a trimis pe Uthman la Mecca pentru a negocia posibilitatea unei vizite pașnice. Deoarece Uthman întârzia, Mahomed și-a convocat adepții și i-a determinat să facă un pact de loialitate *(al-bay'ah)* prin care să-l urmeze sub orice condiție către moarte, un gest de importanță deosebită pentru istoria islamică viitoare și pentru credința și practica sufistă. Într-un târziu, Uthman s-a întors, împreună cu câțiva capi ai tribului Quraysh, care au propus un compromis prin care Mahomed să se întoarcă la Medina, dar să facă un pelerinaj pașnic la Mecca în anul următor. În afară de aceasta, a fost semnat cu meccanii un armistițiu pe o perioadă de zece ani.

În 628–629 d.Hr., Mahomed a cucerit primul teritoriu când musulmanii au capturat orașul Kaibar într-o bătălie în care curajul lui Ali a jucat un rol important. Evreilor și creștinilor din Kaibar li s-a permis să trăiască în pace, protejați de musulmani, însă erau nevoiți să plătească o taxă religioasă, numită *jizya*. Acesta a devenit modelul pentru felul în care aveau să fie tratate Popoarele Cărții în istoria islamică.

În această perioadă, conform surselor islamice, Mahomed a trimis scrisori prin care invita diverși suverani să se convertească la islam, printre aceștia numărându-se Muqawqis, guvernatorul Alexandriei; negusul Abisiniei; Heraclius, împăratul Bizanțului, și Chosroe II, regele Persiei. Există mai multe scrisori, păstrate astăzi în diverse biblioteci, despre care unii pretind că ar fi originalele invitațiilor lui Mahomed, deși mulți cercetători occidentali le-au pus sub îndoială autenticitatea. Câțiva chiar se îndoiesc că Profetul ar fi trimis aceste scrisori, deși un număr de erudiți occidentali consideră că ele au fost adresate locțiitorilor acestor suverani. În orice caz, în aceste scrisori el a subliniat că nu ar trebui să existe vreo constrângere pentru Popoarele Cărții – evrei, creștini sau zoroastrieni – să accepte islamul.

În 628–629 d.Hr., Mahomed a făcut în sfârșit pelerinajul la Mecca și a mediat reconcilierea printre membrii familiei sale, precum și în familiile multora dintre adepții săi. De asemenea, în timpul acestui pelerinaj, mai mulți locuitori importanți din Mecca – inclusiv două viitoare personalități politice și militare majore, Khalid ibn Walid și Amr ibn al-As – s-au convertit la islam și se mai susține că al-Abbas, unchiul lui Mahomed, care era atunci căpetenia clanului Banu Hashim, ar fi devenit musulman în secret.

Între timp, islamul a continuat să se răspândească în Arabia, deși expedițiile militare din nord nu au avut succes. În bătălia de la Mutah, pe teritoriu bizantin, Zayd ibn Harith, fiul adoptiv al Profetului, și Ja'far ibn Abi Talib, fratele lui Ali, au fost uciși. Totuși, multe triburi nordice au îmbrățișat islamul.

Tot în 628–629 d.Hr., cei din tribul Quraysh au încălcat pactul de la Al-Hudaybiyah, justificând astfel marșul lui Mahomed spre Mecca, pe care l-a întreprins cu o mare forță de *ansari* („ajutoare", convertiți din triburile Medinei), *muhajiruni* (locuitorii care l-au însoțit pe Profet în exil) și beduini. Cei din Quraysh au cerut o amnistie, care le-a fost acordată. După mulți ani de greutăți și exil, Mahomed a intrat triumfător în Mecca și le-a poruncit adepților să nu se răzbune pentru persecuțiile pe care mulți dintre ei au fost nevoiți să le îndure. S-a îndreptat direct spre Kaaba, unde le-a ordonat lui Ali și lui Bial, muezinul (*în arabă, al-mu'adhdhin*, cel care cheamă la rugăciune) de origine abisiniană, să înlăture toți idolii și să reinstituie puritatea originară a Kaabei, despre care musulmanii cred că a fost construită de Avraam ca locaș al Dumnezeului unic. După aceea, toți locuitorii Meccăi s-au convertit la islam.

În pofida acestui succes, islamizarea Arabiei nu era completă. Tribul Hawazin s-a răzvrătit împotriva lui Mahomed, iar orașul Taif, în care a fost tratat atât de aspru în timpul anilor petrecuți în Mecca, încă urma practici idolatre. Armata lui Mahomed a învins tribul Hawazin, dar nu a reușit să captureze Taiful, care a capitulat de bunăvoie în anul următor.

În 630–631 d.Hr., emisari din întreaga Peninsulă Arabia au sosit la Medina pentru a accepta islamul și la acea dată cea mai mare parte a Arabiei, mai puțin nordul, se unise sub stindardul noii religii. Prin urmare, Mahomed s-a îndreptat cu o masivă armată în nord, spre Tabuk, dar nu s-a angajat în luptă cu inamicii. Totuși, evreii și creștinii din regiune s-au supus autorității sale, drept pentru care Mahomed le-a garantat siguranța personală și libertatea de a-și practica religia, așa cum a procedat și cu zoroastrienii din estul Arabiei. Tot în acea perioadă triburile păgâne ale arabilor din nord și din alte regiuni au îmbrățișat islamul. Prin 631 d.Hr., Mahomed a adus sfârșitul „erei ignoranței" *(al-jahiliyyah)*, așa cum numeau musulmanii perioada preislamică în Arabia. El i-a unit pe arabi pentru prima oară în istorie sub flamura islamului și a anihilat influența legăturilor tribale ca legături supreme între un arab și societate. Deși relațiile tribale nu au fost întru totul distruse, au fost acum depășite de o legătură mai puternică, întemeiată pe religie.

În final, în 632 d.Hr., Mahomed a făcut primul pelerinaj islamic la Mecca *(al-hajj)*, care a rămas până astăzi modelul de urmat pentru milioanele de musulmani care fac *hajj*-ul în fiecare an. Acest eveniment a marcat apogeul vieții pământești a lui Mahomed. Cu acea ocazie a rostit celebra Cuvântare de rămas-bun și ultimul verset din Coran a fost dezvăluit, completând textul sacru: „În ziua aceasta, am desăvârșit religia voastră și am împlinit harul Meu asupra voastră și am încuviințat islamul ca religie pentru voi" (Coranul V:3). Pe drumul de întoarcere de la Mecca, el și suita lui s-au oprit la un iaz numit Ghadir Khumm unde, conform surselor sunnite și șiite, el l-a desemnat pe Ali drept executor testamentar și *wali* al său, termen care înseamnă „prieten" sau „sfânt" și, de asemenea, descrie o persoană cu autoritate. Acest eveniment major este interpretat de musulmanii sunniți ca o problemă personală și de familie, în timp ce șiiții consideră că în acel moment Ali a primit învestitura formală ca succesor al Profetului.

La sfârșitul primăverii lui 632 d.Hr., Mahomed, care se gândea la o altă expediție spre nord, s-a îmbolnăvit neașteptat și, conform tradiției, a murit peste trei zile, pe 8 iunie 632 d.Hr. Moștenirea sa a inclus stabilirea unei noi ordini care va transforma și afecta mare parte din lume, de la Atlantic până la Marea Chinei, din Franța până în India. Conform regulilor islamice pe care el însuși le-a stabilit, trupul său a fost spălat de către familie, mai ales de către Ali, și îngropat în casa lui, învecinată cu moscheea din Medina. Mormântul său rămâne cel mai sfânt loc de pelerinaj din islam după Kaaba și este vizitat anual de milioane de pelerini.

Mahomed și Coranul

Cei care nu îl consideră pe Mahomed un profet cred că textul Coranului conține cuvintele sale, așa cum au fost consemnate de însoțitorii săi. Pentru musulmanii din toate școlile de drept și de teologie, Coranul este considerat cuvântul lui Dumnezeu primit de Profet și relatat textual de el celor din jur. În plus, există o relație subtilă și profundă între Mahomed și Coran. Mai întâi, în Coran se întâlnesc referințe directe la Mahomed, la natura și funcția lui. În mod notabil, Coranul susține că acesta era un om și nu o ființă divină, că el era „pecetea profeților" *(khatam al-anbiya')*, că a fost înzestrat cu cel mai solemn caracter și că Dumnezeu l-a menit ca „model divin" *(uswah hasanah)* pe care musulmanii să-l urmeze. Coranul este, în fapt, cea mai importantă sursă de înțelegere a naturii și misiunii lui Mahomed.

În al doilea rând, Mahomed a fost atât persoana care a înțeles cel mai bine sensul Coranului, cât și primul său interpret și comentator. De-a lungul secolelor, toți musulmanii tradiționaliști au înțeles Coranul prin interpretarea lui Mahomed și oricând recită Coranul sau caută să îi pună învățăturile în practică, ei simt prezența acestuia. Învățații musulmani au insistat de-a lungul istoriei că Dumnezeu i-a oferit numai Profetului înțelegerea asupra tuturor nivelurilor de semnificație a Coranului pe care oamenii le pot percepe și că aceia care ulterior au ajuns să cunoască detalii din înțelesul ascuns al Coranului sunt moștenitori ai cunoașterii date lui Mahomed de către Dumnezeu.

Coranul conține, de asemenea, o fărâmă din sufletul lui Mahomed, întrucât, conform credințelor tradiționale, textul sacru a fost inițial o revelație sonoră imprimată în inima lui și abia apoi consemnată în scris. Dacă textul Coranului este comparabil cu cuvinte auzite de urechea omenească, atunci sufletul Profetului este precum aerul care poartă sunetul și îi permite să fie auzit de omenire. Conform unei faimoase zicale aparținând Profetului (cunoscută ca *hadith al-thaqalayn*), Mahomed a spus că, atunci când va părăsi această lume, va lăsa în urmă două daruri prețioase *(thaqalayn)*: Coranul și familia sa. Pe lângă acestea, când soția sa Aișa l-a întrebat pe Mahomed cum ar trebui să fie comemorat după moarte, el a răspuns: „Prin recitarea Coranului". Există, de asemenea, o relație foarte subtilă între Coran și Profet, care le permite musulmanilor să-i resimtă harul *(baraka)* când citesc Coranul, pe care totuși ei îl înțeleg ca fiind cuvântul lui Dumnezeu și nu cel al lui Mahomed sau al oricărei alte ființe umane.

Sunna și hadith

Faptele Profetului, numite *sunna* – care includ, de fapt, și spusele lui, numite *hadith* – sunt, după Coran, cea mai importantă sursă a tot ce ține de islam, de la jurisprudență la artă, de la economie la metafizică, și constituie modelul de comportament pe care toți musulmanii caută să-l imite. La temelia sunnei stă ceea ce s-ar putea numi sunna chintesențială, care se preocupă de viața spirituală. Sunna mai acoperă o vastă serie de activități și credințe, de la intrarea într-o moschee, practicarea igienei personale și comportamentul în familie, până la cele mai sublime întrebări mistice referitoare la iubirea dintre oameni și Dumnezeu. În plus, se referă la activitățile cotidiene, impunând inclusiv forma de salut pe care Mahomed i-a învățat pe musulmani să și-l ofere reciproc – *al-salamu alaykum* („pacea fie cu tine") – un salut încă folosit în zeci de limbi, din Jakarta până la Londra și din Rio de Janeiro la San Francisco. Atât probleme intime ale vieții personale, cât și viața socială și economică a musulmanilor au fost reglate de-a lungul timpului prin sunna. Chiar și amănuntele tuturor riturilor majore ale religiei – cum ar fi rugăciunile zilnice, postul, pelerinajul anual etc. – sunt bazate pe sunna profetică. Coranul poruncește credincioșilor să-și facă rugăciunile canonice, să postească și să întreprindă pelerinajul, dar Profetul a fost cel care i-a învățat cum să realizeze aceste activități, cât și alte ritualuri religioase, precum căsătoria și îngroparea morților.

În timpul vieții Profetului și la scurt timp după aceea, spusele sale au fost consemnate pe pergamente, papirusuri și omoplați de cămilă. Ele au fost păstrate și pe cale orală de către un popor a cărui lungă tradiție poetică s-a transmis doar oral în perioada de până la apariția islamului. Cu toate acestea, în sec. VIII și IX d.Hr., învățații au început să consemneze spusele Profetului, după elaborarea de criterii riguroase de examinare a autenticității lanțului de transmitere *(isnad)*. Rezultatul acestei sarcini herculeene a fost compilația sunnită a șase colecții de texte ale Profetului cunoscute drept *Sihah* (plural pentru *Sahih*, „corect"), cea mai faimoasă dintre ele fiind cea compilată de al-Bukhari. În sec X d.Hr., șiiții au redactat propria colecție de patru volume, numită *Cele Patru Cărți* (Al-Kutub al-arba'ah), dintre care cea mai cunoscută îi aparține lui al-Kulayni, însă unele autorități șiite în domeniu consideră că șiismul conține și șase colecții canonice ale hadith-urilor. Majoritatea textelor din colecțiile șiite și sunnite coincid, dar lanțul de transmitere diferă. Musulmanii sunniți cred că multe dintre spuse au fost transmise de către Ibn al-Abbas și Aișa, în vreme ce șiiții îi acceptă doar pe membrii casei Profetului *(ahl al-bayt)* drept transmițători legitimi. Mai există și un număr de spuse profetice, cunoscute ca *al-ahadith al-qudsiyyah* (proverbe sacre), în care Dumnezeu vorbește la persoana întâi prin Mahomed. În general, aceste proverbe au un caracter ezoteric și au fost de mare importanță în dezvoltarea sufismului.

Caracterul etic și spiritual al lui Mahomed

Musulmanii cred că, dintre creaturile lui Dumnezeu, Mahomed a fost perfect și că, deși nu era de natură divină, el a fost, conform unui celebru poem arab, nu doar

un om între oameni, ci un rubin într-o grămadă de pietriș. În același fel în care în creștinism toate virtuțile îi sunt acordate lui Iisus Hristos, în islam ele îi sunt acordate Profetului. Învățăturile etice ale islamului sunt înrădăcinate în Coran, dar modelul pentru un caracter etic perfect, numit de musulmani caracter mahomedan, a fost dintotdeauna cel al Profetului. Virtuțile care îl caracterizează sunt smerenia și sărăcia, mărinimia și noblețea, sinceritatea și buna credință. Asemeni lui Iisus Hristos, Mahomed iubea sărăcia spirituală și era apropiat de cei săraci, ducând o viață foarte simplă, chiar și după ce devenise „stăpânul întregii lumi". Era întotdeauna sever cu sine însuși și a subliniat că, deși străduința de a umbla pe calea lui Dumnezeu (*al-jihad*, tradus de obicei „război sfânt") poate însemna uneori luptă pentru apărarea vieții și a religiei, *jihadul* cel mai important este lupta împotriva tentației de rătăcire a sufletului înrobit de senzualitate.

Aceste virtuți au servit ca model și sursă de inspirație pentru toți musulmanii și au fost aplicate pe diferite paliere, de la cele mai exterioare la cele mai interioare. Marile texte clasice ale eticii islamice, precum cele scrise de al-Qushayri și al-Ghazzali, care sunt încă foarte citite, constituie expuneri ale virtuților etice și spirituale pe care musulmanii le atribuie Profetului. Laolaltă cu aceste lucrări, se mai găsește un gen de biografie profetică, bazat mai degrabă pe realitatea interioară și caracterul etic al lui Mahomed decât pe episoadele exterioare ale vieții sale. Aceste biografii constituie o paralelă cu un anume tip de „vieți ale lui Hristos", care erau scrise în Occident în asemenea mod încât să facă posibilă *imitatio Christi* (imitarea lui Hristos).

Mahomed și dreptul și teologia islamică

Toate școlile de drept islamic, *sharia*, atât șiite, cât și sunnite, cad de acord că sunna și hadith (faptele și spusele Profetului) reprezintă cea mai importantă sursă a legislației islamice după Coran. În islam, chiar și un profet nu este el însuși un legislator, în ultimă instanță singurul legislator fiind Dumnezeu *(al-Shari)*. Musulmanii cred totuși că, întrucât era profet al lui Dumnezeu, Mahomed cunoștea voința divină așa cum trebuia să fie ea codificată în dreptul islamic. Acțiunile și deciziile sale judiciare au jucat astfel un rol indispensabil în codificarea ulterioară a *sharia* de către diverse școli de drept. Musulmanii consideră că Mahomed nu a adus lumii doar cuvântul lui Dumnezeu în forma Coranului, ci și o lege divină specifică islamului, o lege ale cărei rădăcini se regăsesc în totalitate în Coran, dar a cărei cristalizare nu ar fi fost posibilă fără faptele și vorbele Profetului.

Teologia, numită uneori *kalam*, ca disciplină nu joacă același rol central în islam, ca în creștinism. În pofida acestui fapt, respectiva disciplină, tradusă de obicei în sursele apusene ca teologie scolastică – socotită în mod popular că ar fi fost înființată de Ali –, își are rădăcinile în unele dintre învățăturile lui Mahomed. Concomitent, toate școlile de *kalam*, pe de o parte abordează chestiunea revelației și a relației dintre cuvintele Profetului și adevărul religios, iar, pe de altă parte, mențin un discurs rațional asupra acelor adevăruri. În plus, dacă teologia este înțeleasă ca gândire religioasă generală, atunci învățăturile lui Mahomed sunt încă și mai profunde. Nu a existat nici un gânditor religios musulman care să nu fi fost profund influențat de cuvintele Profetului, a cărui prezență este resimțită în toate formele de doctrină religioasă pe tot cuprinsul lumii islamice. Astfel, gândirea religioasă islamică este de neconceput fără apelul la figura Profetului, la fel cum creștinismul este inimaginabil în absența lui Iisus.

Mahomed și sufismul

Sufiștii au crezut dintotdeauna că realitatea sufismului a izvorât din sensul lăuntric al Coranului și din natura interioară a Profetului. Conform sufismului, Mahomed stă la originea a ceea ce ei numesc *silsilah*, lanțul de descendență spirituală al fiecărui ordin sufit, iar sufiștii cred că el a fost totodată profetul perfect și sfântul perfect *(wali)*. La moartea sa, funcția profetică s-a sfârșit, dar puterea sfântă *(walayah/wilayah)* a dăinuit și a fost transmisă prin Ali și alții generațiilor următoare, astfel încât drumul pe calea spiritului să fie posibil. Sufiștii, la fel ca șiiții, cred în existența unei lumini profetice, numită lumina mahomedană *(al-nur al-muhammadi)*, care, originându-se de la Profet, va continua să strălucească prin sfinții viitori și, pentru șiiți, prin imami, până la sfârșitul lumii. Sufiștii identifică, de asemenea, realitatea interioară a Profetului, realitatea mahomedană *(al-haqiqat al-muhammadiyyah)*, cu prima creație divină, care s-a manifestat în final pe pământ în persoana ultimului profet, care a spus odată „Am fost profet pe când Adam se afla între apă și lut". Iubirea purtată Profetului joacă un rol deosebit în sufism, iar litaniile care conțin numele și calitățile sale formează o parte integrantă din practica sufistă. Se spune că harul mahomedan *(al-barakat al-muhammadiyyah)*

nu este nicăieri mai puternic decât în practicile spirituale specifice sufiștilor când aceștia celebrează numele divine și caută să-l evoce pe Dumnezeu cu ajutorul Profetului. Ei se mândresc cu titlul de „cei săraci" *(al-fuqara)* pentru că Mahomed a spus „sărăcia este mândria mea". Călătoria Nocturnă *(Mi'raj)* a Profetului este prototipul tuturor călătoriilor spirituale în islam și nici un grup din societatea islamică nu a fost mai conștiincios decât sufiștii în imitarea Profetului ca sfânt perfect și, ulterior, ca așa-numitul omul perfect sau universal.

Mahomed în arta și literatura islamică

În contrast cu creștinismul și budismul, ale căror mari obiecte de artă sacră sunt iconice, arta islamică este lipsită de valențe iconografice și musulmanilor le este interzis să creeze imagini ale lui Dumnezeu sau ale Profetului. Așadar, nu există reprezentări iconografice ale Profetului în arta islamică, dar aceasta nu înseamnă că el nu este prezent în alte moduri. Multe forme de artă islamică celebrează numele și prezența lui Mahomed. Sunt foarte întâlnite reprezentările caligrafice ale diverselor sale nume, mai ales Mahomed, ele găsindu-se oriunde în lumea islamică și păstrate în multe moschei, mai ales cele din Imperiul Otoman, unde aveau o importanță deosebită. Există, de asemenea, multe miniaturi persane, turce și mogule în care înfățișarea sa este reprezentată în manieră stilizată, deși chipul îi este de obicei ascuns sau șters. Miniaturi ale *Mi'raj*-ului se numără printre cele mai mari capodopere ale acestui gen de pictură.

Mahomed este însă celebrat mai degrabă prin intermediul muzicii și al poeziei. Unele dintre cele mai frumoase exemple de poezie islamică au ca subiect iubirea față de Profet, iar poezia în arabă, persană, swahili, turcă și în alte limbi se referă adeseori la viața, caracterul și prezența sa spirituală. Poate cea mai cunoscută dintre acestea este *Mantia* (Al-Burdah), scrisă de poetul sufist egiptean din sec. XIII al-Busiri, care este cântată în fiecare vineri după rugăciunile credincioșilor la mausoleul lui al-Busiri din Alexandria și este ascultată în întreaga lume arabă cu diverse ocazii. Trebuie amintite și multe forme de muzică, de la elegii la muzica sufită de sărbătoare, direct închinate virtuților și caracteruui Profetului. De exemplu, muzica și incantațiile *qawwali*, foarte populare pe subcontinentul indo-pakistanez, se reîntoarce ciclic la tema Profetului. Același lucru se poate spune despre *ilahi*, cântecele sufite din Turcia. Cu toate acestea, muzica dedicată Profetului nu este exclusivă în cercurile sufiste, ci se găsește pretutindeni în cadrul populației islamice. Mai mult, există un cântec arab care celebrează intrarea lui Mahomed în Medina care este cunoscut practic de fiecare copil arab și a devenit popular chiar și printre tinerii musulmani din Europa și Statele Unite. Aproape toate formele de artă permise de către islam au fost folosite de-a lungul secolelor și pe întreaga suprafață a lumii islamice pentru a celebra prezența Profetului ca o realitate vie în viața cotidiană islamică.

Mahomed și pietatea islamică

Pietatea islamică nu poate fi înțeleasă fără a pătrunde mai întâi rolul jucat de Mahomed. Ziua sa de naștere este celebrată în întreaga lume islamică în luna Rabi'al-Awwal, nu în același fel în care creștinii celebrează Crăciunul, ci ca un mare ospăț. Doar în Arabia Saudită, dominată de curentul wahhabist, aceste sărbători nu sunt încurajate public, fiind oarecum cenzurate. În restul lumii islamice, miracolele asociate cu viața sa, cum ar fi „despicarea lunii" *(shaqq al-qamar)*, revelația coranică adusă printr-o persoană analfabetă *(ummi)*, *Mi'raj* și alte evenimente sunt sărbătorite în numeroase feluri. Atât musulmanii de rând, cât și cei foarte educați repetă maxima coranică, anume că Mahomed a fost trimis ca „milă asupra lumii" *(rahmatan li' al-'alamin)*. Credincioșii îi solicită *shifa'ah*, intervenția la Ziua Judecății, sperând să se adune sub „flamura verde a slavei" *(liwa' al-hamd)* purtată de el. Musulmanii îl consideră pe Profet o realitate vie și cred că are o relație continuă nu doar cu ființele umane, ci și cu animalele și plantele. Relicvele sale sunt considerate sacre și edificii majore precum moscheea Jami din Delhi, India, au fost construite în jurul lor. Propriul său mormânt este, după Kaaba din Mecca, cel mai important loc de pelerinaj islamic și toate celelalte locuri de pelerinaj – de la Moulay Idris în Maroc la locurile șiite de pelerinaj din Iran și Irak și la mormântul lui Mu'in al-Din Chishti din Ajmer, India – sunt considerate „extensii" ale mausoleului său din Medina.

Binecuvântarea prin invocarea Profetului este o realitate cotidiană în viața musulmanilor și stilul de viață tradițional islamic amintește la fiecare pas de prezența sa ubicuă. El joacă un rol important până și în vise. S-au consemnat multe rugăciuni recitate pentru a avea un vis în care să apară Profetul, care a promis că diavolul nu va apărea niciodată într-un vis sub forma lui Mahomed. Nu doar pentru sfinți

și mistici, dar și pentru mulți oameni de rând pioși, un simplu vis în care le-a apărut Profetul a fost de natură să transforme vieți întregi. Se poate spune că realitatea Profetului pătrunde în viața musulmanilor la oricare nivel, de la existența exterioară a individului și a societății islamice ca întreg, la viața psihicului și sufletului și, în final, la viața spiritului.

Imaginea lui Mahomed în Occident

În puternic contrast cu imaginea pe care islamul o are despre Mahomed, imaginea sa în Apus a rămas profund negativă pentru mai bine de un mileniu și a început să se modifice abia recent. Din momentul în care o lucrare polemică a lui Ioan Damaschinul a fost tradusă din greacă în latină, câteva informații despre viața lui Mahomed au devenit cunoscute în Occident, dar mai mereu au fost folosite abuziv. O altă lucrare care a exercitat influență în Evul Mediu timpuriu a fost *Scrisorile unui sarazin* (Epistolae Saraceni), scrise de un creștin răsăritean și traduse din arabă în latină. Pe lângă sursele bizantine, Occidentul a primit unele informații privindu-l pe Mahomed de la mozarabii din Spania, inclusiv oameni precum Eulogius din Cordoba în sec. IX d.Hr. și Petrus Alfonsi, un evreu convertit la creștinism, în sec. XI. După sec. IX d.Hr., o serie de biografii foarte negative ale lui Mahomed au apărut în latină. În sec. XII, Petru Venerabilul a cerut traducerea Coranului în latină și a vrut ca informațiile despre Mahomed să fie colecționate, pentru ca învățăturile islamului să poată fi combătute de gânditorii creștini.

În sec. XIII, cunoștințele privind viața lui Mahomed au fost „completate" de o serie de studii ale unor cărturari precum Pedro Pascual, Ricoldo de Monte Croce și Ramon Llull. Însă, în aceste lucrări, Mahomed este prezentat ca un impostor și islamul drept o erezie creștină, în unele dintre ele Mahomed fiind chiar înfățișat ca Antihristul. Faptul că era considerat analfabet chiar de către musulmani, că s-a căsătorit cu o văduvă bogată, că a oblăduit o comunitate laică, fiind astfel implicat în mai multe războaie, și că în a doua jumătate a vieții a avut mai multe soții, toate acestea au fost interpretate în cea mai rea lumină posibilă. Moartea sa ca „persoană obișnuită" era pusă în contrast cu sfârșitul supranatural al vieții pământești a lui Hristos.

Această imagine profund negativă a lui Mahomed ca eretic, fals profet, cardinal renegat sau fondator al unei religii care promovează violența și-a croit drumul în multe alte opere ale literaturii europene de-a lungul secolelor, precum poemele epice de tip *chanson de geste*, *Piers Plowman* de William Langland și *Căderea prinților* (The Fall of the Princes) de John Lydgate. Până și Dante, care avea cunoștințe aprofundate despre învățăturile ezoterismului islamic, a fost nevoit să îl plaseze pe Profet împreună cu Ali în infern în cel de-al 28-lea cânt al Infernului din *Divina Comedie*. Din sec. XIII încoace au apărut și reprezentări romanțate ale vieții lui Mahomed, precum în *Romanul lui Mahom* (Roman de Mahom) al lui Alexandre du Pont, iar *Mi'raj*-ul a fost tradus de un anume Abraham, doctorul de curte al lui Alfonso X al Castiliei și Leonului și al fiului său, cu titlul *Scara lui Mahomed* (Escala de Mahoma) și a fost cunoscut de Dante în această versiune.

La începuturile perioadei moderne, imaginea medievală a lui Mahomed continua să fie preluată de mulți scriitori occidentali. Ostilitatea generală față de islam a format o parte din polemica lui Martin Luther împotriva Bisericii Romano-Catolice, iar imaginea lui Mahomed ca Antihrist apare în introducerea lui Alexander Ross la traducerea făcută Coranului în 1649. Interpretările apocaliptice ale lui Mahomed au continuat până în sec. XIX în America, în lucrări precum *Viața lui Mahomed* (Life of Mohammed, 1830), scrisă de George Bush.

Prima biografie oarecum pozitivă a lui Mahomed, neinfluențată de „ideologia" creștină a Evului Mediu, a fost *Viața lui Mahomed* (La Vie de Mahomet) a lui Boulainvilliers, publicată la Londra în 1730. Filozoful Voltaire a avut la rându-i o părere relativ bună despre Profet. În 1742, tragedia lui Voltaire *Fanatismul sau Mahomet proorocul* (La Fanatisme; ou, Mohamet le prophète) s-a jucat la Paris și Goethe a tradus-o în germană în 1799. Acest ilustru scriitor german a fost sincer atras de islam și a plănuit să scrie o dramă pe această temă, dar a terminat doar faimosul poem *Cântul lui Mahomed* (Mahomets-Gesang). În sec. XIX, Joseph von Hammer-Purgstall s-a numărat printre cei care au scris drame și romane despre Mahomed. În aceeași perioadă, Thomas Carlyle a propus o alternativă revoluționară în *Despre eroi* (On Heroes, 1841), în care a realizat o evaluare pozitivă a Profetului. Imagini ale lui Mahomed au fost folosite și de Victor Hugo în *Legenda secolelor* (La Légende des siècles, 1859), la un moment când orientalismul occidental începea să se îndrepte

spre biografii despre Mahomed bazate pe metode istorice și analitice moderne.

Concluzii

În cei 23 de ani de profeție, Mahomed a înfăptuit ceea ce, după orice etalon, se poate considera printre cele mai semnificative realizări din istoria umanității. Mai întâi, el a transmis atât textul Coranului, cât și propria sa înțelegere a cuvântului divin, care va forma fundația viitoarelor comentarii coranice. În al doilea rând, a stabilit corpusul de cutume sunna și hadith care constituie, după Coran, cele mai importante surse pentru tot ce ține de islam. În al treilea rând, a pus temeliile unei noi comunități religioase și spirituale, a instruit mulți discipoli și a creat mijloacele pentru continuitatea și transmiterea tradiției islamice. În final, a format o nouă societate, unificând Arabia într-o structură sociopolitică bazată pe Coran și a fundamentat un imperiu al credinței în inimile și mințile adepților săi, care mai apoi i-au transmis mesajul până în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Din aceste motive se poate considera că pecetea lăsată de Mahomed asupra istoriei este una dintre cele mai profunde și dăinuitoare care au fost vreodată consemnate în paginile ei.

Mahomed (Mehmet) II Cuceritorul (El Fatih)

(30.03.1432, Adrianopol, Tracia, Imperiul Otoman - 03.05.1481, lângă Istanbul)

Sultan otoman (1444–1446, 1451–1481). Tatăl său, Murad II, a abdicat, cedându-i tronul lui Mahomed când acesta avea 12 ani, însă a revendicat tronul doi ani mai târziu, în urma unei cruciade creștine. Mahomed a recăpătat tronul la moartea tatălui său (1451) și a început pregătirile pentru cucerirea Constantinopolului. În 1453 a cucerit orașul, apoi l-a readus la grandoarea corespunzătoare unei capitale imperiale. În următorii 25 de ani, a cucerit Balcanii. Sub conducerea sa au fost unificate sub un singur cod dreptul civil și cel penal; a fondat o bibliotecă dotată cu lucrări grecești și latine și a construit opt colegii.

mahon *sau* acaju

Sământă comestibilă sau nucă aparținând speciei *Anacardium occidentale*, un arbust tropical sau subtropical cu frunze perene din familia oțetarului, originară din zonele tropicale ale Americii Centrale și de Sud. Este important mai ales pentru nucile sale, iar lemnul arbustului este folosit pentru mobile, bărci sau cărbune de lemn. Conține și o gumă similară celei arabice. Înrudit cu iedera-otrăvitoare și cu oțetarul-otrăvitor, trebuie mânuit cu grijă. Nuca, cu două învelișuri, are forma unei păstăi groase și mari. Uleiul brun dintre învelișuri arde pielea și este folosit ca lubrifiant, insecticid și în producerea materialelor plastice. Nuca este consistentă și are o aromă deosebită.

mahon (hypocarp) și nuci de mahon (*Anacardium occidentale*)

W.H. HODGE

Mahone, William

(01.12.1826, districtul Southampton, Virginia, SUA - 08.10.1895, Washington DC)

Om politic și magnat feroviar american. A absolvit Institutul Militar Virginia, studiind apoi ingineria în timp ce profesa în învățământ. S-a angajat la Calea Ferată Norfolk-Petersburg în 1851, ca inginer, și a devenit președintele acesteia 10 ani mai târziu. În timpul Războiului Civil American a fost numit general de intendență al Confederației, dar a activat în cadrul armatei din N Virginiei, avansând la gradul de general-maior. După război s-a întors la afacerile feroviare, devenind în 1867 președinte al Căii Ferate Atlantic, Mississippi și Ohio (ulterior Norfolk & Western). A construit o bază politică prin patronajul feroviar, dar a pierdut controlul asupra căii ferate în anii 1870. Nereușind să-i convingă pe democrați să-l nominalizeze pentru funcția de guvernator (1877), a organizat o coaliție de afro-americani și albi săraci pentru a forma un partid politic, Readjusters (1879), care a reușit să ratifice unele reforme. A devenit membru al Senatului american (1880–1887) ca membru al Partidului Republican.

Mahre, Phill(ip)

(n. 1957, Yakima, Washington)

Schior american. A fost admis în echipa de schi a SUA la vârsta de 15 ani. În 1981 a devenit primul american care a câștigat Cupa Mondială. A repetat performanța în 1982 și 1983, fiind unul dintre cei trei schiori care au obținut trei victorii consecutive. A câștigat o medalie de argint la proba de slalom, în cadrul Jocurilor Olimpice din 1980, și o medalie de aur în 1984. Medalia de argint din 1984 a fost câștigată de fratele său geamăn, Steve.

Maiakovski, Vladimir (Vladimirovici)

(19.07.1893, Bagdadi, Georgia, Imperiul Rus - 14.04.1930, Moscova, URSS)

Poet rus. Închis în repetate rânduri sub acuzații de activitate revoluționară, a început să scrie poezii în carceră, în 1909. După ce a fost eliberat, a devenit purtătorul de

cuvânt al futurismului rus, iar poezia sa a devenit mult mai egocentrică și sfidătoare. A fost principalul poet al Revoluției Ruse de la 1917 și al primei perioade sovietice, producând lucrări declamatorii, cu o mare tentă politică, adresate maselor, precum *Oda Revoluției* (Oda revoliuții, 1918), drama *Marșul spre stânga* (Levîi marș, 1919) și *Misterul buf* (Misteriia-Buf, jucată în 1921). Dezamăgit în dragoste, tot mai mult alienat de realitatea sovietică și fiindu-i respinsă cererea pentru o viză în străinătate, poetul s-a sinucis la vârsta de 36 de ani.

Maiano, Benedetto da

Vezi Benedetto da Maiano

Maidstone

Oraș, 138 959 loc. (2001), reședință a comitatului administrativ și istoric Kent, în SE Angliei. Așezat pe râul Medway, la SE de Londra, numele de Maidstone provine de la denumirea dată așezării în Domesday Book. A fost una dintre reședințele arhiepiscopilor normanzi de Canterbury până la Reformă; s-a dezvoltat ca oraș prin schimburile comerciale. Este încă un centru agrar așezat în zona în care hameiul se cultivă cel mai intens, producerea berii constituind un factor important în economia locală. Printre numeroasele puncte de interes arhitectonic se numără fostul palat medieval al arhiepiscopului.

Mailer, Norman

(n. 31.01.1923, Long Branch, New Jersey, SUA)

Romancier american. A studiat la Universitatea Harvard. Experiența acumulată în serviciul militar din Pacific l-a ajutat să scrie celebrul roman *Cei goi și cei morți* (The Naked and the Dead, 1948), lucrare care l-a consacrat drept unul dintre cei mai mari scriitori evrei americani ai deceniilor postbelice. Figură strălucitoare și controversată, a atras mai puține laude prin lucrările de ficțiune – precum romanele *Un vis american* (An American Dream, 1965) și *De ce suntem în Vietnam* (Why are we in Vietnam, 1967) –, decât prin eforturile jurnalistice, care înglobează fapte reale în bogăția romanelor: *Armatele nopții* (The Armies of the Night, 1968, Premiul Pulitzer), *Miami și asediul orașului Chicago* (Miami and the Siege of Chicago, 1968), *Despre un foc pe lună* (Of a Fire on the Moon, 1970) și *Cântecul călăului* (The Executioner's Song, 1979, Premiul Pulitzer), ultima despre execuția unui criminal. În anii 1960 și 1970, Mailer a fost un model favorit al feminiștilor.

Norman Mailer, 1968

Maillol, Aristide

(08.12.1861, Banyuls-sur-Mer, Franța – 27.09.1944, lângă Banyuls-sur-Mer)

Sculptor, pictor și gravor francez. A fost pictor și creator de tapiserii până aproape de 40 de ani, când, din cauza oboselii ochilor, s-a orientat spre sculptură. A respins stilul foarte emoțional al lui August Rodin și a încercat să conserve și să purifice sculptura clasică a Greciei și a Romei. Majoritatea lucrărilor sale reprezintă forma femeii mature și sunt caracterizate de compoziții clare și suprafețe lise. După 1910, Maillol a devenit un artist celebru, mereu solicitat. Ulterior, s-a reapucat de pictură și a creat superbe xilogravuri pentru ediții scumpe din poeți latini, însă a rămas în primul rând sculptor.

Maimon, Salomon
născut Salomon ben Joshua

(1754, Nieswiez, Marele Ducat al Lituaniei – 22.11.1800, Nieder-Siegersdorf, Silezia)

Filozof evreu polonez. În tinerețe a realizat studii ebraice și rabinice, adoptând numele de Maimon din admirație pentru Moise Maimonide. Comentariile neortodoxe aduse la adresa lui Maimonide au atras asupra sa animozitatea altor evrei și a fost silit să părăsească Polonia la vârsta de 25 de ani, străbătând Europa ca profesor și învățat. A fost un sceptic care a pus accentul pe limitele gândirii pure, fiind bine-cunoscut pentru lucrarea *Eseu asupra filozofiei transcendentale* (Versuch über die Transzentalphilosophie, 1790), analiză importantă a filozofiei kantiene. A mai scris, între altele, *Dicționar filozofic* (Philosophisches Wörterbuch, 1791) și *Investigații critice ale spiritului uman* (Kritische Untersuchungen über den menschlichen Geist, 1797).

Maimonide, Moise
născut Moses ben Maimon

(30.03.1135, Córdoba, Spania – 13.12.1204, Egipt)

Filozof, jurist și medic evreu. A fost nevoit să-și practice credința în secret, după ce secta islamică revoluționară și fanatică a Almohazilor a capturat Córdoba. Pentru a căpăta libertate religioasă s-a stabilit în Egipt (1165), unde a devenit cunoscut pentru competența sa medicală și a fost numit medic la curtea sultanului Saladin. Prima

mare lucrare a lui Maimonide, începută la vârsta de 23 de ani și definitivată zece ani mai târziu, a fost un comentariu în limba arabă la culegerea de legi *Mișna*. Printre alte scrieri se numără un monumental cod de legi iudaice, numit *Mishne Torah* (în ebraică) și o lucrare clasică de filozofie religioasă, *Ghidul celor neîncrezători* (Dalālat alhāirīn) scrisă în arabă, influențată de învățăturile lui Aristotel și în care face apel la o interpretare mai rațională a religiei iudaice, încercând să împace știința, filozofia și religia. Este considerat cea mai mare figură a intelectualității iudaice medievale.

maimuță

Denumire comună pentru membrii celor două grupe de primate antropoide tropicale: maimuțele din Lumea Veche și maimuțele din Lumea Nouă. Aproape toate speciile sunt tropicale sau subtropicale și aproape toate sunt diurne. Majoritarea speciilor sunt arboricole, folosindu-se de toate cele patru membre pentru a se deplasa, în salturi. Pot sta în poziție verticală. Cele mai multe specii aleargă în lungul ramurilor, spre deosebire de maimuțele fără coadă, care se balansează când cu un braț, când cu celălalt. Maimuțele sunt omnivore cu socializare avansată, organizate în clanuri de câteva sute de indivizi, conduse de un mascul bătrân. Masculii care ating maturitatea sexuală sunt potenți permanent, iar femelele care nu sunt gestante au ciclu menstrual lunar. Cele mai multe specii nasc un singur pui, care rămâne în grija mamei timp de mai mulți ani.

maimuță-cap-de-mort *sau* saimiri *sau* maimuță-veveriță

Denumire comună pentru speciile (genul *Saimiri*, familia *Cebidae*) de maimuțe din Lumea Nouă diurne, arboricole, care trăiesc în grupuri de până la câteva sute în pădurile de pe lângă râurile din America Centrală și de Sud. Se hrănesc cu fructe, insecte și animale mici. Corpul are o lungime de 25–40 cm, iar coada grea, neprehensilă, cu vârful negru, are 37–47 cm lungime. Au față mică și albă, ochi și urechi mari, de obicei cu smocuri de păr. Blana scurtă și moale este gri-verzuie, iar brațele, palmele și tălpile sunt galbene sau portocalii. Specia comună (*S. sciureus*) are creștetul capului măsliniu sau cenușiu; *S. oerstedii* are spatele roșiatic și creștetul negru.

© [illegible] NATURE PHOTOGRAPHY

maimuță-cap-de-mort (*Saimiri sciureus*)

maimuță-capucin

Denumire comună pentru cele patru specii de maimuțe tropicale (genul *Cebus*), răspândite din Nicaragua până în Paraguay. Considerate printre cele mai inteligente maimuțe din America, sunt numite capucin pentru coroana de păr din creștet, care se aseamănă cu tonsura călugărilor capucini. Aceste maimuțe robuste, cu cap rotund, ating 30–55 cm lungime. Au coadă păroasă prehensilă, cu o lungime egală cu cea a corpului. Sunt cafenii sau negre, uneori cu pete albe. Trăiesc în grup, adeseori în coronamentul copacilor. Se hrănesc cu fructe și animale mici și, câteodată, invadează plantațiile pentru a fura portocale și alte alimente. Ușor de dresat, sunt foarte apreciate ca animale de companie.

maimuță-colobus

Denumire comună pentru cele zece specii de maimuțe africane, ale Lumii Vechi, din genul *Colobus* (familia *Cercopithecidae*). Au coadă lungă și sunt lipsite de police. Maimuțele colobus sunt diurne, în general vegetariene gregare. Fac salturi mari din copac în copac. Cele patru specii de colobus alb cu negru măsoară 55–60 cm lungime, excluzând coada lungă, mătăsoasă, ce ajunge la dimensiuni de până la 77–82 cm. Sunt zvelte și au blană lungă, mătăsoasă. Cele cinci specii de maimuță-colobus roșu se numesc astfel pentru că au o blană maro sau neagră, cu pete roșii. Acestea au 46–60 cm lungime, excluzând coada care măsoară 40–80 cm. Maimuțele-colobus măslinii au blana scurtă, de culoarea măslinei. Mai multe rase de maimuțe-colobus-roșu sunt considerate periclitate; alte specii sunt rare sau vulnerabile.

maimuță-cu-bonetă

Macac indian agil (*Macaca radiata*), denumit astfel datorită părului lung din vârful capului, care formează un fel de bonetă asemănătoare unei coroane. Are o culoare brună-cenușie și fața lipsită de păr, de culoare roz, lungime de 35–60 cm, excluzând coada, lungă de 50–70 cm, și o greutate de 3–9 kg. Uneori, când este în căutarea hranei, devastează grădinile sau magazinele.

WARREN GARST/TOM STACK & ASOCIAȚII

maimuță-cu-bonetă (*Macaca radiata*)

maimuță-de-savană

Denumire comună pentru numeroasele rase de maimuțe africane diurne, zvelte, arboricole, care aparțin speciilor *Cercopithecus aethiops* și *C. pygerythrus* (familia *Cercopithecidae*). Au buzunare bucale mari, membre lungi, iar lungimea cozii neprehensile depășește lungimea capului și a corpului de 30–65 cm. Blana deasă și moale a multor specii prezintă pete albe sau în culori vii. Fața, bărbia și labele raselor de *C. aethiops* sunt negre.

maimuță din Lumea Nouă

Denumire comună pentru cele cca 100 de specii de maimuțe platirine (cu nasul plat), care trăiesc în zona tropicală a Americii Centrale și de Sud. Maimuțele platirine au nas lat, cu septul larg, care separă nările îndreptate spre exterior, și police neopozabil. Majoritatea speciilor au o coadă lungă, care, la câteva specii, este prehensilă. Zoologii le împart în cinci familii: marmoseți și tamarini; maimuțele titi, saki și uakari; maimuțele-păianjen și cele lânoase; maimuțele-capucin și maimuțele-cap-de-mort; durukuli.

maimuță din Lumea Veche

Denumire comună pentru cele cca 100 de specii de maimuțe (catarrhine, cu nas alungit) care trăiesc în Africa, pe țărmul Mării Roșii din Arabia și în Asia, din Afghanistan până în Indonezia. Maimuțele catarrhine au, în general, nasul și septul înguste, nări apropiate, orientate anterior sau în jos, canale auditive osoase, doi premolari pe jumătatea fiecărui maxilar, coadă neprehensilă (în cazul în care au) și suprafețe dure de tegument nud (calozități ischiale) la nivelul feselor. Zoologii includ toate maimuțele Lumii Vechi într-o singură familie, *Cercopithecidae*. Există două subfamilii: *Cercopithecinae* sau maimuțe-cu-pungi-bucale (macaci, babuini, maimuțe-de-savană, madrili și altele) și *Colobinae* sau maimuțe care se hrănesc cu frunze (languri, maimuțele-colobus, maimuțele-năsoase (kahani) și altele. *Vezi și* maimuță din Lumea Nouă.

maimuță-dril

Maimuță de talie mare (*Mandrillus leucophaeus*, familia *Cercopithecidae*), cu coada scurtă, având odinioară o arie de răspândire din Nigeria până în Camerun și care, din cauza vânării excesive și a despăduririlor, trăiește, în prezent, doar în zone împădurite, izolate, din Camerun. Ca și mandrilul, cu care se înrudește, maimuța-dril are corp masiv și calozități fesiere viu colorate. Masculul măsoară cca 82 cm lungime și are fața de culoare neagră. Buza inferioară este de culoare roșie-aprins, perii din jurul feței și cei care formează smocurile din partea posterioară a pavilioanelor urechilor sunt albi-gălbui, iar restul blănii este cafenie-măslinie. Omnivoră și, în general, terestră, gregară și puternică, poate fi un luptător feroce, dacă este atacată.

maimuță-dril (*Mandrillus leucophaeus*)

J. KOHLER/BAVARIA-VERLAG

maimuță-năsoasă

Specie (*Nasalis larvatus*, familia *Cercopithecidae*) de maimuță arboricolă cu coadă lungă a Lumii Vechi, răspândită în pădurile mlăștinoase de mangrove din Borneo. Diurne și vegetariene, trăiesc în grupuri de cca 20 de indivizi. Au culoare roșie-maro cu abdomenul galben; puii au fața albastră. Nasul masculului este lung și în formă de pendul, cel al femelei este mai mic, iar cel al puilor este cârn. Masculii au o lungime de 56–72 cm, coada lungă de 66–75 cm și o greutate de 12–24 kg; femelele sunt mai mici și mult mai zvelte.

maimuță-păianjen

Denumire comună pentru cele patru specii (familia *Cebidae*) de maimuțe arboricole, diurne, din Lumea Nouă, întâlnite din Mexic până în Brazilia. Cu membre lungi și cu abdomen proeminent, au o lungime de 35–66 cm și labele anterioare lipsite de police, coadă prehensilă, cu blana bogată, lungă de 60–92 cm. Blana este gri, roșcată, brună sau neagră. Trec de pe o ramură pe alta legănându-se, folosindu-și atât membrele anterioare, cât și coada sau sar și plonjează cu brațele larg întinse dintr-un copac în altul. Se hrănesc cu fructe, nuci, flori și muguri. Sunt folosite în studiile de laborator asupra malariei, boală la care sunt sensibile. Deși sunt ținute câteodată pe lângă casa omului, exemplarele adulte au, uneori, atacuri de furie și pot deveni periculoase.

maimuță-urlătoare

Denumire comună pentru cele câteva specii de maimuțe tropicale americane (genul *Alouatta*), care se deplasează încet, remarcându-se prin strigătele lor, care se aud la o distanță de 3–5 km. Cinci specii larg răspândite reprezintă cele mai mari maimuțe

din Lumea Nouă, atingând lungimea de 40–70 cm, fără coadă, care are lungimea de 50–75 cm. Maimuțele-urlătoare au corp robust și barbă, au o postură cocoșată și coadă prehensilă, acoperită cu blană. Părul este lung și gros, de culoare neagră, maro sau roșcată, în funcție de specie. Trăiesc în grupuri, în teritorii delimitate de întrecerea în strigăte cu grupurile învecinate. Se hrănesc în special cu frunze.

maimuţică-leu-roşcată

Specii de tamarin (*Leontideus rosalia*), cu o coamă deasă, asemănătoare cu cea a leului, față neagră și blană lungă, aurie, mătăsoasă. Este un animal cu o înfățișare ieșită din comun, care trăiește în America de Sud. Din păcate, este o specie critic periclitată.

Main

Râu în centrul Germaniei. Izvorăște din N Bavariei și curge spre V, străbate orașul Frankfurt, apoi se varsă în Rin; are o lungime de 524 km. Formează o parte din canalul Main–Dunăre, care leagă Rinul și Dunărea pentru a crea o cale navală de 3 500 km, de la Marea Nordului la Marea Neagră.

Maine

Regiune istorică în NV Franței. Comitat ereditar în sec. X, a căzut sub stăpânire engleză, unindu-se apoi cu Anjou, în 1126. Alături de Anjou și Normandia, a fost cucerit de Franța la începutul sec. XIII. În urma unei perioade de alternanță între stăpânirea engleză și cea franceză, s-a întors la coroana franceză în 1481 și a fost transformat în ducat sub domnia lui Ludovic XIV.

Maine

Stat situat în NE SUA. Suprafața: 85 801 kmp; 1 274 923 loc. (2001). Centrul administrativ: Augusta. Unul dintre statele din New England; este situat pe coasta Oceanului Atlantic și este mărginit de Canada și statul american New Hampshire. Munții Apalași traversează statul, ridicându-se la o înălțime de 1 606 m cu vârful Katahdin; regiunea de podiș a statului se caracterizează prin numeroase lacuri și văi, iar coasta dinspre Atlantic este stâncoasă și pitorească. Indienii algonkin au fost primii locuitori cunoscuți ai zonei. Imigranții europeni au întâlnit triburile penobscot și passamaquoddy care locuiau de-a lungul văilor râurilor și pe coaste. Francezii au inclus Maine în provincia Acadia în 1603, iar Marea Britanie a inclus statul în teritoriile alocate companiei Plymouth (1606). În sec. XVII, Marea Britanie a înființat așezări răzlețe, însă zona a constituit un permanent teatru de război până când englezii i-au învins pe francezii din E Canadei, în 1763. Maine a fost guvernat ca district al statului Massachusetts din 1652 până când a fost primit ca al 33-lea stat al Uniunii, conform Compromisului Missouri (1820). Granița cu Canada a fost stabilită în 1842. În sec. XIX, Războiul Civil American și revoluția industrială au constituit un obstacol în calea intrării capitalului. În sec. XX s-au constatat creșteri economice mici, dar constante, în special în regiunea de coastă din SV. Economia statului este bazată pe agricultură și resurse naturale. Printre produsele principale se numără cheresteaua și lemnul, cartofii și homarul. Turismul este o importantă sursă de venit.

Maine, distrugerea navei ~

(15 februarie 1898)

Incident care a precedat Războiul hispano-american și în care o misterioasă explozie a scufundat vasul american de război *Maine*, în portul cubanez Havana, ucigând 260 de marinari. SUA trimisese nava la Havana, în ianuarie 1898, pentru a proteja cetățenii și proprietățile americane în urma răscoalelor declanșate de lupta pentru independență a Cubei împotriva Spaniei. Sentimentul antispaniol al americanilor a fost provocat de ziarele care afirmau „Amintiți-vă de *Maine*, la naiba cu Spania!", iar intervenția armată a urmat în aprilie. În prezent se crede că explozia a fost provocată din interiorul navei.

Maine, Sir Henry (James Sumner)

(15.08.1822, Kelso, Roxburgh, Scoţia – 03.02.1888, Cannes, Franţa)

Jurist și istoric britanic al dreptului. A predat dreptul civil la Universitatea Cambridge (1847–1854) și a ținut prelegeri despre dreptul roman la Inns of Court. Aceste cursuri au stat la baza lucrărilor *Legea veche* (Ancient Law, 1861) și *Istoria timpurie a instituțiilor* (Early History of Institution, 1875), cărți care au influențat antropologia și teoria politică. În 1869 a devenit primul profesor de jurisprudență comparată la Universitatea Oxford; în 1887 a devenit profesor de drept internațional la Cambridge. Ca membru al consiliului guvernatorului general de India (1863–1869), a conturat formulările pentru dreptul indian.

Maine, Universitatea ~

Sistem universitar public. Înființată prin donație guvernamentală de teren, universitatea s-a stabilit inițial la Orono (1865),

adoptând numele curent în anul 1897. Campusul din Farmington a constituit prima instituție de învățământ superior din Maine. În prezent există șapte campusuri; numărul maxim de studenți, în campusul Orono și Universitatea Maine de Sud, în Portland, depășește 10 000. Colegiul pentru Resurse Naturale, Silvicultură și Agricultură este unul dintre cele mai mari de acest tip din lume.

mainframe

Computer digital proiectat pentru procesări foarte rapide de date, cu folosire intensă de unități intrare/ieșire cum ar fi discuri de mare capacitate și imprimante. A fost folosit pentru aplicații precum calcularea salariilor, probleme contabile, tranzacții, recuperări de informații, rezervări de bilete de avion și calcule științifice și inginerești. Sistemele mainframe au fost înlocuite în multe aplicații de sistem utilizator-server.

Maintenon, Françoise d'Aubigné, Marchiza de *cunoscută ca* Madame de Maintenon

(botezată pe 28.11.1635, Niort, Poitou, Franța – 15.04.1719, Saint-Cyr)

A doua soție a lui Ludovic XIV al Franței. După o copilărie trăită în sărăcie, s-a căsătorit cu poetul Paul Scarron, cu 25 de ani mai în vârstă decât ea. A prezidat salonul lui literar, unde s-a format intelectual. Rămasă văduvă în 1660, a fost lăsată fără nici un ban, însă cu ajutorul prietenilor influenți a devenit, în 1668, guvernantă a copiilor născuți de amanta regelui, marchiza de Montespan (1641–1707). În 1675, Ludovic i-a dăruit castelul Maintenon, împreună cu pământurile aferente, iar după moartea reginei (1683) s-a căsătorit în secret cu marchiza de Maintenon, în 1683 sau 1697. Deși a fost învinuită că a avut o influență politică negativă asupra lui Ludovic, ea a menținut o atmosferă de morală, demnitate și bunătate în jurul regelui.

Mainz *în franceză* Mayence

Oraș, 185 293 loc. (2002), situat în partea central-vestică a Germaniei. Așezat pe fluviul Rin, de partea cealaltă a gurii de vărsare a râului Main, a fost înființat ca tabără militară romană (cca 14 î.Hr.), în locul unei foste așezări celtice. A devenit arhiepiscopat în 775 d.Hr., oraș liber în 1244 și centru de conducere al Ligii Rhenish în 1254. S-a aflat sub stăpânire franceză între 1797 și 1816, apoi a trecut sub controlul landului Hesse-Darmstadt. A servit ca fortăreață pentru Confederația Germană și ulterior pentru Imperiul German, până în 1918. Distrus în mare parte în Al Doilea Război Mondial, a fost reconstruit. Fiind locul natal al lui Johannes Gutenberg, universitatea de aici poartă numele acestuia.

Maior, Petru

(cca 1756, Târgu Mureș, România – 14.02.1821, București)

Istoric și filolog român. Reprezentant de frunte al Școlii Ardelene. După studii la Târgu Mureș, Sibiu, Blaj, Roma și Viena, a devenit canonic greco-catolic și (din 1780) profesor de logică, metafizică și drept natural la Seminarul din Blaj. În lucrările sale de istorie și filologie a fost susținător consecvent al tezei originii pur romane a poporului român (*Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* 1812) și al caracterului exclusiv latin al limbii române (*Disertație pentru începutul limbei românești, Orthografia romana sive latino-valachica,* 1819). A susținut cu ardoare și spirit polemic teza continuității istorice neîntrerupte a românilor în fosta Dacie traiană. S-a numărat printre redactorii principali ai *Lexiconului de la Buda* (1825) și ai memoriului *Supplex Libellus Valachorum* (1791). Alte scrieri: *Procanon* (1783), *Istoria bisericii românilor* (1813).

Petru Maior

Maiorescu, Ioan *născut* Ioan Trifu

(1811, Bucerdea Grânoasă, Alba, România – 24.08.1864, Craiova)

Om politic, filolog și publicist român. Participând la Revoluția de la 1848 din Țara Românească, a fost trimis drept agent al guvernului revoluționar provizoriu pe lângă Dieta germană de la Frankfurt am Main. A inițiat studiul sistematic al dialectului istroromân, prin lucrarea *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român* (1874).

Maiorescu, Titu

(15.02.1840, Craiova, România – 18.06.1917, București)

Critic și estetician literar, memorialist, om politic român, membru fondator al Academiei Române. După studii strălucite în Germania și Franța, a devenit rector al Universității din Iași; a inițiat, împreună cu alți tineri ieșeni, un ciclu de prelecțiuni populare, care se vor ține neîntrerupt timp de 17 ani și care sunt legate de

Titu Maiorescu

nașterea societății culturale Junimea (1863). Această societate va dispune, din 1867, de propriul organ de presă, revista *Convorbiri literare,* în care T. Maiorescu își va publica majoritatea studiilor de critică literară și îndrumare culturală, importante pentru evoluția esteticii și criticii românești. A impus o direcție nouă în cultura română, militând pentru prioritatea criteriului valoric în toate domeniile vieții sociale și ale creației intelectuale, inclusiv artele și literatura (studiile *O cercetare critică asupra poeziei române la 1867* și *În contra direcțiunii de astăzi a culturei române,* din 1868). Posesor al unei vaste culturi și al unui gust estetic sigur, are meritul de a fi impus conștiinței publice o serie de mari scriitori, între care Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici etc. În problemele limbii literare, a combătut etimologismul, pronunțându-se pentru moderație în împrumuturi neologistice, iar în domeniul ortografiei argumentând oportunitatea unui sistem fonetic flexibil, cu unele concesii făcute etimologismului (studiile *Despre scrierea limbei române,* 1866; *Limba română în jurnalele din Austria,* 1868; *În contra neologismelor,* 1871; *Beția de cuvinte,* 1873). Membru al Partidului Conservator, a fost ministru al instrucțiunii publice. După 1900 activitatea politică a devenit prioritară. A fost prim-ministru și ministru de externe între 1910 și 1912, iar în 1913 a prezidat Conferința de pace de la București. Este socotit o personalitate providențială a culturii românești și un mare orator politic. Principalele volume: *Critice* (3 vol., 1908), *Discursuri parlamentare* (5 vol., 1897–1915), *Istoria contemporană a României* (1925).

maipuran, limbile ~

Vezi limbile arawakan

Maistre, Joseph de

(01.04.1753, Chambéry, Franța – 26.02.1821, Torino, Regatul Sardiniei)

Autor de eseuri polemice și diplomat francez. Membru al Senatului de Savoia, s-a stabilit în Elveția în urma invaziei franceze din Savoia (1792). A servit sub comanda regelui din Sardinia ca reprezentant în Rusia (1803–1817), apoi s-a stabilit în Torino ca magistrat-șef și ministru de stat al regatului Sardiniei. A fost un exponent al tradiției absolutiste, conservatoare și s-a opus progresului științei și credințelor liberale în lucrări precum *Eseu asupra principiului generator al constituțiilor politice* (Essai sur le principe générateur des constitutions politiques, 1814), *Despre papă* (Du Pape, 1819) și *Seratele de la Sankt Petersburg* (Les Soirées de St-Petersbourg, 1821).

Maitland (de Lethington), William

(1528, probabil Lethington, East Lothian, Scoția – 09.06.?1573, Leith, Midlothian)

Om de stat scoțian. Ca secretar al Mariei, regina Scoției (1560), a încercat să unifice regatele Angliei și Scoției prin recunoașterea Mariei ca succesoare a Elisabetei I. În acest scop, a sprijinit asasinarea lui David Riccio și a lordului Darnley și s-a alăturat unei coaliții de nobili protestanți și catolici. După ce Maria a fugit în Anglia în 1568, Maitland a încercat să o readucă la putere; în același timp, s-a despărțit de susținătorii regelui Iacob VI. În războiul civil astfel declanșat, Maitland a apărat castelul Edinburgh până când a fost obligat să se predea; a murit în închisoare.

Maitland, Frederic William

(28.05.1850, Londra, Anglia – 19.12.1906, Las Palmas, Insulele Canare, Spania)

Istoric britanic al dreptului. A practicat dreptul la Londra, apoi a devenit profesor al Universității Cambridge (1888). A scris împreună cu Frederick Pollock *Istoria dreptului englez înainte de epoca lui Eduard I* (History of English Law Before the Time of Edward I, 1895), lucrare de căpetenie pentru acest subiect. A contribuit la înființarea Societății Selden (1887), pentru studierea dreptul englez.

Maitreya

În tradiția budistă, viitorul Buddha, care va coborî pe pământ pentru a propovădui din nou *dharma* (lege), atunci când învățăturile lui Buddha Gautama vor fi complet ignorate. Până la acel moment, Maitreya este considerat un bodhisattva, aflat în raiul Tusita. Menționat în cărțile sfinte din sec. III d.Hr., este primul dintre bodhisattva în jurul căruia s-a dezvoltat un cult și rămâne singurul venerat, în general, în

MUZEUL DE ARTĂ DIN CLEVELAND, JOHN L. SEVERANCE FUND, 50.86

Miroku (Maitreya) meditând, statuetă din bronz aurit, Japonia, perioada Asuka, sec. VII d.Hr.; Muzeul de Artă din Cleveland

cadrul tradiției theravada. Imaginile sale, întâlnite în toată lumea budistă, au un aer de așteptare și promisiune.

Majapahit, Imperiul ~
(sec. XIII–XVI)

Ultimul regat indianizat din Indonezia, cu centrul în E provinciei Java. A fost fondat de Vijaya, prinț de Singhasari, care a colaborat cu invadatorii mongoli conduși de Kubilai-Han (*vezi* Kertanagara) pentru a înfrânge un rival, apoi i-a alungat din zonă. Unii cercetători afirmă că teritoriul regatului Majapahit cuprindea actuala Indonezie și o parte din Malaysia; alții susțin că imperiul se limita la E provinciei actuale Java și Bali. A atins apogeul la mijlocul sec. XIV, sub domnia regelui Hayam Wuruk și a prim-ministrului Gajah Mada. Dezvoltarea statelor islamice de-a lungul coastei de N javaneze a dus la decăderea imperiului.

majolică *în italiană* maiolica

Ceramică acoperită cu smalț amestecat cu cositor (ceramică cositorită), introdusă din Spania maură prin insula Majorca și produsă în Italia începând cu sec. XIV. Majolica se limitează de obicei la cinci game cromatice: albastru de cobalt, galben de antimoniu, oxid roșu de fier, verde de cupru și roșu de mangan; în diverse perioade, culorile roșu de mangan și albastru de cobalt au fost folosite mai ales pentru trasarea conturului. Emailul alb de cositor a fost, de asemenea, folosit pentru contur sau aplicat exclusiv pe smalțul alb cositorit. Cel mai obișnuit obiect de ceramică era o farfurie ornamentală, decorată în stil istoriato, stil italian narativ din sec. XVI care folosea corpul vasului ca suport pentru efectul pictural. *Vezi și* porțelan de Delft; ceramică de Faenza; faianță; majolică de Urbino.

Major, John
(n. 29.03.1943, Londra, Anglia)

Om politic și prim-ministru britanic (1990–1997). A fost ales în Camera Comunelor (1979) ca membru al Partidului Conservator și a avansat în scurt timp în ierarhia partidului. În 1989, Margaret Thatcher l-a numit secretar de externe și apoi ministru de finanțe. A ajuns la conducerea partidului în urma retragerii lui Thatcher (1990), iar în 1992 a câștigat alegerile generale. Primii ani de administrație ai lui Major au coincis cu o lungă recesiune economică (1990–1993). Guvernul său a devenit cu timpul nepopular, iar Major a fost considerat un conducător indecis și fără personalitate. În 1997, conservatorii au pierdut alegerile la mare distanță de Partidul Laburist, iar Major a fost urmat de Tony Blair.

Majorelle, Louis
(1859, Toul, Franța – 1926, Nancy)

Artist francez, ebenist și designer de mobilă. Fiu al unui ebenist din Nancy, a făcut studii de pictură sub îndrumarea lui Jean-François Millet, la École des Beaux-Arts. În urma morții tatălui său (1879), s-a întors acasă pentru a prelua atelierul familiei. A trecut de la reproduceri în stilul sec. XVIII la lucrări în stilul Art Nouveau, aflat în dezvoltare, devenind unul dintre cei mai reprezentativi artiști care au lucrat în stilul Art Nouveau. Mobilierul creat de el încorporează linii ondulate, fluide, executate în lemn lustruit și prin monturi de bronz, la rândul lor lucrate în același stil Art Nouveau.

Majuro

Atol, 20 800 loc. (2004), situat în SE Insulelor Marshall, capitală a Republicii Insulelor Marshall, în V Oceanului Pacific. Cuprinde 64 de insulițe, pe un recif lung de 40 km, cu o suprafață totală de pământ de 10 kmp. Adăpostește cea mai mare populație din Insulele Marshall; așezarea principală, Majuro, este situată pe trei insule legate între ele – Dalap, Uliga și Darrit.

majusculă

Corp de literă mare, capitală sau literă mare în caligrafie (spre deosebire de minusculă, corp de litere de rând, literă mică). Toate literele din cadrul unei scrieri cu majuscule se găsesc între două linii orizontale, reale sau teoretice. Cele mai vechi litere majuscule romane sunt cele cunoscute sub forma pătrată a literelor mari, care se distingeau prin linia inferioară, mai pronunțată decât linia superioară, și prin piciorușe (mici linii trasate la unghiuri drepte față de partea superioară și cea inferioară a literei). Majusculele pătrate au fost folosite în general în inscripțiile de pe monumentele din Roma imperială. Majusculele rustice, folosite în cărți și documente oficiale, formau o scriere mai liberă, mai eliptică. Majusculele romane cursive, scriere de mână folosită la notițe și scrisori, au marcat o fază premergătoare scrierilor cu minuscule, apărută ulterior.

Makalu

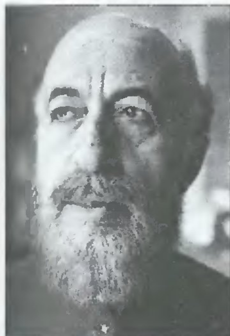
Vârf în munții Himalaya, la granița dintre Nepal și Regiunea Autonomă Tibet a Chinei. Așezat la SE de Everest, atinge 8 463 m, fiind unul dintre cei mai înalți munți din lume. Încercările de escaladare

a pantelor abrupte, acoperite cu ghețari, au început abia după 1954. La 15 mai 1955, doi alpiniști francezi – Jean Couzy și Lionel Terray – au atins vârful, iar în decursul a două zile au mai sosit alți șapte membri ai expediției.

Makarios III
născut **Mihai Khristodolou Mouskos**
(13.08. 1913, Pano Panayia, Cipru – 03.08.1977, Nicosia)

Arhiepiscop și șef al Bisericii Ortodoxe din Cipru și președinte al Ciprului (1959–1977). Fiu al unui cioban sărac, a intrat în ordinul călugăresc în 1946; a devenit episcop în 1948 și arhiepiscop în 1950. Susținător al unirii Ciprului cu Grecia, împotrivindu-se atât independenței, cât și despărțirii, a negociat cu guvernatorul britanic al Ciprului (1955–1956), dar a fost arestat pentru răzvrătire și exilat. În 1959 a acceptat independența Ciprului și a fost ales președinte; vicepreședintele era de naționalitate turcă. Reales de două ori, a părăsit Ciprul în urma unei încercări de lovitură de stat a Gărzii Naționale Cipriote (1974). A rezistat împărțirii țării, în ciuda unei invazii turcești ulterioare și a înființării statului separatist turc cipriot în N.

Makarios III
CAMERA PRESS

Makarova, Natalia (Romanovna)
(n. 21.10.1940, Leningrad, URSS)

Balerină rusă. S-a format la Leningrad (Sankt Petersburg), devenind în 1959 prim-balerină la Teatrul de Balet Kirov (în prezent Mariinski). A părăsit instituția subit, în timpul unui turneu la Londra (1970), devenind apoi balerină la American Ballet Theatre. A fost invitată ca artist de onoare în spectacole organizate de Baletul Regal (*vezi* Royal Ballet) și de alte companii; este celebră pentru rolul principal din *Giselle*.

Makassar

Strâmtoare în partea centrală a Pacificului de V, în Indonezia. Aflată între Borneo și Celebes (Sulawesi), leagă Marea Celebes de Marea Java. Are o lungime de 800 km și măsoară 130–370 km lățime. Cuprinde numeroase insule, dintre care cele mai mari sunt Laut și Sebuku. În 1942, în Al Doilea Război Mondial, a constituit un teatru de război naval și aerian în luptele dintre Aliați și japonezii care încercau să ocupe insula Borneo.

Maktum, dinastia ~

Familie conducătoare din emiratul Dubai al Emiratelor Arabe Unite. Unul dintre cei doi membri ai familiei Al Bu Falasah, care au emigrat din Abu Dhabi în Dubai (1833), a fost Bati ibn Suhail, tatăl lui Maktum ibn Bati, primul conducător al Dubaiului (d. 1833–1852). Conducătorul actual, Maktum ibn Rashid, de asemenea vicepreședinte al Emiratelor Arabe Unite, este al nouălea lider din cadrul dinastiei. Familia Maktum reprezintă o ramură a aceleiași confederații Banu Yas care include dinastia Nahyan, conducătorii din Abu Dhabi.

Malabar

Regiune pe coasta de SV a Indiei, cuprinzând zona dintre Munții Gați de Vest și Marea Arabiei. În prezent cuprinde aproape în totalitate statul Kerala și regiunea de coastă a statului Karnataka. Uneori termenul a fost folosit pentru a denumi întreaga zonă de E a coastei Indiei peninsulare. O mare parte din ea aparținea vechiului regat Keralaputra. Portughezii au înființat aici puncte comerciale; au fost urmați de olandezi, în sec. XVII, și de francezi, în sec. XVIII. Britanicii au căpătat controlul în regiune spre sfârșitul sec. XVIII.

Malabo
anterior (până în 1973) **Santa Isabel**

Oraș, 47 500 loc. (1995), capitala Guineei Ecuatoriale. Așezat pe coasta de N a insulei Bioko, reprezintă centrul comercial și financiar al țării. Principala activitate portuară se rezumă la exportul de cacao, cherestea și cafea. Populația sa a fluctuat în anii 1960 și 1970. Populația europeană a scăzut în urma revoltelor din 1969, iar populația africană a scăzut când muncitorii nigerieni s-au reîntors în Nigeria, la mijlocul anilor 1970.

Malacca

Peninsulă în Asia de SE. Cuprinzând Malaysia, SV Thailandei și Singapore, ocupă o suprafață de 181 300 kmp, are o lățime de 322 km și se extinde la S pe o distanță de 1 127 km, până la Capul Balai, cel mai de S punct al continentului asiatic. Lanțul muntos central, care atinge o altitudine maximă de 2 187 m prin lanțul muntos Tahan, împarte peninsula longitudinal; de aici izvorăsc multe râuri. Atât coasta de E, cât și cea de V sunt expuse musonului.

Se întâlnesc zone vaste de pădure tropicală; regiunea produce cauciuc și staniu.

Malacca

Canal care leagă Oceanul Indian de S Mării Chinei. Este situat între Sumatra și peninsula Malacca. Are o lungime de 800 km și are formă de pâlnie; lat de doar 65 km la S, se lărgește în N până la 249 km. Numeroase insulițe îngreunează trecerea la intrarea de S. Cea mai scurtă rută navală între India și China, reprezintă unul dintre cele mai folosite canale maritime din lume.

Malacca, Sultanatul de ~

(1403?–1511)

Dinastie malaysiană, care deținea Malacca și teritoriile dependente. Malacca, ce dirija principala rută navală între India și China, a fost fondată de Paramesvara (m. 1424), care s-a convertit la islam și a preluat titlul de Sultan Iskandar Șah (1414). A profitat de interesul renăscut al dinastiei Ming a Chinei pentru comerțul cu Occidentul. La mijlocul anilor 1430 devenise un important imperiu comercial; până la mijlocului sec. XV a reprezentat o importantă putere teritorială. Fiind un stat bogat, a încurajat literatura, educația și o variată și însuflețită viață religioasă; perioada de apogeu a sultanatului de Malacca este considerată epoca de aur a istoriei Malay. Orașul a fost cucerit de portughezi în 1511.

Malachie, Sfântul ~

(1094, Armagh, comitatul Armagh, Irlanda – 2/3.11.1148, Clairvaux, Franța, canonizat în 1190, sărbătorit pe 3 noiembrie)

Arhiepiscop și reformator religios irlandez. A studiat la Armagh și a fost uns preot în 1119. Pe când era vicar în slujba arhiepiscopului de Armagh, a convins Biserica irlandeză să accepte reformele promovate de papa Grigorie VII și a introdus liturghia catolică în Irlanda. A fost episcop în comitatele Down și Antrim, apoi a devenit abate de Iveragh, în comitatul Kerry. A fost numit arhiepiscop de Armagh în 1129, însă a renunțat la această cinste în 1137. În 1142 a adus cistercienii în Irlanda. În 1190 a devenit primul irlandez catolic care a fost canonizat.

Malachia

(sec. V î.Hr.)

Autorul anonim al cărții biblice a lui Malachia și ultimul dintre cei 12 profeți (minori). Numele său provine de la un cuvânt ebraic cu semnificația „îngerul meu". Cartea conține dialoguri în cadrul cărora profetul apără dreptatea lui Dumnezeu în fața unei comunități care este supusă îndoielii, în urma neîmplinirii așteptărilor de salvare a Israelului. Malachia face apel la credința în legământul și promisiunile lui Dumnezeu, conform cărora ziua judecății se apropie. Cartea a fost probabil scrisă în sec. V î.Hr.

malaez

Membru al unei grupări etnice originare probabil din Borneo, extinse apoi în Sumatra și peninsula Malacca. Malaezii constituie peste jumătate din populația Malaysiei peninsulare. Sunt în general un popor rural, cultivând orez pentru hrană și cauciuc în scopuri comerciale. Puternic influențați de India, au trecut la hinduism înainte de a adopta religia islamică, în sec. XV. Cultura le-a fost influențată de culturile thai, javaneză și din Sumatra. Societatea malaeză a urmat în mod tradițional o direcție ușor feudală; distincțiile de clasă sunt încă vizibile, iar căsătoriile sunt aranjate tradițional de părinți, sub legea islamică.

malaeză, limba ~

Una dintre limbile austroneziene, prima limbă vorbită pentru cca 30 de milioane de oameni din peninsula Malacca, Sumatra, Borneo și alte părți din Indonezia și Malaysia. Din cauză că limba era vorbită de ambele părți ale strâmtorii Malacca, rută comercială extrem de importantă între India și China, grupurile vorbitoare de malaeză au fost atrase în comerțul internațional cu secole înainte de infiltrarea europenilor în regiune, iar malaeza a devenit lingua franca în porturile indoneziene, creând un șir de limbi pidgin și creole, cunoscute drept bazar malaez *(melayu pasar)*. În Indonezia sec. XX, o formă standardizată de malaeză a fost adoptată ca limbă națională, indoneziana; scrisă cu litere latine, în prezent este vorbită sau înțeleasă de cca 70% din populație. Standardizări similare ale limbii malaeze sunt limbile naționale din Malaysia și Brunei. Cele mai vechi texte malaeze sunt inscripțiile din sec. VII d.Hr., găsite în S Sumatrei, scrise într-un alfabet indic (*vezi* sisteme de scriere indiene); nu a existat o tradiție literară continuă în limba malaeză până la islamizarea peninsulei Malacca, în sec. XIV.

malaezo-polineziene, limbi ~

Vezi limbi austroneziene

Málaga

Oraș-port, 524 414 loc. (2001), situat în S Spaniei. Este situat într-un golf al Mării

Mediterane, la gura de vărsare a râului Guadalmedina. A fost fondat de fenicieni în sec. XII î.Hr. și a fost cucerit ulterior de romani și vizigoți. Sub stăpânire maură (începând cu 711 d.Hr.), a devenit unul dintre orașele importante ale provinciei Andaluzia. A fost cucerit de monarhii spanioli Ferdinand II și Isabela I în 1487. Reprezintă cel mai important port spaniol mediteraneean, după Barcelona; printre produsele originare de aici se numără vinul de fructe și de Málaga. Este locul de naștere al lui Pablo Picasso.

malahit

Mineral carbonatic de cupru foarte răspândit, carbonat bazic de cupru $Cu_2CO_3(OH)_2$. Datorită culorii distinctive (verde aprins) și prezenței sale în zonele de alterare supergenă a aproape tuturor depozitelor de cupru, malahitul joacă rol de indicator pentru prospecțiune. Este întâlnit în Siberia, Franța, Namibia și Arizona, în SUA. Malahitul a fost folosit ca piatră ornamentală și pentru bijuterii.

Malaita

Insulă vulcanică în Insulele Solomon, în Oceanul Pacific de Sud. Situată la NE de Guadalcanal, măsoară cca 185 km lungime și 35 km lățime (în punctul cel mai larg), acoperind o suprafață de 4 843 kmp. Relieful este montan și acoperit cu păduri dese, dar interiorul nu a fost încă explorat pe arii extinse.

malamatiya

Grup mistic musulman făcând parte din tradiția sufistă, care s-a dezvoltat în Iran, în sec. VIII d.Hr. Numele, derivat din termenul *la'ma* (*în arabă*, a fi păcătos), se referă la concentrarea grupului pe propriile defecte și fapte rele. Membrii considerau autoînvinuirea ca benefică pentru detașarea de lucrurile lumești și favorabilă slujirii dezinteresate a lui Dumnezeu. Pentru a evita laudele și respectul își ascundeau cunoștințele și smerenia, făcându-și publice defectele, ca aducere aminte a nevoii de îmbunătățire a sinelui, rămânând toleranți și iertători față de alții. *Vezi și* sufism.

Malamud, Bernard

(26.04.1914, Brooklyn, New York, SUA – 18.03.1986, New York, New York)

Romancier și nuvelist american. Născut într-o familie de imigranți evrei ruși, a studiat la City College of New York și la Universitatea Columbia, apoi a predat la Colegiul Bennington. Printre romanele sale, care deseori sunt parabole inspirate din viața imigranților evrei, se numără *Naturalul* (The Natural, 1952), despre viața unui star de baseball. Alte lucrări sunt *Asistentul* (The Asistant, 1957), povestea unui băcan evreu și a unui huligan creștin, și *Reparatorul* (The Fixer, 1966, Premiul Pulitzer), deseori considerat cel mai reușit roman al său. Geniul lui Malamud este evident în poveștile sale, adunate în volumul *Butoiul magic* (The Magic Barrel, 1958), *Întâi idioții* (Idiots First, 1963), *Ipostaze ale lui Fidelman* (Pictures of Fidelman, 1969) și *Pălăria lui Rembrandt* (Rembrandt's Hat, 1973).

malamut-de-Alaska

Câine de sanie, creat de tribul eschimos malemiut. Este un câine puternic, cu cap mare, urechi drepte și coadă asemănătoare unei pene, ținută pe spate. Blana sa bogată este de obicei de culoare gri cu alb sau negru cu alb, culorile formând pe cap un model care seamănă cu o șapcă sau cu o mască. Are 58–64 cm înălțime și cântărește 34–39 kg. Loial și prietenos, este folosit în expedițiile din Antarctica.

Malan, Daniel F(rançois)

(22.05.1874, lângă Riebeeck West, Colonia Capului – 7.02.1959, Stellenbosch, Africa de Sud)

Om politic sud-african. Malan și-a dat doctoratul în teologie (1905) și a devenit preot reformat olandez înainte de a intra în Parlament (1918). S-a alăturat cabinetului lui J.B.M. Hertzog (1924–1933), însă s-a depărtat de acesta pentru a crea Partidul Naționalist Purificat (1934). S-a împăcat cu el în 1939 și și-a asumat conducerea Partidului Național în urma retragerii lui Hertzog (1940). Partidul a câștigat alegerile din 1948 făcând apel la sentimentele rasiale ale burilor și a format primul guvern sud-african compus exclusiv din buri (1948-1954), instituind apartheidul.

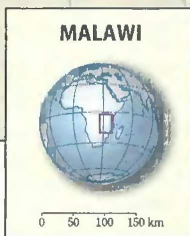
Mälaren

Lac în E Suediei. Situat imediat la V de Stockholm, acoperă o suprafață de 1 140 kmp și are o lungime de 120 km; este al treilea lac sărat ca mărime din țară. Legat de Marea Baltică prin canale navigabile, cuprinde peste 1 200 de insule.

malarie

Infecție gravă, recurentă, provocată de protozoarele genului *Plasmodium* (*vezi* plasmodium), transmisă prin înțepătura țânțarilor anofeli. Cunoscută înainte de sec. V î.Hr., apare în regiunile tropicale și subtropicale, în apropierea mlaștinilor. Contribuția țânțarului și a parazitului nu

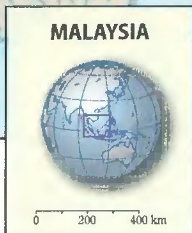

au fost demonstrate decât la începutul sec. XX. Epidemiile anuale făceau cca 250 de milioane de victime la nivel mondial, cu două milioane de morţi. Formele de malarie ale diferitelor specii de *Plasmodium* diferă în gravitate, rată de mortalitate şi distribuţie geografică. Paraziţii au un ciclu de viaţă extrem de complex; într-un singur stadiu se dezvoltă simultan în interiorul globulelor roşii. Masa lor se dublează la interval de 48 sau 72 de ore, producând crize care durează 4–10 ore. Tremuratul şi frisoanele sunt urmate de febră până la 40,6°C, însoţită de migrene puternice şi, apoi, de transpiraţie abundentă, pe măsură ce temperatura revine la normal. Pacienţii au deseori anemie, creştere a splinei şi slăbiciune generalizată. Complicaţiile pot fi mortale. Malaria este diagnosticată prin detectarea paraziţilor în sânge. Chinina a fost folosită mult timp pentru a diminua febra. Medicamente sintetice precum clorochina distrug paraziţii din celule, însă numeroase forme au dezvoltat rezistenţă. Purtătorii unei gene de hemoglobinopatie prezintă rezistenţă naturală. Prevenirea îmbolnăvirii se face prin evitarea muşcăturilor de ţânţari, prin eliminarea focarelor de înmulţire ale acestora; se recomandă folosirea insecticidelor sau a duşmanilor naturali, a plaselor, geamurilor şi a substanţelor speciale.

Malawi *denumire oficială* **Republica Malawi** *anterior* **Nyasaland**

Stat în Africa de Sud. Suprafaţa: 118 484 kmp; 10 707 000 loc. (2005). Capitala: Lilongwe şi Blantyre (juridică). Aproape întreaga populaţie este compusă din negri africani vorbitori de bantu. Limbi vorbite: engleza (oficial), chewa, lomwe. Religii: creştinism (protestantism, romano-catolicism), islam, credinţe tradiţionale locale. Unitate monetară: kwacha. Relieful este caracterizat prin podişuri spectaculoase şi lacuri extinse, cu păduri acoperind cca un sfert din suprafaţa totală de pământ. Valea Marelui Rift străbate ţara de la N la S şi cuprinde lacul Nyasa (Malawi). Patru cincimi din forţa de muncă este ocupată în agricultură; printre culturile principale se numără tutunul, ceaiul, trestia de zahăr şi bumbacul. Extragerea cărbunelui şi exploatarea calcarului contribuie, de asemenea, la economie. Principalele produse industriale sunt zahărul, berea, ţigările, săpunul, produsele chimice şi textilele. Este o republică cu o singură cameră legislativă; şeful statului şi al guvernului este preşedintele. Populată încă din 8000 î.Hr., regiunea a găzduit populaţii vorbitoare de bantu între sec. I şi IV d.Hr. Acestea au fondat mai multe state, iar pe la 1480 au creat Confederaţia Maravii, cuprinzând mare parte din centrul şi S actualului Malawi. În N ţării populaţia ngonde a constituit un regat (cca 1600), iar în sec. XVIII a fost fondat statul Chikulamayembe. Comerţul cu sclavi s-a dezvoltat intens în sec. XVIII-XI. Islamul şi creştinismul au pătruns în regiune către 1860. Marea Britanie a devenit putere colonială a regiunii în 1891, creând Protectoratul Districtelor Nyasaland. Acesta a devenit Protectoratul Britanic al Africii Centrale în 1893, şi Nyasaland în 1907. Coloniile din Rhodesia de Nord şi de Sud, împreună cu Nyasaland, au format o federaţie (1951–1953), dizolvată în 1963. În anul următor, Malawi şi-a câştigat independenţa devenind membru al Commonwealthului britanic. În 1966 a

devenit republică, avându-l pe Hastings Banda drept președinte. În 1971 el a fost numit președinte pe viață, iar după treizeci de ani de conducere a fost învins în cadrul alegerilor prezidențiale pluripartite din 1994. O nouă constituție a fost adoptată în 1995.

Malawi *sau* Lacul Nyasa

Lac în Africa de S, delimitat la V și la S de Malawi, la E de Mozambic și la N de Tanzania. Este cel mai sudic și al treilea ca mărime dintre lacurile Văii Marelui Rift. Măsoară cca 580 km lungime, cu o lățime de cca 40 km; acoperă o suprafață de 29 604 kmp. Aici se află insula Likoma, unde se găsește o catedrală anglicană terminată în 1911. Zona de coastă este foarte populată și aici se găsesc câteva așezări guvernamentale. Alimentat de 14 râuri, singura gură de ieșire o constituie râul Shire. În lac există cca 200 de specii cunoscute de pești.

malayalam, limba ~

Limbă dravidiană, vorbită de peste 36 de milioane de oameni, mai ales în statul indian Kerala. Malayalam este strâns înrudită cu tamil, de care se estimează că s-a separat în jurul sec. X d.Hr. Ca și alte limbi dravidiene importante, malayalam cuprinde un număr de dialecte regionale (dialecte sociale care reflectă diferențele de castă și religie) și distincții clare între registrul formal și cel informal. Gradul de instruire în rândul vorbitorilor pare a fi mai înalt decât cel al vorbitorilor de alte limbi indiene.

Malaysia *denumire oficială* Federația Malaysia

Stat în Asia de SE. Suprafața: 329 845 kmp; 26 130 000 loc. (2005). Capitala: Kuala Lumpur/ Putrajaya. Este alcătuită din două regiuni – Malaysia de V (sau Peninsulară) și Malaysia de E – separate de 650 km din Marea Chinei. Malaysia de V ocupă jumătatea de S a peninsulei Malacca, învecinându-se la N cu Thailanda. Malaysia de E ocupă partea de NV a insulei Borneo și este compusă din statele Sarawak și Sabah. Datorită poziției, pe intens circulata strâmtoare Malacca, populația țării este un amestec foarte divers, în cadrul căruia etnicii malaezi și chinezi formează cele mai largi grupuri. Printre etniile mai slab reprezentate se numără indienii, pakistanezii și tamilii. Limbi vorbite: malaeza (oficială), chineza, limbi indo-europene. Religii: islam (oficială), budism, creștinism, hinduism. Monedă națională: ringgit. Malaysia de V este în mare parte montană; relieful Malaysiei de E constă în câmpii de coastă, dealuri și un nucleu muntos. O mare parte din suprafața țării este acoperită de păduri tropicale. Culturile arboricole, în primul rând cauciucul și uleiul de palmier, reprezintă principalele surse de venit; orezul constituie cea mai importantă cultură. Extragerea petrolului, mineritul și exploatarea de staniu și cositor sunt activități importante, ca și fabricarea produselor electronice, a celor din cauciuc, din ciment, fier și din oțel. Este o monarhie constituțională, cu două camere legislative; șeful statului este conducătorul suprem, iar prim-ministrul conduce guvernul. Malaysia este locuită de 6 000–8 000 de ani, iar primii aventurieri din India sosiți aici au atestat existența a mici regate datând din sec. II–III d.Hr. Populația exilată din Sumatra a fondat orașul-stat Malacca (cca 1400), acesta

prosperând ca un centru comercial și religios islamic. A fost capturat de portughezi în 1511, apoi a trecut sub conducere olandeză, în 1641. Britanicii au înființat o așezare în insula Singapore (1819), iar până în 1867 aceștia au mai fondat coloniile Straits Settlements, care cuprindeau Malacca, Singapore și insula Penang. În ultima jumătate a sec. XIX, chinezii au început să emigreze în Malaysia. Japonezii au invadat teritoriul în 1941, ocupând Singapore în 1942. După înfrângerea Japoniei din 1945, opoziția față de conducerea britanică a condus la crearea Organizației Naționale a Malaezienilor Uniți (UMNO) (1946), iar în 1948 peninsula a creat o federație împreună cu Penang. Malaysia și-a câștigat independența față de Anglia în 1957, iar Federația Malaysia s-a înființat în 1963. Economia țării s-a dezvoltat semnificativ începând cu sfârșitul anilor 1970, însă a suferit în urma unei crize economice care a afectat regiunea, la mijlocul anilor 1990; după această perioadă, economia s-a redresat.

Malaysian, Arhipelagul ~

Cel mai mare grup de insule din lume, situat lângă coasta de SE a Asiei, între Oceanul Indian și Oceanul Pacific. Este format din peste 13 000 de insule ale Indoneziei și alte cca 7 000 insule aparținând Filipinelor. Numit anterior Indiile de Est, arhipelagul se întinde de-a lungul ecuatorului pe o distanță de peste 6 100 km. Printre insulele principale se numără Sondele Mari (Sumatra, Java, Borneo și Celebes), Sondele Mici, Moluce, Noua Guinee, Luzon, Mindanao și Visayan.

Malaysiană, urgența ~

(1948-1960)

Perioadă de doisprezece ani de turbulențe, în urma creării Federației Malaya (precursor al Malaysiei), în 1948. Partidul Comunist din Malaysia, majoritar chinez, a fost alarmat de garantările speciale ale drepturilor malaezilor, inclusiv de poziția sultanilor, și a declanșat o insurgență armată, sprijinită doar de o minoritate chineză. Eforturile britanice de a împiedica acțiunea prin forță militară au fost nepopulare, mai ales mutarea țăranilor chinezi în Straits Settlements, controlate foarte strict; când britanicii s-au concentrat asupra problemelor politice și economice, rebelii au devenit din în ce mai izolați, iar starea de urgență s-a încheiat. *Vezi și* Tunku Abdul Rahman Putra Alhaj.

Malcolm II

(954 d.Hr. - 25.11.1034)

Rege al Scoției (1005–1034). A obținut tronul ucigându-l pe Kenneth III și învingând armata regatului Northumbria, la Carham (cca 1016). A devenit primul rege care a domnit peste un teritoriu de o întindere aproape egală cu cea a Scoției actuale. A încercat să-i elimine pe rivalii nepotului său, Duncan I, însă Macbeth a supraviețuit și a continuat lupta pentru succesiune.

Malcolm III Canmore

(1031 - 13.11.1093, lângă Alnick, Northumberland, Anglia)

Rege al Scoției (1058–1093). Fiu al regelui Duncan I, a trăit în exil în Anglia, în urma uciderii tatălui său de către Macbeth. L-a înfrânt și ucis pe Macbeth în 1057, fiind apoi încoronat rege; a fondat o dinastie care a consolidat puterea regală în Scoția. L-a adăpostit pe prințul anglo-saxon Edgar the Aetheling în 1066. Deși l-a recunoscut pe William I ca rege (1072), Malcolm a condus cinci raiduri în Anglia, fiind ucis în cursul ultimei incursiuni.

Malcolm X *născut* Malcom Little *ulterior* El-Hajj Malik El-Shabazz

(19.05.1925, Omaha, Nebraska, SUA - 21.02.1965, New York, New York)

American de culoare, lider musulman. A crescut în Michigan, unde casa familiei a fost incendiată de Ku Klux Klan; tatăl său a fost ulterior ucis, iar mama, închisă la azil. S-a mutat în Boston, comițând infracțiuni minore; a fost închis pentru furt în 1946. În același an a aderat la mișcarea Națiunea Islamului (Musulmanii Negri). Eliberat în 1952, și-a schimbat numele de familie în X, simbol al respingerii „numelui de sclav". Puțin timp după întâlnirea cu liderul Națiunii Islamului, Elijah Muhammad, a devenit cel mai eficient purtător de cuvânt și organizator al sectei. S-a exprimat cu elocvență amară împotriva exploatării negrilor de către albi, ridiculizând mișcarea pentru drepturi civile și integrare, chemând în schimb la un separatism negru, mândrie neagră și folosirea violenței pentru autoapărare. Diferențele de opinii dintre el și E. Muhammad l-au determinat pe Malcom să părăsească Națiunea Islamului în 1964.

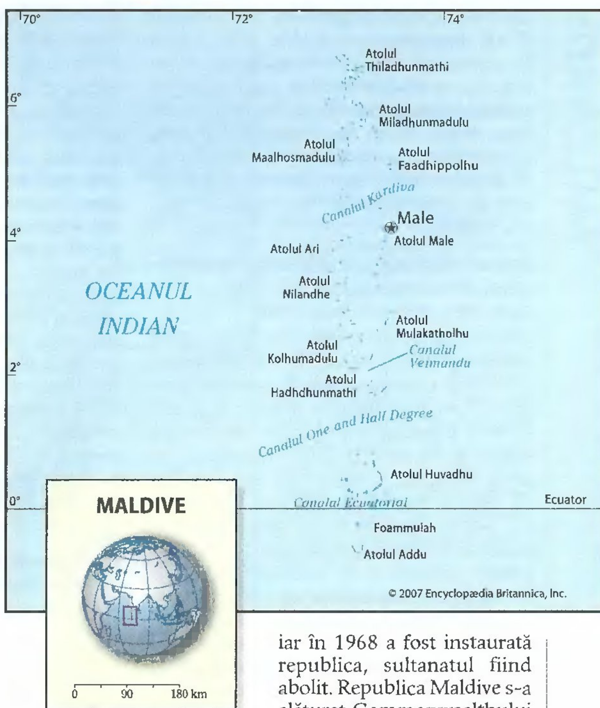
Malcolm X

AP

Un pelerinaj la Mecca l-a făcut să-și dea seama de existența posibilității unei frății mondiale și să se convertească apoi la islamul ortodox. Musulmanii Negri, deveniți rivali, l-au amenințat cu moartea, iar Malcom a fost împușcat mortal în cadrul unei întâlniri publice, într-o sală din Harlem. Celebra sa autobiografie (1965) a fost scrisă de Alex Haley, pe baza numeroaselor interviuri luate cu puțin înaintea morții.

Maldive *denumire oficială* Republica Maldive

Stat-arhipelag în partea central-nordică al Oceanului Indian, la SV de Sri Lanka. Suprafața: 298 kmp; 294 000 loc. (2005). Capitala: Male. Reprezintă un lanț de cca 1 200 de mici insule de corali și bancuri de nisip (dintre care 202 populate), grupate în mănunchiuri sau atoli. Insulele se întind pe 820 km NS și circa 130 km la de E la V. Populația este variată din punct de vedere etnic; printre strămoși se numără populații dravidiene și sinhaleze, precum și arabi, chinezi și alte grupuri din zonele asiatice învecinate. Limbi vorbite: divehi (oficială), arabă. Religie: islam (oficială, predominant sunnit). Monedă națională: rufyaa. Toate insulele au înălțimi mici, cea mai înaltă nedepășind 1,8 m deasupra nivelului mării. Atolii sunt caracterizați de plaje nisipoase, lagune și o creștere luxuriantă de cocotieri, pe lângă arbori de pâine și arbuști tropicali. Una dintre cele mai sărace țări ale lumii, Republica Maldive are o economie în dezvoltare, bazată pe pescuit, turism, construcții și reparații navale. Este o republică cu un singur for legislativ; șeful statului și al guvernului este președintele. Arhipelagul a fost populat în sec. V î.Hr. de budiști probabil din Sri Lanka și S Indiei, islamul fiind adoptat, potrivit tradiției, în 1153. Influența portugheză a dominat în Male între 1558 și 1573. În sec. XVII insulele au constituit un sultanat sub conducerea olandeză din Ceylon (Sri Lanka). În urma preluării controlului de către britanici, zona a devenit protectorat britanic, statut devenit oficial în 1887. Insulele și-au câștigat independența deplină față de Anglia în 1965, iar în 1968 a fost instaurată republica, sultanatul fiind abolit. Republica Maldive s-a alăturat Commonwealthului britanic în 1982. Economia națională s-a dezvoltat treptat, sprijinită de dezvoltarea turismului. În 2004, arhipelagul a fost devastat de un tsunami.

Maldon, Bătălia de la ~

(991 d.Hr.)

Conflict armat între saxoni și năvălitorii vikingi, din care vikingii au ieșit victorioși. Bătălia a fost descrisă într-un poem eroic în engleza veche, în care sunt prezentate taberele războinice aliniate de ambele părți ale unui râu în Essex. Se menționează numele dezertorilor englezi, cât și ale eroilor care au luptat împotriva vikingilor.

Male

Insulă principală, 74 069 loc. (2000), capitală a Republicii Maldive. Situată în centrul statului, cuprinde două grupuri de insule: Male de N (51 km pe 37 km) și Male de S (32 km pe 19 km). Găzduiește tribunalele centrale, un spital guvernamental, un aeroport internațional și școli private și publice. Reprezintă un centru comercial și turistic.

Malebranche, Nicolas de

(06.08.1638, Paris, Franța – 13.10.1715, Paris)

Preot, teolog și filozof francez. Filozofia sa este o încercare de conciliere a

carteziaaismului cu gândirea Sf. Augustin și cu neoplatonismul. Un rol central în metafizica lui Malebranche o ocupă doctrina ocazionalismului potrivit căreia ceea ce numim, de obicei, cauze sunt, de fapt, ocazii create de Dumnezeu pentru a acționa și a produce urmări. Principala sa lucrare este *Despre căutarea adevărului* (De la recherche de la vérité, 3 vol., 1674–1675).

Malenkov, Gheorghi (Maksimilianovici)

(13.01.1902, Orenburg, Rusia – 14.01.1988, lângă Moscova, URSS)

Om politic și prim-ministru (1953–1955) sovietic. S-a înscris în Partidul Comunist în 1920 și a fost promovat în scurt timp, fiind cunoscut ca apropiat al lui Iosif Stalin. În 1946 a devenit membru plin al biroului politic și adjunct al prim-ministrului. În urma morții lui Stalin (1953) a fost obligat să cedeze postul de secretar de partid lui Nikita Hrușciov. Ca prim-ministru, Malenkov s-a străduit să reducă fondurile pentru armament, să mărească producția de bunuri de larg consum și a încurajat lucrătorii fermelor colectivizate. Programele sale au fost respinse de alți membri ai partidului și Malenkov a fost obligat să demisioneze din postul de prim-ministru (1955). Implicat în încercarea eșuată de îndepărtare a lui Hrușciov, a fost înlăturat din toate pozițiile ocupate (1957) și din cadrul partidului (1961), fiind apoi exilat în Asia Centrală, unde a devenit director al unei hidrocentrale.

Malesherbes, Chrétien Guillaume de Lamoignon de

(06.12.1721, Paris, Franța – 22.04.1794, Paris)

Administrator regal francez. Avocat, a fost numit consilier al Parlamentului de la Paris (1744). Ca responsabil al cenzurii regale (1750–1763), a permis publicarea a numeroase opere semnate de filozofii iluminiști, precum lucrarea *Encyclopédie* a lui Denis Diderot. În 1775 a devenit secretar de stat din partea familiei regale, a instituit reforme legislative și ale sistemului de detenție, inclusiv abolirea sistemului „lettre de cachet" (*în franceză*, scrisoare de condamnare) și a sprijinit reformele economice ale revizorului general Anne-Robert-Jacques Turgot. Nu a reușit să câștige sprijinul regelui pentru proiectele sale, demisionând în 1776. În timpul Revoluției Franceze, a fost apărătorul lui Ludovic XVI (1792). A fost arestat în 1793, judecat pentru trădare și ghilotinat.

Malevici, Kazimir (Severinovici)

(23.02.1878, lângă Kiev, Rusia – 15.05.1935, Leningrad, URSS)

Pictor și grafician rus. A descoperit cubismul în 1912, cu ocazia unei călătorii la Paris, și s-a întors pentru a conduce mișcarea cubistă rusă. În 1915 a expus cele mai abstracte și geometrice picturi care fuseseră văzute până atunci, constând din forme geometrice simple pictate într-o paletă limitată de culori, stil pe care el l-a numit suprematism. În 1917 și 1918 a creat bine-cunoscutele serii *Alb pe alb*, imagini austere, suprarealiste, reprezentând un pătrat alb plutind pe un fundal alb. În 1919 s-a alăturat lui Marc Chagall în cadrul revoluționarei școli a acestuia de la Vitebsk, unde a exercitat o puternică influență asupra lui El Lisițki. În anii 1920 s-a reîntors la pictura figurativă, însă nu a putut accepta cerințele guvernului în privința realismului socialist. Lucrările lui au influențat foarte mult pictura și grafica occidentală.

malformație a inimii *sau* afecțiune congenitală a inimii

Deformare a inimii. Include anomalii de sept – o deschidere care permite comunicarea între cele două părți ale inimii, atrezia (absența) sau stenoza (îngustarea) uneia sau a mai multor valve, tetralogia Fallot (cu patru componente: malformația septului ventricular, stenoza valvei pulmonare, hipertrofia ventriculară dreaptă și poziționarea aortei, astfel încât primește sânge de la ambele ventricule) și inversarea vaselor mari de sânge (astfel încât atât circulația pulmonară, cât și cea a aparatului cardiovascular primesc sânge din partea opusă a inimii). Asemenea defecte pot produce o insuficientă oxigenare a țesuturilor, astfel încât pielea are o nuanță vineție. Multe dintre ele sunt fatale dacă nu sunt corectate chirurgical la puțin timp după naștere sau, mai rar, prenatal, când sunt detectate. Malformațiile principalelor vase de sânge sunt, în general, mai puțin periculoase (*vezi* coarctație de aortă; ductus arteriosus).

malformație urogenitală

Deformare a organelor sau a țesuturilor aparatului urinar sau a organelor sexuale (genitale). În cazul rinichilor polichistici (o boală moștenită), unul sau ambii rinichi au volumul mărit din cauza unor chisturi de diverse dimensiuni. Rinichii pot avea forme anormale sau pot fi uniți. În cazul megalouretrei, diametrul uretrei este mai mare decât cel normal. Bărbații pot să

sufere de epispadias sau de hipospadias, în cazul în care uretra se deschide deasupra sau, respectiv, dedesubtul penisului, ori de criptorhidism (testicule necoborâte în scrot), în cazul în care unul sau ambele testicule nu au coborât din abdomen în scrot înainte de naştere. Printre malformaţiile genitale la femei se numără agenezia ovarelor, a vaginului, a uterului sau forma anormală a uterului.

malgaşe, populaţii ~

Complex de cca 20 de grupuri etnice din Madagascar, vorbitoare ale dialectului malgaş, una dintre limbile austroneziene. Cel mai mare grup este merina (poporul superior), care populează în primul rând platoul central. Limba malgaşă scrisă reprezintă o versiune standardizată a dialectului merina. Cel de-al doilea grup ca mărime este betsimisaraka, ai cărui reprezentanţi locuiesc mai ales în E. Al treilea grup este betsileo, care trăieşte pe platoul din jurul oraşului Fianarantsoa. Printre alte grupuri se numără tsimihety, sakalava, antandroy, tanala, antaimoro şi bara. Majoritatea populaţiilor malgaşe trăiesc în zone rurale şi cultivă orez, cassca şi alte plante. Aproximativ jumătate sunt creştini, restul practicând religia tradiţională, bazată pe venerarea străbunilor.

Malherbe, François de

(1555, la sau aproape de Caen, Franţa – 16.10.1628, Paris)

Poet şi teoretician francez. Primind o educaţie protestantă, s-a convertit la romano-catolicism. În 1577 a devenit secretar al guvernatorului din Provence, Henri d'Angoulême. Oda sa pentru noua regină, Maria de Medici, l-a făcut faimos, Malherbe devenind în 1605 poet al curţii. Cele 200 de epistole scrise de el prezintă imaginea vieţii de la curte, iar comentariile despre poetul Philippe Desportes (1546–1606) înfăţişează convingerea lui conform căreia poezia trebuie să fie caracterizată de armonie verbală, moralitate şi inteligibilitate.

Mali *denumire oficială* Republica Mali

Stat în Africa de Vest. Suprafaţa: 1 248 574 kmp; 11 415 000 loc. (2005). Capitala: Bamako. Etnicii bambara constituie cca o treime din totalul populaţiei. Alte grupuri etnice sunt cele reprezentate de fulani şi berberi (amazigh). Limbi vorbite: franceza (oficială), dogon, bambara, songhai, soninke, senufo, araba. Religii: islam, credinţe tradiţionale, creştinism. Moneda naţională: franc CFA. Relieful este în mare parte plat, iar în partea de N a ţării câmpiile se continuă în deşertul Sahara. Bazinul Nigerului Superior este situat în S şi aproape o treime din lungimea totală a fluviului Niger se află în Mali. Doar o porţiune extrem de mică din suprafaţa Republicii Mali este pământ arabil. Zăcămintele minerale, majoritatea neexploatate, sunt de fier, bauxită, petrol, aur, nichel şi cupru. Agricultura ocupă locul cel mai important în economia ţării; printre culturile esenţiale se numără meiul, sorgul, porumbul şi orezul; plantele cu rol comercial sunt bumbacul şi alunele. Este o republică cu două camere legislative; şeful statului este preşedintele, iar şeful guvernului este prim-ministrul. Populată din timpuri preistorice, regiunea era situată pe o rută de caravane care străbătea deşertul Sahara. În sec. XII a fost fondat Imperiul Malinke din Mali (*vezi* malinke), situat pe Nilul Superior şi Mijlociu. În

sec. XV, controlul a fost preluat de Imperiul Songhai din regiunea Timbuktu-Gao. În 1591, Marocul a invadat zona, iar Timbuktu a rămas sub conducerea maurilor timp de două secole. La mijlocul sec. XIX, francezii au cucerit regiunea, care a devenit parte din Africa Occidentală Franceză. Zona, cunoscută sub numele de Sudanul Francez, a devenit, în 1946, teritoriu de peste mări al Uniunii Franceze. În 1958 a fost proclamată Republica Sudaneză și s-a alăturat Senegalului (1959–1960), formând Federația Mali. Senegalul s-a separat, iar în 1960 s-a înființat Republica Mali. Guvernul a fost răsturnat prin lovituri militare în 1968 și 1991. Primele alegeri libere au fost organizate în anii 1990, iar a doua oară în 2002. Țara s-a confruntat continuu cu probleme economice.

Mali, Imperiul ~

Imperiu comercial care a prosperat în Africa de Vest între sec. XIII și XVI. S-a dezvoltat de la statul Kangaba, situat pe Nilul Superior, și a fost, probabil, înființat înainte de anul 1000 d.Hr. Populația malinke din Kangaba acționa ca intermediar în cadrul comerțului cu aur din vechea Ghana. Dezvoltându-se în sec. XIII sub conducerea monarhului Sundiata, a continuat să se extindă în sec. XIV și a înglobat Gao și Timbuktu (actualul Tombouctou). Hotarele se întindeau până la populația hausa în E și se învecinau cu populațiile fulani și tukulor în V. În cele din urmă, și-a atins limitele politice și militare, multe dintre zonele controlate fiind afectate de revolte. În cca 1550 încetase să mai constituie o entitate politică importantă.

malinke *sau* mandika *sau* mandingo

Populație care ocupă anumite părți din Mali, Guineea, Côte d'Ivoire, Senegal, Gambia și Guineea-Bissau. Vorbesc o limbă mande (familia niger-congo). Totalizând 4,7 milioane de oameni, se împart în numeroase grupuri independente, dominate de un sistem nobiliar ereditar. Unul dintre aceste grupuri, kangaba, are una dintre cele mai vechi dinastii din lume; aceasta continuă să conducă din sec. VII, când a fost fondat Imperiul Mali. Majoritatea indivizilor malinke contemporani cultivă meiul și sorgul și cresc vite. Din punct de vedere religios, sunt împărțiți în islamiști și practicanți ai credințelor locale.

Malinovski, Rodion (Iakovlevici)

(23.11.1898, Odessa, Ucraina, Imperiul Rus – 31.03.1967, Moscova, Rusia, URSS)

Mareșal sovietic, care s-a remarcat în Al Doilea Război Mondial. Comandant de corp de armată în 1941, a fost promovat în rândurile comandanților de grup și a jucat un rol important în Bătălia de la Stalingrad, apoi a comandat ofensivele sovietice din România (1944) și Austria (1945). În urma războiului a deținut funcții de comandă în Orientul Îndepărtat Sovietic (1945–1955). Ca ministru al apărării (1957–1967) a contribuit la dezvoltarea puterii militare sovietice.

Malinowski, Bronislaw (Kasper)

(07.04.1884, Cracovia, Polonia, Austro-Ungaria – 16.05.1942, New Haven, Connecticut, SUA)

Antropolog britanic de origine poloneză. Este asociat mai ales cu studierea populațiilor din Oceania și cu școala de gândire cunoscută sub denumirea de funcționalism. După ce a studiat filozofia, fizica și matematica în Polonia, Malinowski a descoperit din întâmplare lucrarea lui James George Frazer, *Creanga de aur* (The Golden Bough), și a decis să studieze antropologia la Școala Londoneză de Economie și Științe Politice (1910–1916). În timpul cercetărilor din insulele Trobriand, a locuit într-un cort, printre indigeni (*vezi* trobriandezi), învățând să vorbească fluent limba lor; a înregistrat „texte" ad-hoc și interviuri formale și a observat reacțiile cu un fin ochi științific. În acest fel a fost capabil să prezinte o imagine dinamică a instituțiilor sociale care au separat în mod clar normele ideale de comportamentul actual, punând astfel bazele cercetării pe teren a antropologiei moderne. A predat la Școala Londoneză de Economie (1922–1938) și la Universitatea Yale (1938–1942). A scris mai multe lucrări considerate clasice pentru antropologie, printre care *Argonauții Pacificului de Vest* (The Argonaute of the West Pacific, 1922) și *Magie, știință și religie* (Magic, Science and Religion, 1948).

Bronislaw Malinowski

BIBLIOTECA POLONEZĂ, LONDRA

mall

Complex de magazine independente cu vânzare en détail, servicii și zone de parcare construite și administrate ca un întreg de o firmă de management. Reprezintă varianta de sec. XX a piețelor istorice. În SUA, migrația postbelică de la orașe spre zonele suburbane și utilizarea tot mai intensă a

automobilelor au generat creșterea conștientizării nevoii de facilități comerciale centralizate. Cel mai mare tip de astfel de magazin, mallul regional amplasat într-o mare de loturi de parcare, se aseamănă foarte puțin cu strămoșul său, pasajul comercial din zona urbană. Acesta s-a dezvoltat, la rândul său, din nevoia de adăpost față de intemperii; în Buffalo, New York și Cleveland există superbe exemple de astfel de centre comerciale cu acoperișuri de sticlă. În ultimii ani, marile malluri au încercat să reînvie atmosfera pasajului comercial, incluzând deseori atriumuri destinate sportului sau balcoane. Două dintre cele mai mari malluri din lume sunt West Edmonton Mall din Alberta, Canada, și Mall of America din Bloomington, Minnesota.

Malla, perioada ~

Perioadă din istoria Nepalului, în timpul căreia valea Katmandu era condusă de dinastia Malla (sec. X–XVIII). Conducătorul malla Jaya Shiti (d. 1382?–1395) a introdus un cod juridic și social puternic influențat de principiile contemporane hinduse. La începutul sec. XVIII, una dintre autoritățile princiare independente ale Nepalului, Gurkha, a început să se confrunte cu stăpânirea Malla, slăbită la acel moment de disensiunile familiale și nemulțumirea socială și economică. Aceasta a fost îndepărtată de conducătorul statului Gurkha, Prithvi Narayan Shah, în 1769. *Vezi și* newar.

Mallarmé, Stéphane

(18.03.1842, Paris, Franța –
09.09.1898, Valvins, lângă Fontainbleau)

Poet francez, fondator și principal exponent, alături de Paul Verlaine, al simbolismului. Profesor de liceu pe tot parcursul vieții, Mallarmé a desfășurat, în paralel, o semnificativă muncă de poet. Poate și din cauza tragediilor vieții sale, majoritatea versurilor exprimă o dorință intelectuală de a transcende realitatea și de a găsi refugiu într-o lume ideală. Exemple sunt poemele dramatice *Irodiada* (Hérodiade, 1869) și *După-amiaza unui faun* (L'après-midi d'un faune, 1876), care i-a inspirat lui Claude Debussy celebrul preludiu, și textul inovator din punct de vedere tipografic *Zaruri aruncate* (Un coup de dés, 1897). După 1868 s-a devotat scrierii unor poeme complexe despre natura imaginației, texte construite impecabil. Poemele erau menite să constituie ceea ce el numea *Grand oeuvre,* lucrare pe care nu a reușit s-o desăvârșească.

ARHIVELE FOTOGRAFICE

Stéphane Mallarmé, 1891

Malle, Louis

(30.10.1932, Thumeries, Franța –
23.11.1995, Beverly Hills, California, SUA)

Regizor francez de film. A realizat primul său film, *Ascensor pentru eșafod* (Ascenseur pour l'échafaud), în 1957. Și-a câștigat succesul comercial cu filmul *Amanții* (Les Amants, 1958), în care rolul principal l-a avut Jeanne Moreau, regizorul devenind astfel o figură importantă în cadrul mișcării franceze Noul Val. Filmele sale *Focul fatidic* (Le Feu follet, 1963), *Hoțul* (Le Voleur, 1966), *Suflu la inimă* (Le Souffle au coeur, 1971) și *Lacombe Lucien* (1973) sunt caracterizate de realism emoțional și simplitate stilistică. În 1975 s-a stabilit în SUA, unde a regizat filme apreciate, precum *Micuța* (La Petite, 1978), *Atlantic City* (1987), *Cina cu André* (My Dinner with André, 1981), *La revedere, copii* (Au revoir les enfants, 1987) și *Vanya, strada 42* (Vanya, 42ᵉ rue, 1994).

Mallet, Robert

(03.06.1810, Dublin, Irlanda –
05.11.1881, Londra, Anglia)

Inginer constructor și cercetător științific irlandez. A studiat la Trinity College și a preluat, în 1831, turnătoria Victoria a tatălui său, pe care a transformat-o în cea mai mare turnătorie din Irlanda. Printre contractele sale s-au numărat construirea de terminale feroviare, viaductul Nore, farul Fastnet Rock și câteva poduri pivotante peste râul Shannon. Marea sa inovație în tehnologia podurilor a fost tablierul placat cu coliere. A construit o formă primitivă de seismograf și a dezvoltat tehnica de realizare a formelor mari de oțel, precum tunurile grele.

Mallorca *în spaniolă* Majorca *în Antichitate* Balearis Major

Cea mai mare dintre insulele Baleare și comunitate autonomă în Spania. Se situează în V Mării Mediterane și ocupă o suprafață de 3 640 kmp. Palma, centrul administrativ al comunității autonome, se află pe insulă. Regatul Mallorca a fost fondat de Iacob I de Aragon, în sec. XIII, și a fost unit cu Aragon în sec. XIV. În timpul Războiului Civil Spaniol (1936–1939), a constituit o bază pentru ajutorul italian primit de naționaliști. În prezent este un centru turistic popular; a reprezentat o destinație preferată

a lui Frédéric Chopin, care a scris aici câteva dintre cele mai frumoase mazurci și preludii.

Malmö

Oraș-port, 522 857 loc. în zona metropolitană (2000), în S Suediei, față în față cu Copenhaga, de cealaltă parte a strâmtorii. Inițial cunoscut sub numele de Malmhaug, și-a câștigat statutul de oraș la sfârșitul sec. XIII. În urma unirii cu Suedia (1658) a suferit un declin economic, inclusiv din cauza diminuării comerțului. Construirea portului (1775) și apariția căii ferate, după 1800, au stimulat dezvoltarea economică. Al treilea oraș ca mărime din Suedia, reprezintă un important centru comercial. Economia locală se bazează pe exportul de produse, construcția de nave și industria textilă. Printre clădirile istorice ale orașului se numără o cetate din sec. XVI, primăria și biserica Sf. Petru, care datează din același secol.

malnutriție

Stare rezultată dintr-un regim alimentar neadecvat sau din incapacitatea organismului de a absorbi sau metaboliza substanțele nutritive. Alimentația poate fi insuficientă pentru necesarul de calorii sau de proteine consumate prin arderi sau deficitară în una sau mai multe vitamine sau minerale. Ultimul caz poate duce la un număr de boli specifice de deficiență nutrițională (precum beri-beri, pelagră, rahitism și scorbut). Defectele metabolice, mai ales cele ale sistemului digestiv, ale ficatului, rinichilor sau ale hematiilor, împiedică digestia, absorbția și metabolismul sănătos al substanțelor nutritive. *Vezi și* nutriție.

Malory, Sir Thomas

(a creat în cca 1470)

Autor englez al lucrării *Moartea lui Arthur* (Le Morte d'Arthur). Chiar și în sec. XVI identitatea lui Malory era necunoscută, deși unii îl consideră velș și cavaler care a făcut închisoare în mai multe rânduri. *Le Morte d'Arthur* (terminată la cca 1470) a reprezentat prima consemnare în proza engleză a legendelor regelui Arthur. Deși este bazată pe romane cavalerești franceze, se deosebește de aceste modele prin accentul pus pe prietenia dintre cavaleri mai mult decât pe iubirea de curte, evidențiindu-se conflictele care au la bază loialitatea și cele care distrug frăția. Un singur manuscris foarte vechi precedă publicarea lucrării de William Caxton, în 1485.

Malpighi, Marcello

(10.03.1628, Crevalcore, lângă Bologna, Statele Papale - 30.11.1694, Roma)

Medic și biolog italian. În 1661 a identificat rețeaua vaselor capilare pulmonare, dovedind teoria lui William Harvey privind circulația sângelui. A descoperit papilele gustative și a fost primul cercetător care a observat eritrocitele, atribuindu-le producerea culorii specifice a sângelui. A studiat subdiviziuni ale ficatului, creierului, splinei, rinichilor, oaselor și straturilor profunde ale pielii (straturile Malpighi), concluzionând că până și cele mai mari organe sunt compuse din glande minuscule. Malpighi a studiat, de asemenea, larvele insectelor (în special viermele de mătase), embriologia găinii și anatomia plantelor, sesizând o analogie între structura animală și cea a plantelor. Este considerat fondatorul anatomiei microscopice și primul histolog.

malpraxis

Neglijență, practică incompetentă, lipsă de pregătire sau încălcare a îndatoririlor de serviciu din punct de vedere profesional (de ex. în medicină), care cauzează pacientului (sau clientului) prejudicii de orice natură. Reclamantul trebuie să demonstreze eșecul specialistului în activitatea sa, în conformitate cu standardele acceptate în domeniul profesional respectiv. În SUA ultimelor decenii se constată la medici, avocați, contabili și alți specialiști o creștere a numărului de procese prin care aceștia sunt acuzați de malpraxis.

Malraux, André (-Georges)

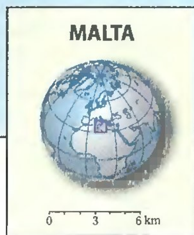
(03.11.1901, Paris, Franța - 23.11.1976, Paris)

Romancier, istoric de artă și om de stat francez. Închis la vârsta de 21 de ani de autoritățile coloniale franceze, în timpul unei expediții arheologice în Cambodgia, Malraux a devenit un anticolonialist convins, susținător al schimbării sociale. S-a implicat în mișcările revoluționare din Indochina, ulterior luptând în Războiul Civil Spaniol; a făcut parte din Rezistența Franceză în Al Doilea Război Mondial. A fost ministru al culturii în perioada Charles de Gaulle, între 1958 și 1968. Printre romanele sale, deseori inspirate din propriile experiențe, se numără *Cuceritorii* (Les conquérants, 1928), *Speranța* (L'Espoir, 1937) și capodopera *Condiția umană* (La Condition humaine, 1933, Premiul Goncourt). După 1945 a abandonat literatura de ficțiune în favoarea istoriei artei și a criticii; *Vocile tăcerii* (Le Voix du silence, 1951) reprezintă cea mai importantă lucrare din această perioadă.

Malta

Stat insular situat la S de Sicilia, în Marea Mediterană. Suprafața: 316 kmp; 404 000 loc. (2005). Capitala: Valletta. Este formată din trei insule locuite, Malta (cea mai mare), Gozo și Comino, și două insule mai mici, nelocuite, Comminotto și Filfla. Populația țării, aproape în întregime indigenă, reprezintă un amestec de moșteniri italiene, arabe, britanice și feniciene. Limbi vorbite: malteza, engleza (ambele oficiale). Religia: creștinism (romano-catolicism, religie oficială). Moneda națională: lira malteză. Deși o treime din suprafața totală este arabilă, statul importă majoritatea alimentelor; turismul reprezintă industria principală. Este o republică cu un singur for legislativ; șeful statului este președintele, iar prim-ministrul conduce guvernul. Locuită încă din 3800 î.Hr., regiunea păstrează puține urme ale prezenței feniciene, fiind însă mai sigur faptul că în sec. VI î.Hr. cartaginezii au ajuns în Malta. Insula a căzut sub stăpânire romană în 218 î.Hr. În 60 d.Hr. Apostolul Pavel a naufragiat pe insulă și a convertit localnicii la creștinism. A fost sub stăpânire bizantină până când arabii au preluat controlul, în 870. În 1091, arabii au fost înfrânți de normanzi, iar Malta a fost condusă de un șir de lorzi feudali până la începutul sec. XVI. În 1530 a fost cucerită de cavalerii de Malta; Napoleon a preluat controlul în 1798, iar britanicii i-au urmat în 1800. În urma Tratatului de la Amiens (1802), insulele au fost returnate cavalerilor de Malta. Cu toate acestea, maltezii au protestat, recunoscându-i pe britanici drept suverani; acest fapt a fost recunoscut în 1814, prin Tratatul de la Paris. A devenit stat cu guvernare proprie în 1921, însă s-a întors la regimul colonial în 1936. Malta a suferit în Al Doilea Război Mondial în urma bombardamentelor intense din partea Germaniei și Italiei, iar în 1942 a primit Crucea George, „pentru eroism și devotament", fiind pentru prima oară când această medalie nu a fost acordată unei persoane. În 1964 și-a câștigat independența în cadrul Commonwealthului, iar în 1974 a devenit republică. Alianța cu Marea Britanie încheindu-se în 1979, Malta și-a proclamat statutul de neutralitate. A intrat în Uniunea Europeană în 2004.

Malta, cavaleri de ~

sau **cavaleri ospitalieri** *denumire completă (începând cu 1961)* **Ordinul Militar Suveran Ospitalier al Sf. Ioan de Ierusalim, de Rodos și de Malta**

Ordin religios fondat la Ierusalim în sec. XI, pentru a îngriji pelerinii bolnavi. Recunoscut de papă în anul 1113, ordinul a înființat aziluri de-a lungul drumurilor spre Țara Sfântă, dobândind treptat bogății și pământuri și ajungând să combine sarcina de îngrijire a bolnavilor cu acțiuni de război împotriva islamului, în cele din urmă devenind o forță militară importantă în timpul cruciadelor. După căderea statelor cruciate, ordinul și-a mutat reședința și administrația în Cipru, iar mai târziu în Rodos (1309). Acest ordin a condus Rodosul până când turcii l-au cucerit în anul 1523; cavalerii s-au mutat apoi în Malta, unde au deținut supremația până la înfrângerea suferită în fața lui Napoleon I, în 1798. Din 1834 s-au stabilit la Roma, unde își au sediul și în prezent.

maltez
Rasă de câini de talie foarte mică, numită după insula Malta, zonă în care este posibil să fi apărut, cu cca 2 800 de ani în urmă. Cu un aspect delicat, însă viguros, afectuos și vioi, a fost cândva animalul preferat al celor bogați și al aristocraților. Are blană lungă, mătăsoasă, de un alb imaculat, urechi care atârnă, corp compact și coadă stufoasă, care se curbează spre spate. Are o înălțime de cca 13 cm și cântărește până la 3 kg.

malteză, limba ~
Limbă principală în Malta, dezvoltată dintr-un dialect al limbii arabe strâns înrudit cu dialectele din Algeria și Tunisia. A fost puternic influențată de limbile romanice, mai ales de italiană. Malteza este singura formă de arabă scrisă cu alfabet latin.

Malthus, Thomas Robert
(14/17.02.1766, Rookery, lângă Dorking, Surrey, Anglia - 23.12.1834, St. Catherine, lângă Bath, Somerset)

Economist și demograf britanic. Născut într-o familie bogată, a studiat la Universitatea Cambridge și a funcționat ca profesor invitat la Colegiul Jesus, în 1793. În 1798 a publicat lucrarea intitulată *Eseu despre principiul populației* (An Essay on the Principle of Population), în care afirma că populația va tinde întotdeauna să depășească rezervele de hrană și că va crește (dacă nu va fi împiedicată) în progresie geometrică, în timp ce resursele de subzistență vor spori doar în progresie aritmetică. Malthus susținea că populația va ajunge la limitele subzistenței și se va menține acolo prin foamete, război și sănătate precară. Și-a extins ideile în edițiile ulterioare ale operei sale (până în 1826). Propunea ca măsurile de ajutor pentru săraci să fie limitate strict, având în vedere că aceștia tind să încurajeze creșterea excesului de populație. Teoriile sale, deși eronate, au exercitat o mare influență asupra politicii sociale contemporane și asupra unor economiști precum David Ricardo.

malț
Produs din cereale, folosit pentru băuturi și produse alimentare. Reprezintă baza fermentației și un adaos de aromă și substanțe nutritive. Malțul este produs prin scufundarea unor semințe de cereale (de obicei orz) în apă, ceea ce duce la germinație parțială. Aroma berii rezultă în primul rând din malțul din care este făcută. Enzimele produse în sămânța de orz în timpul germinării descompun amidonul în zahăr sau maltoză, malțul este apoi fermentat prin drojdie, rezultând alcool și dioxid de carbon. Whisky-ul este un produs făcut din malț.

Malvaceae, familia ~
Familie de plante (ordinul *Malvales*) care conține cca 95 de genuri erbacee, arbuști și arbori mici. Speciile de nalbă se întâlnesc în aproape toate părțile lumii (mai puțin în regiunile extrem de friguroase), însă sunt cele mai abundente la tropice. Peri care se ramifică în formă de stea acoperă unele sau majoritatea părților vegetative ale acestor plante. Florile sunt regulate și atrag privirea prin formă și culoare. Dintre speciile incluse, bumbacul are cea mai mare importanță economică. Fructele verzi ale speciei okra sunt comestibile. Printre plantele ornamentale se numără hollyhock și trandafirul-de-Sharon.

Malvine
Vezi Falkland

Mama Gâscă /Mother Goose/
Personaj fantastic, având înfățișarea unei bătrâne, căruia îi sunt atribuite cântece tradiționale și poezii din folclorul copiilor. Bătrâna este adesea reprezentată cu un nas coroiat și bărbie ascuțită, zburând călare pe un gânsac; a fost menționată pentru prima dată în culegerea de versuri pentru copii *Cântă Mama Gâscă* (Mother Goose's Melody, 1781), publicată de urmașii lui John Newberry. Se pare că numele vine de la titlul volumului de basme scrise de Charles Perrault, *Mama Gâscă* (Ma mère l'oye, 1697). Zvonul că Mama Gâscă era, de fapt, o femeie reală care trăia la Boston este fals.

Mama Zeilor
Vezi Kybele

mamă-surogat
Femeie care dă naștere copilului unui cuplu incapabil să procreeze, de obicei pentru că soția nu este fertilă sau nu poate duce la termen sarcina. Fertilizarea are loc fie prin inseminare artificială (de obicei cu sperma soțului), fie prin implantarea in vitro a unui embrion. Mama-surogat cedează, în general, toate drepturile părintești, dar în ultimii ani acest lucru a devenit obiectul a numeroase procese.

mamba
Denumire comună pentru cele patru sau cinci specii de elapide subțiri, agile (genul *Dendroaspis* sau *Dendraspis*), cu solzi mari și dinți frontali lungi. Se întâlnesc în Africa

mamba-verde est-african (*Dendroaspis angusticeps*)

subsahariană, unde vânează animale mici. Mamba-neagră este agresivă (*D. polylepsis*), având o lungime de până la 4,2 m și culori de la gri-mat la brun-verzui sau negru, în funcție de vârstă. Se adăpostește în mediul deschis, stâncos. Se ridică pentru a ataca, mușcând capul sau corpul unei persoane. Mușcătura este aproape mereu fatală, în lipsa unui tratament cu antivenin. Mamba-verde (de ex. *D. angusticeps*) este mai mică (până la 2,7 m), mai accentuat arboricolă și cu o atitudine mai puțin agresivă.

Mamelucilor, dinastia ~
(1250–1517)

Conducători ai Siriei și Egiptului. Soldații sclavi (*în arabă, mamlūk*, sclav) au fost folosiți în lumea islamică începând cu sec. IX d.Hr.; au profitat deseori de puterea militară pe care o aveau pentru a prelua controlul din mâna autorităților politice legitime. În 1250, un grup de generali mameluci a preluat tronul dinastiei Aiubizilor, la moartea sultanului aiubid Al-Malik al-Salih Ayyub (d. 1240–1249). Dinastia care a rezultat și-a legitimat conducerea prin reconstituirea califatului dinastiei Abbasizilor (distrusă de mongoli în 1258) și sprijinirea conducătorilor de la Mecca și Medina. Sub conducerea mamelucilor au fost alungați ultimii cruciați din E coastei mediteraneene, iar mongolii au fost trimiși înapoi în Palestina și Siria. Pe plan cultural, scrierea istorică și arhitectura au înflorit în această perioadă. O schimbare în cadrul construcției etnice, de la turcă la circasiană, a corespuns cu declinul lor lent; faptul că nu au folosit artileria de câmp (cu excepția războaielor de asediu) a condus la înfrângerea mamelucilor de către otomani în 1517 (*vezi* Imperiul Otoman). După aceasta, ei au rămas o clasă socială foarte bine conturată și au continuat să aibă o mare autonomie politică, deși erau doar una dintre forțele care influențau viața politică din Egipt. Puterea le-a fost în cele din urmă distrusă de ofițerul albanez-egiptean Muhammad 'Ali, în masacrul din 1811. *Vezi și* Baibars I.

Mamet, David (Alan)
(n. 30.11.1947, Chicago, Illinois, SUA)

Dramaturg, regizor și scenograf american. În 1973 a fondat compania de teatru St. Nicholas în Chicago. A devenit cunoscut cu piesa *Perversitate sexuală în Chicago* (Sexual Perversity in Chicago, 1976), căreia i-au urmat lucrări precum *Bizon american* (American Buffalo, 1977) și *Glengarry Glen Ross* (1983, Premiul Pulitzer). S-a remarcat prin dialogul alert, plin de obscenități, precum și pentru preocuparea pentru relațiile de putere și corupția în afaceri. Printre piesele sale ulterioare se numără *Speed-the-Plow* (1987), *Oleanna* (1992) și *Criptograma* (The Cryptogram, 1994). A scris scenarii pentru filme precum *Verdictul* (The Verdict, 1980), *Incoruptibilii* (The Untouchables, 1986). A scris și a regizat filme ca *Miza cea mare* (House of Games, 1987) și *State and Main* (2000).

mamifer

Denumire comună pentru reprezentanții unei clase de vertebrate (*Mammalia*), cu sânge cald și patru membre (cu excepția unor specii acvatice), deosebite de alte clase de cordate prin glandele care secretă lapte, la femele, și prin prezența părului în unele stadii de dezvoltare. Printre alte caracteristici unice se numără maxilarul articulat direct la craniu, auzul realizat cu ajutorul osiculelor din urechea medie, diafragmă musculară care separă cavitățile toracică și abdominală și eritrocite mature anucleate. Mamiferele diferă ca dimensiune, de la micul chițcan la enorma balenă-albastră. Monotremele (ornitorincul și echidna) depun ouă; toate celelalte mamifere nasc pui vii. Nou-născuții marsupiali își încheie dezvoltarea în afara uterului, uneori într-o structură asemănătoare unui buzunar. Mamiferele placentare (*vezi* placentă) se nasc într-un stadiu de dezvoltare relativ avansat. Primele mamifere datează din Triasicul târziu (care s-a încheiat cu 206 m.a.u.); strămoșii lor cei mai apropiați au fost reptilele terapside. Timp de 70 de milioane de ani, mamiferele au fost animalele dominante în ecosistemele terestre, consecință datorată a doi factori principali: marea adaptabilitate comportamentală dată de capacitatea mamiferelor tinere de a învăța de la cele în vârstă (consecință a dependenței de mamă

pentru hrană) și adaptabilitatea fizică la o gamă largă de condiții climatice datorită condițiilor asigurate de homeotermie. *Vezi și* carnivor; cetaceu; erbivor; insectivor; omnivor; primat; rozător.

Mamoré

Râu situat în partea de N a centrului Boliviei. Izvorăște din munții Anzi, cursul superior fiind uneori cunoscut sub numele de Rio Grande. Curge spre N, până la granița cu Brazilia, unde se unește cu râul Guaporé; formează granița de N între Bolivia și Brazilia până la Villa Bella, unde se varsă în Beni, formând fluviul Madeira. Cursul total măsoară 1 900 km, fiind navigabil până la Guajará-Mirim, Brazilia.

Mamoulian, Rouben

(08.10.1897, Tiflis, Georgia, Imperiul Rus – 04.12.1987, Los Angeles, California, SUA)

Regizor american de origine rusă. După pregătirea ca actor la Teatrul de Artă din Moscova, s-a mutat la Londra (1918), unde a regizat operete și piese muzicale. În urma emigrării în SUA (1923), a lucrat pentru Theatre Guild și a regizat piesa *Porgy* (1927); ulterior a regizat producția originală a adaptării muzicale a acesteia, *Porgy și Bess* (Porgy and Bess, 1935), apoi s-a ocupat de piese muzicale precum *Oklahoma!* (1943) și *Carusel* (Carousel, 1945). Invitat să regizeze filmul muzical *Aplauze* (Applause, 1929), a fost apreciat pentru tehnicile de filmare inovatoare; printre filmele ulterioare se numără *Străzile orașului* (City Streets, 1931), *Regina Christina* (Queen Christina, 1933) cu Greta Garbo, *Becky Sharp* (1935), *Cavalerii nopții* (The Gay Desperado, 1936), *Arene însângerate* (Blood and Sand, 1941) și *Silk stockings* (1957). S-a remarcat prin împletirea cu mult talent a muzicii cu efectele sonore și ritmul vizual al imaginilor.

Rouben Mamoulian

UPI

Mamun, al-

(786 d.Hr., Bagdad, Irak – 08.833 d.Hr., Tars, Cilicia)

Al șaptelea calif din dinastia Abbasizilor. Era fiul marelui calif Harun ar-Rașid, iar după moartea tatălui său (809 d.Hr.) și-a învins fratele, al-Amin, în timpul războiului civil pentru succesiunea califatului. În încercarea de a reconcilia musulmanii sunniți cu cei șiiți, a desemnat ca moștenitor al său un șiit, Ali al-Rida, alegerea nereușind să-i mulțumească însă nici pe extremiștii șiiți, nici pe sunniții înfuriați. În orice caz, Ali al-Rida a murit înaintea sa. Al-Mamun a devenit un susținător al mutaziliților, membri ai unei școli teologice destul de puțin răspândite, deoarece ideile acesteia referitoare la probleme cum ar fi natura lui Dumnezeu și liberul arbitru al omului erau în discordanță cu doctrina oficial acceptată. A încurajat traducerea filozofilor greci și a tratatelor științifice, construind, de asemenea, observatoare astronomice și biblioteci, fapte pentru care a rămas în amintirea posterității.

mamut

Denumire comună pentru cele câteva specii de elefanți dispărute (genul *Mammuthus*), ale căror fosile au fost identificate în depozitele din Pleistocen (începând cu 1,8 m.a.u.) de pe fiecare continent, cu excepția Australiei și Americii de Sud. Mamutul-lânos, nordic sau siberian (*M. primigenius*) reprezintă cea mai cunoscută specie, deoarece solul siberian permafrost a conservat numeroase carcase intacte. Majoritatea speciilor erau aproximativ de mărimea elefantului de astăzi; altele erau mult mai mici. Mamutul-imperial nord-american (*M. imperator*) putea ajunge până la înălțimea de 4 m la greabăn. Numeroase specii aveau un înveliș profund de păr lânos și un înveliș superficial aspru. Mamuții aveau craniul mare, boltit, și urechi mici. Colții lungi erau îndreptați în jos și uneori curbați unul peste altul. Picturile rupestre îi prezintă grupați în turme. Mamuții au supraviețuit până acum cca 10 000 de ani; vânarea lor este posibil să fi constituit o cauză a dispariției. *Vezi și* mastodont.

Man

Insulă situată în Marea Irlandei, dincolo de coasta de NV a Angliei. Suprafața: 572 kmp; 76 900 loc. (2002). Centrul administrativ: Douglas, 25 347 loc. (2001). Este o proprietate regală britanică, cu guvernare și legislatură proprii. *House of Keys*, ai căror membri sunt aleși de popor, reprezintă una dintre cele mai vechi adunări legislative din lume. Are o lungime de cca 48 km și o deschidere de 16 km. Se presupune că pisica-de-Manx, fără coadă, își are originile aici. Începând cu sec. V d.Hr., insula a fost reședința misionarilor irlandezi. A fost condusă de scandinavi (între sec. IX și XIII), de scoțieni (sec. XIII–XIV)

și de coloniștii englezi (începând cu sec. XIV). A fost transformată în posesiune a coroanei în 1828.

Man Ray

(25.08.1890, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 18.11.1976, Paris, Franța)

Fotograf, pictor și cineast american. A crescut în New York, unde a studiat arhitectura, ingineria și arta. Alături de Marcel Duchamp, a înființat grupul dada din New York, în 1917, producând picturi ready-made. În 1921 s-a mutat la Paris, intrând în gruparea suprarealiștilor. A descoperit tehnica imaginilor fără aparat (fotograme), pe care le-a numit „rayografii“, așezând obiecte pe o hârtie fotosensibilă; a mai făcut experimente și cu tehnica solarizării, care prezintă o parte a unei fotografii în negativ, iar o parte în pozitiv, prin folosirea unei raze de lumină care cade pe negativ în timpul developării. Apoi, s-a dedicat genului portretistic și fotografiilor de modă, realizând o frescă completă a celebrităților lumii culturale pariziene a anilor 1920 și 1930. În anii 1920 era unul dintre cineaștii avangardiști importanți.

mana

În credința melanezienilor și polinezienilor, forță sau putere supranaturală, care poate fi atribuită persoanelor, spiritelor sau materiei neînsuflețite. Mana poate fi bună sau rea, benefică sau periculoasă, însă nu este impersonală; nu se face referire la ea decât în legătură cu ființe sau obiecte puternice. În Occident, termenul a fost folosit inițial în sec. XIX, în legătură cu religia, însă mana este privită în prezent drept un mod simbolic de a exprima calități speciale ale persoanelor importante, cu poziție socială sau pentru a sancționa acțiunile acestora și pentru a le explica eșecurile. *Vezi și* animism.

mana-castanului

Boală a plantelor cauzată de ciuperca parazită *Endothia parasitica*. Adusă accidental din Orient și observată pentru prima oară în 1904, la New York, a distrus aproape toți castanii-americani (*Castanea dentata*) din SUA și Canada, efectul acesteia extinzându-se și în alte țări. Alte specii vulnerabile la această boală sunt castanul-european comestibil (*C. sativa*), stejarul-înalt (*Quercus stellata*) și stejarul-verde. Mana se manifestă prin pete brun-roșiatice care se transformă în crăpături mari, umflate sau adânci, care distrug frunzele și lăstarii. Frunzele devin maro, uscându-se, dar rămân prinse de ramuri timp de luni de zile. Încet-încet, întreg copacul moare. Ciupercile parazite rămân ani mulți în vlăstarele ce apar din rădăcinile vechilor castani sau își găsesc, neașteptat, adăpost în diverse alte gazde. Ciuperca este răspândită local prin picături de ploaie, vânt și insecte și, pe distanțe mai mari, de păsări. Castanul-chinezesc (*C. mollissima*) și castanul-japonez (*C. crenata*) sunt rezistenți la această mană.

managementul producției

Planificare, implementare și control al proceselor de producție industrială pentru a asigura funcționarea eficientă. Tehnicile de organizare a producției sunt folosite atât în sectorul serviciilor, cât și în industriile producătoare. Responsabilitățile de organizare a producției includ cinci elemente (*în engleză: five M's*, cinci M – *men and women*, oameni; *machines*, mașini; *methods*, metode; *materials*, material; *money*, bani). Managerii trebuie să mențină procesul de producție flexibil, cu o forță de muncă adaptabilă la echipamente și programe noi. În acest scop, ei pot folosi metode de inginerie industrială, cum sunt studiile privind evaluarea performanțelor industriale, pentru a concepe metode de muncă eficiente. Ei sunt responsabili atât pentru gestionarea materialelor fizice (materii prime), cât și a materialelor informaționale (documente pe suport de hârtie sau electronic). Dintre sarcinile care implică lucrul cu banii, cea mai importantă este controlul inventarului. Managerii trebuie să urmărească părțile componente, desfășurarea muncii, bunurile finite, materialele de ambalare și aprovizionările generale. Ciclul de producție cere ca departamentele de vânzări, financiare, de inginerie și de planificare să facă schimb de informații – de ex. previziuni de vânzare, situația inventarului și bugete – până când diviziunea de control a producției transmite comenzi de producție detaliate. Managerii trebuie să monitorizeze operațiile pentru a se asigura că se respectă nivelurile planificate de producție, precum și obiectivele de cost și calitate. *Vezi și* productivitate.

managementul total al calității

Practici ale managementului desemnate să îmbunătățească performanța proceselor organizaționale în afaceri și industrie. Bazat pe conceptele dezvoltate de W. Edwards Deming, statistician și teoretician al managementului, managementul total al calității cuprinde tehnici pentru atingerea eficienței, rezolvarea problemelor, impunerea standardizării și a

controlului statistic, adaptarea designului și a altor aspecte ale afacerilor sau ale proceselor de producție. *Vezi* Organizația Internațională pentru Standardizare (ISO); controlul total al calității.

Managua

Oraș, 864 201 loc. (1995), capitala statului Nicaragua, situat pe malul de S al lacului Managua. Fără importanță deosebită în epoca colonială spaniolă, a fost desemnat capitală națională în 1857, în urma unei neînțelegeri iscate între orașele León și Granada. A fost devastat de cutremur și de un incendiu în 1931, apoi de un alt mare cutremur în 1972. A fost teatru de război între 1978 și 1979, în timpul războiului civil. Cel mai mare oraș și centru comercial din Nicaragua, găzduiește câteva instituții de învățământ superior, precum Universitatea Managua, astăzi o parte din Universitatea Națională Nicaragua. Printre punctele de interes turistic se numără Parcul Darío, în care se găsește monumentul poetului Rubén Darío.

Managua *sau* Xolotlan

Lac în V statului Nicaragua. Cu o suprafață de 1 035 kmp, are o lungime de 58 km și o lățime de 25 km. Situat la N de orașul Managua, primește apele diverșilor afluenți care izvorăsc din podișurile centrale, fiind drenat de râul Tipitapa, care se varsă apoi în lacul Nicaragua. Vulcanul Momotombo (1 280 m) este situat pe malul de NV al râului.

Manala

Tărâmul morților în mitologia finlandeză. Manala este stăpânit de zeița Louhi, creatură feroce, cu aspect de vrăjitoare bătrână. Pe acest tărâm se poate ajunge trecând peste o apă de foc, cunoscută drept râul morții, fie peste un pod îngust, fie într-o barcă adusă de un locuitor al celeilalte lumi. Deși întunecat și sumbru, tărâmul nu este un loc al suferinței eterne, precum iadul creștin.

Manama *în arabă* Al-Manamah

Oraș, 162 000 loc. (1999), capitala statului Bahrain. Situat în NE insulei Bahrain, este cel mai mare oraș al țării, cuprinzând aproape o treime din întreaga populație a emiratului, fiind unul dintre cele mai importante porturi din Golful Persic. Centru comercial și financiar îmbogățit datorită rezervelor petroliere din Bahrain, este legat prin șosele de orașul Muharraq. Menționat pentru prima dată în cronicile islamice datând din cca 1345, a intrat sub protectorat portughez în 1521, apoi sub cel persan, în 1602. Începând cu 1783 a fost condus, cu mici întreruperi, de membrii dinastiei Khalifah. A fost reședința reprezentantului politic britanic în Golful Persic în perioada 1946–1971, apoi a devenit capitala Bahrainului independent.

Manapouri

Lac situat în SV Insulei de Sud, Noua Zeelandă. Cu o adâncime maximă de 444 m, este cel mai adânc lac din țară. Este unul dintre Lacurile de Sud, situate în Parcul Național Fiordland. Numele derivă dintr-un cuvânt maori care înseamnă „lacul inimii îndurerate", iar, conform legendei, apele acestuia sunt lacrimile unor surori muribunde. Are o suprafață de 142 kmp, drenând un bazin de 4 623 kmp.

Manasseh ben Israel
născut Manoel Dias Soeiro

(1604, Lisabona? – 20.11.1657, Middelburg, Provinciile Unite ale Olandei)

Învățat evreu olandez de origine portugheză și lider evreu. S-a născut într-o familie de marrani, obligată să se mute la Amsterdam. Student sclipitor la teologie, a devenit în 1622 rabinul unei congregații portugheze din Amsterdam. În credința că Mesia va veni doar atunci când evreii vor fi dispersați în întreaga lume, a pledat în fața guvernului englez ca evreii să poată trăi în Anglia și a scris *Justificarea evreilor* (Vindiciae Judaeorum, 1652). Eforturile sale au condus la acceptarea neoficială a așezărilor evreiești în Anglia și la implementarea oficială a unor legi de protecție pentru evreii din Anglia (1664), după moartea lui Manasseh.

Manaus

Oraș, 1 517 500 loc. (2003), situat în NV Braziliei. Amplasat în inima pădurii amazoniene, este așezat de-a lungul malului de N al Río Negro, deasupra confluenței acestuia cu Amazonul. Prima așezare europeană a fost o cetate, construită în 1669. Satul, numit Villa da Barra, a devenit reședința căpităniei generale Río Negro (1809). A prosperat între 1890 și 1920, fiind singurul furnizor de cauciuc din lume, apoi a intrat din nou în declin. Deși este la o distanță de 1 450 km de mare, reprezintă un important port intern și centru comercial, înregistrând o renaștere economică la mijlocul sec. XX. Printre punctele de interes se numără grădinile botanice, un teatru de operă, Institutul Național de Cercetare din Amazonia și Universitatea Federală Amazonas.

Manawatu

Râu în partea central-sudică a Insulei de Nord, Noua Zeelandă. Curge spre NV, trecând printre lanțurile muntoase Ruahine și Tararua. Se îndreaptă apoi spre SV, dincolo de Palmerston North, pentru a se vărsa în golful South Taranaki din Marea Tasman. Are o lungime de 182 km.

Mance, Jeanne

(12.11.1606, Langres, Franța – 06.1673, Montréal)

Fondatoare franceză a primului spital din Montréal. A fost membră a unei asociații franceze care a plănuit înființarea unei colonii utopice la Montréal. A călătorit pe mare alături de primii imigranți (1641), fondând ulterior Hôtel-Dieu de Montréal (1644). După ce a făcut o călătorie în Franța (1657), Mance s-a întors cu organizația Surorile Ospitaliere, pe care le-a angajat în cadrul spitalului.

Manchester

Oraș, 437 000 loc. (2004), metropolă în conurbația Manchester, în NV Angliei. Situat la NV de Londra și la E de Liverpool, a fost locul unei fortărețe romane (78–86 d.Hr.), abandonată după sec. IV. În 919 d.Hr., orașul Manchester se dezvoltase deja în apropiere. În sec. XVI a căpătat importanță datorită comerțului cu lână, iar odată cu declanșarea revoluției industriale din sec. XVIII, a devenit un important oraș, cunoscut pentru producția sa textilă. Prima cale ferată modernă din lume, de la Liverpool la Manchester, s-a deschis în 1830. Copleșit de problemele urbane și industriale din a doua jumătate a sec. XX, orașul a început apoi un proces de redezvoltare, care a dus la o renaștere culturală. Printre numeroasele instituții de învățământ se numără Universitatea din Manchester.

Manchester

Oraș, 107 006 loc. (2000), situat în S statului New-Hampshire, SUA. Amplasat pe râul Merrimack, este cel mai mare oraș al statului. A fost fondat între 1722 și 1723, fiind atestat ca oraș sub numele de Derryfield (1751). Aici a fost construită una dintre primele fabrici de textile din America (1805), marcând începerea unei perioade de dezvoltare industrială rapidă. Redenumit Manchester în 1810, a fost atestat ca oraș în 1846. Sisteme de canale, construite la începutul sec. XIX, permit navigația spre Boston. Declinul de la începutul anilor 1930 al industriei textile a încurajat diversificarea industrială. Manchester este reședința colegiilor Sf. Anselm, Notre Dame și New Hampshire.

Manchester, conurbația ~

District, 2 482 352 loc. (2001), situat în NV Angliei, unul dintre cele mai mari din țară. Cuprinde orașele Manchester și Salford și câteva aglomerări urbane (inclusiv Stockport și Wigan). În 1986, districtul și-a pierdut funcțiile administrative; orașele componente au devenit unități administrative autonome.

Manchester, (Victoria) Universitatea din ~

Universitate publică în Manchester, Anglia. Își are originile într-un colegiu nondogmatic pentru bărbați, fondat în 1851. A devenit universitate în 1880, cu colegii înființate la Leeds și Liverpool, care au devenit ulterior (1903) universități de sine stătătoare. Ernest Rutherford a desfășurat la Manchester cercetări importante în domeniul fizicii atomice, iar unul dintre primele computere moderne a fost construit aici, la sfârșitul anilor 1940. Aici se pot obține diplome în domenii variate.

Manchester, Școala de la ~

Școală de gândire politică și economică, condusă de Richard Cobden și John Bright. S-a dezvoltat din întâlnirile Camerei de Comerț din Manchester (1820), reprezentând cercul dominant din Partidul Liberal britanic, la mijlocul sec. XIX. Adepții ei susțineau politica economică laissez-faire, cu principii precum comerțul liber, libera concurență și libertatea contractului, fiind izolaționiști în privința afacerilor externe. Susținătorii erau mai mult oameni de afaceri decât teoreticieni.

manchu

Populație, majoritatea de origine juchen, care a dobândit o identitate manchu în sec. XVII, înainte de a cuceri China dinastiei Ming și de a forma dinastia Qing (1644–1911/1912). Deși politica oficială avea ca scop menținerea populației manchu ca popor distinct, amestecul între membrii celor două popoare, manchu și chinez, și împrumutarea obiceiurilor chineze din zonele de contact maxim nu au putut fi împiedicate. China recunoaște în prezent populația manchu ca pe un grup etnic distinct, cu peste zece milioane de membri, trăind mai ales în NE Chinei.

Manchu, dinastia ~

Vezi dinastia Qing

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat,
conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate,
planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie,
care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

JURNALUL NAŢIONAL
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-777-8

Tipărit la G. Canale, Bucureşti